

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Prof. Dr. Hermann Róbert DSc egyetemi tanár

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

Köő Artúr

Román nemzetiségi oktatáspolitikai a XX. század eleji Magyar

Királyságban

A Lex Apponyi erdélyi és partiumi előzményei, vitái,

következményei

Budapest, 2023

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Prof. Dr. Hermann Róbert DSc egyetemi tanár

Doktori (PhD) értekezés

Köő Artúr

Román nemzetiségi oktatáspolitiká a XX. század eleji Magyar

Királyságban

A Lex Apponyi erdélyi és partiumi előzményei, vitái,

következményei

Témavezető: dr. Makkai Béla CSc egyetemi docens

A doktori szigorlat időpontja: 2021. 12. 08.

Szigorlati bizottság:

Prof. Dr. habil. Nagy Mariann elnök

Prof. Dr. habil. Borsi-Kálmán Béla, DSc külső bizottsági tag

Prof. Em. Dr. Popély Gyula belső bizottsági tag

A nyilvános védés időpontja: 2023.05. 30.

Bíráló bizottság:

Elnök: Prof. Dr. habil. Nagy Mariann PhD

Bizottsági tagok: Prof. Dr. Hermann Róbert DSc

Dr. Anka László PhD (külső)

Opponensek: Prof. Dr. habil. Borsi-Kálmán Béla DSc (külső)

Dr. Botlik József PhD (külső)

A bizottság titkára: Dr. Rigó Róbert PhD

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	7
A témaválasztás okai	7
A <i>Lex Apponyi</i> a magyar historiográfiában	8
A <i>Lex Apponyi</i> a román historiográfiában	15
Milyen iskolai értesítőkből, levéltári forrásokból, visszaemlékezésekből, sajtóanyagokból rekonstruálható a XX. század eleji erdélyi román nemzetiségi oktatáspolitiká?.....	20
2. Az 1906. évi bukaresti jubileumi kiállítás és a <i>Lex Apponyi</i>	23
Az előkészületek és a kiállítás megnyitása.....	23
Az esemény résztvevői	28
Az erdélyi román pedagógusok részvétele és magatartása	30
A Bukarestben történtek politikai és társadalmi hatásai a Magyar Királyságban ..	37
3. Aggályos szellemiségű erdélyi román iskolák és magyar oktatáspolitikai válaszok a XX. század elején: a Gotheás Lukrécia-féle ügy	40
A román pedagógusok és lelkészek politikai magatartása az iskola és templom falain belül.....	40
Janus-arcú Szabó? – Szabó Elemér tanfelügyelő gyakorlati tevékenysége írásai, valamint a román kortársak beszámolóí alapján és a levéltári dokumentumok tükrében.....	47
4. A koalíciós kormány és Magyarország nemzetközi presztízsvesztése	52
5. Mi az a <i>Lex Apponyi</i> és mit tartalmaztak az Apponyi-féle iskolaügyi törvények? ..	60
6. Oktatás és nacionalizmus a XIX–XX. század fordulóján a Magyar- és a Román Királyságban: A <i>Lex Apponyi</i> és a Spiru Haret-féle oktatásügyi törvények.....	67
7. A magyar parlamentarizmus történetének egyik legbotrányosabb beszéde: Vaida- Voevod felszólalása a <i>Lex Apponyi</i> kapcsán kialakult vitában.....	82
Hogyan tiltakoztak a románok vallási és politikai vezetői 1907 tavaszán az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen?	82
Ki is volt Vaida-Voevod?	86
A beszéd előzményei	88
A botrányt okozó beszéd	89
Az elhangzott beszéd következményei	92
A botrányt okozó beszéd utóélete. Egy újabb „Vajda-ügy”	97
Összegzés	101
8. A Bihar vármegyei románok tiltakozása az 1907. évi iskolaügyi törvények ellen.	104
A bihari román egyházak tiltakozása szervezett keretek között.....	104

A bihari román tanítók tiltakozása szervezett keretek között	106
Egyéni próbálkozások és magánakciók	107
Tüntetések románok lakta településeken	109
Összegzés	116
9. Küzdött-e tollával Lev Tolsztoj a <i>Lex Apponyi</i> ellen? – Bjørnstjerne Bjørnson és az orosz írózseni esete az 1907. évi népiskolai törvény „atyjával”, Apponyi Alberttel..	119
10. A XIX–XX. század fordulójának magyar népoktatása, mint identitásformáló eszköz – Milyen eredménnyel járt a magyarosítási szándék az erdélyi románság körében?	128
11. Az 1907. évi népiskolai törvény a Tisza István és a román nemzetiségi képviselők (vezetők) között lezajlott közeledési kísérlet tükrében.....	140
A tárgyalások első évei	142
A közeledési kísérletek második szakasza	146
Újabb egyeztetés a román egyházak vezetőivel 1913 tavaszán.....	150
Vasile Mangra nagyváradi helynök beadványa.....	152
Dr. Cristea Miron összefoglalója a karánsebesi görögkeleti egyházmegye sérelmeiről	152
Az erdélyrészi román görögkeleti főegyházmegyei konzisztórium kérései és észrevételei.....	155
Ioan Ignăție Papp az aradi román görögkeleti egyházmegye sérelmeiről	156
Egyeztetések a Román Nemzeti Párttal 1913 végén, 1914 elején	157
Amit a magyar kormány kínált a románoknak 1913–1914 fordulóján.....	167
A román válasz és a tárgyalások megfeneklése	168
Összegzés	170
12. Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejáratása: Constantin Angelescu és a <i>Lex Apponyi</i>	174
Egy félremagyarázás következményei	174
Röviden Nagy-Románia első éveinek oktatáspolitikájáról	175
Constantin Angelescu és a <i>Lex Apponyi</i> . Lejáratás belföldön	180
Az 1907. évi XXVII. tc. lejáratása a Népszövetség előtt.....	183
Mi volt Angelescu célja a <i>Lex Apponyi</i> paragrafusainak meghamisításával?.....	186
13. Áttekintés, összefoglalás	189
FÜGGELÉK – Dokumentumok a <i>Lex Apponyi</i> előzményeihez, vitájához és következményeihez	194
1. Pavel Jumanca visszaemlékezése az 1906. évi bukaresti kiállításra	195
2. Apponyi Albert Wekerle Sándornak, 1907. január 24.	202

3. Urbán Iván aradi főispán Berzeviczy Albert VKM-miniszternek, 1905. március 26. / május 13.....	203
4. Réthi Lajos tanfelügyelő Berzeviczy Albert VKM-miniszternek, 1905. május 23.	205
5. Gotheás Lukrécia Szabó Elemér tanfelügyelőnek, 1905. május 19.	209
6. Miklós Gergely O.T.M-titkár Lukács György VKM-miniszternek, 1905. július 16.....	211
7. Jancsó Benedeknek Sigescu József bírálata tárgyában, 1905. november 21.	212
8. Hunyad vármegye tanfelügyelőjének javaslata	213
9. Réthi Lajos tanfelügyelő Lukács György VKM-miniszternek, 1905. december 4.	214
10. A máramarosi görögkatolikus néptanítók egyletének folyamodványa, 1906. július 16.....	215
11. A gyulafehérvári és fogarasi érseki tartomány előterjesztése, 1907. március 8.	218
12. A nagysomkúti görögkatolikusok kérvénye, 1907. március 31.	224
13. Tanítói fizetések 1906 december végén.....	225
14. A románok pontuációi	227
15. Törvényjavaslat a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól és azok tanítóinak járandóságairól, 1907. január 25.	229
16. Alexander Brosch von Aarenau Alexandru Vaida-Voevodnak, 1907. május 10.	231
17. Vaida-Voevod verse.....	232
18. Urbán Iván János aradi főispán Jankovich Béla VKM-miniszternek, 1913. november 21.....	234
19. Urbán Iván János aradi főispán Tisza István miniszterelnöknek, 1913. december 6.....	236
20. Ioan Ignatie Papp Tisza Istvánnak, 1913. december 11.....	237
21. A „Vajda-ügy”	239
22. Makó város törvényhatósági bizottságának levele a Képviselőháznak Temes vármegye kormányhoz küldött feliratának támogatása tárgyában, 1907. február 22.....	242
23. Szeged sz. kir. város törvényhatósági bizottságának levele a Képviselőháznak Temes vármegye kormányhoz küldött feliratának támogatása tárgyában, 1907. február 20.....	244
24. Az erdélyrészi (szász) evangélikus egyház beadványa, 1907. március 10.	245
25. Bethlen István Tisza Istvánnak	245
26. Tisza István Kürthy Lajos zólyomi főispánnak, 1915. szeptember 21.	246
27. Kürthy Lajos zólyomi főispán Tisza Istvánnak, 1915. szeptember 22.	247

28. Kürthy Lajos zólyomi főispán Tisza Istvánnak, 1915. szeptember 25.	248
29. Ioan Metianu Tisza Istvánnak, 1910. szeptember 12.	249
30. Ioan Metianu előterjesztése, 1910. szeptember 12.	250
31. Ioan Metianu érsek Jankovich Béla VKM-miniszternek, 1915. szeptember 2.	252
32. Jankovich Béla VKM-miniszter Ioan Metianu érseknek, 1915. október 12.	253
33. Jankovich Béla VKM-miniszter Tisza Istvánnak, 1915. október 12.	254
34. Tisza István Ioan Metianu érseknek, 1915. október 14.	255
35. Betegh Miklós Tisza Istvánnak, 1915. január 5.	256
36. Betegh Miklós Tisza Istvánnak, 1915. január 10.	257
37. Teodor Mihali Lukács Lászlónak, 1913. január 15.	259
38. Tisza István a Román Nemzeti Párt képviselőinek, 1913. február 6.	260
39. A románok egyházi és iskolai sérelmei, 1913. március	263
40. Mangra Vasile Jankovich Béla VKM-miniszternek, 1913. március 16.	265
41. Cristea Miron püspök Lukács László miniszterelnöknek, 1913. április	279
42. Az erdélyi román görögkeleti főegyházmegye konzisztóriumának felterjesztése, 1913. március 29.	290
43. Ioan Ignatie Papp aradi püspök sérelmei.	293
44. Csorba Ferenc Jankovich Béla VKM-miniszternek, 1913. április 19.	305
45. Tisza István feljegyzései a románokkal folytatott tárgyalásokról, 1913. október 27–28.	322
46. A Román Nemzeti Párt követelései, 1913. december	325
47. Jankovich Béla VKM-miniszter a Román Nemzeti Párt követeléseiről, 1913. december.	333
48. Tisza István a Román Nemzeti Párt képviselőinek, 1913. december 30.	341
49. Tisza István Beóthy Pálnak, 1915. július 2.	344
50. Balogh Jenő igazságügy-miniszter Tisza István miniszterelnöknek, 1915. november 1.	346
51. Cristea Miron püspök levele Tisza Istvánnak, 1914. január 26.	348
IRODALOMJEGYZÉK	352
Levéltári források:	352
Rövidítések:	353
Forráskiadványok, nyomtatott források:	353
Sajtó és szépirodalmi művek:	359
Szakirodalom	361
Dokumentumfilmek	380
Internetes hivatkozások	380

1. Bevezető

A témaválasztás okai

Témaválasztásomat családi, illetve személyes okok motiválták. 1987 nyarán születtem Kalotaszeg fővárosában, Bánffyhunyadon. Sok mindenre a Ceaușescu-féle rezsim nacionálkommunizmusából nem emlékszem, de református lelkész édesapám és pedagógus édesanyám figyelmet fordítottak arra, hogy meséljenek nekem személyes tapasztalataikról, amelyek alapján képet formálhattam a mindennapi életről a kommunista Romániában, és – ami még fontosabb – arról, hogy milyen volt kisebbségben lévő, vallásához, nyelvéhez, identitásához ragaszkodó magyarnak lenni Erdélyben a rendszerváltás előtt.

1994-ben kezdtem iskolába járni, így arról már vannak saját emlékeim, hogy milyen volt a rendszerváltás utáni román oktatásban magyarként tanulni. Amikor 8. osztályos lettem, a *Románia földrajza* és *Románia történelme* tantárgyakat az ország hivatalos nyelvén, románul voltam kénytelen tanulni, emellett – annak ellenére, hogy magyar nyelvű oktatási intézménybe jártam – ezt a két tantárgyat román anyanyelvű pedagógus tanította. Mai napig emlékszem azokra a kellemetlenségekre, amelyek akkor bennünket, kamaszodó diákokat e tárgyak tanulása során értek. A megnevezett tantárgyakhoz szorosan kapcsolódó, még anyanyelven is nehezen megjegyezhető fogalmak (mint például: domborzat, tektonikus, konszolidáció, antant stb.) mondatokba foglalása, a mondatok logikus összefűzése komoly nehézségeket okozott még legjobb képességű osztálytársaimnak is. (Arról az ambivalenciáról nem is beszélve, hogy a *Magyarság története* tantárgy keretén belül tanultak sok esetben a szöges ellentétei voltak a Románia történelme órákon hallottaknak.) A legbántóbb az volt, amikor minden erőfeszítés és tanulás ellenére szóbeli feleletnél, ha nyelvtani, fogalmazásbeli hibát követtünk el, előfordult, hogy gúnyos mosoly, nevetés tárgyává vált tévedésünk. Nem csak a román anyanyelvű pedagógus, hanem sok esetben a románul jobban tudó, vagy a hibát éppen észreévő osztálytársak is nevetgéltek. Ilyenkor fogalmazódott meg bennem a kérdés: miért kellene nekem hibátlan románsággal elmondani azt, amit sok esetben a román anyanyelvű gyerek sem tud? Miért nem anyanyelven kell számot adnom tudásomról, ahogy tették azt valamikor nagyszüleim és dédnagyszüleim a szülőföldünkön? Ha e kérdésekről elmélkedtünk román iskolatársainkkal, általában az volt a válaszuk: ez az államnyelv, különben is, amikor itt „magyar világ volt”, a románoknak is magyar nyelven kellett tanulniuk! Ettől kezdve foglalkoztatott annak a kérdése, hogy mikor

volt, s valóban ilyen volt-e az a „magyar világ”, amiről nekem tanulóársaim meséltek, de a Pécsre költözésünk 2002-ben, a gimnáziumi első év nehézségei egy időre „talonba tették” mindezeket a kérdéseket.

Az érettségi utáni továbbtanulásom irányának kiválasztásában nagy szerepe volt annak, hogy édesanyám pedagógus volt. A kisebbségi magyar lét mellett az iskola és az oktatás volt az, ami végigkísérte a kezdetektől az életemet. Talán ez lehetett az oka annak, hogy az ELTE Tanítóképző Karán szívesen látogattam Dr. Donáth Péter előadásait és szemináriumait, aki a magyarországi tanítóképzés – beleértve a nemzetiségi tanítóképzést is – történetéről, múltjáról beszélt, így nem volt számomra kérdés, hogy nála írom a szakdolgozatomat. Ezen szándékomban megerősített az is, hogy egyik szeminárium után a tanár úr kérdezett rá arra, hogy lenne-e kedvem neveléstörténettel kapcsolatos témában nála írni a diplomamunkámat. Hogy miért döntöttünk az Apponyi Albert-féle nemzetiségi oktatásügyi törvények erdélyi vonatkozásainak kutatása mellett, arra pontosan már nem emlékszem, arra azonban igen, hogy a témaválasztásnál sokat nyomott a latba a román nyelvismeretem.

2010-ben védtem meg a szakdolgozatomat, tíz éve kutatom a Lex Apponyi erdélyi hatástörténetét. Elkötelezettségemet a dualizmus kori nemzetiségi oktatáspolitikai feltérképezése iránt az is erősítette, hogy 2011-től féléveken keresztül hallgathattam Pécsen dr. Nagy Mariann egyetemi előadásait.

A *Lex Apponyi* a magyar historiográfiában

Kutatásaim kezdetén azzal kellett szembesülnöm, hogy a *Lex Apponyi*ről mindeddig nagymonográfia nem született. Ennek talán az is oka lehet, hogy nem kis feladat vizsgálni tizenkét, a dualizmus időszakában, a Magyar Királyság területén élő nemzetiség történetének szempontjából az elemi iskolákat érintő törvényeket, azoknak elő- és utóéletét, arról nem is beszélve, hogy a téma feldolgozói nem elégedhetnek meg a jelenlegi Magyarország területén fellelhető forrásanyaggal és szakirodalommal, hanem a Kárpát-medence teljes területére kiterjedő kutatómunkát kell folytatniuk. A kortársak és az utókor történészeinek tollából ezért eddig csak egy-egy nemzetiségre fókuszáló kismonográfiák, tanulmányok és rövidebb elemzések születtek. A legtöbb ilyen vizsgálat célkeresztjébe a szlovákság és a románság került. A rendszerváltás után elfogulatlanságra törekvő tanulmányokat köszönhetünk Szarka Lászlónak, Vesztróczy Zsoltnak és Popély Gyulának,

akik a 1907-es oktatásügyi törvények felvidéki vetületeit elemezték.¹ Szarka László történész szerint az 1906 áprilisában az uralkodó és a kormány között létrejött „sánta kompromisszum” miatt – maga Apponyi értékelte így a paktumot – a koalíciós kormány sorra mondott le a választási kampányában elhangzott közjogi, katonai, választójogi célkitűzéseiről, amit „hangoskodó nacionalizmussal, a horvátokkal és az ország többi nemzetiségével szembeni magyarosító politikával igyekezett palástolni”.² Megállapította, hogy az 1907. évi XXVII. törvénycikk jelentős mértékben korlátozta az iskolafenntartó egyházak oktatási autonómiáját, valamint azt, hogy a „minden pedagógiai, didaktikai és persze politikai és morális megfontoltságot nélkülöző törvényi előírás teljesíthetetlen feladat elé állította a nem magyar tannyelvű népiskolákat”.³ Vesztróczy felhívta a figyelmet arra, hogy a Berzeviczy-féle törvényjavaslatot és a *Lex Apponyi*t is ugyanaz a személy dolgozta ki, nevezetesen Halász Ferenc,⁴ Popély Gyula pedig arra a megállapításra jutott, hogy bár a dualizmus korának magyar tanügyi jogszabályai nagyon sok modernizációs törekvést tartalmaztak, az állam és a társadalom iskolán keresztüli magyarosítási szándékai és kísérletei felett nem lehet szemet hunyni. Hangsúlyozta: „bármennyire is maradtak meg a látszatintézkedések szintjén (*a megalkotott törvények – K.A.*), napjainkig legalapvetőbb forrásai a szlovákság magyarelles töltetű sérelmeinek”.⁵ Akadt olyan történész is, aki a törvény végrehajtását vizsgálta, egy vármegyét véve górcső alá.⁶ A törvénycsomag erdélyi vonatkozásairól Barabás Endre munkáiból lehet képet kapni, aki több írásában is foglalkozott azzal, hogy miképpen próbálta a bukaresti román kormány mind az erdélyi románság számára, mind pedig nemzetközi színtereken félremagyarázni a törvény paragrafusait.⁷ E sorok írója is szolgáltatott adalékokat 2014–2015 fordulóján a törvénycsomag erdélyi román vonatkozásaihoz.⁸ Gróf Zichy Ernő 1930-ban megjelent tanulmányában kísérletet tett a *Lex Apponyi* és a Nagy-Románia létrehozása után megalkotott, az erdélyi magyar kisebbséget is drasztikusan sújtó *Lex Angelescu* összehasonlítására. Ekkor ő volt Magyarország képviselője a Népszövetségi⁹ Ligák Uniójának kisebbségvédelmi bizottságában, írásának pedig különös aktualitást adott Christine Bakker van Bosse holland küldöttségi tagnak a „Les Minorités Nationales” 1930.

¹ Szarka 2007. 25–35.; Vesztróczy 2012. 155–172.; Popély 2003. 64–81.

² Szarka 2007. 27.

³ Uo. 32.

⁴ Vesztróczy 2012. 158.

⁵ Popély 2003. 80.

⁶ Zilizi 2006. 237–268.

⁷ Lásd: Barabás 1931b. 329–339.; Barabás 1931a.

⁸ Köö 2014.

⁹ Bár gyakran használjuk a Népszövetség kifejezést, a hivatalos neve e szövetségnek: Nemzetek Szövetsége.

januári számában megjelent, *Voyage dans les Balkans* című cikke, amelyben részletesen beszámolt az Olaszországban, Jugoszláviában és Romániában szerzett tapasztalatairól. A román állapotokról szóló rész felháborodást eredményezett a Népszövetségi Ligák kisantant-delegátusai körében. A román küldöttség vezetője, Pancrati szenátor, szemproblémái miatt személyesen megjelenni nem tudott, de levelet intézett a Ligák főtitkári hivatala útján az összes küldöttségi taghoz, amelyben megkérdőjelezte Bakker van Bosse szavahihetőségét és tárgyilagosságát. Pancrati megpróbálta gúny tárgyává tenni a holland delegált cikkének Romániára vonatkozó részét, és összehasonlításokat tett a dualizmus idejének magyar és az 1920-as évek román kisebbségi politikája között. Zichy tanulmányában – idézve Apponyi gróf 1929. július 26-án tett nyilatkozatát – azt a megállapítást tette, hogy Magyarország nagyon elégedett lenne, ha az utódállamok az annyira kifogásolt Apponyi-féle törvény elvei szerint bánnának kisebbségeikkel, főként a magyarokkal.¹⁰

A fentiekben már említettük, hogy átfogóan a Lex Apponyiról nagymonográfia még nem látott napvilágot, kisebb tudományos munkák azonban igen. Návay Lajosnak a Budapesti Szemlében publikált tanulmánya már két évvel a törvény születése után azt a kérdést boncolgatta, hogy vajon összeegyeztethető-e a törvényalkotók két lényeges szándéka, azaz biztosítható-e szükséges állami ellenőrzés az autonóm iskolák felett és vajon fenntartható-e az autonómia az állami ellenőrzés tervezett mértéke mellett?¹¹ A Horthy-korszakban Neményi Imre két ízben is foglalkozott Apponyi Alberttel mint kultúrpolitikussal, s így kitért az 1907. évi iskolaügyi törvényeire is.¹² Tolnai István az 1940-es évek elején írt a grófról a *Nevelés* című pedagógiai szaklapban.¹³

Az 1907-es Apponyi-féle népiskolai törvényekről a „legmeghatározóbb”, a közvéleményre legnagyobb hatást gyakorló írás Dolmányos István marxista történész *Századokban* megjelent tanulmánya lett, amelynek megállapításai visszaköszönnek a rendszerváltás utáni magyar és nemzetközi szakirodalomban is, annak ellenére, hogy kétségkívül születtek olyan elemzések, amelyek részben, vagy teljes egészében szakítani

¹⁰ Zichy 1930. 467.

A kortársak munkái a téma feldolgozását tekintve megkerülhetetlenek. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal – ugyanez érvényes a Horthy-korszakra is, ahol Apponyi személyét kultusz övezte –, hogy ezeket érdemes kritikával kezelni, tekintettel arra, hogy nem zárható ki a szerző elfogultsága. A húszas évek Magyarországon ugyanis szinte páratlan népszerűsége tett szert Apponyi Albert. 1921-ben 75. születésnapján és közéleti tevékenységének ötvenedik évfordulóján nagyszabású ünnepségeket rendeztek tiszteletére. Lásd: Joó 2002. 65.

¹¹ Návay 1909. 2.

¹² Neményi 1921.; Neményi 1933.

¹³ Tolnai 1941/42.

tudtak Dolmányos narratívájával.¹⁴ A történész tanulmánya leegyszerűsítve közelítette meg Apponyi kultuszminiszterségét és törvénycsomagját, amelyben csupán a magyar kormányzat „elnyomó nemzetiségpolitikáját” látta és láttatta olvasójával. A következőképpen fogalmazott: „A Lex Apponyi joggal vált az iskolapolitikai eszközökkel folytatott, kudarcra ítélt asszimilációs kísérletek szimbólumává”.¹⁵ Fontos ugyanakkor azt is figyelembe venni, hogy a II. világháború után, két évtizednyi „hallgatást” követően, elsőként próbálta Dolmányos a témát történészként interpretálni. A törvénycsomagról tett megállapításait tíz évvel később megismételte a Kádár-korszak történettudományi szintézisében, a „tíz-kötetes” Magyarország története 1890–1918 közötti időszakot feldolgozó kötetében, amelynek Lex Apponyira vonatkozó fejezetét ő írta.¹⁶

Az első „fecske” a rendszerváltás után, aki az 1907-es népoktatásügyi törvényről írt, Cseres Tibor volt. A szerző felhívta a figyelmet arra: „egy fél évszázadosnál több időre visszatekintő iskolapolitikai vívódás szerves folytatását és betetőzését jelenti a törvény”.¹⁷ Magyarul: az 1844., az 1868., az 1879. s végül a „közvetlen alapozást rejtő” 1904. évi oktatásügyi törvények és törvénytervezetek figyelembe vétele nélkül minden „védő és vádoló megjegyzésünk ködszurkálás maradna”.¹⁸ Mann Miklós a dualizmus kori kultuszminiszterek tevékenységeit bemutató munkájában szentelt néhány oldalt Apponyi 1907-es elemi népiskolai törvényeinek.¹⁹ Cseres szemléletéhez hasonlóan született Kéri Katalin tanulmánya, mely szerint a *Lex Apponyi* „újrafogalmazta az 1879-es törvényben foglaltakat”, s csak a „félreértések elkerülése végett” konkretizáltak adott esetekben.²⁰ Felkai Lászlónak az *Új Pedagógiai Szemlében* 1999-ben megjelent tanulmánya többnyire – mint forrásra – a Képviselőházi Naplóra támaszkodik, s mindenképpen pozitívnak mondható, hogy megállapítja: a „több ülésre kiterjedő vita nyomán az első törvényjavaslat több kitétele kimaradt a végleges szövegből”.²¹ Ez azért is fontos, mert árnyaltabbá teszi azt a nézetet, amely szerint a koalíciós kormány előre megfontoltan „kőbe vésett” törvénytervezetet próbált a parlamenttel elfogadtatni.

Tarján M. Tamás 2014-ben megjelent tanulmányában megpróbálta úgy vizsgálni a „három részletben” született jogszabálycsomagot, hogy igyekezett „megtisztítani” azt a

¹⁴ Dolmányos 1968. 484–535.

¹⁵ Uo. 533.

¹⁶ Mucsi–Hanák 1978. 609–668.

¹⁷ Cseres 1992. 4.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Mann 1996. 128–135

²⁰ Kéri 1997. 269–280.

²¹ Felkai 1999. 199.

nemzetközi szakirodalomba átültetett propagandisztikus toposzoktól, a tények meghamisításától. Ezt szem előtt tartva megállapította, hogy bár a közvélemény Apponyihoz köti ezeket a törvényeket, azonban – az ismert törvények előkészítő vitáit bizonyítékul hozva – „aligha beszélhetünk arról, hogy a jogszabályok a névadó vallás- és közoktatásügyi miniszter egyéni elgondolásai nyomán formálódtak volna”, sőt kijelenthető, hogy Apponyi Albert „a vitában középutas álláspontot képviselt az erőszakos magyarosítást támogatók és a nemzetiségi állásponthoz közelebb álló »méréskeltebbek« között”.²² Tarján szerint a nacionalista kirakatpolitikával vádolt koalíciós kormány formáló ereje is csekélynek tekinthető a törvény születésében. Katus László a *Lex Apponyi*ről szóló tanulmányát 2015 nyarán (a történész halálát követően néhány hónappal) közölte a *Rubicon* történelmi folyóirat online felülete. E tanulmány leszögezi, hogy az Apponyi nevével fémjelzett törvény egy hosszú folyamat „terméke” volt, és rávilágít a kérdéskör kutatásának problémájára: az erről való véleményalkotás attól függ, hogy milyen szemszögből nézzük azt. Ennek érzékeltetése céljából zárul a tanulmány a következő mondattal: „A magyar politikusoknak és a nemzetiségi politikusoknak – a maguk szempontjából – egyaránt igazuk volt.”²³

Sokkal nagyobb azoknak a munkáknak a száma, amelyek nem kifejezetten az Apponyi-féle törvényekre fókuszálnak, de témájuk kötődik hozzájuk, így kitérnek rájuk, foglalkoznak velük. Semper Victor Bjørnson és Apponyi kapcsolatáról írt tanulmányában kitért az 1907. évi iskolaügyi törvényekre, ugyanis a Nobel-díjas norvég író és a magyar politikus közötti rossz viszony kialakulásában azoknak komoly szerepük volt.²⁴ Albrecht Ferenc a gróf Tisza István román nemzetiségi politikájáról szóló, 1933-ban megjelent forrástanulmányaiban vette elő a témát, ugyanis a románokkal való tárgyalás fontos pontját képezte az iskolaügyi törvények revíziója.²⁵ Kerekesházy József 1943-ban megjelent könyve, amely mindezidáig az egyetlen Apponyival foglalkozó életrajzi könyv, ugyan nem koncentrálna a gróf kultuszminiszterségére, de szó esik benne az erre az időre datálható, nemzetiségekkel kapcsolatos súrlódásokról.²⁶ Mikó Imre *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című hiánypótló könyvében a magyar nemzetiségi törvény megalkotásának hetvenötödik évfordulója apropóján foglalta rendszerbe a nemzetiségeket érintő jogi

---

²² Tarján 2014. 396.

²³ Katus 2015.

²⁴ Semper 1932. 766–768.

²⁵ Albrecht 1933.

²⁶ Kerekesházy 1943. 198–203.

paragrafusokat. A nemzetiségi iskolaügy címet viselő fejezetben Mikó részletesen bemutatja a Lex Apponyi tartalmát, megalkotásának körülményeit és végrehajtását.²⁷

A dualizmus időszakának oktatáspolitikáját – így Apponyi miniszterségét is – bírálta a Felkai László által szerkesztett könyv 1959-ben.²⁸ Fontos forrásadalékokkal szolgált a XX. század eleji nemzetiségi oktatáspolitikai kutatása szempontjából Kemény G. Gábor többkötetes vállalkozása, amelynek első kötete 1952-ben jelent meg. A nagyszabású forráspublikáció 1971-ben megjelent ötödik kötetéig viszonylag zökkenőmentesen jelent meg, a hatodik kötet azonban már csak a szerkesztő halála után látott napvilágot. A hetedik kötet megjelenése már – a szerkesztő fiának és jogutódjának segítségével – Szász Zoltán és Szarka László munkájának is köszönhető. A sorozat az 1907. évi oktatásügyi törvényekkel kapcsolatos forrásokat is tartalmazott.²⁹ A szocialista történetírás jegyei tükröződnek vissza a Ravasz János és Köte Sándor által szerkesztett, neveléstörténeti dokumentumokat tartalmazó kiadványból, melynek az *Új népoktatási törvények (1907, 1908) a kibontakozó imperialista iskolapolitika szolgálatában* című fejezetében a következőképpen fogalmaz: „A sovinizta és klerikális politikát ekkoriban felfokozó gróf Apponyi Albert miniszter által beterjesztett törvényt nemcsak a nemzetiségek, hanem a munkásmozgalom sajtója is élesen támadta.”³⁰

Szász Zoltán az 1980-as évek elején foglalkozott a Tisza-féle „paktumtárgyalásokkal”, s tanulmányában kitért a „lex-Apponyi ügyére”.³¹ Ugyancsak annak az évtizednek a végén jelent meg Bíró Sándor könyve *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940* címmel, ami alapműnek számít, ha a dualizmus időszakának közművelődési helyzetét vizsgáljuk a magyarországi románokra vonatkozóan. Bíró több tíz oldalt szentelt csak az elemi oktatásügy bemutatásának.³² Nem szabad figyelmen kívül hagyni ugyanakkor azt, hogy bár a szerző könyvének megírásához rengeteg forrást felhasznált, munkája nem elfogulatlan. A rendszerváltás után két évvel jelent meg Gerencsér Zsigmond rendkívül fontos írása, amelyben rávilágít arra, hogy az a toposz, mely szerint Bjørnsonon kívül az orosz irodalom nagy alakja, Tolsztoj is nyilvánosan elítélte

²⁷ Mikó 1944. 439–448.

²⁸ Felkai 1959.

²⁹ Hogy csak egy példát említsünk, a sorozat egyik kötete tartalmazza azt a levelet, amelyet Bjørnson Magyarországra küldött, s amelyben arról vallott, miképpen változott meg véleménye a magyarokról a „sovinizmus” láttán. Lásd: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában V.* 110–111.

³⁰ Köte–Ravasz 1979. 347.

³¹ Szász 1984. 189.

³² Bíró 1989.

Apponyi iskolapolitikáját, hamis.³³ 1993-ban megjelent tanulmányában Far Sándor rámutatott arra, hogy Apponyi Albert 1907-es törvényeinek csupán látszateredményei voltak, az államnyelvet ugyanis kevés nemzetiségi diák tanulta meg.³⁴

Nagy Péter Tibor felhívta a figyelmet arra, hogy a nemzetiségek beolvasztására tett kísérlet Nyugat-Európában sem volt ismeretlen, a folyamat több nyugat-európai országban is lezajlott.³⁵ Donáth Péter, vizsgálva a XX. század eleji, a román egyházak által Erdélyben fenntartott tanítóképzők növendékeinek magyar nyelv tudását, megállapította, hogy a három román tannyelvű görögkatolikus tanítóképző (szamosújvári, nagyváradi és balázsfalvi) román anyanyelvű tanítójelöltjeinek államnyelv-tudása az 1907/1908-as tanévben – a hivatalos dokumentumok, statisztikák szerint – olyan jó volt, hogy sem év elején, sem év végén nem volt olyan tanuló, aki ne tudott volna magyarul. A történész könyvében megjegyzi: „Intézményi szintű vizsgálódásokra lenne szükség annak felméréséhez, hogy mennyire gyorsította fel ez a nemzetiségi tanulók körében zajló természetes, ill. államilag ösztönzött folyamatokat: előbb a magyar nyelv elsajátítását, majd az őszinte – vagy csak az elvárásoknak való megfelelés, karriervágy ösztönözte – identitásváltást.”³⁶ 1989-ben adták ki először Raffay Ernőnek az újkori Románia történetével foglalkozó könyvét, amely 2010-ben újra megjelent *Balkáni birodalom. Nagy-Románia megteremtése 1866–1920* címmel. Ebben nem csak Tisza István románokkal folytatott tárgyalásai kapcsán esik szó a Lex Apponyiról, hanem az Oktatás, tudomány, művészet, kultúra fejezetben külön foglalkozik a szerző a törvény okozta iskolabezárásokkal. Raffay a következőket írta: „Az 1879-es és 1907-es törvények, melyek heti néhány órában be akarták vinni a román iskolába az állam nyelvének oktatását, kudarcot vallottak. Jórészt azért, mert a magyarországi románoknak megvolt az alkotmányos joga a tiltakozásra, s ezzel éltek is, másrészt azért, mert a magyarországi román tanítók nagy többsége nem ismerte az állam nyelvét. Annak megtanulására ugyanis nem kényszerítették rá őket a román tanítóképzőkben.”³⁷

2011-ben ifj. Bertényi Iván, 2014-ben pedig Szidoropulosz Archimédesz jelentetett meg Tisza Istvánról szóló tanulmányt. Mindkét írás kitért arra, miért és hogyan szándékozott Tisza az 1907-es iskolaügyi törvényekkel kapcsolatosan engedményeket tenni a nemzetiségeknek.³⁸ Pölöskei Ferenc *Tisza István és kora* című könyvében rámutatott arra,

³³ Gerencsér 1992. 57–59.

³⁴ Far 1993. 276.

³⁵ Nagy 2000. 159.

³⁶ Donáth 2008. 23–24.

³⁷ Raffay 2010. 206–207. A könyv a szerző egy korábbi monográfiájának bővített változata. Lásd: Raffay 1989.

³⁸ Bertényi 2011. 19.; Szidiropulosz 2014. 44.

hogy a *Nemzeti Munkapárt* 1910-es választási győzelme után a gróf – igaz, ekkor még nem miniszterelnökként – kérte ifj. Zichy János kultuszminisztert, szólítsa fel a tanfelügyelőket: „kezeljék enyhén a magyar tanítási nyelv érvényesülésére kiadott rendelkezéseket, s legyenek különösen előzékenyek a román egyházi és iskolai hatóságokkal szemben”.³⁹ Ugyancsak 2014-ben írta Anka László Apponyiról szóló doktori disszertációját, amelyben két fejezetet szentelt a Lex Apponyinak, *Lex Apponyi – első felvonás: az 1907-es elemi népiskolai törvények* és *Lex Apponyi – második felvonás: ingyenes elemi népoktatás* címmel.⁴⁰ Fontos adalékokkal szolgálnak L. Balogh Béni Alexandru Vaida-Voevodról, az Apponyi-féle iskolai törvények elfogadása előtt és után leghevesebben – sok esetben botrányoktól sem mentesen – tiltakozó román nemzetiségi képviselőről írt tanulmányai.⁴¹ Jogtörténeti szemszögből elemzi a kor oktatási jogszabályait, az 1907. évi XXVII. törvénycikket is, Fazakas Zoltán József 2021-ben megjelent munkájában.⁴²

A Lex Apponyi a román historiográfiában

A román historiográfiában nem csak nagymonográfiát nem találni a *Lex Apponyi* témakörében, de tanulmányok, rövidebb írások is alig-alig lelhetőek fel. A digitalizáció, az internethasználat terjedése hozott némi változást az elmúlt években az utóbbi tekintetében, de ez inkább nevezhető károsnak, mint hasznosnak, hiszen az 1907. évi népiskolai törvénnyel kapcsolatos, interneten fellelhető írások zömét a román szélsőjobboldal prezentálta, prezentálja.⁴³ Egy ilyen honlapon jelent meg például a *Represiunile la care s-au dedat autoritățile ungare împotriva românilor din Transilvania* (A magyar hatóságok megtorló intézkedései az erdélyi románsággal szemben) című tanulmány, amelyben hangsúlyos szerepet kapott Apponyi törvénycsomagja. Az önmagát meg nem nevező szerző hosszasan sorol fel eseteket, tetteket, amelyeket az állam törvényszegésként értékelt és büntetéssel „jutalmazott”. Ezen esetek főszereplői között volt olyan tanító, aki az elemi iskolában – a tanulmány állítása szerint – arra biztatta tanítványait, hogy románul beszéljenek és írjanak, iskolai tanulókat, akiket azért büntettek meg, mert román nemzeti

³⁹ Pölöskei 2014. 177.

⁴⁰ Anka 2014. Fontos adalék, hogy Anka László korábban is kutatta az elemi népiskolai oktatás ingyenessé tételét. Lásd: Anka 2011. 219–233.

⁴¹ Lásd: L. Balogh 2012. 65.; L. Balogh 2018.

⁴² Fazakas 2021. 176–189.

⁴³ Lásd: <https://cersipamantromanesc.wordpress.com/2018/03/19/19-martie-1907-parlamentul-ungar-a-votat-legile-scolare-legile-apponyi-in-vederea-intaririi-procesului-de-maghiarizare-fortata-a-nationalitatilor-din-cuprinsul-statului-ungar/> (Utolsó letöltés: 2020. december 10.)

színű szalag volt a kalapjukra kötve, és sorolhatnánk hosszasan. Mégis érdemes megvizsgálni azt, félretéve az inkább uszító, mint konkrét kutatásokon alapuló munkákat, hogy az ugyan nem túl nagy számban megjelenő, de tudományos munkák milyen megállapításokat tesznek a Lex Apponyira vonatkozóan.⁴⁴

Román történészként az Apponyi-féle törvények kapcsán kialakult heves parlamenti küzdelmekről először Teodor V. Păcățian publikált *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară* (Aranykönyvek, avagy a magyar korona alatt élő románok politikai küzdelmei) című munkájának VIII. kötetében.⁴⁵ Tanulmányt jelentetett meg az erdélyi román pedagógus és publicista Onisifor Ghibu Bukarestben 1915-ben, G. Sima álnév alatt, amelyben a törvény aktuális hatásait tárgyalva szó esik a törvény elleni tiltakozáshullámról is.⁴⁶ Vasile Stoica és Ion Rusu Abrudeanu közös, 1915-ben megjelent könyvükben két fejezetben is foglalkoztak az oktatáson keresztül történt „magyarosítási” szándékkal.⁴⁷ Ugyancsak a világháború elején látott napvilágot dr. Onisifor Ghibu kötete. Az 1915-ben, Bukarestben megjelent könyvben a szerző az erdélyi és magyarországi egyházak és iskolák szervezetét és mindennapjait ismertette.⁴⁸ Ghibu munkája, értelemszerűen, foglalkozott az 1907-es népoktatási törvény paragrafusaiival is.⁴⁹ 1917-ben a fentiekben említett Vasile Stoica önálló kötetel jelentkezett. Ebben – többek között – ezt olvashatjuk: „Az állam a románok részére egyetlen iskolát sem hozott létre. Minden iskolánkat mi, saját erőből hoztuk létre, egyeseket felekezeti iskolaként az egyház tartott fenn, másokat községi iskolaként vagy a község finanszírozta, vagy pedig a román határezredek anyagi alapjaiból működtettünk. Az állam nem alapított és nem működtetett saját költségén csak magyar iskolákat, ami nem lehetett másé, csak a magyaroké.”⁵⁰ Stoicának komoly szerepe volt abban, hogy Nyugaton a román álláspont, nézőpont vált ismertté a dualizmus korának magyar oktatáspolitikáját illetően. *The Roumanian Question* című 1919-es műve – amelyet az USA-ban, Pittsburghben nyomtattak ki – a magyar nemzetiségi politika elnyomó jellegét azzal próbálta demonstrálni, hogy azt állította, a Lex Apponyi törvénybe iktatása után több ezer román népiskolát zártak be Magyarországon.⁵¹ A

⁴⁴ Lásd: <https://cersipamantromanesc.wordpress.com/?s=represiunile> (Utolsó letöltés: 2021. január 20.)

⁴⁵ Păcățian 1910. 456–544.

⁴⁶ Sima 1915. 26–27.

⁴⁷ Az 1915-ben kiadott könyvet a VICOVIA kiadó 2014-ben ismét megjelentette. Utóbbi kiadás képezi hivatkozásom alapját. Lásd: Abrudeanu–Stoica 2014. 189.

⁴⁸ Lásd: Ghibu 1915.

⁴⁹ Uo. 107.

⁵⁰ A könyv négy kiadást is megért a 2000-es évek elejéig. Mi a 2008-ban kiadottra hivatkozunk. Stoica 2008. 301.

⁵¹ Stoica 1919. 27.

román szerző által sugallt értelmezés elterjedését mutatja, hogy utóbbi kijelentését az angol nyelvű *Wikipedia* Apponyiról szóló szócikke napjainkban is tényadatként tárja érdeklődő olvasója elé.⁵²

A két világháború között Alexandru Olteanu foglalkozott gróf Tisza István románokkal folytatott – ahogy ő fogalmazott – „alkudozásaival”, így az oktatást érintő engedményekről is írt.⁵³ Ugyancsak ebben az időszakban született Teodor Neș nagyváradi líceumigazgató könyve, melyben néhány oldalon keresztül tárgyalta a Bihar vármegyei románság tiltakozó akcióit az Apponyi-féle törvények ellen.⁵⁴ Az 1944 és 1968 közötti időszakban a román történetírás kevés figyelmet szentelt a XX. század eleji erdélyi román oktatásügy vizsgálatának. Flaminia Faur történész mindezt azzal magyarázta, hogy ebben az időszakban Románia kerülni akarta a kérdéskört, arra gondolva, hogy érzékeny etnikai és politikai húrokat pendíthet meg.⁵⁵ Az 1970-es évektől azonban több munka is foglalkozott a témával. Egy 1978-ban megjelent kötetben néhány oldalon keresztül utaltak a román szerzők a Lex Apponyi kapcsán arra, hogy a XX. század elején az Erdélyen kívüli románság együttérzését fejezte ki Kárpátokon túli testvéreikkel.⁵⁶ Viorel Faur a bihari románoknak az Apponyi-féle törvénnyel szembeni tiltakozásáról és annak politikai jelentőségéről végzett kutatásokat, eredményeit pedig két tanulmányban összegezte.⁵⁷ Fontos megemlíteni Stelian Mândruțot is, aki a román nemzetiségi politikusok a *Lex Apponyival* szembeni, a magyar parlamentben kinyilvánított állásfoglalásait mutatta be olvasóinak.⁵⁸ Onisifor Ghibu *Nu din partea aceea* (Nem azért) című munkájában több, a XX. század elejére vonatkozó sajtóelemzést is végzett, köztük számos, az általam vizsgált témára vonatkozó tanulmányt is elemzett.⁵⁹ A bihari románok tiltakozása kapcsán a sajtóban elsőként az *Ulei pe foc* (Olaj a tűzre) című cikk jelent meg, ennek újraközlése is Ghibu nevéhez fűződik.⁶⁰ Az Apponyi-féle törvények elleni tiltakozásokról – minden korábbi román történész vizsgálatát figyelembe véve – a legrészletesebben Liviu Maior és Mircea Păcurariu 1980-as évek közepén megjelent könyveiben olvashatunk.⁶¹ Mindketten főleg a *Telegraful Român*, *Gazeta Transilvaniei* és a

⁵² https://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Apponyi (Utolsó letöltés: 2020. december 14.)

⁵³ Lásd: Olteanu 1936. 24.

⁵⁴ Neș 1937. 393–396.

⁵⁵ Faur, F. 1994b. 10.

⁵⁶ Popescu-Puțuri-Deac 1978. 319–324.

⁵⁷ Faur, V. 1979. 225–252.; Faur, V. 1981. 374–389.

⁵⁸ Mândruț 1978. 441–457. Mândruțnak 1995-ben jelent meg egy olyan monográfiája, amely az 1905 és 1910 közötti nemzetiségi akciókat mutatja be. Értelemszerűen írt a *Lex Apponyi* vitája során lezajlott román nemzetiségi képviselői tevékenységekről is. Lásd: Mândruț 1995. 101.

⁵⁹ Ghibu 1985.

⁶⁰ Uo. 41–43.

⁶¹ Maior 1986.; Păcurariu 1986.

Lupta cikkeiből merítettek, a hangsúly az 1907-es törvénycsomagnak általánosan az erdélyi román oktatásügyre gyakorolt hatásán volt. Ioan Lupaş 1988-ban megjelent kötetében írt az Apponyi és Bjørnson között, a gróf nemzetiségi politikája miatt kialakult konfrontációról.⁶²

A rendszerváltást követően a fentiekben már említett Viorel Faur lánya, Flaminia Faur gyarapította a témában megjelent munkák számát. 1990-ben és 1994-ben megjelent tanulmányaiban elemzés tárgyát képezték olyan XX. század eleji, korábban még nem publikált dokumentumok, melyek fontos adalékként szolgálnak a téma szempontjából.⁶³ A Faur család addigi, a témában végzett kutatásának eredményeképpen jelent meg 1994-ben az a könyv, amelynek szerzője Flaminia, lektora Viorel, korrekora Rafilia Faur voltak.⁶⁴ Az 1990-ben bekövetkezett változások után több olyan tanulmány született, amelyek a Lex Apponyi hatásait, következményeit vizsgálták egy adott – többségében román nemzetiség által lakott – régióban. Ilyen például Ilie Furduiu professzor tanulmánya, amely szerint az ortodox és görögkatolikus román nyelvű iskolák a dualizmus időszaka alatt szépen fejlődtek, és ennek megakadályozása céljából a „legdrágóbb” intézkedések láttak napvilágot. Az iskola épületével kapcsolatos elvárások – írja Furduiu –, a 300 forint összeg, amellyel a tanév elején az egyháznak rendelkeznie kellett a tanító finanszírozására, és amely a „magyar uralom” végére 600 koronára nőtt, mindezek a „megpróbáltatások” iskolabezárásokhoz vezettek. Csak 1903 és 1905 között több mint 500 román iskolát zártak be, az Apponyi-féle 1907. évi XXVII. törvény cikk pedig már „mindennek a teteje volt” – állítja a szerző. A Fehér megyei román települések állapotát alaposan feltérképező tanulmány végén a szerző a következőket írja: „Az összes gáztett [ebbe bele tartozik az általam tárgyalt népoktatási törvény is – K.A.] amit a románok elszenvedtek, odavezetett, hogy betelt náluk a pohár. Ezért történhetett meg, hogy vallástól és szociális helyzettől függetlenül, egyként akart a románság megszabadulni a fojtogatástól 1918. december 1-én, Gyulafehérváron.”⁶⁵

Constantin Băjenaru is tanulmányában egy régiót vett górcső alá (Fogarast), s a Lex Apponyi e térségre gyakorolt hatását vizsgálta.⁶⁶ A szerző szerint az 1907-es Apponyi-törvény volt mindmáig a legnagyobb támadás a román iskolák ellen, s hangsúlyozta, hogy Fogaras és környékét azért is érdemes az iskolapolitika szempontjából vizsgálni, mert úgy tartotta számon a térséget a magyar kormányzat, mint az ultranacionalista román politikusok

⁶² Lupaş 1988. 265. E kötet Marinei Vlasiu történész gondozásában és Florin Constantiniu előszavával jelent meg 21 évvel a szerző halála (1967) után.

⁶³ Faur, F. 1990. 11.; Faur, F. 1994a. 7.

⁶⁴ Faur, F. 1994b.

⁶⁵ Furduiu: Situația. Online: http://www.dacoromania-alba.ro/nr34/situatia_scolilor.htm (Utolsó letöltés: 2020. december 15.)

⁶⁶ Băjenaru 2007. 214–221.

„melegágyát”, amely a magyar nemzet egységét fenyegeti, s ezért akart itt magyar iskolákat létesíteni, változtatni akarván ezen a helyzeten.⁶⁷ 2003-ban a Román Tudományos Akadémia által kiadott *Románok történelme* címet viselő sorozat VII. kötete foglalkozik a XX. század elei erdélyi oktatásüggyel. A könyvben az áll, hogy a magyar állam akadályokat gördített a román nemzetiségi oktatás elé, az oktatási törvényekkel kontrolálni akarta azt, s az Apponyi-féle törvények következtében több mint 300 ortodox román iskola és 140 görögkatolikus román iskola bezárására került sor. Arról is olvashatunk, hogy 1909-ben a nemzetiségi egyházak kongresszuson határoztak arról, hogy a magyarosító törekvések ellen a román közösség erejét koncentrálna megmentik iskoláikat. A szerző szerint – a kortársak állításai alapján – azokban a vármegyékben volt a legkevesebb román iskola, amelyekben a románság alkotta a lakosság többségét.⁶⁸ Ioan A. German Alexandru Vaida-Voevod román nemzetiségű magyar parlamenti képviselőről írt munkájában egy alfejezetet szentelt Apponyi oktatáspolitikájának, *Iskolát érintő problémák és magyarosítás* címmel. A Lex Apponyit úgy emlegeti, mint egy újabb példát arra vonatkozóan, hogy miképpen próbálták Magyarországon a törvényeket magyarosításra felhasználni.⁶⁹ A szerző szerint a gróf – mivel elégedetlen volt az oktatásügyi törvényekkel – a nemzetiségi egyházak konzisztóriumainak „ukázt” küldött. Ez a rendelkezés tartalmazott minden olyat, amelyet a kultuszminiszter nem mert a törvény részévé tenni, attól félve, hogy ezeket nem tudja majd megszavaztatni a Házzal. „Gróf Apponyi, a Janus-arcú politikus úgy akar egyezsége jutni, igazi magyar ravaszsággal, hogy előkészíti a »hazafias« jövőt. Annak ellenére, hogy a törvény csak három év múlva lépett volna hatályba, a miniszter úr rögtön pusztító tevékenységbe kezdett. Sok nem magyar iskolát bezártak bírói rendelettel, úgy, hogy a törvény szerint csak három évvel később tehették volna ezt meg” – írja German.⁷⁰

Elena Cazacu tanulmányában az Apponyi gróf által benyújtott törvénytervezet elleni, az aradi román egyházak által folytatott küzdelmet mutatja be. A történész szerint az Apponyi-féle iskolai törvény „hatálytalanította az egyházi iskolák autonómiáját”, ami „heves parlamenti küzdelmeket” eredményezett.⁷¹ A XX. század eleji erdélyi román nemzetiségi oktatáspolitikai problémák megismeréséhez és megértéséhez fontos információkhoz lehet jutni Liviu Maior történész Vaida-Voevodról írt könyveiből is.⁷²

---

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Platon 2003. 304–305.

⁶⁹ German: Problema. Online: <http://vaida-voevod.ro/origine-si-urmasi.html> (Utolsó letöltés: 2017. április 11.)

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Cazacu 2015. 57–68.

⁷² Lásd pl.: Maior 2010.; Maior 1993.; Maior 2018.

Milyen iskolai értesítőkből, levéltári forrásokból, visszaemlékezésekből, sajtóanyagokból rekonstruálható a XX. század eleji erdélyi román nemzetiségi oktatáspolitikája?

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában* őrzött azon anyaga, ami gróf Apponyi Albert XX. század eleji kultuszministerségéhez kötődött, az 1944–45-ös, illetve az 1956-os harci cselekmények során keletkezett tűzben megsemmisült. Anka László disszertációjában azt írta, hogy ennek ellenére sem vált lehetetlenné a gróf ministerségének rekonstruálása. Ez az állítás helytálló az erdélyi románságra vonatkozóan is. De mihez is nyúlhat a kutató a Lex Apponyi erdélyi, román vonatkozású hatástörténetének feltérképezése esetén?

E disszertáció célja, hogy adalékokkal szolgáljon, és nem az – igaz, ez szinte lehetetlen lenne –, hogy az 1907-es oktatásügyi törvény erdélyi román vonatkozásaival kapcsolatosan minden fellelhető dokumentációt az olvasó elé tárjon. Ahhoz, hogy megértsük a magyar kormányok XIX. század végi, XX. század eleji, oktatáson keresztül végbemenő asszimilációs szándékát, más kelet-európai ország nemzetiségi oktatási stratégiáját is meg kell vizsgálnunk. Választ kell adni arra a kérdésre: más államban is hasonló elvek mentén szerveződött a kisebbség(ek) oktatása vagy sem? Erre egyik fejezetünk tesz kísérletet, amely a Román Királyság ugyanerre az időszakra vonatkozó iskolapolitikáját veszi górcső alá. Hasonló kísérletre e téma kapcsán az eddigi szakirodalomban még nem történt példa. Az összehasonlítás sikerességének érdekében a román pedagógiai lapok cikkeit, valamint a korszak román oktatásügyi törvényeit is segítségül hívtam a magyar és román szakirodalom mellett. A századfordulón a magyar *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot* szándékában erősítette az erdélyi román tanítók és papok magatartása, a fegyelmi ügyek számának növekedése. Ennek bizonyítására levéltári forrásokat lehet találni a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában*, a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM)* iratai között. A román lapok (*Olteanul, Gazeta Transilvaniei* stb.) cikkei mindezt alá is támasztják. Meggyőződésünk, hogy a „pontot az i-re” – ami a *Lex Apponyi* megalkotását illeti – az 1906-os bukaresti kiállításon tanúsított román papi és tanítói magatartás „tette fel”. Ezt erősíti meg a dokumentumok, a román levéltári anyagok, a román és a magyar sajtóanyagok sokasága. Hogy a román tanítói lélek miért vágyott a kiállításon való részvételre, miképpen élte meg a kiállítás napjait, miképpen érzett a román fővárossal és királlyal kapcsolatban és hogyan

viszonyult a budapesti kultuszminisztériumhoz, megtudható abból a fennmaradt visszaemlékezésből, amely Pavel Jumanca nevéhez fűződik, és a román levéltári anyagok között maradt fenn. E visszaemlékezés is a disszertáció részét képezi (lásd: Függelék 1. sz. dokumentum, 183–190. oldal).

Sokszor lehet találkozni azzal az állítással (főleg a román szakirodalomban), hogy a magyar kormányok asszimilációs politikája révén az erdélyi románság száma a XX. század elejére csökkent. A disszertáció külön fejezetet szentel annak, hogy bebizonyítsa – egy kevésbé ismert, de rendkívül fontos, román kortárs tollából származó munkát segítségül hívva –, a korszakban a magyarországi románság száma nem csökkent, hanem éppen ellenkezőleg, nőtt. Az *Országos Pedagógiai Könyvtárban* fellelhetőek iskolai évkönyvek, amelyekben megtalálható, hogy miképpen vélekedtek az erdélyi román pedagógusok az Apponyi-féle iskolaügyi törvényekről. Fontos források lehetnek mindezek ahhoz, hogy megismerjük a törvénycsomag fogadtatását. Meglepően sok levéltári dokumentum áll rendelkezésünkre arra vonatkozóan, hogy miképpen próbálta gróf Tisza István későbbi miniszterelnök a románok Lex Apponyival kapcsolatos sérelmeit orvosolni. A *Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárban* őrzött Tisza István-hagyatékából jól rekonstruálható, milyen kérései voltak a román egyházi- és politikai vezetőknek a nemzetiségi oktatásra vonatkozóan, valóban kompromisszumra törekedtek-e, miben volt hajlandó engedni a magyar kormányzat, és még sorolhatnánk. Tisza István 1907-es iskolaügyi törvényekre vonatkozó álláspontjáról próbáltam többet megtudni úgy, hogy felkerestem egyik leszármazottját, Patay Tibort is. A vele való beszélgetés is szerepet játszott abban, hogy realisabb kép rajzolódjon ki a disszertáció egyik fejezetében Tisza gróf nemzetiségi oktatáspolitikai álláspontjáról. Eddig még senki által figyelembe nem vett tanulmányokra, nyomtatásban megjelent naplókra, könyvekre, és persze a román parlamenti jegyzőkönyvekre támaszkodva próbálok választ kapni arra is, hogy miért is válhatott hírhedtté gróf Apponyi iskolapolitikája mind a bel- mind pedig a külföldi közvéleményben.

Mint látható, teljes egészében kirakni az „erdélyi román Lex Apponyi puzzle-t” nem kis feladat, de „mozaikdarabkák” akadnak ahhoz, hogy lehetőség szerint minél teljesebb képet kapjunk. Példaként arra, hogy a kutatás során egy-egy ilyen „puzzledarab” megtalálásának sikere, vagy kudarca min múlik, szolgáljon egy megtörtént eset.

Kutatásaim során rábukkantam egy újságcikkre, amelynek címe: *Hol van Urderián Traján?*⁷³ N. Kósa Judit írása a *Lex Apponyival* foglalkozott, s a cikkben szó volt „egy

---

⁷³ N. Kósa 2008. 10.

vaskos kötetről”, amelynek „szamárfülesre koptatott példánya maradt ránk”, benne a kötet pedagógus tulajdonosa és tanító kollégái között zajló szakmai levelezéssel.⁷⁴ Megpróbáltam kapcsolatba lépni az újságíróval, ami végül e-mailen keresztül sikerült. A fenti cikk szerzője készségesen segített, minden kérdésemre válaszolt, de mint kiderült, a kötet a benne lévő levelekkel együtt helyhiány miatt antikváriumba került. Felkeresve a megnevezett antikváriumot megtudtam, hogy a könyv még nem került eladásra, így azt megvettem. A kézbesítés után derült ki: a kötet már nem tartalmazta a leveleket. Az antikvárium tulajdonosával telefonon egyeztettem, de nem tudott a levelek hollétéről. Egy mozaikdarab elveszni látszik, de reménykednünk kell abban, hogy egyszer ezeknek a leveleknek is a nyomára akadunk...

---

⁷⁴ A hiányos, fedőlap nélküli könyv címe: Tanterv az államsegélyt élvező nem-magyar tanításnyelvű népiskolák számára az 1907. évi XXVII. t. c. 20. §-a alapján.

2. Az 1906. évi bukaresti jubileumi kiállítás és a *Lex Apponyi*

Apponyi Albert kultuszminiszterként a „magyar nemzeti irányt, az egységes magyar állameszme érvényre juttatását” hangsúlyozta az oktatásügy minden szektorában, s ennek megpróbált érvényt is szerezni. Ugyanez a koncepció azonban már elődei miniszteri munkáját is jellemezte, olyannyira, hogy Berzeviczy Albertnek az 1868. évi népoktatási törvény kiegészítését célzó törvényjavaslata – többek között a magyarosító törekvései miatt – szolgált mintául az 1907. évi oktatásügyi törvénycsomag megalkotásához. Mindezeket figyelembe véve joggal tehető fel a kérdés: miért éppen 1907-ben, Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszterségének ideje alatt emelkedtek törvényerőre az oktatás fejlesztését célul kitűző, az általános magyar politikai közakarattal egybevágó törvényi szabályozók?

Ennek oka – feltételezésünk szerint – nem más, mint az, hogy olyan események történtek, amelyek világossá tették a magyar politikai életet irányító személyek számára, hogy a Magyar Királyság oktatásügyének megreformálása nem tűr halasztást. Ilyen volt az 1906 nyarán rendezett bukaresti kiállítás is, ahol az erdélyi román tanítók magatartása nagy szerepet játszott abban, hogy egy évvel később megszületett a „Lex Apponyi” néven ismertté vált törvénycsomag.⁷⁵ Mit érdemes tudni a bukaresti kiállításról? Kik vettek részt az eseményen? Milyen volt a sajtóvisszhangja ennek az eseménynek? Miért volt magyar szemszögből visszatetsző az eseményre ellátogató erdélyi román tanítók viselkedése? Miképpen reagáltak a magyar politikusok? A következő fejezetben ezekre a kérdésekre adok választ.

Az előkészületek és a kiállítás megnyitása

Az 1906-os esztendő a román történelemben jelentős évnek minősült. Ekkor ünnepelte az ország I. Károly uralkodásának 40., a Román Királyság létrejöttének 25. évfordulóját, valamint az 1800. évfordulóját annak, hogy Traianus császár elfoglalta Dáciát.⁷⁶ Ezt a jeles alkalmat egy Bukarestben rendezett kiállítás keretén belül ünnepelte meg Románia, melyre meghívást kaptak nemcsak a királyság egyes régióinak lakói, de az annak határain kívül élők

⁷⁵ Jancsó 2019. 323–326.

⁷⁶ A dákoromán elmélet szerint a románok a romanizált dák népcsoport közvetlen utódai. A dákok lakta Dáciát Traianus római császár 106-ban hódította meg és csatolta a Római Birodalomhoz. A kiállítást a XX. században három névvel is illették. Nevezték Általános Román Kiállításnak (*Expoziția Generală Română*), Nemzeti Kiállításnak (*Expoziția Națională*) és Dákoromán Bemutatonak (*Exhibitio Daco-Romana*). Lásd: Drăghiu 2002. 177.

románok is.⁷⁷ „Ez a gyönyörű kiállítás tükörképe lehet kultúránknak és a nemzet munkájának, a hagyományos ekétől a legújabb iparban használatos eszközökig, világosan láttatva az elmúlt rövid időszak eredményeit is, melyben még inkább összeszedtük erőnket annak érdekében, hogy lehetőségeinket kihasználjuk” – mondta I. Károly király a kiállítás megnyitóján.⁷⁸ A király beszéde árulkodik arról, hogy a kiállítás célja megmutatni a világnak a románok gazdasági, társadalmi és kulturális teljesítményét, bemutatni az uralkodó regnálása során elért katonai és politikai sikereket, ugyanakkor a szervezők szerepet szántak az eseménynek a nemzeti identitás megerősítésében is.⁷⁹

Hivatalosan döntés a kiállítás megszervezéséről 1905. május közepén született, és 1 600 000 lej szavaztak meg arra, hogy az előmunkálatok elkezdődjenek a kiállításnak helyet adó parkban.⁸⁰ Az esemény főbiztosának Dr. Constantin I. Istrati⁸¹ nevezték ki, akit később a sikeres rendezést követően aranymedállal jutalmazták.⁸² A kiállítás helyszínének kijelölése a városi tanács feladata volt, döntés pedig a Mihail Cantacuzino polgármester elnöklete alatt lezajlott ülésen, 1905. június 4-én született. A kijelölt Filaret nevű hely kiválasztását – az *Epoca* (Korszak) című újság beszámolója szerint – a könnyű megközelíthetőségének és festői szépségének köszönhető.⁸³ A pavilonokra vonatkozó építészeti terveket Ștefan Burcuș és Victor G. Ștefănescu készítették, Ion D. Berindey építészmérnök tanácsait és Édouard Redont tájrendező mérnök segítségét igénybe és

⁷⁷ Lásd: Cofas–Constantinescu 1997. 145.

⁷⁸ A király beszédét közölte a *Conservatorul* című újság: *Conservatorul*. 6. évf. 125. sz. 1906. június 8. 1.

⁷⁹ Andrei Florin Sora tanulmányának elején ugyanilyen jellegű célokat tulajdonít a kiállításnak. Lásd: Sora 2002. Online: <https://erasmusisha.wordpress.com/2002/01/01/participarea-institutiilor-de-invataman-la-expozitia-general-romana-1906/> (Utolsó letöltés: 2018. június 19.). Volt olyan is, aki azt állította a kitzűzött célok nem valósultak meg. Nicolae Iorga a következőképpen fogalmazott: „nu s-a ținut seama îndeajuns că o Expoziție Națională Jubiliară e o școală și că o școală trebuie să fie și sistematică și metodică (Nem érte el a Jubileumi Nemzeti Kiállítás azt a célját, hogy iskola legyen, mert egy iskolának szisztematikusnak kell lennie és megfelelő módszertannal kell bírjon)”. Lásd: *Neamul Românesc*, 1. évf., 10. sz. 1906. június 11. 150.

⁸⁰ Egy ilyen jellegű kiállítás megszervezése, mint ötlet, már az 1860-as évektől jelen volt a román politikai elit körében. Helyszínnek az 1848 Szabadság Mezeje nevet viselő városrészt képzelték el. Az 1.600.000 lej megszavazott összeget a mezőgazdaságért, iparért és kereskedelemért felelős minisztérium számára tették elérhetővé, mely összeget – 1906. október 1-től kezdődően – öt éven belül a minisztérium kiadási költségvetéséből tervezték pótolni. Lásd: *Dezbaterile senatului* 1904/1905. Nr. 41. 535. (ședința din 5 mai 1905. - az 1905. május 5-ei ülés.) 1906. decemberének elején a Kamara a kiadások fedezésére megszavazott még egy 1.500.000 lejes összeget. Lásd: *Epoca* 11. évf., 298. sz. 1906. december 10. 1. Miután az esemény befejeződött (1906. november 23.) a kiadásokat 6.600.000 lejre becsülték. Drăghiu 2002. 180.

⁸¹ Dr. Constantin I. Istrati (1850–1918): román akadémikus, kémikus és orvos. Politikai tevékenységet is folytatott. 1899 és 1900 között közmunkaügyi miniszter, 1907-ban rövid ideig földművelésügyi miniszter. A Román Akadémia elnöke 1913–1916 között.

⁸² A román hivatalos közlöny, a *Monitorul Oficial* 1905. május 26-i, 43. számú kiadványa az 1650. oldalán számolt be hivatalosan Istrati kinevezéséről, és az 1906. évi 194. számú kiadványának (november 28.) 7138. oldalán lehet olvasni a főbiztos jutalmazásáról. Tudni kell, hogy a szervezők a kiállítókat is jutalmazták oklevelekkel és érmekkel. A külföldi résztvevők 1365 érmét és/vagy oklevelet nyertek el, ebből Ausztria 461-et, a magyar pavilon pedig 298-at. Lásd: Drăghiu 2002. 180.

⁸³ *Epoca*, 11. évf., 149. sz. 1905. június 4. 2.

figyelembe véve.⁸⁴ A kiállítás szervezőbizottságának tagjai közé tartozott értelemszerűen a már említett Istrati, valamint Ioan Lahovary mezőgazdaságért, iparért és kereskedelemért felelős miniszter, Nicolae Filipescu és Emil Costinescu volt miniszterek, Mihail C. Şuţu a Nemzeti Bank volt vezetője, Grigore Cerkez, a posta vezérigazgatója, Elie Radu mérnök, Alex St. Bellu mezőgazdász, nagytőkés és George Bengescu-Dabija szenátor. A bizottság meghatározta azokat a szektorokat, melyek a kiállítás pavilonjainak „témájául” szolgálhattak. Ilyenek voltak a mezőgazdaság, állattenyésztés, háziipar, bányászat, a különböző iparágak, a keresztény kultúra, az ország kulturális sokszínűsége, a polgári és katonai zsenialitás, a művészetek és a népzene. Természetesen – mint ahogyan azt a hivatalos kiírás is tanúsítja – bármelyik témában is szerveződött az adott pavilon a kiállításon, annak a román zsenialitást és nagyszerűséget, az ország lehengerlő fejlődési ütemét kellett sugallania.⁸⁵ A kiállítási tárgyak közül egyesek eladásra is kerültek, ezzel próbáltak enyhíteni a szervezők kiadási költségein.⁸⁶ Az ünnepélyes megnyitóra 1906. június 6-án került sor.

A királyi palotából menet indult, melyet Dimitrie Moruzzi rendőrezredes – a rendőrség prefektusa – kísért lovas csendőrökkel együtt. Az Erzsébet királyné téren, a kiállítás bejáratánál hatalmas tömeg várta a menetet, a kapu előtt virágfüzér, melyet „csak nemzeti színű rózsából” készítettek, valamint négy népviseletbe öltözött leány volt látható.⁸⁷ 11 órakor száz trombita harsogása közepette a menet megérkezett, s a királyné elvágta a füzért, melyet ágyúdörgés⁸⁸ kísért. A román királyi családon kívül részt vett az eseményen Bécs polgármestere, dr. Karl Lueger,⁸⁹ a román kormány miniszterei, a törvényhozó szervek

⁸⁴ Az *Universul* című lap 1906. június 1-én az első oldalon foglalkozott a kiállítás építészeti terveit elkészítő mérnökök bemutatásával. Lásd: *Universul*. 24. évf., 157. sz. 1.

⁸⁵ Hogy csak egy példát említsünk. A hivatalos közlönyben a háziiparra vonatkozó rész pontosan így szerepel: „a méltóságteljes és művészi háziipar termékei, melyek bármi másnál jobban árulkodnak e nemzet választott természetéről”. Lásd: *Monitorul Oficial*, 1905. június 2. 6481. Az ország gyors fejlődéséről szóló állítás nem is volt alaptalan. A *Budapesti Hirlap* Romániai képek című cikke Románia gazdasági fejlődését négy példával támasztja alá: a csernavodai híd megépülése, a konstancai a bräilai és a galați kikötők megépítése. *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 198. sz. 1906. július 21. 10.

⁸⁶ Az argyasudvarhelyi (Curtea de Argeş) szakiskola példának okáért 969 darab kiállított tárgyából 701-et eladott, 191-et a kiállítás után visszavittek és 77 darab „eltűnt”. Lásd: ANIC, MCIP, dosar nr. 2040/1906, filele (fol.) 19–32. Hivatkozva: Sora 2002. Egy a kulturális- és közoktatásügyi minisztériumnak küldött beadvány szerint az eladott tárgyak utáni jövedelem nettó 5%-ára tartottak igényt a kiállítók. Uo. fol. 171. Hogy mennyire rejlettek a kiállításon való részvételben külgazdasági lehetőségek, azt mutatja, hogy a magyar pavilon nagy látogatottsága miatt, valamint a magyar gép, bútor, lakásberendezési tárgyak és szerszámok iránti magas érdeklődés miatt a kiállítási bizottság azon fáradozott, hogy „kereskedelmi képviselőtünket minél hathatósabban szervezze”. *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 206. sz. 1906. július 29. 18.

⁸⁷ *Universul*, 24. évf., 154. sz. 1906. június 8. 1–2.

⁸⁸ Az ágyúk elsütéséért a Calafat zászlóalj volt felelős.

⁸⁹ Az osztrákokkal nem szimpatizáló magyarok körében híre ment annak, hogy Ausztria jelenlétének „kizárólag magyarellenés célzata” van. Állításuk szerint mindezt bizonyítja az, hogy legutoljára jelezték részvételüket, valamint az, hogy mindent megtettek annak érdekében, hogy a „magyar kiállítás sikerét eleve lehetetlenné”

több tagja. Beszédet mondott Ion Lahovary, Constantin Istrati és Károly király is.⁹⁰ A szervezőbizottság határozatának értelmében vasárnap, kedden, szerdán és pénteken a belépőjegy ára 1 lej volt⁹¹, míg hétfőn, csütörtökön és szombaton 2 lej.⁹² A kiállítás idejére számos telefonállomást telepített a postahivatal, ami megkönnyítette mind a kiállítás területén, mind pedig a fővárosban a telefonon történő kommunikációt. Telefonos összeköttetést hoztak létre többek között a Filaret és a rendőrség, valamint a tűzoltóság között. Mindez nemcsak rendezésbeli könnyebbséget, hanem a helyszín biztonságosabbá tételét is szolgálta. Emellett egy nagyjából 600 fős, csendőrökből és rendőrökből álló városi őrség vigyázott a főváros rendjére, így a pavilonok mellé is jutott legalább egy-egy csendőr.⁹³ „Egész nap, délelőtt 11 órától éjfélig, látni lehetett az örült érdeklődést a kiállítás iránt...” – számolt be a *Conservatorul* című újság a kiállítás forgatagáról.⁹⁴ A kiállítás iránti nagy érdeklődés és az azon való részvétel nagysága már csak azért sem furcsa, mert a kiállítás szervezői végig azon dolgoztak – egyeztetve a szomszéd országok hatóságaival –, hogy a határon túli és a hazai románság is lehetőség szerint minél nagyobb számban, meg tudjon jelenni ezen a nem mindennapi eseményen.⁹⁵ A legtöbb érintett ország el is engedte

---

tegyék. Például kieroszakolták, hogy a magyar csarnok előtti térre épülhessen az osztrák csarnok, ezzel eltakarva azt, és lehetetlenné téve a „magyar kilátást”. Lásd: Középajtai Barna 1906. 10. Az az eset is borzolta a kedélyeket, amely akkor történt, amikor a magyar pavilonban július elején kisebb tűz ütött ki. A tűz eloltására ugyanis a magyarok – nem lévén más eszköz – a szomszédos osztrák pavilon tűzoltószergyár kiállítási tárgyaiból „vettek kölcsön” fecskendőket, s ez azt eredményezte, hogy a tűzoltást követően az osztrák kiállítás vezetője nekirontott a magyar pavilon személyzetének. *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 188. sz. 1906. július 11. 8–9. A román sajtó ugyanakkor lenyűgözte Ausztria pavilonja és a kiállított tárgyak. Román újság számolt be arról, hogy augusztus 6-án Ferenc Józseffel kapcsolatos évfordulót ünnepeltek az osztrák pavilonban, amelyet „megkoronáztak” egy vacsora, ahol az osztrák küldöttek nagy számban jelen voltak. Ekkor már második alkalommal került a nyár folyamán a figyelem központjába az „osztrák konyha”, ez alkalommal már pozitív színben, ugyanis még júliusban a pavilon kocsmájában felszolgált romlott ételek miatti mérgezésektől volt hangos a sajtó. Lásd: *Acțiunea conservatoare* 1. évf., 26. sz. 1906. június 3. 3.; *Universul*, 24. évf., 214. sz. 1906. augusztus 7. 2.; <http://www.huszadikszazad.hu/1906-julius/bulvar/mergezes-a-bukaresti-osztrak-pavillonban> (Utolsó letöltés: 2018. május 7.); *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 198. sz. 1906. július 21. 8.

⁹⁰ *Dimineața*, 3. évf., 840. sz. 1906. június 10. 2. Ioan Lahovary földművelésügyi miniszternek és a kiállítás főbiztosának, Istratinak a beszédéről is úgy tudósított a magyar sajtó, mint unalmas és hosszú ünnepi beszédek. Lásd: *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 178. sz. 1906. július 1. 8–9.

⁹¹ Az 1 lejes belépőjegy ár a csoportos kedvezmény miatt akár 10 banira is csökkenhetett. Lásd: Sora, 2002.

⁹² A „2 lejes napokon” a műsorokért külön nem kellett fizetni. A nagyobb létszámú csoportok 50%-os – de sok esetben ennél is több – kedvezményt kaptak, valamint a 4–10 éves gyerekek ingyen tekinthették meg a kiállítást. A kiállítás bevételéről rendszeresen közöltek statisztikát a román napilapok. Lásd: *Dimineața*, 3. évf., 1010. sz. 1906. november 27. 3.

⁹³ *Acțiunea conservatoare*, 1. évf., 30. sz. 1906. június 8. 3.

⁹⁴ *Conservatorul*, 6. évf., 129. sz. 1906. június 13. 1.

⁹⁵ Lásd: *Conservatorul*, 6. évf., 170. sz. 1906. augusztus 4. 3. A Magyar Királyság – akárcsak Franciaország – azon országok közé tartozott, amely a kezdettől fogva partner volt abban, hogy a kiállítás sikerét „előmozdítsa”. Két nagyobb magyar kirándulócsoporthoz is szervezett utat a kiállításra: a székelyföldi kirándulócsoporthoz és a kolozsvári vasúti alkalmazottak „Összhang” nevet viselő énekara. Elképzelhető, hogy a magyar látogatók száma még magasabb lett volna, ha a román Kulturliga elnöke, Grădișteanu „tettlegességig fokozódott magyargyűlölete” nem állta volna útját ennek. Grădișteanu ugyanis egy konstancai étteremben konfrontálódott Kucsera Miksa magyar-osztrák konzullal, akit fizikailag is bántalmazott. A Kulturliga (Liga Culturală) elnöke azt sérelmezte, hogy Kucsera védelmére kelt annak a pincérnek, melyet ő megdorgált, amiért magyarul beszélt.

román nemzetiségű állampolgárait az eseményre, számítva a kiutazók hazájukkal szembeni lojalitására.⁹⁶ A résztvevők számának növelése érdekében a *Dimineața* és a *Patriotul* (Hazafi) újságok kedvezményes jegyekhez juttatták azokat az olvasókat, akik a lapban lévő kupont felhasználták.⁹⁷ A vidéki lakosságot kívánták „mozgósítani” azzal, hogy 19 fő fölötti csoportok esetében kedvezményes belépőjegyeket adtak, valamint a román állami vasút (CFR) is a nagyobb vasúti gócpontokból különjáratokat indított, s kedvezményes menettérti jegyeket kínált, ezzel is segítve a Bukarestbe történő eljutást.⁹⁸

A kiállításon önálló pavilonnal voltak jelen a romániai magyar művelődési egyesületek is.⁹⁹ Poliány Zoltán, a *Bukaresti Magyar Újság* főszerkesztőjének vezetésével egy kisebb, úgynevezett „tulipán-pavillont”¹⁰⁰ rendeztek be, amelynek 10 m²-én a romániai magyar egyesületek évkönyvei, tagsági jegyei¹⁰¹ és arcképcsoportjai, valamint a *Bukaresti Magyar Újság* évfolyamai voltak kiállítva.¹⁰² A pavilon felavatása Koós Mihály magyar kormánybiztos jelenlétében zajlott, de a magyar kormány több képviselője is megtisztelte az alkalmat.¹⁰³ A bejárat fölött románul a következő felirat volt olvasható: „Légy hűséges fia hazádnak, de kérjed Isten áldását erre az országra, hol kenyeredet nyered.”¹⁰⁴ A kis

---

Lásd: Középjaitai Barna 1906. 10–11.; *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 242. sz. 1906. szeptember 4. 10.; Magyarország, 13. évf., 215. sz. 1906. szeptember 5. 8. A felek közötti ellentét kis híján párbajjal végződött. Az Osztrák-Magyar Monarchián és Franciaországon kívül képviseltette magát a kiállításon Olaszország is, aminek azért is örültek a szervezők, mert az évfordulókra való tekintettel ajándékba a capitoliumi farkas szobrának reprodukcióját hozták. A magukat a rómaiaktól származtató románság szívének igen kedves volt e gesztus. Lásd: *Conservatorul*, 6. évf., 208. sz. 1906. szeptember 22. 3.

⁹⁶ Az Orosz Birodalom megtiltotta alattvalóinak a kiállításon való részvételt. Ennek ellenére a besszarábiai románok rendeztek be pavilont, igaz az erdélyiek pavilonjának egyik szárnyában. Nem elképzelhetetlen, hogy azzal próbálták a szervezők a feszültséget enyhíteni, hogy nem biztosítottak nekik „saját” pavilont. Középjaitai állítása azonban teljesen képtelenség, amikor azt írja, hogy a besszarábiai, bulgáriai, macedóniai és szerbiai románok „apró fülkékben” kiállítottak ugyan, de ezekben nem az illető országok románjai voltak jelen, mert ezt az illető országok nem túrték volna el, hanem „valószínűleg maga Rumenia szervezte minden egyes ország oláhjai nevében a rájuk vonatkozó kiállítást”. Középjaitai Barna 1906. 14.

⁹⁷ Lásd: *Dimineața*, 3. évf., 859. sz. 1906. június 29. 2.

⁹⁸ Ilyen járatok indultak Bodzavásárból (Buzău), Piatra-Oltból, Costeștiből, Piteștiből, Gyurgyevóból (Giurgiu) és Konstancáról (Constanța). Lásd: *Conservatorul*, 6. évf., 99. sz. 1906. május 5. 2. A fölművelő vidéki lakosság számára a kedvezmény 30, 50, de akár 75%-os is lehetett. Lásd: Sora 2002. Az *Universul* című újságban 1906. május 2-án megjelent írás szerzője éppen ezért attól tartott, hogy gondot okoz majd a Bukarestbe utazó nagyszámú érdeklődő elszállásolása. Számításai szerint 35 szálloda 1450 szobája és 1727 ágya, valamint 9 vendégfogadó, mely 88 látogatót fogadhat be, várja a kiállításra elutazókat. A problémát a szervezők azzal oldották meg, hogy az állami líceumok bentlakásaiban is szállásoltak el vendégeket, valamint kihasználták a laktanyák nyújtotta lehetőséget is. Lásd: *Universul*, 24. évf., 117. sz. 1906. május 2. 1–2.

⁹⁹ Ilyen egyesületek voltak például a: *Bukaresti Magyar Társaskör*, *Szent István Király Egyesület*, a pitești *Dal és Olvasókör*.

¹⁰⁰ A kis csarnokot tulipánokkal díszítették, innen a név. Az anyaországi politikai csatározásokban az egyesült koalíció által indított mozgalomra (Tulipán-mozgalom) is utaló díszítő elem.

¹⁰¹ Ezek természetesen kétnyelvűek (magyar és román) voltak.

¹⁰² Középjaitai Barna 1906. 17–18.

¹⁰³ *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 178. sz. 1906. július 1. 12.

¹⁰⁴ Uo. A romániai magyarok táblát is kihelyeztek, melyen a „Trăiască România” (Éljen Románia!) és a „Trăiască Regele Carol I.” (Éljen I. Károly király) feliratok voltak olvashatóak. A romániai magyarság egyesületeinek vezetői feltételezhetően azért döntöttek amellett, hogy e jeles alkalmat „karöltve ülik meg” a

csarnokban elhelyezett egyesületi zászlók¹⁰⁵ mindegyikére magyar és román nemzeti színű szalag volt kötve.¹⁰⁶ A pavilont meglátogatta Istrati, valamint a román királyi pár is, akiket Poliány rövid román beszéddel üdvözölt.¹⁰⁷ Mindezen gesztusok mutatták a romániai magyarság lojalitását a *Román Királysággal* szemben, ami azért is nagy dolog, mert ezeknek a magyaroknak a többsége – amiatt, hogy a román állam nem adott nekik állampolgárságot – csak magyar állampolgársággal rendelkezett.¹⁰⁸ A Romániában „ideiglenesen tartózkodó magyarság” viselkedése nem kerülte el a román egyetemisták figyelmét, akik szimpátiatüntetést rendeztek Poliányék pavilonja előtt¹⁰⁹, az uralkodó pedig a főszerkesztőt aranytollal tüntette ki „hiteles és tájékoztató munkájáért”.¹¹⁰ Románia vallás- és közoktatásügyi minisztériuma is saját pavilonnal volt jelen, amelyet július 14-én avattak fel. A kiállított tárgyak között szerepeltek oktatási intézmények által készített kézimunkák, tanárok által készített tárgyak és olyan táblázatok, amelyek a román oktatás 1866 és 1906 közötti fejlődését mutatták be.¹¹¹

Az esemény résztvevői

„A világ minden tájáról elküldött románok eljöttek, hogy a kiállításon lássák és megmutassák mindazt, ami hitről, tudományról, akaratról, az elme és a kéz munkájáról, gazdaságról és román oktatásról beszél és tesz tanúbizonyságot. Ilyen még nem volt nálunk” – tájékoztattak a *Vulturul* (Sas) sorai.¹¹² És valóban, igen nagy számban voltak jelen a nem Romániából ide utazók. Külön kiállítással voltak jelen a bosznia-hercegovinai, isztriai, besszarábiai románok, akik a Művészetek Palotája mögött, az Olténia útján kaptak helyet az olaszok pavilonja mellett. Az oroszországi (besszarábiai) románok kiállítása egy udvarra nyílt az erdélyi románokéval, a kiállított tárgyakat román nemzeti szalaggal nem

---

románokkal, mert azt remélték ezzel kiérdemlik majd a „faji különbözőséggel, »mással« szemben közismerten elutasító” Románia „elfogadó türelmét”. Lásd: Makkai 2010. 8.

¹⁰⁵ A következő egyesületek zászlói voltak kiállítva: Mária-Egylet, Bukaresti Gyermeksegélyző Egyesület, Bukaresti Magyar Társulat, Bukaresti Protestáns Nőegylet, Bukaresti Dal- és Műkedvelő-kör. Lásd: Középajtai Barna 1906. 19.

¹⁰⁶ Középajtai Barna 1906. 19.

¹⁰⁷ *Budapesti Hírlap*, 26. évf., 178. sz. 1906. július 1. 12.

¹⁰⁸ A *Pesti Hírlap* cikke a következőképpen fogalmaz: „Földműves nem lehet (a bukaresti magyar – K.A.), mert földbirtokot csak állampolgár szerezhethet, az állampolgárságot Romániában nehezebb elnyerni, mint Franciaországban a becsület-rendet.” *Budapesti Hírlap*, 26. évf., 198. sz. 1906. július 21. 10.

¹⁰⁹ Középajtai Barna 1906. 20.

¹¹⁰ Makkai 2010. 8. A kiállító magyar egyesületek ezüstérmét és oklevelet nyertek. Bukaresti Magyar Újság, 1906. november 22. Hivatkozva: Makkai 2016. 97.

¹¹¹ *Adevărul*, 18. évf., 683. sz. 1906. július 27. 2.

¹¹² *Vulturul*, 1. évf., 28. sz. 1906. június 4. 1.

díszítették, gyakori volt a kiállított ruhadarabok színárnyalatai között a lila szín.¹¹³ A ruházatokon kívül fényképek szerepeltek a kiállítás tárgyai között, a falat Besszarábia térképe díszítette.¹¹⁴ Tiszteletüket tették a szerbiai románok is, kiknek kiállítása a bányák és kőbányák pavilonjának részét képezte. Saját népviseletük mellett bemutatták a szerb népviseletet is sok egyéb kézműves tárgy mellett. A megnyitáskor jelen volt a belgrádi etnográfiai múzeum igazgatója is, aki szimbolikusan ezüst tálcáról kínált kenyeret és sót.¹¹⁵ Termük fehér-kék-piros drapériával volt bevonva, a falat hatalmas szerb címer és I. Péter szerb király mellképe díszítette.¹¹⁶ A kiállításuk részét fényképek is képezték, azonban gondot okozott, hogy a képleírások szerb nyelvűek voltak, így a kiállítás ideje alatt ezeket román nyelvére kellett cserélni, tekintettel arra, hogy a román látogatók csak tolmács segítségével érthették meg ezeket a feliratokat.¹¹⁷ A macedóniai románok kiállítása a Grigore Ghica Voievodu utcában kapott helyett, kőből készült és tévedésből török kunyhó mintájára épült, ami sokkal szűkebb és kisebb volt, mint a macedóniai románok házai.¹¹⁸ A megnyitón jelen voltak a szaloniki¹¹⁹ és bitolai¹²⁰ líceumok növendékei, akik kötelezően francia szabású ruhát és fezt viseltek. Jelvényük román színekben pompázó gomb volt vörös szalaggal, rajta csüngő félhold. A tanulók szeptember 17-ei érkezésükkor először a bukaresti török nagykövetséget keresték fel, ahol Docea Nicolae tanuló török nyelven üdvözölte a nagykövetet és elénekelték a török himnuszt.¹²¹ A bukovinai románok kiállítását osztrák hatósági ellenőrzés mellett szervezték, úgy, hogy az az osztrák kiállítási csarnoknak egy részét képezte, így közvetlen az osztrák kiállítási tárgyak szomszédságában volt, osztrák zászlóval ellátva.¹²² Részvételi szándékukat a bukovinai oktatási intézmények levélben előre jelezték.¹²³ A kis méretű csarnok felett olvasható volt, hogy Bukovinából származó románok kiállítását tekinthetik meg a látogatók, ugyanakkor szerepelt a feliratban az ország neve, Ausztria is. Kitűzték a sárga-fekete zászlót, s a tájékoztatás céljából kiadott tárgymutató

¹¹³ Középjaitai Barna 1906. 25.

¹¹⁴ Uo. Középjaitai meglepő hasonlóságot lát a besszarábiai románság népviselete és az orosz népviselet között és azt a megállapítást teszi, hogy az „ottani rumenség még külsejével sem zárkózik el az orosz kultúrától”.

¹¹⁵ *Conservatorul*, 6. évf., 131. sz. 1906. június 15. 1–2.

¹¹⁶ Bíró 1989. 177.

¹¹⁷ Középjaitai Barna 1906. 22.

¹¹⁸ *Universul*, 24. évf., 251. sz. 1906. szeptember 13. 2.

¹¹⁹ A szaloniki kereskedelmi iskola levélben előre jelezte 34 tanuló részvételét. Lásd: ANIC, MCIP, dosar nr. 1394/1905, fila 123. Hivatkozva: Sora 2002.

¹²⁰ Macedóniai város (más néven Monastir) jelentős román lakossággal.

¹²¹ Középjaitai Barna 1906. 32–33. A kiállításon részt vett az országon belül, Dobrudzsában található, jelentős török lakossággal bíró Medgidia muszlim szemináriumának 56 tanulója is, akik internátusi szállást is kértek. Lásd: Sora 2002.

¹²² Középjaitai Barna 1906. 14. Erről tanúskodik Pavel Jumanca naplója is (Függelék 1. sz. dokumentum, 188. oldal) Az eljárás érthető volt, ugyanis Bukovina a Monarchia „osztrák felének” részét képezte.

¹²³ ANIC, MCIP, dosar nr. 1394/1905, fila 129. Hivatkozva: Sora 2002.

német és román nyelvű volt, a benne szereplő települések azonban csak német nevükön voltak feltüntetve. Központi helyre akasztották ki Ferenc József császár olajfestményét, valamint a címert, a kétfejű sast is. A román nemzeti színek csupán a *Junimea* nevű ifjúsági egyesület zászlójában jelentek meg. A kiállított tárgyak részben egyházi vonatkozásúak, részben háziipari cikkek, valamint népművészeti tárgyak voltak.¹²⁴ Az Isztriai-félszigetről jövő, a bulgáriai és boszniai románok kiállítása a magyarországi románok pavilonjának két kis fülkéjében kapott helyet és csupán ruházati és háztartási cikkek szerepeltek a kiállítási tárgyaik között.¹²⁵

Az erdélyi román pedagógusok részvétele és magatartása

1906. augusztus 3-án egy 300 főt meghaladó csoport érkezett a Magyar Királyság részét képező Bánságból. A kirándulást szervezők közé sorolható Vasile Goldiș,¹²⁶ Sever Bocu,¹²⁷ Iosif Moldovant¹²⁸ és dr. Traian Putici temesvári esperes is.¹²⁹ A csoport tagjainak többségét román tanítók és papok alkották, kíséretüket a román közoktatásügyi minisztérium delegáltjai biztosították, ami azért nem meglepő, mert egyik célja volt a rendezvények az,

¹²⁴ Középjártai Barna 1906. 31. Az egyházi vonatkozású tárgyak között voltak egyházi ruhadarabok, régiségek, régi oklevelek és kéziratok, egyházi irodalom és néhány arckép. A háziipari termékek között láthatóak voltak szőnyegek, törölközők, ingek, abroszok, menyasszonyi kendő, tarisznya, függöny, párna és katrincák. A népművészeti tárgyak között szerepeltek babák, női ruhadarabok, húsvéti festett tojás és Câmpu Lungról (munténiai municípium) faipari iskolai készítmények, többek között faragások.

¹²⁵ Uo. 33–34. Az isztriai románok száma a korszakban nagyjából 2000 főre volt tehető.

¹²⁶ Pedagógus, politikus, 1906–1910 között képviselő a magyar parlamentben.

¹²⁷ Politikus, publicista. Apja a Bánságban román tanító volt. Bocu 1899-ben kezdett el dolgozni az aradi *Tribuna Poporului* (Néptribunus) című lapnak. 1905-ben Romániába utazott népszerűsíteni lapját. Számtalan sajtópert indítottak ellene a Magyar Királyságban. Önkéntesként részt vett az első világháborúban a románok oldalán, ahol hírszerzéssel bízták meg és hadifoglyokat hallgatott ki. Ezért az Osztrák-Magyar Monarchia haditörvényszék távollétében halálra ítélte.

¹²⁸ Erdélyi román tanító, aki tudományos munkákban és szintézisekben foglalkozott az erdélyi románság kultúrtörténeti és oktatásügyi problémáival. 1918 után Arad megye oktatásának átszervezésével bízták meg, majd Nagyvárad és Temesvár környékének tanfelügyelője. Lásd: <https://www.uoradea.ro/display/1399> (Utolsó letöltés: 2018. február 28.), <http://www.scoalaiosifmoldovan.ro/istoric.html> (Utolsó letöltés: 2018. február 28.).

¹²⁹ Lásd: *Conservatorul*, 6. évf., 169. sz. 1906. augusztus 3. 3.; Bíró 1989. 174. A szervezésben részt vettek a bánsági, a marosi és a karánsebesi tanítóegyesületek tagjai is. Bukarestben csatlakozott a bánsági küldöttséghez Valeriu Braniște erdélyi publicista és politikus, aki 1893-ban uszító cikkei miatt ült a szegedi fegyházban és a váci fogházban, majd 1918-ban a román hadsereget segítő kémkedése miatt zártak börtönbe ugyancsak Szegeden, ahonnan csak súlyos szembajjal került ismét szabadlábra. Braniște érdekében több magyar képviselő – így Nikolets Dániel is – próbált közbenjárni, de egy hasonló vádakkal illetett román rajztanárjelölt beismertő vallomása után a román politikus helyzete reménytelené vált. Stan: Lugoș, patrie a corurilor... Online: <http://www.ziarulactualitatea.ro/lugoș-patrie-a-corurilor-expozitia-general-a-jubiliara-din-anul-1906/> (Utolsó letöltés: 2018. július 24.); MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 17. csomó, 38. tétel, 1–3. fólió. Putici családneve Puticiu-ként szerepelt itt: *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1906. 387.

hogy minél több pedagógust és tanulót ösztönözzön a Bukarestbe utazásra.¹³⁰ Éppen ezért már 1905 júliusában felvették a szervezők a kapcsolatot a román kultuszminisztériummal, kérve annak segítségét a kiállítás sikeresebbé tételében, az iskolák minél nagyobb számban történő részvételében.¹³¹ Kérdésként merült fel, hogy a résztvevő oktatási intézmények saját maguk fizessék az utazási költséget, vagy a polgármesteri hivatalok finanszírozzák azt.¹³² A határon túli román pedagógusok partnerek voltak abban, hogy nagy létszámú diákcsoportoknak szervezzenek kirándulást a román fővárosba, ugyanakkor az iskolaigazgatók számtalan levelet írtak a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, amelyben kérték ilyen esetben az utazás és a belépőjegy kedvezményesebbé tételét, és segítséget kértek a gyermekek elszállásolásában.¹³³ Egy olyan monográfia megjelentetését tervezték, amelyben bemutatják a román oktatásügy és oktatási intézmények múltbéli viszonyait és jelenkori helyzetét. A román *Nemzeti Történelmi Központi Levéltár* anyagai között találunk a kultuszminisztérium és különböző román nyelvű oktatási intézmények közötti – kisebb falusi iskoláktól az egyetemekig – levélváltásokat, amelyek ezeknek a céloknak a megvalósítását próbálták elősegíteni.¹³⁴ A közös együttműködés nem volt sikertelen. Az Erdélyből érkező román látogatók között is – mint ahogy a fentiekben is utaltam már rá – nagy számban voltak jelen a magyar állam alkalmazásában lévő pedagógusok.¹³⁵ Érdemes megemlíteni, hogy az erdélyi románok készülődése és várakozása

¹³⁰ Lásd: Sora 2002. A kiállítás ideje alatt tartott kongresszusokon – melyeknek célja a sajtó szerint az volt, hogy a „különböző vidékekről érkező románok találkozását megkönnyítse” – legnagyobb számban a tanítók voltak jelen, azok, akik „szerényen, ugyanakkor nagy erőket mozgósítva dolgoznak azon, hogy világosság gyűljön a nemzet fiataljaiban”. Az eseményen való részvételt lehetővé tette számukra a kapott fizetéselőleg. *România Ilustrată*, 4. évf., 9. sz. 1906. szeptember. 236.; *Adevărul la Expoziție*, 1. évf., 88. sz. 1906. szeptember 11. 3. Makkai Béla szerint a jubileumi kiállítás – többek között – a „szomszédos államokban élő román nemzet összetartozását kívánta demonstrálni”. Lásd: Makkai 2010. 8.

¹³¹ Feltételezhető, hogy ennek tudható be az, hogy nem csak az erdélyi ortodox és görögkatolikus felekezetek iskoláinak támadt kedve Bukarestbe látogatni, hanem magyarországi evangélikus intézménynek is. A brassói evangélikus leányiskola ugyanis kéréssel fordult a szervezőkhöz, hogy segítsenek az utazás költségeinek csökkentésével, mert egy 30-40 fős csoporttal – kirándulásuk egyik állomásaként – megtekintenék a kiállítást, már csak azért is, mert egy része a csoportnak „román lány”. ANIC, MCIP, dosar nr. 1394/1905, fila 147. Hivatkozva: Sora 2002.

¹³² Uo.

¹³³ Tervbe vették, hogy egy 75%-os vasúti kedvezményt adnak ezeknek a gyerekcsoportoknak. A Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium a Közmunkaügyi Minisztériummal vette fel a kapcsolatot, mely minisztérium a románvásári (Roman) szakiskolának küldött válaszlevelében arról tájékoztatott, hogy nem adható 75%-os kedvezmény az oktatási intézményeknek, ugyanis erre csak a parasztok és a falusi vezetők jogosultak. Végül megszületett a döntés arról, hogy a 75%-os kedvezményben a vidéki diákcsoportok is részesülnek. ANIC, MCIP, dosar nr. 2248/1906, fila 87; 89. Hivatkozva: Sora 2002.

¹³⁴ Lásd: ANIC, MCIP, dosar nr.1338/1905, fila 12.; Uo., dosar nr. 2248/1906, fila 30, fila 35. Hivatkozik rá Sora 2002.

¹³⁵ Középajtai állítása szerint a korszak Magyar Királyságában a román tanítók száma 3000 fő. Ha Bíró adatainak hiszünk – bár véleményünk szerint Bíró és Középajtai adatai is túlzóak –, aki szerint Máramaros és Szatmár vidékéről hatszáz, a történelmi Erdély területéről több mint ezer tanító vett részt, akkor elmondható, hogy a magyarországi román tanítók több, mint fele részt vett a kiállításon, bár pontos adatokat nehéz nyerni. Középajtai Barna 1907. 16/d.; Bíró 1989. 177.

a kezdetektől fogva hatalmas volt. A szebeni Astra¹³⁶ vezetői példának okáért a magyar hatóságok engedélye nélkül kezdtek tárgyalásba¹³⁷ Románia hatóságaival. A magyar Belügyminisztérium emiatt, és az egyesület által kifejtett agitáció miatt betiltotta a további készülődést (1906. március 13.), hatalmas felháborodást váltva ki a románok körében. Istrati azt javasolta, hogy az a legészszerűbb, ha az erdélyi románok tudomásul veszik a magyar kormány döntését. Az erdélyi románság haragját a magyar hatóságokkal szemben az is tetézte, hogy az osztrákok ekkor jelentették be részvételüket a kiállításon, hangot adva annak, hogy nemcsak nem akadályozzák a bukovinai románok részvételét, de maguk szervezik azt. A román lapok szuperlatívuszokban írtak az osztrákokról. Az osztrákok „szabadelvű felfogásának” milyenségével csak a pavilon megnyitásakor szembesültek. A bukovinai románok ügyében tett megnyilvánulás azonban az új magyar kormányt arra kényszerítette, hogy a korábbi tiltó rendeletet felfüggeszse, s román állampolgárainak „jó ízlésére, hazafias érzésére” bízva a készülődést és a részvételt.¹³⁸ Az erdélyi román görögkatolikus és ortodox egyházak vezetői is, az Astra megkeresésére, szerepet kívántak vállalni a hívek „mozgósításában”, a törekvés azonban némi nehézséggel járt. A magyar állam által kinevezett egyházi vezetőként szerették volna elkerülni a konfrontálódást a hatóságokkal a kiállítás miatt. Ennek egy példája a lugosi püspök, Vasile Hossu és Victor Mihály metropolita levelezése, amelyben a püspök hangsúlyozta a készüléskor való részvétel fontosságát, ugyanakkor a metropolita kiemelte azt is, hogy emiatt a felekezet ne kerüljön a magyar hatóságok célkeresztjébe.¹³⁹ Ez lehet a magyarázat arra, hogy végül az erdélyi románok kiállításon való részvételéről hivatalosan az Astra gondoskodott, ami csak a laikusok számára jelenthette azt, hogy mindebben nem vesznek részt a „román egyházak”, hiszen az adott helyzetet jobban ismerők tudtak arról, hogy a századfordulóra már a magyarországi román papoknak és tanítóknak többsége tagja lett az egyesületnek.¹⁴⁰ A bánsági vendégek a kiállítás vendéglőjében étkeztek és számos programon vettek részt a kiállításon (például a Nemzeti Arénában tartott, *A nemzet története* címet viselő műsoron).¹⁴¹ Később csatlakoztak a bánsági kiránduló csoporthoz a marosi és a karánsebesi

¹³⁶ Román közművelődési egyesület. Az ASTRA révén az erdélyi románok tudtak egyházaiktól függetlenül iskolát létrehozni és fenntartani (1886, nagyszebeni leányiskola). Puttkamer 2003. 154.

¹³⁷ Az egyesület vezetése az Istratival történt egyeztetés után Corneliu Diaconovici első titkárt bízta meg az erdélyi románok „mozgósításával”, akinek volt tapasztalata ilyen téren, hiszen a nagyszebeni etnográfiai és kultúrtörténeti kiállítás (1905) rendezésében aktív szerepet vállalt. Lásd: Drăghiță 2001.

¹³⁸ Lásd: Középajtai Barna 1906. 14–16.; Bulei 1990. 382–383., 395–396.

¹³⁹ ANDJAL, fond Mitropolia Română Unită Blaj, dosar 1537/1908, fila 12–14. Hivatkozva: Drăghiță 2002. 178.

¹⁴⁰ Pantea 2012. 292.

¹⁴¹ *Conservatorul*, 6. évf., 169. sz. 1906. augusztus 3. 3.

tanítóegyesületek tagjai is. A dél-erdélyi Fogaras vármegye 87 településéről érkeztek résztvevők, nagyjából 300-an, akiket nagyszámú csoport várt az állomáson. Nemcsak a kiállítást nézték meg a fogarasi románok, hanem a főváros egyéb nevezetességeit is. Megálltak az Új Szent György templomnál is, ahol elénekelték a Te Deumot.¹⁴² A Fogaras vármegyei románok a kiállítás több programjában is aktívan részt vettek, s a csoport számára a bukarestiek kirándulást is szerveztek Konstanca¹⁴³ kikötőjébe és Sinaiára.¹⁴⁴

Az erdélyi román tanítók magas részvételi számáról árulkodik az is, hogy az „Arenele Române”-ban rendezett kórusok versenyén a résztvevő 25 kórusból 16 magyarországi tanítókból álló kórus volt.¹⁴⁵ A szeptember 16-i *Budapesti Hírlap* arról számol be, hogy 5000 dalegyesületi tag érkezett Erdélyből Bukarestbe, akik alighogy átérték a határon, „előszedték a zsebükben készen tartott román nemzeti kokárdákat és a román zászlókat, a melyeket [sic!] fennen lobogtatva, irredentista dalokat énekeltek és [a beszámoló szerint – K.A.] szidták Magyarországot”.¹⁴⁶ Az erdélyi román dalegyesületek tiszteletére rendezett ünnepségek harmadik napja sem volt botránytól mentes, ugyanis a jelenlévő bukaresti német daloskör német nyelvű dala alatt Nicolae Iorga egyetemi tanár és történész kiabálással szakította meg a műsort.¹⁴⁷ Az egyetemi ifjúság – Iorga pártjára állva – fütyülni és köpködni kezdett, majd az ezzel a megnyilvánulással egyet nem értőkkel verekedni kezdtek. A rendet csak nagy nehézségek árán sikerült helyreállítani. A történész és társai megnyilvánulását Valeriu Braniște is – aki, akárcsak Iorga, a román nacionalisták körébe sorolható – kínosnak találta, és elhatárolódott a történetektől.¹⁴⁸ Az erdélyi románok csarnokának felirata – ellentétben azzal, hogy mások saját hazájuk nevét írták ki (többségében országuk nyelvén is) – csak ennyi volt: „Pavilonul etnografie. Româniile peste hotare (Néprajzi csarnok. Határon túli románok)”.¹⁴⁹ A pavilon tárgymutatójára is – amely csak román nyelvű volt – akkor került

¹⁴² *Dimineața*, 3. évf., 940. sz. 1906. szeptember 18. 2. A Te Deum (magyarul: Téged, Isten dicsérünk!) öskeresztény hálaadó himnusz a IV. századból.

¹⁴³ A legforgalmasabb kikötőváros a Fekete-tenger partján, románul Constanța. Eredetileg Küstendzse néven török város volt, amit Dobrudza román megszállása után elrománosítottak. Emiatt a török kormánnyal diplomáciai konfliktus is keletkezett.

¹⁴⁴ Üdülőváros Romániában. *Drapelul*, 6. évf., 102. sz. 1906. szeptember 16. 3.

¹⁴⁵ Bíró 1989. 177. Constantin-Tufan Stan munkájában úgy fogalmaz, hogy egy álom vált valóra azzal, hogy az „anyaországban” a bukaresti kiállítás alakalmával a bánáti kórusok énekben fogalmazhatták meg a „bánátiak vágyait”. A bánági énekkarok felülreprezentáltak voltak a versenyen. Megmérettették magukat a következő települések kórusai: Lugos (Lugoj), Nagyszentmiklós (Sânnicolau Mare), Mélykastély (Coștei), Boksánbánya (Bocșa Montană), Kákófalva (Grădinari), Oravicabánya (Oravița Română), Resicabánya (Reșița Montană), Nagytikvány (Ticvanu Mare), Bozovics (Bozovici) és Dalbosec (Dalboșeț). Stan: Lugoj, patrie a corurilor...

¹⁴⁶ *Budapesti Hírlap*, 26. évf., 248. sz. 1906. szeptember 10. 5.

¹⁴⁷ Iorga a következőket kiabálta: „Botrány, hogy itt németül gajdolnak! Holnap már majd törökül is fognak ordítani Románia fővárosában! Lásd: *Budapesti Hírlap*, 26. évf., 250. sz. 1906. szeptember 12. 9.

¹⁴⁸ Stan: Lugoj, patrie a corurilor...

¹⁴⁹ Középjaitai Barna 1906. 36.; Bíró 1989. 177.

a „Catalogul pavilionului etnografic al Românilor din Ungaria (A magyarországi románok néprajzi csarnokának tárgymutatója)” felirat, miután a Bukarestben lévő erdélyi románok viselkedéséről a magyar parlamenti képviselők is értesültek, és mindez téma lett az országházban.¹⁵⁰ Az erdélyi románok pavilonjának „tartalma” is – amely a leggazdagabb néprajzi anyagot tárta a kíváncsi látogatók elé – különbözött a többitől.¹⁵¹ A néprajzi vonatkozású tárgyakon túlmutató erdélyi román kiállítás a szervezők szerint nyolc részlegről állt: a) Általános néprajzi osztály (községi élet, lakások, viseletek és szokások),¹⁵² b) Háziipari osztály, c) Gazdasági osztály (mezőgazdaság és ipar), d) Egyházi osztály (ezen belül ortodox és görögkatolikus), e) Múlt idők osztálya (történelem és közművelődés), f) Iskolai osztály, g) Közművelődési intézmények osztálya, h) Pénzügyintézetek osztálya.¹⁵³ A bejárat fölött nagyméretű szőnyeg volt kifeszítve, a román címerben lévő sashoz hasonló madár hímzéssel a közepén, valamint román nemzeti színű háttérrel és rojtokkal a szélein.¹⁵⁴ A sátor egyik különlegessége a nagyszebeni román tannyelvű polgári leányiskola kézimunka-kiállítása volt, amely iskolával kapcsolatosan a kiállításban aktívan részt vevő Comsa asszony – aki idegenvezető szerepet is betöltött a pavilonban – a román sajtónak elmondta, hogy a tantestület döntése alapján a növendékek állandóan román népviseletet hordanak az intézmény falain belül.¹⁵⁵ Megtekinthető volt Andrei Șaguna érsek pásztorbotja, valamint egy olyan réginek mondott miseing is, melyen „az első oláh nyelvű feliratot megtalálták”.¹⁵⁶ A görögkatolikus egyházi tárgyak között – amelyek Iosif Sterca Șuluțiu Astra elnök közbenjárásának köszönhetően kerültek a kiállítandó tárgyak közé¹⁵⁷ – a

¹⁵⁰ Középpajtai Barna 1906. 37–39. A tárgymutató – szemben a bukovinai románokéval, amely nemcsak német és román nyelvű volt, de Czernowitzben is nyomtatták – Bukarestben lett nyomtatva és az előszó is ott készült 1906. július 6-án Dr. C. Diaconovich aláírással. A tárgyak származási helyeinél is csak az erdélyi település román neve volt feltüntetve.

¹⁵¹ Corneliu Diaconovici, akit a magyarországi románok pavilonjának igazgatójának választottak, 1906 márciusában kérte a kiállítási tárgyak tulajdonosait, hogy április 15-ig küldjék el azokat, feltüntetve a tulajdonos címét és nevét, a küldő nevét és címét, a tárgyról szóló leírást, az árát (amennyiben eladó a termék), melyik szekcióba szánják a tárgyat, milyen címre juttassák vissza az adott tárgyat. A begyűjtött tárgyakat Nagyszebenbe vitték, ahonnan május 1-én Bukarestbe szállították őket. ANDJAL, fond Mitropolia Română Unită Blaj, dosar 1537/1908, fila 9. Hivatkozta: Drăghită 2002. 178.

¹⁵² Ehhez tartozott a csarnokhoz „csatolt” parasztház is.

¹⁵³ Középpajtai Barna 1906. 40–41. A tárgymutató szerint a kiállított tárgyak zömét az *Asociațiunea pentru literatura și cultura poporului român* (A román nép irodalmi és közművelődési egyesülete) adta kölcsön, melyeket már 1905. augusztusában, Nagyszebenben kiállítottak. Az egyházi tárgyakat a nagyszebeni, balázsfalvai és nagyváradai püspökségek adták ideiglenesen oda, míg a háziipari tárgyakat Cosma P. Mária és Cosma Minerva gyűjtötték össze a kiállításra.

¹⁵⁴ A szőnyeg Octavian Smigelschi rajza alapján lett szöve 1900-ban Máramarosban. A szakirodalom szerint a kifeszített szárnyú sas az új Jeruzsálem fölött száll. Ma a szőnyeg a balázsfalvi „Szent Háromság” görögkatolikus katedrálisban található. Lásd: Tatai-Baltá 2002. 23.

¹⁵⁵ Dimineața, 3. évf. 870. sz. 1906. július 10. 23. Hivatkozta: Középpajtai Barna 1906. 43.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Az Astra megkeresésére szívesen küldtek az erdélyi román görögkatolikus egyház vezetői tárgyakat, de ragaszkodtak ahhoz, hogy a kiállítandó tárgyak száma – a távolság miatt – ne legyen nagy és legyen egy olyan

látogatók Gheorghe Șincai¹⁵⁸ kéziratait is megnézheték, valamint egy zárt üveges szekrényben láthatták Ion Mețianu és Miron Romanul ortodox metropoliták magyar királyi kinevező okmányait, mely iratokon – más ilyen tárgy nem is volt kiállítva – látható volt a magyar címer és felfedezhetőek voltak a magyar nemzeti zászló színei.¹⁵⁹ Olaj volt a tűzre egy „kimutatás” a kiállításon, amely arról szólt, hogy „az erdélyi oláhság az utolsó félszáz év alatt háromszáz községet hódított el a magyarságtól”.¹⁶⁰ A néprajzi kiállítás részét képező statisztika szerint Erdély 4726 községének – ez több mint amennyi az akkori Romániának volt – 63%-a román település, és így elmondható, hogy Erdély lakosságának abszolút többsége román.¹⁶¹ Elrománosodott 1850 és 1900 között 309 magyar, 42 német, 11 szerb község, míg ez idő alatt magyarrá lett 42, németté vált 13, szerbé lett 6, más nemzetiségűvé vált 4 román község. A „Tiszta nyereség tehát 1850-től 1900-ig 298 elrománosodott község” – állítja a kiállításon közszemlére bocsátott statisztika.¹⁶² A csarnok közepén látható volt egy asztalra kiterített térkép is, amely szerint a „székelységet és a szászokat már elnyelte az oláhság”, és Szabolcs-, Hajdu-, Szolnok-, Csongrád-, Csanád megyékben is a román lakosság – bár nem éri el a 30%-ot – tekintélyes számban jelen van.¹⁶³ A statisztikánál is zavaróbb volt a Magyar Királyság vezető politikusai számára az, hogy a Bukarestben járó erdélyi papok és tanítók az esemény különböző rendezvényein nyíltan beszéltek arról a reményükről, hogy Erdély mihamarabb egyesül a Román Királysággal. A Függelékben olvasható Pavel Jumanca karánsebesi tanítójelölt naplója, amelyben Romániát a szabadság földjének nevezte, szent földnek nevezte, szembeállítva a Bánságban általa tapasztalt „idegen”, azaz magyar „elnyomással”. Az idealista hangvételű napló szerint Jumanca és három társa – anyagiak hiányában – még arra is vállalkoztak volna, hogy gyalog tegyék meg

---

személy kijelölve a tárgyak összeszedésére és visszajuttatására, aki kapcsolatban áll az Astra vezetőségével. ANDJAI, fond Mitropolia Română Unită Blaj, dosar 1537/1908, fila 1–2. Hivatkozva: Drăghiu 2002. 178.

¹⁵⁸ Román teológus és történész (1754–1816), az erdélyi iskola képviselője. A dákoromán elmélet egyik „atyja”, kitalálója.

¹⁵⁹ Középjaitai Barna 1906. 44., 58.

¹⁶⁰ *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 199. sz. 1906. július 22. 7. Mivel Ioan Russu-Șirianu, a Tribuna főszerkesztője (akit 1905-ben országgyűlési képviselővé is választottak a kisjenői kerületben) Români din statul Ungar (A magyar állam románjai) című munkájában szintén említette ezeket az adatokat (e könyvtől tartalma miatt 1905-ben a postai szállítás jogát megvonták), így a magyarországi román sajtó lapjainak mindegyike írt a bukaresti kiállításon megjelenő „kimutatásról”. Russu-Șirianu 1904.

¹⁶¹ A táblázat adatai szerint Erdély 4726 községéből 2981 román, 1110 magyar, 350 német, 131 orosz, 105 szerb, 49 más nemzetiségű település. Lásd: Középjaitai Barna 1906. 60–61.

¹⁶² Uo. 61.

¹⁶³ Uo. 64. Az 1910. évi magyarországi népszámlálás eredményeit összegző térképen a jelzett öt megye románsága egyik megyében sem éri el az összlakosság 10%-át, helyi szinten is csak Gyulán és a nagylaki járásban (utóbbi esetben viszont relatív többséget alkottak). A székelyek által lakott négy vármegyéből mindössze Maros-Torda megye esetében haladja meg a román lakosság a 30%-ot. Népszámlálás (1910) VI. Térképek VIII. A népesség anyanyelv szerint. Vö.: Uo. Térképek IX. A magyar anyanyelvűek járásonként, valamint a Lelkes, 2011. végén található *Magyarország nemzetiségei (1910)* című térképlapot.

az utat Bukarestbe, de végül csak Jumanca kapott útlevelet, ezért csak ő indulhatott el megnézni „minden román kiállítását” (Függelék, 1. sz. dokumentum, 185. oldal).¹⁶⁴ A sajtóban megjelent beszámolók kínossá váltak a magyar közvélemény számára, különösen úgy, hogy – mint ahogy a fentiekben is látni lehetett – a más országokból érkező román vendégek országukhoz teljesen lojálisak voltak.¹⁶⁵ A magyar és román újságok is napról napra egyre pontosan számoltak be a történekről.¹⁶⁶ Az erdélyi románok csarnokának külső és belső része is piros-sárga-kék színekkel volt díszítve, s mindezt a kihívó magatartást a magyar hatóságokkal szemben fokozták azok a beszédek, amelyek romániai politikusok és rendezők szájából hangoztak el. A romániai szónokok ugyanis úgy beszéltek határon túli testvéreikről, mint akik „az egész román faj ügyének hősei” és az „egységes román nemzeti kultúra” harcosai, mindezeket figyelembe véve pedig számíthatnak a romániai testvérek segítségére.¹⁶⁷ Meghatottan vették át az erdélyi román tanítók a kapott román nemzeti zászlót, s megígérték, hogy ha hazatérnek „lelkes fiaikat nevelnek a nemzeti eszmének”.¹⁶⁸ A kiállításon részt vevő erdélyi románok között jelen voltak Mihali Teodor és Gherasim Domide, a Memorandum per¹⁶⁹ érintettjei is, akiket meleg fogadtatásban részesítettek.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Az akkori Európában útlevél nélkül lehetett utazni, kivételt két ország képezett, a cári Oroszország és Románia. Az útlevelhasználatot az 1903. évi VI. tc. szabályozta (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90300006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D35>, utolsó letöltés: 2021. 03. 29.). „Az 1903-as útlevétörvény első paragrafusára leszögezte, hogy a külföldi utazáshoz útlevél általában nem szükséges. A belügyminiszternek azonban fennállt az a joga, hogy szükség esetén egyes országokkal szemben, vagy akár teljes körűen elrendelje az útlevél-kötelezettséget. 1914-ig részleges útlevél-kötelezettség állt fenn egyrészt Románia és Szerbia felé (a magyar kormány rendeletére), másrészt Oroszország és az Oszmán Birodalom felé (ezek a külföldi kormányok ugyanis vízumot követeltek, amit természetesen csak útlevéllel lehetett megszerezni). Minden más állam területére a magyar állampolgárok útlevél nélkül is beléphettek.” Bencsik 2002. 33.

¹⁶⁵ A magyarországi (nagyszebeni) *Libertatea* (Szabadság) nevű hetilap a következőképpen ír: „A román dalárdák énekükben bevallják, hogy »mi zászlónkra az egyesülés van írva«, énekükben megteszik a nagy vallomást, hogy egyetlen háromszínű zászlót ismernek a világon, amelyet büszkén mondanak mindnyájukénak.” Lásd: *Libertatea*, 1906. 44. sz. Un vis (Egy álom) című cikk. Hivatkozva Bíró 1989. 178.

¹⁶⁶ Szeptember 13-án reggel a magyar újságolvasók már tisztában voltak azzal, hogy előző nap a bukaresti kiállítás dalversenyén a rescabányai énekhar az „Údv Romániának”, a belényesi Busica János (magyarországi alapítványi gimnázium tanára) vezetésével a román királyi indulót, az oravicai „Az erdélyi ember vágya”, a lugosi „A hegyen túl” című dalt énekelt, s hogy a bukaresti sajtó az ünnepségről úgy tudósított, hogy „Olyan nagyszerű ünnep volt ez, hogy nagyszerűbb csak az összes románok egyesülésekor lehetne...”. Budapesti Hírlap, 26. évf., 251. sz. 1906. szeptember 13. 8. Ekkor vált érthetővé, hogy annak ellenére, hogy a magyar kormány segítséget ígért a kiutazáshoz a környéken lévő kórusok számára, Temesvár városának vezetői közül miért is akadt olyan – a román álláspont szerint „személyi ellenszenvtől” vezérelve –, aki a csendőrség segítségével a kiszetői (Chizățau) felekezeti iskolában próbáló kórustól a kottákat elvette és a gyakorlást a későbbiekre nézve megtiltotta. Lásd: Stan 2004. Hivatkozva: Stan: Lugo, patrie a corurilor...

¹⁶⁷ Bíró 1989. 178.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ 1892-ben az erdélyi románság vezetői memorandumban fordultak a királyhoz, Ferenc Józsefhez, hogy a magyarokéval megegyező nemzeti jogokat kérjenek, s tiltakoztak az „elmagyarosítási kísérletek” ellen. A memorandumot az uralkodó olvasatlanul küldte el a budapesti országgyűlésnek, majd az „felbontatlanul” visszajuttatta küldőinek. Miután az iratot hamarosan kinyomtatták és terjesztették, szerzőit Kolozsváron perbe fogták sajtó útján elkövetett igazgatás vádjával.

¹⁷⁰ Bacalbașa 1936. 141–142.

A Bukarestben történtek politikai és társadalmi hatásai a Magyar Királyságban

Mindezek az események nemcsak a magyar vezető politikusokat, hanem az egész magyar közvéleményt mélyszélesen felháborították, s azoknak a nacionalista politikai irányzatoknak az érveit támasztották alá, akik évek óta hibáztatták a magyar kormány nemzetiségi politikájának liberalizmusát. A magyar politikusok többsége azt érezte, a kiállításon résztvevő erdélyi románok „Ruménia vendégszeretetét használták fel, hogy – a világ szemeláttára – számárfülekét mutogassanak Magyarországnak, mely hitt magyar hazafiságukban és becsületességükben, bízott érettségükben és jóízlésükben, mikor megengedte, hogy az ország határain túl mutatkozhassanak, mint néprajzi objektumok, a más államok kötelékébe tartozó rumenokhoz hasonló módon”.¹⁷¹ Van olyan történelmi álláspont, amely szerint az erdélyi román kiállítók „az elemi udvariasság korabeli szabályait is figyelmen kívül hagyták”, mindezzel félreérthetetlen jelzést adva arról, hogy „hazájukkal (Magyarország) szembeni kötődésnek, tiszteletteljes állampolgári magatartásnak még a látszatát sem kívánják fenntartani”.¹⁷² A bukaresti kiállítás tapasztalatai azt mondatták, hogy „az ország belbékéjének megszilárdítása érdekében feltétlenül új csapást kell” a magyar politikumnak kezdenie, s ennek egyik feltétele az 1868. évi XLIV. tc. „újragondolása”, mely az ország „belső békéje kifejlődésének legnagyobb akadály”.¹⁷³ Egy szeptember 18-án megjelent újságcikk szerint a történelemben a „magyar közoktatásügyi adminisztráció érzéketlenségének és tudatlanságának is van annyi vétké, mint a román tanárok és tanítók magyarelles és hazafiatlan dákoromán érzelmeinek”.¹⁷⁴ Gróf Apponyi Albert közoktatásügyi miniszter szeptember közepén már táviratban kért felvilágosítást Nátafalusi Kornél tankerületi főigazgatótól a belényesi gimnáziumi tanárok bukaresti megnyilvánulásairól. A tankerületi főigazgató azonnal megkérdezte Ion Butianu belényesi gimnáziumi igazgatót arról, hogy mi igaz abból, amit a magyar lapok írnak.¹⁷⁵ Butianu annyi információval tudott szolgálni, hogy alkalmazottai szabadságot ugyan kértek tőle, azzal az indokkal, hogy tanulmányútra mennek, de arról nem tájékoztatták, hogy Bukarestbe mennek és ott pontosan mit csinálnak.¹⁷⁶ Nátafalusi „megbocsáthatatlan tapasztalatlanságnak”

¹⁷¹ Középpajtai Barna 1906. 65.

¹⁷² Makkai 2010. 8.

¹⁷³ Középpajtai Barna 1906. 70–71.

¹⁷⁴ *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 256. sz. 1906. szeptember 18. 3.

¹⁷⁵ *Magyarország*, 13. évf., 225. sz. 1906. szeptember 16. 10.

¹⁷⁶ *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 252. sz. 1906. szeptember 14. 7.

minősítette az igazgató részéről, hogy a tantestület tagjainak utazását nem jelentette, a Belényesen illetékes görögkatolikus püspök, Demetriu Radu pedig kijelentette, hogy a legszigorúbb vizsgálatot rendeli el az ügy felgöngyölítése céljából.¹⁷⁷ Nem kizárt, hogy az események hatására halasztotta el a bukaresti kiállítás magyarországi bizottsága a szeptember 29-ére tervezett bukaresti kirándulását.¹⁷⁸ A belényesiek ügyének kivizsgálásakor sorra derült fény más erdélyi román csoportok joggal bírálható viselkedésére is. Kiderült például a már a fentiekben említett Traián Putici görögkeleti román esperes vezette Délmagyarországi Román Tanítók Egyesületéről is, hogy számtalan olyan megnyilvánulást tettek, amely sértő volt országuk számára.¹⁷⁹ Puticiról például a vasútállomáson mondott beszéde, valamint a Târgovişten (Vitéz Mihály román vajda sírjánál) mondott beszéde miatt a magyarországi román sajtó „dicshimnusz zengett ultraradikális magaviseletéért”.¹⁸⁰ A fentiekben bemutatott eseteknek talán nem lett volna diplomáciai következménye, ha a szervezett bukaresti kiránduláson részt vevő erdélyi román tanítók nem késték volna le tömegesen az új tanévkezdést, amely azt eredményezte, hogy a magyar kultuszminiszter a négy napos „igazolatlan hiányzást” fizetéslevonással büntette.¹⁸¹ A román kormány félhivatalos lapja, értesülve erről indulatos „vádíratot” tett közzé „Megveszett magyarok” címmel, melyben az állt, hogy „a vad magyarosítás műve teljesen a megvalósulás felé közelget az öntudat elnyomásával, a faji, nemzeti érzés és nyelv brutális elnyomásával”.¹⁸² Ion Bulei, a bukaresti egyetem történész professzora, 1990-ben megjelent munkájában ír arról, hogy az erdélyi románok a „Határon túli románok” feliratot használták „Az erdélyi románok pavilonja” helyett és fölhívja a figyelmet arra, hogy a tárgymutatójuk csak román nyelven lett nyomtatva, mindezekkel igazolva Nicolae Iorga szavait, aki szerint: „1906 nyarán Bukarest valóban a román nép fővárosává vált, mi pedig visszük tovább az ideáját, kiemelve azt, hogy a kiállítás – minden negatívuma mellett – az előzménye volt

¹⁷⁷ *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 253. sz. 1906. szeptember 15. 7.

¹⁷⁸ *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 254. sz. 1906. szeptember 16. 10. Mindez ellen szól, hogy szeptember második felében a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával magyar östermelők tervezték kivinni állataikat a következő hónapban esedékes kiállításra Bukarestbe, valamint a magyarországi bizottság kijelölte a kiállítás zsűrijébe delegálni kívánt személyeket. Lásd: *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 260. sz. 1906. szeptember 22. 13.; *Budapesti Hirlap*, 6. évf., 259. sz. 1906. szeptember 21. 13.

¹⁷⁹ Mindezekért különösebb következménnyel nem kellett számoljon az esperes. Az aradi ortodox teológiai és pedagógiai intézet iskolai értesítője szerint Putici 1908. tavaszán fogadta az intézmény diákcsoportját és mutatta be nekik Temesvár városát. *Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad. Anul Şcolar 1907/8.* 52.

¹⁸⁰ *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 258. sz. 1906. szeptember 20. 9. Târgovişten Vitéz Mihálynak csak a fejét temették el, a teste Tordától nem messze nyugszik, ahol 1601-ben meggyilkolták.

¹⁸¹ Makkai 2010. 8.

¹⁸² Uo.

annak az 1918. évi pillanatnak¹⁸³, amikor valósággá vált mindaz, ami a kiállítás mögött mint szándék jelen volt: a románság egybegyűjtése.”¹⁸⁴ Ezt a „mögöttes szándékot” észrevették a korszak magyar politikusai is, így az 1907-ben napvilágot látott „Lex Apponyi” megalkotásához vezető útban nagy szerepe volt a bukaresti kiállításnak, ugyanis a korszak politikai elitje azt hitte, hogy egy „erőszakos válasszal” útját tudja állni annak a törekvésnek, amely Erdély elszakítását eredményezheti.¹⁸⁵ Az igazság ezzel szemben az volt, amit a korszak egyik újságírója nagyon találóan fogalmazott meg 1906-ban, amikor a következőket írta: „E másfél évtized alatt azonban nagyon megváltoztak a viszonyok. Ez idő alatt a román irodalom, tudomány és közművelődési törekvések nemzeti szellemben való újjászületése egységes elvektől és eszméktől vezérelve, idehaza is, meg Romániában is világossá vált. Ma a szellemi, érzésszerű és műveltségi közösség a legegységesebb nemzeti alapon oly erős a hazai és királyságbeli románság között, hogy a legvérmesebb reménység sem ringatózik többé abban a gondolatban, hogy a magyar közoktatásügyi politikának sikerüljön a hazai román iskolázás és közművelődés erkölcsi és szellemi vezetését a kezébe venni. A formán, a külső kereteken a valóság viszonyainak és a törvény kényszerítő erejének segítségével uralkodni fog, de a lelken többé nem”.¹⁸⁶

---

¹⁸³ 1918. december 1-én, Gyulafehérváron mondta ki a román nagygyűlés Erdély Román Királysággal való egyesülését. Lásd: Hitchins 1974. 17. Közvetlen előzménynek tartja a román történetírás a darniúi nyilatkozatot. Történt ugyanis, hogy 1917 áprilisának végén egy a Monarchia hadseregének orosz fogságba esett, erdélyi románokból álló katonai csoportja a darniúi fogolytáborban Memorandum-kiáltványt fogalmazott meg, melyet ötszázán írtak alá. A kiáltvány kinyilvánította az erdélyi románok csatlakozási szándékát a Román Királysághoz. Orosz és francia nyelvre fordítva elküldték az orosz és román kormányoknak, de több orosz nagyvárosba is. Az erdélyi románság azon óhajával, hogy „kezébe vegye saját sorsának alakítását” – a francia fordításnak köszönhetően – Nyugat-Európa ismét szembesült.

¹⁸⁴ Drăghici 2002. 180–181.

¹⁸⁵ 1907. április 10-én Bethlen István interpellációt intézett Wekerle Sándorhoz, amelyben feltette a kérdést, hogy tud-e a miniszterelnök az államsegélyben részesülő román tanítók és papok Bukarestben tanúsított magatartásáról és amennyiben igen, szándékában áll-e olyat tenni, ami meggátolja azt, hogy még egyszer hasonló megtörténhessen. A képviselőházi naplóban nincs nyoma annak, hogy Wekerle részéről érkezett volna válasz. *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 157.

¹⁸⁶ *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 256. sz. 1906. szeptember 18. 3. A szerző nincs feltüntetve.

3. Aggályos szellemiségű erdélyi román iskolák és magyar oktatáspolitikai válaszok a XX. század elején: a Gotheás Lukrécia-féle ügy

A román pedagógusok és lelkészek politikai magatartása az iskola és templom falain belül

Apponyi Albert 1907. február 10-én Wekerle Sándor miniszterelnöknek küldött levelében a következőket írta: „Az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről szóló törvényjavaslatot, kapcsolatban a községi és hitfelekezeti népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról, folyó évi január hó 24-én 325 eln. sz. a megküldött törvényjavaslatommal, van szerencsém Nagyméltóságodhoz azon tiszteletteljes értesítéssel áttenni, hogy mindkét törvényjavaslatot egyszerre, és egy időben, a legrövidebb idő alatt, alkotmányos tárgyalás céljából, a képviselőház elé óhajtom terjeszteni. E végből kérem, hogy azok már a jövő héten tartandó minisztertanácsban tárgyalassanak.”¹⁸⁷ A kultuszminiszter sorai arról árulkodnak, hogy szeretne volna, ha az általa előterjesztett, az elemi iskolák életét befolyásoló törvényjavaslat minél gyorsabban az országgyűlés elé kerül és azt minél előbb megszavazza a Ház. Mi indokolta azt, hogy a gróf a tervezett változtatásokhoz minél gyorsabban felhatalmazást kapjon a törvényhozástól? Mi befolyásolhatta Apponyit abban, hogy 1907-ben egy olyan törvénycsomag elfogadtatására törekedjen, ami konfliktusokat sejtetett a Magyar Királyság vezető politikusai és az országban élő nemzetiségek között?

Annak, hogy Apponyi Albert nem halogatta tovább a már korábban a magyar állam részéről megfogalmazott szándékot – amely szerint az iskolahálózatot és az oktatást fejleszteni kell, a korszerűsítésnek pedig elő kell segítenie a nemzetiségek asszimilálását –, nem csupán az volt az oka, hogy egy évvel korábban a bukaresti kiállításon az erdélyi román pedagógusok magatartása országos felháborodást váltott ki. A századfordulón a román pedagógusok és lelkészek politikai magatartása az iskola és templom falain belül, legalább annyira ösztönzheték Apponyi grófot az 1907. évi XXVII. törvénycikk előterjesztésére és elfogadtatására, mint a román fővárosban korábban történtek.

¹⁸⁷ MNL OL, K 26, 721. csomó, 1907-XLI-461. A január 24-én beküldött törvényjavaslat kísérőlevelét lásd: Függelék 2. sz. dokumentum, 190–191. oldal. Apponyi törvényjavaslatát elküldte gróf Zichy Aladárnak, a király személye körüli miniszternek is Bécsbe. Lásd: MNL OL, K 20, 122. doboz, 1907–151.

1905 márciusában (lásd: Függelék 3. sz. dokumentum, 191–193. oldal) Arad vármegye főispánja, Monyorói báró Urbán Iván János arról tájékoztatta Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy vármegyéje járási főszolgabíráinak jelentései alapján „a görögkeleti és görög katolikus román lelkészek, amikor csak arra alkalom mutatkozik, nyíltan és alattomban (...) nemzet és hazaelenes magatartást és aktivitást tanúsítanak”.¹⁸⁸ Mindezeknek tudatában a főispán úgy gondolta, hogy meg kell figyelni ezeket a papokat és az agitátorokkal szemben fel kell lépnie az államnak. Megemlítette levelében, hogy a vármegye román ortodox papsága a legutóbb lefolyt országgyűlési képviselői választások alatt is „szenvedélyes és szívós hazafiatlan izgatásaival juttatta diadalra jelöltjeit”.¹⁸⁹ Leszögezte, hogy az említett személyek nem pártpolitikai síkon gondolkodnak, hanem „feltétlen nemzetellenes” működést folytatnak a román tanítókkal együtt.¹⁹⁰ Mint ahogy báró Urbán megtudta, mindezt az aradi görögkeleti román szentszék „nyomása alatt” teszik. „Épp úgy hivatalos, mint társadalmi életük folyását a magyar nemzet és hatóságok s általában minden ellen ami magyar, vad gyűlölség jellemzi.” – írja Urbán Iván Berzeviczynek.¹⁹¹ Arról is panaszkodott levelében a főispán, hogy az izgatók pontos kilétéről nehéz információt szerezni, ugyanis a községek román parasztjait megfélemlítik, hogy azok ne merjenek vallomást tenni. Megjegyzi, hogy e községek iskolái felekezeti iskolák, így a tanítók a papok befolyása alatt állnak. „Szomorú, hogy a népnevelés ily kezekbe van letéve, s nyílt, vagy alattomos nemzet elleni izgatásuk annál szemérmertlenebb, mert papi javadalmuk az állampénztárból nyer kiegészítést és a tanítók közvetlen államsegélyben is részesíttetnek. Az izgatók megjavulását már úgy sem lehet remélni, kár és céltévesztett tehát még a legcsekélyebb segélyek engedélyezése is.” – állapítja meg a főispán a kultuszminiszternek címzett levelének végén.¹⁹²

A román egyházak papjainak és tanítóinak – magyar állam ellen irányuló – politikai magatartását nyomon követhetjük egy 1905-ös, a fentiekben említett Arad vármegye szomszédságában lévő Hunyad vármegyei eset során is. 1905. május 15-én a Déváról kiküldött tanfelügyelő¹⁹³ a lugosi görögkatolikus püspök kíséretében véletlenszerű látogatást tett a zsilymacesdparosenyi¹⁹⁴ görögkatolikus felekezeti és román tannyelvű elemi

¹⁸⁸ MNL OL, K 802 11. tétel. Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Uo.

¹⁹³ Valószínűleg Szabó Elemér. Feltételezésünk azon alapszik, hogy az esete után a tanítónő – mint az alábbiakban látni lehet – Szabó Elemérnek küldött magyarázkodó levelet.

¹⁹⁴ Román neve: Jiu-Parošeni.

iskolában. Gotheás Lukrécia, az iskola tanítónője a felügyelet érkezésekor éppen egy verset osztott ki a tanulóknak, amelyet meg kellett tanulniuk. A kiosztott vers egy kézzel írott, román nyelvű írásokat tartalmazó verseskönyvből származott, amelyet a tanfelügyelő elkért és megvizsgált.¹⁹⁵ Ebben a hivatalosan kiküldött „iskolalátogató” több „hazaellenes tartalmú” verset fedezett fel, s a versgyűjteményt lefoglalta. Mindezt az iskolalátogatásról szóló jegyzőkönyvben fel is tüntette. A látogatást nem csak ez tette különlegessé. A kiküldött azzal is szembesült, hogy az iskola tanulói „úgy felelnek a hazai magyar történelemből és földrajzból, mintha idegen ország nemzetének történetéről és földrajzáról felelnének”.¹⁹⁶ „Előadásukban, felfogásukban semmi jelét nem lehet észlelni a magyar nemzet iránti szeretetnek, hazafias lelkesedésnek.” – állt a Déváról a minisztériumba küldött jelentésben.¹⁹⁷ Az inspektor ennek okát abban látta, hogy olyan könyvekből tanított a pedagógus, amelyek „egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy a tanulóban a magyar haza fogalmát, szeretetét beoltsák, a magyarság iránti testvéri szeretetet fölkeltsék, gyarapítsák s az elérni kívánt hazafias érzés kifejlődését biztosítsák”.¹⁹⁸ „A hazaellenes oláh vezérférfiak, valamint a Moldva- és Oláhország jelentősebb, de a magyar haza történelmében csak szomorú szerepet játszott vajdák dicsőítése, valamint az oláh nemzet római eredetét hirdető tanok nem lehetnek alkalmasak arra, hogy a haza oláh nemzetiségű lakosságában a kívánt érzelmek kifejlődjenek, sőt ezen tanok a magyarságot úgy tüntetik föl, mint az ő országukba betolakodó s elnyomó nemzetet.” – állapították meg Déván, miután a tanfelügyelő által kritizált tankönyvek tartalmát megvizsgálták.¹⁹⁹

A Hunyad vármegyei tanfelügyelőség kritizálta, hogy a zsilymacesdparosenyi iskolában használt, Ștefan Pop által írt *Carte de citire*ben (Olvasókönyvben) nincs egyetlen hazafias szellemű olvasmány vagy vers sem. A *Limba românească* (Román nyelv) című vers az Istenre való hivatkozással a román beszéd és írás tanulására buzdít s kimondja, hogy ami „idegen”, az egy román tanuló lelkének nem kell.²⁰⁰ Sérelemzték, hogy a magyar történelem

¹⁹⁵ Az 1876. szeptember 2-án keltezett, s az egyházi főhatóságoknak eljuttatott 20.311. számú rendelet 6. bekezdése értelmében kéziratot nem lett volna szabad használni oktatási célból.

¹⁹⁶ MNL OL, K 802 11. tétel Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ Érdekes adalék, hogy George Joandrea, a lugosi ortodox, román tanítási nyelvű fiú- és leánynevelő intézet tanítója és igazgatója, valamint Timotei Popovici román énektanár is hasonlóképpen vélekedett. Utóbbi iskolájának évkönyvében a következőket írta: „Mindezek felett az idegen zenék befogadása káros a mi kultúránkra, az idegen népek zenéinek befogadása veszélyes. Kis nép vagyunk. Vegyülve, körbevéve vagyunk olyan népekkel, akiknek más szokásaik vannak, más a kultúrájuk és mások az eszméik. Ezek az eszmék nem egyeznek meg a mi eszméinkkel és ellenségesen egymás ellentétjei. (...) Éppen ezért nem megbocsájtható az, ha idegen népek zenéit gyűjtjük be, teszünk magunkéivá. Ezért az a tanító, vagy az a pap, aki idegen éneket vagy játékot tanít, olyat tanít, amelyek nem helyezhetők a mi román lelkünk szabta korlátok közé és elárulja

egyetlen alakjáról sincs említés, de benne vannak a rómaiak, akik kapcsán azt tanítja, hogy a románok tőlük vették át nyelvüket. Magyarország földrajza kapcsán csak a románok által lakott régiókról találhatóak részletek, Budapestet meg sem említi, de Romániáról hosszasan olvashat benne a tanuló. Ez alapján válik érthetővé, hogy az erdélyi román értelmiség utánpótlása, mint például Pavel Jumanca és társai, miért magasztalták annyira Románia földjét (Lásd: Függelék 1. sz. dokumentum, 185., 190. oldal). Sértőnek vélték, hogy nem csak a romániai, de a hazai részeknél is a földrajzi nevek mind kizárólag román elnevezés szerint vannak feltüntetve.²⁰¹ A tanítónő által szintén használt *Istoria Ungariei* (Magyarország története) című könyvet – amelynek a szerzője nem volt feltüntetve – azért találta a tanfelügyelet alkalmatlannak, mert benne „vörös fonalként húzódik végig a dákóromán elveket tápláló fölfogás”.²⁰² Ugyanezért képezte kritika tárgyát a Gotheás Lukrécia által használt, Vasile Goldiș által írt *Istoria Patriei* (A haza története) elnevezésű tankönyv. Volt egy negyedik tankönyv is, mellyel a felügyelet nem volt megelégedve. A címe *Geografia* (Földrajz) volt, szerzője szintén ismeretlen, s benne Románia szomszédjaként nem Magyarország, hanem Erdély szerepelt. „Erdélynek önállóan való hivatalos használata már csak azért sem engedhető meg, mert ezen elnevezésnek itt, a román nemzetiségi vidéken különös jelentősége is van.” – fogalmazták meg kritikaként a vármegye tanfelügyelői.²⁰³

---

népét, hibás lesz abban, hogy ellop valamint az ősök kincseskamrájából. Ezzel legyen tisztába az az intézmény, vagy személy, aki idegen éneket akar a román szívébe juttatni.” Joandrea a következőket állította az óvodába járó román gyerekekről: „Azok, akik továbbra is maradnak az óvodában és nem menekülnek el – kicsivel több időt maradnak – egy olyan nyelvet sajátítanak el, abból adódóan, hogy a román és magyar szavakból egy keveréknyelvet hoznak létre, amely egy madárnyelvhez hasonlít és amelynek semmi értelme.” Lásd: A nagyszebeni román tannyelvű ortodox pedagógiai és teológiai intézmény évkönyve 1906/1907. 11.; Joandrea 1905. 1–10.

²⁰¹ Az 1898. évi IV. tc. 5. §-a kimondta: „Állami, törvényhatósági és községi, valamint egyéb hivatalos iratokban, községi pecsétéken, bélyegzőkön és jelzőablakon, továbbá az állam, a törvényhatóságok és községek közvetlen rendelkezése alatt álló intézetek és üzemek ügykezelésében, a nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben és térképeken, úgyszintén ezeknek az iskoláknak nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain, valamint pecsétjein és bélyegzőin, végül a közjegyzői iratokban – tekintet nélkül arra, hogy a felsorolt iratok, tankönyvek, nyomtatványok, pecséték, bélyegzők stb. az állam hivatalos nyelvén vagy más nyelven vannak-e szerkesztve, – kizárólag a község hivatalos neve használandó azon írásmód szerint, a mint az az országos községi törzskönyvben vezetettik. A nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben és ezen iskoláknak a nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain a hivatalos név mellett az ettől eltérő történeti vagy közhasználatú elnevezések magyarózólag való feltüntetése nem esik a szakasz rendelkezése alá. Törvényszéki cégbejegyzések szövegében, kormányhatósági jóváhagyást vagy láttamozást igénylő okmányokban és egyéb iratokban, valamint a közhitelességgel és hivatalos jelleggel bíró minden más viszonylatban is kötelező ugyan a községek hivatalos nevének használata, de e mellett az ettől eltérő elnevezés zárójelben feltüntetendő.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800004.TV> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

²⁰² MNL OL, K 802 11. tétel Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

²⁰³ MNL OL, K 802 11. tétel Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

Amikor Réthi Lajos a Hunyad vármegyei tanfelügyelet nevében tájékoztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot a fentiekről, levelében (lásd: Függelék 4. sz. dokumentum, 193–197. oldal) megjegyezte, hogy az ominózus verseskönyvet azon jelentéssel együtt juttatja el Budapestre, amely tanúsítja, hogy Gotheás Lukrécia zsilymacesdparosenyi görögkatolikus tanítónő az 1905. évi január hó 4-én kelt 103.980/1904. számú rendeletnek köszönhetően évi 100 korona I. ötödéves korpótlék államsegélyt kap. Javasolta Berzeviczy Albert kultuszminiszternek, hogy minden olyan eszközt, amely „táplálja a dákorumán álmot, erélyesen meg kell semmisíteni” és az iskolákban csak olyan tankönyveket szabad engedni használni, amelyek tartalma hazafias szellemű, s alkalmas a magyarság és a nemzetiségek közti testvéries viszony megteremtésére.²⁰⁴ „Nem magyar tannyelvű iskolákban csakis a Nagyméltóságod által jóváhagyott tankönyvek használata volna megengedendő, minden más tankönyv használata pedig tilalom alá vetessék.” – tanácsolja Réthi minisztériumba írt levelében.²⁰⁵ Javaslatának szükségességét azzal is magyarázta, hogy iskolalátogatások alkalmával nehéz a tanfelügyeletnek a tankönyvek tartalmát folyamatosan vizsgálni, ugyanis nem csak az egyes egyházi főhatóságok alá tartozó iskolák nem használnak ugyanolyan tankönyveket, hanem még az egyes iskolák tanulóinak is többféle szerzőtől vannak tankönyveik. A tankönyveknek állandó vizsgálása az iskolalátogatást nagyon lassúvá és nehézkessé tenné, míg, ha csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter által jóváhagyott tankönyvek kizárólagos használatát mondaná ki a törvény, iskolalátogatások alkalmával a használt tankönyvek könnyen áttekinthetőek lennének.

Réthi levelét 1905. május 23-án írta. Pár nappal korábban a zsilymacesdparosenyi iskola tanítónője levelet küldött Szabó Elemérnek Dévára (Lásd: Függelék 5. sz. dokumentum, 197–198. oldal). Ebben Gotheás Lukrécia arra kérte Szabó tanfelügyelőt, hogy ne indítson ellene fegyelmi eljárást, mert – mint a látogatáskor is állította – a kézzel írott könyvből osztotta ki ugyan megtanulásra a verset, de a szintén abban lévő hazaellenes verseket esze ágában sem volt tanítani. Tiszta papír hiányában kénytelen volt a kézzel írott könyvecskébe írnia a kiosztott verset – állította Gotheás –, s arra kérte Szabót, hogy érdeklődjön a lupényi iskola igazgatójától afelől, hogy volt-e ő valaha „hazafiatlan modorra”.²⁰⁶ Azzal védekezett, hogy ha bűnös lenne, akkor megpróbálta volna eltenni a

---

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ Uo.

Feltételezhetően az ilyen jelentések, esetek is közre játszhattak abban, hogy az 1907-es Lex Apponyi több paragrafusában is törekedett arra, hogy az állam által engedélyezett tankönyveket használják a tanítók.

²⁰⁶ MNL OL, K 802 11. tétel Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

könyvet az asztalról, és nem hagyta volna azt a katedrán heverni. Levelének utolsó soraiban azért esedezett, hogy a tanfelügyelő juttassa vissza a könyvet hozzá és ne legyen fegyelmi ügy a történekből. Fontos megjegyezni, hogy az elkobzott, kézzel írt könyvecske tartalmazott ugyan üres oldalakat és kézzel írott párbeszédet, de leginkább olyan verseket, amelyek a román nemzeti identitás erősítésére voltak hivatottak. Íme néhány verscím: *Patria română* (A román haza), *Cântec național* (Nemzeti dal), *Imnu popular* (A nép himnusza), *Limba românească* (A román nyelv). Az sem elhanyagolható tény, hogy a román tanítónő helyesírása és magyar nyelvtudása hagyott némi kívánnivalót maga után, pedig az 1879. évi törvény értelmében tanítóként és segédtanítóként csak olyan személy lett volna alkalmazható, aki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira ismerte, hogy azt növendékeinek tanítani is tudta.

A tanítónő nem járt sikerrel. Mind a kézzel írott könyv, mind pedig Réthi Lajos levele – amelyben beszámolt Szabó Elemér parozsenyi iskolalátogatásáról – a kultuszminiszter asztalán kötött ki. A levéltári dokumentumok azt erősítik meg, hogy a minisztériumot leginkább a Déván kritizált tankönyvek tartalma, s ennek révén az oktatásban való használhatósága érdekelte. Ezt bizonyítja, hogy Halász Ferenc miniszteri tanácsos 1905 júliusában arra utasította Miklós Gergelyt, az *Országos Tanszermúzeum* titkárát, hogy a négy kritizált könyvet, valamint az elkobzott kézzel írt versgyűjteményt vizsgálja meg és bírálja azokat. Miklós közölte, hogy a múzeumi bizottságban román nyelven beszélő személy nincs, így szakvéleményt nem tudnak nyújtani. Mivel a vizsgálatra szánt könyvek – a címlapon látható felirat szerint – csak az egyházi hatóságok által engedélyezetttek, így – a Tanszermúzeum állítása szerint – a fennálló szabályzat értelmében a múzeum bizottsága nem is illetékes a bírálatok elvégzésében (Lásd: Függelék 6. sz. dokumentum, 199-200. oldal). A *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* Dr. Siegescu Iosif Budapesten tanító, román származású főgimnáziumi tanárt is felkérte a tankönyvek analizálására. Siegescu bírálatában megállapította, hogy a tankönyvek közül háromban az 1898: IV. tc. 5. §-a „egyáltalán nem respektáltatik”.²⁰⁷ Mivel ennek ellenére a román tanár bírálatát „elnézőnek” találta a Minisztérium, így 1905. november 21-én felkérést kapott Dr. Jancsó Benedek, az Országos Középiskolai Tanáregyesület alelnöke is, hogy „az 1898: IV. tc. 5. §-ának nem respektálásán kívül, nem tartalmaznak-e egyéb törvényellenességeket” a *Carte de citire* (Olvasókönyv), *Istoria Ungariei* (Magyarország története), *Istoria patriei* (A haza története) és *Geografia* (Földrajz) címet viselő román elemi iskolai tankönyvek (Lásd: Függelék 7. sz.

²⁰⁷ Uo. A megnevezett törvény szövegét lásd a 197. lábjegyzetben.

dokumentum, 200-201. oldal). Mindezekén túl arra is kérték Jancsót, hogy mondjon véleményt arról, hogy Gotheás Lukrécia zsilymacesdparosenyi tanítónő működése és eddigi magatartása alapján helyénvalónak, szükségesnek véli-e ellene a fegyelmi vizsgálat elrendelését.

Jancsó Benedek válasza még december 29-én sem érkezett meg (lásd: Függelék 8. sz. dokumentum, 201. oldal), a Minisztérium pedig szerette volna elindítani a fegyelmi eljárást a tanítónő ellen, de 1905 decemberében erre már nem került sor, ugyanis rendeződni látszott a Gotheás-féle ügy. Réthi Lajos királyi tanfelügyelő december 4-én írt levelében (lásd: Függelék 9. sz. dokumentum, 202–203. oldal) arra kérte Berzeviczy utódját, Lukács György vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a november 26-án keltezett rendelkezés végrehajtása – mely fegyelmi vizsgálatot rendelt el – helyett keresse meg a lugosi görögkatolikus püspököt (mely alá a zsilymacesdparosenyi iskola tartozott), és ösztönözze arra, hogy tanítói kapjanak szigorú utasítást arra vonatkozóan, hogy „az iskolai helyiségekben oly írott, vagy nyomtatott” tankönyveket, amelyek „meg nem engedhető, sőt tiltott dolgokat tartalmaznak, sem maguk ne használjanak, sem tanítványaik által használni ne engedjenek”.²⁰⁸ Réthi a dr. Hosszu László püspökkel való kapcsolatfelvételt azért találta megoldásnak, mert hasonló ügyek esetében a Hosszuval történt egyeztetését követően mindig megoldódott a probléma az adott oktatási intézményben. „A lugosi Püspök úrnak ezen hazafias irányzata kellő biztosítékot nyit arra, hogy a főhatósága alá tartozó iskolákban tapasztalt rendellenességeket minden erősebb nyomás nélkül is, saját hatáskörében meg fogja szüntetni.” – írja Réthi Lukács György kultuszminiszternek küldött levelében.²⁰⁹

Az 1905-ös esztendőben történt más olyan eset is, ami egy adott pedagógus politikai magatartásával volt kapcsolatos és fegyelmi vizsgálatot vont maga után. Példának okáért Földes Károly újpesti tanító betegségére hivatkozva kért és kapott szabadságot, de a gyógykezelés helyett a gyulai választókerületbe utazott, ahol Szucság faluban uszította a román lakosságot a Szabadelvű Párt jelöltje ellen. Földest hazarendelték, s bár azt állította, hogy Kolozsváron járt orvosi kivizsgáláson, több tanú vallotta: látták a tanítót agitálni. Végül az újpesti pedagógus ügyével kapcsolatosan megindult a fegyelmi vizsgálat.²¹⁰ Az erdélyi román tanítók kihágásai – az Arad vármegyei esetek és a Gotheás-féle ügy is – azonban túlmutattak a pártpolitikai magatartású tanítói ügyeken. Berzeviczy Albert kultuszminiszterségének ideje alatt, a nemzetiségiek aktivizálódásával egyidejűleg

---

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ Kő 2015. 30.

gyakoribbá váltak a nemzetiségi iskolák feletti szigorúbb ellenőrzések.²¹¹ A tanfelügyelet látogatásai során többször tapasztalta azt, hogy a román nyelvű oktatási intézmények „államellenes tevékenysége” nem csak jelen van mint probléma, de annak megakadályozása törvényi háttér nélkül lehetetlen. Ha elfogadjuk igaznak a zsilymacesdparosenyi tanítónő állítását, amely szerint „nem folytatott hazaellenes tevékenységet”, akkor is – mint megoldandó rendellenesség – fölmerült a kérdés: melyek azok a tankönyvnek szánt kiadványok, amelyek használhatók – szellemiségüket figyelembe véve is – az oktatásban és melyek azok, amelyek nem engedélyezhetőek? Az sem volt világos a legmagasabb szinten sem, hogy ki lehet(ne) hivatott a tankönyvek kétes tartalmának felülvizsgálatára. Mindezeket a jogi hézagokat akarta felszámolni Apponyi Albert, amikor a kultusztárca élére került. Egyértelműnek látszik az a következtetés, ami szerint a jogi kiskapuk megszüntetésére irányuló lépéseket felgyorsították a nemzetiségi tanítók és papok államellenes magatartásai. Elmondható, hogy ezen szándékát a gróf az 1907. évi XVII. t. c.-vel megvalósította (lásd például a 20. §-t), ugyanakkor az is megállapítható, hogy hiába született meg a törvényi háttér, sok esetben nem hajtották végre a jogszabályokat, mint ahogy nem hajtották végre a Lex Apponyit megelőző, korábbi oktatásügyet érintő törvények némelyikét sem. Gotheás Lukrécia ellen – ha a minisztérium törekedett volna a törvények minden esetben történő végrehajtására – akár az 1876-os rendelet megszegéséért is (mely szerint kéziratos oktatási célra nem lett volna szabad használnia) fegyelmi eljárást lehetett volna indítani, de mégsem ez történt. Réthi Lajos királyi tanfelügyelő, feltételezhetően annak érdekében, hogy kerülje a konfrontációt a vármegye román felekezeteinek előljáróival, arra biztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy a törvényi kereteket félretéve, az iskolafenntartóval vegye fel a kapcsolatot, mert ez garantálja a megoldást a problémára.

Janus-arcú Szabó? – Szabó Elemér tanfelügyelő gyakorlati tevékenysége írásai, valamint a román kortársak beszámolóí alapján és a levéltári dokumentumok tükrében

„Soha nem lehet elfelejteni a román kultúra üldözőjének, Szabó Elemér sovinszta tanfelügyelőnek az emlékét, aki arra törekedett, hogy minél nagyobb terheket rójon az egyházi iskolákra, s utat készített egy ilyen haszontalan törvény [*mármint a Lex Apponyi – K. A.*] végrehajtásához. Sok román kulturális erődítmény bontott zászlót, egyesek

---

²¹¹ Farkas 2008. 117.

elvesztették bátorságukat, s kevés olyan intézmény volt, amely hősiesen szembeszállt az ellenséggel. Az egyetlen dolog azonban, ami ellen a legtöbb egyházi iskola felemelte szavát, az az említett tisztességtelen tanfelügyelő volt.”²¹² Az *Olteanul* című lap így jellemezte Szabó Elemér tanfelügyelőt és minősítette annak munkáját. A *Gazeta Transilvaniei* egyik 1908-as száma pedig azért támadta Szabó „soviniszta” inspektort, mert mást mond és mást tesz. A magyar – román szoros barátságról beszél, ha az iskolai törvények végrehajtásáról van szó – állítja a *Gazeta Transilvaniei* –, miközben a *Néptanítók Lapjában* megjelenő cikkei teljesen másról, heves nacionalizmusáról tanúskodnak.²¹³ Valószínűleg a *Gazeta Transilvaniei* cikkírója jól érzett rá erre az ambivalenciára. Ugyanis Szabó Elemér a *Néptanítók Lapjában* megjelent írásainak tartalma és a Gotheás-ügy lefolyása szöges ellentétben állt egymással.

Hogy ez bizonyítást nyerjen, meg kell ismerkednünk Szabó Elemér a *Néptanítók Lapjában* megjelent egyik írásával.²¹⁴ Cikkének elején a magyar tanfelügyelő leszögezte, hogy kétségtelenül Hunyad megye a legnehezebb „viszonyú” vármegye az országban. Ennek okát abban látta, hogy a „legválságosabb események” e területen zajlottak a magyar történelem során.²¹⁵ A török invázió alatt e vármegye volt hazánknak az a kapuja, amelyen át igyekezett az ellenség betörni, s a hosszú idők küzdelmei alatt a magyarság itt megritkult – állította Szabó. Az idők folyamán, a Zsil-völgyén felhúzódozó románság vette át helyét, s a megmaradt magyarságot kezdte magába olvasztani. A folyamatos beáramlásokkal a románság erősödött és a magyarság ellen fordult, valamint a múltban is – állította a szerző – az „oláh lázadások melegágya volt Hunyad megye, s itt a leghevesebb minden oláh mozgalom”.²¹⁶ 1907-ben a vármegye faluiban megtalálhatóak voltak még a római katolikus, evangélikus és református templomok, de a magyar nyelv a többség számára idegen nyelv volt, s legfeljebb a község lakosainak családi nevei mutatták, hogy az illetők – ahogy az inspektor fogalmazott – „magyar törzsből” származtak. A czebeni²¹⁷ Iancu-fa,²¹⁸ az algyógyi

²¹² *Olteanul*, anul III., nr. 32/1911. 2–3.

²¹³ *Gazeta Transilvaniei*, anul LXXI, nr. 226/1908. 1.

²¹⁴ Szabó 1907. 1–4.

²¹⁵ A térséget érintette az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés, amely etnikai színezetű parasztfelkelés volt, de a román-magyar ellentét az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején is felszínre tört. Valószínűleg Szabó ezekre az „eseményekre” gondolt.

²¹⁶ Szabó 1907. 1.

²¹⁷ Cebe (románul Țebea): falu Erdélyben, az akkori Hunyad vármegyében.

²¹⁸ 1872-es halála után Zaránd vármegye akkori román tisztikara Cebén temette el Avram Iancut, az 1848–1849-es szabadságharcban részt vevő móc vezért. A sír melletti, több száz éves tölgyfát valószínűleg alaptalan hagyomány köti Horea személyéhez, aki az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés egyik román vezére volt. A parasztszázvezér a legenda szerint a tölgy alatt állva szólt a román lakossághoz.

betemetett kút²¹⁹ az oláh lázadások szomorú emlékei is itt vannak, olvasható a cikkben. „A haza sorsának jobbra fordulásával kormányaink bölcsen látták, hogy a magyarság számára életkérdés az elrománosodás meggátolása és az elveszett véreink visszaszerzése” – írta Szabó Elemér publicisztikájában.²²⁰ A „nagy munka” sikerét elsősorban az állami elemi népiskolák működtetésétől várták Szabóék. Annak, hogy milyen sikereket képes elérni egy jól vezetett állami elemi népiskola, egyik jó példája volt – Szabó tanfelügyelő szerint – a Hunyad megyei dobrai állami elemi népiskola.

Dobra a megszűnt határőrvidék egyik központját képezte, s a csíki székely századának volt állomáshelye.²²¹ A katonai szolgálatnak, s a vidékre betelepülő románságnak nagy szerepe volt abban, hogy a székely huszárszázad leszármazottjai lassan-lassan elrománosodtak, s mikor a határőrezred megszűnt, már teljesen asszimilálódtak. A határőrök utódai románoknak tekintették magukat, s a vallásukra nézve is a görögkeleti felekezetbe olvadtak. Így történt, hogy a határőrvidék megszüntetésével az iskolai célokra adományozott kincstári javakat, amiket máshol a községi jellegű iskolák fenntartására fordítottak, Dobrán a görögkeleti felekezeti és „oláh” tannyelvű elemi iskola javára írták.²²²

„A magyarság számára ily elveszett helyre létesítettek 1885-ben állami elemi népiskolát, amelynek első tanítója Márton Gergely jó csíki székely volt” – írta Szabó Elemér.²²³ A vármegye akkori tanfelügyelője Réthy Lajos volt és a fiatal tanítót ezekkel a szavakkal bocsátotta útra: „Kedves fiam! Nem sok jóval bíztathatom, az ön munkásságától várjuk, hogy az iskola ott gyökeret verjen.”²²⁴ Az ifjú tanító kitett magáért, igaz eleinte a munkája nehéz volt. Az erős gyökerekkel rendelkező románság körében egy magyar tannyelvű iskola alapjait kellett leraknia, s azt életerős intézménnyé fejlesztenie, holott ehhez a „bízató kellékek” hiányoztak.²²⁵ „Most már negyedszázados múlt bizonyítja, hogy megoldotta feladatát, mert a kifejlett, erős iskola terebélyes faként árnyékolja be a vidéket, s hirdeti nemzeti létünk erősödését, gyarapodását.” – állította Szabó.²²⁶

Az ifjú Márton Gergely elsajátította a román nyelvet és gyermekeket toborzott. Eljárt a piacra, meglátogatta a gyermekes szülőket, s „cukorral, dióval” csalogatta a gyermekeket

²¹⁹ Kun Kocsárdnak, Hunyad vármegye alispánjának, Algyógyon volt kastélya. Az 1848–1849-es szabadságharc ideje alatt birtokait a volt jobbágyok feldúlták, a magyar cselédségét megölték. A holttesteket az algyógyi kastély kútjába dobálták a lincselők. Lásd: *A Hét*, 29. évf., 37. sz. 1998. szeptember 10. 2.

²²⁰ Szabó 1907. 1.

²²¹ Dobra: falu Erdélyben, Hunyad vármegyében. Dévától 28 km-re, nyugatra, a Maros bal partján fekszik.

²²² Szabó 1907. 2.

²²³ Uo.

²²⁴ Uo.

²²⁵ Uo.

²²⁶ Uo.

iskolába.²²⁷ Karácsonyig – mivel évkezdéskor egy jelentkező sem volt – 13 tanulót toborzott össze, s ekkora gyereklétszámmal vette kezdetét a tanítás. Kitartó munkával három év után a gyerekek száma meghaladta a kilencven főt. Rövid idő alatt három tanerősre kellett az iskolát fejleszteni. „Mire az iskola a negyedszázados fönnállását fogja ünnepelni – olvasható a cikkben –, bizonyára a 4. tanterem is be fog már népesülni.”²²⁸ Az intézmény népszerűvé vált a szülők körében. A román tanítók, papok és jómódú földművesek gyerekei is ebbe az iskolába iratkoztak be, „a magyar beszéd elsajátítására és a hazafias magyar érzés beszívására”.²²⁹ A nagyobb múlttal rendelkező román iskola folyamatosan sorvadt, s ha a nemzetiségi izgatással, valamint a szegénységgel és a babonásság sötéttségével küzdő népet ezerféleképpen nem nyomorítanak meg – írta Szabó –, valamint a magyar kincstári alap nem segítené az oktatási intézményt, akkor már bezárta volna kapuit.²³⁰ „Ma ott tartunk, hogy a lefolyt 1906/1907 tanévben a dobrai oláh tannyelvű iskolába járt 123 tanuló, az állami iskolába járt 132 tanuló” – ad konkrét információkat Szabó Elemér.²³¹

Az 1907-ben Dobrán tartott tanítói nagygyűlésre érkezett pedagógusokat a község bírójá, Takács Miklós „magyaros” fogadtatásban részesítette. A cikk írója azt is tudatta írásában, hogy Takács, a község elöljárója csak felnőtt korában tanult meg magyarul, annak ellenére, hogy apja még református vallású magyar volt. Hazafias szellemű magyar beszéddel fogadta a bíró a gyűlésre érkezőket, melyhez „a nemzeti színű zászlók erdejével kivonult tanulók és hozzátartozóik kiáltották az éljent”.²³² Szabó Elemér leszögezte, hogy a dobrai állami elemi iskola munkássága, s az itt tartott tanítói nagygyűlés újabb tanulsággal szolgált és példaként kell követnie a tanítóságnak, annak érdekében, hogy nemzetiségi vidékeken magyarosítani lehessen.²³³ Szabó szerint ezt a „feladatot” csak úgy lehet végrehajtani, ha a következőket figyelembe veszik az oktatásügy irányítói:

1. Az állami elemi iskolák hivatottak egyedül az elidegenült magyarság visszaszerzésére és a nemzetiségek hazafias és magyar szellemű nevelésére.
2. Az egyhelyben való hosszú szolgálat a sikeres működésnek egyik fő kelléke.
3. A színmagyar vidékről származó ifjú tanító alkalmazása a legkedvezőbb.

---

²²⁷ Uo.

²²⁸ Uo.

²²⁹ Uo.

²³⁰ Uo. A cikk szerzője által felvázolt „pozitív” kép ellenére tudni kell azt, hogy Dobra volt az a település, ahol 1903. június 6-án, az időközi választásokon az erdélyi románság politikai passzivitását látványosan feladta. Országgyűlési képviselővé választották Aurel Vlad szászvárosi ügyvédet, a Román Nemzeti Párt jelöltjét.

²³¹ Szabó 1907. 2.

²³² Uo.

²³³ Uo.

4. A tanítói nagygyűléseknek vidéki helyeken való megtartása az ottani iskola munkásságára és hatására jótékony és erősítő befolyással van.

Szabó Elemér azt is megemlítette, bár már több cikkében is írta, hogy a Felvidékről és Székelyföldről származó tanítók a legalkalmasabbak arra, hogy a nemzetiségi vidékeken, román lakosok között tevékenykedjenek, oktassanak. A románsággal vegyesen lakó és közülük származó tanítók „ezekkel a viszonyokkal szemben” közömbösek.²³⁴ Ha azt akarja a Minisztérium, hogy a dobrai iskolához hasonlóak jöjjenek létre románok lakta területeken, akkor felvidéki vagy székelyföldi tanítókat kell alkalmazni, s biztosítani számukra a legjobb feltételeket, például jó lakást, jó kertet stb. – javasolta Szabó Elemér cikkének végén.²³⁵

Bizonyítható, hogy a román sajtó Szabó Elemér magyar királyi tanfelügyelőt úgy állította be, mint az erőszakos, magyarosítani kívánó állami oktatáspolitikai szimbolikus alakja. Janus-arcúsággal vádolták, mondván, hogy mást mond és mást tesz, s ez úgy látszik igaz volt. Csakhogy pontosan ez az, ami a román vádakat cáfolja. Míg Szabó a *Néptanítók Lapjában* megjelent cikkei²³⁶ kapcsán valóban az a látszat keletkezhet, hogy a tanfelügyelő a „román kultúra üldözője”, aki a román iskolák bezárásán és a román pedagógusok ellehetetlenítésén dolgozott, a gyakorlati tevékenysége teljesen másról árulkodik. A Gotheás Lukrécia-féle ügy is bizonyíték arra vonatkozóan, hogy mind Szabó Elemér, mind pedig felettese, Réthi Lajos inkább a szavak szintjén tekinthetőek a román iskolák „rémjeinek”. A román tanítónő által használt olvasókönyv kapcsán is csupán azt sérelmezték, hogy nincs benne egyetlen történelmi alakról sem szó, nem pedig azt, hogy miért nincs benne csak magyar történelmi személyiség, Réthi pedig saját maga vallotta be Lukács György kultuszminiszternek írt levelében, hogy több olyan esetben is, amely fegyelmi vizsgálatot vonhatott volna maga után, a román görögkatolikusok segítségét kérte inkább, s így rendeződtek a kényes ügyek. Bár az újságcikkek a román vádak valóságát erősíthetik az olvasóban, a levéltári dokumentumok más szemszögből láttatják az említett személyek tevékenységét.

---

²³⁴ Uo.

²³⁵ Uo.

²³⁶ Lásd például: Szabó 1906. 1–4.

4. A koalíciós kormány és Magyarország nemzetközi presztízsvesztése

1904 végén a parlamentben az eljárási szabályok megsértésével házszabály-módosítást fogadtak el, ami az előző évek során tapasztalható politikai válságokat is meghaladó krízist eredményezett. A dualizmus rendszere harminchét év után először forgott veszélyben. Tisza István miniszterelnök annak a reményében írta ki a választást, hogy annak eredményei tükrözni fogják majd a választásra jogosultak többségének azon álláspontját, hogy az obstrukciónak²³⁷ nincs helye a parlamentben. Az 1905 januárjában megtartott választás azonban meglepő eredményeket hozott. A harminc éve kormányzó Szabadelvű Párt elvesztette parlamenti többségét. A választások előtt (11 év szünet után) tartott nagyszebeni konferenciáján a Román Nemzeti Párt elfogadta a fiatalabb generáció modernebb és aktivista irányvonalát. Feladta az 1881. évi pártprogram egyik hagyományos alapkövetelését, Erdély autonómiáját, helyette „a román nép államalakító politikai egyéniségének elismerését, etnikai és alkotmányos fejlődésének közjogi intézmények általi biztosítását” tűzte ki célul, követelve a nemzetiségi törvény végrehajtását, a nyelvhatárok szerint kikerekítendő közigazgatási területek önkormányzatát, az általános és titkos választójog bevezetését.²³⁸

A bukásban lévő Tisza István felismerte a nagyszebeni határozat horderejét. Külön levélben fordult a román főpapokhoz, amelyben a következőket írta: „A hazánkban lakó román honpolgárok nagy nemzeti ideáljukat úgy szolgálják igazán, ha teljes erejüket a magyar állam erősítésére fordítják”.²³⁹ Tisza felhívta a figyelmet arra, hogy egyik célja eddig is az volt, hogy a nemzetiségek vezetőit meggyőzze és bevonja a közéletbe, s azon aggodalmának adott hangot, hogy az új román határozat mindezt a hosszabb időre, akár végleg lehetetlenné teheti.

A koalícióba tömörült ellenzéki pártok győztesként elvileg kormányt alakíthattak, de az uralkodó – tekintettel arra, hogy ezek a közös hadsereg magyar szempontú megreformálását tervezték – ehhez nem járult hozzá. A Román Nemzeti Párt 8 mandátumot szerzett, pedig mintegy 40 kerületből 23 jelöltjük indult. Pont az nem sikerült, amire leginkább szükségesnek érezték: számottevő parlamenti frakcióvá válni. A politikai válság előbb

²³⁷ A törvényhozás akadályozása technikai eszközökkel. Ilyen eszköz volt a büntetőtaps, a bekiabálás, a véget nem érő felszólalás.

²³⁸ Hitchens 1974. 9.

²³⁹ Lásd: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában V.* 24–27.; Szász 1988. 1673–1674.

alkotmányos válsággá, majd osztrák-magyar vitává terebélyesedett.²⁴⁰ Ferenc József nyáron Fejérváry Gézá-t nevezte ki miniszterelnöknek, aki korábban honvédelmi miniszterként is bizonyította a király iránti erős lojalitását. Az alkotmányellenes, ezért törvénytelennek tekintett „darabontkormány”²⁴¹ nem volt könnyű dolga. Egy sor törvényhatóságban (megyékben, városokban) „nemzeti ellenállást” hirdető koalíció nagy támogatást élvezett.²⁴² A Habsburg- és osztrákellenes hangokkal tarkított, a dualista rendet valóban fenyegető válság 1906 áprilisában úgy ért véget, hogy a koalíció a katonai követeléseit félretevő programmal vállalta a kormányzást. A románságot sokkolta mind gyenge választási eredményük, mind az ellenzék nagy győzelme, hiszen a századforduló óta fő ellenségnek nem a szabadelvű kormányokat, hanem elsősorban a „magyar sovinizmus letéteményesének” titulált magyar nacionalista ellenzéket, ezen belül is főként a függetlenségi pártot tekintették. Ugyanakkor meglepetés erejével hatott az is, hogy az új kormány bizalmas megbeszélésre invitálta a két román érseket és néhány román politikust is. Talán éppen ennek köszönhető, hogy az 1906. április 18-ai tanácskozáson – ahol Wekerlén kívül Apponyi, Andrássy és Kossuth miniszterek is részt vettek, a felkészületlenek voltak a románok, részletes, tárgyalható elképzelések nélkül jelentek meg. A koalíciós kormány pedig nem kínált semmit, ami szintén zavarba hozta őket, a kínos hallgatásokat pedig úgy igyekeztek palástolni, hogy egyikük viccekkel szórakoztatta a társaságot. Az új miniszterelnök, Wekerle Sándor – akinek személye a kormány élén garanciát jelentett a király számára arra, hogy a 67-es kiegyezés nem lesz veszélyben – azt tanácsolta, hogy a megyei hatóságokkal igyekezzenek egyességre jutni a következő választásokra vonatkozóan, amint meghatározták választási érdekerületeiket. Az igazsághoz tartozik, hogy a megyei hatóságok a régóta működő módszereikkel is biztosítani tudták saját jelöltjeik számára a voksokat, így nem voltak kényszerhelyzetben a nemzeti párti románok segítségét illetően.²⁴³ Nem csoda, hogy nem jött létre együttműködés.

A megválasztott 18 román képviselőből a Román Nemzeti Párt politikusai aktívan vettek részt a parlament munkájában. Ștefan C. Pop, Vasile Goldiș, Iuliu Maniu és Alexandru Vaida-Voevod ekkor kerültek igazán közelebbi kapcsolatba a magyar politizáló közvéleménnyel. A nemzeti sérelmeken kívül időnként a parasztság érdekében emeltek szót,

²⁴⁰ Jeszenszky 2020. 188.

²⁴¹ A Fejérváry Géza-féle kormány csúfneve volt, mert a miniszterelnök korábban a testőrség egyik alakulatának, a darabontoknak a kapitánya volt.

²⁴² Jeszenszky 2020. 189.

²⁴³ Szász 1988. 1675.

s bár egyikőjük sem volt a kor képviselőházának átlagszínvona fölötti rétor, de szorgalmasok voltak, Vaida pedig nem riadt vissza a heccelődéstől sem. A parlamenti küzdelem elvadulásában nagy szerepe volt már ekkor a koalíciós korszak nemzetiségi politikájának. A szituáció kísértetiesen hasonlított a Bánffy-korszakhoz (1895 – 1899), amikor a kormány a Béccsel szembeni megalkuvását főként a nemzetiségek felé mutatott keménykedéssel akarta választóival feledtetni. A különbséget az jelentette 1906 után (igaz ez lényeges változásnak tekinthető), hogy ekkor már nem szétzilált, hanem felerősödő, mondhatni „hiperaktív” nemzetiségi mozgalmakkal kellett a kormánynak szembenéznie. Ezen kívül az apparátus nagyfokú cseréje miatt hiányzott a szabadelvű uralom kifinomult, sok feszültséget még lokális szinten eltüntető, csendes patriarchális elnyomás rutinja.²⁴⁴ A koalíciót amúgy is, mind programját, mind pedig cselekedeteit figyelembe véve, a magyar nemzetállam látványos építésének szándéka jellemezte, így ismét megszorodtak a nemzetiségek elleni sajtóperek, újabb hulláma bontakozott ki a röpiratháborúnak, melynek kulcstémája a következő kérdés volt immár nem először: Vajon el vannak-e nyomva a magyarországi románok, vagy sem?²⁴⁵ Ebbe a politikába illeszkedtek bele az Apponyi nevéhez köthető iskolatörvények.

A koalíciós kormány megalakulásával kétségkívül nehéz helyzetbe kerülő román nemzetiségi politikusok érdemi segítséget Ferenc Józseftől, az öreg császártól nem remél(het)tek, ugyanakkor „szövetségi ajánlat” érkezett olyan személytől, aki hosszútávon sokkal jobb „befektetésnek” tűnt. Ez az ember a markánsan magyarellenes Ferenc Ferdinánd főherceg volt. A trónörökös a király tudatosan próbálta a birodalom politikai irányításától távol tartani, így az igyekezett minden eszközt megtalálni, hogy – az uralkodó szándéka ellenére – fokozatosan erősítse pozícióit. Katonai irodát hozott létre, s mivel jogkörét a Habsburg-ház szigorú előírásai (és a birodalom politikai szerkezetének követelményei) korlátozták, irodáján keresztül titokban folytatott politikai tevékenységet. Alexander Brosch őrnagy, aki Ferenc Ferdinánd egyik fő bizalmasa volt, nemegyszer álruhát öltve szervezte a titkos informátorok és tanácsadók hálózatát, a konspiratív érintkezés rendszerét.²⁴⁶ Így jött létre 1906 után a bécsi Belvedere palotában az a Műhely, melyben befolyásos osztrák politikusok, cseh arisztokraták és a magyarországi nemzetiségi politikusok is fontos szerepet

---

²⁴⁴ Uo. 1676.

²⁴⁵ Uo.

²⁴⁶ Uo. 1677.

kaptak.²⁴⁷ A románok először a trónörökös egyik politikai tanítójával, Max Wladimir Beckkel²⁴⁸ kerültek összeköttetésbe. Beck Vaida-Voevodtól azt kérte, hogy írjon beszámolókat a magyarországi nemzetiségi viszonyokról. A román politikus ezután Dacus és Fidus álnéven készítette jelentéseit.²⁴⁹ Vaida Ferenc Ferdinánddal 1907 februárjában találkozott először, természetesen titokban, akárcsak később Miron Cristea majdani püspök és Augustin Bunea kanonok, akiket a két román egyház álláspontjának megismerésének céljából fogadott a trónörökös. Aurel C. Popovici kidolgozta a föderalizált Nagy-Ausztriára vonatkozó tervét,²⁵⁰ melyet a főherceg soha nem fogadott el teljes egészében, mint ahogy egyetlen programot sem, sőt később a konzervatív szellemű átdolgozását kérte.²⁵¹ Bár a román képviselők meghallgatásra találtak a Belvederében, Vaida, Popovici és a gyengébb szálakkal kapcsolódó Iuliu Maniu sem voltak bábok a trónörökös kezében. A jövő uralkodótól szolgálataikért cserében a magyar hegemonia megtörését, a nemzetiségi jogok kiszélesítését várták. Tudatában voltak annak, hogy Ferenc Ferdinánd ellenszenvvel viseltetik a magyar társadalom egésze iránt, s erre alapoztak. Tudtak arról, hogy a terveik között szerepel a koalíciós kormány megdöntése, s célja az összes nemzetiséget „rászabadítani a magyarokra”, ezért kész bevezetni az általános választójogot is.²⁵² A román képviselők felkínálták pártjuk segítségét a koalíció elleni harchoz, s a trónörökös románok iránti szimpátiája 1909-ben sinaiai²⁵³ látogatásakor manifesztálódott. 1910-ben a koalíciós kormány megbukott. E bukást követően a románok Belvederéhez fűzött vérmes reményei is apadni kezdtek, s maguk is mindinkább beletörődtek a dualizmus alapjainak változtathatatlanságába. Egy évvel később, amikor a Műhely a trónra lépés első teendőit dolgozta ki, Maniu és a szlovák Milan Hodža is a Magyar Királyság modernizálása kapcsán

²⁴⁷ Tagja volt e körnek Kristóffy József, a Fejérváry Géza vezette kormány belügyminisztere is, aki a magyar elit szemében teljesen elvesztette tekintélyét, ezért lejáratták.

²⁴⁸ 1906 és 1908 között osztrák miniszterelnök.

²⁴⁹ Szász 1988. 1677.

²⁵⁰ Hitchins 1994. 238.

²⁵¹ Popovici nem történeti, hanem az etnikai régiókat kívánta az USA tagállamaira is hajazó autonómiával ellátni. A magyar állam minden román ajkú lakóját egy külön egységbe foglalta volna – külön részt kerekítve ki a székelyeknek –, és tervbe vette, hogy a Román Királyság csatlakozásával, Habsburg-uralom alatt megvalósítható lenne a nagyromán egység. A terv kétségtől a dinasztia erősítését célozta, így a műhely munkatársai közé fogadta Popoviciot, aki ezután olyannyira rajongott Ferenc Ferdinándért, hogy lakását megtöltötte a trónörökösökről készült különböző nagyságú képekkel.

²⁵² Szász 1988. 1678.

²⁵³ Sinaia üdülőváros Prahova megyében, Munténiában, Romániában. I. Károly román királynak itt volt a nyári rezidenciája, a Peleş-kastély.

az alkotmányos utat ajánlja Ferenc Ferdinándnak, aki többször kijelentette, hogy Magyarországon neki mindenekelőtt egy Haynaura van szüksége.²⁵⁴

Ha az angliai Magyarország-kép alakulását kizárólag az események visszhangja alapján vizsgálánk, a kedvezőről a kedvezőtlenre forduló közhangulat első komoly jeleit – és így a változás okát is – a magyarországi 1904–06-os politikai válsághoz kellene kötnünk.²⁵⁵ Fontos tudni, hogy bár korábban is voltak kritikus hangok és később is találkozunk pozitív véleményekkel, de az 1850-es évektől a magyarokkal rokonszenvező Times ezekben az években vált a magyar nemzetiségi politika bírálójává. A magyarországi válság hatására a brit politika és társadalom csalódott a magyarokban, s nemzetünk politikai bölcsességéről és józanságáról elkezdte felülvizsgálni nézeteit.²⁵⁶ Az angolok csodálkozása és neheztelése kezdetben csak a koalícióba tömörült erőknek szólt, de rövid időn belül általánosan a „magyarokra” kezdett vonatkozni, amit nagyban elősegített az a tény, hogy a Szabadelvű Párt megszűnését követően (1906) a koalícióval szemben álló irányzat egy időre eltűnt a magyar politika színpadjáról.²⁵⁷ A válság azt mutatta, hogy a magyar politika újdonsült hangadói nem érdekeltek abban, hogy a monarchia erős maradjon és betöltse a Németországgal szembeni ellensúly szerepét, így az angolok közül egyre többen gondolták azt, hogy a magyarok helyett a németellenes szláv nemzetiségek jelenthetnek garanciát erre. A fejezetnek nem célja komplexen bemutatni a nyugat-európai magyarságkép átalakulását a 20. század elején, de betekintést szeretne nyújtani abba, hogy miképpen került egyfajta európai bűnbak helyzetbe, ami a nemzetiségi kérdést illeti.

A magyar koalíciónak szándékában állt az angol liberális kormány támogatását (mind politikai mind gazdasági tekintetben) megnyerni. Az angol kormány rokonszenvétől remélték azt, hogy Magyarország területére több angol tőke érkezik, ami segítség lehet hazánk Ausztriától való gazdasági különválásában.²⁵⁸ Apponyiék kizárólag a gazdasági

²⁵⁴ A látogatás során a vendéglátók próbálták a trónörökös azon meggyőződését táplálni, hogy – Ferenc Ferdinánd szokásos szélsőséges megfogalmazásában – a románok „állandóan a császárért és a dinasztiaért lövetnek le és aprítatnak fel, míg a magyarok mindig hazaárulók voltak, uralkodójuk és a dinasztia ellen fegyverrel harcoltak”. Lásd: Szász 1988. 1878.

²⁵⁵ Jeszenszky 2020. 189.

²⁵⁶ Uo. 190.

A magyar politikai válsággal egyidejűleg más tényezők is jelentkeztek, amelyek hatással voltak a Magyarország-kép megváltozására. Egyrészt a brit külpolitika új orientációja és ebből fakadó elvárásai, másrészt a brit társadalomban és politikai életben végbemenő, illetve meginduló változások, átalakulások. Mindezek együttesen indították meg a lassú, több szakaszban végbemenő s általánosságá még hosszú ideig nem váló fordulatot. Lásd: Jeszenszky 2020.

²⁵⁷ Az ír politikai mozgalom is a Homestead Act követelése közepette, gyakran hivatkozott a Béccsel szemben eredményes nemzeti politikát folytató magyarokra, akik ettől még kevésbé lettek rokonszenvesek az angolok számára.

²⁵⁸ E tervvel Kossuth Lajos is számolt 1848-ban.

szempontokra építettek, s nem számoltak azzal a faktorial, hogy a gazdasági különválás megrendítené a Monarchia egységét, így a Lajtán túli területek kénytelenek lennének gazdaságilag egyre szorosabb kapcsolatot létesíteni Németországgal, ami a briteknek kedvezőtlen lett volna. Az angol kormány és közvélemény megnyerésének érdekében befolyásosnak gondolt politikai szervezetet, az Eight Club tagjait és a brit Kereskedelmi Kamarák Szövetségét is Magyarországra hívták. A kormány 30.000 koronát szavazott meg mint fedezet, a két út lebonyolítására.²⁵⁹ A Club 28 fős küldöttségének 12 tagja parlamenti képviselő volt, s bár tökéletesre sikerült a megvendégelés, az Ausztriával szemben Magyarország melletti nyilvános politikai állásfoglalást nem sikerült kicsikarni. A kereskedelmi kamarától érkezett látogatók sem kötelezték el az angol tőkét a magyarországi befektetések mellett. Eredményként talán csupán annyit lehetett elkönyvelni, hogy a magyar belviszonyokat korábban rendszeresen bíráló radikális hetilapban, a Speakerben a küldöttséggel Magyarországot megjáró J. E. Allen két cikkben is kiállt a magyarok mellett, azonban megemlítette a nemzetiségi problémát. Azt tanácsolta, hogy nagyvonalú feltételekkel nyerjék meg a magyarok a nemzetiségek lojalitását.²⁶⁰ Tudni érdemes, hogy a brit hivatalos körökben dilemmát okozott a magyar közeledés. Érvek sokasága szólt a brit–magyar kapcsolatok szorosabbra fűzése mellett és természetesen az ellen is. Ami leginkább a szorosabb együttműködés ellen szólt, az Magyarország soknemzetiségű jellege volt. Hogyan lehetne Anglia délkelet-európai politikájának a sarokköve egy olyan ország, ahol a lakosság fele szemben áll az uralkodó nemzetiséggel, s ez az ország hogyan vezessen egy olyan szövetséget, amelynek többi tagja elítéli a nemzettársaikkal szemben követett magyar politikát, sőt Magyarország egyes részeit magának szeretné megszerezni?²⁶¹ Mindez megteremtette az alapot a Magyarországról érkező jelentések kritikus olvasásához. A következő években egyre gyakrabban fordult elő, hogy a budapesti főkonzulok magyar nemzetiségpolitikát megértően kezelő, azt magyarázó jelentéseit vitatkozó vagy szarkasztikus megjegyzésekkel láttak el Londonban.²⁶²

Ebben a nyugtalan és zavaros bel- és külpolitikai helyzetben jelent meg több olyan nyugat-európai újságíró is, kiknek írásai jelentősen átalakították országaik közvéleményének magyarokról alkotott képét, véleményét. Ilyenek voltak Henry Wickham Steed és Robert

---

²⁵⁹ Jeszenszky 2020. 251.

A meghívás formálisan a Függetlenségi és Negyvennyolcas Pártkör, valamint a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara részéről történt.

²⁶⁰ Jeszenszky 2020. 253.

²⁶¹ Uo. 261.

²⁶² Uo. 262.

William Seton-Watson. Előbbi 1896-tól a Times berlini tudósítója volt, majd Rómában és Bécsben dolgozott. A magyar nemzetiségi politikát élesen bíráló cikkei mellett 1913-ban megjelentetett *The Habsburg Monarchy* című művében kritikus hangnemben foglalkozott a Monarchia belső viszonyaival. Seton-Watson skót felmenőkkel rendelkező brit publicista fiatalon megtanult németül, csodálója lett a német kultúrának és hitt abban, hogy Nagy-Britannia és Németország érdekei összeegyeztethetőek. Az Osztrák-Magyar Monarchiában az európai hatalmi egyensúly biztosítékát látta, Kossuth Lajos és a magyarok iránt csodálatot érzett. A magyar szabadságharc iránti szimpátiája miatt kedvelte a magyar Függetlenségi Pártot is, 1906 május elején ilyen szemlélettel érkezett Magyarországra. Elsőnek Apponyit kereste fel, de találkozott többek között Kossuth Ferencsel, Esterházy Sándorral, Rákosi Jenővel is. Apponyit arról biztosította, hogy őt nem kell meggyőzni a magyar nemzeti követelések jogosságáról, csupán időszerűségükről.²⁶³ Megnevezett személyekkel történt beszélgetései döbbségek voltak rá, hogy a magyar politikai elit nem titkolt szándéka a nemzetiségek asszimilálása. Öthetes utazásának helyszínei voltak Kassa, Nagyvárad, Kolozsvár, Nagyszeben, Balázsfalva, Arad, Szeged, Újvidék, Zágráb és Fiume is. Kialakult kétélyeit igazolták a nagyszebeni szász értelmiségiektől és a román politikus-újságíró gárdától halott hírek, történetek is. Bécsbe visszaérkezve, már szentül meg volt győződve arról, hogy a magyarok ellen megfogalmazott vád, miszerint sovinizták, igaz. 1907-ben – amikor már teljesen világossá vált, hogy az „átmeneti” magyar kormány nem siet beváltani egyetlen pontból álló programját, viszont egy sor fontos kérdésben hoz olyan törvényeket, melyek szembe fordítják vele a lakosság jelentős részét, valamint a külföldi közvéleményt is – Scotus Viator állnév alatt a korábban magyarbarát Seton-Watson heves támadást intézett Magyarország ellen. Az intézkedéseknek a nemzetiségeket sértő elemeit kiemelve kezdte meg kampányát a *Spectatorban*. „A Magyarországon uralkodó szűk klikket”, a 20. századhoz méltatlan választási rendszert, az egyházi autonómia megsértését, valamint az 1868-as nemzetiségi törvényt „semmibe vevő” iskolaügyi törvényeket ostromozta.²⁶⁴ A hazánk ellen indított sajtóhadjárat közepette a magyar kormány tevékenysége újabb és újabb támadási felületet nyújtott. Az autonóm Horvátország területén a MÁV alkalmazottjaitól megkövetelte a magyar nyelv kötelező ismeretét, a nemzetiségi sajtóban megjelent bíráló, támadó cikkek szerzői ellen sajtópereket kezdeményezett. A csernovai katolikus templom

---

²⁶³ Uo. 265.

²⁶⁴ Uo. 272.

Nem véletlen, hogy Valeriu Braniște Jászi Oszkár azon felvetésére, hogy nemzetgyűléseket kellene segítségül hívni a „szabad oktatás”, a „független iskolák” megteremtéséhez, azt tanácsolta, hogy feltétlenül legyen meghívva Björnson és Scotus Viator. Lásd: Braniște 222–225.

felszentelése ügyében a Rózsa-hegy melletti faluba érkezett egyházi személyek és a szlovák tömeg között kialakult konfliktust 1907. október 27-én csendőrsortűz „oldotta meg”, tizenöt áldozatot követelve, bár a kormányt ezért nem terhelte felelősség. Magyarország nyugati megítélése változásnak indult, korábban kivívott presztízse elveszni látszott.

5. Mi az a *Lex Apponyi* és mit tartalmaztak az Apponyi-féle iskolaügyi törvények?

Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter úgy gondolta, a magyar nyelv iskolai tanítása csak akkor lehet sikeres, ha – a népiskolai hatóságok ellenőrzésének felhasználása mellett – a nem-állami iskolákat anyagi eszközökkel is az államnyelv hatékonyabb oktatására ösztönzi. Ezt a célt kétféle módon igyekezett megvalósítani: Egyrészt a tanítói járandóságokat az 1907-es törvényekkel újraértelmezte, másrészt az 1908. évi XLVI. törvénycikkkel az elemi népiskolai oktatást ingyenessé tette, így akarván elérni azt, hogy a felekezeti iskolafenntartók államsegélyt kérjenek, aminek feltétele a kifogástalan hazafias nevelés volt.²⁶⁵ A *Lex Apponyi* néven ismerté vált törvénycsomag asszimilációs szándéka megkérdőjelezhetetlen, erőszakosságának mértéke azonban vita tárgyát képezi. Szekfü Gyula szerint, ha az Apponyi-féle törvények valóban az erőszakos asszimilációt akarták volna, akkor a nem magyar egyházakat kellett volna előbb koldussá tenniük, s azután államosíthatták volna a közoktatást, amint azt az utódállamok Trianon után a kisebbségi magyarsággal tették.²⁶⁶ A román szakirodalomban azonban arról olvashatunk, hogy a magyar állam erőszakos, iskolán keresztüli asszimilációs kísérletének sikeres végrehajtása érdekében, Apponyi törvénycsomagján keresztül támadást intézett az egyházi autonómia ellen.²⁶⁷ Az alábbiakban azt szeretném bemutatni, mit is tartalmaztak az említett, Apponyi Albert nevéhez köthető törvények.

Az állami iskolák tanítóinak illetményéről az 1907. évi XXVI. törvénycikk, a nem állami iskolák tanítói fizetéséről pedig az 1907. évi XXVII. törvénycikk rendelkezett. Az 1907. XXVI. tc. 1. §-a az állami elemi népiskola pedagógusait állami tisztviselőnek nyilvánította. Tekintettel arra, hogy az állami iskolák a miniszter irányítása és felügyelete mellett működtek, s a nemzetiségek törekvése nem a nemzetiségi nyelvű állami iskolák létesítésére, hanem saját iskoláik engedélyezésére irányult, ez a törvény nem idézett elő súlyosabb ellentéteket.²⁶⁸ Egyik intézkedése azonban árulkodik a törvényhozó szándékáról, a törvény 19. §-a ugyanis kimondta: az állami népiskolai gondnokság tagja csak az lehet, aki magyar állampolgár és magyar nyelven írni, olvasni tud. Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy

²⁶⁵ E tervnek utópisztikus voltát maga Apponyi is beismerte a trianoni békediktátum után. Lásd: Apponyi 1926. 18. Mikó Imre rámutatott, hogy a nem magyar iskolafenntartók, köztük a görög egyházak rendelkeztek olyan vagyonnal, hogy Apponyi szándékát is könnyen paralizálhatták. Mikó 1944. 438.

²⁶⁶ Hóman–Szekfü 1928. 384.

²⁶⁷ Faur, F. 1994b. 18.

²⁶⁸ Mikó 1944. 438.

azokon a településeken, ahol magyarul írni és olvasni tudók kellő számban nem élnek, vagy ahol ezeknek kizárólagos alkalmazása a községben jelen lévő felekezetek valamelyikét „a gondnokságból kizárná”, a miniszternek nem muszáj ragaszkodnia ehhez a feltételhez, vagy kimondhatja, hogy „az illető községben gondnokság egyáltalán nem alakítandó”.²⁶⁹ Nagyobb felháborodást az 1907: XXVII. tc. „a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól” szóló paragrafusai váltottak ki. A miniszteri indoklás szerint a törvény célja kettős: rendezni a községi és felekezeti tanítók fizetését, hogy megélhetésük biztosítva legyen; biztosítani a különböző jellegű iskoláknál „az állami és nemzeti érdekek megóvását”.²⁷⁰ A törvény nem akarta meggátolni az ország nem magyar állampolgárait abban, hogy gyermekeik az alapismereteket anyanyelvükön sajátítsák el, s a képviselőház közoktatási és pénzügyi bizottsága is jelentésében azt hangsúlyozta, hogy a törvény nem kívánja az országban élő nem magyar lakosságot „nemzetiségi mivoltukból erőszakosan kivetköztetni”, csupán azt szeretné, ha az államnyelv megismerésével a magyar nemzethez való tartozás érzése megerősödne körükben.²⁷¹

Az 1907. évi XXVII. törvénycikk 1. §-a a községi és hitfelekezeti elemi népiskolák tanítói gárdáját is köztisztviselőnek minősítette és fizetésüket közigazgatásilag biztosította. A 2–15. §§-ok a fizetés kérdését szabályozták, úgy a fizetés természete (alapfizetés, pótlékok, természetbeli szolgáltatások), mint a fizetés módja tekintetében.²⁷² Kitért az államsegély megvonásának lehetséges eseteire is. E paragrafusok kevésbé kerültek a támadások célkeresztjébe, a tanítóság alulfizetettsége és megélhetési problémái általánosak voltak, ennek a problémának a megoldását, rendezését örömmel fogadta minden pedagógus (vö.: Függelék 10. sz. dokumentum, 203–205. oldal). A 16. § kimondta, hogy alapfizetés és korpótlékkiegészítés címén államsegélyt csak olyan községi vagy hitfelekezeti iskolák tanítói kaphatnak, ahol az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 11. és 55. §§-aiban, valamint az aktuális, 1907. évi iskolai törvény 19. és 20. §§-aiban felsorolt kötelező tantárgyak az adott oktatási intézményben, az illető egyházi főhatóság, vagy a miniszter által kiadott tantervnek megfelelően, 6 évre lebontva (falusi iskola esetében 8 havi, városokban legalább 9 havi tanulási idő alatt) vannak és/vagy lesznek tanítva. Ez a következő tantárgyakat jelentette: hit- és erkölcsstan; olvasás és írás; fejbeli és jegyekkel való számolás, és a hazai mértékek ismerete; nyelvtan; természettan és természetrajz elemei, figyelemmel az életmódra és

²⁶⁹ Uo. 438–439.

²⁷⁰ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (Utolsó letöltés: 2020. 10. 31.)

²⁷¹ *Képviselőházi irományok*. 1906. XII. kötet. 326.

²⁷² Mikó 1944. 439.

vidékre, amelyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak; hazai földleírás és történet; gyakorlati útmutatások a mezei gazdaság és különösen a kertészet köréből; a polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése; ének; testgyakorlat; beszéd- és értelemgyakorlatok; magyar nyelv.²⁷³ Nemzetiségjog szempontjából csak az 1907. évi XXVII. törvénycikk 19. és 20. §-ában szereplő új követelményeknek volt jelentősége.

A törvény 17. §-a kimondta, hogy minden tanító – függetlenül attól, hogy milyen jellegű iskolában tanít és részesül-e államsegélyben, vagy sem – tanítványaiban a magyar hazához való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcös gondolkodást kell kialakítsa és megerősítse. Ennek külső megnyilvánulási formája az volt, hogy minden iskolában a főbejárat felett és a tantermekben jelen kellett legyen az ország címere, azon helységeken, ahol oktatás zajlott, magyar történelemhez kapcsolódó didaktikai eszközök, fali ábrák kellett legyenek. Nemzeti ünnepeken a magyar zászlót kötelezően ki kellett tűzni az iskolaépületre. A törvény kikötötte azt is, hogy mindezekon kívül csak a törvényhatóság és a község címere, az iskola községi vagy felekezeti jellegét eláruló magyar nyelvű külső felirat és vallási szimbólumok, jelvények helyezhetők ki. A szándékos be nem tartása a rendelkezésnek kihágásnak minősült.

A felekezeti és községi elemi népiskolák tanítási nyelvének meghatározásával és a vegyes nemzetiségű iskolák magyar tanulóinak magyar nyelven történő oktatásának biztosításával foglalkozott a 18. §. Mivel e paragrafus képezte a nemzetiségek támadásának egyik legfőbb pontját, így kénytelenek vagyok a törvényt teljes egészében idézni: „Az 1868:XLIV. tc. 14. §-ának az a rendelkezése, mely szerint az egyházközségek iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg, akképp értelmezendő, hogy szabadságukban áll oktatási nyelvű vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét megállapítani, fennmaradván természetesen ez utóbbi esetben a magyar nyelvnek tanítására vonatkozó törvényes intézkedések feltétlen érvénye és hatálya. A hol magyar tannyelvű iskola nincs, ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolákban, a melyekben állandóan vannak magyar anyanyelvű növendékek, vagy olyan nem magyar anyanyelvűek, a kiknek magyar nyelvű oktatását atyjuk vagy gyámjuk kívánja: a vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelheti, hogy ezek számára a magyar nyelv használtassék mint tannyelv; ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a húszat eléri, vagy az összes beírt növendéknek 20%-át teszi:

²⁷³ Az 1868: XXXVIII. tc. 11. §-a a felekezeti, az 55. § a községi iskolákban tanítandó tárgyakat jelöli meg. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Utolsó letöltés: 2020. október 31.) A felsorolt tantárgyak közül az utolsót, a magyar nyelv tanítását az 1907. évi iskolaügyi törvény követelte meg.

számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafenntartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban.

Minden oly népoktatási tanintézetekben azonban, a melyekben az állam nyelve van egyedüli tanítási nyelvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható.

Az összes elemi népiskolák ismétlő tanfolyamában a tanítás nyelve a magyar.

Ezek az intézkedések érvényesek a községi elemi népiskolákban is.”²⁷⁴

A miniszteri indoklás szerint erre a rendelkezésre azért volt szükség, mert néhány egyházi hatóság nemcsak, hogy nem az állam nyelvét, de sok esetben az iskolába járó gyermekek anyanyelvét sem vette figyelembe, s egy tetszés szerint, önkényesen kiválasztott nyelvet nevezett ki az iskola tanítási nyelvül.²⁷⁵ A képviselőház közoktatásügyi bizottságának köszönhetően került bele a 18. §-ba az a rész, ami bizonyos létszámú magyar tanuló esetében a magyar tannyelvet írja elő, megőrizve a nemzetiségi tanulók számára is az anyanyelvi oktatás lehetőségét.²⁷⁶ Nemzetiségi részről (pl.: Függelék 11–12. sz. dokumentumok, 206–214. oldal) az a kritika fogalmazódott meg, hogy e paragrafus sérti az állampolgárok egyenjogúságát, sérti az egyházak önkormányzatát és az elemi népiskolák egységes szervezetével ellentétes. Felhívták arra a figyelmet, hogy az elemi iskolák ismétlő tanfolyamainak magyar nyelvűvé tétele pedagógiai elvekkel ütközik és ismétlő tanfolyamok sokaságának megszűnéséhez fog vezetni. A függetlenségi képviselők közül Bozóky Árpád viszont arra tett indítványt, hogy a magyar tannyelv bevezetésére a magyar állam területén működő valamennyi (!) elemi népiskolában kerüljön sor.²⁷⁷

Az 1907: XXVII. tc. 19. §-a a magyar nyelv tanításának mértékéről rendelkezett. Ennek értelmében a nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesültek államsegélyben, akár nem, a magyar nyelv tantárgyat valamennyi osztályban tanítani kellett (a kultuszminiszter által, a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és meghatározott óraszámban)²⁷⁸ olyan mértékben, hogy a nem magyar anyanyelvű tanulók a negyedik évfolyam befejezésével gondolataikat szóban és írásban meg

²⁷⁴ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D36> (Utolsó letöltés: 2020. október 31.)

²⁷⁵ Mikó 1944. 441.

²⁷⁶ Uo.

²⁷⁷ Uo. 442. Tisza István is foglalkozott a vitatott 18. §-sal a képviselőház 1914. február 20-i ülésén.

²⁷⁸ A tanterv szerint például a hatosztályos, egytanítós iskolában a magyar nyelvet heti 13 órában, a kéttanerősben 21 és fél, a háromtanerősben 26 és fél, a négy- és öttenerősben 32 és a hattanerősben heti 39 órában, azaz osztályonként átlagban heti 2 óra 10 percet kellett tanítani, mint tantárgyat.

tudják fogalmazni, ki tudják fejezni. A magyar nyelv kötelező tantárgyként való oktatásáról már az 1879. évi XVIII. tc. 4. §-a rendelkezett, s az 1907. évi XXVII. tc. 19. §-a csupán ennek hiányosságait igyekezett pótolni, a nemzetiségek álláspontja ennek ellenére az volt, hogy a Lex Apponyi 19. §-ának elvárásai a magyar nyelv elsajátítására vonatkozóan kivitelezhetetlen és bénítólag hathat iskoláik működésére. A románok e paragrafusban egyértelműen azt vélték felfedezni, hogy a magyar nyelv tanításának „előtérbe helyezése” a budapesti kormány magyarosítási szándékának bizonyítéka.²⁷⁹ Az Apponyi-féle törvénycsomag 20. §-a az államsegélyben részesülő községi és felekezeti iskolák számára fogalmazott meg bizonyos feltételeket a magyar nyelv tanítására vonatkozóan. Ennek a paragrafusnak szó szerinti idézésére szükség van, ugyanis a törvénycsomag lejárataiban – mind külföldön, mind pedig az első világháború után létrejött Nagy-Romániában – nagy szerepe volt. „Nem magyar tanítási nyelvű községi és hitfelekezeti elemi népiskoláknál alkalmazott tanítók alapfizetés- vagy korpótlék-kiegészítésben a 16. §-ban megszabott feltételeken kívül csak a következő további feltételek teljesítése mellett részesülhetnek:

1. ha az illető iskolákban a magyar nyelv, a számolás, a hazai földrajz és történelem, továbbá a polgári jogok és kötelességek tanítása községi iskolákban a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megállapított tanterv szerint és óraszámában, kizárólag az általa is engedélyezett tankönyvek és tanítási segédeszközök használatával, hitfelekezeti iskolákban pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter által is jóváhagyott, vagy a mennyiben az iskolafenntartó részéről fölterjesztett tanterv jóváhagyható nem volna, általa megállapított tanterv szerint és óraszámában kizárólag az általa is engedélyezett tankönyvek és tanítási segédeszközök használatával történik.

2. ha az illető iskolában kizárólag a vallás- és közoktatásügyi miniszter által is helybenhagyott hazafias tartalmú olvasókönyvek és tanszerek használatnak.” – állt a 20. passzusban.²⁸⁰ Az a tény, hogy Apponyi elhárította Bozóky azon javaslatát, hogy nem magyar tanítási nyelvű iskolai tanító ne kaphasson államsegélyt, valamint Zakariás János azon indítványát, hogy a kultuszminiszter terjessze ki tankönyvengedélyezési jogát a nem államsegélyes, nem magyar tanítási nyelvű népiskolákra is, mindenképpen a gróf szabadelvűségét támasztja alá. Ugyanakkor – sajnálatos módon – Vasile Goldiș román nemzetiségi képviselő kezdeményezése is süket fülekre talált, aki azt javasolta, hogy a négy

²⁷⁹ Faur, F. 1994b. 21.

²⁸⁰ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV> (Utolsó letöltés: 2020. november 8.)

tárgy állami tanterv szerinti tanítása „az illető iskola tanítási nyelvének épségben hagyása mellett” történjen.²⁸¹

A 21. § az államsegélyes iskolák számára újabb feltételeket szabott meg, ami a tanítók alkalmazását illeti. Kimondta, hogy abban a községi, vagy felekezeti oktatási intézményben, ahol a tanító alapfizetésének kiegészítéséhez az állam 200 koronát meghaladó államsegéllyel hozzájárul, a pedagógus alkalmazása a kultuszminiszter jóváhagyásától függ. Abban az esetben, ha olyan tanító alkalmazását célozta meg az intézmény, amely ellen a minisztériumnak kifogása volt, hatvan napos határidőn belül egy másik pedagógust jelölhetett. Ha a próbálkozás ismét meddő volt, a tanítót az iskolafenntartó meghallgatása nélkül, a minisztérium nevezte ki. A hitfelekezetek által fenntartott iskolák esetében a kinevezendő tanító esetében az államnak figyelnie kellett arra, hogy a pedagógus ahhoz a vallásfelekezethez tartozzon, mint az illető iskola, és csak abban az esetben volt az illető kinevezhető, ha az egyházi főhatóságnak valláserkölesi szempontból nem volt kifogása.

Az 1907. évi XXVII. törvénycikk 22–27. §§-ait azért érte támadás, mert a nemzetiségi egyházak kifogásolták azt, hogy rajtuk kívül a tanítók fegyelmezésére az állam is jogot formált. Az 1876. évi XXVIII. törvénycikk 7. §-ának 3. és 4. pontját módosítva a Lex Apponyi 22. §-a fegyelmi vétségnek minősítette azt is, ha a községi elemi népiskolai tanító elhanyagolta a magyar nyelv tanítását, ha tiltott tankönyvet használt, vagy ha nemzetiség ellen izgatott. A 25. § értelmében a fegyelmissel részesített tanító iskolája ellen is büntetőeljárás indult. Bármilyen elemi iskolában oktató tanító, a 32. § értelmében, esküt tett arra, hogy tanítványait „a magyar haza szeretetében” fogja nevelni. A 33. § előírta, hogy csak magyar nyelvű, a kultuszminiszter által engedélyezett nyomtatványok használhatóak az elemi népiskolákban. Engedélyezte ugyanakkor, hogy az értesítőket és a bizonyítványokat, az államnyelv mellett, „hasábosan” az iskola tanítási nyelvén is ki lehessen tölteni.

A *Lex Apponyi*t később több miniszteri rendelet egészítette ki. A 12.323/1908. számú például az állami tanító- és tanítónőképzőkben a magyar nyelv oktatásmódszertanának tanítását rendelte el a folyó iskolai évben, míg a magyar nyelv tanítására vonatkozó tantervet

---

²⁸¹ Mikó 1944. 444–445. A 20. §-ra azért volt szükség, mert az autonóm felekezeti oktatási intézményekben a tantervet nem a kultuszminiszter, hanem az egyházi főhatóság szabta meg. A tankönyvek és tanszerek alkalmazása esetében sem kellett előzetes engedélyt kérni a vallás- és közoktatásügyi minisztertől, leszámítva a magyar nyelv tankönyvet. Az egyházak tanügyi önállósága arra is kiterjedt, hogy a magyar közoktatási miniszter közvetlenül rendeleteket az iskolafenntartóhoz és/vagy az iskolaigazgatókhoz nem intézhetett. Csupán felkérhette az egyházi főhatóságokat arra, hogy az általa hozott rendeletnek megfelelően járjanak el az általuk fenntartott iskolákban.

előbb egy 1907. évi rendelet, majd a 120.000/1908. V. K. M. rendelet léptette életbe.²⁸² Az 1907. évi XXVII. törvénycikket a későbbi törvényhozás még a világháború kitörése előtt módosította.²⁸³

---

²⁸² Mikó, 1944. 447.

²⁸³ A községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók fizetésének rendezéséről szóló 1913. évi XVI. törvénycikk az alaptörvénynek a nemzeti népoktatást biztosító részét meg nem változtatta, a törvény illetményeket szabályozó rendelkezéseit azonban hatályon kívül helyezte. Az 1907. évi XXVII. törvénycikk más rendelkezései az 1912. év végével lejártak. Így a 28. § is, mely szerint, ha a fegyelmi vizsgálat során kiderült, hogy a magyar nyelv tanítása nem mulasztásból kifolyólag, hanem a tanító „fogyatékosága” miatt volt eredménytelen, akkor a pedagógust nyugdíjazni kellett, vagy végkielégítés kifizetésével kellett tőle megválni. Ugyancsak hatályát veszítette a 29. §-nak azon rendelkezése, amely szerint, ha a nyugdíjazás után az iskolafenntartó hatvan napon belül nem vesz fel új tanítót, akkor a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevez ki oda pedagógust, akinek ugyanolyan felekezetűnek kellett lennie, mint a fenntartó.

6. Oktatás és nacionalizmus a XIX–XX. század fordulóján a Magyar- és a Román Királyságban: A *Lex Apponyi* és a Spiru Haret-féle oktatásügyi törvények

A XIX. század végi, XX. század eleji magyar oktatáspolitikai intézkedésekben – így az előző fejezetben bemutatott *Lex Apponyi*ban – mind a kortársak,²⁸⁴ mind a későbbi történetírás²⁸⁵ asszimilációs törekvéseket látott. A magyarosítási szándék – mindamelllett, hogy az analfabetizmus felszámolására is törekedtek – megkérdőjelezhetetlen,²⁸⁶ azonban, mielőtt az 1907. évi törvénnyel szembeni tiltakozásokkal foglalkoznánk, fontos megvizsgálni azt is, hogy az iskola asszimilációs terepként való felhasználása mennyire mondható általános tendenciának a korszakban. Azonos irányvonalakat követett-e a szomszéd Román Királyság is, vagy mindez magyar sajátosság?

Ez a fejezet a korszak Román Királyságának oktatáspolitikáját fogja vizsgálni részletesebben – azon belül is leginkább Spiru Haret törvényeit – két ok miatt is. Egyrészt azért, mert a korszak magyar oktatáspolitikai törekvései ellen az erdélyi románság tiltakozott leghevesebben²⁸⁷ – így joggal lehetünk kíváncsiak arra, hogy Ó-Romániában az oktatáspolitikát jellemzi-e az asszimilációs szándék –, másrészt meg ennek a vizsgálatnak

²⁸⁴ A korszak nemzetiségi képviselőin kívül, Mocsáry Lajos (a Függetlenségi Párt, majd pályafutása végén a Román Nemzeti Párt képviselője) személyében akadt magyar képviselő is, aki ekképpen vélekedett.

²⁸⁵ A marxista történész Dolmányos István a Századokban megjelent tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „A Lex Apponyi joggal vált az iskolapolitikai eszközökkel folytatott, kudarcra ítélt asszimilációs kísérletek szimbólumává”. Dolmányos 1968. 533. Egy másik marxista szemléletű munka szerint: „A sovinizta és klerikális politikát ekkoriban felfokozó gróf Apponyi Albert miniszter által beterjesztett törvényt nemcsak a nemzetiségek, hanem a munkásmozgalom sajtója is élesen támadta.” Köte–Ravasz 1979. 347. Katus László a következőket állapítja meg: „Ha a Lex Apponyit a magyar nyelv nem magyar tannyelvű népiskolákban történő oktatásának történeti perspektívájából nézzük, a nemzetiségi egyházak és politikusok jogosan tiltakoztak ellene.” Katus 2015. Online: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_lex_apponyi/ (Utolsó letöltés: 2018. március 8.) Zilizi Zoltán tanulmányának végén úgy összegez, hogy bár a törvény végrehajtása során szlovák nemzetiségi tanítókat hurcoltak meg és távolítottak el állásukból, a „szlovák nemzeti mozgalom fejlődésének sem lehetett már ekkor véget vetni magyarosító iskolapolitikai törekvésekkel”. Zilizi 2006. 261. A román történészek munkái kivétel nélkül erős asszimilációs törekvéseket tulajdonítanak az iskolatörvényeknek. A Daniel Roxin által rendezett O istorie furată (Elhazudott/Lopott történelem) című dokumentumfilmben Radu Theodoru úgy fogalmaz, hogy ez az időszak az „erdélyi román kultúra genocídiuma, holokausztja”. <https://www.youtube.com/watch?v=CZk0jD3jqEw&t=2778s> (Utolsó letöltés: 2017. november 9.)

²⁸⁶ Bánffy Dezső egyik képviselőházi felszólalásában a következőket mondta: „az én eszményem a nemzeti állam, melyben helyet és elégtételt talál mindenki, aki magyar. És pedig különbség nélkül; de csakis az, aki magyar.” *Országos Hírlap*, 1898. március 24. A nemzetiségi kérdéséről határozott álláspontját több munkájában is kifejtette. Lásd: Bánffy Dezső (1903): *Magyar nemzetiségi politika*. Légrády Testvérek, Budapest.; Bánffy 1903b. 77–81.

²⁸⁷ Ennek része volt a magyar parlamentarizmus történetének egyik „legsúlyosabb”, nagy felháborodást kiváltó beszéde, az Alexandru Vaida-Voevod nemzetiségi képviselő által 1907. április 8-án elmondott beszéd, amellyel a következő fejezetben foglalkozunk.

az eredménye tökéletes indikátor lehet ahhoz, hogy meg lehessen válaszolni a kérdést: Valóban annyira drasztikusak voltak a magyar oktatásügyi törvények – ezen belül is a gróf Apponyi Albert²⁸⁸ nevéhez köthető törvénycsomag – , mint ahogy azt a kortárs, majd a későbbi román történetírás állítja? A feltett kérdések már csak azért sem másodlagosak, mert a vizsgált évtizedekben a Magyarországról elvándorlók második legkedveltebb célpontja – Amerika után – Románia volt.²⁸⁹ Így a román oktatáspolitikai törekvések a korszakban igen nagy hatással voltak a romániai magyar diaszpóra²⁹⁰ életére.

A népoktatás komolyabb megszervezésére a román vajdaságokban – bár román források szerint a XVI. századtól kezdődően tesznek kísérletet erre²⁹¹ – 1831/1832-ben került sor, amikor az orosz kormányzat²⁹² kiadta a *Regulament Organicot* (Szervezeti Szabályzatot). A szabályzat közoktatásra vonatkozó részének – melynek összeállítója Gheorghe Asachi²⁹³ – célja a falvakban való iskolaalapítás volt, amelyben a gyerekek novembertől márciusig tanulhatnak, s ennek érdekében próbálták rávenni a nagybirtokos bojárokat, hogy biztosítsanak épületet az oktatás számára. A szabályzat az oktatás középpontjába az anyanyelvet állította, így hangsúlyossá vált az irodalomtanítás és az ország történelme.²⁹⁴ Az eredmény mindössze 29 falusi iskola létrejötte, amelynek száma 1864-ig

²⁸⁸ Apponyi az emlékirataiban azt állítja, hogy az elemi népiskolai oktatással kapcsolatos álláspontjának (egyben nemzetpolitikai célkitűzéseinek) kialakításában nagy szerepe volt Grünwald Bélának, mérsékelt ellenzéki párttársának. Apponyi 2016. 313–314. Grünwald, ellentétben az Eötvös-féle liberális oktatási- és nemzetiségi politikával, mely nem erőltette az asszimilációt, azt az álláspontot képviselte, amely „az oktatásban és egy centralizált államigazgatásban vélte megtalálni az etnikai értelemben heterogén Magyarországon a magyarok többségre jutásának megoldását”. Anka 2011. 230. Felvidéki tapasztalatai alapján jutott azokra a következtetésekre, hogy az államnak felügyelnie kell a tankönyvhasználatot, a tanítóval szembeni fegyelmi jogkört bővíteni kell, és az államnak bele kell szólnia a tanító megválasztásába. Lásd: Vesztróczy 2009. 76–95.

²⁸⁹ „(...) akkora néparadat hullámszik arra felé, minőt Európa semmiféle állama nem von el tőlünk (...)” – írja Dr. Thirring Gusztáv 1904-ben megjelent munkájában. A román statisztika „hátramaradottsága” miatt a romániai magyarok számát pontosan meghatározni nehéz lenne. A szerző szerint 50.000 és 200.000 között ingadoznak a nézetek. Makkai Béla a romániai magyarság létszámát a korszakban (a magyar anyanyelvű csángókkal együtt, az idénymunkásokat nem számítva) százezer főre becsüli. Thirring 1904. 304.; Makkai 2016. 28.

²⁹⁰ Barabás Endre a Románia területén élő magyarokat két nagy csoportra osztotta: moldvai csángókra és Románia területén ideiglenes letelepedett, magyar állampolgárságukat fenntartó magyarságra. lásd: Barabás 1901. 7. A bukaresti magyarok (számuk 30-40 ezer) többsége iparosként, vagy kereskedőként kereste kenyerét. Lásd: *Budapesti Hirlap*, 26. évf., 198. sz. 1906. július 21. 10.

²⁹¹ Lásd: Urechia 1868. A francia – mint első idegen nyelv – oktatásnak megjelenését a román iskolákban a XVIII. századra datálják. Román történészek szerint a XIX. század elejére a francia nyelv tanulásának lehetősége a kisebb városok (pl. Brăila, Ploiești, Slatina) tanulói számára is lehetővé vált a Román Királyságban. Lásd: Dragnea: Modernizarea... Online: <https://www.istoria-romanilor.com/modernizarea-Invatamantului-romnesc-sec-al-xix-lea/2011/09/15> (Utolsó letöltés: 2018. május 14.)

²⁹² Az 1828-1829 között zajló orosz-török háború végén a két román állam (Havasalföld és Moldva) hivatalosan is orosz protektorátus alá került, adminisztratív autonómiát élvezve.

²⁹³ Gheorghe Asachi (1788–1869): moldvai születésű román író, költő, festő, dramairó, történész és fordító. Megbecsült újságíró és polihisztor, olyan vitatott politikai személyiség, aki helyeselte az Orosz Birodalom jelenlétét Moldvában.

²⁹⁴ Gál 1930. 3.

Havasalföldön 288-ra, Moldvában 1859-ig 59-re emelkedett.²⁹⁵ A két fejedelemség egyesülése (1859) után a népoktatás állami kézbe került, s 1864-ben megszületett az első román oktatásügyi törvény.²⁹⁶ Ennek értelmében az iskola működésének költsége az államot és az adott községet terhelte. A román állam biztosította a tanítói fizetéseket, az igazgatási költségeket, s némi tanszersegélyt, míg a község biztosította és tartotta fenn, rendezte be és fűtötte az iskolahelységet. A törvény első évében 1988 falusi és 165 városi iskola működött (1988, illetve 516 tanítót foglalkoztattak), s biztosított oktatást 62.000, illetve 23.000 tanulónak.²⁹⁷ Az 1864. évi 1150-es számú törvény 53. pontja előírta²⁹⁸, hogy a községi elemi fiúiskolákban csak az állam által engedélyezett tankönyvek használhatóak, amelyeket az állam nyomdájában fognak nyomtatni²⁹⁹. Igaz már előtte is figyeltek arra, hogy azokba a moldvai iskolákba, melyekbe zömében magyar növendékek jártak, román tankönyvek és imádságos könyvek jussanak.³⁰⁰ Mindemellett a törvény nem engedélyezte a nem román nyelvű iskolák működését, így megszűntek a csángó-magyarok iskolái.³⁰¹ Nem véletlenül említi meg a szerzőjét fel nem tüntető, 1879-ben megjelent munka a csángók asszimilációjának egyik fontos tényezőjeként az iskolát, amely „a nemzeti érzelmet nem ismerő idegenek kezeiben lévén, természetes, hogy a gyermekek, e tiszta magyar faj

²⁹⁵ Kornis 1927. 15.

²⁹⁶ A XIX. század második felének oktatási törvényeiről és intézkedéseiről (1864-es, 1866-os és 1870-es törvényekről) bővebben lásd: Învățământul românesc în secolul XIX. Online: <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/invatamantul-romanesc-in-secolul-xix> (Utolsó letöltés: 2017. november 30.)

²⁹⁷ Kornis 1927. 15. A „Revista generală a învățământului” (Az oktatás lapja) 1914 nyarán megjelent száma szerint 1864-ben 353 falusi iskola volt Moldvában és 1635 Munténiában (Havasalföldön), azaz összesen 1988 falusi iskoláról beszélhetünk Romániában ebben az évben, s mindemellett működött 165 városi iskola is. A törvényt „óriási lépésnek” tartja a cikk is, ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy az eredmény korántsem volt olyan, mint amilyenek azt várták. 1877-ben ugyanis Romániában 1882 vidéki és 260 városi iskola volt, ami azt jelenti, hogy nagyjából százal több városi intézmény jött létre 13 év alatt, viszont a vidéki iskolák száma megközelítőleg ugyanennyivel csökkent. Az igazi áttörés a román iskolák létesítése terén a cikk szerzője szerint Dimitre Sturdza minisztersége és Haret főtitkárságának idején valósult meg. Lásd: Adamescu 1914. 4.

²⁹⁸ Lásd: <https://lege5.ro/Gratuit/heztqmry/legea-nr-1150-1864-asupra-instructiunii-a-principatelor-uniite-romane/2> (Utolsó letöltés: 2017. december 7.)

²⁹⁹ Ezt azért is fontos megemlítenünk, mert a „Lex Apponyi” néven ismert 1907. évi XXVII. tc. 20. §-ának 1. pontja a kritizáltak közé tartozott, pedig ehhez hasonló volt. A törvény ekképpen szól: „ha az illető iskolákban a magyar nyelv, a számolás, a hazai földrajz és történelem, továbbá a polgári jogok és kötelességek tanítása községi iskolákban a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megállapított tanterv szerint és óraszámban, kizárólag az általa is engedélyezett tankönyvek és tanítási segédeszközök használatával, hitfelekezeti iskolákban pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter által is jóváhagyott, vagy a mennyiben az iskolafenntartó részéről fölterjesztett tanterv jóváhagyható nem volna, általa megállapított tanterv szerint és óraszámban kizárólag az általa is engedélyezett tankönyvek és tanítási segédeszközök használatával történik.”

³⁰⁰ Szépvízi Balázs 1934. 93.

³⁰¹ Raffay 2010. 199. Az 1907. évi XXVII. tc. nem zárta be nemzetiségi iskolákat pusztán azért, mert azok nem magyar tannyelvűek. A 18. §. például előírta a hitfelekezeti elemi iskola számára a magyar tannyelvet ott ahol a beírt tanulóknak fele magyar anyanyelvű, de az iskolafenntartók gondoskodhattak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban. Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D36> (Utolsó letöltés: 2020. október 1.)

sarjadéki, sem a hit alapelemeiben, sem nyelvben kellő kiképzést nem nyernek. (...) ily módon lassankint elveszítvén, az ifjú nemzedék idővel kiütözik jelleméből, később megszűnik lenni katolikus és magyar, lesz belőle oláh és óhitű.”³⁰² A román szándékról legnyíltabban egy erdélyi román újságíró beszélt cikkében, amikor így ír: „Nicolae Crețulescu³⁰³ vallás- és közoktatásügyi miniszter úr (...) románosítsd el a csángókat (...) és így örök hálnkban fogsz részesülni. E cél érdekében a következő intézkedéseket kell fogatosítani: minden magyar helységben, még a legeldugottabb völgyben is iskolát kell létesíteni; a gyermekeket végrehajtó segítségével iskolába kell vitetni télen és nyáron, különösen a lányokat, akikből majd anyák lesznek, és gyermekeiket románul fogják tanítani (...)”³⁰⁴ Ilyen indíttatásból Bukarest magyarul nem tudó tanítókat küldött a magyar falvakba – a közösség tiltakozása ellenére –, akik veréssel torolták meg azt, ha valaki magyarul szólalt meg az iskolában.³⁰⁵

Árulkodó a „fiatalkorú” Románia nemzeti és vallási kisebbségekkel kapcsolatos koncepciójáról az is, hogy az 1878-as berlini kongresszus – amely az orosz-román-török háború után rendezte újjá Kelet-Európa és a Balkán országhatárait – csak úgy ismerte el Románia függetlenségét, ha szavatolja az etnikai és vallási kisebbségek egyenjogúságát.³⁰⁶ Az 1860-as évek derekán végrehajtott kisebb fejlesztés a román oktatásügyben nem lett volna végrehajtható a magyar tanítóképzőkben végzett erdélyi román tanítók nélkül. Az újonnan megnyitott moldvai és havasalföldi iskolák élére – tekintettel arra, hogy a román tanítóképzés még nagyon „gyerekcipőben” járt – erdélyi román tanítók kerültek. A román történetírás szerint ezek a román tanítók a „magyarok gyűlölete elől menekültek”, sokkal valószínűbb azonban, hogy a könnyebb elhelyezkedés és boldogulás reményében költöztek a Román Királyságba. Mindez megoldást jelentett az ottani tanítóhiányra, s lehetővé vált a megnyitott új intézmények működtetése.³⁰⁷ A közvélemény a próbálkozások és kisebb eredmények ellenére elégedetlen volt a közoktatási rendszerrel, ezért Sturdza miniszter engedve a nyomásnak Spuru Haretet – a bukaresti egyetem tanárát – bízta meg azzal, hogy írjon jelentést a közoktatás helyzetéről. Az 1884-re elkészült jelentéséért – amelyben többek között szól az iskolai tankönyvek hiányosságairól, valamint az iskolai kollégiumok áldatlan

³⁰² Szózat a magyar néphez... 22.

³⁰³ Ion C. Brătianu 1879–1881 közötti kormányában volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

³⁰⁴ Ioanu Polescu 1880.IV.2. Idézi Vincze 2009. 12–13.

³⁰⁵ Vincze 2009. 13. Ennek köszönhetően – annak ellenére, hogy mindezt a törvény büntette – a magyar szülők nem engedték többet, vagy el sem küldték gyermeküket az iskolába. Így a XX. század elején a jórészt csángók lakta Bákó megye iskolaköteleseinek csak 26 %-a járt iskolába, a hat éven felüliek csupán 17,5 %-a tudott írni-olvasni. Lásd: Barabás 1908. 11.

³⁰⁶ Beke 1994. 9.

³⁰⁷ Iloțiu 1932. 437.

állapotáról – Haretet az akadémia megjutalmazta, de az iskolai állapotokat sötétnek lefestő jelentés hatalmas vitákat generált. A jelentésben többek között a következő állt: „Amennyiben a mostani helyzet hosszú távon fennmarad, az az oktatás halálát jelentené. Nélkülözhetetlen a sürgős orvosság.”³⁰⁸ Bogdan Petriceicu Hașdeu – akit a román kultúra egyik legnagyobb történelmi személyiségeként tartanak számon – egyenesen azt állította, hogy a jelentés szerzője a román közoktatást a „magyarok gúnykacajának tárgyává” akarta tenni.³⁰⁹ A jelentés után két évvel született 1886-os törvény bevezette a teljes iskolarendszer feltétel nélküli állami ellenőrzését, amely a tanfelügyeletre, a „nemzeti hagyományok életben tartására” vonatkozott.³¹⁰ Ballagi Aladár is arra hívja fel a figyelmet 1888-ban megjelentetett munkájában – amely a moldvai magyarság helyzetével foglalkozott –, hogy a Romániában élő nagyszámú magyar közösség asszimilációjában nagy szerepe van az „állami közoktatás nemzetképző erejének, melynek vezetése a románok kezében van”.³¹¹ „Eddig a magyar deákok vagy catecheták oktatták a fiatalságot (...). Ma, kinevezett román állami tanítók állítottak be a falusi iskolákba, hol katolikus papok vagy deákok még a hitoktatást sem végezhetik magyarul.” – fakad ki tanulmányának utolsó mondataiban a szerző.³¹² A román tanítók magyar falvakba történő kinevezéséről szóló panasz akkor nyer igazán jelentőséget, amikor szembesülünk azon adatokkal, mely szerint 1877 és 1888 között a vidéki iskolákban betöltött állások száma 1882-ről 2952-re, míg a városi tanítók száma 113-al emelkedett.³¹³ Ez azt jelenti, hogy az évek teltevel egyre nagyobb lehetőség kínálkozott Bukarest számára, hogy román tanítókkal lássák el a nem román lakosságú falvak iskoláit.

A második román népoktatási törvény 1893-ban látott napvilágot. Take Ionescu elrendelte, hogy minden községben csak egy iskolát állítsanak fel, melynek első tanítóját a község fizette, a második tanító fizetését az állam és a község fele-fele arányban biztosította. Tekintettel arra, hogy az tanítók jövedelmének előteremtése a település lakosait terhelte, a falvak megpróbálták nem létrehozni tanítói állásokat, így a kötelező és ingyenes népoktatás gyakorlati megvalósítása még váratott magára. A törvény szerint a falvakban háromféle iskola van (háromosztályos, négyosztályos, és ahol van két tanító ott ötosztályos), melyekben a következő eszmének kell teret nyitni: „Az iskola szervezett közintézmény,

---

³⁰⁸ Apostol 1932. 431.

³⁰⁹ Gál 1930. 4.

³¹⁰ Uo.

³¹¹ Ballagi 1888. 27.

³¹² Uo.

³¹³ Adamescu 1914. 4.

melynek egyedüli alapja az állam és egyedüli célja: annak [*ti. az államnak – K.A.*] jövőbeli megerősítése és biztosítása.”³¹⁴ A 7 és 14 év közötti gyermekek számára kötelezővé vált az iskolába járás, a törvény első fejezete világossá tette a szülők számára, hogy abban az esetben, ha gyermekeik nem jelennek meg az iskolában büntetésre számíthatnak.³¹⁵

A harmadik román népoktatási törvény³¹⁶ (1896) egységesítette a népiskolát, s ugyanazt a tantervet írta elő a falusi iskoláknak, mint a városiaknak. Az egységesített tananyagot a városi iskolák és a négytanítós falusi iskolák négy év alatt, az egy és három tanítós oktatási intézmények tanulói öt év alatt voltak kénytelenek elsajátítani. A törvény Iskolai Pénztárat létesített, amely törlesztéses hitellel és adott esetekben építkezési segélyezésekkel is próbálta elősegíteni az iskolák számának gyarapítását.³¹⁷ Az 1896-os népoktatási törvényt a fentiekben már említett, 1897-ben közoktatásügyi miniszternek kinevezett Spiru Haret négy ízben is módosította (1901, 1903, 1908, 1909),³¹⁸ s tevékenységének köszönhetően a Román Királyság oktatása fejlődésnek indult. A törvény kimondta, hogy csak az az iskola kaphat nyilvánossági jogot, amely állami tantervet használ és kizárólag román nyelven oktat, még abban az esetben is, ha az adott intézmény az ország nem-románok lakta régiójában van.³¹⁹

Spiru Haret tevékenységének – a róla elnevezett egyetem honlapja szerint is – két területe van.³²⁰ Maradandót alkotott a tudomány és oktatás terén és a szociális téren végzett munkája is jelentős. Az 1851-ben, Iaşiban (Jászvásár) született, örmény származású Haret 1869-ben iratkozott be a Bukaresti Egyetem fizika-matematika szakára. Doktorátusát Párizsban szerezte, majd hazatért és a Bukaresti Egyetemen adott elő 1878-tól egészen 1910-ig. 1878-tól az „iskolák embere” néven ismert Haret először tanfelügyelőként (1883–1885),³²¹ később oktatási főtitkárként (1885 és 1888 áprilisa között),³²² majd három ízben

³¹⁴ Kornis 1927. 15.

³¹⁵ Dragnea: Modernizarea... <https://www.istoria-romanilor.com/modernizarea-invatamantului-romanesc-sec-al-xix-lea/2011/09/15> (Utolsó letöltés: 2018. május 14.)

A Magyar Királyságban a tankötelezettségről az 1868. évi XXXVIII. tc. 1. §-a rendelkezett (6 éves kortól 12 éves, illetve 15 éves korig), a törvény be nem tartása esetén a szülőkre vonatkozó büntetésről a 4. §. ír. Lásd: Mikó 1944. 428.

³¹⁶ A törvény Petru Poni kultuszminiszter nevéhez köthető, így Poni-féle törvénynek is nevezik. Bár a törvény több alkalommal is változtatásokon esett át, de 1924-ig, a Constatin Angelescu-féle törvények születéséig hatályban maradt.

³¹⁷ Uo.

³¹⁸ Raffay Ernő könyvében említ egy 1905-ös törvényt módosítást is. Raffay 2010. 199.

³¹⁹ Uo.

³²⁰ <http://www.spiruharet.ro/> (Utolsó letöltés: 2018. március 8.)

³²¹ Petre S. Aurelian, Gheorghe Chiţu és Dimitrie A. Sturdza oktatásügyi miniszterségének ideje alatt.

³²² Dimitrie A. Sturdza kultuszminiszterségének ideje alatt.

oktatásügyi miniszterként³²³ dolgozott azért, hogy hazájának oktatásügyi helyzetén javítson.³²⁴

Haret meglátása szerint az oktatásnak nem csak az a célja, hogy elméleti és gyakorlati ismereteket adjon át országa állampolgárainak, hanem az is, hogy „érzékeny tegye” azokat az ország és nemzet problémái iránt. „Amilyen ma az iskola, olyan lesz a jövő országa.” – mondta 1895-ben.³²⁵ Úgy gondolta, hogy a népiskola feladata a „nemzettudat erősítése”, amelyen keresztül „a nép megismerheti múltját, megértheti jelenét és feladatát a jövőre nézve”.³²⁶ Halála után húsz évvel egy román tanító azt írta, hogy a hareti iskola célja az „igaz, jó hazafi és jó román állampolgár” kinevelése volt, mely állampolgár „tisza keresztény lélekkel” rendelkezik.³²⁷ 1897-ben – ekkor már oktatásügyi miniszterként – április 22-én kiadott körrendeletében így szólította fel a romániai néptanítókat: „Legyetek rajta, hogy a gyermekek történelmünk eseményeit sokkal többre becsüljék, mint más nemzetekét (...), higgyék, hogy a román nemzet a legvitézebb és a legelőkelőbb minden nemzetek között. Ne féljenek attól, hogy túlzásokba esnek, sőt mentől tovább mennek, annál jobb lesz.”³²⁸ Mindezek az elvek jól nyomon követhetők a miniszter oktatáspolitikával kapcsolatos tevékenységében. A román parlament 1898. március 23-án fogadta el a közép- és felsőoktatásra³²⁹, 1899-ben pedig a szakoktatásra vonatkozó törvénymódosításokat. Miniszterségének második ciklusa alatt, 1904. december 3-án vezették be a magánoktatásra vonatkozó törvényt.

Az 1898-as törvény a középfokú oktatás időtartamát egy évvel meghosszabbította, két ciklusra bontotta azt (gimnázium, líceum), s három szekciót alakított ki (reál, modern, klasszikus tudományokat tömörítők). A gimnáziumok és a líceumok a fiúkat oktatták, a lányok nevelését két fokozatú (5 és 4 éves) iskolák biztosították,³³⁰ ahol a számukra fontos

³²³ Haret 1897 és 1899, 1901 és 1904, valamint 1907 és 1910 között volt oktatásügyi miniszter.

³²⁴ Din viața... Online: <http://www.spiruharet.ro/spiru-haret/documentatie/din-veata.pdf> (letöltés: 2017. november 14.)

³²⁵ Vișan-Miu: Spiru Haret și reforma... Online: https://tudorvisanmiu.wordpress.com/2014/09/11/spiru-haret-si-reforma-sistemului-educational-model-pentru-contemporani-2/#_ftn3 (Utolsó letöltés: 2017. november 23.)

³²⁶ Cosma 1932. 441.

³²⁷ Ilea 1932. 434.

³²⁸ Raffay, 2010. 200. Haret szavai kísértetiesen hasonlóak Somogyi Gézáéhoz – aki 1905-ben a *Magyar Paedagogia* hasábjain hasonlóképpen azt állítja, hogy a népiskola az „nemzeti iskola”, s azt sem tartaná problémának, ha a növendékeket „újra soviniztává” nevelnék, akik azt állítanák, hogy már az első ember, Ádám is magyar volt – annyi különbséggel, hogy Somogyi „csak” a znióvárjai tanítóképző intézet igazgatóként, Haret román oktatásügyi miniszterként tette ezt a nyilatkozatot. Lásd: Somogyi 1905. 340–356.

³²⁹ Mindezt Constantin Dumitrescu jászvásári iskolai főtanfelügyelővel közösen dolgozták ki. Összesen 114 cikkben próbálta a közép- és felsőoktatás színvonalát emelni. Lásd: Dragnea: Modernizarea...

³³⁰ A Nemzeti Nőnevelés című magyar folyóiratban az egyik cikk szerzője, Téglás Gábor csodálattal beszél a román oktatásügyi miniszter nőnevelés terén nyújtott teljesítményéről: „Románia jelenlegi kultuszminisztere, Spiru C. Haret, bámulatos tevékenységet fejt ki a királyság elmaradt iskolaügyeinek minden irányban való

ismereteket sajátíthatták el (gyermeknevelés, higiénia stb.). Haret intézkedései szorgalmazták a vidéki oktatás fejlesztését, követve az „egy népiskolát minden faluba” elvárást.³³¹ Az 1200 iskola létrehozása mellett Haretnek köszönhetően létrejött 1897-ben az Albina (Méh) nevű hetilap, amelynek példányai kisebb anyagi ráfordítással eljutottak a vidéki lakossághoz.³³² A hetilap huszonegy pontban határozta meg, hogy milyen témákkal akar hasábjain foglalkozni, s ezek között szerepet kaptak a hittel és a hazával, a nemzet történelmével, a nagy román államférfiakkal, a román nyelvvel és folklórral, a politikával és a népiskolával foglalkozó témák. Mindennek az ismerete azért is fontos, mert a hasonló témákat boncolgató, oktatással foglalkozó magyarországi újságokat³³³ az erdélyi román nemzetiségi képviselők azzal vádolták, hogy propagandát folytatnak a magyarosítás mellett, de mint az Albina példájából látjuk, nem a lapok jellegével és tematikájával volt gondjuk, hanem azzal, hogy nem román tartalmat közvetítettek. Haret döntésének értelmében nagy hangsúlyt kellett fektetnie az iskola pedagógusainak a tanórán kívüli oktatási tevékenységekre. Szorgalmazta a törvény a nemzeti ünnepekre (pl.: január 24., május 10.)³³⁴ való méltó megemlékezést iskolai műsorok keretében, s az 1898. április 13-ai határozat értelmében minden év május 10. napján országosan labdajáték vetélkedőket rendeztek. Támogatta az iskolai testnevelést – így tekinthető Romániában a testnevelés tantárgy atyjának –, iskolai és kollégiumi étkezdéket hozott létre,³³⁵ igyekezett megoldani az iskolába járó tanulók közlekedési gondjait. Szorgalmazta a didaktikai eszközök (pl. földrajzi térképek) használatát és ösztönözte a növendékek nemzeti szellemben történő oktatását.³³⁶ Hogyan képzelte el ennek a megvalósítását? Javasolta, hogy az iskolai ünnepek hazafias jelleggel legyenek „megtöltve” és szorgalmazta a néptánc oktatást, valamint a román népi játékok megtanítását.³³⁷ Nagy jelentőséget tulajdonítottak Haret intézkedései a román

---

fejlesztése és fokozása körül. A nőnevelés külön gonddal reformálja (...). Az itt bemutatott háztartási iskolával a nemzeti érzést is erősen kultiválják, s a növendékek román nemzeti viseletben jelennek meg legtöbbször.” Téglás 1904. 260–262.

³³¹ Vișan-Miu: Spiru Haret și reforma...

³³² Mindemellett fontos szerepet játszott Haret a „Revista generală a învățământului” (Az oktatás lapja), valamint a „Liga deșteptării” (Ébredés bajnokai) című sajtótermékek megjelenésében.

³³³ Egyik ilyen lap volt a *Néptanítók Lapja*.

³³⁴ 1859. január 24-én egyesült a két román fejedelemség (Havasalföld és Moldva), 1881. május 10-én kiáltották ki a Román Királyságot.

³³⁵ Az elsőt 1898-ban. lásd: Iloțiu 1932. 439.

³³⁶ Az Apponyi-féle 1907. évi XXVII. tc. 17. §-a úgyszintén ilyen szellemben történő oktatásra törekszik, amikor kimondja: „Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segélyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni.”

³³⁷ Érdekes, hogy az erdélyi román George Joandrea, a lugosi ortodox román tanítási nyelvű fiú- és leánynevelő intézet igazgatója, az intézmény évkönyvében éppen azt kritizálja a magyar óvodákban, hogy magyar népi játékokat és mondókákat tanítanak – miközben mindez a román oktatás alapját képezi –, ami az igazgató szerint

történelemoktatásnak, olyannyira, hogy a „legfontosabb tantárgynak” minősítette, amellyel lehetséges „felmagasztalni a román lelkeket”.³³⁸ Megkövetelte az iskolai kirándulások olyan megszervezését, melyeknek célpontja egy a román történelem szempontjából fontos település, vagy emlékmű. Az emlékművek karbantartására irányuló, az oktatási intézmények által végzett munkát 1897-től hivatalosan is a Romániai Nyilvános Történelmi Emlékhelyek jegyzéke tartotta számon. A miniszter arra ösztönözte az írókat és zeneszerzőket, hogy nemzeti érzelmű műveket írjanak és komponáljanak a fiatalság számára.³³⁹ Figyelmet fordított a pedagógusok képzésére és felkészítésére és létrehozta 1903-ban a Pedagógia Könyvtárat. Miniszterségének első éve és nyugdíjba vonulásának esztendeje (1897–1910) között 2.375 tanítóval lett több Romániában, ami igen jelentős eredménynek bizonyul, ismerve azt, hogy az 1897 előtti 29 év alatt 962 fővel nőtt a tanítók száma.³⁴⁰ Az intézkedések között sok olyat találunk, amelyek előrelépést jelentenek a romániai oktatás fejlesztésében, ugyanakkor látni kell azt is, hogy Haret minisztersége alatt továbbra is sorra születtek az olyan törvények, amelyekkel megpróbálták ellehetetleníteni a nemzetiségi magániskolákat³⁴¹ – valamint azokat az iskolákat, amelyekbe zömmel nem románajkú növendékek jártak. S amennyiben ez nem ment, akkor próbálták az ilyen iskolák falai közé is „becsempészni” a román nyelvet és szellemiséget. Haret – ugyanúgy, mint elődei – tisztában volt azzal, hogy az 1878-ban Romániához csatolt Dobruzsza tartomány lakóinak többsége nem román nemzetiségű, s tudott a romániai nagyszámú magyar lakosságról is.³⁴²

„nem a román gyerekek beállítottságának” megfelelő, s ez a román gyerekeket inkább elriasztja, mintsem az óvodába járásra sarkallja. Joandrea 1905. 1–10.

A román értelmiség már az 1880-as évektől, de különösen Apponyi oktatásügyi törvényeit követően hívta fel újra és újra a figyelmet arra, hogy mennyire fontos hatékonyság szempontjából az anyanyelv használata az oktatásban. A román gyerekekről olyan képet festettek, hogy az erőltetett magyar nyelvoktatás következtében sem magyarul, sem saját anyanyelvükön nem tudják visszaadni azt, amit elvileg megtanultak. Lásd: Onisifor Ghibu: Der moderne Utraquismus oder ...

³³⁸ Vișan-Miu: Spiru Haret și reforma...

A XIX. század végén újraindított (1895), sérült gyermekek oktatásával foglalkozó Focșani-i intézmény is hangsúlyt fektetett arra, hogy növendékei a történelmet önálló tantárgyként tanulják. Lásd: Dragnea: Modernizarea...

³³⁹ Alexandru Vlahuță román író arra kérte, hogy írjon *România pitorească* (Festői Románia) címmel egy olyan művet, amely „az anyaföldnek és a hazafiaknak éneke”. A prózákat tartalmazó mű el is készült és 1901-ben jelent meg, amely szinte földrajzi atlaszként mutatja be a XX. század eleji Romániát. Haret minden tanulótól 10 bani pénzt gyűjtött azért, hogy Stradivarius hegedűt tudjon venni George Enescu zeneszerzőnek. Nem maradt el a „hála”, a nemzetközi híró román zeneszerző a XX. század első éveiben szerezte legismertebb szerzeményeit (pl. Román rapszódia). Uo. Vlahuță művének feltételezhetően azt a szerepet szánták, mint amelyet betöltött a magyar társadalomban Losontzi István *Hármas kis-tükör* című munkája. Lásd: Losontzi 1835.

³⁴⁰ Iloțiu 1932. 437–438. 1897-ben a tanítók száma 4085 fő volt, 1910-ben pedig 6460 fő.

³⁴¹ A törvények szerint a magániskolák két félek lehetnek. Az egyikbe román gyermekek is felvehetőek voltak (ott a tanítás nyelve a román, de bizonyos tantárgyakat előzetesen jóváhagyott tanterv szerint oktathattak), a másikba csak idegen alattvalók gyermekei tanulhattak. Lásd: Raffay 2010. 200.

³⁴² Haret miniszter úgy gondolta a dobрудzsai bolgárok a „visszacsatolás” révén már románok, de sajnos idegen eredetük következtében nem ismerik a román nyelvet. lásd: Bíró 1989. 195.

A cél továbbra is a nemzetiségek asszimilálása maradt, s ennek egyik eszköze továbbra is az iskola volt. A XX. század elején, a Haret-féle időszak első évei után a romániai magyarok már visszasírták az előző század második felének – akkor még „áldatlan állapotnak” gondolt – oktatásügyi helyzetét. Az 1900-as évek elejéről visszatekintve, a nehézségek közepette már úgy tűnt, „a református egyházak és iskolák (...) örvedetesen fejlődtek és virágoztak” a XIX. század végén.³⁴³ Az 1898-ban hozott törvény szerint középiskolai tanár csak román állampolgárságú személy lehetett. Törvény született arról, hogy a növendékek az adott magániskolában elégséges óraszámban tanulják a román irodalmat és nyelvtant, mely tantárgyat csak képesített, román állampolgárságú szakember taníthatott, akit nem az állam, hanem a fenntartó volt kénytelen fizetni.³⁴⁴ Tanítók alkalmazásához a román kultuszminisztérium beleegyezésére volt szükség, s iskolaigazgatóvá csak az válhatott, aki anyanyelvi szinten tudott románul és ezt nyelvvizsgával bizonyította.³⁴⁵ Magyar felekezeti magániskola tanulója olyan növendék lehetett, aki tanköteles magyar állampolgár volt. Ha időközben román állampolgárságot szerzett, vagy a magyart elveszítette és úgymond „hontalanná” vált,³⁴⁶ tanulmányait másik, román nyelvű intézményben kellett folytatnia.³⁴⁷ A sovinsizta román kormány nem bánt kesztyűs kézzel más nemzetiségi tanintézményekkel sem, amelyről tanúskodnak az al-dunai görögöknél tartott, kiutasításokkal is járó házkutatások és iskolabezárások, valamint a zsidó tanintézetek vallásos szokásrendjébe durván beavatkozó intézkedések. A nyilvántartási könyveket, az osztálynaplót – legalább párhuzamosan az adott nemzetiség nyelvével – románul kellett vezetni, s annak ellenére, hogy a tanintézetben kiállított bizonyítványt Romániában nem tekintették érvényes okiratnak, az osztályzás a romániai oktatás által előírt rendszer szerint kellett történni.³⁴⁸

³⁴³ Barabás 1901. 23.

³⁴⁴ Ezzel szemben a magyar állam 1907-ig megelégedett a magyar nyelv kismértékű tanításával. Az 1879-ben hozott XVIII. tc. ugyan próbálta a román egyházi elemi népiskolákban a magyar államnyelvet elsajátíttatni a növendékekkel, de mivel nem fogalmazott meg konkrét elvárásokat a nyelvtanulás kapcsán, így a várt eredmények elmaradtak. Amikor mindezt orvosolni kívánta az 1907. évi XXVII. tc. 19. §-a – amely az 1879-ben hozott XVIII. tc. újrafogalmazásaként és továbbgondolásaként értelmezhető –, akkor óriási felháborodás volt tapasztalható mind a román nemzetiségi képviselők részéről, mind a hazai és romániai sajtóban, pedig Romániában már a századfordulóra jóval drasztikusabb törvényekkel próbálták az állam nyelvének megtanulására sarkallni az azt nem beszélőket. A 19. §. így szólt: „A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és kijelölt óraszámban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.” Lásd: Zilizi 2006. 237.

³⁴⁵ Makkai 2021. 132.

³⁴⁶ Őket súlyos tandíj is terhelte, miközben a román elemi oktatás ingyenes volt.

³⁴⁷ Makkai 2021. 131.

³⁴⁸ Az 1907. évi XXVII. tc. 33. §-a is megkövetelte a hivatalos iskolai dokumentumok államnyelven történő kitöltését, vezetését, de a magyar nyelv mellett „hasábosan” szerepelhetett az intézmény oktatási nyelvén is az adott szöveg. „Bármilyen jellegű elemi népiskolánál magyar nyelvű és csak olyan nyomtatványminták (iskolai

Mint ahogy a fentiekben már láttuk a kötelező állami és ortodox ünnepek megülése amúgy is nehezé tette újabb ünnepnapok beiktatását az éves tanmenetbe, de az 1897. november 17-én kelt 72.232/18.425. B. számú miniszteri körrendelet már hivatalosan is tiltotta a magániskoláknak az előírtak feletti szünnapok beemelését.³⁴⁹ A román királyi pár arcképének díszítenie kellett a tanterem falát, s egy 1902-es miniszteri rendelet – melyet az 1903. augusztus 8-ai 7.104 számú közoktatási miniszteri körrendelet a magániskolákra is kiterjesztett – szabályozta a román nemzeti zászló és a királyi himnusz tiszteletét.³⁵⁰ Kényszerítették a református egyházat, hogy iskoláikban a román nyelv, történelem, földrajz tantárgyak sikere jobb tanítása végett görögkeleti vallású, magyarul nem tudó tanítókat vegyenek föl, természetesen saját költségükön.³⁵¹ Miután nagy anyagi áldozatok árán próbáltak ennek eleget tenni, követelték ezen iskoláktól azt is, hogy „ne történjék a magyar tantárgyak tanítása oly magyar hazafias szempontból”, s mivel ennek gyökerét a magyar nyelvű földrajz, történelem, nyelvtan és olvasókönyvekben látták, így ezeknek használatát azonnal betiltották.³⁵² Ezzel egyidejűleg utasították a református egyházat arra, hogy írjanak ki pályázatot a betiltott könyveket pótolandó új tankönyvek összeállítására – természetesen saját költségen –, s mindaddig, amíg új tankönyvek nem lesznek nyomtatva – amennyiben addig akarnak magyar nyelvet tanítani – használják az állattan, vagy a matematika tankönyveket. Mennyire tartották be a román hatóságok a törvényben leírtakat? Erről árulkodik egy 1902. évi eset. A református intézményi központ, a Kálvineum koedukált református iskoláját Bukarestben azért kellett szétválasztani, mert a román tanügyi hatóságok be akarták zárni az intézményt. A Spiru Haret miniszter utasítására lefolytatott vizsgálat során több szabálytalanságra is fény derült. A jelentés szerint az intézmény tanítói nem tudtak románul, magyar nyelvű volt az iskolai adminisztráció, hatósági engedély nélkül szervezték a leányiskolát, az 1898. V. 28-i miniszteri rendelettel össze nem egyeztethető

---

felvételi, előmeneteli és mulasztási naplók, mulasztási kimutatások stb.) alkalmazhatók, a melyek a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megállapított összes rovatokat tartalmazzák. E nyomtatványminták magyar nyelven töltenők ki. A községi iskolák és az államsegélyes hitfelekezeti népiskolák az állami iskolák számára megállapított nyomtatványmintákat köteles használni és szintén magyar nyelven kitölteni. A tanulók számára kiadandó értesítő könyvek és bizonyítványok bármily jellegű elemi népiskoláknál magyar nyelven állítandók ki. Az iskolafenntartónak azonban jogában áll ezeket a magyar nyelv mellett hasábosan a megállapított tannyelven is kitölteni.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1907.%2BXXVII.%2B> (Utolsó letöltés: 2018. március 30.)

³⁴⁹ Makkai 2021. 132.

³⁵⁰ Az öt évvel később született 1907. évi XXVII. törvénycikk – hasonlóan a román törvényekhez – az állami címer és zászló tiszteletét a 17. és a 22. §-sal biztosította. A 17. §. kimondta: „nemzeti ünnepeken pedig az épületen [*iskola épülete* – K.A.] a magyar nemzeti címeres zászló tűzendő ki.” A román nemzetiségi képviselők ezzel kapcsolatban rögtön jelezték, hogy a címer és a zászló használata szerintük „olyan külsőség, ami az elérni óhajtott céllal ellenkező hatást is válthat ki”. Lásd: Mikó 1944. 440.

³⁵¹ Barabás 1901. 23.

³⁵² Uo.

tankönyveket használtak, s egyik tanítójuk (név szerint Kertész József) a sajtóban támadta Romániát.³⁵³ A miniszteri határozat értelmében az iskola két lehetőség közül választhatott: vagy bezárja kapuit, vagy sürgősen orvosolja „hibáit”.³⁵⁴ A helyzet komolyságát mutatja az, hogy 1902 őszén a nacionalista Román Kulturális Egység Ligájának sorozatos támadásait is ki kellett védeniük a regáti magyar oktatási intézményeknek, s mindezek diplomáciai problémákat okoztak az Osztrák-Magyar Monarchia és a Román Királyság között.³⁵⁵ A helyzet pikantériája, hogy miközben az erdélyi román nemzetiségi képviselők minden olyan törvény és intézkedés ellen, melyben kisebbségi jogaik csorbítását látták hevesen – akár regáti testvéreik segítségét igénybe véve a nyugati sajtóban is – tiltakoztak, a magyar pénzen alapított és fenntartott romániai felekezeti (katolikus és református) oktatási intézményeket a tanfelügyelők arra kérték, hogy a román törvényeket maximálisan tartsák be, hisz ez lehet a záloga az intézmények zavartalan működésének.³⁵⁶ A román kultuszminiszter a

³⁵³ Cikkeiben meggondolatlanul adott hangot annak is, hogy a regáti magyar tanintézetek pénzt kapnak a magyar kormánytól. Mindez okozott némi kellemetlenséget az osztrák-magyar követségnek. Jelen esetben is elmondható, hogy a román törvényhozás évekkal hamarabb fegyelmi vétségnek tulajdonította azt, ha egy pedagógus az államnyelv tanítását „elhanyagolja”, ha a kormány által nem engedélyezett tankönyveket használnak az iskolában, vagy ha a tanító „államellenes irányt követ”, mint a magyar. A Magyar Királyságban az ilyen jellegű problémákat Apponyi az 1907. évi XXVII. tc. 22. §-ának pontjaival igyekezett orvosolni.

³⁵⁴ Makkai 2021. 137–138. A leányiskolai részleget ideiglenesen egy bér-épületben szervezték meg. Az újraindításához szükséges magyar pénz megérkezése felkeltette a román postahivatal [belügyi szervek!] figyelmét, ami azért is érdekes, mert fordított esetben – amikor az erdélyi román iskolák működtetésére küldtek pénzt Romániából, vagy az erdélyi román bankok működtetésére érkezett „külföldi támogatás” – a magyar hatóságok nem voltak ennyire résen, hívta fel a figyelmet Barabás Endre. Munkájában, miután statisztikai adatokkal bizonyította, hogy a magyarországi románok „műveltségi viszonyai” sokkal jobbakkal, mint a romániai románoké, feltette a kérdés: „Nem tűnik-e fel azért különösnek, hogy mindezek dacára Románia mégis egy millió koronát áldoz a hazai oláhság közművelődési céljaira (Brassó) a magyar törvényhozás hozzájárulásával akkor, midőn hazánkban a két milliónyi oláhságnak több népoktatási intézete van, mint egész Romániának.” lásd: Barabás 1901. 10. Barabás állításával ellentétben magyar részről is történtek lépések annak érdekében, hogy a Romániából Erdély felé irányuló ellenőrizhetetlen „pénzcsapokat” befagyasszák. Az 1890-es évek derekán például, a magyar kormány nyomásának köszönhetően, Constantin Duma a Monarchia bukaresti követségének tanácsosa fogta vallatóra Menelas Ghermani román pénzügyminisztert, hogy kiderítse kinek és mennyi pénzt juttatnak Bukarestből Erdélybe. Lásd: Szász 1976.

³⁵⁵ Az 1890-ben, Bukarestben létrehozott, munkáját 1891-ben megkezdő Kulturális Liga (teljes nevén: Liga a románok kulturális egységéért) aktív tevékenységet folytatott kulturális és politikai téren is Erdély és Románia politikai egységének megvalósulásáért. Lásd erre egy román enciklopédia magyarozatát: Predescu 1940. Online: http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Liga_pentru_Unitatea_Cultural%C4%83_a_Tutoror_Rom%C3%A2nilor (Utolsó letöltés: 2018. január 7.) A Széll Kálmán miniszterelnökig „elérő” diplomáciai konfliktusról lásd bővebben: Makkai 2021. 137.

³⁵⁶ A tanfelügyelők menségére szóljon, hogy a „jó szándékú teszteszaságuk” sok esetben felsőbb utasításnak volt köszönhető. Erről tanúskodik egy 1904. novemberében történt eset, amikor egy református leányiskolát meglátogató román tanfelügyelőnő több kifogást is talált (többek között azt, hogy a román királyi pár képe nincs kint az osztálytermekben, valamint, hogy a történelmet nem a jóváhagyott tankönyvből, hanem diktálással tanítják), Újváry tanfelügyelő Pallavicini János bukaresti nagykövet véleményét kérte. A nagykövet a hiányok pótlására szólította fel az esperest, mondván „alkalmazkodni kell”. Természetesen a tanfelügyelet „élt a lehetőséggel”, s nem sok időt hagyva a korrigálásra nemsokára ismét látogatást tett az intézményben. Makkai 2021. 139-140. Az 1907. évi XXVII. tc. 17. §-a is foglalkozott – többek között – azzal, hogy a tanterem falára kinek az arcképei lehetnek kifüggesztve: „(...) E jelvényeken kívül csak a törvényhatóság és a község címere és az iskola községi, illetőleg felekezeti jellegét a törvényesen megállapított kitételekkel megjelölő magyar nyelvű külső felirat és a tanteremben az illető hitfelekezet egyházi főpásztorainak arcképei, vallási jelvények, valláskegyeleti képek, és az oktatáshoz szükséges tanszerek alkalmazása van megengedve, melyek

Romániában élő nemzetiségek elrománosítását olyannyira feladatának tekintette, hogy e cél elérésében eszköznek nem csak a fentiekben már említett elemi és az azt követő felsőbb iskolákat tekintette, hanem szándékában állt az oktatást megalapozó óvodáktól kezdődően letenni az ehhez vezető útnak az alapjait. Ezért az óvoda feladatának szánta a román nyelv „életkornak megfelelő megismertetését”, amely majd lehetővé teszi „az idegen lakosságú falvakban a gyermekek oktatásának gyorsabb uniformizálását”³⁵⁷. Így majd könnyebben fogja az elemi iskola is feladatát végrehajtani, s a hatalmas akadályok elgördülnek, mely akadály: „nyelvünk nem ismerése” – fogalmazott Haret.³⁵⁸ A román kormány ennek érdekében 1897 és 1910 között összesen 168 óvodát állított fel, többségét a dobrudzsai nem román falvaiba, de a moldvai falvakba is „jutott” 20 ilyen új intézmény.³⁵⁹ Ennek a koncepciónak megvalósítását segítette volna az is, hogy 1909. december 11-én törvény született arról, hogy az óvodák látogatása kötelező. A Magyar Királyságban ugyan már 1891-ben megszavazták az óvoda-törvényt, mely szerint az óvodába járó magyarul nem beszélő gyermekek nevelését össze kell kapcsolni a magyar államnyelv megismertetésének bevezetésével, de – szemben azzal, hogy a Romániában 1909-ben hozott törvény mindenkire nézve kötelező volt – a gyermekeiket otthon nevelni tudó szülők nem voltak kötelesek gyermekeiket ezekbe az intézményekbe járatni,³⁶⁰ s az óvónőknek sem kellett következményekkel számolniuk, ha nem tettek eleget a törvényben előírtaknak. Raffay Ernő ugyancsak a nem magyarok lakta területekre való „koncentrálásra” hívja fel a figyelmet az új elemi iskolák létrehozásakor és megépítésekor Spiru Haret miniszteri munkásságának ideje alatt. Az 1900-as adatok szerint ugyanis az analfabetizmus a románok lakta Olténiában volt a legnagyobb (csak a lakosság 14,1 %-a írt és olvasott), míg az írni-olvasni tudók aránya azokon a helyeken kimagaslóan nagy, amely területek lakossága zömében nem román anyanyelvű (pl. Dobrudzsa, 24,8 %).³⁶¹ Minderre a magyarázat igen egyszerű. Ezeket a nem román lakta vidékeket jól felszerelt, román tannyelvű iskolákkal árasztották el annak reményében, hogy ez segítség lehet a gyors elrománosításban.

Haret kultuszminiszterségének ideje alatt hatalmas fejlődésen ment keresztül a román oktatásügy, melynek egyik bizonyítéka, hogy gyarapodtak az elemi népiskolák és nőtt

---

azonban idegen történeti vagy földrajzi vonatkozásokat nem tartalmazhatnak és csakis hazai készítmények lehetnek.”

³⁵⁷ Bíró 1989. 195.

³⁵⁸ Uo.

³⁵⁹ Uo.

³⁶⁰ Ezt bizonyítja a fentiekben említett, Joandrea által megfogalmazott panasz, aki szerint az „elriasztott” gyermekek nem járnak többet óvodába. Joandrea 1905. 1–10.

³⁶¹ Raffay 2010. 202.

az írni-olvasni tudók száma. Iași megye 271 falujából 1876-1878 között 35 rendelkezett elemi iskolával és hivatalosan 43 iskolás járta ezt ki, míg a XX. század elejére nemcsak az iskolák száma nőtt a megyében, hanem az elemi elvégzők száma is emelkedett.³⁶² Valóban igaz az, hogy a miniszternek köszönhetően lett a román néptanító „a falu első és független embere”, akinek „feladatköréről nem egy ideális falu, hanem az illető tanító faluja tényleges erkölcsi, kulturális, szociális, gazdasági állapotának fokozatos és évről-évre ellenőrzött továbbfejlesztését tűzte ki”.³⁶³ Ugyanakkor az oktatás fejlesztése, az iskolák számának és az írni-olvasni tudó állampolgárok számának növelése összekapcsolódott egy olyan asszimilációs törekvéssel,³⁶⁴ amely azt eredményezte – sok más egyéb tényezővel egyetemben – , hogy a századforduló után tíz évvel a romániai kisebbségek létszáma rohamosan csökkenni kezdett. Arra vonatkozóan, hogy pontosan mennyivel, nehéz lenne pontos adatokat találni, ugyanis a román népszámlálások nem tartalmaztak anyanyelvi-nemzetiségi adatokat. Az 1905-ös népszámlálási kötet a következőképpen indokolja azt, hogy miért hiányzik az anyanyelvi és nemzetiségi adatsor: „Nemzetiségről itt nem lehet szó! A fogalmat sem lehet szigorú tudományossággal alkalmazni!”³⁶⁵ Az az állami koncepció, amely az oktatás színvonalának növelését összekapcsolta az egységes nemzetállam létrehozásának víziójával, nem csak a Magyar Királyságra jellemző a XIX–XX. század fordulóján, hanem a szomszédos Román Királyságra is.³⁶⁶ Teljes mértékben találóak a Politikai Hetiszemle 1906-ban írt sorai, amelyek a következők voltak: „Európa összes kultúrállamaiban kitartó törekvést látunk a nemzeti megszilárdulás felé. A hatalmas Németország épen olyan tervszerűen irányítja egész közéletét izzó nemzeti irányban, mint p. o. [példának okáért – K.A.] a Balkán ifjú állama, Románia. Kérlelhetetlenül megsemmisül úgy ezekben, mint a többi államokban minden törekvés, amely az állam nemzeti érdekeivel

³⁶² Platon 2003. 60. A kötet a Román Akadémia történettudományi és archeológia szekciójának kiadványa.

³⁶³ Kornis 1927. 16. Azzal szemben, hogy a magyarországi nemzetiségek és képviselők rendszeresen hivatkozhattak az 1868. évi Eötvös-féle nemzetiségi törvényre, s annak megsértésére, a romániai kisebbségek hivatalosan nem is léteztek, mint ahogyan nemzetiségi kérdés sem létezett a korszak Romániájában. Alexandru Vajda-Voevod román nemzetiségi képviselő egy képviselőházi vita során, amikor a magyar képviselők szóvá tették neki azt, hogy miképpen bánnak Romániában a magyarokkal azt felelte, hogy az más eset, mert Románia nemzetállam, amelynek nincs nemzetiségi törvénye. Lásd: Középjaiti Barna 1906. 6.

³⁶⁴ A romániai magyarok egyik lapja a következőképpen írt Haret halála kapcsán: „Spiru Haret volt az, aki a magyar iskoláink vezetői előtt azon észrevételét fejezte ki, hogy gyermekeink a tízperces szünet alatt nem társalognak eleget románul.” *Romániai Magyar Újság*, 1913. január 2. 2.

³⁶⁵ Csoma 1988. 140.

³⁶⁶ Arra is volt példa, hogy a Román Királyság a katolikus egyház iskolai befolyásának visszaszorítását azonnali hatállyal [!] beterveztett törvényjavaslattal próbálta elérni, nem csak azért, mert a regáti magyarság iskolafejlesztései „aggasztóak”, hanem azért is, mert azt gondolta, hogy ez megfelelő retorzió a Berzeviczy-féle magyar iskolai törvényjavaslatért. Lásd: Makkai 2021. 141. A Berzeviczy-féle törvényjavaslatot és a Lex Apponyit is Halász Ferenc dolgozta ki. Lásd: Vesztróczy 2012. 158. A két királyság tehát végig figyelemmel kísérte egymás oktatáspolitikai intézkedéseit.

ellentétben áll.”³⁶⁷ Az 1907. évi „Lex Apponyi” – a nemzetiségi politikusoknak és nyugati támogatóiknak³⁶⁸ köszönhetően – kezdetben „csak” óriási felháborodást váltott ki, majd – ezzel külön fejezetben foglalkozok – Nagy-Románia létrejötte után a román parlament hozzájárult ahhoz, hogy az erőszakos asszimiláció jelképévé váljon. Pedig – mint ahogy látni lehet – a Spiru Haret-féle törvények, felhasználva az oktatás nyújtotta lehetőségeket, hasonló módon próbálták a nemzetiségek beolvasztását megvalósítani.³⁶⁹ Mindez tehát, amit a történetírás – leginkább a szomszéd országok történetírása, de sok esetben a hazai is – joggal a korszak magyar politikusainak a szemére vet, nem „magyar sajátosság”, hanem a korszak általános tendenciája, amely ugyanúgy jellemző Romániára is, mint a Magyar Királyságra.

---

³⁶⁷ Halász 1906. 4.

³⁶⁸ A nemzetiségek beolvasztására tett kísérlet Nyugat-Európában sem volt ismeretlen, maga a folyamat Franciaországban, Angliában és Németországban is lezajlott. A magyar politikai elit számára pontosan ezek a példák szolgáltak mintául. Lásd: Tarján 2014. 404.; Nagy 2000. 159–160.

³⁶⁹ Nem elképzelhetetlen, hogy merítettek is egymás ötleteiből. Haret például munkájában a regáti ortodox egyház működése kapcsán kéri olvasóit arra, hogy „emeljék tekintetüket a hegyeken túlra”, s vegyenek példát az erdélyi román ortodox egyház szerkezetéről, működési struktúrájáról. Mindez bizonyíték arra, hogy a román kultuszminiszter figyelemmel kísérte a szomszéd királyság belső ügyeit. Lásd: Haret 1912. 14–15.

7. A magyar parlamentarizmus történetének egyik legbotrányosabb beszéde: Vaida-Voevod³⁷⁰ felszólalása a *Lex Apponyi* kapcsán kialakult vitában

Hogyan tiltakoztak a románok vallási és politikai vezetői 1907 tavaszán az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen?

A román történetírás szerint az 1907 elején Ausztria és Magyarország között élesedő konfliktus – mely a politikai és katonai együttműködés meghosszabbítása kapcsán tört fel a felszínre – súlyos következményekkel járt Magyarországon nem magyar lakosságára nézve.³⁷¹ Az állami hatóságok nemzetiségi sajtóorgánumokat és politikusokat próbáltak elhallgattatni (így Vaida-Voevodot és Aurel Vladot is), tanítókat és papokat zsaroltak az állami segély és kongrua³⁷² megvonásával.³⁷³ A koalíciós kormány paradox módon miközben választóival azt akarta elhitetni, hogy a nemzet jogaiért és szabadságáért küzd, az oktatásügyi törvényeivel és a nemzetiségi képviselők üldözésével pontosan az ország nem magyar lakosságának jogait csorbította.³⁷⁴ A gróf Apponyi Albert kultuszminiszter által 1907. február 21-én beterjesztett törvénycsomag a „legvadabb parlamenti küzdelmeket” eredményezte, melyben a nemzetiségi képviselők „bátor” magatartást tanúsítottak.³⁷⁵

A törvényjavaslat benyújtását követően a román ortodox egyház vezetői rögtön tiltakoztak. Ioan Mețianu erdélyi metropolita a székhelyére, Nagyszebenbe hívta össze az egyházi konzisztóriumot, mely március első napjaiban már ülés keretén belül elemezte a

³⁷⁰ A név kötőjeles („Vaida-Voevod”) és kötőjel nélküli változatával („Vaida Voevod”) is gyakran találkozunk a szakirodalomban. Értekezésünkben mindig a kötőjeles változatot használjuk, kivéve abban az esetben, ha olyan szó szerinti idézetről és könyvészeti adatról van szó, amelyben a kötőjel nélküli változatot használták.

³⁷¹ Mândruț 1995. 101.

³⁷² Az 1898. évi XIV. törvénycikk – az úgynevezett első kongruatörvény – egy lelkészi minimumjövedelmet állapított meg, amelyig az állam kiegészítette bevett vallásfelekezetek azon lelkészek jövedelmét, akiknek szegény gyülekezeteik ezt képtelenek voltak biztosítani. A kongruát biztosító államsegély igényléséhez ugyanakkor a vallás és közoktatásügyi miniszter előtt kellett az adott lelkészi állás szükségességét bizonyítani. Paradox módon tehát a lelkészek anyagi függetlenségének (autonómiájának) növelése az állami befolyás által – az eredeti elképzelésekkel szöges ellentétben – fokozta a már amúgy is túlzottnak tekintett hierarchizmust és a centralizációt. A kongruarendezéssel kapcsolatosan a nemzetiségi egyházak (pl. görögkeleti, görögkatolikus) ellenérzéseket tápláltak. Lásd: Kovács 2016. 23–26.

Apponyi álláspontjáról a kongruatörvények kapcsán, valamint a gróf 1908-ban benyújtott kongruatörvényt kiegészítő javaslatáról lásd bővebben: Anka 2010.

³⁷³ Mândruț 1995. 101.

³⁷⁴ Uo.

³⁷⁵ Uo. 102–103.

törvényjavaslat paragrafusait.³⁷⁶ Észrevételeit a gyűlés egy emlékiratban foglalta össze és úgy határozott, hogy ezt egy delegáció vigye Budapestre. 1907. március 7-én a döntésüknek megfelelően a metropolita (Nicolae Popea karánsebesi püspök és Ioan Ignăție Papp aradi püspök kíséretében) átnyújtotta a konzisztórium memorandumát Apponyi Albertnek. Az ortodox egyház tiltakozása azonban eredménytelen volt.³⁷⁷ A görögkatolikus egyház gyulafehérvári és fogarasi konzisztóriuma a parlamentben, a főrendiházban és az uralkodónál is benyújtott saját tiltakozó iratot, mely az 1907. március 7-én és 8-án tartott balázsfalvi gyűlésükön született döntések alapján íródott. (Lásd: Függelék 11. sz. dokumentum, 206–211. oldal)³⁷⁸ Ebben az iratban előrevetítették, hogy a népiskolák jogviszonyainak megváltoztatása „végeredményükben a nem állami elemi népiskolák beszüntetését” fogja maga után vonni, holott a törvényalkotók, amint az előző fejezetekben már szó volt róla, semmi ilyesmire nem törekedtek. Az új törvényjavaslat által bevezetendő állami szabályozás ellen azzal tiltakoztak, hogy a tanítás és a nevelés joga a család mellett elsősorban az egyházat illeti meg, ezt az 1868. évi XXXVIII. tc. is elismerte, ebből a jogukból nem akartak engedni, ahogy anyanyelvnek sem akartak mást elismerni, mint az egyháztartomány alapító bullájában szereplő liturgikus nyelvet, a román. Meg kell jegyezni, hogy e tekintetben ők is „a többség mindent visz” álláspontján voltak, hiszen az egyháztartományhoz ekkor még nem csak román-, hanem magyarajkú hívek is tartoztak, akiktől, egyházi előírások alapján megtagadták anyanyelvük liturgikus nyelvként való elismerését és használatát (ebben a római Szentszék is partnerüknek bizonyult). Habár a magyar görögkatolikusok egyházkormányzati függetlensége 1911/1912 folyamán megvalósult a hajdúdorogi egyházmegye megalapításával, a magyar csak a II. vatikáni zsinat után vált hivatalosan használható liturgikus nyelvvé, azelőtt kompromisszumos megoldásként az ógörögöt kellett használniuk.³⁷⁹ Az új egyházmegyéhez román, illetve kétnyelvű egyházközségeket is csatoltak, esetükben a román görögkatolikus egyházvezetés már nem fogadta el a felsőbb, uralkodói, illetve pápai döntést, hanem visszacsatolásukat követelte (lásd: s sz. dokumentum, 216. oldal).

A konzisztórium tiltakozás többek között az ellen is felszólalt, hogy a törvényjavaslat ki akarja venni az egyházak kezéből a tanítói fizetés meghatározásának

³⁷⁶ Unirea. 17. évf., 9. sz. 1907. március 6. 83.

³⁷⁷ Tribuna. 11. évf., 42–43. sz. 1907. február–március. Hivatkozása: Mândruț 1995. 103.

³⁷⁸ Kemény 1971. 141–143.

³⁷⁹ Endrédi 2015. 26–46. Külön kiemelendő, hogy Hajdúdorogon, ahol a város lehetővé tette a magyarnyelvű liturgiát, 1866-ban egy törpe román kisebbség Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök támogatásával a továbbiakban meg kívánta ezt akadályozni. Véghseő 2019. 57–58.

jogát. Ez abban az esetben érthető is lett volna, ha az egyházi alkalmazásban álló tanítók kielégítő fizetésével szemben az állami népiskolák tanítói rosszabb helyzetben lettek volna, és a konzisztórium ettől féltette volna tanítóit. Azonban a máramarosi román görögkatolikus néptanítók egyletének 1906. július 16-i folyamodványából (Függelék 10. sz. dokumentum, 203–205. oldal) nem ez látszik: a tanítóegylet azért esedezik az országgyűléshez, hogy az állami tanítók fizetéséhez hasonlóan rendezzék az ő fizetésüket is, vegyék tekintetbe és kompenzálják azon vidék szegénységét a tanítói illetmények megállapításakor, szállítsák le szolgálati éveik számát, terjesszék ki rájuk az állami tanítói kedvezményeket (pl.: a félárú vasúti jegyet), továbbá tegyék lehetővé, hogy államsegélyüket ne az iskolaszéki elnöktől kelljen felvenniük, hanem közvetlenül nekik utalványozzák. Úgy tűnik, a tanítóegylet jobban bízott az államban, mint a fenntartó ellenőrzése alatt álló iskolaszékekben. A fizetésekben meglévő különbségeket jól bemutatja a törvényjavaslatához készített statisztikai kimutatás (lásd: Függelék 13. sz. dokumentum, 214. oldal), amelyben nagyságrendekkel több görögkatolikus és görögkeleti felekezetű tanítónak kellett az alacsonyabb, 600 koronás fizetéshez állami kiegészítést folyósítani, mint római katolikus, evangélikus, református és unitárius felekezetű kollégáiknak együttvéve. Apponyi 1907. február 19-én kelt törvényjavaslata szerint (lásd: Függelék 15. sz. dokumentum, 217-219. oldal) a segédtanítóknak 800, a rendes tanítóknak pedig minimum 1000 korona illetmény járt.³⁸⁰

Nem egész egy évvel később máramarosi görögkatolikusok is tiltakoztak a törvényjavaslat ellen, egyházközségi szintről adva nyomatékot az egyházi vezetők tiltakozásának, de a nagysomkútiak kérvényében (Lásd: Függelék 12. sz. dokumentum, 212–213. oldal) nem szerepel olyan pont, amely a fizetések állami szabályozása ellen ágálna.

Az egyházi vezetők tiltakozásával párhuzamosan a román nemzetiségi képviselők is felszólalásaikkal elkezdték a harcot az Apponyi-féle törvények ellen. A március 9-ei parlamenti vitán, „Az állami népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről” szóló törvényjavaslat tárgyalásának részeként, Theodor Mihali szólalt fel. Felhívta a figyelmet többek között arra, milyen ellentétet szül a törvény az állami tanítók és a papság között. Március 11-én Alexandru Vaida-Voevod pedig arról beszélt, hogy a tanítók fizetésének ilyen jellegű rendezésével a nemzetiségi nyelvek valamelyikén tanító intézmények fejlődését gátolja az állam.³⁸¹ A román nemzetiségi képviselők közül Aurel Vlad március 13-án bírálta a javaslatot. Véleménye szerint így a miniszter hatalma olyan tág körűvé válik, hogy a tanítóság teljesen ki lesz szolgáltatva

³⁸⁰ MNL OL K 26 Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok 721. csomó 1907-XLI-461

³⁸¹ Mândruț 1995. 104.; *Képviselőházi Napló*. 1906. VII. kötet. 225.

önkényének. A fegyelmi ügyek ugyanis – mondta Vlad – ezentúl úgy rendezhetőek, hogy azok a tanítót nem csak a közéletben, de a magánéletben is korlátozhatják, ami a szabad véleménynyilvánítást illeti.³⁸² „Az állami népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről” szóló törvényjavaslatot a parlament végül 1907. március 19-én megszavazta (XXVI. tc.), annak ellenére, hogy a parlamenti vitát heves tiltakozó gyűlések és már-már uszító román sajtóvisszhang kísért.

Ezt követően kezdődött a *Lex Apponyi*, „A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól” szóló törvényjavaslat tárgyalása 1907. április 4-én. Ezen a csütörtöki ülésnapon a szerb Mihailo Polit-Desančić a parlament elé terjesztette azt a nemzetiségi képviselők által aláírt határozati javaslatot, melyben – mivel a kultuszminiszter a képviselőháznak előterjesztett törvényjavaslat előkészítése alkalmával teljesen mellőzte a hitfelekezetek törvényes egyházi képviselőit – elutasították a kultuszminiszter kezdeményezését és felszólították Apponyi Albertet arra, hogy illetékes egyházi vezetőkkel egyeztetve dolgozzon ki és nyújtson be egy újabb munkát.³⁸³ Polit román nemzetiségi képviselőtársai szintén tiltakoztak felszólalásaikban, kritizálva a „magyar kollégáinknak sovén hozzáállásait” is.³⁸⁴ A tiltakozók között volt Ștefan Ciceo-Pop, Vasile Goldiș, Iuliu Maniu, Theodor Mihali, Gheorghe Popovici, Alexandru Vaida-Voevod és Aurel Vlad. Goldiș április 5-ei felszólalását követően, április 8-án Vaida-Voevod a törvénytervezet alapos elemzésével próbált rámutatni annak „hibáira”.³⁸⁵ E beszéd – mint ahogy az alábbiakban látni lehet – nem az alapos elemzésről maradt emlékezetes, sokkal inkább egy felolvasott versről. Egy nappal később Ștefan Ciceo-Pop kérdések sokaságát intézte magyar képviselőtársaihoz, melyekkel a törvény céljára kereste a választ. A román egyházi vezetők, valamint a román nemzetiségi képviselők tiltakozó akciói ellenére az országgyűlés megszavazta a XXVII. törvénycikket április 26-án. Az elfogadott törvényt az eljárásnak megfelelően a főrendiháznak kellett felülvizsgálnia, s csak ezt követően emelkedhetett törvényerőre. Itt a román egyházi vezetők szembementek a többség akaratával, szigorú kritikát fogalmaztak meg az egyház által fenntartott intézményekre vonatkozó paragrafusokkal szemben.³⁸⁶ Mețianu metropolita május 8-án határozottan lépett fel a törvény életbe lépésének megakadályozása érdekében, Ioan Ignăție Papp mindezt azzal toldotta meg, hogy rámutatott az egyházi vezetőkkel történő egyeztetés hiányára. Felhívták

³⁸² Mândruț 1995. 104.; *Képviselőházi Napló*. 1906. VII. kötet. 290.

³⁸³ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 27–28.

³⁸⁴ Mândruț 1995. 104.

³⁸⁵ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 92–116.

³⁸⁶ Mândruț 1995. 105.

a figyelmet arra: az állam ahelyett, hogy segítené a nemzetiségeket hátrányos helyzetük leküzdésében, a támogatást feltételekhez köti. Vasile Hossu nagyváradi püspök emlékeztetett arra, hogy szerinte a törvénynek kettős célja van: egyrészt rendezni akarja a tanítói fizetéseket, másrészt érvényesíteni a magyar nemzeti érdekeket. Victor Mihalyi balázsfalvi/gyulafehérvár-fogarasi görögkatolikus érsek május 10-én az egyházi intézmények állami kézbe kerülésének veszélyeiről is beszélt.³⁸⁷ Bár a román egyházi vezetők a főrendiházban is mindent megtettek a törvény blokkolásának érdekében, erőfeszítéseik itt sem vezettek eredményre. 1907. május 10-én a főrendiház áldását adta az iskolai törvényekre. Az erdélyi románság vezetői nem tudtak belenyugodni a helyzetbe, már csak azért sem, mert a törvény életbe léptetésének időpontját a magyar kormány igen korai időpontra, 1907. július 1-re tervezte.

Ki is volt Vaida-Voevod?

Alexandru Vaida-Voevod a XX. századi román történelem egyik legnagyobb alakja. Ennek alátámasztására említünk néhány olyan meghatározó eseményt, amelyben jelentős szerepet játszott: 1918. október 18-án a Román Nemzeti Párt Végrehajtó Bizottságának képviselőjeként a budapesti parlamentben ő fejtette ki a románok álláspontját (vagyis felolvasta az október 12-ei nagyváradi nyilatkozatot), jogot követelve a román nemzetnek ahhoz, hogy maga döntsön sorsáról;³⁸⁸ a versailles-i békekonferencia román küldöttségének egyik tagja, egy ideig a párizsi román delegáció elnöke; Besszarábia és Románia 1920. október 28-ai egyesülését megelőzően Csicserin szovjet külügyi népbiztossal román részről ő egyeztetett; több alkalommal is Románia miniszterelnöke, összesen 18 hónapig (1919–1920, 1932, 1933). Vaida-Voevod nem csak Nagy-Románia létrehozásában vállalt komoly szerepet, heves küzdelmet folytatott – olykor „olcsó parlamenti heccelődéssel” – az erdélyi románok jogaiért már akkor, amikor Erdély Romániával történő egyesítésének gondolata Bukarest részéről még hivatalosan nem fogalmazódott meg.³⁸⁹ 1906-ban tagja lett és 1918-ig végig képviselője is maradt a magyar parlamentnek.

Az 1872. február 27-én született Vaida-Voevod az elemi és a gimnázium első évét a kolozsvári unitáriusoknál végezte, így magyarul anyanyelvi szinten beszélt. Későbbi politikájának „lelki indítéka” az elemi iskolában, a gimnázium első éveiben, valamint az

³⁸⁷ Uo.

³⁸⁸ Pascu 1984. 214.; 244.

³⁸⁹ L. Balogh 2011. Online: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=15626> (Utolsó letöltés: 2019. december 27.)

egyetemi évek ideje alatt alakult ki. A magyar gyerekek szájából ekkor oly sokszor hallott „Húzd meg magad a mămăliga (puliszka) mellett/ S nu face larmă măi (S ne zajongj!) Mokány!” rigmus meghatározó volt a későbbiekre nézve, mint ahogy azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a verekedésektől sem visszariadó Voevod kénytelen volt a dákoromán kontinuitás elmélete mögé „bújni” és azzal védekezni. A magyar iskolából végül Benedek Áron matematikatanár „sovinizmusa” miatt a besztercei szász, majd a brassói román gimnáziumba iratkozott át.³⁹⁰ Bécsben az Orvostudományi Egyetemen végzett tanulmányainak ideje alatt ismerkedett meg az osztrák keresztényszocialista nézetekkel és került az antiszemita nézeteket valló, magyarelles Karl Lueger bécsi polgármester hatása alá. Politikai pályájának legelején – saját bevallása szerint is – Aurel C. Popovici³⁹¹ barátjához és képviselőtársához hasonlóan, a megreformált Nagy-Ausztria keretén belül látta biztosíthatónak az erdélyi románság jövőjét.³⁹² Tisza Istvánt tartotta a legnagyobb ellenségének, mivel úgy gondolta, hogy ő az, aki a monarchián belül a magyar érdekeket a legelszántabban védelmezi.³⁹³ Az általa szidalmazott magyar oligarchia „mintapéldányaként” emlegette Tiszát.³⁹⁴

Alexandru Vaida-Voevod életéről és nem mindennapi politikai pályafutásáról több monográfia is született. Ezek a munkák többségében a román politikus világháború végén játszott szerepére, a békeszerződések kapcsán véghezvitt diplomáciai tevékenységére helyezik a hangsúlyt, de akadnak olyanok is, melyek politikai pályafutásának, a magyar parlamentbe kerülésének első éveit is bemutatják.³⁹⁵ Már csak azért sem elhanyagolhatóak politikai pályájának első éveit, mert ekkor, 1907. április 8-án, a *Lex Apponyi* kapcsán kialakult parlamenti vitában mondta el a budapesti képviselőházban a magyar

³⁹⁰ Uo.; *Értésítő az unitárius vallásközönség iskoláiról az 1882–1883-ik tanévben* 6., 31. Visszaemlékezéseiben – mely, több okból, csak a rendszerváltás után jelenhetett meg – írt arról, hogy Kolozsváron több osztálytársa is szidalmazta őt románsága miatt, amit ő nem volt rest viszonzni. Kisebbségben lévén, származása felsőbbrendűségével és a dákoromán kontinuitás elméletével vigasztalta magát. Vaida-Voevod visszaemlékezéseit lásd: Vaida Voevod 1994.; Vaida Voevod 2006.

³⁹¹ Popovici volt az, aki részletesen kidolgozta a föderalizált, etnikai régiókra osztott Nagy-Ausztria tervét.

³⁹² Hitchins 1974. 13–14.; L. Balogh 2011. A Ferenc Ferdinánd trónörökös katonai kancelláriáját vezető Alexander Brosch von Arenau is levelezésben állt Vaida-Voevoddal, 1907. május 10-én kelt leveléből (Lásd: Függelék 16. sz. dokumentum, 219–220. oldal) látszik, hogy ebben a körben a hazafiság az egységes birodalomhoz való hűséget jelentette, nem pedig az egyik birodalomfélhez, Voevod esetében Magyarországhoz valót. A levelezéseik során tudatosan álneveket használtak. Vaida egy ideig Dacusként, majd Fidusként (jelentése hűséges barát), Brosch Karlként, Ferenc Ferdinánd kezdetben Demeterként, majd 1907. március 5-ei levelének keltétől egyszerűen „H”-ként írt alá.

³⁹³ Uo.

³⁹⁴ A Tisza iránti gyűlöletét fokozta az is, hogy a magyar politikus református volt. Voevod kálvinistaellenessége minden valószínűséggel a szülői házból „származott”, apja ugyanis előítéleteket táplált és rossz véleménnyel volt irántuk. Lásd: L. Balogh 2012. 65.

³⁹⁵ Lásd: Maior 2010.; Maior 1993.; L. Balogh 2018. Online: <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1802-02-LBalogh-1.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. január 2.); Koszta 2010.; Salcă – Salvan 2002.; Maior 2018.

parlamentarizmus egyik legnagyobb botrányát okozó beszédét.³⁹⁶ Az nem csak a kortársakat háborította fel, de vita tárgyát képezi ma is.³⁹⁷ Az alábbiakban megkíséreljük bemutatni az országos visszhangot kiváltó felszólalás előzményeit, tartalmát, és azt is vizsgálat tárgyává tesszük, hogy volt-e következménye a magyarságot sértő soroknak.

A beszéd előzményei

Visszaemlékezésében maga Voevod írt arról, hogy az ember viselkedését és cselekedeteit sok esetben a lelki tényezők határozzák meg, s annak érdekében, hogy megértsük miért idézett elő botrányt 1907. április 8-án a parlamentben, nekünk is ismernünk kell a „kiváltó lelki indítékok létrejöttét, valamint a belőlük fakadó következményeket”.³⁹⁸ Fentebb már szó volt azokról a gyermekkori negatív élményekről, amelyek Vaida-Voevod magyarok elleni ellenszenvét megalapozták. Az egyetemi évek alatt Bécsben (ahol az Orvostudományi Egyetemet látogatta) mindez csak fokozódott, melyben nagy szerepet játszott Karl Lueger bécsi polgármester. A rasszista jelszavakkal tarkított Millennium-ellenes bécsi tüntetéseken Voevod szemtanúja lehetett a magyar zászlók égetésének.³⁹⁹

Másod- vagy harmadéves lehetett az egyetemen (valamikor 1893–1895 környékén), amikor testvérével együtt odahaza Alparéten töltötte a vakációt. Apja özvegyember volt, aki bivalyokat és teheneket is tartott, így tejtermékekkel bőven el volt látva. Talán ez is – mindamelllett, hogy szívesen beszélgetett és cserélt eszmét vendégeivel – szerepet játszott abban, hogy sűrűn megfordultak nála diákok és átutazók is egyaránt. A vakáció ideje alatt éppen egy ilyen valamikori vendég postázott könyvet, nevezetesen Győrffy József frissen megjelent politikai szatíráit küldte meg a családfőnek.⁴⁰⁰ Alexandru Vaida-Voevod beleolvastva a könyvbe azt tapasztalta, hogy abban sem versek, sem szatírák nincsenek, csupán „durva pocskondiázása és sértegetése a Magyarországon élő nem magyar nemzeteknek”.⁴⁰¹ A román népnek szánt „politikai szatíra” – amelynek címe *A Mokányok* volt – első versszaka a következő sorokból állt: Gézengúz nép valátok kezdet óta/ Az sem

³⁹⁶ Ő maga írja visszaemlékezéseiben, hogy akkora botrányt idézett elő ezzel a beszéddel, „amelynél nagyobb nem látott a magyar képviselőház”. Lásd: Vaida Voevod 1998. 38.

³⁹⁷ 2009-ben éles vita bontakozott ki két publicista között azzal kapcsolatban, hogy pontosan hogyan, milyen körülmények között hangzott el az ominózus beszéd, s volt-e következménye a „magyargyalázásnak”. Lásd: <http://www.urbanlegends.hu/2009/08/egy-magyargyalazas-legendaja/> (Utolsó letöltés: 2020. január 2.)

³⁹⁸ Vaida Voevod 1998. 38.

³⁹⁹ L. Balogh 2011.

⁴⁰⁰ Győrffy 1893.

⁴⁰¹ Vaida Voevod 1998. 40.

tudtátok, honnan jöttetek,/ Csak annyi áll, hogy ennek a hazának/ Egy ellenséggel több lett veletek./ Befogadott, de meg is jegyzett népünk,/ Mert írva áll vajdátok homlokán:/ Húzd meg magad a mamaliga mellett/ S nu face lárma, moi mokány.⁴⁰² A könyvet kezébe vette öccse, Ioan is, aki úgyszintén Bécsben tanult a konzuli Keleti Akadémián. Tanulmányai miatt Ioannak különösen figyelni kellett arra, hogy mit tesz és mit mond, nehogy fegyelmi eljárást indítsanak ellene, így testvérével és román diáktársaival folytatott beszélgetéseiben, valamint verseiben adott hangot a magyar politikai „módszerekkel” szembeni felháborodásának.⁴⁰³ Győrffy kötetével Ioan a kertbe vonult és egy olyan „válaszkölteményt” írt, mely – testvére szerint – „a nyelv, a gondolatok és a verselés művészete tekintetében” túltett az eredeti versen.⁴⁰⁴ Iancu és Alexandru édesapjának is tetszett a kertben költött mű, mely a „Magyarok” címet viselte és a következőképpen sorokat tartalmazta: „Gézengúz nép valátok kezdet óta/ Azt sem tudjátok, honnan jöttetek,/ De annyi áll, hogy ennek a hazának/ Ádáz ördögeivé lettetek./ Tíz átkos század óta élőködtök/ Mint vérszomjas poloskák e hazán,/ És sokat túrt, de semmit sem felejtett/ Mert czinye mintye⁴⁰⁵ [tartsd észben/ne feledd] a Román./ Hiába hős honvédek Iancu ellen,/ Hiába hős tyúkászok vittanak,/ Turini szent Kossuth s Hatvani végre/ Esküszegéshez folyamodtanak./ Esküszegést bosszult meg Iancu népe,/ Esküszegést bosszult meg a Mokány,/ Mert békés nép, de védelmezi jogát.”⁴⁰⁶ A megírt válaszvers minekután a román család minden tagjának elnyerte tetszését, a ház könyvtárának polcaira került. Akkor még senki sem gondolta, hogy ezek a sorok 1907-ben az egész ország előtt ismertté válnak.

A botrányt okozó beszéd

⁴⁰² Uo.

⁴⁰³ A nagyszombati *Tribuna* címet viselő román sajtóorgánumban Nucleolus álnév alatt versei rendszeresen megjelentek. Őkegyelmessége I., Őkegyelmessége II., Őkegyelmessége III. címmel írt verseiben a magyar minisztereknek a memorandisták, valamint a Román Nemzeti Párt tevékenysége ellen hozott intézkedéseit ostromozta. A Mihai Viteazul című verséért, mivel nem volt ismert a szerző kiléte, a felelős szerkesztőt ítelték három hónapos államfogságra. A *Tribunaban* Alexandru Vaida-Voevod is jelentetett meg írásokat. Ő a Nucleus álnevet használta.

⁴⁰⁴ Vaida Voevod 1998. 41. Vaida-Voevod szerint azért is volt mindez nagy teljesítmény, mert testvérenek az elemi iskola elvégzését követően a kötelezően előírt magyar órákon kívül nem volt más kapcsolata az államnyelvvél.

⁴⁰⁵ ține minte

⁴⁰⁶ Uo. Vannak sorai a versnek, melyek talán még sértőbbek: És czinye mintye a Román./ Hiába minden, minden, elveszesz te,/ Jogtíró ázsiai sőpredék,/ Hiába alkudozol Isteneddel,/ Hogy őseid jövőd megbűnhődék./ Ők saját vétükéért bűnhődtek akkor,/ Te vétkezel e század alkonyán, És feltámasztod botorul a bosszút,/ Mert czinye mintye a Román. Teljes terjedelmében lásd: Függelék 17. sz. dokumentum, 220–221. oldal.

1907 márciusának elején román képviselőtársaihoz hasonlóan Alexandru Vaida-Voevod is támadta az előterjesztett törvényeket, amikről úgy vélekedtek, hogy az elemi iskolákon keresztül a magyarosítás eszközei. Az elsőként tárgyalt, állami iskolákra vonatkozó törvény⁴⁰⁷ vitájára így emlékszik vissza Voevod: „Szót kértem és négy órán át tartó, vagyis az ülés egész idejét kitöltő beszédet tartottam, amelyet sértő, ám szellemtelen közbeszólások egész zuhatagával tiszteltek meg. Örömmöm telt abban, hogy egy-egy utalás, vagy találó szó formájában a sovíniszták darázs-fészke felé az ironia füstjét eregettem. (...) Amikor az alelnök Rakovszky István, a szabályoknak megfelelő, ismételt figyelmeztetéseket követően, hogy tudniillik lejárt a vitának szánt idő, megvonta tőlem a szót, és az ülést bezártnak nyilvánította, én alighogy bejelentettem: »Tisztelt képviselőház, beszédem bevezető része után most rátérek a törvénytervezet érdemi vonatkozásaira«⁴⁰⁸

Április elején került sor „A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól” szóló törvényjavaslat tárgyalására. Vasile Goldiş egyik felszólalása – melyben, mint tanárember, pedagógiai érveket hozott fel és elemzett hosszan és részletesen – után jutott Voevod arra a következtetésre, hogy a hagyományos, megszokott tiltakozásnak semmi értelme. A Ház ugyanis egykedvűen hallgatta a román képviselőt, majd többen távoztak is a teremből, ráadásul a hét végén megjelent sajtótermékek pedig csupán ennyit írtak: „Felszólalásában Goldiş képviselő (román nacionalista) a törvény ellen foglalt állást.”⁴⁰⁹ Vaida-Voevod úgy döntött román képviselőtársaival ellentétben ő más taktikával próbálkozik. Fontos megjegyezni, hogy nem „fogadatlan prókátorként” vett részt a vitában, ugyanis a nagysomkúti román görögkatolikusok március 31-én kelt tiltakozásának benyújtásával őt bízták meg (Lásd: Függelék 12. sz. dokumentum, 213. oldal). Április 8-án, hétfőn az ő felszólalása következett. Vasárnap délután írógéphez ült, beszéde vázlatának elkészítése közben jutott arra az elhatározásra, hogy felolvassa Győrffy Mokányok és testvére, Iancu Magyarok című versét. Úgy döntött, nem mondja meg ki írta ez utóbbi verset, de azt hangsúlyozza: csakis olyan romántól származhat, aki a magyar iskolának köszönhetően tökéletesen ismeri a magyar nyelvet. Felesége, Lenica óvva intette az agresszív hangvételtől, de Voevod hajthatatlan volt. Április 8-án majdnem kétórás

⁴⁰⁷ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700026.TVI&searchUrl=/ezer-evtorneyei%3Fpagenum%3D45> (Utolsó letöltés: 2020. november 21.)

⁴⁰⁸ Vaida Voevod 1998. 42.

⁴⁰⁹ Uo. Goldis nacionalizmusára a következő történet is rávilágít: szentszéki titkárként 1913. októberében pohárköszöntőt mondott egy román szintársulat aradi szereplése alkalmából, hogy „a román kultúra zászlóját kitűzték [...] a magyar kultúra várának fokára és meghódították”. MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 55/b. tétel, 1. fólió (lásd: Függelék 18–19. sz. dokumentumok, 222–225. oldal) Az ügyet az aradi püspök, Goldis előjárója megpróbálta elkenni, rosszindulatú félreértelmezésnek állítva be a vádat. (lásd: Függelék 20. sz. dokumentum, 225–227. oldal)

beszédet mondott a román képviselő, igaz tíz perces szünetre is sor került közben. A kormány részéről jelen volt Wekerle Sándor, Apponyi Albert és Günther Antal is. Vaida-Voevod felszólalásában részletesen elemezte a majdani *Lex Apponyi* paragrafusait, amelyet több képviselőtársa is (Szász József, Török Ferencz, Simkó József, Ugron Gábor, Bakonyi Samu, Posgay Miklós, Förster Ottó, Keszits Antal, Weresmarthy Miklós, Szmrecsányi György stb.) közbeszólással, bekiabálással zavart meg. Több tényező is feszültté tette a légkört. Az elnöknek többször is figyelmeztetnie kellett a Román Nemzeti Párt képviselőjét, hogy beszéljen hangosabban, mert sem a jelen lévő képviselők, sem pedig a gyorsírók nem hallják, amit mond. Nagy felháborodást eredményezett Voevod azon mondata, ami szerint, ha bevezetésre kerülnek a tárgyalt paragrafusok „elkezdődik az egész vonalon a guerilla-harcz, s akkor minden egyes iskolában, melynek ügyeibe a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur be fog avatkozni, harc lesz a végeletekig”.⁴¹⁰ Szász József „Már megint gyilkolni akarnak?” bekiabálását hiába kísérte az elnök csengőjének hangja, a hátsó padban így is felhangzott egy „Ki gyilkolt?” és egy „Negyvennyolcban nem gyilkoltak?” kérdés. Mindezek ellentmondanak a román képviselő visszaemlékezésében leírtaknak, amely szerint „másfél óra után a terem szinte teljesen kiürült”.⁴¹¹ Vaida-Voevod beszédének vége felé magyar, hazafias érzelmű verseket hozott fel példaként, amiket hiába tanítanak meg román gyerekeknek a többségében románok által lakott vidékek iskoláiban, azután „mikor kilép az életbe, úgy fog tenni, a hogy azt Rákosi említett regényében klasszikusan leírja”.⁴¹² Miután elmondta, hogy szerinte „eljön az az idő majd, amikor a magyarság és románság békésen fog élni egymással”, beszédének utolsó gondolataként megpróbált rávilágítani két verssel arra, hogy amennyiben így magyarosít az iskola a továbbiakban is, akkor megtanul ugyan a román tanuló magyarul, de nyelvtudását nem megfelelően, hanem éppen a magyarság ellen használja majd.⁴¹³ Halkan elmondta Györffy József és testvérének válaszüzenetét is, de ez utóbbiról csupán annyit mondott, hogy szerzőjét nem ismeri, valaki – aki bizonyára csak román ember lehet – küldte neki névtelenül. A házelnök csengetéssel is figyelmeztette a román képviselőt, hogy a felolvasott sorokat nem lehet hallani, beszéljen hangosabban. Voevod még öt perc türelmet kért, Vertán Endre pedig megjegyezte: „Olyan vakmerőség,

⁴¹⁰ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet., 1907. 106–107.

⁴¹¹ Uo. 107. Az is cáfolja a román nemzetiségi képviselő által leírtakat, hogy a felszólalását követően tovább folyt a Ház munkája. Szikcsák Ferencz, Sümegi Vilmos, Hock János, Endrey Gyula, Förster Ottó, Ugron Gábor képviselők Voevod beszéde után is vitáztak.

⁴¹² Uo. 110. Rákosi Viktor *Elnémult harangok* című regényéről van szó, melyben rámutat a szerző arra, hogy az ortodox egyház rítusa és nyelve, a román egyházi tradíciók miképpen mentik meg az erdélyi románságot az asszimilációtól, s miképpen veszélyezteti a falvak magyar lakosságát az „elrománosodás”.

⁴¹³ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 1907. 110.

hogy nem meri hangosan olvasni.”⁴¹⁴ Az elnök a következőket mondta a Román Nemzeti Párt képviselőjének: „Bocsánatot kérek, de ez már semmiféle összefüggésben nincs a javaslattal és az nem is lehet valami különösen érdekes, mert olyan hangon tetszik olvasni, hogy senki sem érti meg. Ez csak időtöltési passzió, a mit nem engedhetek meg. Szíveskedjék beszédét tárgyilagosan folytatni, én türelmesen meghallgatom.”⁴¹⁵ A politikus eleget is tett a kérésnek. Néhány mondattal – amelyben közölte, ha törvény lesz a javaslatból, amíg egy önérzetes román lesz Magyarországon küzdeni fog ellene – befejezte felszólalását. Alexandru Vaida-Voevod így emlékezett vissza ezekre a percekre: „Az elnök felszólított, hogy hagyjam abba, én pedig hadarva igyekeztem a szöveg végére érni. Bevett szokás volt a Házban, hogy a gyorsírók abbahagyják a jegyzetelést, amikor a szónok idézetet olvas föl, mert a kérdéses szöveget elkérik tőle, és a megfelelő helyre bemásolják. Mihelyt befejeztem, most is elkérték az idézett szövegeket, így a két verset is.”⁴¹⁶

Az elhangzott beszéd következményei

Az ülés után a román, a szerb és szlovák nemzetiségi képviselők Vaida-Voevod lakására mentek, ami a Király Pálné utca és a Váci körút sarkán [*valójában Királyi Pál u. 20. – K.A.*] volt.⁴¹⁷ Musitzky Döme⁴¹⁸ és Manojlovics János⁴¹⁹ kifejtették véleményüket és aggodalmuknak adtak hangot. Azt tanácsolták Voevodnak, hogy másnap a képviselőházban fejezze ki sajnálatát⁴²⁰ és kérje a magyarokra nézve sértő verssorok jegyzőkönyvből történő kihagyását. A román és szlovák képviselőtársak is hasonló véleményen voltak. Voevodot azonban nem különösen hatotta meg a kollégák aggodalma: „Hagytam, hogy beszéljenek, nem vitatkoztam velük.” – emlékezett később vissza.⁴²¹ Manojlovics már el is kezdte tollba mondani Voevod másnapi beszédét, Maniu pedig írni kezdte azt. A társainak komoly fejtörést okozó román politikus figyelmeztette társait, hogy felesleges előre megírt szöveget

⁴¹⁴ Uo.

⁴¹⁵ Uo.

⁴¹⁶ Vaida Voevod 1998. 42–43.

⁴¹⁷ Vaida-Voevod visszaemlékezése nem teljesen pontos. A képviselőházi lakcímkönyv szerint a „Királypál” (tkp. a Királyi Pál) utca 20-ban lakott, amely a Kálvin téri sarkon állt. Vaida Voevod 1998. 43. Vö.: *Képviselőházi névjegyzék* (1907) 33.

⁴¹⁸ Szerb nemzetiségi képviselő. Első ízben 1905-ben, időközi választáson lett Titelen képviselő szerb nemzetiségi programmal. Tagja volt a verseci egyházmegyei iskolai bizottságnak.

⁴¹⁹ Szerb nemzetiségi képviselő. Az 1906. évi általános választásokon választották képviselővé az orzari választókerületben szerb nemzetiségi programmal.

⁴²⁰ Ez mást jelentett, mint a bocsánatkérés! A házszabály szerint lehetett arra ítélni egy képviselőt, hogy fejezze ki „sajnálatát” a plénum előtt. A képviselőház házszabályai. 189. 258. §

⁴²¹ Vaida Voevod 1998. 43.

összeállítani neki, ugyanis ő rövid vázlatokat szokott készíteni és annak a segítségével szokott beszélni, ha szükséges improvizál. „Úgy képzelitek, azzal fogom tölteni az éjszakát, hogy bemagolom ezeket az elmés stílusgyakorlatokat, amelyeket Maniu útján a szájamba kívántok adni?” – tette fel képviselőtársainak a kérdést.⁴²² A további faggatásokra – melyek arra lettek volna hivatottak, hogy kiderítsék, mit mond majd másnap az országgyűlésben – azt válaszolta: az hangzik majd el, amit a helyzet éppen megkíván.

A korszak parlamentjében a szónok beszédének elmondása után legépele megkapta az elhangzottakat, amit a gépírók készítettek a gyorsíró jegyzőkönyv alapján. A gépiratot az átadás előtt átnézték, kijavították benne a szórendi, nyelvi hibákat, de ha az adott képviselő kivetnivalót, ferdítést, elírást talált benne, jogában állt javíttatni, módosíttatni azt. Ha az adott politikus nem volt hajlandó vesződni az átolvasással, akkor a gyorsírói iroda nézte még egyszer át a szöveget, de az ülésnap estéjéig le kellett ezt adni, ugyanis az ülés egész jegyzőkönyvét éjszaka kinyomtatták és a reggeli első vonatok a *Hivatalos Közlöny* mellékleteként már szállították az ország minden pontjára. Abból a megfontolásból történt mindez, hogy a *Ház* vitái nem csak a jelenlévőkre tartoznak, hanem az egész közvéleménynek tudomást kell róluk szereznie.⁴²³ Így válik érthetővé, mitől féltek annyira Alexandru Vaida-Voevod nemzetiségi képviselőtársai ott abban a Királyi Pál utcai lakásban. Másnap délelőtt tíz órakor, amikor beléptek az ülésterembe – tekintettel arra, hogy reggel már az ország közvéleménye tudomást szerzett a felolvasott verssorokról – nemcsak a terem, de a páholyok és a karzat is zsúfolásig megtelt. Az 1907. április 9-ei, keddi ülésnap Justh Gyula elnöklete alatt zajlott. A téma továbbra is az Apponyi-féle törvényjavaslat volt. Az ülés Ștefan Cicio-Pop román képviselő felszólalásával kezdődött, majd a Ház elnöke ismertette a kialakult, nem szokványos helyzetet. Elmondása szerint előző nap Voevod felszólalása során többször olvasott fel idézeteket, de ez olyan hangerővel tette, hogy azt sem a képviselőtársai, sem a levezető elnök, sem a gyorsírók nem hallották. Az Országgyűlési Értesítőbe azonban ezek a felolvasott versidézetek olyanok, amelyek a parlamenti illetet és a „nemzeti önérzetet a legdurvábban” sértik.⁴²⁴ Miközben Voevodot magyar képviselőtársai kemény szavakkal illették,⁴²⁵ az elnök elmondta, hogy véleménye

⁴²² Uo.

⁴²³ Voevod a következőképpen vélekedett erről: „A magyar parlamentnek ez az irodája még az angol törvényhozásénál is hibátlanabban működött. (Ily módon is őrizte a demokratikus alkotmányosság megtévesztő látszatát, hogy elfedje a feudális szervezet lényegét, amelyet felfele a koronázás alkalmával tett királyi eskü, lefele a választási törvény és annak előírásai biztosítottak. A parlamenti viták szövegének széles körben való terjesztése a magyarok között igazából azt a célt szolgálta, hogy szüntelenül szítsa az ellenkezés sovén szellemét Bécs és a nem-magyar lakosság iránt.)” Lásd: Vaida Voevod 1998. 43.

⁴²⁴ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 133–134.

⁴²⁵ Sümegi Vilmos képviselő „hitvány hazaárulónak” nevezte a román képviselőt.

szerint a gyorsiroda kettős mulasztást is elkövetett: egyrészt jegyzetelniük kellett volna a felolvasott idézeteket, másrészt – amennyiben az nem volt hallható – nem lett volna szabad utólag a naplóba beírni a verseket, csupán azért, mert a román képviselő ezt kérte.⁴²⁶ A gyorsiroda főnöke azzal védekezett, hogy ők pontosan megkérdezték a román képviselőt, hogy valóban teljes egészében elhangzott-e a vers felszólalásakor, ő pedig azt állította, hogy igen. Justh Gyula elmondta, hogy mivel az előző napon ő is arra kérte Voevodot, hogy beszéljen érthetően és Návay Lajos is – kinek elnöklése alatt a napló szerint a vers elhangzott – erre figyelmeztette és kijelentette, hogy semmit nem hall a versből, így szükséges a napló javítása. A házelnök beszédét Markos Gyula képviselő „A fületeknél húzgálunk ki titeket!” bekiabálása szakította meg.⁴²⁷ Justh folytatva beszédét ezt követően azt a kérdést tette föl, hogy a házszabályok 221. §-a értelmében nem kívánja-e az országgyűlés Alexandru Vaida-Voevodot megróni. Mivel joga volt a megróni kívánt képviselőnek mentségére valamit felhozni, így a házelnök felkérte a román képviselőt arra, hogy éljen ezzel a lehetőséggel. Csakhogy Voevod ezen a napon – a visszaemlékezéseiben leírtakkal ellentétben – vagy nem jelent meg, vagy, ha igen, akkor nagyon rövid ideig tartózkodhatott az épületben, így Justh Gyula elnök kénytelen volt felhívni a jelenlévők figyelmét, hogy amennyiben másnap tíz órakor sem lesz jelen Vajda képviselő úr, abban az esetben muszáj lesz akképpen értékelni a helyzetet, hogy a román képviselő nem kíván semmilyen mentséget felhozni saját védelmére. Továbbá utasította a gyorsirodát, hogy a jövőben – esküjüket megtartva – csak azokat a beszédeket és idézeteket vegyék fel a naplóba, amelyeket tisztán hallottak.⁴²⁸ Ezt követően Ugron Gábor képviselő kapott szót, aki sajnálatát fejezte ki, hogy van a törvényhozásban olyan képviselő, aki „ilyen aljas, alávaló verset magára vállalt”.⁴²⁹ Ugron szerint azért is megbotránkoztató mindez, mert a nemzetiségi képviselők parlamenti felszólalásaikor a magyar képviselők „mindenkor a türelem mértékét” tanúsítják.⁴³⁰ Okát a történeteknek abban látta, hogy a képviselőknek joguk van „szabadon beszélni” mindenféle következmény nélkül és a sajtó is szabadon közölheti az elhangzottakat. Így nem lehet „inkriminálni, nem lehet az esküdtszék előtt felelősségre vonni senkit”.⁴³¹ Ștefan Cicio-Pop képviselő arra kérte a képviselőházat, hogy addig ne ítélkezzen képviselőtársa felett, amíg az meg nem jelenik, és magyarázatot nem ad. Véleménye szerint román képviselőtársa csak

⁴²⁶ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 134.

⁴²⁷ Uo.

⁴²⁸ Uo. 135.

⁴²⁹ Uo.

⁴³⁰ Nyilvánvaló a képviselőházi napló olvasásakor, hogy Ugron szavai messze nem tükrözik a valóságot.

⁴³¹ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 135.

illusztrálni akarta a versekkel azt, hogy milyen, amikor gyűlésre gyűlés a válasz, ugyanakkor – bármi is legyen az igazság – a román nemzetiségi képviselők csoportjának az az álláspontja, hogy mindaz, ami történt helytelen. Cicio-Pop elmondta azt is, hogy a történetekhez való viszonyulásukat Voevoddal már a vers elhangzása után közölték, aki beszédét követően rögtön járt „mindenfelé, és kért mindenkit, hogy ez a naplóból kitöröltessék, de azt megtenni senki sem akarta”.⁴³² Minden valószínűséggel vád alá helyezett képviselőtársának szeretett volna Iuliu Maniu is segíteni, amikor arra hívta fel a figyelmet, hogy Alexandru Vaida-Voevodnak „súlyos családi bajai vannak” és ennek ellenére az „ülés elején mégis megjelent”.⁴³³ A román nemzetiségi képviselők közül még Aurel Vlad szólalt fel, ezt követően az elnök javaslatára a törvényhozó gyűlés úgy határozott, hogy másnap, 1907. április 10-én délelőtt 10 órakor folytatja munkáját, s az első pontok egyike lesz: „határozat Vajda Sándor ügyében”.⁴³⁴

Másnap a korábbi ülés jegyzőkönyvének hitelesítése, valamint az indítvány- és interpellációs könyvek felolvasása után sor került Voevod ügyének további „tárgyalására”. A román képviselőnek a hátsó padok egyikében volt az állandó helye, ám amikor Justh Gyula elnök arra kérte, hogy „mentségét adja elő”, hatalmas zaj támadt és bekiabálások hangzottak el. Emlékirataiban így írt ezekről a percekről: „Amikor felálltam, a szónoklataimat kísérő szabályos közbeszólásoknál százszorta hangosabb kiáltásokkal fogadtak. Szerencsére én már annyira hozzá voltam ehhez szokva, nem mint kezdetben, amikor zavarba ejtett, hogy egyfajta szadizmussal elégtételül szolgált és fokozta harci kedvemet. Egyenesen jól fogott, hogy az egyöntetű többségi botrány időt adott, hogy visszanyerjem teljes nyugalmamat. Ismeretlen helyzet előtt ugyanis agyamban túlságos gyorsasággal váltják egymást a képek, ha ellenben tisztán látom a veszedelmes vagy kellemetlen valóságot, a kényszerképzet szertefoszlik.”⁴³⁵ A nem megszokott moraj állandósága miatt, Alexandru Vaida-Voevod székét elhagyva – a széksorok közötti folyósón keresztül – az első padokhoz sétált és itt kezdte el beszédét. Mindenekelőtt sajnálatát fejezte ki, hogy a felolvasott versek sértették a Házat.⁴³⁶ Arról beszélt, hogy sosem gondolta, hogy fenyegetéssel bármit is elérhet, mindig az érvelésnek volt a híve, így a felolvasott versek előtt is elmondta, hogy csak példát hoz arra, hova vezet a kölcsönös (magyar–román)

⁴³² Uo. 136. Hogy ez így történt volna, semmi sem támasztja alá. Vélhetően ezekkel a szavakkal Cicio-Pop Voevod helyzetén szeretett volna javítani.

⁴³³ Uo.

⁴³⁴ Uo. 137.

⁴³⁵ Vaida Voevod 1998. 44.

⁴³⁶ A képviselőtársak bekiabálásokkal jelezték számára, hogy a „magyar nemzetet” sértették azok a bizonyos sorok, nem a „Házat”. Lásd: *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 138.

ellenszenv. Azt állította, hogy nem volt semmi tudatosság abban, hogy halkán olvasta fel a költeményeket, mondott ő már sokkal „keményebb dolgokat, mint ezek a versek”.⁴³⁷ Ez a kijelentés csak olaj volt a tűzre. Eitner Zsigmond képviselő rögtön hangot is adott nemtetszésének a következő mondatokkal: „A helyett, hogy bocsánatot kérne, még tovább henczeg! Disznóság!”⁴³⁸ A Ház elnökének ismét rendet kellett tennie és csak ezt követően folytathatta Voevod. Kijelentette, hogy a verssorokat elítéli és kárhóztatja, ám a jelen lévő képviselők megkérdőjelezték ennek igazságtartalmát és arra kérték, hogy amennyiben ezt tényleg így gondolja, akkor nevezze meg a román szerzőt, különben kénytelenek arra gondolni, hogy e verset ő maga írta. Mentséggként hozta fel, hogy elhangzott beszéde után rögtön lépéseket tett annak érdekében, hogy ezek a verssorok ne kerüljenek román lapok hasábjaira. A képviselőtársak azonban más, meggyőzőbb mentséget kértek a „vád alá helyeztől”. Voevod továbbra is arról beszélt, hogy az Athenaeum nyomdában is járt este kilenc és tizenegy között, annak érdekében, hogy a *Hivatalos Közlöny* mellékletébe ne kerüljenek a felolvasott sorok, de célt nem ért.⁴³⁹ Amikor kérdőre vonták, hogy miért nem kereste meg a Ház elnökét, akkor arra hivatkozott, hogy felszólalása kimerítő volt és elfáradt. Ez a magyarázat arra sarkallta Luby Géza képviselőt, hogy bekiabálással követelje a román képviselőtárs „lámpavasra húzását”.⁴⁴⁰ A román képviselő továbbra is próbálta bizonygatni, hogy a verset megfelelő hangerővel olvasta fel és azt követően mindent megtett annak érdekében, hogy ne kerüljön az a jegyzőkönyvbe. Alexandru Vaida-Voevod felszólalását a következő mondatokkal zárta: „Tisztelt Ház! Az én intenczióm jó volt, de vétkeztem és sértettem, elismerem és megkövetem a házat; alávetem magam természetesen mindenben a ház határozatának.”⁴⁴¹ Az elnök tájékoztatta a jelen lévő képviselőket, hogy a Vajda Sándorral kapcsolatos „határozathozatal” fog következni és elmondta, egyeztetett már az Athenaeum nyomda igazgatójával arról, hogy többé – mert már más képviselő is próbálkozott ilyennel – ne lehessen elhangzott beszédeket a nyomdában módosítani. A jelenlévők többsége amellet szavazott, hogy Voevodot a házszabály 221. §-a alapján jegyzőkönyvi megrovásban részesítsék. Még következett néhány bekiabálás – Pap Zoltán

---

⁴³⁷ Uo. 139.

⁴³⁸ Uo. Voevod maga írja, hogy ekkor „bekiáltások és sértő megjegyzések olyan hangorkánja támadt, amely minden eddigit felülmúlt”. Vaida Voevod 1998. 44.

⁴³⁹ Visszaemlékezésében ilyenről nincs szó, nem tudni pontosan, hogy járt-e felszólalása után a nyomdában.

⁴⁴⁰ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 140.

⁴⁴¹ Uo.

képviselő „kutyakorbácsolást” és felpozozást követelt –, majd az élénk helyeslést tíz perces szünet követte.⁴⁴²

A botrányt okozó beszéd utóélete. Egy újabb „Vajda-ügy”

Vaida-Voevod visszaemlékezésében azt írta, hogy azon az estén, amikor a Ház „egyhangúlag elmarasztalta” őt, a klubban úgy döntöttek képviselőtársaival, hogy egy ideig ő távol marad az ülésektől, lehetővé téve ezzel a nemzetiségi – és főleg román – képviselők további zavartalan munkáját.⁴⁴³ A megbeszéltekhez igazodva a botrányt okozó hosszú heteken keresztül nem vett részt az országgyűlés munkájában, ugyanakkor nevét (az ominózus esetet újból és újból felemlégetve) a magyar képviselőtársak sokszor szóba hozták. 1907 májusának végén a Román Nemzeti Párt képviselője ismét munkához látott és interpellációt nyújtott be „a nagysomkúti, szilágycsehi és krassói választásokon elkövetett visszaélések és törvénytelenések” tárgyában. Május 24-én, pénteken, amikor ígéretet tett a Ház elnöke arra vonatkozóan, hogy másnap válaszol az interpellációra, Somogyi Aladár képviselő megjegyezte, hogy reméli, hogy a válasz meghallgatására el is jön majd Vajda Sándor. Voevod csak június elején jelent meg ismét a parlamentben, de ellentétben azzal, amit áprilisi távozásakor reméltek – tudniillik, hogy a kedélyek csillapodnak majd a hetek teltevel – emlékezetes eseményekkel párosult a visszatérés.⁴⁴⁴ Iuliu Maniu 1907. június 7-ei felszólalásából lehet rekonstruálni a történetet. Maniu – állítása szerint – a parlamentarizmus és a házszabályok védelmében kellett fellépjen, amelyeket „múlt ülésen” Vajda Sándor személyén keresztül ért támadás.⁴⁴⁵ A román képviselőtárs beszámolója szerint a nevezett időpontban Horváth József nagyvázsonyi képviselő Voevodot inzultálta az ülés megnyitása előtt. Horváth a következőket kiáltotta Vajda felé fordulva: „Ezt a gazembert ki kell dobni!”⁴⁴⁶ A magyar képviselő azt is kijelentette, hogy amíg román képviselőtársa jelen van, addig nem szabad az üléseknek elkezdődniük, s ebben Maniu a

⁴⁴² Voevod állítása szerint nemzetiségi képviselőtársaival abban állapodtak meg, hogy a szavazásnál tartózkodnak. Maniu és Jaso Markšić (szerb nemzetiségi képviselő) így is tettek, ám Markšićot Nagy Györfly „Állj fel, te disznó szerb, mert ha nem, a lábammal állítalak fel!” mondattal bírta rá, hogy megszavazza az elmarasztalást, Maniunak pedig Voevod románul mondta, hogy álljon fel, ezzel is elérve, hogy „érjen már véget ez a színjáték”. Lásd: Vaida Voevod 1998. 44.

⁴⁴³ Uo.

⁴⁴⁴ Lásd: *Az Újság* 5. évf., 136. sz. 1907. június 8. 6–8.

⁴⁴⁵ *Képviselőházi Napló*. 1906. X. kötet. 113.

⁴⁴⁶ Uo. 114.

képviselői mentelmi jog megsértését vélte felfedezni. Ugyanis e kijelentés eredményezte azt, hogy később, az ülés szünetében⁴⁴⁷ Somogyi Aladár képviselő Voevod felé rohant és az ülésterem elhagyására akarta kényszeríteni, azaz képviselői kötelességének teljesítésében megakadályozta ezzel.⁴⁴⁸ Somogyit több képviselőtársa is követte⁴⁴⁹ és a „támadók”, valamint a „védők” (a román nemzetiségi képviselők) között dulakodás támadt. A „megtámadott” román képviselőt – miután kézen fogták és eltávolították a teremből – a parlament folyosóján Ráth Endre képviselőházi jegyző, függetlenségi párti képviselő segítségével, az épület elhagyására kényszerítette.⁴⁵⁰ Leszkay Gyula háznapy is mindeközben arra szólította fel a folyosón a Ráth-féle csoportosulást, hogy fizikailag ne bántalmazzák Voevodot,⁴⁵¹ aki „halálsápadtan sietett le a hátsó lépcsőn”.⁴⁵² Maniu a történetek felelevenítése közben arra is rámutatott, hogy – bár ő az esetről nem volt jelen – több hazai és külföldi lap is írt arról, hogy mindezt az eljárást a Ház elnöke nyíltan jónak nevezte, ezzel pedig nem tett mást, mint arra bátorított, hogy a történetek megisméltődjenek.⁴⁵³ A felszólaló román képviselő olyan súlyos és példátlan esetről tartotta a Voevoddal szemben elkövetettek, amelyre „sem Európában, sem Amerikában” nem volt még példa és arra kérte az országgyűlést, hogy az ügyet vizsgálásra küldjék a mentelmi bizottsághoz.⁴⁵⁴ Szerinte az újabb Voevod-ügy során egyes képviselők megsértették a házszabály 221. és 253. §-ait,⁴⁵⁵ a

⁴⁴⁷ Maniu felszólalásában azt állította, hogy mindez a „ház színe előtt” történt. Az elnök rögtön megjegyezte, hogy a történetekre az ülés szünetében került sor.

⁴⁴⁸ Somogyi Aladárt Suciú román képviselő próbálta lefogni, aki „előrehajtott fejjel próbált utat törni”. Amikor sikerült megakadályozni, hogy Vaida közelébe kerüljön, Somogyi felugrott egy padra és padról-padra ugrálva próbált a román képviselő közelébe férközni. Már majdnem célt ért Somogyi, amikor Kóbor Dezső terembiztos derékon ragadta a képviselőt, megakadályozva, hogy megfogja Voevod torkát. Lásd: *Népszava* 35. évf., 136. sz. 1907. június 8. 4. Somogyinak a *Népszava* azt is „felróta”, hogy zsidó származásúként (eredeti neve Krausz Ármin) így próbál „alkalmazkodni a magyarsághoz”. Uo. 1.

⁴⁴⁹ Szentiványi Árpád, Hentaller Lajos, Horváth Gyula és Markos Gyula, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt képviselői vettek részt Somogyi „akciójában”.

⁴⁵⁰ Ráth és Markos megállásra szólította a támadókat, mondván: „Senki se kísérelje tovább! Most már hadd kotródjék a kutya!” *Népszava* 35. évf., 136. sz. 1907. június 8. 4.

⁴⁵¹ Maniu felszólalásában kritizálta Leszkayt azért, mert nem tett többet Vajda Sándor eltávolítása ellen, pedig funkciójából adódóan kellett volna. Lásd: *Képviselőházi Napló*. 1907. X. kötet. 114.

⁴⁵² *Népszava* 35. évf., 136. sz. 1907. június 8. 4.

⁴⁵³ Nem elhanyagolható adalék, hogy miután a megtámadott román képviselő elhagyta az épületet, a folyosókon a képviselők csoportokban tárgyalták a történeteket, s mivel többen „az oláh képviselők tervszerűleg előkészített” akciójáról beszéltek, ezért a megvádoltak együtt keresték fel Justh Gyula elnököt és elégtételt követeltek. Justh figyelmeztette őket, hogy az „első Vajda-botrány” alkalmakor ő azt tanácsolta, hogy a képviselő őszig ne mutakozzon a parlamentben, amit akkor a román képviselők megfogadtak és megígérték, de ígéretüket nem tartották be. A házelnök szavai után Vlad Aurel és képviselőtársai sértődötten távoztak. *Pesti Hírlap* 29. évf., 136. sz. 1907. június 8. 5.

⁴⁵⁴ *Képviselőházi Napló*. 1906. X. kötet. 115. A házszabály 188. §-a értelmében – amennyiben több képviselő is sürgősen tárgyalandónak tartotta a vizsgálat lefolytatását – a bizottság munkáját meg lehetett sürgetni, így az esetről hamar elemzés születhetett volna.

⁴⁵⁵ A házszabály 221. §-a következőképpen szól: „Ha szóló a közérkölciséget és illemtet sértő, vagy egyébként a ház tekintélyével össze nem férő kifejezést használ, vagy ha valamely osztály, nemzetiség vagy hitfelekezet ellen gyűlöletre izgat, avagy a háznak valamely tagja ellen durva sértést követ el, az elnök őt rendreutasítja, sőt tőle a szót már az első alkalommal is megvonhatja; ha pedig szóló az elnök rendreutasítása után ugyanazon

Ház elnöke pedig több ízben is mulasztott, feladatának nem tett eleget. Ezt támasztja alá az is – érvelt Maniu –, hogy Polit Mihály képviselőnek nem adott szót, pedig jelezte azon szándékát, hogy a tárgyalandó témára vonatkozóan fejtené ki álláspontját.⁴⁵⁶ Miután még néhány példát hozott a Ház elnöke által elkövetett hibákra és mulasztásokra, kijelentette: „Éppen azért a mi részünkről kijelentjük, hogy alakilag véve, a parlament határozatai addig, a míg minden egyes tagjának nincs megadva a lehetőség arra, hogy a parlamentben megjelenjék és tanácskozásaiban részt vegyen, a parlament határozatai formailag nem kötelezők.”⁴⁵⁷ Azt is elmondta Iuliu Maniu, hogy a magatartásukat a jövőre nézve attól teszik függővé, hogy a parlament milyen álláspontot foglal majd el ebben a kérdésben.⁴⁵⁸ Az elnök ezt követően megszavaztatta az országgyűléssel, hogy – Maniu kérésének megfelelően – vizsgálja-e a mentelmi bizottság az ügyet sürgősséggel vagy sem. Igennel szavazott 54 képviselő, nemmel pedig 99. A szavazást követően a Ház elnöke válaszolt az őt ért vádakra és tovább folyt a vita a román nemzeti képviselő és magyar képviselőtársai között, amelyben Iuliu Maniu hangsúlyozta azt, hogy kérését továbbra is fenntartja és az elnök a jövőben gondoskodjon Voevod zavartalan munkavégzéséről. Fontos adalék, hogy a román képviselő parlamentből történő eltávolítása miatt nem csak képviselőtársai tiltakoztak, de tiltakozó gyűlést szerveztek a bukaresti diákok is (lásd: Függelék 21. sz. dokumentum, 227-230. oldal). A június közepére tervezett demonstráció azonban elmaradt. Szapáry Lőrinc követségi tanácsos 1907. június 17-én arról tájékoztatta Aehrenthal császári és királyi külügyminisztert, hogy a június 16-ára tervezett tüntetést mégsem tartották meg. Ennek oka az volt, hogy a szervező bizottság egy körlevelet hozott nyilvánosságra, amelyben tudatták, hogy Voevod ügyében Budapesten tanácskozások folynak. Ezzel arra készítették a diákokat, hogy türelemmel várjanak. A Császári és Királyi Külügyminisztérium a jelentést június 22-én továbbította Wekerle Sándor miniszterelnöknek megtekintésre és „a maga idejében történő következtetés levonására”.⁴⁵⁹ Bár a tüntetést elnapolták, a bukaresti román

---

beszéd folyamában a fentebbi hibát ismétli, a szó tőle okvetlenül megvonandó.” A 253. §. pedig ekképpen rendelkezett: „Az elnök a tanácskozási rend érdekében mindig szólhat, sőt ha a tagok attól eltérnének, köteles szólni, őt ezen bebeszélésben gátolni nem szabad”. *A képviselőház házszabályai* 165., 180.

⁴⁵⁶ Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója X. kötet, 1907. 115.

⁴⁵⁷ Uo. 116.

⁴⁵⁸ Az országgyűlési nemzetiségi párt tagjai értekezlet keretén belül döntöttek arról, hogy Voevod ügyében milyen álláspontot képviseljenek. Lásd: *Népszava* 35. évf., 136. sz. 1907. június 8. 4.

⁴⁵⁹ MNL OL, K 26. Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok (1867–1944) 725. cs. 1907-XLI-3146, 1907-XLI-3207.

egyetemisták nem tétlenkedtek. Memorandumot szerkesztettek, melyet eljuttattak a külföldi sajtónak.⁴⁶⁰

Voevod mentelmi ügyében a bizottság jelentését 1907. november 18-án szándékozott az országgyűlésben felolvasni, de ténylegesen – más ügyek elhúzódó megtárgyalása miatt – csak november 26-án került erre sor.⁴⁶¹ Hédervári Lehel előadó jelentését nagy várakozás előzte meg. A bizottság jelentése értelmében az országgyűlés elnöke 1907. április 8-án az *Országgyűlési Értesítő*ben egy olyan verset „fedezett fel”, ami állítólag az április 8-i ülésen hangzott el, bár azt senki (sem a képviselők, sem az elnök, sem a gyorsírók) nem hallotta.⁴⁶² A vers naplóba való bekerülése nem tisztázott. Voevod 1907. április 11-én – mielőtt „a házszabályok értelmében jegyzőkönyvi megrovásban részesítettetett volna” – fel lett szólítva arra, hogy adjon magyarázatot tetteire.⁴⁶³ A román képviselő elégtételt adott a Háznak, kijelentette, hogy „intenciói⁴⁶⁴ helyesek voltak, de a kivitel módja helytelen volt” és ezzel az országgyűlést megkövette.⁴⁶⁵ A képviselők azonban nem tudtak napirendre térni Voevod esete fölött és a képviselőház elhatározta, hogy a román politikust „jegyzőkönyvileg megróják”.⁴⁶⁶ Mindezek után az történt, hogy június 7-én a képviselőház termébe lépve Voevodot inzultálták. A mentelmi bizottság szerint – a kihallgatott tanúk vallomását figyelembe véve – ott a következő történt: Horváth József képviselő gazembernek nevezte román képviselőtársát és a kidobására szólított fel. Somogyi Aladár képviselő ezt megpróbálta megtenni, de ebben megakadályozták. Dulakodás támadt, amelyben részt vettek Szentiványi Árpád, Hentaller Lajos, Horváth Gyula és Markos Gyula. Fizikai bántalmazás nem történt, de a fenyegető magatartást látva Vaida-Voevod önként távozott, tehát a történetek „pszichikai kényszerhatással” voltak a képviselőre és ezért tett így.⁴⁶⁷ Azt azonban nem lehetett megállapítani, hogy pontosan kinek a megnyilvánulása volt hatással a politikusra. Függetlenül ettől a tényről a bizottság úgy döntött, hogy a képviselő mentelmi joga sérült, mert „a törvényhozás tagjának nemcsak joga, de kötelessége a képviselőház üléseiben való részvétel” és „ettől a jogtól csak tételes törvényen alapuló ítélet és a házszabályok útján keletkezett házhatározat foszthatja meg őt, nem pedig egyes képviselők

⁴⁶⁰ *Népszava* 35. évf., 142. sz. 1907. június 15. 4.

⁴⁶¹ *Magyarország* 14. évf., 274. sz. 1907. november 19. 6.

⁴⁶² *Képviselőházi Napló*. 1906. XIII. kötet. 357. A fentiekben láthattuk, hogy április 9-én értesült az elnök az április 8-án Voevod által halkán felolvasott vers sorainak tartalmáról.

⁴⁶³ Uo. 358. Voevod beszédére – a fentiek alapján – április 10-én került sor.

⁴⁶⁴ szándék, törekvés

⁴⁶⁵ *Képviselőházi Napló*. 1906. XIII. kötet. 358.

⁴⁶⁶ Uo.

⁴⁶⁷ Uo.

és nem a képviselőknek csoportja”.⁴⁶⁸ A vizsgálat eredménye ellen a felolvasást követően Nagy György képviselő tiltakozott, szerinte a történekekért nem más a felelős, mint Voevod, aki „nem vonta le eljárásának következményeit” és „dacolva a felkorbácsolt nemzeti indulattal” részt akart venni az országgyűlés munkájában.⁴⁶⁹ A képviselő szerint senki nem bántotta fizikailag társát, így joga nem sérült, s mivel azt állította, hogy a Román Nemzeti Párt tagja gyávaságból hagyta el a termet, az elnök rendre utasította. Ugyanezt kellett az elnöknek tennie Kecskeméti Ferencsel is, aki éljenezte Nagyt. A Voevod-kérdést a bizottság elé vivő Maniu is felszólalt, aki úgyszintén intésben részesült, mivel azt állította nem gondolta volna, hogy ilyen döntés esetében az érintett magyar képviselők tagadni fogják tettüket. Sérelmezte azt, hogy amiért nem lehet tudni pontosan, hogy a dulakodásban ki mit követett el, ezért nem lehet egyik érintett személlyel kapcsolatban sem kijelenteni, hogy mentelmi jogot sértett. Arra szólította fel a törvényhozást, hogy a bizottság javaslatát fogadja el. Lorkovits Iván horvát képviselő is szót kért, de beszédére csak a szünet után kínálkozott mód, ugyanis – tekintettel arra, hogy horvátul szeretett volna megnyilvánulni a kérdésben⁴⁷⁰ – Olay Lajos bekiabálásokkal megakadályozta, hogy felszólaljon.⁴⁷¹ A szünet után Lorkovits jelezte, hogy mégsem kíván beszélni, így Ștefan Ciceo-Pop kapott szót. Felolvasta indítványát, de sem az ő javaslatát, sem pedig Nagy Györgyét nem fogadta el Hédervári Lehel előadó. Az elnök ezután a tanácskozást befejezettnek tekintette és következett a szavazás, amelyen a képviselőház a bizottság jelentését elfogadta.

Összegzés

A románok vallási és politikai vezetői – szinte kivétel nélkül – 1907 tavaszán tiltakoztak az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen, megragadva minden lehetséges eszközt, kihasználva minden lehetséges fórumot. Hatalmas közfelháborodást eredményezett Alexandru Vaida-Voevod román nemzetiségi képviselő április 8-án elmondott beszéde az országgyűlésben, amelynek részét képezte egy alig hallhatóan elmondott, a magyarokat gyalázó vers. Abban, hogy a vers nyomtatott formában, s úgy jelenhetett meg, mintha „szabályos” körülmények között hangzott volna el az ülésteremben, többen is hibáztak. Voevod akciója megosztotta a

⁴⁶⁸ Uo.

⁴⁶⁹ Uo. 359. Nagy György képviselő mondatai azért érdekesek, mert Voevod hosszú hetek után akart ismét bekapcsolódni az országgyűlés munkájába.

⁴⁷⁰ Az 1868: XXX. tc. értelmében joga volt horvátul beszélni az országgyűlésben.

⁴⁷¹ Olay „Nem engedem beszélni horvátul!” és a „Nem tűrjük! Beszéljen magyarul!” közbekiáltásaival nagy zajt váltott ki, többen egyet értettek kérésével. Lásd: *Képviselőházi Napló*. 1906. XIII. kötet. 361.

románságot. Aradról például üdvözlő táviratot írtak neki, amelyben a következő állt: „Rajongásunkat fejezzük ki a kimagasló harcos iránt. Férfias és bátor vagy, mi követünk.”⁴⁷² Az üzenetet küldők között említhetjük többek között Sever Bocut, Papp Vazult, Niță Popescut. Román ügyvédjelöltek, hivatalnokok és polgárok. Ugyanakkor Kolozsvárról két olyan távirat is érkezett, melyek elítélték Vaida-Voevod tettét. Dr. Amos Frâncu, a memorandum-per vádlottjainak ügyvédje a következőket írta: „Vajda úr politikai tevékenységének eddig is nyílt ellenfele voltam. Utolsó parlamenti szereplését pedig elítélem.”⁴⁷³ Elie Dăianu román görögkatolikus főesperes – aki szintén írt a román képviselőnek – véleménye a következő volt: „Mint román görög-katolikus lelkész, magam is meggyőződésből ellenzem a közjó magasabb szempontjából az Apponyi-féle iskolajavaslatot, de különben semmi közöm Vajda képviselőhöz, akinek politikai taktikáját a románság jól felfogott érdekében eddig sem helyeseltem. Az ő utolsó parlamenti kárhuzatos szereplését pedig egészében elítélem emberi, keresztény és román szempontból egyaránt.”⁴⁷⁴ Voevod képviselőtársai felháborodásának mértékét látva beszéde másnapján vagy csak rövid ideig tartózkodott a parlament épületében, vagy be sem ment. Csupán április 10-én próbált a Ház előtt magyarázatot adni arra, miért is olvasta fel az országos felháborodást kiváltó verset, ennek ellenére az országgyűlés jegyzőkönyvi megrovásban részesítette a román képviselőt. Az eset után a román nemzetiségi képviselők úgy döntöttek, munkájuk eredményesebb lesz a közeljövőben, ha kompromittálódott képviselőtársuk nem mutatkozik a parlament épületében.

Alexandru Vaida-Voevod az áprilisi eseményeket követően először 1907. június elején jelent meg ismét a parlamentben, azonban nemes egyszerűséggel kidobták. A román képviselők értetlenül álltak az eset előtt, és Voevod képviselői jogainak megsértését vélték felfedezni. Ő maga egy újságíróval történt interjú során arról beszélt, hogy nem számított ilyen mértékű ellenséges fogadtatásra, mivel előtte pártja több meghatározó magyar politikussal is egyeztetett a visszatéréséről, többek között Wekerle Sándor miniszterelnökkel is. Wekerle ellentmondásosan nyilatkozott – mondta Voevod az újságírónak – ugyanis azt mondta, hogy semmi nem tiltja a visszatérést, joga van a képviselőnek bejönni, hisz elintézett ügyről van szó, ugyanakkor azt tanácsolta, hogy inkább őszig várjanak.⁴⁷⁵ Arra is

⁴⁷² *Pesti Napló* 58. évf., 89. sz. 1907. április 13. 7.

⁴⁷³ Uo.

⁴⁷⁴ Uo., *Tribuna Anul* 11. nr. 80. 1907. aprilie 20. 4. Érdekesség, hogy éppen egy Voevodnak küldött üdvözlő távirat miatt lépett ki két román, Ioan Sevici és Petru Truța az aradi atlétikai klubból, miután kiderült, hogy az eset miatt vizsgálatot indít ellenük a sportegyesület. Eszerint a Voevod-ügy a sportéletre is hatással volt, oda is begyűrűzött. Lásd: *Tribuna Anul* 11. nr. 83. 1907. aprilie 24. 6.

⁴⁷⁵ *Pesti Hírlap* 29. évf., 136. sz. 1907. június 8. 5–6.

hivatkozott, hogy a megjelenésre az is kötelezte, hogy pár héttel korábban a nemzetiségi választókerületek polgárai felszólították őket, román nemzetiségi képviselőket, hogy olyan működést fejtsenek ki a parlamentben, amely működés megfelel az általuk proklamált aktivitás programjának.⁴⁷⁶ Hogy pontosan mi motiválta a Román Nemzeti Pártot arra, hogy pont június elején állítsa ismét „csatasorba” Voevodot nehéz rekonstruálni. Nem tartható kizártnak, hogy Ferenc József Budapesten tartózkodása (ekkor volt a fővárosban a király koronázásának jubileumi ünnepe) miatt döntöttek így. Egy esetleges botrány a király „előtt” – ami be is következett – javít(hat)ott a Bécsben komoly érdekérvényesítő munkát folytató román politikai körök esélyeit illetően.⁴⁷⁷ Az azonban tény, hogy eltávolítását követően Vaida-Voevod kapott egy olyan táviratot, amelyben ez állt: „Az ázsiai vandalizmus az egész civilizált világot undorral fogja eltölteni. Büszkék vagyunk reád. Szívünk és gondolatunk veled van. Gratulálunk és arra kérünk, hogy folytasd a nemes küzdelmet népünk szent szabadságáért.”⁴⁷⁸ Nem véletlen talán, hogy ezt követően a *Magyar Királyi Posta* a román képviselő címére küldött üdvözlő táviratokat nem volt hajlandó kézbesíteni a címzettnek.⁴⁷⁹ A második „Vajda-ügy” súlyát mutatja az is, hogy nem csak belpolitikai visszhangja volt az esetnek, a bukaresti diákok tüntetési szándéka, valamint a tüntetés szervezésének megkezdése azt mutatja, hogy külpolitikai vonatkozásai is vannak az esetnek. Megállapítható az is, hogy a felolvasott versért Voevodnak komolyabb szankcióval nem kellett számolnia, mint ahogy nem részesültek büntetésben azok a parlamenti képviselők sem, akik román társukat törvénytelenül távolították el a parlamentből. Továbbá az is tény, hogy a román történetírás csupán említés szintjén foglalkozik Alexandru Vaida-Voevod azon tevékenységével, amely az 1907-es Apponyi-féle törvényjavaslathoz köthető.

---

⁴⁷⁶ Uo.

⁴⁷⁷ *Pesti Hírlap* 29. évf., 136. sz. 1907. június 8. 1.

⁴⁷⁸ *Népszava* 35. évf., 136. sz. 1907. június 8. 4.

⁴⁷⁹ *Népszava* 35. évf., 142. sz. 1907. június 15. 4.

8. A Bihar vármegyei románok tiltakozása az 1907. évi iskolaügyi törvények ellen

A bihari román egyházak tiltakozása szervezett keretek között

A Bihar vármegye területén élő románok különböző formában tiltakoztak. Azért is érdemes részletesebben megvizsgálni reakciójukat, mert az ország keleti részében tapasztaltakhoz képest is nagy aktivitást mutattak az itt élő románok nemzetiségi jogaik megvédésének érdekében. Bizonyítható, hogy a román nemzetiségi vezetőknek, valamint a román sajtóorgánumnak jelentős hatása volt az itt élő nemzettestvéreikre, így nem véletlen, hogy több tiltakozó akcióra is sor került.⁴⁸⁰ Az első tiltakozó gyűléseket a bihari román egyházak kezdeményezték. 1907. március 7-én a nagyváradi ortodox esperesség zsinatot hívott össze, amelyre Toma Păcală esperes elnöklésével a templom⁴⁸¹ melletti – az egyház által fenntartott – iskolában került sor. A zsinat tiltakozott a törvényjavaslat ellen, tekintettel arra, hogy annak több pontjában az egyházi autonómia megsértését látta, és felhívást intézett a magasabb tisztséget betöltő egyházi vezetőkhez, arra kérve őket, hogy adjanak hangot ők is nemtetszésüknek.⁴⁸² A jelenlévő papok között nagy lelkesedést váltott ki az a tény, hogy a törvény kapcsán egységes állásponton voltak. A *Tribuna* című aradi újság hasábjai méltatták a Nagyváradon történeteket, dicsérve a zsinat „gyors reakcióját”.⁴⁸³ A felhívás nem volt eredménytelen, mind az ortodox, mind pedig a görögkatolikus felekezet előljárói tiltakozó gyűlések megtervezésébe és megszervezésébe kezdtek. Szándékukban állt megmutatni azt is, hogy kritikus helyzetekben a románok félre tudják tenni a felekezeti különbségeket, „le tudják bontani a válaszfalakat”, fontosabbnak tartva a nemzeti kérdéseket, jelen esetben a román iskolákat és egyházakat ért „támadást”.⁴⁸⁴ *Biserica în frunte* (A vezető egyház) címmel hasonló dokumentum készült a Bihar vármegyei Vaskoh városának ortodox esperesi gyűlésén is.⁴⁸⁵ 1907. március 28-án a sólyomkőpestesi ortodox gyülekezet is úgy döntött, hogy „egy tökéletesen összehangolt erőfeszítésre” van szükség ahhoz, hogy a budapesti kormány meghátráljon és visszavonja a törvényjavaslatait.⁴⁸⁶ Az érvasadi görögkatolikus

---

⁴⁸⁰ Uo. 31.

⁴⁸¹ Biserica cu Lună, magyarul holdas templom.

⁴⁸² Papp 1907. 7.

⁴⁸³ *Tribuna*, anul 11., nr. 46. 7.

⁴⁸⁴ Uo.

⁴⁸⁵ *Tribuna*, anul 11., nr. 52. 5.

⁴⁸⁶ Faur, F. 1994b. 32.

esperesség is gyűlést hívott össze, ahol a jelenlévők ugyanarra az álláspontra jutottak az Apponyi-féle törvényjavaslattal kapcsolatban, mint korábban az ortodox egyházon belül kezdeményezett megbeszélések résztvevői.⁴⁸⁷ Mint látható a bihari román nemzetiség gyorsan reagált a benyújtott törvényjavaslatra, és egyházaik világossá tették: minden törvény adta keretet kihasználnak annak érdekében, hogy megakadályozzák Apponyi Albert törvényjavaslatának elfogadását.

Sok egyház által meghirdetett gyűlésről, tanácskozásról nem maradt meg jegyzőkönyv, akadnak mégis olyanok, amelyekről igen. Élesdlokon 1907. március 23-án került sor rendkívüli tiltakozó gyűlésre, amelyen felszólalt Petru Cipou tanító is, aki elmondta, hogy a benyújtott törvényjavaslat akadálya a román nép kulturális előrehaladásának és olyan hivatalnokok alá kényszeríti a román községi és egyházi fenntartású iskolákat, akik nincsenek tisztában ezeknek az intézményeknek a sajátosságaival. Kiemelte, hogy egyesek mindezt a „felhajtást” azért generálják, hogy „hazafias érdeket szerezzenek”.⁴⁸⁸ Az összejövétel jegyzőkönyvét tíz élesdloki lakos írta alá, és úgy zárul, hogy hangsúlyozzák a jelenlévők a törvényjavaslatban rejlő, a román egyházi iskolákra leselkedő „veszélyt”, egyértelművé téve a község lakosságának törvénnyel szembeni elutasító álláspontját.⁴⁸⁹ Ugyanezen a napon Belényesen is gyűlést tartottak, ahol elemzés tárgyát képezték a törvényjavaslat paragrafusai, melyet „megsemmisítőnek” és az „egyházi iskolák kisajátítására” alkalmasnak találtak.⁴⁹⁰ Április 6-án dr. Gavril Cosma ismét összehívta a belényesi ortodox híveket, mintegy demonstrálva azt, hogy minden helyi román ellenzi az Apponyi Albert által előterjesztett törvényjavaslatot.⁴⁹¹ Mezőszakadát román közössége március 24-én határozta el, hogy „szent kötelessége” felemelnie hangját.⁴⁹² „Akárcsak őseink, kik szent örökségként hagyták ránk e nyelvet, mi is szeretnénk a jövőben gyermekeink lelkébe ezen a nyelven plántálni az igazságokat, és készek vagyunk teljes erővel az ellen harcolni, ami próbálja megszentelteleníteni az ehhez való jogunkat.” – olvasható az általuk kiállított dokumentumban.⁴⁹³ A fenyéresi román tiltakozó gyűlés március 27-én arra az álláspontra jutott, hogy szeretnének megmaradni a jövőben is románoknak és meg szeretnék őrizni „ősi” nyelvüket.⁴⁹⁴ A drágotaiak üdvözölték vezető

⁴⁸⁷ *Tribuna*, anul 11., nr. 81. 6.

⁴⁸⁸ ANDJB, fond Parohia ortodoxă Lunșoara, dos. 2, f. 3.

⁴⁸⁹ Uo.

⁴⁹⁰ ANDJB, fond Parohia ortodoxă Beiuș, dos. 10, f. 275–276.

⁴⁹¹ Uo.

⁴⁹² *Tribuna*, anul 11., nr. 59. 5.

⁴⁹³ Uo.

⁴⁹⁴ *Tribuna*, anul 11., nr. 66. 4.

papjaik memorandumát, melyet az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen fogalmaztak meg, s melytől azt várták, hogy elviszi a románság „keserves kiáltását a királyi trónig”, ahonnan megértést és jóindulatot vártak.⁴⁹⁵ Pokolán a helyi román közösség a következőt fogalmazta meg: „Minden olyan embernek, aki a nép vezetőjének minősül és tiszteletnek örvend, feladata a létezését biztosító jogok megvédése, akár az életének árán is. Gyülekezetünk, felismerve azt, hogy kötelessége megvédenie egyházi és az oktatással kapcsolatos jogait (...) elhatározta, hogy tiltakozik Apponyi törvénytervezete ellen és csatlakozik ahhoz a küzdelemhez, mely megvédeni akarja településeinket”.⁴⁹⁶ Belényesforrón az ortodox egyház gyűlése úgy határozott április 7-én, hogy meglátása szerint a kultuszminiszter által beterjesztett törvények „ellenkeznek a természet törvényeivel, és minden pedagógiai alapelvvel”, így tiltakozik ezek ellen.⁴⁹⁷ Hasonlóképpen cselekedett ugyanezen a napon Belényesszentmárton ortodox gyülekezete is.⁴⁹⁸

A települések gyülekezeteinek egységes álláspontját látva sorra foglaltak állást Bihar vármegye legfontosabb román egyházi fórumai is. 1907. április 7-én Belényes az ortodox egyházmegyei gyűlés adott hangot tiltakozásának, április 14-én Fugyivásárhelyen került sor tiltakozó gyűlésre jelentős egyházi vezetők részvételével.⁴⁹⁹ E hónap végén (április 25) általános jelentést tett közzé a nagyváradi görögkeleti konzisztórium, melyet Vasile Mangra⁵⁰⁰ vikárius ellenjegyzett. Ebben az állt, hogy a *Lex Apponyival* kapcsolatban a következő megállapítás született: az lényegesen megváltoztatja és korlátozza a románság kulturális életét.⁵⁰¹ A jelentés tükrözte minden olyan egyházi testület álláspontját, mely jogilag a konzisztórium alá tartozott. A megnevezett Bihar vármegyei települések ortodox gyülekezeteinek, valamint a görögkatolikus és ortodox egyház vezetőinek reakciói jól szemléltetik az itt élő románság viszonyulását az 1907. évi iskolai törvényekhez.

A bihari román tanítók tiltakozása szervezett keretek között

Fontos adalékkal szolgálnak az ortodox egyházhoz tartozó intézményekkel, az általa fenntartott iskolákkal kapcsolatos dokumentumok is. 1907. április 11-én az ortodox egyház által fenntartott iskolák tanítói konferenciát rendeztek. A konferencia azzal a határozattal

⁴⁹⁵ *Tribuna*, anul 11., nr. 66. 5.

⁴⁹⁶ ANDJB, fond Parohia ortodoxă Pocola, dos. 2, f. 3.

⁴⁹⁷ *Tribuna*, anul 11., nr. 75. 7.

⁴⁹⁸ Uo.

⁴⁹⁹ *Tribuna*, anul 11., nr. 91. 6.; *Tribuna*, anul 11., nr. 77. 5.

⁵⁰⁰ A korabeli magyarok gyakorlatban a Mangra Vazul formát használták.

⁵⁰¹ Faur, F. 1994b. 34.

zárult, hogy a jelenlévő tanítóság „a leghevesebben tiltakozik” Apponyi kultuszminister törvénytervezete ellen, mely „megvonja a tanítók szabadságát”.⁵⁰² „Köztudott, hogy a bihari tanítók vannak a legrosszabbul fizetve, és ha valakinek szüksége van segítségre, azok mi vagyunk. Mindezzel együtt, ha arról van szó, hogy néhány tíz koronáért cserébe lemondjunk szabadságunkról és szabad akaratunkról, valamint fegyver legyünk valakinek a kezében nemzetünkkel szemben, melyhez mi is tartozunk, akkor inkább elutasítunk minden segítséget és szegények maradunk, de tetteinkben mégis szabadok.” – közli a konferencián elhangzottakból a *Tribuna*.⁵⁰³ A Belényes környéki román tanítók 1907. április 25-én tartottak megbeszélést⁵⁰⁴ és feltételezzük, hogy máshol is sor kerülhetett ilyen tanítói gyűlésekre, azonban ezekről vagy nem maradt meg dokumentum, vagy ezeknek megtalálása még várat magára.

Egyéni próbálkozások és magánakciók

A *Tribuna* 1907. május 10-ei számában *Bihoreniii nu se lasă* (A bihariak nem hagyják magukat) címmel jelent meg egy írás, melyben a következő volt olvasható: „ott egy olyan általános ellenállás van jelen, melyet fiatalok indítottak el, és egyre inkább terjed az a szemlélet, hogy a törvényjavaslat ellen megmozdulásokat kell szervezni”.⁵⁰⁵ Flaminia Faur könyvében külön kiemeli azt, hogy Belényes környékén arra is volt példa, hogy román nők kezdtek tiltakozó akcióba. Viora Ciordaş és Hortensia Paguba 1907. áprilisának első vasárnapján végig járták a Belényes környéki falvakat, tájékoztatva mindenhol a lakosságot a „nehéz helyzetről” és a „hatalmas veszélyről”, amelyben a román nép van.⁵⁰⁶ Vasile Mangra, a nagyváradi román ortodox konzisztórium elnökhelyettese, 1907. március 7-én írt levelet Roman R. Ciorogariunak, az aradi ortodox román *Pedagógiai és Teológiai Intézet* igazgatójának, amelyben ragaszkodott az egyházi elöljáró ahhoz, hogy az igazgató adjon ki az ortodox egyházi iskolák nevében egy nyilatkozatot, amelyben tiltakozását fejezi ki az Apponyi-féle törvények ellen. „Harcosabbnak kell lennetek, ugyanis a nép könnyen mozgósítható, a metropolita ismét gyorsan össze tudja hívni a konzisztóriumot miután a miniszter visszautasítja a törvénytervezet módosítását, s neked szervezned kell egy közös [*a két román egyház részvételével* – K.A.] akciót, mellyel az uralkodó elé lehet menni, mint

⁵⁰² *Tribuna*, anul 11., nr. 76. 3–4.

⁵⁰³ Uo.

⁵⁰⁴ *Tribuna*, anul 11., nr. 86. 6.

⁵⁰⁵ *Tribuna*, anul 11., nr. 93. 2.

⁵⁰⁶ Femeile în luptă, *Tribuna*, anul 11., nr. 71. 4. Hivatkozva: Faur, F. 1994b. 36.

amilyenre az elmúlt időszakban példa is volt” – írja Mangra, utalva az 1892. évi román memorandumra.⁵⁰⁷ Mangra választása azért is érdekes, mert két hónappal korábban, január 20-án Apponyi Albert kultuszminiszter éppen a Ciorogariu igazgatása alatt működő iskolát látogatta meg Aradon, mely látogatás alkalmával Ciorogariu köszöntötte Apponyit Ioan I. Papp egyházmegyei püspök társaságában.⁵⁰⁸ A tiltakozás verses formát is öltött. Alexandru Munteanu, a sólyomköpestesi esperes a *Tribunában* jelentette meg versét *A nehéz órákban...* címmel, melyből íme egy rövid idézet: „Egy indíttatása van lelkünknek:/Legyünk egyik mindannyian/Legyünk testvérek/S vitézek a viharban”.⁵⁰⁹

Jelentek meg Bihar vármegyei tanítók által írt cikkek is a sajtóban. A nyárszegi román tanító, Iulian Paguba írása 1907. március 21-én látott napvilágot. A pedagógus megállapította, hogy a románság többségét aggasztja a törvénytervezet, mert az nem csak az egyházakat és az iskolákat veszélyezteti, hanem a románság létét is.⁵¹⁰ Kisősiből Augustin Maior arra hívta fel a figyelmet, hogy az elfogadás előtt álló törvénynek van egy „veszélyes arca”, ugyanis látszólag „csak” az iskoláik vannak veszélyben, de az iskolán keresztül a román kultúra, a kultúrán keresztül pedig az „igazi szabadság”.⁵¹¹ „A szabadság és a kultúra a két legfontosabb feltétele egy nép fejlődésének.” – írta Maior.⁵¹² A fugyivásárhelyi pap, Petru Popa is kifejtette véleményét a nyilvánosság előtt. Ő a kialakult helyzetet úgy ítélte meg, hogy van pozitív hozadéka is, a „méltóságteljes” és „nagy harc” ugyanis minden román „feltüzel ilyen tekintetben”.⁵¹³ Dr. D. Lascu a *Tiszántúl* című nagyváradi folyóiratba írt cikket az Apponyi-féle törvénnyel szembeni román tiltakozásról, próbálva „tisztá képet” nyújtani, szemben a „magyar sajtóban megjelenő rágalomokkal”.⁵¹⁴ A *Lupta* című újságban is jelent meg cikk a Bihar vármegyei románok összehangolt tiltakozásáról. „Az ez évben elkezdődött, iskoláinkért folytatott harc ékes példája az az összromán ellenállás (...), mely Biharban megvalósult, ahol az egyházi tanácsok és bizottságok felemelték hangjukat az iskolaügyi törvények ellen” – hívta fel a figyelmet az újság.⁵¹⁵ A fentiekben említett Vasile Mangra a *Nagyvárad* című újságnak adott interjút 1907. május 19-én. Mangra kiemelte, hogy az Apponyi-féle törvény „előírja elsősorban a magyar nyelv tanulását, ami a valóságban lehetetlen a személyes motiváció hiánya miatt”, valamint elmondta, hogy sérti

⁵⁰⁷ ANDJAR, fond personal Roman Ciorogariu, dos. 17, f. 177.

⁵⁰⁸ *Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad. Anul Școlar 1906/1907.*

⁵⁰⁹ *Tribuna*, anul 11., nr. 50. 2.

⁵¹⁰ *Tribuna*, anul 11., nr. 58. 6.

⁵¹¹ *Tribuna*, anul 11., nr. 81. 6.

⁵¹² Uo.

⁵¹³ *Tribuna*, anul 11., nr. 79. 5-6.

⁵¹⁴ Faur, F. 1994b. 37.

⁵¹⁵ *Lupta*, 1907. nr. 97. 1. Hivatkozva: Faur, F. 1994b. 37.

az egyházi autonómiát és a román nemzeti érzést.⁵¹⁶ Dr. Coriolan Pop, a vármegye XX. század eleji egyik legmeghatározóbb román politikusa, a *Tribunában* jelentette meg cikkét, melyben felhívta a figyelmet arra, hogy vannak Európában olyan közéleti, nagy népszerűségnek örvendő személyek, akik ismerve az erdélyi románok helyzetét, a budapesti magyar kormány „diszkriminatív” támadását a nemzetiségek ellen, „beszálltak a harcba” a románság „szent ügyéért”.⁵¹⁷ Külön kiemelte a román politikus a „harcba szállók” közül Lev Nyikolajevics Tolsztojt és Bjørnstjerne Bjørnson, és utalt Robert William Seton-Watson *The Future of Austria-Hungary and the Attitude of the Great Powers* (Ausztria-Magyarország jövője és a nagyhatalmak hozzáállása) című könyvére, mondván, hogy abban tökéletesen szemléltetve van a „rövidlátó” nemzetiségi politika, amit a „soviniszta magyarok” folytatnak.⁵¹⁸ Mindezek az egyéni tiltakozások, magánakciók ösztönzőleg hatottak a Bihar vármegyében élő románságra, így olyanok is nyíltan kritizálták az oktatásügyet érintő törvényjavaslatot, akik legkisebb rálátással sem voltak a nemzetiségi iskolák belső életére, a tanítóság problémáira.

Tüntetések románok lakta településeken

Apponyi törvénytervezete ellen az első tiltakozó felvonulásra az ugrai választókerületben, Oláhszentmiklóson került sor 1907. március 24-én.⁵¹⁹ A román nyelvű erdélyi sajtó „üditő” hírként számolt be arról, hogy az itteni lakosság „izgatottan várja a tüntetés napját”, melyre több bihari vezető politikust várnak, s feltételezhetően jelen lesz a *Tribuna* egyik szerkesztője is, kinek lapja azt írta, ez lesz „a nemzet védelmében folytatott demonstrációsorozat csúcspontja”.⁵²⁰ „Örök emlék marad az, ami a Bihar vármegyei Oláhszentmiklóson lesz, ahol a román nemzet tiltakozó gyűlést szervez. Ki gondolta volna, hogy Biharból származik majd ez a rendkívüli kezdeményezés?” – dicsérték a helyi románok akcióját a *Tribuna* hasábjain.⁵²¹ A tüntetés napirendi pontjai között kettő szerepelt: párbeszéd a Monarchia belpolitikai helyzetéről, az Apponyi-féle törvényjavaslat elítélése. 1907. március 24-én reggel elindult Nagyváradról a vonat Oláhszentmiklós irányába, rajta ült dr. Teodor Mihali (a magyar parlament nemzetiségi klubjának elnöke) és felesége, dr.

⁵¹⁶ *Nagyvárad*, 37. évf., 115. sz. 3.

⁵¹⁷ *Tribuna*, anul 11., nr. 249. 2.

⁵¹⁸ Uo.

⁵¹⁹ *Tribuna*, anul 11., nr. 48. 6.

⁵²⁰ *Tribuna*, anul 11., nr. 54. 5.; nr. 60. 4.

⁵²¹ Uo.

Dumitru Lascu politikus, Vasile Babi (hitelintézeti igazgató), dr. Nicolae Zigre és a nagyváradi jogi akadémia több román hallgatója.⁵²² Cséffánál szálltak le a szerelvényekről, ahol kisebb tömeg várta őket, akik a *Deșteaptă-te române*-t (Ébredj román!-t) és különböző román dalokat énekeltek. Albu pópa köszöntőjére Mihali válaszolt. Innen aztán szekérral indultak tovább Oláhszentmiklósrá, a „szekérkonvoj” vidám nótázástól volt hangos.⁵²³ Felsőbarakonyban éljenzve várta őket a falu népe, akikhez Mihali és Lascu beszédet intézett. A beszédeken felbuzdulva többen a vendégekkel tartottak, akik Oláhszentmiklóson is hasonló fogadtatásban részesültek. A falu szélén éljenző parasztok várták Mihaliék szekereit. A kis település zsúfolásig megtelt, tekintettel arra, hogy Rojt, Felsőbarakony és Cséffa lakosai közül is többen eljöttek a meghirdetett tüntetésre. Délután egy órakor Teodor Eleneș (a helyi lakosság egyik előljárója) nyitotta meg a tiltakozó gyűlést, majd Lascu beszéde következett. Beszédében kitért azokra a „rágalmakra”, amelyekkel a magyar parlamenti képviselők illetik a román népet, valamint arra a szegénységre, mely arra kényszeríti a románokat, hogy elhagyva az országot és családjukat, Amerikába vándoroljanak.⁵²⁴ Beszédét háborgó bekiabálások kísérték. Lascu után Mihali beszélt az egybegyűltekhez. Felhívta a figyelmet arra a „férfias küzdelemre”, amit a román nemzetiségi képviselők folytatnak a parlamentben, majd hosszasan beszélt a Román Nemzeti Párt programpontjairól.⁵²⁵ Hangsúlyozta az általános választójog bevezetésének fontosságát, valamint az egyházi és grófi birtokok felosztását a parasztok között. A hallgatóság annak ellenére, hogy az időjárás nem volt kegyes és havazni kezdett, türelemmel hallgatta a szónokot. Más nem intézett beszédet az egybegyűltekhez. A tüntetés egy tiltakozó kiáltvány elfogadásával fejeződött be, melynek címzettjei a Román Nemzeti Párt, valamint a román püspökök voltak. Arra kérték őket, hogy szervezzenek egy olyan nagyszabású tiltakozó gyűlést az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen, melyen „képviselteti magát az ország minden olyan része, ahol románok élnek”.⁵²⁶ Flaminia Faur történész szerint az oláhszentmiklósi tüntetés több volt, mint egy demonstráció az iskolaügyi törvénytervezet ellen, valójában egy „kormányellenes politikai megnyilvánulás” volt.⁵²⁷ A *Tribuna* pedig arról írt, hogy Mihaliék és a váradiak „köszönettel a lelkükben” távoztak, ami az „ugrai választókerület románjai kiállításának” volt köszönhető.⁵²⁸ A lap szerint az oláhszentmiklósi szónokok mindezek után

---

⁵²² Faur, F. 1994b. 40.

⁵²³ *Tribuna*, anul 11., nr. 61. 6–7.

⁵²⁴ Faur, F. 1994b. 40–41.

⁵²⁵ Uo. 41.

⁵²⁶ Uo.

⁵²⁷ Uo.

⁵²⁸ *Tribuna*, anul 11., nr. 61. 6-7.

meg voltak győződve arról, hogy „egy ilyen néppel sikerül győzelemre vinni a közös ügyet”.⁵²⁹

Tiltakozó gyűlésre került sor Magyarcsékén is 1907. április 16-án.⁵³⁰ A *Nagyvárad* című újság beszámolt arról, hogy tiltakozó gyűlésre kerül sor a Bihar vármegyei falu piacterén, melynek célja „a románság agitálása az oktatásügyi törvény ellen”.⁵³¹ A román sajtó arról írt, hogy annak ellenére, hogy a magyar hatóságok „minden lehetséges módon” próbálták megakadályozni a tüntetést, jelen volt a szakadó esőben egy 500 fős tömeg.⁵³² Bár a demonstrációt a főszolgabíró, Ercsey Zsigmond engedélyezte, a csendőrség mégis megjelent a falu piacterén, ahol nem csak helyiek tartózkodtak, hanem más települések román papjai és tanítói is.⁵³³ A főszolgabíró nyitóbeszédében arra kérte a rendezőket és a jelenlévőket, hogy tartózkodjanak mindennemű agitációtól. Az esemény főszervezője George Popescu helyi ügyvéd volt, de részt vett az eseményen Ioan Pop pusztahollódi pópa is, aki világossá tette, hogy a tüntetéssel tiltakozni kívánnak a tanügyi törvény ellen.⁵³⁴ Popescu ezzel kapcsolatban elmondta, hogy a megnevezett törvény „megnehezíti a szegény nép” életét és „gyakorlatilag hozzájárul a román iskolák szétveréséhez”.⁵³⁵ A törvény alkalmazásával – fejtette ki Popescu – a román iskolákat magyar iskolákká akarják alakítani. A legvehemensebb szónok Dumitru Lascu volt, aki szerint példanélküli, hogy a hatóságok a csendőrséget felhasználva akarják a románok demonstrációját szándékában megakadályozni. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány a románokat meg akarja fosztani anyanyelvétől, mely kormány megígérte, hogy „kötelet fog gyártani a románok felakasztása céljából, ha azok ipart követelnek”.⁵³⁶ Ercsey ezek hallatán megakadályozta Lascut abban, hogy beszédét folytassa, aki távozott a helyszínről. Végül Vasile Pop lelkész olvasott fel egy határozatot, melyben az Apponyi-féle törvényjavaslat elleni tiltakozás kapott helyet. A kellemetlen szituáción javítani kívánó Inger Suliman egy rövid, békéltető szónoklatot tartott, ami semmit nem segített a kialakult feszült helyzeten. Az már csak olaj volt a tűzre, hogy amikor Lascu hazaindult egy szolgáló – állítások szerint Korda képviselő szolgálója – ököllel mellbe ütötte a román képviselőt, akit csak az mentett meg a nagyobb veréstől, hogy kísérői lefoglalták a támadót.⁵³⁷

⁵²⁹ Uo.

⁵³⁰ *Tribuna*, anul 11., nr. 69. 6.

⁵³¹ *Nagyvárad*, 37. évf., 88. sz. 1.

⁵³² *Tribuna*, anul 11., nr. 77. 6.; *Nagyvárad*, 37. évf., 89. sz. 2.

⁵³³ *Nagyvárad*, 37. évf., 89. sz. 2.

⁵³⁴ Uo.

⁵³⁵ Uo.

⁵³⁶ Uo.

⁵³⁷ *Tribuna*, anul 11., nr. 77. 6.

1907. március 31-ére tüntetést hirdettek Körösgyéresre. A tüntetés szervezői a következő pontokban fogalmazták meg követeléseiket: az általános választójog bevezetése, a szabad gyülekezéshez való jog, az Apponyi-féle törvénytervezet visszavonása.⁵³⁸ Annak érdekében, hogy minél nagyobb számban legyenek jelen románok a demonstráción, Lascu a Körösgyéres környéki falvakba felhívást juttatott el, mely „meghívó” tartalmazta az időpontját is a tüntetésnek: 1907. április 7., vasárnap. Az időpontmódosítás a nagyváradi szolgabíró kérésére történt, aki azzal a kéréssel fordult a szervezőkhöz, hogy várják meg, amíg a húsvét ünnepe letelik, hogy azt mindenki családi körben tölthesse.⁵³⁹ Lascu öt nagyváradi román fiút küldött Körösgyéresre, hogy azokat, akikhez esetleg nem jutott el a hír az időpont módosulásáról, tájékoztassák. A nagyváradi fiatalokat a helyiek örömmel fogadták és román nemzeti dalokkal kísérték be a községbe.⁵⁴⁰ Ott azonban meglepődve vettek tudomást arról, hogy csendőrök állomásoznak, akik azért lettek kivezényelve, hogy abban az esetben, ha mégis a korábbi időpontban akarnák megszervezni a tüntetést, azt megakadályozzák.⁵⁴¹ A szervezők zokon vették a hatóságok preventív jellegű tettét, és úgy értelmezték a történeteket, hogy ez újabb tanúbizonysága annak, hogy az állam nem bízik a románokkal kötött egyezségekben, akkor sem, ha az a legtisztességesebb keretek között történik.⁵⁴² A demonstrációra április 7-én délután sor került. 2 órakor megérkezett a község vasútállomásába az a vonat, amely Nagyváradról szállított román diákokat és értelmiségieket. A településen jelen volt Nagy Márton főbíró, a szolgabíró, a jegyző és 14 csendőr is.⁵⁴³ Az érkező vendégeknek látható módon nem volt ínyükre az „állam jelenléte”, amit azzal próbáltak éreztetni, hogy még provokatívabb megnyilvánulásokat tettek. A vonatról leszállókat nagy éljenzéssel fogadták a helyeik, a köszöntő beszédet az érkezők részéről egy pap, Romul Mangra mondta, Ioan Russu-Şirianu pedig válaszolt erre. Innen a demonstrálni készülő kocsikkal és gyalogosan indultak a piactérre.⁵⁴⁴ A tiltakozó gyűlés elnökévé dr. Nicolae Zigret egyházkonzisztórium titkárt választották, majd az első szónok következett Ioan Russu-Şirianu személyében. Russu-Şirianut Kőszegi jegyző szakította félbe, de mivel a jelenlévő tömeg zúgolódni kezdett, ezért a főbíró elnézést kért, s folytatódhatott a megkezdett beszéd a jelenlévő románság hangos ovációja közepette.⁵⁴⁵

⁵³⁸ *Tribuna*, anul 11., nr. 61. 5.

⁵³⁹ Faur, F. 1994b. 43.

⁵⁴⁰ *Tribuna*, anul 11., nr. 69. 5.

⁵⁴¹ Uo.

⁵⁴² Faur, F. 1994b. 44.

⁵⁴³ *Tribuna*, anul 11., nr. 70. 2–3.

⁵⁴⁴ Uo.

⁵⁴⁵ Uo.

Lascu beszédében ugyanazokról a programpontokról beszélt, mint Oláhszentmiklóson, végül a fiatal Vasile Babi beszélt nagy lelkesedéssel. A tiltakozó gyűlést Zigre rekesztette be, s a Nagyváradról érkezők az állomás felé indultak. George Pop de Bășești román nemzetiségi politikus a következő táviratot küldte az eseményt követően: „A román nemzeti érzés felélénkülésének bizonyítékai az oláhszentmiklósi és körösgyéresi tiltakozó gyűlések. Áldás legyen rajtatok.”⁵⁴⁶ Az Oláhszentmiklóson, Magyarcsékén és Körösgyéresen megrendezett tüntetésekkel a Bihar vármegyei románság valóban felhívta magára a figyelmet.

1907. április 14-ére Belényesre is demonstrációt hirdettek. A tüntetésre invitáló üzenetet küldtek a környék román lakosságának és közölték az esemény legfőbb szándékát: tiltakozás a hitfelekezetek által fenntartott iskolák tanítóinak fizetéséről rendelkező törvénytervezet ellen.⁵⁴⁷ A vasárnap megrendezett tiltakozó gyűlésre a környék településeiről papjaik és tanítóik vezetésével nagy számban érkeztek románok. A tüntetés kezdetekor nagyjából 4.000 román volt jelen a téren.⁵⁴⁸ Dr. Constantin Popoviciu nyitotta meg az alkalmat, aki megköszönte azt, hogy ilyen nagy számban vannak jelen a demonstrálók. Javasolta, hogy a gyűlés elnöke Gavril Cosma legyen, a jegyző pedig Petru E. Papp, ugyanis mindketten a román nemzeti érdekekért vívott küzdelem nagy „harcosainak” számítottak. Cosma, mint megválasztott elnök vezette volna le a tiltakozó gyűlést, amit megakadályozott egy Köröstárkányról érkezett csoport magyar éneke.⁵⁴⁹ Augustin Antal, dr. Ioan Ciordaș és Cosma arra kérték a főjegyzőt, hogy tegyen rendet, mire azt a választ kapták, hogy ez egy tiltakozó gyűlés, ahol mindenkinek joga van véleményt nyilvánítani.⁵⁵⁰ A szervezők és a főjegyző között ezt követően hangos szóváltásra került sor, s a köröstárkányi csoport tagjai kövel dobálták meg a románság vezetőit.⁵⁵¹ A tüntetők – abból kiindulva, hogy a csendőrök nem léptek fel a rendbontók ellen – az erőszakra erőszakkal válaszoltak. A csendőrök végül szétválasztották az összetűzésbe keveredett magyar és román csoportokat és – a román sajtó beszámolója szerint – szuronyaikkal a román tömeg felé szűrő mozdulatokat tettek.⁵⁵² A csendőrök végül elkezdték feloszlatni a román tömeget, s felszólítottak mindenkit, aki nem helyi volt, hogy hagyják el a települést,

---

⁵⁴⁶ Uo. 6.

⁵⁴⁷ Faur, F. 1994b. 45.

⁵⁴⁸ *Tribuna*, anul 11., nr. 78. 6.

⁵⁴⁹ Faur, F. 1994b. 45.

⁵⁵⁰ *Tribuna*, anul 11., nr. 76. 1.

⁵⁵¹ *Tribuna*, anul 11., nr. 78. 6.

⁵⁵² Faur, F. 1994b. 46.

különben használni fogják a fegyvereiket. Így szakadt félbe az Apponyi-féle törvénytervezet ellen meghirdetett belényesi román demonstráció.⁵⁵³

A románság országgyűlési képviselői és a Bihar vármegyei román politikusok egyeztettek azzal kapcsolatosan, hogy mit kellene a történetek után tenniük. Végül úgy döntöttek, hogy két táviratot küldenek, egyet a Belügyminisztériumba, a másikat pedig a magyar parlament nemzetiségi klubjának, annak érdekébe, hogy az „világgá kürtölje, milyen szabadsága van a románoknak Magyarországon”.⁵⁵⁴ Ștefan Cicio Pop 1907. április 17-én terjesztette elő interpellációját. A román nemzetiségi képviselő ismertette a Házzal, hogy április 11-én Ioan Ciordaș, Constantin Popoviciu, Cosma és dr. Ioan Iacob belényesi ügyvédek eljuttattak a belügyminiszterhez egy táviratot, amelyben a következő állt: „Belényesre mára összehívott népgyűlésünket (sic!) jelen volt Markovics Károly cséffai főszolgabíró beleegyezése és helyeslése mellett egy kisebb csoport hangos énekléssel és kődobálással megzavarta. Felkérésünkre a nevezett főszolgabíró úr a zajongó csoportot nemcsak hogy el nem távolította, de a zajongást nyíltan engedélyezte és a háromezer főnyi békés embertömeget indokolatlanul, csendőrszuronyokkal hazakergettette, miközben több vérontás is volt. A gyűlés a jogtalan felosztatás miatt megtartható nem volt. Vizsgálatot és elégtételt kérünk a felizgatott népérzület lecsillapítása végett.”⁵⁵⁵ Szóvá tette, hogy Belényesnek három szolgabírója is van, mégis Markovics Károly személyében egy „teljesen idegen járásból lett kirendelve hatósági közeg”, és felhívta a figyelmet, hogy rendszeresen vannak tiltakozó gyűlései a románságnak, ahol 7–8 ezer ember összegyűl, de eddig sehol nem volt semmilyen kihágás.⁵⁵⁶ Cicio Pop szerint a főszolgabíró azzal, hogy nem tett semmit a rend fenntartásának érdekében, bűncselekményt követett el. Interpellációjában – melyet a belügyminiszterhez intézett – négy kérdést tett föl: Tud-e a belügyminiszter a Belényes történetéről? Van-e tudomása a főszolgabíró magatartásáról? Megengedhetőnek tartja-e, hogy nem helyi, hanem „idegen” szolgabíró jelen legyen egy románok által szervezett gyűlésen? Hajlandó-e vizsgálatot indítani a történetekkel kapcsolatban?⁵⁵⁷

⁵⁵³ 1919. április 19-én, húsvét nagyszombatján a Köröstárkányba bevonuló román csapatok, valamint a velük tartó irreguláris, tehát nem a hadsereg kötelékébe tartozó, hanem a környező román települések (Tatárfalva, Dragánfalva, Belényes) férfilakosságából verbuvált és felfegyverzett „civil” alakulatok, vérengzésbe kezdtek. Sokakat nem is modern tűzfegyverekkel lőttek agyon, hanem különféle háztartásban használatos szűrő- és vágóeszközökkel, késsel vagy baltával gyilkoltak meg. A majdnem 100 magyar áldozatot követelő vérfürdőnek – a korabeli és a későbbi néprajzi és szociográfiai szakmunkák alapján – nem zárható ki, hogy mély gyökerű, a magyar–román együttélés súrlódásaira, etnikai és szociokulturális tényezőkre visszavezethető pszichés mozgatórugói is voltak. Lásd: Seres 2009. 20.

⁵⁵⁴ *Tribuna*, anul 11., nr. 76. 1.

⁵⁵⁵ *Képviselőházi Napló*. 1906. VIII. kötet. 292.

⁵⁵⁶ Uo. 293.

⁵⁵⁷ Uo. 294.

Ugyancsak áprilisban Ioan Ciordaş és Nicolae Zigre egy küldöttség élén a vármegyei legfelsőbb szinteket felkeresve próbált elégtételt venni. Május 5-én Nagyváradról érkezett is hivatalos kiküldött, aki azonban a vártakkal ellentétben nem magyar felelősöket, hanem agitáló románokat nevezett meg név szerint, akik Belényes környékén uszítanak.⁵⁵⁸ Agitálás vádjával kerültek a bíróság elé Nicolae Fofiu henkeresi, Petru Mihuția vaskohmezői tanítók is.⁵⁵⁹ A román sajtó úgy látta, mindezekkel az intézkedésekkel a tüntetések szervezőit kívánják megfélemlíteni és próbálják elterelni a figyelmet Markovics Károly felelősségéről, akit azért küldtek Belényesre, mert „soviniszta és gyűlöli a románokat”.⁵⁶⁰ A Belényesen történeteket kihasználva a románok vezetői megkísérelték a véres tömegoszlatás fogalmát összemosni a *Lex Apponyi* elleni román tüntetésekkel.

1907. április 14-ére Ștefan Făt oláhapáti pap kezdeményezésére Kisürögdre terveztek tiltakozó gyűlést szervezni helyi román nemzetiségi vezetők és Lascu.⁵⁶¹ A meghirdetett rendezvényre hat községből érkezettek, összesen nagyjából kétezer román paraszt vett részt.⁵⁶² Elnöknek Teodor Bodea váradpósai lakost választották, aki megnyitotta az eseményt, majd Lascu két órás beszéde következett, ami hasonló tartalommal bírt, mint az Oláhszentmiklóson elmondott szónoklata.⁵⁶³ A sikeres lebonyolításban része volt Ioan Pop tanítónak is.⁵⁶⁴ Április 28-án Oláhhomorogon rendeztek demonstrációt, ahol az esős idő ellenére szép számmal jelentek meg érdeklődők, maga Lascu is tizenöt román tanuló társaságában. Jelen volt a csendőrség is a rend biztosítása érdekében. Lascu itt is beszédet tartott, amelyben ismertette a Román Nemzeti Párt programpontjai mellett, a román nemzetiségi képviselők parlamenti küzdelmét is a *Lex Apponyi* ellen.⁵⁶⁵ Felszólalt a helyi pap, Blaga is, aki felhívta a figyelmet a magyar kormány és az ország nemzetiségei közötti diszharmóniára, mely szerinte abból ered, hogy az ország vezetői nem megoldani kívánják az ország nem magyar lakosságának nyomorúságát, hanem olyan törvényekkel provokálják őket, melyek a nemzeti érzés elfojtására törekcsenek.⁵⁶⁶ A tüntetés zárszavai Lascu szájából hangzottak el.

Aurel Lazăr elnöklete alatt zajlott le az a demonstráció, amelyet 1907. április 28-ára hívtak össze Mezőszakadára. Az elnök a megjelenteknek arról beszélt, miért sérelmes az

⁵⁵⁸ *Tribuna*, anul 11., nr. 119. 5.

⁵⁵⁹ Faur, F. 1994b. 47.

⁵⁶⁰ *Tribuna*, anul 11., nr. 71. 4.

⁵⁶¹ *Tribuna*, anul 11., nr. 82. 6.

⁵⁶² Faur, F. 1994b. 48.

⁵⁶³ *Tribuna*, anul 11., nr. 90. 4.

⁵⁶⁴ Faur, F. 1994b. 48.

⁵⁶⁵ *Tribuna*, anul 11., nr. 90. 4.

⁵⁶⁶ Uo.

Apponyi-féle törvényjavalat a románságnak. Jelen volt az eseményen a főbíró és a jegyző is, valamint 12 csendőr.⁵⁶⁷ Beszédet mondott még dr. Coriolan Pop – aki a választókerület román képviselőjelöltje volt –, valamint Vasile Babi. Iosif Tărău pópa olvasta fel a gyűlés határozatát, melyben arra kérték egyháznagyjaikat, hogy a főrendiházban is küzdjenek azért, hogy az „egész világ” megismerje a románok álláspontját az oktatásügyi törvényjavaslatokkal kapcsolatban.⁵⁶⁸ Kitért arra is, hogy a magyar parlament összetétele nem tükrözi az országban lakók többségének az akaratát, valamint előrevetítette azt, hogy abban az esetben, ha a törvényjavaslatot elfogadja a parlament, akkor országos román tiltakozó gyűlésre fog sor kerülni. Reményét fejezte ki, hogy az uralkodó igazságot fog tenni és megvédi a románokat, akik „alázatos hívő keresztények és hűségesekek”.⁵⁶⁹ Bélben április 14-én, virágvasárnapkor került sor tiltakozó gyűlésre az ortodox templom előtt. Az esemény szervezői meginvitáltak mindenkit, aki szereti „az iskolát, népét és az igazságot” és meg akarja védeni „a gyerekek anyanyelvhasználathoz és iskolába járáshoz való jogát”.⁵⁷⁰ A parókia előtt került sor tüntetésre 1907. május 12-én Tasádfőn. A *Tribuna* Bihar folytatja címmel jelentetett meg cikket, mely több mint 2000 résztvevőről írt.⁵⁷¹ A gyűlést Vasile Bica jegyző nyitotta meg, elnöknek Ștefan T. Todor helyi papot választották meg. A jelenlévők és a szónokok között itt is jelen volt Babi és Lascu is. Meg kell említenünk Pantelie Bugariu helyi tanító nevét, aki beszédében elmondta: van annyira józan esze, hogy inkább megmaradjon a „fekete kenyérnél”, mintsem elfogadja a kormány által felajánlott „mérgezett kalácsot”.⁵⁷² A gyűlésen hasonló határozat született, mint Oláhszentmiklóson. A jelenlévők kifejezték szolidaritásukat Alexandru Vaida-Voevod román nemzetiségi képviselő iránt, akit néhány nappal korábban „brutális módon eltávolítottak a parlamentből”.⁵⁷³ A demonstráció békésen ért véget.

Összegzés

A Bihar vármegyei románok tiltakozása az 1907. évi iskolaügyi törvények ellen nem csak jól feltérképezhető, hanem különleges is, hisz az ország keleti részében tapasztaltakhoz képest is nagy aktivitást mutattak az itt élő románok annak érdekében, hogy kifejezzék

⁵⁶⁷ Uo. 4-5.

⁵⁶⁸ Faur, F. 1994b. 49.

⁵⁶⁹ Uo.

⁵⁷⁰ *Tribuna*, anul 11., nr. 87. 7.

⁵⁷¹ *Tribuna*, anul 11., nr. 99. 3-4.

⁵⁷² Uo.

⁵⁷³ Uo.

nemtetszésüket az Apponyi Albert által benyújtott népoktatási törvénnyel kapcsolatban. A bihari román egyházak szervezett keretek között, gyűléseken foglaltak álláspontot, akárcsak a román tanítók, akik szakmai konferencián döntöttek arról, miként is vélekedjenek a törvényjavaslatról. Sok olyan román gyülekezet volt, aki fontosnak tartotta a hívek összehívását és a helyi szintű tiltakozást. Tiltakozó magánakciók is voltak ugyan, de talán a „legnépszerűbbek” a Nagyváradról megszervezett, a románok politikai vezetői által megtervezett tömegdemonstrációk voltak a vármegye román lakosú községeiben. E tüntetések többsége békésen zajlott le, akadt azonban olyan – példának okáért a belényesi demonstráció –, amelyet erőszakkal félbe kellett szakítani. Belényesen mind a román szervezők, mind a magyar hatóságok követtek el hibát, a nemzetiségi politikusok pedig kihasználva a szituációt arra törekedtek, hogy a hazai és az európai közvélemény az esetről olyan képet kapjon, mely elhiteti, hogy a Bihar vármegyében rendezett tüntetések mindegyike ilyen körülmények között zajlik. Megfigyelhető, hogy akadtak olyan személyek (például Dumitru Lascu politikus, Vasile Babi hitelintézeti igazgató), aki a szervezett demonstrációk legtöbbször jelen voltak, mint szónokok. Feltételezhetően ez nem volt véletlen. Lascu jelenléte és beszédjei ugyanis nem csak a helyi románság feltüzelésére jelentettek garanciát, de arra is, hogy rajta keresztül a jelenlévők megismerik a Román Nemzeti Párt programpontjait. Bár látszólag eredménytelennek tűnnek a megszervezett demonstrációk, ugyanakkor látni kell, hogy tökéletes alkalmat nyújtottak arra, hogy a román nemzetiségi vezetők képet kapjanak arról, mennyire mozgósítható a vidék román lakossága és gyakorlatot szerezzenek az aktivizálásukban. E „gyakorlat” nélkül meggyőződésünk, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nagygyűlés nem lehetett volna olyan sikeres, mint amilyen aztán lett. Az is bebizonyosodott, hogy szükség esetén képesek félretenni a felekezeti különbségek okozta megosztottságot, melynek fontosságára Onisifor Ghibu is többször felhívta övéinek figyelmét.⁵⁷⁴ Bár a Bihar vármegyei román, a népoktatásügyi törvényjavaslat ellen zajló tiltakozó megmozdulások sokaságáról olvashatunk a legtöbb román történész munkájában, korántsem jelenthető ki, hogy minden román pedagógus felháborodással fogadta Apponyi – kétségtelenül asszimilációs szándékokkal tarkított, ugyanakkor a tanítók anyagi helyzetét is javítani kívánó – terveit. A belényesi görögkatolikus főgimnázium, s a vele egybekötött alsóbb tanodák 1906/1907. évi értesítő könyvében a következő olvasható: „A jelen iskolai évvel intézetünk történetében új időszak nyílt meg. A mélt. m. kir. vallás és közoktatásügyi Miniszter Úr a méltányosság

---

⁵⁷⁴ Santoro 2016. 284.

érzetétől vezérelve, 1906. szeptember 16-án 77006 sz. a. kiadott szabályzati tervezetet közölt a nagyváradi gör. kath. egyházmegyei Főhatóságokkal, amely szerint a felekezeti, községi stb. középiskolák tanárai fizetésének kiegészítését, államsegély útján óhajtja rendezni. (...) Az érsek metropolita dr. apszai Mihali Viktor Úr Ő Nagyméltósága távollétében, tekintettel az ügy sürgős voltára 1906. okt. 16-án 6424 sz. a. a balázsfalvi gör. kath. sz. szék válaszában kiemeli: »Máskülönben is hisszük, hogy az érsek Úr Ő Nagyméltósága bele fog egyezni a kérdéses segély elfogadásába, mivel föltételei nem terhelők«. Intézetünk méltóságos kegyura tehát 1906. okt. 18-án 3765 sz. a. kelt és a nmélt. m. kir. VK Miniszter úrhoz intézett felterjesztésében kérni méltóztatott, hogy az államsegélyt igénybe vevő intézetek sorába a belényesi gör. kat. főgimnáziumot is fölvenni szíveskedjék.»⁵⁷⁵ Az értesítő ezen írása a következő sorokkal zárult: „Benső hálával és méltó elismeréssel adózunk a nmélt. m. kir. vallás és közoktatásügyi Miniszter Úrnak, hogy ezáltal a tanárok anyagi helyzetét biztosította s ezzel kapcsolatban intézetünk tovább fejlődését hathatósan előmozdította.»⁵⁷⁶ Akadt olyan tanári kar mégis a vármegyében, amely inkább a „kalácsot” választotta a „fekete kenyér” helyett.

---

⁵⁷⁵ *Értesítvény a belényesi gör. kat. főgimnáziumról s a vele egybekötött alsóbb tanodákról 1906–7. tanévre.* 109.

⁵⁷⁶ Uo. 111.

9. Küzdött-e tollával Lev Tolsztoj a *Lex Apponyi* ellen? – Bjørnstjerne Bjørnson és az orosz írózseni esete az 1907. évi népiskolai törvény „atyjával”, Apponyi Alberttel

A Román Nemzeti Párton belül a XIX. század második felében komoly vita folyt arról, hogy részt vegyenek-e a választásokon és a magyar országgyűlés munkájában vagy sem, azaz, hogy aktív vagy passzív politikát folytassanak.⁵⁷⁷ Az 1900-as évek elejére az a generáció, amely a passzivitás mellett kardoskodott – s vitte sikerre, hogy ez az álláspont legyen az egész párt irányvonala – „kikapott” és egy új, fiatal, lendületes román értelmiségiekből álló nemzedék vette át a párt irányítását. A helyzet megváltozását jól mutatta az, hogy 1905 januárjában a párt nagyszebeni értekezletén Gheorghe Pop de Băsești-et elnökké, Vasile Lucaciut főtitkárrá választották, valamint úgy döntöttek a jelenlevők, hogy megtartják ugyan az 1881-es programpontokat, de egyértelműen vállalják a politikai aktivitást országos szinten is.⁵⁷⁸ A párt vezető politikusai ekkor már olyan személyek voltak, akik (fel)ismerték a lehetőségét annak, hogy miképpen kell Európában – a megfelelő személyeket a románság ügyének megnyerve – annak a látszatát kelteni, mintha a magyarországi nemzetiségek üldözése soha nem látott méreteket öltött volna.⁵⁷⁹ A román politikusok a magyarországi politikai színtér és a hazai közvélemény mellett a *Lex Apponyi* elleni tiltakozást nemzetközi színtérré is elvitték.

Egy ilyen ismert és „megnyert” személyiség volt Bjørnstjerne Bjørnson irodalmi Nobel-díjas⁵⁸⁰ norvég író is, a mai norvég himnusz szövegének szerzője, aki két évtized alatt a norvég nacionalizmustól, a skandinavizmuson⁵⁸¹ és a pángermanizmuson át, a pozitívizmusig jutott el, s vált a XX. század elejére az emberiség és igazságosság alapelvein nyugvó világbéke képviselőjévé.⁵⁸² A norvég író, kit már a XIX. század végén Skandinávia

⁵⁷⁷ A passzivitás csak az országos politikai életre vonatkozott. A vármegye keretén belüli politikában való részvételre nem.

⁵⁷⁸ Szendrei 2006. 57.

⁵⁷⁹ Alexandru Vaida-Voevod román képviselő visszaemlékezésében olvashatjuk, hogy sokkal jobban foglalkoztatta őt az, hogy Ferenc Ferdinánd – és azoknak, akikkel a Belvedere Palotában rendszeresen konzultált – bizalma töretlen legyen iránta, mintsem azok, amik a magyar országgyűlésben történtek. Lásd: Vaida Voevod 1998. 30–48. Vasile Lucaciu magyar országgyűlési képviselő (a Román Nemzeti Párt színeiben) a római pápát igyekezett személyesen a románok „igazáról” meggyőzni. Lásd: MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 47. tétel, 1–2. fólió.

⁵⁸⁰ 1903-ban kapott irodalmi Nobel-díjat. Ő volt a sorban a harmadik Nobel-díjas író.

⁵⁸¹ Politikai irány, melynek eszméje Svédország, Norvégia és Dánia egységes skandináv birodalommal alakítása.

⁵⁸² Beretzky 2001. 63.

első számú békeapostolaként tartottak számon, 1890-tól a telet általában Münchenben, Párizsban és Rómában töltötte, mely időszak alatt irodalmi tevékenysége szünetelt, és politikai cikkek írásával foglalkozott. Őt jelentős politikai napilapban és folyóiratban jelentek meg cikkei. A Magyar Királyságban akkor ismerték meg műveit jobban, amikor az 1870-es években a Nemzeti Színház az egyik általa írt darabot műsorára tűzte.⁵⁸³ Bjørnsonot igen komolyan foglalkoztatta a norvég–magyar párhuzam gondolata. Ausztria-Magyarország és Svédország-Norvégia monarchiáját hasonlónak látta, melyben a Magyar Királyság és Norvégia hasonló szerepre van ítélve: másodhegedűség mindenféle téren.⁵⁸⁴ Éppen ezért 1905-ben, amikor a magyar–osztrák ellentét a hadsereg nemzeti reformjának követelése miatt ismét kiéleződött, a *The Times* hasábjain megjelent cikkében kiállt a magyar függetlenségi törekvések mellett, ami meglehetősen ritkának számított. Osztrák részről nem díjazták a svéd hegemonia elleni harcát, Ferenc József egyáltalán nem titkolta azt a nézetét, hogy Norvégiának Svédországtól való elszakadása „kellemetlen eshetőségek képét festette előre fel a Burg falára”.⁵⁸⁵ Az irodalmi Nobel-díj Bjørnsonnak ítélése azért is kavart nagy port a skandináv politikai életben, mert a stockholmi királyi akadémia feladata volt a díj odaítélése és az éppen a legnagyobb politikai ellenfélnek adta. A norvég író Magyarországról alkotott képét igen hamar átrajzolta az ország nemzetiségi sokszínűségéből fakadó számtalan belső feszültség. A budapesti *Hír* című baloldali lap szerkesztőjének írt levelében e szemléletváltozás jól érzékelhető. Ebben a levélben Bjørnson a következőket írja: „Gyermekkorom óta szerettem és csodáltam a magyarokat, de később, mikor közlőrl láttam [őket] Ausztriában, és fölvilágosítottak, micsoda igazságtalanságokat követnek el a magyarok velük egy államközösségben élő népeken - meggyűlöltem a magyar sovinizmust.”⁵⁸⁶ A Monarchia nemzetiségi problémáiról 1902-ben hallott először, amikor Bedřich Pacák – az *Ifjúcseh Klub* elnöke – Norvégiában járván, mint osztrák parlamenti képviselő, tájékoztatta őt mindezekről. Pacák érezte, hogy az általa mondottak nyomot hagytak Bjørnsonban, s tisztában lévén azzal, hogy a norvég igen termékeny zurnaliszta, rögtön élt a lehetőséggel, s próbálta a magyarországi nemzetiségi ügy szempontjából kihasználni őt. Bjørnson ettől kezdve folyamatosan nyomon követte a politikus tevékenységét, s ezt levélben közölte is vele. „Norvégiában a legnagyobb figyelemmel kísérik harcát: nem telik el úgy nap, hogy ne gondolnék rá, vagy hírek után ne kutatnék.” –

⁵⁸³ A Csöd című darabról van szó.

⁵⁸⁴ Sziujártó 1994. 142. Hivatkozva: Beretzky 2001. 64.; Semper 1932. 766.

⁵⁸⁵ Semper 1932. 767.

⁵⁸⁶ *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. V. 110–111.

írja Pacáknak Bjørnson.⁵⁸⁷ Amiről 1902-ben hallott a norvég himnusz szerzője, az 1904-ben érett cikké. Ez év novemberében *Békeszélhámos*ság című cikkében bírálta a nyilvánosság előtt először a Magyar Királyság nemzetiségi politikáját. Cikkében azt írta, hogy tarthatatlan az, hogy egy magyart a béke barátjának tekintsenek mindaddig, amíg az illető nem ad hangot azon igazságtalanságoknak, melyek nap, mint nap érik a nem magyarokat.⁵⁸⁸ Bár az írás, leszámítva a magyarországi választási rendszert ért kritikát, igazából semmi konkrétumot nem tartalmazott, arra tökéletes volt, hogy visszhangot váltson ki a szlovákság körében.⁵⁸⁹ Az író a következőképpen reagált, próbálván némiképp javítani a helyzetet: „Szeretem és csodálom a magyarokat, de nem ott, ahol igazságtalanok.”⁵⁹⁰ A kialakult jó viszony azt eredményezte, hogy 1907-ben, amikor Bjørnstjerne Bjørnson egyik cikkében a lengyeleket vontta felelősségre a ruténok elnyomásáért, Edvard Lederer cseh újságíró rögtön tollat ragadott és levélben arra hívta fel az újságíró figyelmét, hogy létezik egy, a lengyelnél is gonoszabb nép Európában. Ez a nép a magyar, amely három és fél millió szlovákot⁵⁹¹ több mint hatvan éve elhallgattat, bebörtönöz, megaláz, minden kulturális életfeltételtől megfoszt, mivel nem hajlandóak „teletömni” magukat a „magyar trágyaalkultúrával”.⁵⁹² Lederer célt ért levelével, melynek tartalma megrázta a címzettet, ezt követően rendszeresen leveleztek egymással. A norvég ígéretet tett arra, hogy nem fogad el semmilyen magyar meghívást és ennek eleget téve valóban sosem lépett a Magyar Királyság földjére. Ettől kezdve még inkább biztos volt abban, hogy mindezeket a panaszokat fontos megismertetni a nyugat-európai nyilvánossággal. Lederer levélben kérte Bjørnson, hogy írjon az elnyomott szlovákok helyzetéről és amennyiben lehet, az ő panaszlevelét is hozza nyilvánosságra. A müncheni *März*ben, a párizsi *Le Courrier Européen*ben és a római *Lo Spettatore*ban⁵⁹³ meg is jelent a cseh újságíró levele és nyomban ezt követően a norvég író éles hangú cikkben kritizálta a magyarokat. Szerinte a nemzetiségek elnyomásáért a felelősség Apponyi Albertet terheli, aki a kereszténység legnagyobb harcosának tünteti fel magát és a legtöbbet „fecseg”

⁵⁸⁷ Michl 1970. 212.

⁵⁸⁸ Beretzky 2001. 65.

⁵⁸⁹ Köszönőlevelet is juttattak el szlovák értelmiségiek a norvég békeharcosnak, amiért felemelte szavát a magyarországi nemzetiségekért.

⁵⁹⁰ Tonstad 1938. 67–68.

⁵⁹¹ A tótok lélekszáma az 1880. évi népszámlálás szerint 1 864 529 lélek, ez az összlakosság 11,9 %-a. 1910-ben pedig 1 967 970 fő, ez az összlakosság 9,4 %-a. Hanák 1972. 619. VI/a táblázat.

Tény, hogy a szlovákság körében – ellentétben az erdélyi románsággal – az állam asszimilációs politikája sikeresnek volt mondható. Lásd: Puttkamer 2003. 450–451.

⁵⁹² Beretzky 2001. 65.

⁵⁹³ E három jelentős politikai napilaphoz szoros kapcsolat fűzte Bjørnson. A *März* című lap alapítója a veje volt, a *Le Courrier Européen*nél segédszerkesztőként is tevékenykedett, a *Lo Spettatore* tulajdonosa pedig nagyon jó barátja volt.

a békekonferenciákon. Felszólította a magyarokat, kik „hétmilliós szigetecskét alkotnak idegen fajok tengerében”, hogy hagyjanak fel az elnyomó politikájukkal, mert mindez veszélyezteti Európa békéjét.⁵⁹⁴

Az Apponyi-ellenes akciójának legbotrányosabb eseménye 1907 őszén játszódott le. A szeptember 9-e és 14-e között rendezett 16. nemzetközi békekonferencián – melyre Münchenben került sor – meg kellett volna jelenjen Bjørnson is, mint tiszteletbeli elnökségi tag, ám a meghívást nem fogadta el. Levélben megindokolta távolmaradását. Megírta, hogy abban az esetben, ha ott lenne és Apponyi is jelen lenne országának képviselőjében, akkor mindent megtenne és elkövetne annak érdekében, hogy eltávolítsa a magyar oktatási minisztert, a „szlovákok szégyenletes elnyomóját”, aki gyerekek ellen folytat háborút.⁵⁹⁵ Apponyi válasza az volt, hogy ő a következő békekonferencián is „emelt fővel” fog megjelenni.⁵⁹⁶ A konferencián elnöklő professzor reményét fejezte ki, hogy „a gróf úr elégtételt kap”, majd nyilatkozatot bocsátottak ki, amelyben méltatták Apponyi Albert európai békéért végzett tevékenységét.⁵⁹⁷ A norvég író elégtételadás helyett a gróf válaszára így reagált: „Kinek van kétsége efelől? (...) E törvénynek köszönhetően a németek, románok, horvátok, rutének és szlovákok rendre a magyar szellem igája alá kerülnek... Ha a gyerekek otthon maradnak nem fognak megtanulni magyarul (...) az, hogy Magyarországon van a legtöbb analfabéta Európában mit számít? A lényeg, hogy gróf Apponyi emelt fővel jár! A templomok üresek – mert a prédikáció nyelve a magyar –, de Apponyi elégedett, emelt fővel járhat. Ha a szlovákok múzeumai zárva vannak (...) a közeli dombon ott látható emelt fővel az új magyar szellem védelmezője: Apponyi gróf.”⁵⁹⁸

Bjørnson annak ellenére kritizálta ilyen hevesen Apponyi Albertet, hogy már 1898-tól kapcsolatban állt vele, levélváltásaik során irodalmi, ritkábban politikai témákat boncolgattak. A fentiekben már említett 1904-ben megírt cikk után Apponyi figyelmeztette a norvég író, hogy csupán egyoldalú vélemények meghallgatása után tévedés kritizálni a

⁵⁹⁴ Kemény 1971. 113.

⁵⁹⁵ Michl 1970. 175., 213.; Căpățînă 2014. 9.

⁵⁹⁶ Ioan Lupaș (1988): *Din istoria Transilvaniei*. Editura Eminescu, București. 265.

⁵⁹⁷ Beretzky 2001. 66.

⁵⁹⁸ Lupaș 1988. 266. Ezek szerint Bjørnson teljesen tájékozatlan volt a horvát autonómia kérdésében, a hazai analfabéták arányát és a prédikáció nyelvét illetően. A Magyar Királyságban ugyanis – ami a 6 éven felüli lakosságot illeti – míg 1869-ben felülmúlta a 65 %-ot az írni, olvasni nem tudók aránya, 1890-re 47, 1910-re pedig a 33 %-ra csökkent. Igaz, hogy ugyanebben az időben a nyugat- és észak-európai országokban az analfabetizmus aránya már vagy 10 % alá süllyedt, vagy közel állt a 10 %-hoz, de a dél-európai és a balkáni országok Magyarország után következtek (pl.: Olaszország 38%, Portugália, Románia, Bulgária, Görögország 60-70 % között váltakozott). Lásd: Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 40. Emellett az Apponyi-féle törvények egyik paragrafusosa sem követelte meg, hogy a román felekezetek prédikációjuk nyelveként a magyart használják.

Magyar Királyság nemzetiségi politikáját. Apponyi elismerte, hogy a magyar választási rendszer igazságtalan a szlovák és román lakosságra nézve is, azt azonban tagadta, hogy csupán nemzetisége miatt bárki is hátrányt szenvedne.⁵⁹⁹ Bjørnson megnyilvánulása európai sajtóvitát indított el, így nem csoda, hogy dicsőítő és szidalmazó leveleket is egyaránt kapott.⁶⁰⁰ Friedrich Schönborn volt osztrák igazságügy miniszter a magyar gróf védelmére kelt, azonban újságcikke nem volt hatással Bjørnsonra, aki ezt követően még az eddigieknél is erőteljesebben adott hangot nemtetszésének. A nemzetiségek ügyét támogató Mocsáry Lajos és Ady Endre is – akik rendszeresen bírálták Apponyit – felrótta a norvégnak, hogy ferdítésekre és egyoldalú véleményekre alapozva mond a nyilvánosság előtt véleményt. Mocsáry – annak ellenére, hogy 1905 és 1909 között a Bjørnson által szerkesztett *Le Courrier Européen* „magyarországi főmunkatársa volt” – elítélte a norvég író magyar nemzet ellenében intézett általánosító támadásait.⁶⁰¹ 1907 októberében, a Bjørnsont ért kritikák miatt a világ közvéleménye kezdte úgy gondolni, hogy a norvég tulajdonképpen egy olyan heves vérmérsékletű személy, aki úgy mond véleményt, hogy nem ismeri „belülről” a magyarországi nemzetiségek helyzetét. A Csernován történt halálos kimenetelű incidens azonban a Magyar Királyságot ostromozó békeharcost igazolták.⁶⁰² Miközben a német *Frankfurter Zeitung* arról írt, hogy eddig Bjørnson hiányos ismeretei miatt támadták, de állításai igazolva látszanak a „legelvakultabb magyar nacionalisták” előtt is, a norvég író már Lederertől részletes tájékoztatást kért.⁶⁰³ A begyűjtött információkra alapozva „Magyarország legjelentősebb iparága” című cikkében még keményebben ostromozza Apponyit és a magyar népet, kiknek megadatott, hogy életükben az asszimiláció az ország legnagyobb iparágává válják.⁶⁰⁴ A norvég még népszerűbb lett a nemzetiségek körében, kapcsolatba került Vladimír Hurbannal és Miloš Ruppeldttel is, kik méltán tekintettek rá úgy, mint a „szlovákok védőangyalára”, hisz Európa közvéleménye elé – még ha egyoldalú

---

⁵⁹⁹ Hans 1960. 216.

⁶⁰⁰ Egy névtelen képeslapon a következő volt olvasható: „Mivel volt mersze megtámadni a mi nagy tehetségű, nemes, tiszteletre méltó és hűn szeretett miniszterünket, Apponyi grófot, (...) Ön egy piszok disznó, (...) egy utolsó gazember, egy sakál.” Lásd: Beretzky 2001. 67.

⁶⁰¹ Kemény 1976. 588., 603.

⁶⁰² 1907. október 27-én a Liptó vármegyei Csernován a csendőrök 15 helyi szlovákot lőttek agyon. A csendőri beavatkozást Andrej Hlinka (1864–1938) szülőfalujában az újonnan épült templom szepesi püspök által elrendelt — Hlinka nélkül történő — felszentelésére tett kísérlet, illetve a község lakóinak a kirendelt egyházi személyekkel szembeni ellenszegülése váltotta ki. Lásd: Szarka 1993. 69.

⁶⁰³ Tonstad 1938. 126.

⁶⁰⁴ Uo. 130–131. Bjørnson hiányos ismereteiről, a tragikus esemény összetettségéről, valamint arról, hogy kik voltak a norvégot félretájékoztató személyek, bővebben olvashatunk: Tatár 1993. 432–443.

véleményeket meghallgatva és hamis adatokat felhasználva is – ő tárta a magyar kormánnyal szemben megfogalmazott kritikákat és sérelmeket.⁶⁰⁵

1908 elején Bjørnson felhagyott a Magyarországot támadó cikkek írásával, energiáját arra fordította, hogy két programalkotó cikkben rendszerezze a magyar nemzetiségpolitikáról kialakult képét. Mivel úgy gondolta, hogy a magyarokat nem lehet meggyőzni, ezért arra tett kísérletet, hogy Béccsel értesse meg: lehet biztosítani a nemzetiségek által kértet az állam integritásának megbontása nélkül.⁶⁰⁶ Még 1907 végén, szlovák kapcsolatain keresztül, elhatározta a románokkal való kapcsolatfelvételt, s találkozott is később a *Tribuna* című lap főszerkesztőjével, aki örömmel konstataálta, hogy Bjørnson hajlandó nem csak a szlovákokért, hanem a románokért is harcot vívni.⁶⁰⁷ Mindez azonban csak terv maradt, ugyanis 1909-ben a norvég író súlyosan megbetegedett, fél oldalára megbénult. Levélben ír arról, hogy horvátok, románok és szlovákok segítségért kiáltanak hozzá, miközben ő saját magán sem tud jelen helyzetben segíteni.⁶⁰⁸ 1910-ben bekövetkezett halála után a támadott Magyarország „fellélegezhetett”, azonban a Nyugat-Európában kialakult hamis képet a magyar nemzetiségpolitikáról már nem lehetett megváltoztatni.

Apponyi 1904 őszén találkozott személyesen Theodore Roosevelttel amerikai elnökkel, amikor Bjørnson először bírálta a nyilvánosság előtt Magyarországot. Abban az esztendőben az amerikai St. Louis városában rendezték az Interparlamentáris Unió XII. konferenciáját, utána Roosevelttel vidéki birtokán látta vendégül Apponyit.⁶⁰⁹ 1910-ben az európai körúton lévő volt amerikai elnök a Ferenc Józsefnél Bécsben tett látogatását követően Apponyi éberhardi birtokára utazott. Négyszemközti beszélgetésük során Roosevelttel a következő kérdést tette fel a grófnak: Miért haragszanak külföldön önökre, magyarokra? Amikor Apponyi azt válaszolta, hogy csupán egyesek és nem mindenki haragszik a magyarokra, a volt amerikai elnök több nevet is említett példaként, a Magyarországra megorrolt neves

⁶⁰⁵ Michl 1970. 57.

⁶⁰⁶ Beretzky 2001. 70.

⁶⁰⁷ Talán éppen ez adott okot a *Budapesti Hirlap* olvasójának fantáziálgatásra, akinek írását a hírlap P.I. monogrammal ellátva, a „Levél a szerkesztőhöz” rovatban közölte. Az illető a következőket írja: „De föltűnő az a körülmény, hogy a tót és a román nemzetiségi vidékeken elterjesztett illusztrált lapok képei azonosak. Ez arra vall, hogy ezek közt a klissé-csere is szokásban van. Ilyen egységesen dolgozik a nemzetiségi agitáció. Utóbbi időben a tót, cseh, morva, oláh és orosz képeslapokban sok olyan képet lehet összehasonlítani, mely egy és ugyanabban a gyárban készült. Nagyon ismert kép például az, mely a szenvedő, eltorzult arcú, lerongyolódott ruhájú tót vagy oláh anyát ábrázolja, a nyakába görcsösen kapaszkodó csecsemővel, mellette pedig néhány marcona csendőrről röhög, s az egyik erőszakosan tépi el anyjától a gyermeket. Ez az erőszakos magyarosítást szimbolizálja, a hozzá írt szöveggel együtt.” *Budapesti Hirlap*. 27. évf., 261. sz. 1907. november 3., 7.

⁶⁰⁸ Beretzky 2001. 71.

⁶⁰⁹ Gerencsér 1992. 57.

személyiségek közül. Lueger, Bjørnson, Clemenceau, Tolsztoj – sorolta. Tolsztoj nevét 1907 októberétől rendszeresen együtt emlegették Bjørnsonéval, mint egy másik olyan neves irodalmi személyiséget, ki felemeli szavát az „elnyomott” magyarországi nemzetiségek érdekében. Tolsztoj Magyarországot elmarasztaló megnyilvánulásáról a *Budapesti Hirlap* és a *Független Magyarország* 1907. október 4-i számai közöltek részleteket.⁶¹⁰ Ugyanezen a napon jelent meg Ady Endre cikke a *Budapesti Napló*ban arról, hogy „íme, Bjørnson után Tolsztoj Leo gróf is azt vallja, hogy humanizmusnak, haladásnak nem sok öröme telhet olyan emberben, mint Apponyi”.⁶¹¹ Az osztrák képviselőház október 30-ai ülésén Masaryk arról beszélt felszólalásában, hogy „mindenütt megértették a politikusok, amit Bjørnson és Tolsztoj a szlovákok érdekében írtak”.⁶¹² A magyar parlamentben is többször említették az orosz író nevét és álláspontját, melyet a *Le Courier Européen* 1907. október 11-i számának közleménye Európa szerte ismertté tett.⁶¹³ Csakhogy ez a bizonyos álláspont manipulált volt, Tolsztoj minősítése szerint is „csalás”. Az alábbiak bizonyítják, hogy miért megtévesztés az, amit nem csak a kortársak, de a későbbi magyar és román történetírás egyaránt állít(ott) az orosz írózseni a Lex Apponyival kapcsolatos véleményéről.⁶¹⁴ A XX. század elején Jasznaja Poljanában élt – ahol az orosz író született, élt és évtizedeken keresztül alkotott – egy Dušan Makovický nevű doktor, kit a korabeli magyar sajtó Bjørnson és Tolsztoj felbujtójaként

⁶¹⁰ *Budapesti Hirlap*, 27. évf., 236. sz. 1907. október 4. 7.

⁶¹¹ *Budapesti Napló*, 1907. október 4. Ady írása elolvasható még az összes prózai művét tartalmazó kötet sorozatban is (9. kötet) Lásd: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/9-kotet-6577/cikkek-tanulmanyok-1907-oktoberdecember-6578/5-jegyzetek-a-naprol-659A/> (Utolsó letöltés: 2019. augusztus 17.)

⁶¹² Gerencsér 1992. 59.

⁶¹³ Az újságban ez állt: „Mindenekelőtt kijelentem, hogy nem azért helyeslem Bjørnson Apponyi elleni támadását, mert szláv vagyok és a fajtestvéreimet akarnám védeni, hanem mint független és pártatlan ember foglalok állást a Bjørnson által felvetett kérdésben. Azt hiszem, hogy a nemzetiségek elnyomása Apponyi részéről nem a magyar nemzet iránti szeretetéből következik, hanem kizárólag felekezeti türelmetlenségéből, amely a más vallásúak gyűlöletére és üldözésére készíti. Régen a múlté már az az ábránd, hogy erőszak által mindenki jobbá teheti a sorsát. Igaz, hogy vannak még olyan emberek, akik megtévesztő közhelyekkel lázítják a tömegeket, ez azonban nem vezet semmi jóra. A nép rájött, hogy vak eszköz volt csupán, mint ahogy az elnyomás bürokratikus módszereit alkalmazó Apponyi úr sem téveszthet meg senkit sem a klerikalizmus, jezsuitizmus és a patriotizmus jelszavaival. A legszomorúbb az, hogy külföldön Apponyi mint a béke apostola ismeretes, miközben otthon a nem magyar nemzetiségűeket embereknek sem tekinti. Mít szól ehhez a világ? Minden gondolkodó embernek kötelessége, hogy a hazugság álarcát letépje erről az egyénről, lássa meg mindenki, hogy nem hasznos madár, hanem falánk holló. Ez a magyar ragadozó madár mindenestül felfalná a birka fejét, de azt szeretné, ha közben életben maradna a birka. A XX. században ez lehetetlen. A magyar nemzet, amely mindig bizonyosságot tett vitézségről, kultuszminiszterének köszönhetően most csödbe jutott, s míg kábultságából nem ébred fel, kompromittáltan áll az egész világ szeme előtt. Kérdés még, mi lesz az általános választójog eredménye. Ez az, ami kijózaníthatná a népet, amely számot vethet végre azzal, hogy az Apponyiak és a mágnások mindig a vérét szívták, s a szakadék szélére vitték őt meg az országot.” Lásd: Gerencsér 1992. 58.

⁶¹⁴ Egy-egy példa román és magyar történelmi munkákra, amelyekben a szerzők Tolsztojt a *Lex Apponyi* ellen kardoskodók között említik: Faur, F. 1994b. 38.; Mikó 1944. 265. E sorok szerzője is elkövette azt a hibát, hogy korábbi tanulmányainak egyikében Tolsztojt a „Lex Apponyi” támadói közé sorolta. Lásd: Köö 2019. 39.

tartott számon. Makovický a soproni evangélikus líceum diákja volt valamikor, Tolsztoj rajongójaként pedig az orosz író műveinek szlovák nyelven történő kiadásaiért sokat fáradozott. Az ő hívására költözött a cári Oroszországba, Jasznaja Poljanába miután az ottani orvost katonai szolgálatra behívták.⁶¹⁵ Orvosi szolgálata mellett hevesen jegyzetelte az orosz író gondolatait, főleg ha a szlovák–magyar kapcsolatok, a soknemzetiségű Magyar Királyság nemzetiségi problémáiról volt szó.⁶¹⁶ Bjørnson Apponyi-ellenes támadásáról a napló 1907. október 4-ei⁶¹⁷ bejegyzésében lehet olvasni először.⁶¹⁸ Makovický a következőket írja: „(...) most kaptam meg az Amerikansko-Slovenské Novinynek azt a számát, amelyben felkérlik Tolsztojt, hogy Bjørnsonhoz hasonlóan álljon ki a szlovákok ügye mellett”. Tehát azon a napon, amikor a magyar sajtó már részleteket idézett és reagált az orosz író állítólagos vádjaira. Már ebből kitűnik, hogy a neki tulajdonított levélhez semmi köze sem volt, amit csak még jobban megerősít Makovický október 8-én kelt naplóbejegyzése: „Lev Nyikolajevics (...) egyebek közt két levelet és két brosúrát kapott Apponyiról (...) átadott nekem néhány levelet, köztük egy magyar újságírótól érkezett is, amely Lev Nyikolajevicsnek az Apponyit érintő állítólagos leveléről szólt. Lev Nyikolajevics nem akar beleavatkozni ebbe a vitába.”⁶¹⁹ Bár a Bjørnson által Tolsztojnak írt levél ugyanazon a napon érkezett, az orvos csak másnap írt róla. Tájékoztat arról, hogy az orosz író reggel nem érezte jól magát, ebéd után pedig megkérdezte a Bjørnsontól kapott levél kapcsán, hogy miről szól az Apponyi által előterjesztett és megszavaztatott törvénycsomag, amiről norvég író társa tájékoztatta őt. Dušan Makovický doktor összefoglalóan annyit mondott, hogy ez a törvény az, ami a magyar nyelv erőszakos bevezetésével kapcsolatos, mire az orosz közölte, hogy a „nyelvsere” őt nem aggasztja.⁶²⁰ Válaszlevelében – melyet németül tollba mondott orvosának – leszögezte, hogy nem kíván bíró szerepet játszani népek vitáiban és nem kívánja megsérteni a magyarokat. Meglátása szerint mindkét fél hibás, bocsássanak meg egymásnak, ne bántásuk egymást, és ne panaszkodjanak egymásra. Másnap Tolsztoj új levelet írt a már megírt helyett, háziorvosa pedig arra bízta, várja meg a Bjørnson által már postára tett *Die Madyaren als Unterdrücker* (A zsarnok magyarok) című brosúra megérkezését és annak elolvasása után írja meg válaszát. Az író nem akart kötélnak állni, bár Makovický mindent

⁶¹⁵ Makovický csak 1921-ben tért haza Rózsahegyre, s nem sokkal később elhunyt.

⁶¹⁶ A doktor teljes naplója elolvasható magyarul. Lásd: Makovický 1999.

⁶¹⁷ Gergely-naptár szerint október 17-ei.

⁶¹⁸ Gerencsér 1992. 58.

⁶¹⁹ Uo.

⁶²⁰ Uo.

megtett annak érdekében, hogy megnyerje az „elnyomott szlovákok” és a többi magyarországi nemzetiség ügyének kenyéradóját. Tolsztoj válaszlevelében a következő állt:

„Tisztelt Uram,

én soha és sehol nem írtam Apponyi úrról és az Ön levelének, valamint a témát illető újságkivágásoknak a kézhezvétele előtt fogalmam sem volt Apponyi úr létezéséről. Az ő tevékenységéről szóló cikkem csalás.

Mivel én Önt régóta ismerem és nagyra értékelem műveit, kellemes számomra, hogy Önnel levelező kapcsolatba kerülök, annak ellenére, hogy egy félreértés szolgáltatott erre alkalmat.

Leo Tolsztoj

1907. október 23.”⁶²¹

Lev Tolsztoj utoljára 1907. október 13-án (26-án) említette a nevének felhasználásával elkövetett „csalást”. „Megemlítette, hogy valamiféle cseh anyagot kapott Apponyiról. Úgy látszik, nem szívesen említi ezt a piszkos ügyet (a hamis levél ügyét).” – írja a naplójában az orvos.⁶²²

E naplóban az orvos ritkán írt magáról, december elején azonban elpanaszolta, hogy a magyar sajtó őt nevezte meg felbujtónak. Ady Endre védelmébe vette a megvádolt Makovickýt, de bármennyire is szeretne volna a szlovák orvos, hogy a félreértés tisztázódjék, a közvélemény egészét nem sikerült meggyőznie. Tolsztoj pedig bekerült azoknak a személyeknek a sorába, akikről úgy tudta és tudja a közvélemény, hogy nyíltan támadta a Magyar Királyságot és Apponyi Albert kultuszminisztert nemzetiségellenes politikája miatt, ami az ezt propagálók szerint az 1907. évi XXVII. törvénycikkben teljesedett ki.

⁶²¹ Gerencsér 1992. 58. Az író levelét Gergely-naptár szerint keltezte.

⁶²² Uo.

10. A XIX–XX. század fordulójának magyar népoktatása, mint identitásformáló eszköz – Milyen eredménnyel járt a magyarosítási szándék az erdélyi románság körében?

Octavian Căpăţînă 2014-ben megjelent könyvében, amelyben „Erdély, a Tisza Alföldje és Pannónia” kulturális, felekezeti, etnikai múltját vizsgálja, ugyanazt a megállapítást teszi, mint a román történészek többsége: A Magyar Királyság a történelem során a „román faj” létszámának csökkentésére törekedett, amelynek négy eszköze volt: az elmagyarosítás, a népirtás, a területszerzés és az üldözés.⁶²³ A „magyarosítás” egyik eszközének tekinti – a hadseregben végbemenő identitásrombolás mellett – a népoktatást, ami már a XIX. század végén komoly eredményeket tudott felmutatni, s amely az Apponyi-féle 1907. évi népiskolai törvényekben, s az azt követő (a *Lex Apponyi* végrehajtásának jegyében zajló) években csúcson sodort ki.⁶²⁴ A szerző állításainak igazolása érdekében magyar szerzők munkáinak adataira hivatkozik. Az egyik ilyen Halász Ferenc 1902-ben megjelent könyve, amelynek címe: *Állami népoktatás*.⁶²⁵ Halász könyvének adatait figyelembe véve állítja, hogy 30-40.000 román vesztette el identitását és lett magyarrá a Sebes-Kőrös vidékén az állami népiskoláknak köszönhetően, Nagy-Küküllő vármegyében pedig az 1879-ben nyitott állami népiskolák munkájának eredményeképpen a magyar nyelvet kezdte a lakosság használni.⁶²⁶ Vajdahunyad szénbányászainak – kiknek 80 %-a román nemzetiségű volt – gyermekei az állami népiskoláknak köszönhetően már magyaroknak vallották magukat, s mindezt egy generáció alatt érte el az állam – állítja a román szerző, megint csak a Halász által leírtakra alapozva.⁶²⁷ Căpăţînă állítása szerint a vajdahunyadi tankerületben 1907 és 1911 között a tanfelügyelő 125 román felekezeti iskolát szüntetett meg és 80 állami iskolát hozott helyettük létre, míg a zempléni tankerületben 1911-re – a tanfelügyelő állítása szerint tíz év alatt – 127 román tannyelvű oktatási intézményt szüntettek meg és nyitottak helyettük kizárólag magyar tannyelvű iskolákat.⁶²⁸ A fentiekben említett Halász-féle könyvhöz

⁶²³ Căpăţînă 2014. 56.

⁶²⁴ Uo. 9.

⁶²⁵ Halász 1902.

⁶²⁶ Căpăţînă 2014. 76–77.

⁶²⁷ Halász munkájának szakmai körökben rendkívül jó „visszhangja” volt. Kovács János a *Magyar Paedagógiában* megjelent cikkében így fogalmazott: „A magyar állami népoktatás történetének, fejlődésének és jelen állapotának, továbbá szervezetének világos, részletes és hiteles ismertetése ez a könyv tulajdonképpen, a mely mint ilyen, közoktatásügyünk történetének maradandó értékű forrásmunkája lesz mindig.” Lásd: Kovács 1902. 562. Halász az iskolák államosítása mellett érvel, ezért is lehet alkotása a „magyarosító szándéknak” példája a román történetírásban.

⁶²⁸ Căpăţînă 2014. 77.

hasonlóan, a magyar állam asszimilációs politikájának bizonyítékát látja még a román történetírás a következő munkákban: Telkes Simon: *Hogyan magyarosítsuk a vezetékneveket?*; Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon*; Beksics Gusztáv: *A nemzeti politika programja Erdélyben és Székelyföldön*; Huszár Antal: *A magyarországi románok*.⁶²⁹

Mindezek alapján úgy gondolhatnánk, hogy az erdélyi románság száma a századfordulón csökkent, sokan a román identitásukat elvesztették és magyarrá lettek, azaz az asszimiláció útjára léptek. Azonban korántsem ilyen egyszerű mindez. Az alábbi fejezet három célt kíván megvalósítani. Egyrészt röviden bemutatja mindazokat a népoktatásra vonatkozó állami intézkedéseket, amelyek a népoktatás színvonalának emelésére, de ezzel egy időben a nemzetiségek asszimilálására voltak hivatottak az 1800-as évek végén, másrészt keresi a lehetséges választ arra, hogy mindez az asszimilációs kísérlet miért nem vezetett sikerre, harmadrészt bemutatja egy, a XIX–XX. század fordulóján élő román értelmiségi – bár a román történészek ritkán hivatkoznak rá – megdöbbentő statisztikai adatait arra vonatkozóan, hogy miként változott az erdélyi románság lélekszáma a dualizmus időszakában, azon belül is a XIX. század utolsó évtizedében.

Az 1868. évi népiskolai törvény értelmében minden növendék anyanyelvén tanulhatott, amennyiben az adott nyelv a községben „divatozó nyelvek egyike” volt.⁶³⁰ Ezt a rendelkezést a nemzetiségi törvény azzal egészítette még ki, hogy az állam is köteles olyan alsó és középfokú iskolákat felállítani, amelyben a nemzeti kisebbségek nyelvén folyik az oktatás.⁶³¹ Az államnyelvet, a magyart a nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, az

⁶²⁹ Telkes 1896.; Balogh 1902.; Beksics 1896.; Huszár 1907. A Daniel Roxin által rendezett *O istorie furată* (Elhazudott/Lopott történelem) című dokumentumfilmben szó esik ezekről a könyvekről is, Radu Theodoru pedig úgy fogalmaz, hogy ez az időszak az „erdélyi román kultúra genocídiuma, holokausztja”. <https://www.youtube.com/watch?v=CZk0jD3jqEw&t=2778s> (Utolsó letöltés: 2017. november 9.) A Magyar Királyság asszimilációs szándéka nem kérdőjelezhető meg. Ugyanakkor fontos tudni, hogy a korszakban szinte az összes európai állam így próbálta megoldani a nemzetiségi problémát, így a Román Királyság is. Lásd: Kőő 2019. 31–45.; Makkai 2021. 129–181.

⁶³⁰ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 58. §-a kimondja: „Minden növendék anyanyelvén nyerve az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajku községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, a mennyire a községereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.” Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1868.%2520> (Utolsó letöltés: 2019. április 13.)

⁶³¹ A román történelemtankönyvek ennek ellenére az Eötvös-féle népoktatási törvényt is a román identitástudat rombolására alkalmas intézkedésnek tüntetik fel, s a dualizmus időszakát kizárólag csak, mint „sötét” korszakot tudják értelmezni. Lásd: Kőő 2015. 102. Vasile Stoica – aki nem csak a Román Nemzeti Pártnak volt tagja, hanem Tomas Masaryknak és Ionel I. C. Brătianunak személyi titkára is volt – munkájában a következőket írja: „Az állam a románok részére egyetlen iskolát sem hozott létre. Minden iskolánkat mi, saját erőből hoztuk létre, egyeseket felekezeti iskolaként az egyház tartott fenn, másokat községi iskolaként vagy a község finanszírozta, vagy pedig a román határezredek anyagi alapjaiból működtettünk. Az állam nem alapított és nem működtetett saját költségén csak magyar iskolákat, ami nem lehetett másé, csak a magyaroké.” Stoica 2008. 301.

1880-as évek elejéig tantárgyként sem kellett oktatni. Az 1868. évi IX. tc. kimondta a román és szerb ortodox egyházak autonómiáját, ami lehetőséget kínált a későbbiekben arra, hogy a magyar állam népiskolákkal szembeni elvárásai kapcsán az erdélyi románság vezetői rendszeresen a görögkeleti és görögkatolikus egyházi autonómia sérelmét emlegessék. A kiegyezés után született népiskolai törvény államnyelvoktatással kapcsolatos „hiányosságait” igyekezett pótolni az 1879. évi XVIII. törvénycikk, amely már intézkedett arról, hogy a magyart a valamely nemzetiségi nyelven oktató népiskoláknak is tanítaniuk kelljen.⁶³² Ehhez elengedhetetlen volt, hogy a felekezeti népiskolákban is olyan tanítók tanítsanak, akik a magyar nyelvet beszélnek és oktatni is tudják, így a törvénycikk 1., 2. és 3. §-a rendelkezett a tanítójelöltek és a már hivatalban lévő tanítók magyar nyelv tanulásáról, tudásáról is. Amennyiben a már hivatalban lévő tanító nem tudta az államnyelvet, négy év haladékot kapott arra, hogy azt megtanulja annyira, amennyire szükséges a gyerekek oktatásához. Az 1872 előtt oklevelet szerzett tanítókra mindez nem vonatkozott, ugyanakkor 1882. június 30-tól csak olyan személy nyerhetett tanítói képesítést és csak olyan személyt lehetett tanítói státuszban alkalmazni, aki tudott annyira beszélni és írni magyarul, hogy azt a népiskolában tanítani tudta. A törvényben a nemzetiségek egyházi és politikai vezetői az erőszakos magyarosítás első lépését látták. A törvényjavaslat indoklása hangsúlyozta, hogy az ország más anyanyelvű polgárainak magyar nyelvtanulásra kényszerítése céltalan törekvés lenne, de az állam lehetőséget kíván teremteni mindenkinek az állam hivatalos nyelvének elsajátítására.⁶³³ Az 1891. évi XV. törvénycikk II. fejezetének – mely „A kisdóvodák és gyermek-menedékházak kellékei és munkaköre” címet viselte – 9. §-a előírta, hogy ezekben az intézményekben a gyermekfoglalkozások olyan formában történjenek, hogy a növendékek a magyar államnyelvvvel megismerkedjenek, segítve ezzel az elemi iskolát abban, hogy az államnyelv oktatása terén kapott feladatát teljesítse. Az erdélyi románság vezetői úgy érezték, az 1880-as évekig még előfordult tankönyvekben

---

⁶³² 4. §.: „A magyar nyelv az összes bárminemű nyilvános népiskolákban a köteles tantárgyak közé ezennel felvételik. Azonban mindaddig, míg a magyar nyelv tanítására alkalmas kellő számú tanító fog rendelkezésre állani, ezen törvény fennebbi rendelete csak fokozatosan, következőleg léptethető életbe: minden oly elemi népiskolában, melyek tannyelve nem a magyar, de oly tanító van alkalmazva, ki annak tanítására képes, a magyar nyelv, mint köteles tantárgy, már a jelen törvény hatályba léptét követő tanévben; azon elemi népiskolákban pedig, a melynél ily tanító alkalmazva nincs, mielőtt a 2-ik és 3-ik §-ok értelmében, a magyar nyelv tanításra képes tanító alkalmazva leendő, azonnal tanítandó. A magyar nyelv ezen köteles tanítását az összes községi népiskolákban a vallás- és közoktatási minister külön rendeletben szabályozza. - E szabályrendeletet, az óraszámra nézve, a népiskolai tantervek megállapításánál, az összes felekezeti és egyéb iskolai hatóságok is kötelesek szem előtt tartani.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> (Utolsó letöltés: 2020. november 21.)

⁶³³ Katus 2015.

egy-egy rész a dákokról és rómaiakról, valamint a nevesebb román történelmi személyiségekről, ezt követően azonban tudatosan ki lettek véve ezek a részek és a magyar történelem eseményei kerültek a helyükre.⁶³⁴ Az 1893. évi 26. tc. a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi népiskolák tanítóinak és tanítónőinek fizetését kívánta rendezni. A „minimálbér” megszabása a tanítói fizetések terén, valamint az oktatási intézmények kondícióival kapcsolatos elvárások nehéz helyzetbe hozták a szegényebb román görögkeleti és görögkatolikus egyház által fenntartott iskolákat, mert szükség esetén igényelhetek ugyan állami segílyt – s meg is kapták azt –, de ezért cserében teljes lojalitást várt el a magyar állammal szemben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, mind a pedagógustól, mind pedig az oktatási intézménytől. Berzeviczy Albert, az első Tisza István-kormány kultuszminisztere, 1904-ben törvényjavaslatot terjesztett be „a népiskolai közoktatásról szóló 1868. XXXVIII. és a népiskolai hatóságokról szóló 1876. XXVIII. tc. módosítása” tárgyában. Ennek értelmében az elemi népiskolákban a magyar nyelvet heti 17 órában oktatták volna, míg a többi tantárgynak összesen heti 15 tanóra jutott volna.⁶³⁵ Ez a törvényjavaslat készítette elő a „terepet” az 1907. évi „Lex Apponyinak”.⁶³⁶ A törvényjavaslat indoklásában a következő olvasható: „a tapasztalat azt igazolja, hogy ezen kizárólag nemzetiségi tannyelvű népiskolák túlnyomó nagy részében a magyar nyelv tanítása csakis a magyar gépies írás és olvasásra terjed. Az ilyen, kizárólag nem magyar tannyelvű felekezeti népiskolákból magyarul beszélni tudó gyermek alig kerül ki.”⁶³⁷ A nemzetiségek felháborodása ekkor már tiltakozó gyűlések szervezésében és megtartásában, valamint a kormányhoz intézett emlékiratban is megnyilvánult.⁶³⁸

Az 1800-as évek második felében, valamint az 1900-as évek első éveiben hozott, oktatásra vonatkozó törvények és törvényjavaslatok szándéka (az oktatás színvonalának fejlesztése és ezzel együtt a nemzetiségek asszimilálása) világos. E törekvéseknek látszólag voltak is eredményei. Példának okáért a három román tannyelvű görögkatolikus tanítóképző (a szamosújvári, a nagyváradi és a balázsfalvai) román anyanyelvű növendékeinek magyarnyelv-tudása az 1907-1908-as tanévben – a hivatalos dokumentumok szerint – olyan jó volt, hogy sem év elején, sem év végén nem volt olyan tanítójelölt, aki ne tudott volna

---

⁶³⁴ Stoica 2008. 302.

⁶³⁵ Uo. 303. A román szerző szerint a magyar országgyűlésben csupán azért nem fogadták el a törvényjavaslatot, mert időközben a kormánypárt megbukott.

⁶³⁶ Felkai 1999. 199–207.

⁶³⁷ Katus 2015.

⁶³⁸ Az erdélyi szász evangélikus országos konzisztórium emlékiratát az országgyűlés szász képviselői is aláírták, kiknek túlnyomó többsége a kormánypárt soraiban ült.

magyarul.⁶³⁹ Akad azonban olyan jegyzőkönyv a képesítő vizsgáról, ami mindennek a valóság tartalmát cáfolja. Az 1903. július 6-án rendezett képesítő vizsga jegyzőkönyve ugyanis arról tesz tanúbizonyságot, hogy volt olyan növendék, aki nem beszélt a magyar nyelvet az előírtaknak megfelelően. Sztáncsek Zoltán királyi tanfelügyelő a következőket rögzítette a jegyzőkönyvbe: „Pantea Demeternek a magyar nyelvből való átbozsájtását, minekután azt folyékonyan nem beszéli, nem indítványozhatom, tekintve azonban szép intelligenciáját (sic), kielégítő tárgyi tudását és a vizsgálat során kitüntetett buzgó szorgalmát, valamint azon körülményt, hogy a vizsgáló bizottság előtt szavahihető komolysággal kijelentette miszerint a magyar nyelv tökéletes elsajátítása végett huzamosabb ideig kíván magyar vidéken tartózkodni, s tekintetbe véve a vizsgálati bizottság tagjainak egyhangú, kedvező véleményét, nincs kifogásom ellene, hogy Pantea Demeter a magyar nyelvből elégséges érdemjeggyel osztályoztassék.”⁶⁴⁰ E példa is jól mutatja, hogy a nemzetiségek asszimilációjára az oktatáson keresztül tett kísérlet csak látszateredményeket hozott. De vajon mi lehetett ennek az oka?

Bár a román nemzetiségi politikusok ügyes diplomáciával Nyugat-Európában elérték azt, hogy kialakuljon a Magyar Királyságról az a kép, mely szerint az asszimilálódni nem kívánó nemzetiségeket a legdurvább eszközöket bevetve üldözik, látnunk kell azt, hogy az államnyelv tanításával és tanulásával kapcsolatosan hozott törvények hivatalosan ugyan léteztek, de a gyakorlatba vagy nem ültették át őket, vagy be nem tartásuk esetén – a legtöbb esetben – elmaradtak a büntetések. Természetesen nem azt állítjuk, hogy törvények szigorú betartásával az állam biztosan „sikereket” ért volna el a románság asszimilációja terén, de így esélye sem volt céljának elérésére. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai között számos olyan esetre lehet bukanni, amely ezt alátámasztja, ám most csak egy példával szeretnénk foglalkozni.⁶⁴¹ Fentebb már szó volt Urbán Iván Arad vármegyei főispán 1905. március 26-án írt bizalmas leveléről Berzeviczy Albert kultuszminiszterhez (Függelék 3. sz. dokumentum, 191–193. oldal). Levelének tárgya: „A vármegye területén

⁶³⁹ Hivatalosan év elején a „magyarul jól tudó” tanítójelöltek száma 157 fő volt, mely tanév végére 166-ra nőtt, míg az év elején magyarul keveset tudók (29 fő) száma a tanév befejeztével 20 főre csökkent. Lásd: Donáth 2008. 23–24. Donáth megjegyzi: „Intézményi szintű vizsgálódásokra lenne szükség annak felméréséhez, hogy mennyire gyorsította fel ez a nemzetiségi tanulók körében zajló természetes, ill. államilag ösztönzött folyamatokat: előbb a magyar nyelv elsajátítását, majd az őszinte — vagy csak az elvárásoknak való megfelelés, karriervágy ösztönözte — identitásváltást.”

⁶⁴⁰ Köö 2014. 29. A hivatkozott jegyzőkönyv a Román Állami Levéltár kolozsvári fiókjában található a Szamosújvári Görög Katolikus Tanítóképző anyagai között. ANDJC, Protocolul Preparatoriei române gr. cat. de Gherla, Protocolul examenelor de cvalificațiune docențială 1879/98.

⁶⁴¹ MNL OL, K 802 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok 11. tétele – mely a pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyeket tartalmazza 1905-ből – több ilyen esetet is elénk tár.

alkalmazott gkel. és gkath. román lelkészek, s tanítók hazafiatlan üzelmei stb.”⁶⁴² A főispán a vármegye területén lévő járási főszolgabírók jelentései alapján tájékoztatja a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a román papok és tanítók egyházi előjáróik tudtával „nem pártpolitikai, hanem feltétlen nemzetellenes működést folytatnak” és tevékenységüket az jellemzi, hogy uszítanak minden ellen, ami magyar, még az állami hatóságok ellen is. Urbán levelében arról panaszkodik, hogy az „oláh parasztok” az izgatók neveit nem hajlandóak elárulni, a vármegyének pedig nincsenek olyan emberei, akik felderítenék ezeket a személyeket. Elkeseredésében azt kéri a minisztériumtól, hogy küldjenek neki egy olyan névsort, amelyen vármegyéjének azon román papjainak és tanítóinak neve szerepel, akik államsegélyben részesülnek, hogy abban az esetben, ha az izgatók neve kiderülne és szerepelne a listán, akkor büntetésből legalább ezektől a személyektől meg lehessen vonni az állam nyújtotta pénzsegélyt. Mivel nem kapott választ a minisztériumból, az aradi főispán májusban megismételte kérését (Függelék 3. sz. dokumentum, 193. oldal), ezt követően pedig tájékoztatták, hogy a fizetés kiegészítésben részesülő tanítók nyilvántartását a magyar királyi tanfelügyelő vezeti az élvezett államsegély összegével együtt, így arra kérték a főispánt, hogy tőle kérje ki mindezeket az információkat. Minden valószínűség szerint a kért lista végül eljutott Urbánhoz, de mint láttuk a vármegyének nem volt kellő számú alkalmazottja a román tanítók politikai magatartásának és munkájának ellenőrzésére, a minisztérium az ilyen jellegű ügyeket – a válaszlevél születésének keltezéséből következően – nem tartotta „égetően” fontosnak, rendezendőnek, s amennyiben a lista birtokában akart is volna büntetni a főispán, nehéz elképzelni, hogy a segély megvonásán kívül „komolyabb” következménnyel kellett volna számolnia az illető papnak, tanítónak. Árulkodó az a tény is, hogy a főispán nem tudott arról, kinek a feladata az állami pénzsegélyben részesülő román papok és tanítók névsorának összeállítása.

Makó város törvényhatósági bizottsága az 1879. évi XVIII. tc. kapcsán szintén arról jelentett (lásd: Függelék 22. sz. dokumentum, 230–231. oldal), hogy tulajdonképpeni célját nem érte el, mégpedig azért nem, mert a kormányzati politika nem lépett fel kellő eréllyel a túlkapások ellen. Emiatt a magyarság inkább teret vesztett, hajdan magyar községek váltak románná és ortodoxzá vagy görögkatolikussá. Temes vármegye felirata szerint a magyar nyelvet kizáró elemi népiskolák a felekezeti autonómia védelme mögé bújtak, ha eljárásukat megkérdőjelezték. Emiatt kérték, hogy a tanítóképzők nyelve kizárólag magyar legyen, másképp a fenti törvény nem hajtható végre. A makóiak azzal kívánták alátámasztani

⁶⁴² MNL OL, K 802 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok 11. tétel, jegyzőkönyvi száma: 1837/1905.

követelésük észszerűségét, hogy rámutattak: még Csanád vármegyében is, ahol pedig létszámuk elenyésző, a nemzetiségek nem, hogy nem asszimilálódnak, de még az államnyelv elsajátítására sem hajlandóak.⁶⁴³

Hogy mennyire igaz az, hogy csak látszateredményeket sikerült a Magyar Királyságban elérni a románság asszimilációja terén, azt jól mutatják Ioan Russu-Şirianu⁶⁴⁴ könyvének adatai.⁶⁴⁵ A *Români de peste Carpați* (A Kárpátokon túli románok) címet viselő könyvben a szerző a „Brassótól a Tiszáig” megtalálható, a Magyar Királyság fennhatósága alatt élő románok létszámát elemzi hiteles statisztikai adatokra támaszkodva. Az 1900-as népszámlálás adatai alapján, Magyarországon 2.799.479 román élt, ez az ország lakosságának 16,7 %-át jelentette.⁶⁴⁶ Az erdélyi megyék közül kilencben, az Erdélyen kívüli megyék közül pedig háromban alkottak többséget. Mindez azt jelenti – mutat rá a román író –, hogy a Magyar Királyságban a magyar után a román volt a legnagyobb népcsoport, ráadásul egy tömbben élt. Bár a magyarok aránya nőtt leginkább az országban a statisztikai adatok alapján, a második helyen a románság állt. 1890 és 1900 között a románok száma nőtt Erdélyben, Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Fogaras, Kolozs, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Háromszék, Torda-Aranyos vármegyék területén jelentősen. Ugyancsak nőtt a létszámuk – még ha nem is oly mértékben, mint az előbbieken – Csík, Hunyad, Maros-Torda, Szeben, Szolnok-Doboka vármegyékben.⁶⁴⁷ Sajnálattal állapítja meg Russu-Şirianu, hogy „a tényleges” Magyarországon „a dolgok kevésbé állnak jól”. Nőtt ugyan a románság létszáma Arad, Bihar, Csanád, Krassó-Szörény, Szatmár, Szilágy, Temes, Torontál, Ugocsa vármegyékben, de ez a növekedés alacsonyabb a magyarok számának gyarapodásához képest.⁶⁴⁸ Nem változott százalékos arányuk Máramarosban, s mind százalékosan, mind lélekszám tekintetében fogytak Udvarhely és Szabolcs vármegyékben.⁶⁴⁹ 14 erdélyi és 11

⁶⁴³ MNL OL, K 2 A. XXIII. 3. 1905–1910 (1907). Temes vármegye feliratát Szeged városa is pártfogásába vette. Uo. Lásd: Függelék 23. sz. dokumentum, 232–233. oldal.

⁶⁴⁴ Ioan Russu-Şirianu (1864–1909) újságíró, író, a *Tribuna* című román lap főszerkesztője. Ioan Slavici unokaöccse, az aradi Pedagógiai Intézetben végzett és szerzett pedagógiai képesítést. 1905 és 1906 között magyar országgyűlési képviselő.

⁶⁴⁵ Russu-Şirianu 1907. A könyv kiadásában és terjesztésében közreműködött a „Steaua” (Csillag) Társaság, amelynek célja „a nép tanítása hazafias és erkölcsös” könyvek kiadásán és terjesztésén keresztül. A „Steaua” adminisztrátora és pénztárosa Spiru C. Haret, a Román Királyság kultuszminisztere volt.

⁶⁴⁶ Erdélyben 14 megyében, az ország többi részét figyelembe véve 11 megyében laktak románok. Lásd: Russu-Şirianu, 1907. 4-5. A magyarok aránya ekkor 51,4 %, a németeké 11,8 %, a szlovákoké 11,9 %.

⁶⁴⁷ Uo. 6. Alsó-Fehér vármegyében 14.702, Beszterce-Naszód vármegyében 11.790, Fogaras vármegyében 4.722, Kolozs vármegyében 12.981, Nagy-Küküllő vármegyében 8.135, Kis-Küküllő vármegyében 5.703, Háromszék vármegyében 2.079, Torda-Aranyos vármegyében 9.342 fővel gyarapodott létszámuk.

⁶⁴⁸ Uo. Arad vármegyében 14.749, Bihar vármegyében 18.515, Csanád vármegyében 293, Krassó-Szörény vármegyében 17.036, Szatmár vármegyében 10.823, Szilágy vármegyében 7.740, Temes vármegyében 6.074, Torontál vármegyében 217, Ugocsa vármegyében 440 fővel növekedett a románság létszáma.

⁶⁴⁹ Máramarosban így is 10.021 fővel lettek többen.

„magyarországi” vármegyében 1890 és 1900 között a románok száma 205.603 fővel nőtt, az egész királyság területét figyelembe véve pedig 210.413-al. Ez 8,12 %-os növekedést jelent.⁶⁵⁰ Mindezek az adatok azt mutatják, hogy az erdélyi románok nem csak hogy ellenálltak az asszimilációs kísérleteknek, hanem sok esetben – a természetes szaporulaton túl – ők maguk asszimiláltak. Nem ők vesztették el az identitásukat és lettek magyarrá, hanem magyarok, németek és egyéb népek váltak románokká. Ennek köszönhetően a XX. század elejére az ország második leginkább gyarapodó népcsoportja lettek. Egyes vármegyék oláh lakosságának csökkenését, a fentiekben említett könyv szerzője a kivándorlásnak és a magyar „kolonizációnak” tulajdonítja.⁶⁵¹ Példaként az egyik „leginkább román” vármegyét, Hunyadot hozza, ahol tíz év alatt 18.527 fővel nőtt ugyan a románság⁶⁵² – az utóbbi 50 évet figyelembe véve 22 magyar és 1 német községet „elhódítva” – de a százalékos arányokat figyelembe véve így is csökkent, mert ahol bányák és üzemek voltak, oda rengeteg magyar munkást hoztak, ami hozzájárult a magyarok lélekszámának és százalékos arányának növekedéséhez.⁶⁵³ Különösen fájónak tartja a román író, hogy a Bánságban, ahol a svábokkal együtt élnek a románok, ott jellemzően egy gyermekes családok vannak és teret hódít az alkoholizmus. Legnagyobb problémának azonban azt tartja, hogy a szülők nem tulajdonítanak nagy figyelmet a kisgyermek egészségének, így a román 5 évet be nem töltött gyerekek között nagy a halandóság.⁶⁵⁴ Szót ejt arról is, hogy a románság átlagéletkorára vonatkozó adatok is pozitív jövőképet festenek, de még örvedetesebb, hogy míg a magyarság 4718 községben van többségben, az elmúlt időszakhoz képest 824 községben lettek kevesebben, ezzel szemben a 2981 községben többségben élő románság az utóbbi években csak 223 községben indult fogyásnak. A „magyarosításnak” külön fejezetet szentel a szerző. Véleménye szerint több évtizede a mindenkori magyar kormány arra törekszik, hogy magyarosítson. E szándékának megvalósítása érdekében több száz milliót költött állami iskolák létrehozására, jutalmakban és dícséretekben részesítette azokat a tanítókat, akik eredményeket értek el a magyar nyelv oktatása terén, ennek ellenére már a miniszterek is beismerik: nem lehet erőszakkal

⁶⁵⁰ Erdélyben ez 9,39 %-os, az Erdélyen kívüli területeken 6,57 %-os növekedést jelent.

⁶⁵¹ Russu-Şirianu 1907. 9.

⁶⁵² Ez 7,8 %-os növekedést jelent.

⁶⁵³ Példának Piskitelepet (1918 ilyen munkás) és Petrozsényt (3000 magyar munkás) hozza.

⁶⁵⁴ Russu-Şirianu 1907. 11. 1890-ben 44.206, 1891-ben 45.951 öt év alatti gyermek hunyt el különböző „gyermekbetegségben” a könyv szerzője szerint. Az 1907-es esztendő megelőző 15 évben összesen 857.000 gyermek hunyt el, ebből 512.000 magyar és 131.000 román. Tehát e téren a magyarok sem álltak túl jól, egyedül a németek jelentettek kivételt.

magyarosítani egy olyan népet, amelynek lélekszáma egy millió felett van.⁶⁵⁵ Hiába nő ugyanis a magyarul tudók száma – írja Şirianu –, identitásukat ugyanúgy nem veszítik el, ahogy a magyarul tudó román értelmiség sem veszítette el. Hiába alakította a magyar állam vezetése a nemzetiségi vidékeken az iskolák kétharmadát állami intézménnyé, melyekbe négyszer annyi román gyerek jár, mint magyar, az „eredmény” a románságra nézve egyenlő a nullával.⁶⁵⁶ A magyarosítási szándékkal községekbe küldött tanítók és tanítónők megtanultak románul, de olyan román település, mely az iskolának köszönhetően lett magyarrá, nem létezik. Ami miatt a románság haragszik az nem más, mint az, hogy a gyerekek kulturális fejlődése stagnál, mivel hasznos dolgok helyett egy olyan nyelvet kell tanuljanak, amelyet, ha elvégzik az iskolát, sosem használnak, ugyanis nincs kivel magyarul beszéljenek. Miért lenne szükség az iskolai magyar nyelvoktatásra, amikor meglehet azt állami iskolák nélkül is tanulni, mint ahogy megtanulnak a magyarok is románul? – teszi fel a kérdést Ioan Russu-Şirianu. Bár közöl táblázatot arra vonatkozóan, hogy az állam által elrendelt felmérés szerint hányan tudnak magyarul, előre közli, hogy az adatok tévútra vihetnek, ugyanis a magyar funkcionáriusok annak érdekében, hogy minél több románról lehessen elmondani, hogy ismeri az államnyelvet, a felméréseknél csak néhány magyar kifejezést várnak el, de néhány magyar szó ismerete nem jelenti azt, hogy valaki ismeri az államnyelvet. A románok a magyar nyelv megtanulására irányuló hajlandóságát mutatja a könyvben szereplő táblázat is, mely szerint átlagban 1000 románból 69 fő beszél azt. Ezzel szemben 383.000 magyar közül, akik Erdélyben a románok között élnek, 21.000 megtanult románul.⁶⁵⁷ Russu-Şirianu ezt figyelembe véve igazat ad Balogh Pálnak, aki azt állapította meg munkájában, hogy a mindennapi élet jobb tanítónak bizonyul, mint maga az iskola.

A „Hódítások és veszteségek” címet viselő fejezetben Russu-Şirianu bemutatja azt, hogy Erdély vármegyéiben konkrétan hány olyan község van, amelyet „elhódított” a románság a magyaroktól, s melyek azok, ahol az elmúlt időszakban az etnikai összetétel a magyarság számára változott kedvezően. Alsó-Fehér vármegyében 44 olyan község „lett a románoké”, amelyek a XIX. század közepén még félig román, félig magyar, vagy többségében magyarok által lakott községeknek minősültek.⁶⁵⁸ 9 község lett ez idő alatt

⁶⁵⁵ Ifj. Andrássy Gyula gróf belügyminiszter szavaira utal. Fontos megemlíteni, hogy az állam költségei nem voltak arányosak régiókat tekintve. A magyar nyelv sikeres oktatása azzal is összefüggött, hogy az adott település és iskolája mennyire volt frekvenciált helyen – ezzel együtt mennyire volt ellenőrizhető –, valamint azzal, hogy az intézmény anyagi helyzete mennyire volt rendezett. A Hunyad vármegyei Kistrápolc (Rapolțel) iskolájában még 1905-ben sem tanítottak magyarul, a Krassó-Szörény vármegyei Somosréve (Cornereva) iskolájában magyar nyelvből csak az ábécét tanították. Lásd: Berecz 2013. 212.

⁶⁵⁶ Russu-Şirianu 1907. 15.

⁶⁵⁷ Uo. 30.

⁶⁵⁸ Példaként két községet említ: Vizaknát és Abrudbányát.

magyarrá, így a „tisztá nyereség” 35 község.⁶⁵⁹ Beszterce-Naszód vármegyében a magyaroktól 3, a szászoktól 2, összesen 5 községet „nyert el” a románság, kettőt engedett át a magyaroknak, négyet a szászoknak, így összességében 1 községet vesztek. Brassó vármegyében a románok elhódították a magyaroktól Négyfalut, a szászoktól Barcarozsnyót és Barcaföldvárt és nőtt a számuk Brassóban is, ahol a szászok lélekszáma stagnált.⁶⁶⁰ Fogyott a lélekszámuk 7 olyan községben, ahol magyar–román vegyes lakosság volt és 8 olyan faluban, ahol szász–román lakosság élt. Kolozs vármegyében 58 községet kaparintottak meg a magyaroktól és 27-et vesztek el. Fogaras vármegyében teljesen románná lett Oláhújfalú, szász többségű lett Sárkány település, valamint Chert község. Ezekon kívül nincs is több olyan település a vármegyében, amelyben ne lenne nagyarányú román többség. Hunyad vármegyében 22 települést „veszítettek el” a magyarok, míg egyetlen egy olyan község van, ahol az elmúlt fél évszázad alatt magyar többség jött létre.⁶⁶¹ A román szerző igazat ad Baloghnak, aki munkájában a következőket írta: „A magyarok lélekszáma jelentősen csökkent Hunyad vármegye községeiben, a kis- és nagyközségek lakosságának összetétele azt mutatja, hogy a magyarság jelentős területvesztést könyvelhet el”.⁶⁶² Maros-Torda vármegyében a Maros folyó mentén 9 olyan község volt, melyben a románság többségbe került a XIX–XX. század fordulójára, a Mezőségen 18 községet nyertek el a románok. Ezzel szemben – a Russu-Şirianu által leírtak alapján – elvesztettek, főleg a kolonizációnak köszönhetően, 22 települést a Maros mentén és 78 községet a Mezőségen. Vigasztaló tényezőnek tartja a román szerző, hogy a vármegyében 65.538-an vallják magukat román nemzetiségűnek, de 70.611 olyan személy van, aki a hitfelekezeti kapcsán ortodoxnak, vagy görögkatolikusnak vallotta magát. Mindezekből arra következtet, hogy a különbözetet jelentő 5.073 fő is románnak tekinthető, igaz fennáll a jövőben annak a veszélye, hogy ezeket az embereket elmagyarosítják. Széchenyi vármegyében 1 magyar és 11 szász falú lett románná az elmúlt évtizedek alatt. 17 községet veszítettek el, de a veszteségek ellenére lélekszámuk növekedése megkérdőjelezhetetlen, hiszen Szászsebes városában többségbe kerültek, 29 faluban „tisztán” csak románok laktak, 35 olyan település volt ahol a románság száma 1000 fölött volt, kompakt tömböt alkotott 59 román település, 4 új román település jött létre és 15 olyan községben, ahol addig kisebbséget

⁶⁵⁹ Megemlíti, hogy a szászoktól 5 községet hódított el a románság és csak 3-at veszített, így ott is 2 község a „nyereség”.

⁶⁶⁰ Russu-Şirianu 1907. 33–34.

⁶⁶¹ Ez Lojatul település, ahol 350 román és 477 magyar élt.

⁶⁶² Balogh 1902. 770. Hivatkozva: Russu-Şirianu 1907. 37.

alkotott a románság, tűnt úgy, hogy rövidesen többséget fog alkotni.⁶⁶³ Szolnok-Doboka vármegyében 64 községet hódított el a románság, elvesztett 16-ot, Kis-Küküllő vármegyében 18 községet nyertek és 27-et veszítettek. Nagy-Küküllő vármegyében a nyereségük 19 falu, a veszteségük 12 település. A történelmi Erdélyen kívüli vármegyékkel – melyekben jelentősebb számban éltek románok – kapcsolatosan a következőket állapította meg a szerző: Arad vármegyében nem történt változás, Temes vármegyében a románok létszámának növekedése elenyésző, csak a szerbektől sikerült „elhódítani” 5 községet és csupán 2 új román település jött létre. Elnyertek viszont a szerbek 4, a svábok 5, a magyarok 1 valamikori román települést.⁶⁶⁴ Krassó-Szörény vármegyében 94 olyan román település volt, melynek lélekszáma csökkent, ezek a községek azonban mind olyanok voltak, ahol a lakosság többsége stabilan román volt. 119 „tisztán” román település volt a vármegyében, német csupán 3, magyar pedig 1. Öt román faluban is csökkent a populáció Torontál vármegyében, de a szerbektől 4 falut sikerült elhódítaniuk, és örömmel állapítja meg a román szerző munkájában, hogy a Bánságban a többi nemzetiség is fogy – ami többnyire az Amerikába történő kivándorlásnak köszönhető –, s az elhagyott földeket románok vásárolják fel. Ugyancsak csökkent a román lakosság Bihar vármegyé 48 községében (igaz a magyar falvak lélekszáma is), de 2 magyar község is többségében román lakosúvá lett, s 1 új román település is létrejött. Elveszítettek 9 olyan falut, ami magyarrá lett, 3 olyat, ami elszlovákosodott. Şirianu adatai szerint Bihar vármegyében a századfordulón 160 olyan román község volt, ahol a magyarok kisebbségben voltak, ezzel szemben csak 52 olyan magyar falu volt, ahol a románok jelen voltak, de nem alkottak többséget. Megállapítása szerint 376 olyan román település volt, amely egymás mellett helyezkedett el, egy román tömböt alkotva. Szilágy vármegyében 16 települést hódítottak el a magyaroktól és csak 8-at „engedtek át”, Szatmár vármegyében 7-et kaparintottak meg és 8-at veszítettek el. Ebből 6 magyarrá lett, 2 pedig elnémetesedett. Máramarosban 1 új román település jött létre, 1 település magyarosodott el. Ebben a vármegyében egyetlen település sem lett a századfordulóra románná.

Mint láthattuk, az 1868. évi népiskolai törvény biztosította az anyanyelven történő tanulás lehetőségét az oktatás legalacsonyabb szintjén, s az 1880-as évek elejéig a nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban az államnyelv oktatását törvény nem írta elő. A magyar nyelv kötelező tanítását az 1879. évi 18. törvénycikk követelte meg, mely automatikusan változtatásokat eredményezett a tanítóképzésben is. A magyar állam az

---

⁶⁶³ Russu-Şirianu 1907. 40.

⁶⁶⁴ Uo. 41.

államnyelv oktatása terén történt „mulasztását” – bízva annak asszimilációs hatásában is – úgy próbálta korrigálni, hogy a tanítói fizetések állami juttatások révén történő emelését a magyar nyelvoktatás függvényévé akarta tenni a nemzetiségek felekezeti iskoláiban is. A politikai passzivitással felhagyó román nemzetiségi politikusok a XX. század eleji 1904. évi népiskolai törvényjavaslatot, valamint az erre „épülő” 1907. évi „Lex Apponyit” arra használták fel, hogy Nyugat-Európában kialakítsák a nemzetiségek identitását elvenni akaró, asszimilációs szándéktól fűtött, a románságot elnyomó Magyar Királyság képét. A nemzetiségek felekezeti iskoláira vonatkozó, a románság politikai és vallási vezetői által az egyházi autonómiát sértőnek és magyarosítónak titulált törvényeket a legtöbb esetben az állam nem tartatta be, a végrehajtásért felelős személyek sok esetben alapvető információkkal sem voltak tisztába, ami az elérni kívánt cél megvalósításához vezethetett volna. Mindemellett megfelelő számú állami alkalmazott sem állt rendelkezésre ahhoz, hogy az elemi oktatással kapcsolatos állami elvárások teljesülését ellenőrizni lehetett volna. Bár látszólag az állami asszimilációs törekvéseknek volt eredménye, a statisztikai adatok azt mutatják – ezt a román szerző munkája is bizonyítja –, hogy az erdélyi románság identitását el nem veszítette, nem asszimilálódott, sőt lélekszámuk a századfordulón nőtt.⁶⁶⁵

---

⁶⁶⁵ Maga Valeriu Braniște is utópiának tekintette és „halvány reménynek” nevezte azt az állami szándékot, mely az erdélyi románság elmagyarosítását célozta meg. Lásd: Braniște 1980. 120–122.

11. Az 1907. évi népiskolai törvény a Tisza István és a román nemzetiségi képviselők (vezetők) között lezajlott közeledési kísérlet tükrében

A magyar politikai elit és a román nemzetiségi vezetők közötti egyre inkább elmérgesedő viszony egyik XX. század eleji csatateret a „Lex Apponyi” néven ismertté vált népiskolai törvény. A Magyar Királyság más nemzetiségeinek körében is⁶⁶⁶ hatalmas felháborodást kiváltó törvény születése előtt, közben és után is alig akadt olyan meghatározó magyar politikus, aki a korszak „magyar szupremácia” elvét félretéve tudta volna értelmezni a nemzetiségi – s értelemszerűen a magyar–román – kérdést.⁶⁶⁷ Egy ilyen – ebben a tekintetben is – kivételes politikus volt Tisza István.⁶⁶⁸ A románokkal való egyezkedésre Tiszát több olyan probléma is sarkallta, amelynek megoldása a Magyar Királyság szempontjából „létkérdésnek” tűnt. Hogy csak néhány példát említsünk: a külpolitikát tekintve a háborúra készülő Európa közepén a Monarchia egységessége alapfeltétele volt a remélt későbbi győzelemnek, belpolitikai szempontból pedig Erdélynek az országtestben való tartásának záloga – úgy tűnt – a románság „lecsendesítése”.⁶⁶⁹ Mindezek arra

⁶⁶⁶ Meggyőződésünk, hogy a „Lex Apponyi” kapcsán megvalósult erdélyi román–német (szász) összefogás az előszobája volt annak az együttműködésnek, amely azt eredményezte, hogy 1918 végén a szászok vezetőit rá lehetett bírni arra, hogy támogassák – s ha nem, lehetőség szerint ne ellenezzék – Erdély Romániával való egyesülését. A szász evangélikus egyház tiltakozását a *Lex Apponyi* ellen lásd: Függelék 24. sz. dokumentum, 233. oldal)

⁶⁶⁷ Pölöskei 2014. 175.

⁶⁶⁸ Far Sándor tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „A századforduló utáni években kortársai közül elsőként Tisza István ismerte fel az Osztrák-Magyar Monarchia létét alapjaiban veszélyeztető külső- és belső erők egyesített támadásra való készülődését”. Far 1993. 277. Az „erdélyi helyzetet” legjobban ismerők sem értettek egyet Tiszával. Bethlen István személyes levelében a következőket írja barátjának: „Nagyon jól tudod, hogy nem tartozom azok közé, akik a politikai ellentéteket beleviszik a privát életbe, sőt ellenkezőleg két kézzel ragadok meg minden alkalmat arra, hogy olyan kérdésekben, amelyekben egyetérték, más pártion lévőekkel közreműködjek, és őket abban, amit helyeslek, támogassam. Áll ez első sorban minden olyan kérdésre, amely Erdélyt érdekli, ahol legjobban szeretném, ha minden pártpolitikát ki lehetne kapcsolni. Ezeknek dacára kötelességemnek tartom, nehogy félreértés forogjon fönn, mielőtt találkoznánk veled közölni, hogy a román kérdésben tanúsított magatartásodat leghatározottabban helytelenítem, a kérdéseknek paktumszerű, vagy ha neked jobban tetszik megbeszélések és kimagyarázások útján való kezelését legnagyobb mértékben elítélem, és épp ezért ezen akció eredményeivel szemben a szabad kezű magamnak fenntartom.” MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 22. tétel, 1–2. fólió. Teljes közlését lásd: Függelék 25. sz. dokumentum, 234. oldal. Pedig Tisza és Bethlen helyzetmegítélése a világháború előtt lényegében megegyezett. Bethlen kiindulópontja is az volt, hogy az erdélyi román nemzetiség végső és igazi célja – bármit is állítsanak – Erdély és Románia egyesítése. Igaz, ellentétben Tiszával, Bethlen szerint minden engedmény, amit a románok kapnak, csak azt fogja szolgálni, hogy nőjön az az erő, amit majd – ha eljön az ideje – a magyarok ellen tudnak fordítani. Lásd: Romsics 1999. 81.

⁶⁶⁹ Az 1912–1913-ban lezajlott Balkán-háborúk ugyancsak nagy szerepet játszottak abban, hogy Tisza „kénytelen” volt asztalhoz ülni a román nemzetiséget képviselőkkel. A konfliktus végkimenetele a Román Királyságot addigi történelme során – igaz „fiatal” államalakulatról van szó – soha nem tapasztalt „helyzetbe” hozta. Románia szerepének növekedése az európai politikában Tiszát „lépéskényszerbe” hozta. Továbbá a

kényszerítették a magyar politikust, hogy belássa: a jogfosztó intézkedésekkel inkább olajat önt a tűzre.⁶⁷⁰ Komoly szemléletváltás volt ez az 1904-es Tisza-féle állásponhoz képest. Akkor ugyanis az asszimiláció támogatójaként, kultuszminiszterén keresztül tervezte a népiskolai törvény módosítását, s mindezek a törvényjavaslatok – bár nem kerültek elfogadásra – a koalíciós kormány kultuszminiszterének, Apponyi Albertnek, mintául szolgáltak a „Lex Apponyi” megalkotásához.⁶⁷¹ Tisza István pártjával együtt nemzetiségi politikájának középpontjába a román kérdést helyezte és ez prioritást élvezett más nemzetiségek problémáival szemben.⁶⁷² Az 1910-es választási győzelem után – igaz ekkor még nem miniszterelnökként – felhívásban kérte a román főpapságot a közeledésben való „partnerségre”.⁶⁷³ Ifj. Zichy János gróf kultuszminiszterként felszólította a tanfelügyelőket arra, hogy „kezeljék enyhén a magyar tanítási nyelv érvényesülésére kiadott rendelkezéseket, s legyenek különösen előzékenyek a román egyházi és iskolai hatóságokkal szemben”⁶⁷⁴, Székely Ferenc igazságügy-miniszter pedig arra utasította az ügyészeket, hogy ne szorgalmazzák a román izgatási pereket.⁶⁷⁵ Az a tény, hogy a Nemzeti Munkapárti kormány a románokkal történő megegyezési szándékának első lépése az Apponyi-féle

---

magyar politikus felismerte azt, hogy az „agg Ferenc József halálát követően Ferenc Ferdinánd lelkes támogatásra lel majd a magyarok ellen a koalíciós kormányzat által feldühített nemzetiségekben, ha nem tudja ezt engedményekkel megelőzni és ellensúlyozni”. Bertényi 2011. 19. Hogy félelme nem volt alaptalan, azt jól mutatják az aradi *Románul* című román lapban, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása kapcsán megjelent írás sorai: „Ferenc Ferdinánd főherceg halála nem csupán napjaink egy kivételes, markáns politikusának halálát jelenti, hanem egy nagy politikai programét is.” Ce-a pierdut Austro-Ungaria c. cikk (*Románul*, 1914. iulie 2/15. nr. 143. 4.).

⁶⁷⁰ Pölöskei 2014. 176.

⁶⁷¹ Far 1993. 274–275. Tisza István 1910-ben még a Román Nemzeti Párt feloszlását követelte. Uo. 277.

⁶⁷² 1915. szeptemberében Ghyczy határrendőrségi tanácsos a magyar miniszterelnök nevében tárgyalásra hívta a szlovák nemzetiségi vezetőket, mely hír hallatán báró Kürthy Lajos főispánnak küldött levelében Tisza utasítást adott arra, hogy a szlovákok képviselőinek adják tudtára, visszaéltek nevével és „közeledési vágy” a magyar kormány részéről nincs. Ugyanakkor, ha ők „alkalmasnak látják az időt” a tárgyalásra, abban az esetben „jöjjenek”. Lásd: MREZSL, Tisza-féle iratok, 44.a/4. doboz, 16. csomó, 12. tétel, 1. fólió.; Uo. 9. tétel, 1. fólió; 10. tétel, 1. fólió (lásd: Függelék 26–28. sz. dokumentum, 234–237. oldal). A román kérdés rendezésére ösztönözte az ország miniszterelnökét Németország románbarát politikája is. Lásd: Pölöskei, 2014. 176. Far Sándor szerint Tisza azért is kezdett inkább a román nemzetiséggel tárgyalást, mert könnyebbnek tűnt velük megegyezni, mint a „pánszláv agitációtól elválaszthatatlan és elszigetelhetetlen szerb nacionalistákkal”. Lásd: Far 1993. 277.

⁶⁷³ Hogy mennyire más lett a világ néhány tíz év alatt, azt jól mutatja az, hogy míg a XIX. század második felében feltételezhetően jó helyen „kopogtatott” volna Tisza a szóban forgó kérdések megoldásának érdekében az egyházi vezetőknél, a XX. század első évtizede után a magyar kormány közeledési szándékáról értesülve Brătianu román miniszterelnök azt tanácsolta, hogy a megbeszéléseket a magyar kormány – a sikeres végkimenetel érdekében – inkább a Román Nemzeti Párttal folytassa le. Lásd: ÖStA, HHStA, MÁ, 174 Politisches Archiv, Interna, Korrespondenz mit Zivilbehörden (Ungarn). Hivatkozva: Pölöskei 2014. 176. Kormányra lépését követően Tisza az azelőtti román közeledését szigorúan magánjellegűnek minősítette, igaz megjegyezte: „az akkori miniszterelnök úrnak [Lukács László – K.A.], nem megbízásából talán, de tudtával és helyesléssel vettek fel a személyes eszmecserek fonalát a román nemzetiségi párt egyes vezetőfőfiaival”. Albrecht 1933. 36.

⁶⁷⁴ Pölöskei 2014. 177.

⁶⁷⁵ *Pesti Napló*, 61. évf., 250. sz. 1910. október 21. 4.

törvények „előzékeny” betartatása volt, jól mutatja azt, hogy mennyire kényes pont volt a román–magyar viszonyt illetően az 1907-ben született oktatási törvény, és lehetőséget kínál arra, hogy az ettől kezdődő és az I. világháború kezdetéig húzódó egyeztetéseken keresztül megvizsgálhassuk: a „Lex Apponyi” kritizált paragrafusainak módosítására hajlandó volt-e a magyar kormány? Abban az esetben, ha igen, akkor bizonyítékot nyerhetünk arra, hogy a román nemzetiségi vezetők az iskolákon keresztül történő magyarosítás problémájával kapcsolatosan nem a megoldás lehetőségét keresték, hanem annak állandó „életben tartására” törekedtek, ezzel erősítve Európa országaiban az Osztrák–Magyar Monarchiáról kialakított elítélő véleményt (lásd: „népek börtöne”). Vagy az történt, hogy hajlandó volt ugyan a magyar kormány az 1907-es népiskolai törvény módosítására, s tett is ez irányba mutató intézkedéseket, de a közigazgatás alapvető területi egységének, a vármegyének vezetői és a tanfelügyelők nem tettek túl sokat annak érdekében, hogy a nemzetiségek „érezzenek” valamit mindebből? Abban az esetben, ha ez így volt, akkor érthető, hogy lehetetlenné vált az, hogy a román nemzetiség vezetői egy kicsit is higgyenek az Apponyi-féle iskolai törvény elfogadhatóvá formálásában, és így elképzelhető, hogy csak az idő húzására törekedtek. Az alábbiakban ezt szem előtt tartva vizsgálom a magyar kormányt képviselő Tisza István és a román nemzetiséget képviselők (egyházi és világi) közötti levélváltásokat, levéltári dokumentumokat.

A tárgyalások első évei

Tisza István Ion C. Brătianu javaslata ellenére – igaz a Román Nemzeti Párttal is felvette a kapcsolatot – mindvégig hitt abban, hogy a román egyházi vezetők segítségére lehetnek abban, hogy tervét megvalósítsa. 1910 júniusában Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökkel folytatott megbeszélését követően Tisza Ioan Mețianu nagyszebeni ortodox érsek-metropolitát bízta meg azzal, hogy a román egyházi és politikai vezetőkkel egyeztetve tolmácsolja a románságnak a magyar állammal szembeni főbb kéréseit, elvárásait. Mețianu levélben (lásd: Függelék 29. sz. dokumentum, 237–238. oldal) tájékoztatta Tiszát arról, hogy minden román „vezérférfit” megvan „a hajlam és erős elhatározás egy őszinte, tartós békeviszony létesítésére”, így abban az esetben, ha a románság problémáit hajlandóak a magyar államférfiak orvosolni, „az egész hazai románság egy oly politikai táborba lesz egyesíthető, mely felhagyva az eddigi grávéminális⁶⁷⁶

---

⁶⁷⁶ Magyarul sérelmi.

politikával, nyíltan és őszintén a békés együttlét és együttműködés szükségét hirdetné és jövőben politikai működését úgy irányítaná, amint azt a közösen vallott és elérni óhajtott cél szükségessé teszi”.⁶⁷⁷ 1910. szeptember 12-én Mețianu előterjesztés formájában (lásd: Függelék 30. sz. dokumentum, 238–239. oldal) próbálta összefoglalni mindazokat a sérelmeket, amelyek orvoslásra szorulnak a közeljövőben, annak érdekében, hogy „egy békés viszony és együttműködés” lehetővé váljon.⁶⁷⁸ Mețianu szerint a Magyar Királyság román nemzetiségű állampolgárai nem ellenzik a magyar nyelvnek, mint hivatalos államnyelv tanítását minden népiskolában, és nem ellenzik a „helyes” állami felügyeletet, valamint ellenőrzést ezen intézmények felett, ugyanakkor az a véleményük, hogy mindegyik népiskola a tanulók anyanyelvén adja át az új ismereteket. Ragaszkodtak ahhoz, hogy az egyházi felekezetek, községek és magánszemélyek jogosultak legyenek iskolák létesítésére és fenntartására és erről törvény szülessen.⁶⁷⁹ A görögkeleti egyházi vezető álláspontja szerint az 1907. évi XXVII. tc. 2. §-ának harmadik, negyedik és ötödik bekezdését, valamint a 18–29. §-okat és a 33. §-t hatályon kívül kell helyezni, ugyanis sértik az iskolafenntartók jogait és az államnyelv tanítása terén teljesíthetetlen elvárásokat támasztanak, mely következtében „az általános népművelést helyenként teljesen lehetetlenné teszik”.⁶⁸⁰ Fontosnak tartották a görögkeleti egyház román hívei, hogy a közigazgatási bizottságok és a királyi tanfelügyelők utasítást kapjanak azzal kapcsolatosan, hogy az 1907. évi XXVII. tc. végrehajtásánál járjanak el „előzékenyen és méltányosan”.⁶⁸¹ Ioan Mețianu előterjesztése szerint a románság elvárja, hogy a románok lakta vidékeken felállított állami

⁶⁷⁷ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 14. csomó, 1. tétel, 1–2. fólió

⁶⁷⁸ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 14. csomó, 2. tétel, 1. fólió

⁶⁷⁹ Az 1868. évi XLIV. tc. elvileg ezt biztosította.

⁶⁸⁰ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 14. csomó, 2. tétel, 4–5. fólió. Az 1907. évi népiskolai törvénycikk 2. §-ának Mețianu által megjelölt bekezdése a községi és felekezeti iskolák tanítóinak és segédtanítóinak illetményeiről rendelkezett. A 19. §. a nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban (akár részesültek állami segélyben, akár nem) tantervben előírt módon kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását célként kitzúve, hogy a nem magyar anyanyelvű gyerekek „a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően” ki tudják magukat fejezni. Láthatjuk, hogy a görögkeleti egyház vezetője által leírtak ellentmondásosak. Előterjesztésének elején azt állította a románság nem ellenezte a magyar nyelv oktatását, ugyanakkor munkájának későbbi részében azt írta hívei ragaszkodnak az államnyelv oktatását lehetővé tevő paragrafus azonnali felfüggesztéséhez. A 20. §. a nem magyar tanítási nyelvű iskolákban dolgozó alapfizetés- és korpótlék kiegészítésben részesülő tanítókkal szembeni elvárásokat tartalmazta, míg a 21. §. a tanítók kinevezéséről rendelkezett azon intézményekben, melyek 200 koronát meghaladó államsegélyben részesültek. A 22–29. §.-ok a fegyelmi vétségekkel kapcsolatosan, valamint a fegyelmi vétséget elkövető tanító helyére kihelyezendő pedagógus személyéről intézkedtek. A 33. §. az elemi népiskolákban használt hivatalos dokumentumok nyelvét és milyenségét határozta meg.

⁶⁸¹ Minden valószínűséggel a fentiekben már említett év végi kultuszminiszteri utasításban szerepe volt Mețianu ezen észrevételének, mint ahogyan Mihu román nagybirtokos 1910 szeptemberében Tiszának küldött memorandumának, melyet a román főpappal és a különböző irányzatokhoz tartozó politikusokkal folytatott megbeszélései alapján készített. MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 14. csomó, 2. tétel, 5. fólió; Pölöskei 2014. 177.; Hitchins 1974. 16.

középiskolákban román nyelv és irodalom tanszékek létesüljenek, melyekben az alkalmazott tanárok – akik csak román nemzetiségűek lehetnek – véglegesítve lesznek, még hozzá olyan fizetéssel, mint tanártársaik. A követelések között szerepelt három román tannyelvű gimnázium felállítása Erdélyben, a magyarországi részekben és a Bánságban, mindez állami pénzen.⁶⁸² Mindaddig, amíg ez meg nem valósul, a románság anyagi segítséget várt el a magyar kormánytól a brádi román görögkeleti gimnázium nyolc osztályra való bővítéséhez. A II. rész 16. pontja kérte, hogy az állami ösztöndíjak „egy arányos része adassék román tanítóknak, különösen pedig a katonai ösztöndíjakból ötven, a külföldi tanulmány és hazai szépművészeti ösztöndíjakból pedig három adassék román ifjaknak”.⁶⁸³ Szerepelt még a követelések között egy külön ügyosztály felállítása a minisztériumban, amely a román egyházi és közoktatási ügyeket intézte volna, továbbá igényt támasztottak „legalább” egy osztálytanácsosi pozícióra a miniszterelnökségen belül, mely pozíciót csak olyan ember tölthette volna be, aki „népének bizalmát bírja és kinek hivatalos kötelességévé tétetnék a magas kormányt a román vonatkozási ügyekben alaposan és felelősségteljesen informálni”.⁶⁸⁴ A román egyházi vezető összefoglalójának végén kérte a „kényszerasszimilációs törekvések” kategóriájába tartozó névmagyarosítások leállítását és a „folyamatban lévő politikai perek” beszüntetését.⁶⁸⁵ Arra vonatkozóan, hogy Mețianu munkájával kormányzati szinten foglalkoztak bizonyíték az is, hogy az eredeti levél ezen problémákat érintő pontjainál (20. és 21. pont) kézzel írottan olvashatjuk: mik ezek? hol történik? Vagyis kérdésként merült fel, hogy a román görögkeleti egyház hívei – és vezetőjük – milyen névmagyarosításra gondolnak és pontosan helyileg hol történik mindez.⁶⁸⁶ A tárgyalások 1910-től kezdődően éveken át zajlottak, s az alábbiakban részletesen vizsgálom ezeket, azonban kénytelen vagyok itt írni egy 1915. évi eseményről. Bár Tiszáék végig hittek abban, hogy a románoknak is érdekében áll a problémák (pl. az oktatásban jelentkezők) megoldása, s tettek is ennek érdekében engedményeket, 1915 szeptemberében mégis azzal kellett szembesülnie a magyar miniszterelnöknek, hogy a metropoliai konzisztórium újabb és újabb követelésekkel állt elő. Mețianu érsek-metropolita 1915. szeptember 2-án Jankovich Bélának írt levelében (lásd: Függelék 31. sz. dokumentum, 240. oldal) közli, hogy az 1914. évi április hónap 25. napján (1797/914 eln. szám alatt) kibocsátott intézkedések, valamint az ezt kiegészítő 1915. február 25-én (730/915. eln. szám

⁶⁸² Az 1868: XLIV. tc. alapján jogosnak mondható kérés.

⁶⁸³ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 14. csomó, 2. tétel, 5. fólió

⁶⁸⁴ Uo. 6. fólió

⁶⁸⁵ Uo.

⁶⁸⁶ A magyar állam névmagyarosításra tett kísérleteiről lásd bővebben: Berecz 2016.

alatt) napvilágot látott intézkedések⁶⁸⁷ a hívekre nézve „megnyugtató hatást gyakorolt” és ezt a metropoliai konzisztórium, mint az egész egyháztartomány legfőbb igazgatási közege „teljes örömmel és egyhangúlag kifejtett elismeréssel” vette tudomásul.⁶⁸⁸ Mindezek ellenére – úgy ahogy a konzisztórium addigi magyar kormányhoz intézett felterjesztései is világossá tették – a görögkeleti egyház álláspontja továbbra is az, hogy „bármely jellegű hazai tanintézetekben tanuló görög keleti román egyház kebelébe tartozó növendékek hitoktatási és vallástan előadási nyelvének elhatározása, a hazai görög keleti román egyháznak kizárólagos joga” és ezen jognál fogva kijelenti, hogy „bármely jellegű tanintézetekben tanuló görög keleti román hitfelekezeti növendékek hitoktatási és vallástan előadási nyelve csakis az egyház szertartási nyelve, vagyis a román nyelv lehet”.⁶⁸⁹ Az érsek metropolita levelére október 12-én előbb Jankovich Béla⁶⁹⁰ kultuszminiszter reagált (lásd: Függelék 32–33. sz. dokumentumok, 241–242. oldal), majd két nappal később Tisza is véleményezte a konzisztórium határozatát (lásd: Függelék 34. sz. dokumentum, 243–244. oldal). Jankovich szerint a konzisztórium döntését aligha lehet másképpen értelmezni, mint úgy, hogy azt szeretnék, hogy a román görögkeleti egyházhoz tartozó magyar nemzetiségű tanulók is bármelyik tanintézetben román nyelven legyenek kötelesek tanulni a hittant, vagyis rá akarja bírni magyar híveiket, hogy román nyelven tanuljanak.⁶⁹¹ A kultuszminiszter szerint nyilván figyelmetlenség lehet az oka annak, hogy „midőn a m. kir. kormány a román nemzetiség iránt gondoskodásának annyi tanújelét adta, a konzisztórium részéről a fenti, nemzetiségi türelmetlenség elvétől áthatott határozat hozassék”.⁶⁹² Tisza levelében így fogalmaz: „A hazai románsággal való teljes lelki összhang és béke megalapozására irányuló akcióm közepette fájdalmas meglepetés volt réám nézve a metropoliai konzisztóriumnak a vallástanítás nyelvére vonatkozólag szeptember 2-án hozott határozata. Mindenre el voltam készülve, csak arra nem, hogy ilyen választ kapjon a kormány a vallástanítási rendeletre.”⁶⁹³ A miniszterelnök szerint az, hogy magyar

⁶⁸⁷ Mețianu tévesen hivatkozott. Az 1797/914 eln. szám alatti rendelet nem április 25-én, hanem 24-én látott napvilágot. A hitoktatás nyelvéről rendelkezett a népoktatási tanintézetekben. Megengedte az állami, a községi, a magánszemélyek és társulások által fenntartott oktatási tanintézetek első hat osztályában, a felső nép- és polgári iskolákban, a tanító- és tanítóképzőkben, valamint az óvóképzőkben a hitoktatás anyanyelven történő oktatását. Utasítást kaptak a tanfelügyelők, hogy panasz esetén tájékoztatniuk kell a kultuszminisztert, aki az egyházi főhatóságokkal egyeztetve intézkedik a panasz orvoslásának érdekében. Lásd: *Magyarországi Rendeletek Tára* 48. (1914). 1399–1400. Az 1915-ös kiegészítő rendelet a fentieket kiterjesztette az általános és gazdasági ismétlő iskolákra is. Lásd: *Magyarországi Rendeletek Tára* 49. (1915). 656–657.

⁶⁸⁸ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 16. csomó, 20. tétel, 1. fólió

⁶⁸⁹ Uo.

⁶⁹⁰ Jankovich Béla (1865–1939): oktatáspolitikus, 1913 és 1917 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁶⁹¹ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 16. csomó, 21. tétel, 1. fólió

⁶⁹² Uo.

⁶⁹³ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 17. csomó, 23. tétel, 1. fólió

tanintézetekben magyar anyanyelvű tanulókat a román nyelv tanulására kényszerítsenek az elképzelhetetlen, de ha engedélyezné is mindezt, olyan felháborodást váltana ki a társadalomban, amely elsöpörné a „békepolitikára” tett kísérleteket. A kormány nevében írja, hogy még „ezen provokáció” után is hajlamosak a konfrontálódás elkerülésére és arra kéri az érseket, hogy „állítsa meg a görög-keleti román egyházat azon a végzetes úton, amely feltétlen bizonyossággal az állammal való konfliktushoz vezet”.⁶⁹⁴

A közeledési kísérletek második szakasza

1912 végén Tisza románokkal folytatott tárgyalásának egy újabb szakasza vette kezdetét. Ekkor Fürstenberg herceg, a Monarchia új bukaresti nagykövete is nagy szerepet vállalt a közeledésben, akárcsak Wickenburg, a közös külügyminisztérium nagy tekintélyű osztályfőnöke, akit hasonló céllal küldtek 1912. november végén Budapestre.⁶⁹⁵ Ekkor a Román és Magyar Királyság külpolitikai helyzete is azt valószínűsítette, hogy sikeres lehet a megegyezésre tett kísérlet. A Balkán-háború ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia presztízsveszteségét eredményezte⁶⁹⁶ (ezzel párhuzamosan a szláv népek önállósodásra tett lépései egyre inkább felerősödtek), míg Romániát egyre inkább nyugtalanította az, hogy a balkáni szláv államok orosz segítséget vártak függetlenségük kivívásában. Brătianu román miniszterelnök diplomáciai óvatosságból a cári kormány barátságát is kereste, ugyanakkor a németek tanácsát megfogadva Fürstenberg herceget arról tájékoztatta, hogy a magyar–román kapcsolatok rendezését szükségesnek tartja.⁶⁹⁷ Tisza István Brătianu kezdeményezése elől nem zárkózott el, s 1912. december 2-án táviratot küldött a Monarchia bukaresti nagykövetének, melyben arra kérte: tájékoztassa a román miniszterelnököt, s egyben kérdezze meg, alkalmasnak tartja-e Mihut a közvetítésre, „vagy az eredményes kivitelezés szempontjából elengedhetetlennek véli-e a magyar kormány és Mihali úr [*a Román Nemzeti*

⁶⁹⁴ Uo.

⁶⁹⁵ Pölöskei 2014. 177.

⁶⁹⁶ A Monarchia presztízsveszteségével együtt járt Németország presztízsvesztesége, mely ország diplomatái nyomást gyakoroltak a magyar kormányra a magyar–román ellentét rendezése érdekében, amely útjában állt Berlin Romániával való szövetségének elmélyítésében. E német nyomásgyakorlás szerepet játszott abban, hogy Betegh Miklós erdélyi miniszterelnöki bizalmas levélben közölt figyelmeztetését (1915 januárjában), mely egy olyan román betörésről szólt, amelyben az erdélyi román intelligencia (természetesen a román tanítók is) segédkezni fog, Tisza figyelmen kívül hagyta. Végül Beteghnek kellett a hír hallatán tenni, a katonai parancsnokságnak küldött jelentése miatt elnézést kérnie. Lásd: MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 16. csomó, 41. tétel, 1–3. fólió; 40. tétel, 1–2. fólió (lásd: Függelék 35–36 sz. dokumentumok, 245–248. oldal). A „nyomásgyakorlás” ellenére – a korábbi közeledési kísérletek tapasztalatai alapján is – bizalmatlan volt a miniszterelnök Romániával szemben, hiába voltak papíron szövetségesek, s mindezt hangoztatta is német diplomáciai körökben. Lásd: MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4. doboz, 16. csomó, 52. tétel, 1–2. fólió

⁶⁹⁷ Pölöskei 2014. 178.

*Párt egyik vezetője volt – K.A.] között a kapcsolat felvételét?”*⁶⁹⁸ Ekkortól a megegyezésre tett kísérlet egy újabb, s mondhatni a legmagasabb szintre lépett. A párbeszéd lényegében a két szomszédos ország vezetői között folyt. Brătianu – tisztában lévén az erdélyi románság körében végbement század eleji politikai szemléletváltozással – Teodor Mihalit (Mihályi Tivadart) ajánlotta tárgyalópartnernek, akit Tisza 1912. december 18-án értesített tárgyalási szándékáról.⁶⁹⁹ A későbbi magyar miniszterelnök arra kérte a Román Nemzeti Pártot, hogy dolgozza ki követeléseit, ezt követően a románokat képviselő párt Teodor Mihalit, Iuliu Maniut és Valeriu Braniştét jelölte ki a tárgyalások lefolytatására. A három tagból álló küldöttség 1913. január 21-én átadta Tisza Istvánnak 11 pontból álló jegyzékét, melynek oktatásra vonatkozó sorait részletes vizsgálat tárgyává kell tennünk.⁷⁰⁰ A románok pontuációi⁷⁰¹ című összeállításnak (lásd: Függelék 14. sz. dokumentum, 215–216. oldal) rögtön az 1. pontja kérte, hogy a „tanszabadság elvének megfelelően” a román nép a közoktatás minden fokán „a saját nyelvén művelődhessék”, mind az állami és községi, mind pedig az alapítványi és felekezeti oktatási intézményekben. Második pontja – többek között – kérte, hogy „biztosíttassék és tartassék tiszteletben úgy egyházi és iskolai, mint alapítványi és belső ügykezelési téren a görög-keleti román egyház autonómiája”.⁷⁰² Ugyanezen pont követelése közé tartozott, hogy minden feltétel nélkül a magyar állam bocsásson „mindkét román egyház rendelkezésére a többi egyházaknak nyújtott összegekkel arányban álló segílyt”, egyházi és iskolai célokra egyaránt.⁷⁰³ A 8. pont kiegészítette a 2. pontban lévő kérést, mely szerint az állam anyagi támogatása terjedjen ki a románok által nagyszámban lakott vidékeken román tannyelvű gazdasági, ipari és kereskedelmi tanintézetekre és a Magyar Királyság „támogassa jóakarattal a hasontermészetű román intézményeket, valamint a különféle gazdasági törekvéseket”.⁷⁰⁴ Mint látni lehet, az 1910-es követelési

⁶⁹⁸ Lásd: ÖStA, HHStA. MÄ, Politisches Archiv XL Interna 1912–1913. LXIX. Fürstenberg 1912. november 26-i, továbbá Wickenburg 1912. november 30-i levele Berchtoldhoz. Hivatkozva: Pölöskei 2014. 179.

⁶⁹⁹ Alexandru Olteanu szerint Tisza számára a román-magyar „alkudozásokkal” párhuzamosan egy vívódás is elkezdődött, amely arról szólt: „mi az, amit meg lehet adni a hatalom megőrzésének érdekében”. Lásd: Alexandru Olteanu 1936. 24.

⁷⁰⁰ A hármas küldöttség pontjai a vallási, egyházi és iskolai kérdéseken kívül más területeket is érintett: pl. kérte az anyanyelven történő közigazgatást (6. pont), kérte a tancélokra és mintagazdaságok létesítésére nem szükséges állami birtokok eladását a vidéken lakó földműveseknek, akár románoknak is (9. pont). Az általános, titkos, egyenlő választójog bevezetéséig olyan intézkedés bevezetését kérte, amely biztosítja a magyar parlamentben azt, hogy a képviselők legalább 1/6 része román legyen (11. pont). Természetesen a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága nem csak Tiszával, hanem a hivatalban lévő miniszterelnökkel is kapcsolatban állt (lásd: Függelék 37. sz. dokumentum, 247–248. oldal).

⁷⁰¹ magyarul: pontosításai

⁷⁰² MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 20. tétel, 1. fólió

⁷⁰³ Uo.

⁷⁰⁴ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 20. tétel, 1–2. fólió. A Tisza-iratok között ez a dokumentum kézzel írottan is megtalálható: 44.a/5. doboz, 18. csomó, 19. tétel, 1–3. fólió. Itt az első oldal tetején ez olvasható: Nacionalisták (Mihályi Tivadar).

pontokhoz képest – igaz az leginkább az egyházi vezetőkkel folytatott diskurzus volt – az 1913-ban benyújtottak sokban különböznek. A Román Nemzeti Párt által összeállított pontok már nem írtak arról, hogy a románság nem ellenzi a magyar nyelvnek, mint államnyelvnek a tanítását, s azzal, hogy kérték: iskoláik belső ügyeit egyházaik intézhessék, ezzel megvonták volna az állam felügyeleti és ellenőrzési jogát.⁷⁰⁵ Megmaradt az anyanyelvi oktatásnak a követelése, ugyanakkor már nemcsak román tanszékek felállítását követelték olyan állami középiskolákban, amelyek románok lakta vidékeken működtek, hanem állami támogatást román tannyelvű intézmények létrehozására. Mindkét követelés akkora állami támogatást kért a román egyházaknak, mint amilyen nagyságú támogatást más felekezet is kapott, de mindezt úgy, hogy cserébe semmilyen követelése ne legyen az államnak. Tisza István Mihaliéknak 1913 februárjában válaszolt (lásd: Függelék 38. sz. dokumentum, 248–251. oldal). Válaszában leírja, hogy a magyar törvények teljes szabadságot biztosítanak a románoknak nép- és középiskolák létrehozására és őket „tetemes anyagi áldozattal (tanítói és tanári fizetés kiegészítés) támogatja”.⁷⁰⁶ A magyar politikus szerint az egyetemi oktatás – mivel államinak és egységesnek kell lennie – nyelve csak a magyar lehet, ugyanakkor a magyar kormány partner abban, hogy az egyetemeken és a középiskolákban „a hazában beszélt nem magyar nyelvek az eddiginél intenzívebben tanítassanak” és a magyar tannyelvű iskolákba járó nem magyar tanulók anyanyelvükön részesüljenek hitoktatásban.⁷⁰⁷ A románoknak adott válasz 2. pontjában az olvasható, hogy a görögkeleti román egyház törvénybe foglalt autonómiáját tiszteletben kívánja mindenki tartani, s ha eddig az valamilyen módon sérült volna, annak „törvény, igazság és jóakarát alapján való orvoslása nem ütközik nehézségbe”.⁷⁰⁸ Ugyanebben a pontban olvashatjuk, hogy a magyar kormány nem zárkózik el ugyanilyen autonómiát biztosítani a görögkatolikus román egyháznak is. A 8. pont szerint a magyar kormány az ország minden részében egyenlő gazdasági támogatást kíván nyújtani, s amennyiben a románok magatartása bizalmatlanságra nem ad okot, hajlandó gazdasági, ipari, kereskedelmi tanintézeteket és közgazdasági törekvéseit más vidékekhez képest nagyobb támogatásban részesíteni. Azzal, hogy világossá tette a válasz azt, hogy a közigazgatás nyelve – az állam egységes jellege és a modern közigazgatás szakszerűsége miatt – a magyar kell, hogy legyen, azzal egyértelművé tette azt is, hogy az

⁷⁰⁵ Feltételezhetően azért sem tartotta a Román Nemzeti Párt a magyar, mint államnyelv oktatását fontosnak, mert a 6. pont alapján a közigazgatás román vidékeken román nyelvű lenne, a 10. pont alapján ugyanezen vidékeken a közigazgatás és a jog terén is kizárólag olyanokat lehetett volna alkalmazni, akik románul tudnak.

⁷⁰⁶ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. esomó, 17. tétel, 1–2. fólió

⁷⁰⁷ Uo.

⁷⁰⁸ Uo.

államnyelv oktatásának az oktatás minden fokán továbbra is teret szándékozik biztosítani.⁷⁰⁹ Tisza természetét és elképzeléseit ismerve nem meglepő, hogy a román követelések közül többet is elutasított, de mint a fentiekben láttuk, az oktatás terén több engedményre is hajlandó lett volna. Támogatta a román nép- és középiskolák számának gyarapítását, s az azoknak nyújtott anyagi támogatás növelését (tanítói és tanári fizetések állami kiegészítését) anélkül, hogy cserébe az állam bármit is követelt volna. Hajlandó lett volna közbenjárni azért, hogy az egyetemeken és középiskolákban az ország nemzetiségeinek nyelveit az eddigieknél alaposabban tanítsák és biztosította volna, hogy – bármelyik magyar iskoláról is legyen szó – a nem magyar gyermekek saját anyanyelvükön tanulják a hittant. A „Lex Apponyi” okozta sérelmeket – gondoljunk itt a fegyelmi vétségnek minősített esetek kivizsgálására, a tanfelügyelők túlkapásaira, melyek a görögkeleti egyház autonómiájának megsértésének kérdését is felvetették – orvosolta volna Tisza, és hasonló autonómiát nyújtott volna a görögkatolikus román egyháznak, mint az ortodoxnak. Gazdasági, ipari és kereskedelmi román iskolákat is hajlandó lett volna a magyar állam nagyobb összeggel támogatni, igaz ebben az esetben elvárta volna, hogy mielőtt ez megtörténik, általában véve az ország románságának magatartása az eddigiekhez képest pozitív értelemben változzon. A követeléseiket folyamatosan bővítő románok igényeit – annak ellenére, hogy a munkájuk első pontjában megjelölt oktatással kapcsolatos sérelmek terén a magyar fél nagy, a románság szempontjából mindenképpen pozitív változtatásokat helyezett kilátásba – mindezek az ígéretek nem elégítették ki. Tisza István románokkal folytatott tárgyalásának második szakasza így sikertelen jegyzékváltással kezdődött.⁷¹⁰ A közös nevező megtalálását már ekkor az is nehezítette, hogy a román diplomáciai erőfeszítések jóvoltából az Oroszország és Románia közötti feszültség enyhült, így a Román Nemzeti Pártot 1913 tavaszától maga Brătianu sem sarkallta engedékenyebb magatartásra.⁷¹¹ Ugyanakkor – mindamelllett, hogy a Monarchia külpolitikai helyzete romlott – Tiszáékat a magyar politikai ellenzék egyre több kritikával illette a románokkal való egyezkedés miatt.⁷¹² Tisza István az európai nemzetközi helyzet változásainak hatására, valamint a Monarchia szövetségeseinek nyomására a siker halvány reménye nélkül is próbálta a román kérdést megoldani, a Román Nemzeti Párttal a kapcsolatot tartani.

⁷⁰⁹ Tisza István válaszában a vallási, egyházi és iskolai kérdéseken kívüli, más területeket érintő román felvetésekre is egytől egyig válaszolt.

⁷¹⁰ Pölöskei 2014. 180.

⁷¹¹ A Tisza-féle, kiegyezésre törekvő lépéseket ellenző politikus, Bethlen István kezdetektől fogva Bukarest, illetve Brătianu magatartását őszintétlennek tartotta, s ebben bizonyára igaza volt. Romsics 1999. 81.

⁷¹² Pölöskei 1970. 49–53, 148–155.

Újabb egyeztetés a román egyházak vezetőivel 1913 tavaszán

1913 tavaszán a Román Nemzeti Párttal történt sikertelen közeledési kísérlet után, ismét sor került a román egyházakkal való kapcsolatfelvételre. Az aradi román görögkeleti egyházmegye sérelmeit maga Ioan Ignatje Papp püspök szedte pontokba. A görögkeleti román főegyházmegyei konzisztóriumra összegyűjtötte mindazokat az ügyeket, amelyeket ugyan felsőbb szervekhez felterjesztett, de megoldva sosem lettek. Vasile Mangra nagyváradi helynök a nagyváradi görögkeleti püspökség nevében fogalmazott beadványt. Dr. Cristea Miron karánsebesi püspök megküldte Lukács László miniszterelnöknek egyházmegyéje sérelmeit, s Demetriu Radu nagyváradi görögkatolikus püspök is így tett. Radu „Egyházi és iskolai sérelmek” címmel beadott munkájában (lásd: Függelék 39. sz. dokumentum, 251–253. oldal) leírja, hogy a románság körében jó a visszhangja annak, hogy a magyar kormány és a Román Nemzeti Komité között elkezdődött egy párbeszéd.⁷¹³ Leszögezte, hogy egyháza úgy gondolja, akkor vezethetnek eredményre a tárgyalások, ha a kormány „már előzőleg olyan intézkedéseket fogantatosítana, amelyekkel orvoslást nyernének az egyelőre törvényváltoztatással nem járó sérelmek”.⁷¹⁴ Ezek alatt értette a püspök a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség ügyét, a hitoktatás nyelvére vonatkozó sérelmeket, a román nyelv tanításának kérdését állami középiskolákban,⁷¹⁵ a családnevek írását, az 1907. évi iskolai törvények alkalmazását és az iskolai pecsétekkel kapcsolatos problémákat. A hitoktatás nyelvével kapcsolatban Demetriu Radu joggal sérelmezte, hogy az állami iskolákban tanító román hitoktatóknak rendelet útján tették kötelezővé, hogy a román anyanyelvű tanulóknak magyarul oktassák a hittant. Bár ez ellen a gyulafehérvári és fogarasi egyháztartomány püspökei előterjesztés formájában tiltakoztak, magyarázatot a minisztériumból nem kaptak, sőt 1908-ban egy körrendeletben hívták fel a tanfelügyelők figyelmét arra, hogy azoktól a román hitoktatóktól, akik „vonakodnának” a rendeletet betartani, vonják meg a kongrua kiegészítési államsegélyt. Az újabb püspöki előterjesztésre továbbra sem érkezett az állam részéről válasz. A püspök állítása szerint Khuen-Héderváry gróf és más vezető magyar politikusok is nyíltan beszéltek arról, hogy a rendeletet nem hajtják végre, ennek ellenére a nagyváradi püspökökhöz 1912-ben intézett több panasz is éppen az ellenkezőjét bizonyítja. A nagyváradi egyházi elöljáró panaszodik arra is, hogy

⁷¹³ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 67. tétel, 1–13. fólió

⁷¹⁴ Uo. A hajdúdorogi görögkatolikus püspökség megszületésére vonatkozó kiadott források legteljesebb gyűjteményét lásd: Coll. Ath. II. 4/1–2.

⁷¹⁵ Az eredeti dokumentumban a hitoktatás nyelvére vonatkozó sérelmeket tartalmazó és a középiskolai román nyelv oktatására vonatkozó oldalakon kék íróval, kézzel írottan szerepel a következő felirat: igaz.

bár törvény mondja ki a nem magyar vidékeken felállított állami közép- és felső iskolákban a román tanszékek létrehozását, az utóbbi időben előfordult az, hogy éppen ennek az ellenkezőjére törekedett a magyar kormány. Példaként a nagykárolyi főgimnáziumot hozta. Az ilyen tanszékek újraindítását olyan alapfeltételnek gondolta, mely nélkül nem lehet hosszú távú román–magyar megegyezés a királyságban. Problémaként említette meg a románok család- és keresztnéveinek magyarosítását, mely 1911 óta az oktatás keretén belül is zajlik, s a román tanítók ellen – akik románul vezetik be a családneveket – az 1907. évi XXVII. tc. 22. §-ába ütköző vétség címén fegyelmi eljárást helyeztek kilátásba. Demetriu Radu írásában megfogalmazta, hogy a „Lex Apponyi” tökéletes példája annak, hogy a legjobb törvény is helytelen, ha azt rosszul hajtják végre és a legrosszabb is helyes tud lenni, ha azt megfelelően juttatják érvényre. Nem kívánt a törvény minden olyan paragrafusára kitérni, amely szálka a románság szemében, de néhányat mégis kiemelt. Panaszkodott arra, hogy egyes román iskolák – különösen a Szatmár megyeiek – a községi lakosok és a román egyházak tiltakozásának ellenére magyar tannyelvűeknek lettek nyilvánítva. Bár a miniszter megengedte, hogy ezekben az iskolákban heti 5 órában a román nyelvet tanítsák, a tanító és a gyerekek túlterheltsége miatt, valamint amiatt, hogy a tanító mindezért fizetést nem kap, ezeknek az óráknak a megtartására nem kerül sor. Kétségbe ejtőnek tartotta a püspök, hogy az állami iskolákban csak a szülők határozott kérelmére és „csakis az önként jelentkező nem magyarajkú” tanulóknak engedték meg heti 2, legfeljebb 3 órában és csakis a III. osztálytól kezdve rendkívüli tantárgyként az anyanyelvi írás és olvasás tanulását.⁷¹⁶ Állítása szerint a tanulatlan román szülőket a közigazgatási közegek megvezetik, így román gyerekeket falai között tudó iskolákat nyilvánítanak magyar anyanyelvű oktatási intézményeknek. Ami sokatmondó az 1907. évi népoktatási törvényről alkotott román „képről”, az a püspök következő megállapítása: „Nagyon hosszadalmas volna felsorolni a fizetéskiegészítési államsegély engedélyezésére, ennek megvonására, avagy kiutalásának végnélküli halogatására vonatkozó egyes eseteket: elég annyit megjegyezni, hogy a jelzett törvényben alig van olyan paragrafus, melynek alkalmazása számos elégedetlenséget és elkeseredést ne idézett volna elő.”⁷¹⁷ Az utolsó panasz a nagyváradi görög katolikus püspök összefoglalójában az iskolai pecsétek feliratának nyelvére vonatkozott. Sérelmezte ugyanis azt, hogy az 1912-es rendelet az iskolák számára külön pecsétet írt elő, és az azon szereplő felirat nyelve a nem magyar iskolák esetében lehetett ugyan kétnyelvű, de a magyar feliratot

⁷¹⁶ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 67. tétel, 1–13. fólió

⁷¹⁷ Uo.

mindenképpen megkövetelte. Elvárta e rendelet azt is, hogy az ismétlő iskolák pecsétjének felirata csak magyar nyelvű legyen, bármilyen fenntartású iskoláról is legyen szó.

Vasile Mangra nagyváradi helynök beadványa

Mangra Vasile 1913. március 16-án beadott munkájának (lásd: Függelék 40. sz. dokumentum, 253–267. oldal) már az elején a népneveléssel kapcsolatos sérelmeket boncolgatta. Meglátása szerint a hazai felekezetek a népiskola fejlődésének lassúságát felismerve, hatalmas munkakedvvel kezdtek hozzá annak „regenerációjához”, azonban a görögkeletiek nem kapták meg mindig a kellő támogatást céljuk megvalósításához, sőt „gyakran apró elkedvtelenítő, s majd nem gátló túsúrásokat” voltak kénytelenek elszenvedni.⁷¹⁸ Mangra bevallása szerint éppen ezért voltak kénytelenek gróf Zichy Jánost felkeresni és „védelmet” kérni, aki 1911 januárjában leiratban értesítette a püspöki helynököt arról, hogy gondja lesz arra, hogy a románok felekezeti iskoláival szemben „fölösleges szigor avagy ellenséges indulat ne érvényesüljön”.⁷¹⁹ A románság reménye, hogy változás áll be, hamar szertefoszlott, s Mangra konkrét eseteket leírva próbálta bizonyítani azt, hogy a megígértékből nem valósult meg semmi.⁷²⁰ Munkáját azzal zárta, hogy szívből örül Jankovich Béla március 13-ai főrendiházi beszédének, melyben elhangzott az, hogy a népnevelés és iskola terén az egyház részéről való közreműködés nélkülözhetetlen. Továbbá reményét fejezte ki, hogy az általa részletesen leírt iskolai problémákat rendezik.

Dr. Cristea Miron összefoglalója a karánsebesi görögkeleti egyházmegye sérelmeiről

Dr. Cristea Miron Lukács Lászlónak címzett levelében (lásd: Függelék 41. sz. dokumentum, 267–277. oldal) szedte pontokba a karánsebesi görögkeleti egyházmegye sérelmeit. A III. pontban követelték az 1911. évi 12822. számú rendelet visszavonását. Meglátásuk szerint a népiskolai tanulók családneveinek kizárólag magyar nyelven és magyar helyesírással történő vezetése az „erőszakos magyarosítás” eszköze.⁷²¹ Sérelemként említik az 1912. március 15-

⁷¹⁸ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 66. tétel, 1–9. fólió

⁷¹⁹ Uo.

⁷²⁰ Mangra a cigányosdi, körösszáldobágyi, körössebesi, vaskohmezei, fonóházai, madarászi, kabaláspataki, körösszakáli, tatarosi, vámoslázi, csarnoházai, zsákai, darvasi és biharhosszúaszói iskolák „kálváriáját” hozta példának.

⁷²¹ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 59. tétel, 1–18. fólió

én 550/1912. szám alatt keletkezett rendeletet, mely kötelezett az elemi népiskola VI. osztályáról és az ismétlő iskoláról szóló bizonyítványok magyar nyelven történő kitöltésére. Ennek kapcsán az 1907-es népoktatási törvény 33. §-ára hivatkozott, mely megengedte az említett bizonyítványok kitöltését az iskola tanítási nyelvén, jelen esetben román nyelven. Tiltakoztak a magyar nyelvű pecsétek népiskolákban történő bevezetése ellen, s komoly nehézségnek titulálták azt, hogy a román lelkészek és tanítók fegyelmi ügyeinek ítéletét és az ügyiratok magyar nyelvű fordítását is kéri a minisztérium. Kevesellték az egyházmegyei konzisztórium számára kiutalt segélyt, s szóvá tették azt, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozza meg mely konzisztórium alkalmazzon kapjon a kiutalt segélyből. Meglátásuk szerint ez az egyházi autonómiát sérti. Kritikával illették azt, hogy kötelezni akarják őket arra, hogy a közigazgatási bizottsággal való kapcsolattartásnál „hasábosan” a magyar nyelvet is használják, s arra utasítják a bizottságot, hogy azokat a román beadványokat, melyek nem így vannak írva, tárgyalás nélkül küldjék vissza. Áldatlan állapotnak tartották azt, hogy egyes egyházközségek iskoláiba olyan tanítókat nevez ki a minisztérium, amelyeket a helyi lakosság nem akar alkalmazni és fizetni, majd a közigazgatási közegek a „hátralékos fizetésért” lefoglalják az iskola épületét, valamint a gyülekezet pénzének egy részét és új iskola építésével, megnyitásával fenyegetőznek.⁷²² Kritizálták azt az 1908-ban kiadott (szeptember 26.) 103696. szám alatt kelt miniszteri rendeletet, mely megtiltotta a lelkészeknek a tanítói állás betöltését. Cristea Mironék olyan állami ösztöndíjakat kértek, amelyek segítségével a tanítóképzőbe járó román tanítójelöltek számát meg lehetne emelni. Mindaddig, amíg ez meg nem valósul, engedje meg a minisztérium, hogy ahol tanító hiány van, ott a román papok ideiglenesen hadd taníthassanak. „Necessitas frangit legem” – írják.⁷²³ A XIII. pontban kérték, hogy a megyei közigazgatás ne intézkedhessen arról, hogy a román tanítók a Gergely- vagy a Julianus-naptár szerint kapják a fizetésüket. 1912 elején ugyanis Andrei Mihály és Popoviciu György temesvajakóczy román tanítók fizetésének kiutalását illetően megyei szinten döntöttek úgy, hogy az a Gergely-naptár szerint fog a későbbiekben megtörténni. Kérték a középiskolai hitoktatók jutalomdíjának megszavazását, azt, hogy a már jutalomdíjban részesülőkötől el ne vegyék, ugyanis a karánsebesi görögkeleti román egyházmegye szerint e körül azért vannak „súrlódások”, mert a „hittan nincs magyar nyelven előadva”.⁷²⁴ Hangot adtak annak, hogy felekezeti iskoláikkal szemben úgy az állam, mint Krassó-Szörény megye elöljárósága, nem

⁷²² Uo. (Függelék 274. oldal)

⁷²³ Uo. (Függelék 275. oldal) Latin kifejezés: „*Szükség törvényt bont.*”

⁷²⁴ Uo. (Függelék 276. oldal)

csak jóakaratot nélkülöző, hanem sok esetben törvényellenes magatartást tanúsítanak. Állításuk szerint a községek jegyzőitől kezdve a megyei vezetőkig mindenki minden tőle telhetőt megtesz annak érdekében, hogy a híveket megfélemlítsék és lebeszéljék arról, hogy gyermekeiket a felekezeti iskolákba írassák. Azokban a községekben, ahol mindez ellen a képviselőtestületi üléseken fel mertek szólalni, ott a község önkormányzatát felfüggesztették, megyei biztost küldtek ki, aki építkezési tervet, költségelőirányzatot és költségkivetést hivatalból készített és erőszakkal nyitott községi iskolát. Ez megtörtént Nagyszurdokon és Zsidóváron is. Azokon a településeken, ahol felekezeti iskolát akartak felállítani – állítják a románok – ott a szolgabíróság nem adta meg az engedélyt, s az építési tervet visszatartotta, vagy arra hivatkozott, hogy sehhol nem találják azt. Ezt követően a tanfelügyelőhöz, a tanfelügyelő pedig a közigazgatási bizottsághoz küldte őket. Ilyen Mutnoksabadja településen fordult elő. Cristea Miron leírta, hogy ilyen körülmények között, amikor pont azok akadályozzák leginkább a román iskolahálózat fejlesztését, akiknek éppen támogatniuk kellene, a felekezeti iskolák fenntartása lehetetlenné válik. Állítása szerint a kavaráni körjegyző a krassóbarlangi egyházközség egyik küldöttének a következőket merészelt mondani: „Az íróasztal ez ollójával kellene Dr. Cristea püspök torkát levágni, hogy ne állíthasson többé fel felekezeti iskolákat”.⁷²⁵ Ahol a felekezeti iskolák létesítésébe partner lenne a minisztérium, ott is az tapasztalható, hogy a közigazgatási közegek mindent megtesznek azért, hogy azt megakadályozzák. „Így a nagyméltóságú minisztérium jóakarata is – ahol javunkra mutatkozik – reális haszon nélkül marad.” – írja Cristea.⁷²⁶ Munkájuk legvégén azt kritizálták, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanítóik állami fizetés kiegészítésben való részesítésére tett kérelmükkel még csak a „kilátásba helyezés” szintjén sem foglalkozik. Államsegély nélkül tanítót alkalmazni nem tudnak, így iskoláikat a megszűnés veszélye fenyegeti sok helyen. Kérték a minisztérium közbelépését az állami és közigazgatási hivataloknál, hogy a felekezeti román iskolák ellen tanúsított magatartással hagyjanak fel, adjanak segélyeket a püspökségeknek a fizetések kiegészítéséhez, és támogassa az állam a román felekezeti iskolák létrejöttét anyagilag is.

---

⁷²⁵ Uo. (Függelék 277. oldal)

⁷²⁶ Uo. (Függelék 278. oldal)

Az erdélyrészi román görögkeleti főegyházmegyei konzisztórium kérései és észrevételei

Az erdélyrészi román görögkeleti főegyházmegyei konzisztórium kérte (lásd: Függelék 42. sz. dokumentum, 278–280. oldal), hogy a brádi román görögkeleti felekezeti algimnázium felépítésére és fejlesztésére vonatkozó egyházi felterjesztés kapcsán történjék valami érdemi intézkedés. Ugyanerre kérte a minisztériumot a hitoktatás nyelvére vonatkozó felterjesztése kapcsán is.⁷²⁷ A konzisztórium kénytelen volt szóvá tenni, hogy kérelmei sokaságára, amelyek működő és bezárított román görögkeleti felekezeti népiskolákra vonatkoztak (Hunyad és Háromszék vármegye területén lévő iskolákra), nem érkezett válasz. A minisztériumba beküldött munka 6. pontja az állami főgimnáziumokban tanító görögkeleti hitoktatók számára kérte, hogy ugyanolyan mértékben kapjanak juttatásokat az állami pénztárból, mint a többi felekezet hitoktatói. Kérték a bizonyítványok és a törzslapok nyomtatványainak kitöltésére vonatkozó rendelet visszavonását, valamint a felekezeti iskolák pecsétjeire vonatkozó körrendelet hatályon kívül helyezését. Az iskolai törvény 33. szakaszára hivatkozva követelték a 32682/910 és a 102736/910 számú miniszteri rendeletek eltörlését.⁷²⁸ A tankönyvek elbírálására és jóváhagyására, valamint az iskolalátogatók hatáskörére vonatkozó felterjesztésük elfogadását is kérték. Tiltakoztak az anyakönyvi kivonatok magyar fordítását érintő miniszteri rendelet ellen és kérték a román görögkeleti egyház és kulturális intézményeinek állami segélyezését. Továbbá próbálták meggyőzni a minisztériumot egy olyan körrendelet kiküldéséről, melyet a királyi tanfelügyelők és a vármegyei közigazgatási bizottságok kaptak volna kézhez. Ebben a körrendeletben – a románok szerint – az kell szerepeljen, hogy az iskolai törvény végrehajtásánál „nem az erőszakos magyarosítás, hanem a népoktatás igazi célja: a köznép erkölcsi színvonalának és anyagi jólétének föllendítése” kell, hogy az illetékesek szeme előtt lebegjen.⁷²⁹ Ugyanílyen körrendelet kibocsátását követelték munkájuk 16. pontjában, melyben a vármegyei közigazgatási bizottságok és a tanfelügyelők arra lennének felszólítva, hogy az 1907. évi XXVII. tc., valamint a javadalmazási törvény értelmében az egyes felekezeti népiskolákat fenntartó hitközségek által beadott kérvényekről – melyekben tanítóik illetményeinek állami segélyből történő emeléséről volt szó – „több jóakarattal” döntsenek. „Ez által az iskolának megadatván a működési és a tanítónak a megélhetési lehetőség a kormány is inkább

⁷²⁷ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 65. tétel, 1–3. fólió

⁷²⁸ Az 1910-es esztendő rendeletei között nincsenek ilyen számú rendeletek.

⁷²⁹ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 65. tétel, 1–3. fólió

megkövetelheti tőlük a törvény szigorú betartását és végrehajtását.” – közli munkájában a főegyházmegyei konzisztórium.⁷³⁰ Munkájuk legutolsó pontjában világossá tették, hogy az 1907. évi XXVII. tc. egyes intézkedéseinek módosításával kapcsolatban külön emlékiratot állítanak majd össze.

Ioan Ignăție Papp az aradi román görögkeleti egyházmegye sérelmeiről

Az aradi román görögkeleti egyházmegye sérelmeit Ioan Ignăție Papp püspök foglalta össze (lásd: Függelék 43. sz. dokumentum, 281–293. oldal). Írásának III. pontjában foglalkozik az iskolákat érintő problémákkal. Véleménye szerint az Apponyi-féle népoktatási törvények „nemcsak neveléstanilag lehetetlenek, nemcsak a legnagyobb mértékben sérti” a görögkeleti egyház önkormányzatát, de célját is teljes mértékben elveszti, s így a legnagyobb mértékben „antikulturális”.⁷³¹ A törvény az ortodox egyház legnagyobb „gravámene”, melynek hatályon kívül helyezése nélkül lehetetlen a híveket megbékíteni. Mindaddig, amíg ez meg nem történik, követelik, hogy az e törvény által megállapított segélyek kiosztásánál, csupán azért, mert egyes kérelmek késve vannak beadva, ne gördítsenek a hatóságok akadályokat az elé, hogy ortodox oktatási intézmények mindezt a segélyt megkapják. Kérte a püspök, hogy a román iskolák működése és román tanítók tanítása ellen tett tanfelügyelői kifogások esetében a kifogás maga ne legyen tényként kezelve, hanem jöjjön létre egy olyan bizottság, amelyik megvizsgálja, hogy a tanfelügyelői észrevétel valóban igaz-e. Ebben a bizottságban Papp szerint helyet kellene foglaljon az egyházi főhatóság és az iskolát fenntartó egyházközség képviselője is. Kérte az iskolafenntartó egyházközségek „iskolai jövedelem kiegészítés újbóli megállapításáról” szóló kérelmeinek elfogadását. Munkájában kérte a minisztériumot, hogy utasítsa arra a tanfelügyelőket, hogy ne állítsanak fel a magyar nyelv tanítása kapcsán teljesíthetetlen elvárásokat. Jónak látná a püspök, ha a tanfelügyelők között alkalmaznának olyanokat is, akik a román ortodox egyház tagjai lennének. Az aradi görögkeleti román egyházmegyei polgári leányiskola tanítóinak államsegélyből történő fizetés kiegészítését is szorgalmazta. Fokozottan kérte, hogy egyházának hívei ne legyenek kötelezve arra, hogy anyagilag járuljanak hozzá községi és állami iskolák fenntartásához. Az olyan településeken, ahol állami vagy községi iskola nincs, ott az iskolai alapvagyon jövedelme legyen átruházva a felekezeti iskola céljaira – írta a püspök. Az egyházmegye

⁷³⁰ Uo.

⁷³¹ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 64. tétel, 1–11. fólió

20.000 korona segélyt kért az államtól, annak érdekében, hogy az aradi tanítóképezde „elnéptelenedését” meg tudják akadályozni. Meglátásuk szerint a tanítójelöltek hiányának az az oka, hogy az egyházmegye nem tudja egyes diákoknak az ingyenes vagy az ösztöndíjas oktatást biztosítani. A püspök munkájában kérte, hogy akármilyen jellegű iskoláról is legyen szó, a görögkeleti román növendékek hitoktatása román nyelven történjen. Papp arra hivatkozva, hogy a tanulók „vallás-erkölcsös nevelése elsőrendű állami érdek”, próbált nyomást gyakorolni a kormányra, hogy mindazokba az állami középiskolákba, melyekben nagy arányban jelen vannak görögkeleti vallású tanítók, ott a hitoktatók fizetését az állam biztosítsa és az akkora összeg legyen, mely nem kényszeríti a tanárokat arra, hogy más munkát is vállaljanak. A hitoktatók kinevezési jogát a püspöknek követelte, elfogadva a miniszternek „esetleges” jogát a megerősítésre. A hitoktatás megfelelő keretek között történő működésére évi 10 ezer korona segély kért a kormánytól. Az utolsó előtti, iskolaügyekre vonatkozó pontjában a püspök – az 1868. évi 44. törvénycikk 18. §-ára hivatkozva – kérte, hogy állítson fel a kormány az aradi görögkeleti román egyházmegye területén lévő állami középiskolákban és tanítóképezdékekben román nyelv és irodalom tanszékeket. Kérte, hogy ezekbe a tanszékekbe román nemzetiségű rendes tanárokat nevezzenek ki, s a román nyelvet pedig a román növendékekre nézve kötelező tantárgyként jelöljék meg. Azzal az ötlettel állt elő, hogy az egyházmegye területén lévő állami tanítóképzőkben tanítsák az egyházi éneket és a háztartástant, és az ezeket a tantárgyakat tanító személyek kijelölése pedig legyen a püspök joga. Végül kérték az állam segítségét abban, hogy tanítónőket képezhessenek ki, tekintettel arra, hogy a leányiskoláikban szükség lenne rájuk.

Egyeztetések a Román Nemzeti Párttal 1913 végén, 1914 elején

A román egyházi vezetőktől érkezett sérelmi iratokra 1913. áprilisában született meg a minisztérium válasza (lásd: Függelék 44. sz. dokumentum, 293–310. oldal). Csorba Ferenc minisztériumi tanácsos támogatta a görögkeleti egyház segélyezésére fordítandó összeg felemelését, javasolta, hogy a „szentszékek” tisztviselőit teljesen az állam fizesse. Ezért cserébe kívánatos lett volna, hogy beiktatásuk állami jóváhagyástól függjön, de mivel ezt az egyház nem vette volna jó néven, a tanácsos szerint „a jóváhagyás formai kikötésétől egyelőre el kellene tekinteni”. A javasolt többletsegély Csorba szerint elég lett volna arra, hogy a szentszéki tisztviselők mellett a felekezeti tanfelügyelőket, a teológiai és tanítóképezdei tanárokat és az esperesi díjazást is teljesen az állam fizesse. Utóbbival

kapcsolatban megjegyezte, hogy az esperesek kezében nagy egyházpolitikai hatalom összpontosul. Javasolta a tanítóképző mihamarabbi államosítását. A hitoktatás ügyében amellet foglalt állást, hogy szüntessék be azt az eljárást, hogy az állam egyes hitoktatókat közvetlenül fizet és az erre szánt összeget adják a román egyházi hatóságoknak, de a pénz hovaforrását évről-évre szabályozzák. Ilyen módon az Apponyi-féle rendeleteket nem kell visszavonni, a kormánynak nem kell meghátrálnia, viszont nagyjából elvágják annak a lehetőségét, hogy a rendelkezések következtében szankciókkal élhet a kormányzat. A magyar tannyelvről szóló paragrafusok revízióját sem javasolta, helyette objektív és jóindulatú alkalmazásukat. A törvény 18. §-a, azaz a nyomtatványok hasábos kitöltése ügyében a román egyházi felfogást követhetőnek tartja. A román anyanyelv tanításával kapcsolatos panaszoknak is helyt ad és intézkedéseket sürget. Javasolja továbbá, hogy a nemzetiségek lakta vidékeken tegyék lehetővé, hogy a középiskolások az illető nemzetiség nyelvét minél jobban elsajátíthassák. A minisztériumi javaslat az anyakönyvezés ügyében felmerülő panaszokat is a románokra nézve kedvezően bírálta el, de kikötötte, hogy a hivatalos iskolai dokumentumokban csak azt a névformát szabad beírni, ami az anyakönyvben szerepel. A kongrua terén javasolta, hogy a törvényadta kereteken belül törekedjenek arra, hogy a lelkészek minél többet kaphassanak. Mellesleg javasolja, hogy már a nemzetiség nevének törvényi rendezése előtt intézkedjenek arról, hogy a hivatalos iratokban az oláh helyett a román szó szerepeljen, ahogy azt a románok kérték.⁷³²

Tisza 1913 őszén, miniszterelnöki kinevezését követően, ismét komoly lépésekre szánta el magát a románokkal való megegyezés kapcsán. Az október 27-én és 28-án folytatott tárgyalások azon pontjairól, amelyekben lényegesebb nézeteltérések mutatkoztak, Tisza pizkozatot készített (lásd: Függelék 45. sz. dokumentum, 310–312. oldal). Természetesen ezen pontok közé tartozott az oktatás is. A pizkozat utolsó, 5. pontja foglalkozott a tanügy terén nyújtható engedményekkel. E szerint a pont szerint – a korábbi magyar ígérekhez hasonlóan – a magyar kormány tartózkodna a jövőben minden olyan eljárástól, ami a román felekezeti iskolákat ok nélkül megszüntetné, vagy azokat fejlődésükben akadályozná, és megfontolás tárgyává tenné az 1907. évi népnevelési törvényeket.⁷³³ Továbbá az állam hajlandó lenne azokban az állami népiskolákban, amelyben nagyszámú nem magyar anyanyelvű diák tanul, „tért nyitni a nem magyar anyanyelv érvényesülésének is”.⁷³⁴ Az 5. c. pont szerint középiskolákban az adott vidék

⁷³² MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 60. tétel, 1–22. fólió

⁷³³ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 16. tétel, 1–3. fólió

⁷³⁴ Uo.

„tömegesebben beszélt valamely nem magyar nyelvnek és e nyelv irodalmának” tanítását bevezetnék.⁷³⁵ Ez lehetővé tenné Tisza szerint, hogy a nemzetiségek anyanyelvükön nagyobb műveltségre tegyenek szert, ugyanakkor lehetőség nyílna, hogy a magyar társadalom szélesebb rétegei is megismerjék az országban jelen lévő nem magyar nyelveket. A magyar miniszterelnök pizskozatának 2. pontja szerint a tisztviselők kvalifikációjánál és gyakorlati vizsgájánál – főleg azokénál, akik olyan területen szeretnének munkát vállalni, ahol zömében nem magyarok laknak – a számonkérés tárgyát képezné valamelyik országban beszélt nem magyar nyelv (kivéve a németet) is, aminek abszolválásában nagy segítséget nyújtana az, ha a növendékek középiskolában már az alapokat elsajátítanák.⁷³⁶ Az október végi tárgyalást követően, 1913 december elején a Román Nemzeti Párt – minden addiginál több – ötven pontos követelést fogalmazott meg (lásd: Függelék 46. sz. dokumentum, 313–321. oldal). A románok által átadott munkálat első pontja rögtön az 1907-es „Lex Apponyi” korrekcióját követelte.⁷³⁷ Ezen pont a) része szerint, mivel a román tanulók a népiskolai oktatásban a tudást román nyelven fogják megszerezni, ezért törvényes úton módosítani kell az 1907. évi XXVII. törvénycikket, azon belül pedig „különösen” hatályon kívül kell helyezni a törvény 2. §-ának harmadik, a 12. §. 3., 4. és 5. bekezdését, valamint a 18-tól 29-ig terjedő paragrafusokat és a 33. §-t.⁷³⁸ Hasonlóan módosítani akarta a román követelés a törvény 26. cikkelyét és az 1913. évi XVI. törvényutasítást⁷³⁹, hatályba helyezve ismét az 1868. évi XXXVIII. tc. 58. és 80. §-ait, azzal a „megszorítással”, hogy a népiskolák ötödik évfolyamától kezdve a magyar nyelv kötelező tantárgy lesz. Az első pont b) része értelmében a magyar kormánynak el kellett volna ismernie mindkét román felekezeti korlátlan iskola fenntartási jogát és az azok feletti rendelkezési és fegyelmi joghatóságát, még azokban a községekben is (a határőrvidék községeit is beleértve), ahol a felekezeti iskolákat különböző okok miatt az elmúlt időszakban megszüntették. A Román Nemzeti Párt követeléseinek második pontja értelmében a magyar állam a román tannyelvű felekezeti és községi iskolákban dolgozó tanítóknak fizetés kiegészítést biztosított volna, akkor, amikor azok igényt tartottak volna rá, ha a 10%-os pótdoból az intézmény alkalmazottainak juttatásait

⁷³⁵ Uo.

⁷³⁶ Tisza az oktatásügy mellett pizskozatában engedményeket kínált az elsőfokú törvénykezés és közigazgatás nyelvére vonatkozólag is. Véleménye szerint a választókerületek „mesterkél” megváltoztatása – csupán azért, hogy több román többségű választókerület jöjjön létre – nem sok jóval kecsegtet, ugyanakkor a románság kulturális felzárkóztatása azt fogja majd eredményezni, hogy a „vegyes” választókerületekben a választásra jogosult románok száma azonos lesz a magyar és német választókéval.

⁷³⁷ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 58. tétel, 1–7. főlíó

⁷³⁸ Az 1907. évi XXVII. törvénycikk 2., 12., 33. §-át, valamint a 18–29-ig terjedő §-okat lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV> (Utolsó letöltés: 2019. augusztus 8.)

⁷³⁹ A törvénycikk a községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről szolt.

nem tudja fedezni az adott iskola. A fizetés kiegészítést az állam nem a tanítónak, hanem az iskolának kellett volna eljuttassa, hogy az majd kifizesse alkalmazottjait és a juttatásért cserébe az államnak nem lehettek volna elvárásai az iskola tannyelvét, fegyelmi jogát illetően. Az ellenőrzés joga ugyanis – a követelések 3. pontjának értelmében – az egyházakat illette volna, és az állami tanfelügyelők is csak olyan férfiak lehettek volna, akik „a román oktatás iránt kellő érzékkel és jóakarattal bírnak”.⁷⁴⁰ Az állami tanfelügyelők a román tanítók elleni fegyelmi eljárások során az egyházi ellenőrzési közegekkel együttesen járhattak volna csak el és lényegesebb nézeteltérések esetében az adott ügy vegyes bizottság előtt folyt volna le. A román követelések között – mint 4. pont – szerepelt az, hogy mindaddig, amíg a román egyházak kellő tanítóképzőt és internátust államsegélyből fenntartani, és elegendő tanítót kiképezni nem tudnak, addig a nagy tanítóhiány miatt, engedélyezze a kormány, hogy ideiglenesen a tanítói állásokat lelkészek és más értelmiségi személyek töltsék be. Továbbá a tanítási idő meghatározásánál, valamint az évfolyamok beosztásánál követelték, hogy a kormány vegye figyelembe a helyi viszonyokat. Bár törvény biztosította az egyházaknak, társaságoknak és alapítványoknak népiskolák, középiskolák, ipari- és szakiskolák felállítását, a románok – arra hivatkozva, hogy egyházaik és egyleteik kellő anyagi erővel nem rendelkeznek – követelték, hogy minden egyházmegyét akkora segélyben részesítsen az állam, hogy azok minden 150.000 fő után egy „teljes” középiskolát, egy alsó középiskolát, polgári iskolát fiúk vagy lányok részére és egy ipari iskolát tudjanak létrehozni, 300.000 lélek után pedig egy felsőbb szakiskolát. Ezeknek az intézményeknek az oktatási nyelve – az előterjesztők elképzelése szerint – a román nyelv lett volna, a magyar nyelvnek, mint kötelező tárgynak az oktatása az 1883. évi XXX. tc. által előírtaknak megfelelően történt volna.⁷⁴¹ Ugyanebben a pontban követelte a Román Nemzeti Párt, hogy a fenti elvárások megvalósítása előtt a magyar kormány a következő két év költségvetésének terhére teljes középiskolát állítson fel Nagyszebenben, Aradon, Temesváron, Kolozsváron és Szamosújváron, kereskedelmi, földműves, illetve gazdasági, ipari és polgári fiú- és

⁷⁴⁰ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 58. tétel, 1–7. fólió

⁷⁴¹ Az 1883. évi XXX. tc. 7. §-a a következőket írja elő: „A hitfelekezetek maguk határozzák meg az általuk fenntartott nyilvános középiskolák tannyelvét és a mennyiben ez nem a magyar, kötelesek a tannyelven és irodalmán kívül a magyar nyelv és irodalmának történelme, mint rendes tantárgy tanításáról is gondoskodni és pedig oly óraszámban, mely annak kellő elsajátítását lehetővé tegye. Ennek ellenőrizhetése végett kötelesek a magyar nyelv és irodalmának történelmére vonatkozó tantervet és órabeosztást a vallás- és közoktatási miniszternek előlegesen bemutatni. A nem magyar tannyelvű középiskolákban a 7-ik és 8-ik osztályban a magyar nyelv és irodalmának történelme magyar nyelven tanítatik s e tantárgyból az érettségi vizsgálat is ezen nyelven teendő. Az érettségi vizsgálat tekintetében e § rendelkezése az 1885. évi érettségi vizsgálatoknál lép érvénybe.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88300030.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D44> (Utolsó letöltés: 2020. november 21.)

leányiskolát Abrudbányán, Balázsfalván, Belényesen, Besztercén, Nagybányán, Gyulafehérváron, Lugoson, Hátszegén, Szilágysomlyón, Világoson és Szászkabányán.⁷⁴² Az elvárások között szerepelt az is, hogy a karánsebesi állami főgimnáziumot még abban az évben alakítsák át görögkeleti felekezeti középiskolává, ahol az oktatás nyelve a román lesz, valamint a belényesi gimnázium minden osztályába állítsák vissza a román tannyelvet, tiszteletben tartva az iskolafenntartó nagyváradi görögkatolikus püspökség rendelkezési jogát. A brádi gimnázium nyolc osztályúvá való, folyamatban lévő átalakításához az állam anyagi segítségét követelték. A benyújtott memorandum 8. pontja nemcsak azt követeli, hogy a már meglévő, románok lakta vidéken felállított és ezután létrejövő gimnáziumokban a román nyelv és irodalom kötelező tantárgyként szerepeljen, hanem azt is, hogy annak tanítása „olyan elveken nyugvó program szerint” történjen, mint ahogyan a magyar nyelv is, ráadásul ugyanolyan óraszámban.⁷⁴³ Külön pont foglalkozott a követelések között azzal, hogy a 4. pontban említett, román iskolák mellett meglévő, vagy létrejövő kollégiumok „házi nyelve” a román legyen. A követelések 10. pontja az egyetemeken román nyelvet és irodalmat tanítókra vonatkozó elvárásokat tartalmazta, a 11. pont követelte, hogy a román növendékek minden iskolatípusban az egyházukhoz tartozó lelkészekén keresztül részesüljenek hitoktatásban. Ezek a lelképásztorok pedig ugyanakkora fizetést kellett volna kapjanak, mint a többi felekezet hittanát tanítók. Ugyanitt követelte a Román Nemzeti Párt, hogy a hittanítás nyelvét illetően kialakult nézeteltérések miatt visszatartott hitoktatói fizetéseket azonnal utalják ki. Célként tüzték ki a románság képviselői, hogy középiskoláikban a román nép története külön tantárgyként szerepeljen és követelték a román nép szokásainak és ünnepeinek tiszteletben tartását, a „román ifjúság nemzeti érzelmeinek” védelmezését, melyet – a követelésben megfogalmazott tervek szerint – a tanterv is előírt volna.⁷⁴⁴ A lelkészek, tanárok és tanítók fizetés kiegészítésén kívüli állami segélyezésről is volt szó a memorandumban. Ennek értelmében 2,5 millió korona éves állami segélyezés illetné a görögkeleti román egyházat és 2 millió korona a görögkatolikus román egyházat, amelyet iskolai és egyházi célokra egyaránt felhasználhattak volna. A 14. pont tisztázta azt is, hogy a fenti összeg bizonyos idő után – „szükséghez képest” – emelkedni fog és ezen kívül az állam köteles lesz a létesítendő tanintézetek felállításához szükséges összeg 75%-át biztosítani. Ezek az intézmények az egyházi főhatóságok vezetése alá tartoztak volna, amelyet az állam a törvényekben foglaltaknak megfelelően ellenőrzött volna (15.

⁷⁴² MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 58. tétel, 1–7. fólió

⁷⁴³ Uo.

⁷⁴⁴ Uo.

pont). Igényt tartottak az összeállítók arra, hogy a volt határőrvidékek vagyonszössége által fenntartott tanintézetek (különösen a naszódvidékiek) a vagyonszösségek beleegyezésével felekezeti tanintézetekké legyenek visszaalakítva. Továbbá követelték – ami az oktatással kapcsolatos pontokat illeti – a görögkeleti román nemzeti egyház jogainak tiszteletben tartását egyházi és iskolai tekintetben, a vörös-sárga-kék román nemzeti színek használatát, a román nemzeti dalok éneklésének lehetőségét az iskolákban, valamint nyilvános ünnepélyek alkalmakor, „népies gazdasági előadások” tartására román vándortanítók alkalmazását, a román nevek román helyesírással történő használatát az iskolai hivatalos dokumentumokban, és a román nyelv kötelező tantárggyá tételét azon hivatalnokok esetében, akiknek románok által lakott vidékeken állást biztosítanak.⁷⁴⁵

A követeléseket Tisza István véleményeztette kultuszminiszterével, Jankovich Bélával. A vallás- és közoktatási miniszter „Észrevételek a román emlékirathoz” címmel (lásd: Függelék 47. sz. dokumentum, 321–329. oldal) – megjelölve, hogy melyik pontra vonatkozik véleménye – vetette papírra álláspontját. Megállapította, hogy a román követelések nem állami és állami iskolákra is vonatkozóak, ugyanakkor az állami iskolák tekintetében az állam „a kezét semmi féle ígérettel meg nem kötheti”.⁷⁴⁶ Ettől függetlenül, mindenféle kötelezettség vállalás nélkül a kormány tenne olyan intézkedéseket, ami a román panaszokat orvosolná, ugyanis mindenkinek érdeke az, hogy az adott iskolában tanító tudjon a községben „divatózó” nemzetiségi nyelven. Éppen ezért a tanítóképzőkön a magyar nyelv mellett a kormány bevezetné az adott vidéken jelen lévő nemzetiségi nyelvet is, ami kötelező tantárgy lenne. Így lehetővé vált volna, hogy a tanulók az állami iskolákban is anyanyelvükön tanuljanak olvasni és írni azokban az iskolákban, ahol a tanító beszélt volna az adott nemzetiség nyelvét. Az anyanyelv tanításáról az állam azonnal gondoskodott volna. Jankovich leszögezte, hogy a nem állami iskolák esetében a helyzet más, ott ugyanis már jelen helyzetben is az anyanyelv a tanítási nyelv, ugyanakkor a kormány szándékozik e téren is kedvezni a románoknak, s e kedvezmények valóra váltásához az 1907. évi XXVII. tc.-t sem kell módosítani. Ahogy fogalmaz: „Ennek a törvénynek imperatív rendelkezései ugyanis kisebb számúak, és a törvény az ügyek túlnyomó részében a közoktatásügyi minisztereknek széles diszkréciós jogkört biztosít, ami lehetővé teszi, hogy a körülmények és viszonyok mérlegelése mellett az egyes konkrét esetekben méltányosan járhasson el. A

⁷⁴⁵ Az 1913. december elején átadott román követelés pontjai között szerepeltek nem oktatásra vonatkozó pontok is, mint pl.: a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegyéhez csatolt román egyházközségek visszacsatolása a Gyulafehérvár-fogarasi görögkatolikus egyháztartományhoz, a sajtószabadság biztosítása a román sajtótermékekre vonatkozóan, szabad gyülekezési- és egyesülési jog stb.

⁷⁴⁶ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 63. tétel, 1–8. fólió

törvény legális végrehajtása mellett minden jogos panasz szükségképpen el fog enyészni.”⁷⁴⁷ A román követelések – mint ahogy a fentiekben látni lehetett – az 1907. évi XXVII. tc. 2.§-ának harmadik bekezdésének módosítását indítványozták, amely a kultuszminiszter szerint már teljesült, amikor az 1913. évi XVI. tc. 33. §-a a megnevezett törvényt hatályon kívül helyezte és 2. §-ában kimondta, hogy a közoktatásügyi miniszterek előzetes engedelmével segédtanító, tanítójelölt „egy és ugyan azon rendes tanítói álláson egy évnél hosszabb ideig nem működhetik”.⁷⁴⁸ A kultuszminiszter tehát indokolt esetben engedményeket adhat a tanítók képzését illetően, s ezáltal a román követelések 4. pontjának tartalma is nagyjából megoldódott. A „Lex Apponyi” 12. §-ának 3–4. bekezdése kapcsán meglévő aggodalom – mely szerint, olyan községekben, ahol állami és más jellegű népiskola működik a kormány „fontos állami érdek” címén az államsegélyt a nem állami elemi népiskolától meg fogja vonni – tárgytalan, ugyanis, Jankovich szerint, a törvények „lojális” végrehajtása esetében ezzel a problémával nem kell számolni. Felhívta a figyelmet ugyanakkor arra, hogy életképtelenné vált iskolák értelmetlen segélyezését az állam nem garantálhatja. Jankovich Béla szerint a 12. §. 5. bekezdésének olyan jellegű módosítása, hogy az állam feltétel nélkül legyen köteles fizetés kiegészítést nyújtani a tanítóknak, az lehetetlen, ugyanakkor a törvény lojális alkalmazása mellett, olyan konkrét esetekben, ahol a tanítói állás létrehozása tantárgyi okokból indokolt, az állam nem fogja megtagadni az államsegély folyósítását. Véleménye szerint a 18. §. módosítását a románok azért kérik, mert attól tartanak, hogy amennyiben román tannyelvű népiskolába nagyobb számú magyar anyanyelvű gyereket iratnak be, az lehetőséget teremt arra, hogy az iskola román tannyelve magyarra változzon. Bár leszögezte, hogy magyar anyanyelvű gyerekek a magyar állam területén nem lehetnek veszélyeztetve az „elrománosodástól”, de a románok ezen felvetésének problematikus jellegét mutatja, hogy a kultuszminiszter észrevételében ehhez a ponthoz eredetileg hozzáírta, hogy ilyen esetben a magyar gyermekek magyar nyelvű oktatását az államnak állami iskola szervezésével kell garantálnia. Kézírással azt is mellé írta, hogy ezt a mondatot ki kell hagyni, azaz a probléma megoldására részéről nem született javaslat. A 18. §. 2. bekezdését – Jankovich szerint – a románok félreértik és azt gondolják, hogy az indokolatlanul megszüntetett román iskolák helyébe új román iskola nem állítható. A félreértés azonban a törvény lojális végrehajtása segítségével tisztázódhat.⁷⁴⁹ A 18. §. utolsó előtti bekezdésének hatályon kívül helyezése azért is lenne értelmetlen Jankovich szerint, mert az, hogy minden elemi iskola ismétlődő

---

⁷⁴⁷ Uo.

⁷⁴⁸ Uo.

⁷⁴⁹ Az eredeti dokumentumban Jankovich ezt a mondatát megjelölte, mint olyan mondat, amit módosítani kell.

tanfolyamának nyelve a magyar, a románság érdekét szolgálja. Így a polgári életben szükséges gyakorlati ismereteken túl, megtanulják az állam hivatalos nyelvét. A törvény 19. és 20. §. módosításához – amely a magyar nyelv, a számolás, a hazai földrajz és történelem, valamint a polgári jogok tanítására vonatkozik – Jankovich szerint hozzájárulni nem szabad. Mivel a törvény 16. és 17. §-ában a tantárgyak felsorolása „általánosan van tartva, a tanárok tekintetében meg egészten hallgat”, így az e téren mutatkozó sérelmek orvoslására van kilátás, amennyiben a románok megjelölik pontosan a tantervnek azon részét, amelyet magukra nézve hátrányosnak tartanak.⁷⁵⁰ Azon román követelést, mely a 21. §. megszüntetését akarta, a kultuszminisztérium első embere elutasította. Meglátása szerint természetes az, hogy azon tanítók alkalmazása esetében, ahol jelentős államsegély van kilátásban, ott az ő jóváhagyása szükséges. Szintén természetesnek gondolta, hogy az állami szempontból kifogásolható tanítók az államtól segélyt nem kaphatnak a jövőben sem. Ígéretet tett arra, hogy ez esetben is az állam „lojálisan” fog eljárni és abban az esetben, ha az alkalmazni kívánt tanító személye nem kifogásolható, akkor az állam akadályokat az adott tanító alkalmazása elé nem gördít. Ha hasonlóképpen lojálisan járnak el az iskolafenntartók és az egyházi főhatóságok, akkor nem kerülhet sor arra, hogy a közoktatásügyi miniszternek kelljen „kiszegítő intézkedést” tennie, vagyis községi és hitfelekezeti iskolákba tanítókat kijelölnie. A törvény 22., 23. és 24. §-ainak törlését szintén elutasította Jankovich. Szerinte a tanítók elleni fegyelmi eljárást szabályozó paragrafusok törlése azért felesleges, mert a 22. §. 1. pontjában megfogalmazott, fegyelmi vétségnek minősülő tettek „szabadosan” vannak megfogalmazva, ráadásul minden állam törvényében ilyennek lenni kell. Mindezek ellenére ígéretet tett, hogy a kormány meg fogja oldani, hogy lehetőség szerint elsősorban az iskolafenntartó dönthessen alkalmazottja fegyelmi ügyében, de abban az esetben, ha az erre kijelölt hatóság nem, vagy nem megfelelően járna el, akkor az állam kénytelen lesz saját szerveinek segítségével intézkedni. Mindez azt jelentette: a magyar politikus olvasatában az állam nem mondhat le arról a jogáról, hogy – amennyiben a fenntartó nem teszi meg – a bizonyíthatóan fegyelmi vétségek minősülő esetekben eljárjon. A súlyos problémákkal küzdő nem állami iskolák bezárására vonatkozó paragrafusokkal (25., 26., 27.) kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy megszüntetésük nem szükséges, hiszen nem csak a románoknak, hanem minden iskolafenntartónak joga van a közigazgatási bíróságnál panaszt tenni a közoktatásügyi minisztérium intézkedéseivel kapcsolatban. A 28. és 29. §. hatályon kívül helyezése azért tűnt tárgytalannak, mert a 29. §. utolsó bekezdése értelmében mindkettő csak 1912 végéig

⁷⁵⁰ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 63. tétel, 1–8. fólió

érvényes. Jankovics Béla reflexiója 1. pontjának utolsó bekezdése azon román kifogással kapcsolatos, mely szerint a „Lex Apponyi” 33. §-át is – mely az iskolai nyomtatványok magyar nyelvűségére vonatkozik – törölni kell. A kultuszminiszter szerint már az 1879. évi XVIII. törvénycikk 2. §-a is kimondta, hogy tanítói végzettséget csak az szerezhethet, aki legalább annyira beszél és ír magyarul, hogy azt az iskolában tanítani tudja. Éppen ezért egyetlen tanítónak sem okozhat gondot a nyomtatványok kitöltése, és lehetőség van e törvény értelmében arra is, hogy a magyar nyelv mellett „hasábosan” a fenntartó nyelvéen is szerepeljenek az információk. A román követelések második pontjára vonatkozóan a kultuszminiszter – mivel minden más paragrafussal kapcsolatban már leírta véleményét – csak a „Lex Apponyi” 31. §-át emelte ki, amely szerint a tanító részére fizetés kiegészítést a királyi adóhivatal utalhat ki. Erről a véleménye az volt, hogy mindezt módosítani nem szabad, ugyanis ez lehetőséget kínál az „állami érzésnek” fokozására, ami ellen az államhoz hű román kifogást nem emelhet.⁷⁵¹ A románok 3. pontjában megfogalmazott azon kritikát, hogy a tanfelügyelők a románok oktatási intézmények ellenőrzése során nem tanúsítanak kellő megértést, jogosnak tartotta. Meglátása szerint a tanfelügyelőknek gondosan figyelniük kellene a továbbiakban arra, hogy munkájuk során mellőzzenek minden olyat, ami a románok önérzetét sértené. Ettől függetlenül elzárkózott minden olyan lépéstől, mely az állami felügyeleti jogkör gyakorlását felekezeti vagy önkormányzati tényezőtől tenné függővé. Az ellen, hogy az iskolafenntartó is felügyelhesse az adott oktatási intézményeket, Jankovich kifogást nem emelt. A 4. pontban szereplő követelésekkel kapcsolatosan a miniszter azon az állásponton volt, hogy a nem állami tanítóképzőknek juttatott állami támogatásról, csak úgy lehet tárgyalni, ha minden egyes esetet különválasztanak és külön tárgyalnak. A románok 5. pontban megfogalmazott követeléseinek kapcsán Jankovich azt a megállapítást tette, hogy a kormány az egyházak, társaságok, alapítványok iskolalétesítésre vonatkozó jogát korlátozni nem akarja, de az államsegély összegére és juttatásának módjára vonatkozó „megkötéseket” nem vállalhat. A különböző újonnan létrehozott állami középfokú oktatási intézmények oktatási nyelvéről az állam dönt az 1868. XLIV. tc. értelmében, szögezte le a kultuszminiszter. Ezek az iskolák különben is olyan városokban működnek, ahol magyar nyelvű lakosság van. Ezt figyelembe véve az állami költségen fenntartott iskolákba a román nyelvet bevezetni nem lehet, mert az törvénybe ütközne. Ugyanakkor a fent megnevezett törvény 18. §-a lehetőséget kínál az ilyen középiskolákban arra, hogy nemzetiségi nyelv és irodalom tárgyak számára tanszékeket állítsanak fel. Az

---

⁷⁵¹ Uo.

észrevétel szerzője megállapította, hogy a meglévő román középiskolák nem vették igénybe az államsegélyt az 1883. évi XXX. tc. 47. §-a alapján, de igényelték a fizetéskiegészítést, amelyet 1906 óta folyósítottak nekik.⁷⁵² A juttatott segélyért cserébe a románok „ellenszolgáltatást” nem nyújtottak, pedig az említett 47. §. c. pontja szerint, az állami segélyből fizetett tanárokat a közoktatásügyi miniszter nevezi ki. Ilyen tekintetben éppenséggel a román középiskoláknak van „adósága” az állammal szemben és nem fordítva. A közoktatásügyi miniszter elutasította a karánsebesi állami főgimnázium átalakítására vonatkozó román kérést (a román követelések 6. pontja), a brádi algimnázium „teljes gimnáziummá” fejlesztéséről csak abban az esetben lett volna hajlandó tárgyalni, ha az iskolafenntartó meg fog felelni a középiskolai törvény 47. §. c. pontjának. A követelés 8. pontja – mely a románok lakta vidékeken a román nyelv, mint rendes tantárgy, bevezetését követelte a középiskolákban – Jankovich szerint megfelel az 1868. évi XXX. tc. 18. §-ának, így a kormány gondoskodni fog arról, hogy államilag kinevezett tanárok román nyelvet és irodalmat oktassanak „oly mértékben”, hogy az új, születendő tantervbe rögzített követeléseknek a diákok eleget tudjanak tenni. Az internátuslétesítéssel kapcsolatban álláspontja az volt, hogy mindaddig, amíg a hazai iskolarendszer nincs kiépítve, addig a kormány külön a román kollégiumok létrehozását nem tudja támogatni. A követelések 10. pontjával kapcsolatban ígéretet tett az egyetemeken lévő román tanszékek további működtetésére, valamint arra is, hogy a román anyanyelvű görögkatolikus és ortodox vallású gyermekek a jövőben saját anyanyelvükön tanulják a hittant, olyan lelkészekről, amelyek az ő egyházaikhoz tartoznak.⁷⁵³ A görögkeleti vallású, de magyar anyanyelvű tanulókat azonban a közeljövőben is magyar nyelven kell hitoktatásban részesíteni. A románok 12. pontjával kapcsolatban azt írta, hogy a román nép történelmének oktatása minden iskolában megvalósítható a hazai történelem tantárgy keretén belül, a román egyházak tradíciói és ünnepei pedig figyelembe vannak véve, amennyiben mindezekhez nem társul több tanítás nélküli munkanap. Mindemellett leszögezi a követelések 13. pontjára vonatkozólag, hogy az állam olyan felekezeti és alapítványi tanintézetek fenntartására, melyeknek különböző okokból kifolyólag működése akadályozva van, garanciát nem vállalhat. Jankovich Béla

⁷⁵² Jankovich megállapítása szerint 1913-ban 4 teljes és 2 alsófokú román középiskola részére a magyar állam 97.590 korona államsegélyt nyújtott. A fizetés kiegészítésből átlagban egy római katolikus középiskolára 10.000 korona, egy evangélikus középiskolára 13.000 korona, egy református intézményre 12.500 korona, egy unitárius intézményre 11.000 korona, a román görögkatolikus és ortodox tanintézményekre 19.500 korona jutott. Lásd: MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 63. tétel, 6. fólió

⁷⁵³ A hitoktatást végzők fizetése a terv értelmében éppen akkora lett volna, mint a hasonló képesítéssel rendelkező tanítók más felekezeteknél.

állítására szerint az állam 1910-ben a két román egyház céljaira 71.000.000 koronát adott,⁷⁵⁴ s mindezt az összeget kiegészítette az 1913. évre eső lelkészi korpótlékok és tanítói fizetés kiegészítések összegével. A román elemi iskolai tanítók és középiskolai tanárok arányaiban több fizetés kiegészítést kaptak, mint más felekezetek pedagógusai, ennek ellenére a politikus szerint a pénzügyi helyzetnek megfelelően a kormány nem zárkózik el még több segély nyújtásától a jövőben, de „a segély a tanintézményeknél 75%-ig nem terjedhet, tekintettel a többi felekezet hasonló igényeire”.⁷⁵⁵ Bár a román követelések mindegyikére reagált a kultuszminiszter, de a 15. pontra vonatkozó megállapítása volt az utolsó olyan, ami oktatásra vonatkozott. E szerint az egyházak által fenntartott tanintézmények jelenleg is az egyházi hatóságok vezetése alatt állnak, az állam törvényes ellenőrzése mellett.

Amit a magyar kormány kínált a románoknak 1913–1914 fordulóján

Mindezeket figyelembe véve Tisza megfogalmazta és 1913. december 30-án átadta emlékeztetőjét Mihaliéknak (lásd: Függelék 48. sz. dokumentum, 329–332. oldal), ami szinte ugyanazt tartalmazta, mint az e témában írt pizkozata. Vagyis a magyar kormány ígéretet tett arra, hogy tartózkodni fog minden olyan eljárástól, amely a román felekezeti iskolák megszüntetését eredményezné, továbbá nyilvánvalóvá tette, hogy hajlandó „megfontolás tárgyává tenni az 1907-iki népnevelési törvénynek ebből a szempontból szükséges módosítását”.⁷⁵⁶ Ezen válasz 5. pontjának b) része szerint Tiszáék hajlandóak lettek volna azon állami iskoláknál, amelyeket nem magyar anyanyelvű diákok nagyobb számban látogattak, biztosítani az adott nemzetiségi nyelv szélesebb körű oktatását. Bevezették volna a középiskolákba a környéken beszélt „nem magyar nyelvnek és irodalmának” tanítását is, ami nemcsak a nemzetiségi növendékek igényeit elégítette volna ki, hanem biztosította volna azt is, hogy a „magyar intelligencia körében is” terjedjen a nem magyar nyelveknek ismerete.⁷⁵⁷ Tisza válaszában végén azonban világossá tette, hogy mindezekre a románság szempontjából kedvezőnek tűnő változtatásokra akkor kerül sor, ha a Román Nemzeti Párt valamilyen „alkalmas formában” kijelenti, hogy a kormány ajánlatát a „nemzetiségi kérdés állandó elintézéséként elfogadja, fenntartás nélkül ennek alapjára helyezkedik, programjának ezen is túlmenő részét leveszi napirendről s működését a

⁷⁵⁴ Az eredeti dokumentumban a következő összeg áll: 7.1.000.000 korona. Feltételezhetően elírás.

A megadott adat abszurd. Az ország éves földadója lehetett ennyi.

⁷⁵⁵ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 63. tétel, 8. fólió

⁷⁵⁶ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 28. tétel, 1–3. fólió

⁷⁵⁷ Uo.

megállapodások teljes végrehajtásának ellenőrzésére és arra fogja irányítani, hogy megszerezze a hazai románság számára a biztosított egyetértés áldásos gyümölcsét”.⁷⁵⁸

A román válasz és a tárgyalások megfeneklése

Az 1914 januárjában összeült román nemzeti komité elutasította a gróf Tisza István által összeállított magyar kormányzati ajánlatot, s e kínos helyzetben Czernin, a Monarchia új bukaresti követe időnyerés céljából azt kérte Tisza István magyar miniszterelnöktől, hogy végleges döntését a „román kérdésben” halassza el.⁷⁵⁹ Hasonlóan cselekedett Brătianu is, aki a további tárgyalások elhalasztását kérte a Román Nemzeti Párt vezetőitől.⁷⁶⁰ Ferenc József Burián István király személye körüli miniszteren keresztül gyakorolt nyomást Tiszára azzal, hogy – figyelembe véve a Monarchia külpolitikai érdekeit – óhaját fejezte ki az iránt „hogy a románok nem lesznek teljesen megfosztva a nekik kilátásba helyezett jótéteményektől, ha vezéreik belátása hiányából a velük folytatott megbeszélések nem is vezetnek egyelőre a kívánatos egyetértéshez”.⁷⁶¹ A román nemzeti komité elutasító válasza mögött ott kell látni Ferenc Ferdinánd trónörökösét is, aki – noha kezdetben még maga is sürgette a magyar–román kiegyezést – 1914 elején már azon az állásponton volt, hogy ezzel elveszítené román támogatóit, tehát azt sugallta a román vezetőknek, hogy nem kell feltétlenül megegyezniük Tiszával. 1914. február 20-án a Bujanovics Gyula országgyűlési képviselő által beterjesztett interpellációra válaszolva, Tisza István egy kifejezetten békülékeny hangvétellű és előremutató beszédben beszámolt a románokkal folytatott tárgyalásai eredményeiről,

⁷⁵⁸ Uo.

⁷⁵⁹ 1914. január 15-ei Tiszának küldött sürgönyében a következőket írta Czernin: „Ha másként nem lehetséges, akkor véleményem szerint inkább el kellene napolni a tárgyalásokat azzal a határozott kijelentéssel, hogy azokat néhány héten belül ismét felvesszük. A hivatalos szakítást azonban minden körülmények között meg kellene akadályozni.” ÖStA, HHStA, MÄ, Politisches Archiv XL Interna LXIX. Hivatkozta: Pölöskei 2014. 182. Bécs emlékezett Brătianu szavaira, mely szerint „az Ausztria-Magyarországgal való jó kapcsolat a magyarországi románok problémáinak kezelésétől függ”. 1918 la români... 343. A közeledést az is hátráltatta, hogy a Román Nemzeti Komité gyűlésein már 1912–1913 fordulójától akadtak olyan román politikusok, akik hangot adtak annak, hogy ellenzik a magyar kormánnyal való bármilyen egyezkedést. Iuliu Maniu az egyik gyűlésen a következőket mondta: „Nem lehet köztünk és a magyarok között béke. Vagy mi nyomjuk le őket, vagy ők minket.” Lásd: Falcan: Iuliu Maniu... (Online elérhetőség: <https://www.historia.ro/sectiune/portret/articol/iuliu-maniu-morala-si-politica> utolsó letöltés: 2018. október 21.)

⁷⁶⁰ Brătianu a baráti viszony fenntartásának ígéretével tiszteletköröket tett a központi hatalmak irányában, közben pedig 1914. szeptember 23-án titkos szerződést kötött Olaszországgal, mely szerint éberem figyelő semleges politikájukat össze fogják hangolni. Október 2-án rávette Oroszországot egy olyan megállapodásra, melyben Románia semlegességéért cserébe támogatták a román területi igényeket Erdély és Bukovina vonatkozásában. Vermes 2001. 305.

⁷⁶¹ Pölöskei 2014. 182–183.

amelyet színvonalas parlamenti vita követett.⁷⁶² Beszédében a miniszterelnök elmondta, hogy a felek közötti legtöbb problémás kérdést „a tanügyi és kultuszüggyel kapcsolatos” problémák adták, mert a románok „igen nyomatékosan kívánták” az 1907. évi népnevelési törvény revízióját.⁷⁶³ Ellentmondásos módon ezután kijelentette, hogy a törvény revíziójára a magyar kormány nem volt hajlandó, majd beszédének későbbi részében felsorolta mindazokat az engedményeket, amelyeket előző év december végén a románoknak átnyújtott válasza tartalmazott, s amely, mint láttuk, komoly módosítást jelentett volna a „Lex Apponyiban”. Tisza a sikertelen tárgyalásokról szóló országgyűlési beszédét követően (a bécsi kéréseknek megfelelően), tavasszal módosította az iskolatörvény egyes rendelkezéseit. Megkönnyítette a nem magyar nyelvű felekezeti iskolák fenntartását, enyhítette az iskolai épületekre vonatkozó előírásokat, megengedte a román nyelvű hitoktatást az állami és községi népiskolákban, előírta az állami elemi népiskolákban a román nyelv tanítását a románok által lakott vidékeken.⁷⁶⁴ 1914 őszén külpolitikai kényszer miatt ismét próbálta felvenni a kapcsolatot a magyar miniszterelnök az erdélyi románság vezetőivel. A parlamenti ellenzék korábbi bírálatai miatt Tisza a Román Nemzeti Párt vezetői helyett a két román egyház vezetőjéhez írt levelet.⁷⁶⁵ Megígérte az 1907. évi népoktatási törvény átfogó módosítását, 1913–1914 fordulóján vallott nézeteivel ellentétben kilátásba helyezte a román nyelv használatának lehetőségét az állami hatóságoknál, ígéretet tett a választójog bizonyos módosításáról,⁷⁶⁶ amnesztiát kívánt adni a nemzetiségi perekben

⁷⁶² Képviselőházi irományok, 1910. XXXVIII. kötet, 989. sz. 481–506. A Pesti Napló 1914. február 19-én, csütörtökön „Magyarország szége” címmel cikket írt a románok és Tisza között zajló tárgyalások eredményéről, boncolgatva, hogy vajon megíúsult-e az „oláh paktum”. Az ellenzéki sajtó közvéleményre gyakorolt hatása miatt Tiszának másnap muszáj volt tájékoztatást adnia arról, hogy mi az eredménye a tárgyalásoknak. Pesti Napló, 65. évf., 43. sz. 1914. február 19. 1–2.

A tárgyalásokat elutasító alapállásról Tiszát a legszínvonalasabban Bethlen István és Apponyi Albert bírálta. A két ellenzéki politikus kiindulási pontja azonos volt a kérdésben: Tisza tárgyalásai nem vezethettek eredményre, mivel két, gyökeresen eltérő teoretikus álláspont szembenállásáról van szó, melyek között a kiegyenlítés lehetetlen. Lásd: Illés 2011. 145.

⁷⁶³ Képviselőházi irományok, 1910. XXXVIII. kötet, 989. sz. 489.

⁷⁶⁴ Pölöskei 2014. 183. Ennek ellenére ugyanolyan ellenséges maradt vele az erdélyi román sajtó, mint addig. A Románul 1914. évi június 11-ei számában arról írt Tisza István Kolozsvárra látogatása kapcsán, hogy bár a „helyi zsidó-magyar sajtó” azt a rémhírt terjesztette, hogy a szomszéd falvak oláh lakossága papjaik és tanítóik vezetésével be fog özönlenni a városba, hogy „tiszteletét tegye” a miniszterelnöknél, ennek ellenére nem történt semmi és a kolozsvári román diákok is arról áradoztak, hogy mennyire harmonikus a magyar-román viszony. Szemrehányóan írja a lap, hogy annak a néhány fenesi és monostori román parasztnak volt igaza, akik Tisza érkezésekor tiltakozásképpen román nemzeti szalaggal a kalapján sétált Kolozsvár utcáin. A cikk végén megjegyezte a szerző, hogy Tisza beszédében egy órán keresztül a román kérdést boncolgatta, mégsem volt a hallgatóság soraiban egyetlen román sem. Lásd: Clujul, Tisza și românii (Kolozsvár, Tisza és a románok) című cikk (Románul, 4. évf., 115. sz. 1914. június 11. 7–8.).

⁷⁶⁵ A magyar nemzet elárulásával vádolták, Erdély „kiárusítását” vetette az ellenzék Tisza szemére. Közlekedési kísérleteit a „hatalomvágy mellett ismét Bécs lelkiismeretlen kiszolgálásával” magyarázták. Lásd: Bertényi 2011. 20.; Szász 1984. 190.

⁷⁶⁶ Tisza István a választójog bizonyos mértékű módosításától nem zárkózott el, a radikális választójogi reformot azonban határozottan elutasította. Mindez összefüggött a nemzetiségi kérdéssel. Ugyanakkor ez

elítélteknek.⁷⁶⁷ Ekkor azonban már végképp egyetlen olyan meghatározó román nemzetiségi politikus sem akadt, aki az antant politikusainak kegye helyett a magyar miniszterelnökkel keresett volna kompromisszumot.⁷⁶⁸ Az I. világháború kitörése után a magyar hatóságoknak már a román hadüzenet kézhezvétele előtt sok gondot okoztak azok a nemzetiségi agitátorok, akik Erdély Romániával való egyesítésének – az adott körülmények között lázadással egyenértékű – tervét propagálták a román tannyelvű középfokú iskolákban. Ezek mögött az agitátorok mögött a magyar országgyűlés román nemzetiségű képviselői (pl.: Iuliu Maniu) álltak (lásd: Függelék 50. sz. dokumentum, 334–335. oldal). Az erdélyi románság megbízhatatlansága miatt helyzet már 1915-re olyan komollyá vált, hogy Betegh Miklós erdélyi és bánáti kormánybiztos azt javasolta Tisza Istvánnak, hogy egyrészt szállíttasson megbízható (értsd: nem román, lehetőleg magyar) csapatokat Erdélybe, másrészt pedig a román értelmiséget Németországba kellene internálni a háború idejére, nehogy az ellenség ötödik hadoszlopává válva segítse a betörő román hadsereget Erdély magyarságának kiirtásában (lásd: Függelék 35. sz. dokumentum, 244–245. oldal).⁷⁶⁹ Tisza álláspontját a legplasztikusabban a Monarchia bukaresti nagykövetének, gróf Ottokar Czerninnek írt levelében fogalmazta meg: „Nem fogjuk tűrni, hogy bármely testrészünket is amputálják. (...) Amíg szavam van ebben a kérdésben, mindenkit le fogunk lőni, aki megpróbál a területünkre bevonulni.”⁷⁷⁰

Összegzés

Az 1906 és 1910 között hatalmon lévő Wekerle-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Apponyi Albertnek nevéhez köthető 1907. évi népoktatási törvény egyike volt azoknak a sérelmezett jogszabályoknak, amelyeknek orvoslása kulcskérdés volt a világháború előtti román-magyar kapcsolatok rendezésében. Tisza István azon kevés vezető

---

korántsem jelenti feltétlenül azt, hogy a magyar miniszterelnök „kérelhetetlen antidemokratikus meggyőződésű” lett volna. Lásd: Illés 2011. 140.

⁷⁶⁷ Pölöskei 2014. 183.

⁷⁶⁸ A világháború első szakaszában folytak ugyan tárgyalások arról, hogy Románia esetleg magyar területeket kaphat a Monarchiától hadbalépés fejében, de ezek komolytalanok voltak, vezető magyar politikus előtt nem is merték szóba hozni. Vö.: MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 56. tétel, 1–2. fólió (lásd: Függelék 49. sz. dokumentum, 332–334. oldal)

⁷⁶⁹ A javaslatot kézhez véve Tisza igyekezett meggyőzni a kormánybiztost arról, hogy tévesen értékelte a helyzetet. Betegh pár nappal később már nyugodtabb hangvételű levelet írt, de sorai mögött továbbra is ott bújkált az aggodalom az erdélyi magyarságért, mivel úgy vélte, hogy a kormány segítsége nélkül nem lennének képesek ellenállni a románoknak. MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 41. tétel, 1–3. fólió, lásd: Függelék 36. sz. dokumentum, 245–247. oldal).

⁷⁷⁰ Vermes 2001. 305.

magyar politikusok közé tartozott, aki rájött arra, hogy az ország területi egységének megtartása és a Magyar Királyság helyzetének kedvező alakulása a forrongó Európában attól is függ, sikerül-e a magyar kormánynak megnyerni magának az erdélyi románságot és annak képviselőit. Ezeket szem előtt tartva kezdett tárgyalásokat folytatni a románság politikai és vallási vezetőivel is egyaránt. Az 1910 utáni magyar kormányok tehát mutattak hajlandóságot a románokat hátrányosan érintő törvények módosítására, így a „Lex Apponyi” korrekciójára is. A románok kéréseinek száma és mértéke (az 1907. évi népoktatási törvények kapcsán is) az évek során egyre inkább nőtt.⁷⁷¹ A tárgyalások kudarcának azonban korántsem csupán ez volt az egyetlen oka. Nagymértékben közrejátszott a kudarcban az is, hogy a második Tisza István-kormánynak ugyan voltak komoly intézkedései – oktatás terén is – amelyek mutatták a közeledési szándékot, de nem oly meggyőző számban, hogy a románok kételyeit a közeledési szándék komolyságát illetően eloszlathatta volna.⁷⁷² A románság számára kevésnek bizonyuló intézkedések is sok esetben csak törvényi és rendeleti szinten léteztek, a gyakorlatban nem valósultak meg.⁷⁷³ A kormány próbálkozásainak „hullámai” megtörttek ugyanis a vármegye vezetőinek és a tanfelügyeleti rendszer „szikláin”, így a románok ekkor már abszolút nem hittek abban, hogy komoly átvizsgálás és módosítás alá kerülnek az őket sértő törvények. Az 1911-ben megjelenő „Egyház és iskola” (*Biserica și școala*) címet viselő újságcikk panaszai, mely szerint a fogarasi román tanítók életét a magyar közigazgatási hatóságok köztöködései keserítik meg, 1913-ban is aktuális probléma maradt.⁷⁷⁴ Példának okáért Alsóporumbák község román lakói hiába döntöttek arról 1911-ben, hogy 1000 korona állami segílyt kérnek iskolájuk tanítóinak fizetésemelésére, a megyei

⁷⁷¹ Tilkovszky 1998. 23.; Balogh 2002. 13.

Talán ugyanaz a meggyőződés érvényesült jelen esetben is, mint amit Ioan Slavici, a jelentős népszerűségnek örvendő és nagy tekintéllyel bíró román író vallott. Slavici az államfogházban folytatott beszélgetést Herczeg Ferencsel, aki felvázolta neki elképzeléseit arra vonatkozóan, hogy mi lenne a megoldás, ami a magyarok és a nemzetiségek kibékítését illeti. Slavici miután végighallgatta Herczeget mosolyogva mondta: „Ne higgye, hogy minket okossággal vagy jóssággal meg lehet nyerni. Mi nem is akarjuk, hogy a magyar kormány jól bánjon a román néppel, jobban szeretnők, ha minél kegyetlenebbül elnyomná. Mert mi nem a megegyezést keressük, nekünk a jövőnk érdekében viszályra van szükségünk.” Lásd: Raffay 2015. 56.

⁷⁷² Cristea Miron püspök 1914. elején, a tárgyalások megrekedésekor levelében a következőket írta Tiszának: „Amikor legelőször szerencsém volt Nagyméltóságodnál tisztelegnem, hangsúlyoztam, hogy a román nemzetiségi kérdés szerencsés megoldásán pszilogice kell eljárni, t.i. bizonyos engedmények által előkészíteni kellett már évekkel előtt a talajt. A román vezetők lelke rendkívül elkeseredett az utolsó évtizedekben észlelt azon bánásmódért, amellyel a román nép és annak amúgy is kevés intézményei sújtva lettek. Az én tanácsosaim például csak mosolyognak, amidőn a jobb sorsra való reményt akarom lelkükben kelteni, de szavaimban nem bíznak, sőt reflektálnak...”. Lásd: MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 6. doboz, 19. csomó, 16. tétel, 1–2. fólió (lásd: Függelék 51. sz. dokumentum, 336. oldal)

⁷⁷³ Van olyan történelmi álláspont, mely szerint Károly román király halála (1914. október 10.) „kiszámíthatatlan következményekkel járt ez ügyre vonatkozóan is”. Lásd: Szidiropulosz 2014. 42.

⁷⁷⁴ Olteanul, 3. évf., (1911) 40. sz. 2–3. Hivatkozva: Băjenaru 2007. 218.

közigazgatás elutasította kérésüket, s a román lakosságot képviselő Ioan Șenchea⁷⁷⁵ 1912-ben a megyei gyűlésen még mindig tanítóik végzálása ellen emelte fel hangját.⁷⁷⁶ Șenchea szerint ismét a Szabó Elemér-i⁷⁷⁷ időköt idéző események zajlanak, de hozzá hasonlóan Nicolae Borza fogarasi egyházi vezető is a helyi magyar közigazgatás visszaéléseire világított rá a megyegyűlésen.⁷⁷⁸ 1913-ban panaszok sora érkezett a megyéhez a román községek lakóinak képviselői részéről, melyek süket fülekre találtak, olyannyira, hogy év végére a reusori (Râușor), a dridifi (Dridif), a lucai (Luța) és a breázai (Breaza) településeken lévő román iskolákat a tanfelügyelő alkalmatlannak találta az oktatásra és bezáratta, majd a község terhére magyar tanítási nyelvű községi iskolákat hozatott létre.⁷⁷⁹ Ékes példája a megyei közigazgatás meggondolatlan és érzéketlen intézkedéseinek a fentiekben már említett verseci főszolgabíró által 1912. január 27-ei cselekedete, amikor elrendelte – s a Temes megyei közigazgatási bizottság jóvá is hagyta –, hogy két temesvajkóci román tanító fizetését a Gergely-naptár szerint kapja, miközben tisztában volt azzal, hogy a „naptár kérdés” a románság számára nemzeti, az egyházkongresszus illetékességéhez tartozó kényes kérdés.⁷⁸⁰

Mindemellett a Román Nemzeti Párt szemszögéből a románság politikai jövője szempontjából négy legfontosabbnak tartott pont közül (pártjuk szabad működése, a „Lex Apponyi” eltörlése, román tisztviselők tömeges alkalmazása románok lakta vidékeken, minél több választókerület „megszerzése”), csak egyben sikerült megegyezésre jutni, s ez a párt legális működése volt. Az 1907-es népoktatási törvény esetében „félmegoldás” született.⁷⁸¹ A törvény eltörlésére a magyar kormány nem volt hajlandó, annak „jóindulatú alkalmazására” azonban igen, amit azonban a gyakorlatban nem tudott érvényre juttatni.⁷⁸² A román mozgalom vezetői számára mindez kevésnek bizonyult, s román történelmi állítás

⁷⁷⁵ A Román Nemzeti Párt Fogaras megyei elnöke, a „nagy egyesüléshez vezető erdélyi küzdelem prominens személyisége”. (Online:

http://www.senchea.ro/prezentare_liceu/istoric_liceu/ioan_senchea/despre_ioan_senchea.html (Utolsó letöltés: 2018. november 16.)

⁷⁷⁶ Olteanul, 4. évf., (1912) 20. sz. 2. Hivatkozta: Băjenaru 2007. 218.

⁷⁷⁷ Királyi tanfelügyelő, aki hitt abban, hogy az oktatás a „magyarosítás” egyik eszköze lehet. Véleményét újságcikkben is kifejtette. Lásd még az értekezés 3. fejezetét, illetve: Köő 2014. 21–24.; Szabó 1907. 1–4. Szabó Elemér álláspontja nem egyedülálló. A korban a jó, eredményes tanító és tanítás fokmérője. A Pécsi Napló például 1894. évi augusztus 8-ai számának 3. oldalán számol be Böhm Ignác mohácsi igazgató-tanító nyugdíjba vonulásáról, kinek „sikeress” tanítói működését – az újságcikk szerint – mutatja az, hogy „17 év alatt a német iskolát magyarrá tette”. Lásd: Méreg 2011. 38.

⁷⁷⁸ Lásd: Olteanul, 4. évf., (1912) 22. sz. 2. és 23. sz. 2–3. Hivatkozta: Băjenaru 2007. 218.

⁷⁷⁹ Lásd: Olteanul, 5. évf., (1913) 20. sz. 2.

⁷⁸⁰ MREZSL, 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 59. tétel, 1–18. fólió. Az ortodox egyház 1923-ig az ónaptárt (Julián naptárt) használta, mely a Gergely-naptárhoz képest 13 napi késésben van.

⁷⁸¹ Szász 1984. 189.

⁷⁸² Uo.

szerint a Tisza Istvánnal folytatott tárgyalások sikertelensége döbentette rá a románokat arra, hogy a „simogatást” Bukaresttől várják.⁷⁸³ Az ismét kiéleződő ellentétek változásokat eredményeztek. Felerősödött egy olyan küzdelem a román „nemzeti emancipációért”, amely a Monarchiában és a Regátban lakó románok összefogását erősítette.⁷⁸⁴

---

⁷⁸³ Roșuț 1978. 267.

⁷⁸⁴ Uo.

11. Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejáratása: Constantin Angelescu⁷⁸⁵ és a *Lex Apponyi*

Egy félremagyarázás következményei

Petrusán György román anyanyelvű szegedi egyetemi tanár a Foaia Românească magyarországi román hetilap centenáriumi kiadásában „A magyarországi románok és az 1918. évi egyesülés” címmel jelentetett meg írást. Ebben a munkájában felvázolta a XX. századi fordulat előzményeit, megemlítve a dualizmus időszakában végbemenő, a nemzetiségek anyanyelvét és kultúráját ért „támadásokat”, melyek – meglátása szerint – a közoktatási törvényeken is nyomon követhetőek.⁷⁸⁶ Az erdélyi román irodalom szakértője értekezésében leírja, hogy a tanügy „elmagyarosítására” hozott jogszabályok a XIX–XX. század fordulóján sorozatban jelentek meg, melyek a magyarországi románok magyar állammal szembeni lojalitását próbára tették.⁷⁸⁷ A kor magyar oktatáspolitikájának törekvéseit – Petrusán, illetve az általa idézett Magyar Piroska megfogalmazása szerint – Apponyi Albert 1907. évi törvénye „koszorúzta” meg, amely a „magyar embertelenség és zsarnokság notórius példája”.⁷⁸⁸ Az Apponyi-féle törvény – állítja a nyugalmazott professzor – „cassus bellit teremtett a magyarok és románok között”, és „elidegenítette a nem magyarokat a közös hazától, Magyarországtól”.⁷⁸⁹

Mihail Golu román oktatásügyi miniszter 1992-ben, amikor azt igyekezett megindokolni, hogy miért nem tanulhatják az erdélyi magyar tanulók a történelem és földrajz tantárgyakat anyanyelvükön egyes évfolyamokon, hivatkozott az Apponyi által beterjesztett és az országgyűlés által elfogadott 1907-es törvényesomagra.⁷⁹⁰

Apponyi Albert törvényjavaslatát még el sem fogadták, de a hazai és a külföldi sajtó (román politikusok közbenjárásnak köszönhetően is) már heves támadást indított ellene. A

⁷⁸⁵ A név Angelescu és Anghelescu változatával is találkozunk a szakirodalomban. Az értekezésben az Angelescu változatot használom.

⁷⁸⁶ Petrusan 2018. Vö.: Gurzó 2019. 3.

⁷⁸⁷ Uo.

⁷⁸⁸ Uo. „în fața opiniei publice un exemplu notoriu al inumanismului și tiraniei maghiare” Magyar 1936. 47. Hivatkozta: Petrusan 2018. Megjegyzendő, hogy éppen a dualizmus korában, a „nemzeti állameszme” hirdetésének idején következett be az erdélyi magyarság nem jelentéktelen részének elrománosodása. Lásd fentebb a 9. fejezetben írottakat, illetve: Balogh 1987. 267.

⁷⁸⁹ Petrusan 2018. Vö.: Gurzó 2019. 3.

⁷⁹⁰ *Magyar Katolikus Lexikon* <http://lexikon.katolikus.hu/L/Lex%20Apponyi.html> (Utolsó letöltés: 2020. 04. 30.)

magyar oktatáspolitikai asszimilációs szándéka vitathatatlan,⁷⁹¹ azonban túlzás az 1907. évi XXVII. törvénycikket úgy jellemezni, hogy az a „magyar embertelenség és zsarnokság notórius példája”, mint ahogy Petrusán professzor vagy Magyar Piroska tette. Miért fordulhat elő mégis, hogy az Apponyi-féle törvényekre a rendszerváltás után is ehhez a meghatározáshoz hasonlóan hivatkozhat a román oktatásügyi miniszter, úgy, hogy érvelése a nemzetközi és hazai közvélemény számára is elfogadható? A sajtóhadjáraton kívül Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek lejáratásában a törvényszöveg tudatos félremagyarázása is segített. Az értekezés utolsó fejezetében annak járunk utána, ki volt az egyik olyan személy, aki ehhez az eszközhöz folyamodott, félrevezetve a nyugat-európai közvéleményt is.

Röviden Nagy-Románia első éveinek oktatáspolitikájáról

Az 1918. december 1-én Gyulafehérváron megszavazott román határozat – mely csupán a jelenlévő románok akaratáról tett tanúbizonyságot – kimondta Erdély, a Bánság, Partium és Máramaros egyesülését a Román Királysággal. A határozat szövegének harmadik pontjában ez olvasható: „Teljes nemzeti szabadság az összes együtt élő népnek. Minden nép számára a saját nyelvén biztosít oktatást, közigazgatást és ítélkezést az illető néphez tartozó személyek által, és a lakosok számának arányában minden nép képviseleti jogot fog kapni a törvényhozó testületben és a kormányzati szervekben.”⁷⁹² A határozat soha nem lett a román jogrend része, s az idézett részt is csak ígéret maradt.

Még meg sem száradt a tinta a nyilatkozaton, amikor a *Budapesti Hírlap* beszámolt arról, hogy az algyógyi „földműves iskolát” megsemmisítették. „A hunyadmegyei Algyógy községben lévő földművesiskolát a környékbeli parasztok felprédálták. Berendezését elpusztították, kétezer holdnyi állami birtok erdőit letarolták, az istállókból az állatokat elhajtották, a vetőmagot részben ellopták és széjjelszórták.” – olvashatjuk.⁷⁹³ 1919. decemberében – nagyjából egy évvel később – a nagyszebeni román kormányzótanács 3 magyar főiskolát, 33 magyar középiskolát, 31 szakiskolát, 2641 (!) elemi iskolát és 392 kisdóvót szüntetett meg.⁷⁹⁴ Ez önmagában véve sem állította egyszerű feladat elé a magyar

⁷⁹¹ Puttkamer 2003. 446–453.

⁷⁹² Tarján: 1918. december 1. (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_december_1_a_romanok_gyulafehevari_nagygyulese_kimondja_erdely_elszakadasat/, utolsó letöltés: 2020. 04. 30.)

⁷⁹³ *Budapesti Hírlap*, 39. évf., 9. sz. 1919. január 10. 9.

⁷⁹⁴ *Néptanítók Lapja*, L. évf. 38–44. sz. 1919. december 4. 23. Vasile Stoica és Ion Rusu Abrudeanu 600-ra teszi az Apponyi-féle törvény következtében megszűnt román iskolák számát, a Román Akadémia által kiadott *Románok története* címet viselő VII. kötet 500-ra. Lásd: Abrudeanu–Stoica 2014. 189.; Platon 2003. 305. Ha

közösségeket, mindemellett meg kellett oldaniuk azt a problémát is, hogy így 5095 (!) tanító és 357 óvónő maradt állás nélkül. Becslések szerint – figyelembe véve az elbocsátottak családjainak tagjait is – 25.000 magyar ember maradt kenyér nélkül.⁷⁹⁵ Az iskolák bezárásával 275.211 iskolaköteles tanuló maradt iskoláztatás nélkül, közöttük 160.000 magyar és 77.000 román gyerek.⁷⁹⁶ Az elbocsátott tanítókat a román kormányzótanács nem tudta pótolni, a román elemi iskolák is híján voltak a képzett tanítóknak.⁷⁹⁷ Később Constantin Angelescu közoktatási miniszter a tényeket meghamisítva arról számolt be a törvényhozásnak, hogy az 1919–1920-as tanévben nem csökkent, hanem éppen hogy nőtt a magyar felekezeti oktatási intézmények száma, tekintettel arra, hogy 403 új elemi (23 unitárius, 319 református és 61 katolikus), 33 polgári iskola, 7 líceum, 7 felső kereskedelmi iskola, 4 tanítóképző és 1 polgári felső tanítóképző létesült.⁷⁹⁸

A Román Királysághoz csatolt területeken élő, kisebbségbe került magyarság iskoláinak tönkretételére nem véletlenül került sor. A területileg és demográfiailag megerősödött Romániának alapvető problémát jelentettek a kisebbségek, azon belül pedig a politikailag is „legfontosabbnak” tartott magyar kisebbség.⁷⁹⁹ Fokozott problémát jelentett a román állam számára, hogy e kisebbség kompakt tömegekben élt, részben éppen a román-magyar határ mentén, így fokozódott a bukaresti kormányoknak és a román politikai elitnek a magyar revizionista politikát illető nem is annyira alaptalan aggodalma.⁸⁰⁰ Nem véletlen tehát, hogy az első világháborút követően a román politikai elit részéről számtalan olyan törekvéssel találkozni – így oktatásügyet érintőkkel is –, amelyekkel megpróbálták a romániai magyar kisebbség politikai és gazdasági erejét korlátozni.⁸⁰¹ A magyarok lakta

---

ezeknek az adatoknak hihetünk és a *Néptanítók Lapja* által közölt számok is valóságok, akkor csak 1919 végéig több, mint négyszer annyi elemi iskolát zártak be a román hatóságok, mint amennyi román iskolát összesen megszüntettek az 1907-es törvény elfogadását követően a Magyar Királyságban. Balogh Júlia tanulmányában azt írja, hogy a román uralom első öt éve alatt 8076 magyar tannyelvű tanügyi intézménytől fosztották meg Erdély 2 milliós magyar lakosságát. Balogh 1987. 275.

⁷⁹⁵ *Néptanítók Lapja* L. évf. 38–44. sz. 1919. december 4. 23.

⁷⁹⁶ Uo.

⁷⁹⁷ Uo.

⁷⁹⁸ Proiect de lege asupra învățământului particular. Hivatkozva: Balogh 1987. 273.

⁷⁹⁹ Tóth 2009. 525.

⁸⁰⁰ Uo.

⁸⁰¹ Nem elhanyagolható tény, ami a kulturális életet jelentősen befolyásolta, hogy Bukarest azzal a gonddal is meg kellett birkózzon, hogy az erdélyi városokban a román lakosság száma alacsony volt, a túlnyomó többséget a magyarok és magyar anyanyelvű zsidók, valamint a németek (szász és sváb) jelentették. Nem véletlen, hogy Dr. Vasile Bianu szenátor 1924-ben a közigazgatási reform törvénytervezetének vitáján felszólalásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a romániai városok többségében a románság kisebbségben van, így nem szabad elfeledkezni arról, hogy a megválasztott városvezetőket a kisebbségek fogják adni. Tóth 2009. 525.; Romsics 2018. 310–311.; Pena, 2020. (<https://evenimentulistoric.ro/o-problema-ridicata-de-constitutia-din-1923-romanii-minoritari.html>) (Utolsó letöltés: 2020. május 1.) A román városi lakosság sem érezte túlságosan otthonosan magát az erdélyi városokban, mivel nagy részük csak egy generáció óta költözött városra, így

országrészek, tömbök integrálásának szükségességében a román politikusok között egyetértés volt, csupán a módszerek terén voltak minimális eltérések. A liberális kormányok a megoldást a kisebbségek lakta területek minél gyorsabb elrománosításában látták.⁸⁰² Ezeknek a térségeknek a feltörésére a román állam több módszert is kidolgozott, tanulmányunkban azonban csak olyanra térünk ki – a teljesség törekvés igénye nélkül –, ami az oktatásügyre hatással volt.⁸⁰³

Constantin Angelescu 1922-ben lett közoktatásügyi miniszter, és ki is adta rögtön a tanügyi-közigazgatási hatóságoknak a feladatot: „aki román földön él, mielőbb románá kell lennie – legalább nyelvileg”.⁸⁰⁴ Angelescu miniszter tevékenységét valóban ez a cél határozta meg, s a Nagy-Románia népoktatásügyének törvényes egységesítését célzó – 1924. július 26-i (az állami elemi oktatásról) és az 1925. december 22-i (a magánoktatásról) – törvények is erről tesznek tanúbizonyságot. „Államunk egységes, s ez okból a kötelező elemi oktatásnak is egységesnek kell lennie. Ezt követeli a nemzeti és polgári öntudatunk és az állam magasabb érdekeinek kifejlődése. Egyféle iskolát és egyféle lelket.” – olvasható az elemi oktatásügyről szóló törvényben.⁸⁰⁵ Tevékenységéhez megfelelő alapokra találhatott a világháború előtti, Spiru Haret nevéhez fűződő, már bemutatott román oktatási törvényekben, amelyek részben asszimilációs céllal íródtak és hajtottak végre. A területi korlátok miatt nem kívánjuk Angelescu minden olyan intézkedését ismertetni és bemutatni, amely a magyar kisebbséget hátrányosan érintette az oktatásügy terén, csupán néhányat említenénk. A magyar tannyelvű felekezeti iskolák (római katolikus, református, unitárius) nem kaphattak államsegélyt, míg a román (ortodox és görögkatolikus), a német (evangélikus) tannyelvűek és az iszlám hitfelekezet által fenntartott oktatási intézmények kezdettől fogva élhettek ezzel a lehetőséggel.⁸⁰⁶ A magyar határmenti városokban: Nagyváradon, Nagyszalontán, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Máramarosszigeten, továbbá Aradon és Temesváron a közoktatási miniszter elrendelte az összes magyar óvoda bezárását.⁸⁰⁷ Az 1923/24-es tanévtől az állami magyar iskolákban a román nyelven kívül a történelem, földrajz, alkotmánytan, számtan és francia nyelv tantárgyakat is román nyelven

---

inkább „városon dolgozó parasztként” tekintett magára. Lásd: Livezeanu 1998. 348. Hivatkozva: Tóth 2009. 525.

⁸⁰² Tóth 2009. 525.

⁸⁰³ Részletesen lehetne vizsgálni az 1923-as román alkotmányt (az új alkotmányba még a nemzetközi szerződésekkel meghatározott „vallási, faji és nyelvi kisebbség” és „állampolgár” fogalmak sem kerültek bele, a szerződésileg kimondott kisebbségi jogokról nem is beszélve), a közigazgatási törvényeket, az állampolgárság elnyerését és elvesztését szabályozó törvényt, az agrárreformot stb.

⁸⁰⁴ Barabás 1929. 16.

⁸⁰⁵ *Monitorul Oficial*, 26 iulie 1924. Nr. 179.

⁸⁰⁶ Barabás 1929. 17.

⁸⁰⁷ 7707/923. és 61.770/923. számú rendeletek. Lásd: Das erste Dezennium... 61.

kellett tanítani és tanulni, az izraelita elemi iskolákból – ugyancsak ettől a tanévtől – a magyar nyelv teljes „kiküszöbölését” rendelte el.⁸⁰⁸ A magyar felekezeti iskolák más felekezeti diákot nem vehettek fel és ezek az iskolák csak olyan törvényesen képezett tanítót és tanárt alkalmazhattak, akinek megválasztásához a miniszter előzetesen hozzájárult.⁸⁰⁹ A magyar felekezeti iskolák „Értesítőit” román nyelven nyomtatták ki, utána az iskola nyelvén is ki lehet. Az értesítők szövege előzetes hatósági cenzúra alá tartozott.⁸¹⁰ A magyar felekezeti iskolákban a román nyelven és irodalmon kívül még Románia földrajzát, történelmét és alkotmánytanát is kizárólag román nyelven kellett tanítani a közép- és elemi iskolákban is.⁸¹¹ Természetesen az előírtakat szigorúan be kellett tartani, mert a legkisebb kihágások is súlyos következményekkel jártak. Magyar felekezeti iskolák zárták be kapuikat például azért, mert tanító hiányában a lelkész tanított.⁸¹² Románia kisebbségeinek oktatásügyi helyzetéről árulkodik egy 1925. december 15-ei parlamenti vita, ahol Teodor Iacobescu képviselő a következőket mondta: „A múlt évben az állami elemi oktatásról szóló törvényben felvették a 7. §-hoz, hogy a kisebbségeknek is fognak állítani elemi iskolákat. És a miniszter úr ezt a paragrafust nem hajtotta végre, sőt a meglévőket is megszüntette. Már Besszarábiában nincs is kisebbségi iskola, csakis román van mindenütt.”⁸¹³ Angelescu közoktatási miniszter a felszólalást „És ez nem tetszik Önnek?” közbeszólással szakította meg.⁸¹⁴ „Ma már Besszarábiában nem csak a nép panaszkodik, melytől elraboltak egy jogot, amit a törvényben biztosítottak neki, hanem az odaküldött román tanítók is, akiktől pedagógiai lehetetlenséget kívánnak, mivel nem tudják a gyermekek nyelvét. A kényszerített uniformizálás ellen úgy pedagógiai, mint didaktikai szempontból tiltakozom. Ne követeljük a kisebbségektől, hogy asszimilálódjanak. Sohasem fognak Önök a magyarokból, németekből, bolgárokból románt csinálni. Azért ne igyekezzünk elrabolni anyanyelvüket sem!” – folytatta Iacobescu.⁸¹⁵

---

⁸⁰⁸ Barabás 1929. 18.

⁸⁰⁹ Uo.

⁸¹⁰ Uo.

⁸¹¹ 100.088 és 100.090/1923. sz. rendeletek.

⁸¹² Barabás 1929. 19. Sándor József, az *Országos Magyar Párt* parlamenti képviselője egy parlamenti felszólalásában a következő, akkor Erdély szerte népszerű anekdotával üdvözölte Constantin Angelescu tanügyminisztert: „Két gyerek sétál egy erdélyi falu utcáján. Arra jön egy ember és románul megkérdezi tőlük: »Ti jártok iskolába?« »Igen« – felelik a gyerekek. »És melyikbe?« – kérdezi a bácsi. »Nem mondjuk meg, mert Angelescu tanügyminiszter azt is bezárja!» Lásd: Ambrus: Amikor a rabló tolvajt kiált! <https://www.maszol.ro/index.php/velemenye/2190-ambrus-attila-amikor-a-rablo-tolvajt-kialt> (Utolsó letöltés: 2020. május 2.); Tóth 2008.

⁸¹³ *Dezbaterile deputaţilor* 1925/26. Nr. 32.

⁸¹⁴ Uo.

⁸¹⁵ Uo.

A két világháború közötti román kormányoknak a nemzeti kisebbségek elleni kulturális offenzíváját elősegítő törvényes keret a „kultúróna” elnevezést viselte, és Constantin Angelescu volt ennek az intézménynek a gyakorlatba ültetője.⁸¹⁶ Ennek a keretén belül próbálták a csaknem teljesen magyar anyanyelvű Székelyföld és a magyar–román határ menti, magyar anyanyelvű lakosság elrománosításának felgyorsítását elérni, azzal a hivatalos indoklással, hogy ezzel a román nyelvoktatást teszik intenzívebbé. Az 1924. évi 176. számú román tanügyi törvény 159. paragrafusában ez állt: „Az elemi oktatás tanügyi káderei, akik nem az alábbi megyékből származnak, és akik az alábbi megyékben fognak dolgozni: Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Hunyad, Vișnița, Văscăuți, Coțmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Durustor és Caliacra, és elkötelezik magukat, hogy legalább négy évig e megyék iskoláiban tanítanak, 50%-os fizetésemelésben részesülnek mindaddig, amíg ez iskolákban szolgálnak; [a korpótléket illetően] magasabb fokozatba 4 évenként léphetnek, és a 118–119. és 120. paragrafusoknál szabályozott, előléptetés előtti próbaidőt egy évvel fogják számukra csökkenteni. E tanítók, ha házasok, háromszoros havifizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban, ha nem, akkor kétszeres havi fizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban fognak részesülni. Azoknak a tanítóknak, akik elkötelezik magukat, hogy véglegesen a fenti helységeken telepednek le, a fokozatok elérésének a határidejét 3 évenként fogják számolni, és részesülni fognak egy 10 hektáros földjutalékban is. (...) Az összes fenti rendelkezés csak 10 évig érvényes az alábbi törvény hatályba lépésének pillanatától. A határidő letelte után a fent említett tanítókra az alábbi törvény általános rendelkezései érvényesek.”⁸¹⁷ Az idézett paragrafus nagy felháborodást váltott ki nem csak

⁸¹⁶ A kultúrónás terület összesen 79.589 km² területet tett ki, Románia területének 26,9 %-át, ebből erdélyi terület 47.415 km², tehát Erdély 46,4 %-a (!). Lásd: Balogh 1987. 276.

Fontos tudni, hogy 1917 közepén, amikor Apponyi másodízben lett vallás- és közoktatásügyi miniszter, hozzákezdett a Romániával határos peremterületeken kultúrónák felállításához, ahol az összes román felekezeti iskolát állami iskola váltotta fel, s csupán 15-18 olyan tanintézetet akartak meghagyni a román ortodox egyház birtokában. A terv szerint 4-5 év alatt, több mint 80 millió korona beruházással, 1600 elemi iskola és 800 óvoda létesült volna. Az érintett vidékeken mindez az önálló nemzeti szellemű román anyanyelvű oktatás megszűnését jelentette volna, nem véletlen, hogy a nagyszebeni érsekség minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy iskoláit védelmezze. 1918 júniusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megszüntette a zónában 311 román felekezeti iskola 477 tanítójának mindennemű államsegélyét. A határszéli iskolarendszer átalakítását az őszi fejlemények akadályozták meg. Lásd: Szász 1988. 1698.

⁸¹⁷ Az eredeti román törvénysszöveg (1924. VII. 26-i törvény 159. §-a): „Art. 159. – Membrii corpului didactic primar și normalistii, cari nu sunt originari din județele de mai jos și cari vor merge să funcționeze în județele: Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureș, Odorheiu, Ciuc, Trei-Scaune, Mureș-Turda, Turda-Arieș, Hunedoara, Vișnița, Văscăuți, Coțmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Durustor și Caliacra, și vor lua angajamentul că vor servi cel puțin 4 ani la școalele din aceste județe, vor primi, pentru tot timpul cât vor funcționa la aceste școale, un suport de leafă de 50 la sută; termenele de gradație li se vor socoti din 4 în 4 ani; iar stagiul cerut de art. 118, 119 și 120 pentru înaintări, li se va reduce cu un an. Acestor învățători li se va acorda o primă de deplasare, egală cu de trei ori salariul lunar cu accesoriile, la cei căsătorii, și cu de două ori la cei necăsătorii. Învățătorii cari își iau angajamentul că se fixează pentru totdeauna în localitățile de mai sus,

a magyar kisebbség, de az erdélyi román tanítók között is. A Hunyad megyei román tanítók 1925. december 10-én levelet írtak a Közoktatásügyi Minisztériumnak, amelyben tiltakoztak az ellen, hogy a más megyéből érkezett tanítók pozitív diszkriminációban részesülnek, azaz nagymértékű anyagi előnyöket élveznek, míg ők, akik „a múltban fölládozták magukat a román kultúra terjesztésének érdekében”, nem élveznek ilyen előnyöket.⁸¹⁸ Annak érdekében, hogy a magyar községek lakói megtanulják az államnyelvet – ez volt a hivatalos indoklás – a következő törvény született: „Az állami iskolákban az elemi oktatás román nyelven folyik. Az olyan községekben, ahol nem román anyanyelvű a lakosság, a Közoktatási Minisztérium elemi iskolákat fog létesíteni az illető lakosság anyanyelvén, ugyanolyan arányban, mint a román községekben. Ezekben az iskolákban a román nyelv tanulása kötelező a szabályzatban meghatározott órák száma szerint.”⁸¹⁹

Constantin Angelescu és a *Lex Apponyi*. Lejárás belföldön

Angelescu miniszter 1924-ben terjesztette a román törvényhozó kamara elé az állami elemi népoktatásról szóló törvényjavaslatát, mellékelve egy indoklást is.⁸²⁰ Az indoklásban említi az „erőszakosan magyarosító magyar törvényeket”, ezen belül is hivatkozik az 1907. évi XXVII. törvénycikk azon intézkedésére,⁸²¹ ami – a miniszter szerint – nem csak a magyar nyelv, a történelem, földrajz, alkotmánytan, hanem még a számtan tanítását is magyar nyelven rendelte el a román tanítási nyelvű elemi iskolákban is. Állításának bizonyításaként hivatkozott „egy feltétlenül illetékes román adatforrásra”, az erdélyi görögkeleti román

---

termenele de gradație li se vor socoti din 3 în 3 ani și vor putea primi un lot de colonizare de 10 hectare, din cele disponibile. Învățătorii, cari cer locuri la școalele din județele de mai sus, trebuie să aibă recomandarea inspectorului primar din localitatea în care funcționează; iar normaliştiîi recomandarea directorului școlii normale pe care a absolvit. Toate dispozițiunile de mai sus se aplică numai timp de 10 ani de la promulgarea acestei legi; după expirarea acestui termen, învățătorii de mai sus intră în prevederile generale ale legii de față. În cazul când Ministerul va găsi de cuviință, poate dispune, în condițiunile de mai sus, ca toți absolvenții școalelor normale să fie obligați a face un stagiul de trei ani în școalele din aceste județe, înainte de a avea dreptul să-și aleagă locuri în școalele din restul regatului”. Idézi: Tóth 2009. 525–526.

⁸¹⁸ ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 78/1926, fasc. 76–77.

⁸¹⁹ *Colecțiune de legi și regulamente*, 1924. 528. Az eredeti törvénytövege ez volt: „Învățătorii primari în școalele Statului, se predă în limba română. În comunele cu populație de altă limbă, decât română, Ministerul Instrucțiunii Publice va înființa școli primare cu limbă de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și în comunele românești. În aceste școli studiul limbii române va fi însă obligator în numărul de ore stabilit prin regulament”.

⁸²⁰ *Dezbaterile deputaților 1923/24*. No. 110. 3057. Hivatkozta: Barabás 1931. 1. Az erőszakos románosítási szándékát a törvényjavaslatnak a törvényjavaslat indoklása is elismeri: „Nagy jelentőségű intézkedése e törvényjavaslatnak az, hogy előnybe részesíti a kiváló tanítókat, akik az ország szélére, és azon három megyébe – Csík, Háromszék, Udvarhely megyébe – törekszének, ahol nagy szükség van a nemzeti és kulturális munkára. Ezen a vidékeken a román elem, megtámadva az idegen elem által: elnemzetlenedett, vagy hátrányos helyzetbe jutott a román kultúra tekintetében”. *Dezbaterile senatului 1923/24*. Nr. 69. 1331.

⁸²¹ A törvénycikk 20. §-áról van szó.

érsekség 1910 és 1914 közötti oktatásügyi inspektorának, dr. Onisifor Ghibunak 1915-ben Bukarestben megjelent könyvére, amelyben a szerző az erdélyi és magyarországi egyházak és iskolák szervezetét és mindennapjait ismertette.⁸²² Csakhogy Ghibu teljesen mást írt munkájában, mint amit Angelescu mondott. A közoktatásügyi miniszter állítása szerint az inspektor könyvében ez áll: „Az államilag segélyezett felekezeti iskoláknak öt tantárgyat (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan) magyar nyelven kellett bevezetniük”, míg valójában Ghibu a következőket vetette papírra: „Az állam segélyezi a felekezeti iskolákat, ha ezek megfelelnek az általa követelt feltételeknek, azonban ezen esetben öt tantárgy (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan) tanítástervét az állam állapítja meg”.⁸²³ A fent megnevezett öt tantárgy magyar nyelven történő tanítása egészen mást jelent, mint az, hogy ez az öt tantárgyat az állami tanterv szerint kell tanítani. A román anyanyelvű Angelescu kizárt, hogy ne tudta volna Ghibu sorait pontosan értelmezni, feltéve, ha nem direkt akarta félreérteni.

Ez utóbbit támasztja alá, hogy 1925-ben hasonló eset történt. Angelescu közoktatásügyi miniszter az úgynevezett magánoktatási törvényjavaslatát szintén egy vaskos indoklást tartalmazó melléklettel nyújtotta be. Az indoklásnak nagyrésze ismét a „magyar kultúrpolitika barbár, elnemzetlenítő” voltát hangsúlyozta, és a Lex Apponyi 20. §-át idézte az erdélyi román ortodox érseki-konzisztórium iskolaügyi előadójának, Lazăr Triteanunak 1907-ben írt munkájából.⁸²⁴ „A törvény megállapítja a felekezeti tanítók fizetését és előléptetési fokozatait és megjelöli, hogy csak azok a nemmagyar tanításhoz forduló felekezeti tanítók kaphatnak államsegélyt »akik az iskolában a magyar nyelvet, a számtant, történelmet, földrajzot és a hazai alkotmánytant magyar nyelven tanítják a Minisztérium által jóváhagyott óraszámokban és tanterv szerint és akik csakis a minisztérium által engedélyezett tankönyvet és tanszereket használják«. Hasonlóan »csak azok a tanítók kaphatnak államsegélyt, akik iskoláikban hazafias tartalmú olvasókönyveket használnak (20. §.)«. – olvasható Angelescu parlament elé terjesztett indoklásában.⁸²⁵ Triteanu műve azonban az

⁸²² Lásd: Ghibu 1915.

⁸²³ *Dezbaterile deputaților* 1923/24. No. 110. 3057.; Ghibu 1915. 107. Angelescu állítása román nyelven: „Scoalele confesionale subvenționate de Stat trebuiau să introducă 5 materii în limba maghiară (limba maghiară, istoria, geografia, constituția și aritmetica ...)”. Ghibu sorai románul: „Statul subvenționează și scoalele confesională, dacă aceasta întrunesc condițiile puse de el, dar în acel caz pentru cinci materii (limba maghiară, istoria, geografia, constituția și aritmetica) programa de învățământ o stabilește statul”.

⁸²⁴ Barabás 1931. 2.; Triteanu 1907.

⁸²⁵ *Dezbaterile senatului* 1924/25. No. 85. 1906. Az indoklás román nyelven: „Legea stabilește salariile și gradațiile învățătorilor confesionali, ea indică că numai acei învățători confesionali cu limba de propunere nemaghiară pot primi ajutor de Stat »cari predau în școală limba maghiară, aritmetica, istoria, geografia și constituția patriei în limba maghiară în numărul de ore și după un plan de învățământ aprobat de minister și

Apponyi-féle törvény 20.§-ának román nyelvű szövegét a következő formában közölte: „Csak azok a magyar tannyelvű iskolákban alkalmazott tanítók kaphatnak államsegélyt fizetés vagy ötödéves-pótlék kiegészítésül, akik a 16. §-ban megállapított feltételeken kívül a következő feltételeknek is megfelelnek: 1. Ha ezekben az iskolákban a magyar nyelvet, a számtant, a hazai földrajzot és történelmet s még a hazai alkotmányt (...) a felekezeti iskolákban a vallásügyi minisztérium által is engedélyezett tanterv szerint tanítják; azon esetben, ha az iskolafenntartó által javasolt tanterv nem nyeri el a miniszteri jóváhagyást, abban az esetben a miniszter által megállapított tanterv szerint történik a tanítás az általa engedélyezett tankönyvek és segédeszközök kizárólagos használatával. 2. Ha az illető iskolában a vallás és közoktatásügyi miniszter által is engedélyezett hazafias tartalmú olvasókönyveket és tanszereket használnak.”⁸²⁶ Feltételezhetően Angelescu itt is tudatosan járt el, elképzelhetetlen, hogy nem tudott volna különbséget tenni bizonyos tantárgyak magyar nyelven történő tanítása és ugyanazon tantárgyak valamely tanterv szerinti tanítása között. Annak érdekében, hogy a benyújtott törvényjavaslatában szereplő, a kisebbségeket hátrányosan érintő intézkedések kevésbé tűnjenek drasztikusaknak, a román oktatásügyi miniszter megpróbálta meglovagolni az amúgy is hírhedt 1907. évi oktatásügyi törvényekkel kapcsolatos indulatokat, amelyeket csúsztatásaival tovább szított. Tette mindezt úgy, hogy ismernie kellett az erdélyi román ortodox érsekség „szentszékének” végrehajtási utasításait⁸²⁷ is, melyeket éppen a 20. §. végrehajtása tárgyában adtak ki, s mely kimondta: „Valamennyi felekezeti iskolában – akár államsegélyes, akár nem – az összes tantárgyak kizárólag románul taníttatnak, kivéve a magyar nyelvet, melynek keretében felvételnek bizonyos dolgok a számtanból, történelemből, alkotmánytanból és földrajzból is. Mindaz, ami ezen tantárgyakból magyarul taníttatik, csak azután tanítható, miután előbb megtanulták

---

cari se folosesc numai de manualele și rechizitele admise de Minister». De asemenea »nu pot primi ajutor de Stat decât învățătorii cari în scoale întrebuițtează cărți de citire cu conținut patriotic (20.§.)«.”

⁸²⁶ Barabás, 1929. 29. Triteanu munkájából az eredeti román szöveg: „Numai acei învățători aplicați la scoalele comunale și confesionale cu limba de propunere nemaghiare pot primi ajutor de stat ca întregire la salar sau la cuincuenale, cari pe lângă condițiunile stabilite în §-ul 16 mai îndeplinesc și următoarele condițiuni: 1. Dacă în acele școale limba maghiară, aritmetica, geografia și istoria patriei, apoi constituția patriei (...) se propune (...) în scoalele confesionale după un plan de învățământ aprobat din partea ministerului de culte; pentru cazul planul de învățământ promovat din partea susținătorului de școală, nu va obține aprobarea ministerială, atunci instrucțiunea se va face după planul de învățământ stabilit din partea ministerului, cu folosirea exclusivă a manualelor și mijloacelor ajutătoare admise de a-celea. 2. Dacă în respectivele scoale se vor întrebuița cărți de citire cu conținut patriotic și recuisite de învățământ aprobate și din partea ministerului de culte și instrucțiune publică.” Triteanu 1907.

⁸²⁷ Az 1910. szeptember 30-án kiadott 11.410 számú és az 1910. október 28-án 11.433 szám alatt kiadott rendeletekről van szó. A rendeletek kiadására azért volt szükség, mert a Magyar Királyságban az iskolafenntartó egyházi főhatóságok olyan autonómiával rendelkeztek, mely lehetetlenné tette, hogy a magyar közoktatási miniszter rendeleteket küldjön az egyházi iskolák igazgatóinak. Csak felkérhette az egyházi főhatóságokat, hogy bizonyos irányú rendelkezéseket juttasson el a főhatóságuk alá tartozó oktatási intézményeknek. Lásd: Barabás 1931. 4.

románul az illető tanítási órákon és nem taníthatók a számtani, történelmi és alkotmánytani és földrajzi órákon, amelyeknek kizáróan román nyelvűeknek kell lenniük (...).”⁸²⁸

Az 1907. évi XXVII. tc. lejáratása a Népszövetség előtt

Amikor a Román Királyságban a magyar egyházak tudomást szereztek a már említett magánoktatási törvényjavaslat tartalmáról, látva a magyar nyelvű oktatásra leselkedő veszélyeket, 1925-ben a Népszövetségi Tanácshoz fordultak.⁸²⁹ Próbáltak rávilágítani arra, hogy a párizsi szerződésben biztosított kisebbségi jogokat⁸³⁰ sérti Angelescu közoktatásügyi miniszter törvénytervezete.⁸³¹ A római katolikus, a református és unitárius magyar egyházak törvényes képviselői 1925. május 14-én (külön-külön tartott gyűléseiken) egyértelmű határozatban tiltakoztak a tervbe vett törvényes intézkedések ellen és arról is döntöttek, hogy amennyiben nem sikerül egyeztetniük a kormánnyal, akkor az iskoláik létezését fenyegető intézkedések ellen a Népszövetséghez fordulnak segítségért. A magyar egyházak panaszát a Népszövetség elküldte észrevételezés céljából a román kormánynak, s az 1925. december 1-én küldte meg válaszáat.⁸³² Nicolae Petrescu-Comnen román politikus a bevezetőben azt írja: a román kormány örömmel ragadja meg az alkalmat „hogy a Népszövetség tanácsa elé hozhatja a kisebbségek iránti liberalizmusának eklatáns bizonyítékait”.⁸³³ A memorandum leszögezte, hogy a román kormány a Népszövetséget hitelesen kívánja tájékoztatni

⁸²⁸ A szentszék utasításait közölte még: Ghibu 1912. 166.

⁸²⁹ Fontos adalék, hogy már 1924-ben a Vallási Kisebbségek Amerikai Bizottságának négy tagja járt Romániában. A négy tagú bizottság ellátogatott Bukarestbe, majd Kolozsvárra utazott, ahol felvette a kapcsolatot a római katolikus, a református, az unitárius és a lutheránus egyházak vezetőivel. Ezt követően három hónapon keresztül járták Erdélyt. Augusztus elején Louis C. Cornish, az amerikai unitáriusok szövetségének ügyvezetője, a küldöttség elnöke memorandumot, valamint mellékletként „panaszkönyvet” adott át a román kormánynak, rámutatva az erdélyi vallási kisebbségek sérelmeire. Az amerikai bizottság a román kormánytól kapott választ „következetlenné és kerülgetőnek” nevezte, majd egy évvel később, 1925-ben mind a jelentést, mind pedig a választ angol nyelven publikálta Bostonban. Lásd: Balogh 1987. 268.

⁸³⁰ A Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezett kisebbségi egyezmény 9. cikke a romániai nemzeti kisebbségekre vonatkozóan kimondta: „Nevezetesen joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási és szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják, és vallásukat szabadon gyakorolhatják.” Szarka 2008. 8.

⁸³¹ A magyar iskolákat fenyegető kormányintézkedésekkel szemben a Magyar Párt – mint a romániai magyar lakosság egyedüli politikai szervezete – már 1924. dec. 14-én Brassóban tartott gyűlésén tiltakozott. Lásd: Barabás 1929. 23.

⁸³² *Observations du gouvernement roumain...*, No. 41/48067/1481. le 3. décembre 1925. A román vélemény összegzése: https://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-738-1925-I_BI.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 04. 11.)

⁸³³ Barabás 1929. 23–24.

mindazon rágalmakról, melyek a magyar egyházak beadványában szerepelnek. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a panaszt beküldők, aláírók közül van olyan, aki már belátta tévedését és mind szóban, mind pedig írásban sajnálatukat fejezték ki.⁸³⁴ A román válasz azt állította, hogy a kormány a legmodernebb pedagógiai elvektől vezérelve⁸³⁵ – ahelyett hogy a román nyelv és irodalomnak mindennapos, elvont tanulását tette volna kötelezővé –, azon célból, hogy megkönnyítse az ifjú generációnak a tanulást, a román nyelv és irodalom tanulását hetenként csak 3 órán át tette kötelezővé és csakis a nyelvgyakorlás céljából kívánja az ország földrajzának és történelmének román nyelven való tanulását.⁸³⁶ „Megjegyzendő – írja a román kormány – Románia történelmének és földrajzának tanítása csak bizonyos osztályokban történik. Így például a történelem csak a líceum IV. és VIII. osztályaiban adatik elő heti 2-2 órában, míg az ország földrajza csak a IV. osztályban. Íme tehát mennyire távol állunk a régi magyar rezsimtől, mely kötelezővé tette a magyar nyelvnek minden osztályban való taníttatását és többek között nagyon sokszor megkövetelte a történelemnek, a földrajznak, a számtannak és az alkotmánytannak minden osztályban magyar nyelven való tanítását.”⁸³⁷ A liberális román kormány többször ismételte válaszában, hogy a magyar kormányzat korábban a román elemi iskolás gyermekekkel a román felekezeti iskolájukban is öt tantárgyat taníttatott magyar nyelven. Hogy bizonyítsa mindezt a Népszövetségnek, próbált konkrét példákkal szolgálni. „Apponyi grófnak 1907-es törvényei szintén arra törekedtek, hogy az állami fizetésrendezés útján tönkre tegyék a román oktatást. Abban az esetben, ha a román iskolák elfogadták ezt az állami pénzsegélyt, bármilyen csekély volt is az, kötelesek voltak nemcsak Magyarország történelmét, földrajzát és alkotmányát magyarul tanítani, hanem a számtant is, továbbá az általános földrajzot és történelmet is. A

⁸³⁴ Uo. 24. Ilyen személyről, személyekről nem tudunk.

⁸³⁵ Egy román középiskolai tanár ennek a szöveg ellentétéről ír az *Adevărul* című bukaresti napilap 1925. május 27-ei számában. A következőképpen fogalmaz a magánoktatási törvényjavaslatról: „Oly rendelkezések vannak benne, amelyeket az erdélyi román iskolák nem ismertek a régi (magyar) uralom alatt. Vannak egyes rendszabályok, amelyek nem vesznek tekintetbe semmiféle pedagógiai elvet s amelyek alkalmazása a kisebbségi gyermekek lelki tortúráját jelentik. A korlátozások és tilalmak oly nagy számúak, hogy helyenként az az ember benyomása, hogy egy fogház rendszabályait olvassa. Ezek után egy új pör indul meg ismét közöttünk és a magyarok között, csakhogy ezúttal ők az elnyomottak.” Lásd: Barabás 1929. 24.

⁸³⁶ A román közoktatási minisztérium kiadásában 1923-ban megjelent Ivaşcu-féle középiskolai törvény és rendtartás, tanterv gyűjtemény (*Colecție*. Bucureşti, 1923.) 129. lapján a román nyelv és irodalom heti óraszámja: I/4, II/3, III/3, IV/3, V/3, VI/3, VII/3 és VII/2 óra; a 163. lapon a románok történetének heti óraszámja: IV/2 és VIII/3, és a 171. lapon Románia földrajzának heti óraszámja IV/2 óra s így a román nyelvi kötelező óra 31. Ezzel szemben például a sepsiszentgyörgyi református líceum 1925/26. évi órarendjébe 38 óra román nyelv volt beiktatva. A csíkszeredai „magyar tannyelvű” polgári leányiskolában az 1926/27. tanévben (I–IV. oszt.) a magyar nyelvet osztályonként heti 2 órában s ezen felül a IV. osztályban a kémiát heti 2 órában tanították magyarul, minden egyéb tárgyat – a hittant kivéve – kizárólag román nyelven tanítottak. Barabás 1929. 25.

⁸³⁷ *Observations du gouvernement roumain...* No. 41/48067/1481. le 3. décembre 1925. 6. Lásd: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-738-1925-I_BI.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 04. 11.)

középoktatást illetőleg példák erre azok az intézkedések, melyeket a magyar kormány tett a belényesi román gimnáziummal szemben, hol a magyar nyelvet bevezették, mint az összes tantárgyak taníttatási nyelvét, kivéve a román nyelvet és vallástant.” – olvasható a román válasz 13–14. oldalán.⁸³⁸ Ezzel szemben – magyarázkodott a román kormány – a Román Királyságban a 100. 088. számú rendelet, melyre a magyar egyházi vezetők panaszkodnak, csak a román történelemre, földrajzra és alkotmánytanra vezette be a román kötelező tanítási nyelvet.

A Lex Apponyira az „Observations”-ban többször is hivatkozik a román kormány.⁸³⁹ A 47. oldalon ezt írják: „Igaz, a magyar törvények elvileg megengedték az anyanyelven való oktatást az összes iskolákban (1868. XLIV. t. c.), azonban bizonyítást nyert, hogy e törvényt sohasem hajtották végre. Ami a felekezeti iskolákat illeti, az 1907. XXVII. t. c. kötelezővé teszi a magyar nyelvnek, a történelemnek, a földrajznak, a számtannak és az alkotmánytanak magyar nyelven való tanítását, bármilyen is lenne a használt tanítási nyelv.”⁸⁴⁰ A következő lapon ismét erre a kérdésre fókuszálnak a szerzők. „A memorandum [a magyar egyházak panaszja – K.A.] azt állítja, hogy a magyar törvények értelmében a felekezeti iskolák államsegélyt kaptak, ha négy tantárgyat magyar nyelven tanítottak.⁸⁴¹ Valójában 5 tantárgyról van szó: a magyar nyelvről, a történelemről, a földrajzról, a számtanról, az alkotmánytanról.” – olvashatjuk.⁸⁴² Itt is megjegyzik, hogy a „magyar uralom” alatti 5 tantárggyal szemben a „román uralom” alatt csak három kötelező (mellőzve lettek a számtan és az alkotmánytan) és csak az ország földrajzát és történelmét tanítják román nyelven, míg az általános földrajzot és történelmet az adott kisebbség nyelvén oktatják. A román nyelven való oktatás óráinak száma hetenként 6, de „csakis elvileg, mert ténylegesen a felekezeti iskolákban sokkal kevesebbet, vagy egyáltalán nem tanítanak románul”.⁸⁴³ „Mennyire távol állunk Apponyi jó uralmától, mikor a magyar nyelvet, a földrajzot, a történelmet, a számtant és némelykor a hittant is magyarul tanították! És a

⁸³⁸ Uo. 13–14. A román közokt. minisztérium által 1925-ben kiadott „Magánoktatási törvényjavaslat indoklása” című hivatalos kiadvány 59. lapján ez olvasható: „a belényesi líceumnak több mint fele el volt magyarosítva”. Lásd: Barabás 1929. 26.

⁸³⁹ Például a 45., 46., 47., 48., 152. oldalakon.

⁸⁴⁰ *Observations du gouvernement roumain...* No. 41/48067/1481. le 3. décembre 1925. 47.

⁸⁴¹ Tévesen idézte itt a román kormány a magyar panaszt. A 47. lapon még – helyesen – így idézte: „A magyar törvény szerint a felekezeti iskolák államsegélyt kaphattak, ha a tanterv szerint előírt négy tantárgyat tanították.”

⁸⁴² Uo. 48.

⁸⁴³ Uo. A magánoktatási törvény végrehajtási utasításához (lásd *Monitorul Oficial*, 10. martie 1926.) csatolt függelék állapítja meg a „kisebbségi tannyelvű elemi iskolák” román nyelvi heti órarendjét. Eszerint az egytanítós iskolában heti 12 óra, a kéttanítósban heti 20, a 3 tanítósban 26, a 6 tanítósban heti 38 a kötelező román nyelvi óra. Természetesen ezekhez jön még a román történelem és földrajz III. és IV. osztályokra megállapított heti 2-2 óra. Lásd: Barabás 1929. 27.

tegnap urai még fel merik jelenteni a román királyi kormányt kisebbségi üldözés címén.” – áll a Népszövetség Tanácsának címzett román válasz 148. oldalán.⁸⁴⁴

Mi volt Angelescu célja a *Lex Apponyi* paragrafusainak meghamisításával?

A hamisítás kettős célt szolgált. Eredetileg csupán a magyar nemzetiség asszimilációját erőltető oktatási intézkedések megindoklásához volt rá szükség. Ám a magyarnyelvű iskolákat fenntartó egyházak a Népszövetséghez fordultak, így nemzetközi szintre léptették a román oktatáspolitikai intézkedések ügyét. A Népszövetség Kisebbségi Tanácsának 1926. március 18-i jegyzőkönyve nem tartotta összeegyeztethetőnek a kisebbségi szerződés 9. §-ával azt, hogy a román kormány a román nyelv tanításán kívül más tantárgyak román nyelven történő oktatását is megköveteli.⁸⁴⁵ Meg kellett tehát a román kormánynak nyugtatnia a Népszövetséget, hogy ami a Román Királyságban történik oktatáspolitikai terén, az csekélység ahhoz képest, amit a Magyar Királyság megkövetelt nemzetiségeitől a világháborút megelőzően. Az 1907. évi oktatásügyi törvények szövegének meghamisítására nem lett volna szükség ahhoz, hogy annak asszimilációs szándéka világossá váljék a román lakosság, valamint a Népszövetség számára, de a *Lex Apponyi* részletes és pontos idézése rámutathatott volna a törvény és a korszak magyar oktatáspolitikájának pozitívumaira is. Ilyen volt például a román egyházi és községi iskolák nagymértékű autonómiája, a tanítók joga a fizetés- és kórpótlékkiegészítés igénybevételére, a román tannyelvű oktatási intézmények azon joga, hogy a tantervet nem az állam határozta meg, hanem a fenntartó és még lehetne sorolni. Ha Constantin Angelescu közoktatásügyi miniszter hamisítás nélkül és pontosan közölte volna a magyarországi kisebbségi tanügypolitikára vonatkozó forrásokat és adatokat, sem a román közvélemény, sem a román parlament, sem pedig a Népszövetség nem tekintett volna az 1907. évi XXVII. törvénycikkre pusztán úgy, mint „megsemmisítő hatású” paragrafusok sokasága, amelyeknek „csak az volt a céljuk, hogy elmagyarosítsák a románokat, szászokat és tótokat”.⁸⁴⁶ Immár úgy kellett tehát beállítani a *Lex Apponyi*t,

⁸⁴⁴ *Observations du gouvernement roumain...* No. 41/48067/1481. le 3. décembre 1925. 148.

⁸⁴⁵ Barabás 1931. 5.

⁸⁴⁶ Uo. 6. Ezeket Angelescu mondta 1925. május 18-án a román szenátus előtt. „Amint kimutattam, az erdélyi magyar törvények drasztikusak és ezért helyesebb, ha egy emberséges törvényt hozunk (...). Ha a magyarok azt hiszik, hogy e törvény elnyomja őket és a Népszövetséghez akarnak menni panaszra, mi ettől nem ijedünk meg, mivel a Népszövetséghez el fogom küldeni ezen törvény fordítását az Önök összes magyarországi törvényeinek fordításaival együtt és rábízom a civilizált nemzetek képviselőire, hogy döntsenek, melyik

mintha ahhoz képest az akkor hatályos román törvények nemzetiségi szempontból kedvezőbbek lettek volna. Az ehhez szükséges fordítások rendszeresen részét képezték a román oktatásügyi miniszter felszólalásainak, ha a kisebbségeket érintő hátrányos román oktatásügyi intézkedések kerültek szóba. 1925. december 8-án például a parlamenti vita során, amikor Adolf Stern képviselő megemlítette, hogy ezután az erdélyi zsidók nem kérhetik a budapesti zsidó tanítóképzőtől a tanítóik utánpótlását, s kéri a miniszter támogatását a fennálló probléma megoldására, Angelescu a következőket mondta indulatosan: „Budapesten nem volt soha zsidó tanítóképző!”⁸⁴⁷ Az 1907. évi XXVII. t. c. 20. §-áról Angelescu azt állította: „A magyarosítás biztosítására prémiumot biztosít a tanerő részére és attól teszi függővé az alapfizetést vagy kórpótlékot, hogy az illető tanerő minő eredményt tud felmutatni a magyar nyelv tanításában”.⁸⁴⁸ A miniszter itt is sarkított, állításainak, magyarázkodásainak azonban nem csak a román társadalom adott hitelt, de megnyugtatóan hatottak a Népszövetségre is. A román kormány által benyújtott válaszban feltüntetett adatokat a Népszövetség Tanácsa felülvizsgálat nélkül elfogadta és e szerint döntött.⁸⁴⁹

Nagy-Románia a *Lex Apponyi* ellen folytatott „lejárató kampánya” nem ért véget 1926-ban, 1930-ban ismét kénytelen volt támadni. A közvetlen indítók Christine Bakker van Bosse holland küldöttségi tagnak a „Les Minorités Nationales” 1930 januári számában megjelent „Voyage dans les Balkans” című cikke volt, amelyben részletesen beszámolt Olaszországban, Jugoszláviában és Romániában szerzett tapasztalatairól. Bakker van Bosse asszony írt a román állapotokról, ami felháborodást eredményezett a Népszövetségi Ligák kisantant delegátusai körében.⁸⁵⁰ A román küldöttség vezetője, Pancrati szenátor, szemproblémái miatt személyesen megjelenni nem tudott, de levelet intézett a Ligák főtitkári hivatala útján az összes küldöttségi taghoz, melyben megkérdőjelezte Bakker van Bosse szavahihetőségét és tárgyilagosságát. Megpróbálta gúny tárgyává tenni a holland delegált cikkének Romániára vonatkozó részét és összehasonlításokat tett a dualizmus idejének magyar és az 1920-as évek román kisebbségi politikája között. Többek közt azt írta: „A mi iskolai törvénykezésünk ellen felhozott panaszok emlékezetünkbe idézik Apponyi gróf hírhedt iskolai törvényét, melynek a kisebbségekkel szemben érvényesített szigorúsága

---

közülük a liberálisabb.” – folytatta gondolatmenetét a román miniszter. *Dezbaterile deputaților* 1924/25. No. 88.

⁸⁴⁷ *Dezbaterile deputaților* 1925/26. No. 23. Az izraelita tanítóképző Budapesten a VIII. kerületben működött, a Röck Szilárd utca 26. szám alatt. Lásd: Barabás 1931. 6.

⁸⁴⁸ *Observations du gouvernement roumain...* No. 41/48067/1481. le 3. décembre 1925. 101.

⁸⁴⁹ Zichy 1930. 485.

⁸⁵⁰ Uo. 466.

általánosan ismert és semmiképpen sem állja ki az összehasonlítást egyik román törvénnyel sem.”⁸⁵¹ Zichy Ernő, mint Magyarország képviselője a Népszövetségi Ligák Uniójának kisebbségvédelmi bizottságában, pontos adatok hiányában nem tudott azonnal Pancrati vádaskodásaira reagálni, csupán három szempont kifejtésére volt kénytelen szorítkozni.⁸⁵² Először kijelentette, hogy a következő ülészak alkalmával az Apponyi és az Angelescu-féle iskoláztatási törvények kisebbségi vonatkozású szakaszainak párhuzamos összeállítását fogja a Ligák elé terjeszteni, hogy ebből majd mindenki valós képet nyerjen. Másodszor idézte Apponyi grófnak 1929. július 26-án tett nyilatkozatát, mely szerint Magyarország nagyon elégedett lenne, ha az utódállamok az annyira kifogásolt Apponyi-féle törvény elvei szerint bánának kisebbségeikkel, főként a magyarokkal.⁸⁵³ Harmadszor pedig arra a vádra felelve, hogy a kisebbségek nem „lojálisak” új államukkal szemben, tehát a román kormányok kénytelenek szigorúan eljárni és mindenféle revíziós és irredenta mozgalmat lehetetlenné tenni, annak a nézetnek adott kifejezést, hogy a kisebbségektől követelt „lojalitás” nem lehet feltétele, hanem csakis következménye a méltányos bánásmódnak.⁸⁵⁴ Különösen igaz ez olyan kisebbségekre vonatkozóan, amelyek „egy évezreden keresztül urai voltak annak a területnek, ahol most mások az urak és akiknek úgy történelmi múltjuk, mint kultúrájuk lényegesen különbözik annak a népnek történelmi múltjától és kultúrájától, amelynek járma alá – megkérdőjelezése nélkül és akarata ellenére – került, igazságtalan békeszerződések folytán”.⁸⁵⁵

---

⁸⁵¹ Uo. 466–467.

⁸⁵² Uo. 467.

⁸⁵³ Uo. 1925. december 2-án Sándor József képviselő a romániai magyar kisebbség képviseletében a román kamarában megtartott beszédével sem kért egyebet, mint az Angelescu miniszter által állandóan támadott Apponyi-féle iskolatörvényeknek alkalmazását Romániában.

⁸⁵⁴ Uo.

⁸⁵⁵ Uo.

13. Áttekintés, összefoglalás

Az 1868. évi népiskolai törvény értelmében minden növendék anyanyelvén tanulhatott, amennyiben az adott nyelv a községben „divatozó nyelvek egyike” volt. Ezt a rendelkezést a nemzetiségi törvény azzal egészítette még ki, hogy az állam is köteles olyan alsó és középfokú iskolákat felállítani, amelyekben a nemzeti kisebbségek nyelvén folyt az oktatás. Az államnyelvet, a magyart a nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, az 1880-as évek elejéig tantárgyként sem kellett oktatni. Az 1868. évi IX. tc. kimondta a román és szerb ortodox egyházak autonómiáját, ami lehetőséget kínált a későbbiekben arra, hogy a magyar állam népiskolákkal szembeni elvárásai miatt az erdélyi románság vezetői rendszeresen a görögkeleti és görögkatolikus egyházi autonómia sérelmét emlegessék.

A kiegyezés után született népiskolai törvény államnyelvoktatással kapcsolatos „hiányosságait” igyekezett pótolni az 1879. évi XVIII. törvénycikk, amely már intézkedett arról, hogy a magyart a valamely nemzetiségi nyelven oktató népiskoláknak is tanítaniuk kelljen. Ehhez elengedhetetlen volt, hogy a felekezeti népiskolákban is olyan tanítók tanítsanak, akik a magyar nyelvet beszélnek és oktatni is tudják, így a törvénycikk 1., 2. és 3. §-a rendelkezett a tanítójelöltek és a már hivatalban lévő tanítók magyarnyelv-tanulásáról, -tudásáról is. Amennyiben a már hivatalban lévő tanító nem tudta az államnyelvet, négy év haladékot kapott arra, hogy megtanulja annyira, amennyire az szükséges a gyerekek oktatásához. Az 1872 előtt oklevelet szerzett tanítókra mindez nem vonatkozott, azonban 1882. június 30-tól csak olyan személy nyerhetett tanítói képesítést, és csak azt lehetett tanítói státuszban alkalmazni, aki tudott annyira beszélni és írni magyarul, hogy azt a népiskolában tanítani tudta. A törvényben a nemzetiségek egyházi és politikai vezetői az erőszakos magyarosítás első lépését látták.

Az 1891. évi XV. törvénycikk II. fejezetének – amely „A kisdudóvodák és gyermekmenedékházak kellékei és munkaköre” címet viselte – 9. §-a előírta, hogy ezekben az intézményekben a gyermekfoglalkozások olyan formában történjenek, hogy a növendékek a magyar államnyelvvvel megismerkedjenek, segítve ezzel az elemi iskolát abban, hogy az államnyelv oktatása terén kapott feladatát teljesítse.

Az 1893. évi XXVI. tc. a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi népiskolák tanítóinak és tanítónőinek fizetését kívánta rendezni. A „minimálbér” megszabása a tanítói fizetések terén, valamint az oktatási intézmények kondícióival

kapcsolatos elvárások nehéz helyzetbe hozták a szegényebb román görögkeleti és görögkatolikus egyház által fenntartott iskolákat, mert szükség esetén igényelhetek ugyan állami segítyt – s meg is kapták azt –, de ezért cserében teljes lojalitást várt el a magyar állammal szemben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, mind a pedagógustól, mind pedig az oktatási intézménytől.

Mint látható az Eötvös-féle népoktatási törvény államnyelvoktatással kapcsolatos „hiányosságait” a magyar állam a századfordulóig többször is megpróbálta pótolni. Az az indoklás, amely szerint ezzel az oktatáspolitikai irányítói csak lehetőséget kívánnak teremteni mindenkinek az állam hivatalos nyelvének elsajátítására, s ezzel a továbbtanulás lehetőségét is biztosítani kívánják, egyre kevésbé volt hihető a millenniumi ünnepségsorozatra a magyar társadalom körében népszerű „harmincmillió magyarország” víziójának ismeretében. Ezen oktatáspolitikai kísérletek – amelyeknek tagadhatatlanul asszimilációs szándékkal is bírtak – azért is voltak meddőek, mert ekkor már a Magyar Királyság területén élő nagyszámú románságnak a Román Nemzeti Párt formájában korszerű politikai képviselője volt, amely mind belföldön, mind pedig az ország határain kívül politikai akciókkal tudta a kormányzati szándékokat blokkolni, s nem utolsósorban (lásd 1894. évi Memorandum-per) Magyarország tekintélyét nyugaton aláásni. Tette mindezt úgy, hogy a „fiatal” Román Királyság oktatáspolitikája sokkal drasztikusabb eszközökhöz nyúlt ugyanebben az időben, annak érdekében, hogy nemzetiségeit asszimilálja.

E Román Nemzeti Párt a századforduló előtt belső megosztottsággal küzdött, politikusai közül egyesek az aktív politizálás, mások a passzivitás pártján álltak. 1905-re azonban végbement egy generációváltás, s a párton belül többségbe kerülő fiatal és tehetséges politikusok az aktív politikai tevékenység mellett tették le voksukat. Történik mindez szinte pontosan akkor, amikor Berzeviczy Albert, az első Tisza István-kormány kultuszminisztere, 1904-ben törvényjavaslatot terjesztett be „a népiskolai közoktatásról szóló 1868. XXXVIII. és a népiskolai hatóságokról szóló 1876. XXVIII. tc. módosítása” tárgyában. Ennek értelmében az elemi népiskolákban a magyar nyelvet heti 17 órában oktatták volna, míg a többi tantárgynak összesen heti 15 tanóra jutott volna. Mint tudjuk, ez a törvényjavaslat készítette elő a „terepet” az 1907. évi *Lex Apponyinak*.

Annak a hírhedt tett Apponyi Albert-féle oktatásügyi törvénycsomagnak, amelynek oktatásfejlesztő, modernizálni akaró és az oktatáson keresztüli asszimilációs szándéka egyaránt megkérdőjelezhetetlen, de utóbbiról egy elfogulatlan vizsgálatot és elemzést követően, sokkal árnyaltabb képet kapunk, cáfolva Dolmányos István a *Századokban*

publikált tanulmányának azon állítását, amely szerint „A Lex Apponyi joggal vált az iskolapolitikai eszközökkel folytatott, kudarcra ítélt asszimilációs kísérletek szimbólumává”, s mindazt, amit az 1920-as évek elején és közepén – a törvényszöveg eredeti szövegét meghamisítva – a román kormányzat állított róla.

A román historiográfia és a Dolmányos-féle narratíva is figyelmen kívül hagyott és hagy olyan tényezőket, amelyeket e munka – nem azzal a szándékkal, hogy az 1907-es oktatásügyi törvényeket negatív vagy éppen pozitív színben tüntesse fel – elemez: például a századfordulón megszorodó erdélyi román nemzetiségi tanítók és papok kihágásai, törvénysértései, illetve az 1906-os bukaresti kiállításon tanúsított erdélyi román pedagógusi és papi magatartás, mely a magyar közvélemény számára a sajtón keresztül ismertté vált. A magyar történettudományban eddig még nem képezte részletes elemzés tárgyát a magyar parlamentarizmus egyik legnagyobb botrányát okozó beszéde sem, amelyet éppen az Apponyi-féle törvénytervezet vitája eredményezett. A Román Nemzeti Párt színeiben politizáló fiatal és tehetséges Alexandru Vaida-Voevod akciója a *Lex Apponyi* kapcsán feltételezhetően nem volt véletlen. Tudatosan megtervezett tevékenységről van szó, és a botrányos ügy éppen akkor kulminálódott, amikor Ferenc József koronázásának jubileuma alkalmából Budapesten tartózkodott, s ebből kifolyólag a külföldi sajtó tudósítói is szép számban tartózkodtak a magyar fővárosban. Az „elnyomott” nemzetiségeket „asszimilálni szándékozó oktatásügyi törvények” ellen küzdő román képviselő alakjának megjelenése – akit vegzáltak és már-már fizikailag is bántalmaztak a magyar törvényhozás épületében – a külföldi sajtóban, hasonló jelentőséggel bírt a Magyar Királyság nemzetiségi politikájának és az 1907-es oktatásügyi törvények nyugat-európai megítélésében, mint Bjørnson lejárató akciói.

Annak ellenére, hogy a törvény születése és az arról szóló parlamenti vita ideje alatt Apponyi mindvégig megpróbál közéleti szerepet betölteni – hiszen voltak sokkal radikálisabb lépéseket kívánó parlamenti képviselők szép számmal – a magyar kultuszminiszter az erdélyi román tiltakozási akciók célkeresztjébe került.⁸⁵⁶ Bár voltak olyan román pedagógusok, akik örültek a tanító fizetésrendezésnek, s az elvárásokat sem tartották teljesíthetetlennek, a többséget mégis azok adták, akik tiltakoztak a *Lex Apponyi*

---

⁸⁵⁶ Valeriu Braniște egyenesen úgy vélekedett Apponyi politikájáról, hogy ahol a magyar politikus szerepet kap, ott válság alakul ki. Lásd: Braniște 1980. 365.

Akadtt olyan kortárs művelődéspolitikus – Imre Sándor személyében –, aki már a kezdetektől fogva tudta, hogy semmilyen eredményt nem eredményezni asszimiláció terén a törvény, csupán kontraproduktív lesz. Lásd: Donáth 2022. 18.; 55.

ellen és szervezett formában mozgósítani is tudták őket a Román Nemzeti Párt politikusai.⁸⁵⁷ A bihari románság tiltakozó akcióit görcső alá véve két dolog állapítható meg. Egyrészt a tüntetéseket ugyanazok a személyek szervezték az egész vármegye területén, másrészt ezeken az alkalmakon próbálták a pártjuk programját is megismertetni a jelenlévőkkel. Bebizonyosodott az, hogy a román lakosság hisz abban, hogy a Román Nemzeti Párt képviseli érdekeiket, s az is, hogy e párt szervezett keretek között nagyobb tömegeket is képes megmozgatni. Nem kis jelentőséggel bírt mindez 1918. december 1-én...

Tagadhatatlan tény az is, hogy a nemzetiségi iskolák közül a törvénynek köszönhetően soknak kapuit be kellett zárni, ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a magyar tanfelügyelők „kegyetlen” eljárásai és „leszámolásai” a korabeli erdélyi román sajtóban megjelentek és a román történetírás állításaival ellentétben korántsem volt egységesen drasztikusak és szívtelenek. Gotheás Lukrécia fegyelmi ügyére vonatkozó levéltári forrásaink mindezt alátámasztják.

Hogy az 1907. évi XXVII. t.c. több paragrafusa is elhibázott kormányzati szándékon alapult, azt bizonyítja az az 1910 utáni korrekciós szándék, amely a Tisza István-féle román-magyar „paktumtárgyalások” keretén belül követhető nyomon. Tisza hajlandó lett volna jelentős engedményeket tenni, ugyanakkor a románok kéréseinek száma és mértéke (az 1907. évi népoktatási törvények kapcsán is) az évek során egyre inkább nőtt. A tárgyalások kudarcának azonban korántsem csupán ez volt az egyetlen oka. Nagymértékben közrejátszott a kudarcban az is, hogy a második Tisza István-kormányuk ugyan voltak komoly intézkedései – az oktatás terén is – amelyek mutatták a közeledési szándékot, de nem oly meggyőző számban, hogy a románok kételyeit a közeledési szándék komolyságát illetően eloszlathatta volna. A románság számára kevésnek bizonyuló intézkedések is sok esetben csak törvényi és rendeleti szinten léteztek, a gyakorlatban nem valósultak meg. A kormány próbálkozásainak „hullámai” megtörték ugyanis a vármegye vezetőinek és a tanfelügyeleti rendszer „szikláin”, így a románok ekkor már egyáltalán nem hittek abban, hogy komoly átvizsgálás és módosítás alá kerülnek az őket sértő törvények. A kompromisszum megszületését megítélésünk szerint jelentősen befolyásolta s utóbb végképp lehetetlenné tette az, hogy a Balkán-háború következtében a nemzetközi

---

⁸⁵⁷ Valeriu Braniște – a Román Nemzeti Párt politikusa – például tiltakozásképpen még 1914 őszén sem volt hajlandó fiát, Virgilt a lugosi magyar tannyelvű állami líceumba beíratni. A „jobb idők” elérézésére várt. Lásd: Braniște 1996.

diplomáciában egyre nagyobb súllyal bíró Román Királyság miniszterelnöke is a tárgyalások megszüntetésére ösztönözte a Román Nemzeti Párt politikusait 1914 elején.

FÜGGELÉK⁸⁵⁸

Dokumentumok a *Lex Apponyi* előzményeihez, vitájához és következményeihez

---

⁸⁵⁸ A dokumentumok közlése során a következőképp jártunk el: az átírt eredeti dokumentumok korabeli helyesírását és központozását megtartottuk, az újonnan lefordított szövegeket modern helyesírással és központozással közöljük. A rövidítések feloldása az első előfordulásnál lábjegyzetben szerepel, kivéve az egyértelmű rövidítéseket (pl.: m. kir., orsz., t.c., gkel. stb.).

1. Pavel Jumanca visszaemlékezése az 1906. évi bukaresti kiállításra

A bukaresti kiállítás, ahogy egy karánsebesi tanítójelölt látta

Pavel Jumanca 1886-ban született a bánsági Karánsebesen. Tanulmányainak első éveit a település román és magyar iskoláiban végezte, majd a helyi Egyházkerületi Pedagógiai Intézetben szerzett tanítói diplomát. Mint frissen végzett tanító három hónapig dolgozott az ortodox egyház által fenntartott maciovai/mácsovai (Maciova, jelenleg Constantin Daicoviciu) falusi iskolában, majd az ortodox püspökség közbenjárásának köszönhetően visszakerült a karánsebesi ortodox elemi iskolába, ahol az első világháború kitöréséig tanított. Ekkor a 8. zászlóaljba sorozták be, ami Orsován tartózkodott. 1915. október 17-én dezertált a Kárpátokon keresztül Romániába. Szökése után két hónapig Coșovăț település iskolájában tanított, majd Bukarestbe ment abban a reményben, hogy ott talál tanítói állást. Ennek híján kénytelen volt elhelyezkedni egy hadifelszerelést gyártó üzemben Târgoviște mellett. 1916 tavaszán a 62. gyalogsági ezredbe sorozták be. 1918-ban visszatért Karánsebesre, ahol szerepet vállalt a román iskolarendszer helyi kiépítésében, majd 1923 és 1926, valamint 1933 és 1937 között a tanfelügyelői rendszer működtetésében volt meghatározó személy. Oktatással kapcsolatos tevékenységét akkor szakította meg, amikor képviselőnek választották a bukaresti parlamentbe. 1938 és 1943 között (nyugdíjba meneteléig/vonulásáig), a „kis magyar világ” ideje alatt is aktív szerepet játszott a román elemi iskolai oktatásban. A *Román Nemzeti Levéltár* Krassó-Szörény megyei fiókjában lévő Jumanca hagyaték iratai között Laurențiu Ovidiu Roșu újságíró 11 füzetet talált, amely többek között tartalmazza, az akkor még csak tanítójelölt visszaemlékezését az 1906-os bukaresti kiállításról.⁸⁵⁹ Az alábbiakban Roșu kiadása alapján magyar nyelven adom közre ezt a forrást:

„Ez év nyarán rendezték meg a bukaresti kiállítást. Az az ötletünk támadt, hogy menjünk el mi is. Tavasszal – akkor még egészséges voltam – merész tervet gondoltunk ki. Négyen voltunk: Simion Vornic, régi barátom a Pedagógiai Intézetből, és falubelije: Simion Simu, a Temesvári Katonai Iskola tanulója és Nichifor Jura, aki a szegedi kereskedelmi iskolába

⁸⁵⁹ Laurențiu Ovidiu Roșu a 7-Zile honlapján tette közzé Jumanca írását. Lásd:

<https://www.7-zile.com/excursia-elevului-pavel-jumanca/>

<https://www.7-zile.com/excursia-elevului-pavel-jumanca-2/>

<https://www.7-zile.com/excursia-elevului-pavel-jumanca-3/> (Utolsó letöltés: 2019. 02. 17.)

járt/hallgatója volt. Barátaimmal ugyanabba az elemi iskolába jártunk, egy évfolyammal alattam jártak.

Nagy tervet szövögettünk. Pénzünk nem volt. Fiatalos lendülettel úgy döntöttünk, ha kell, gyalog megyünk. Románok között éhen nem halunk – mondtuk. A túrázás, hátizsákkal a háton, divatos dolog volt akkor. Sokkal jobb anyagi helyzetben lévő fiatalok csoportokba verődve, gyalogosan tettek meg több tíz kilométereket, igaz a mi tervünk mindezt túlszárnyalta. 500 kilométerről volt szó. Hosszú, legalább kéthetes út oda és kéthetes út vissza, mindezt üres tarisznyával. Több volt mindez merész vállalkozásnál. De maga a vágy, hogy lássuk Romániát, Bukarestet és minden román kiállítását, semmissé tett minden olyan gondolatot, ami megakadályozott volna bennünket. Minden nap találkoztunk és mindig ez volt a téma, álmokat szőttünk.

Fontolgattuk, hogy útlevelet csináltatunk. Tata Gheorghe segítségével a városházán kitöltöttük az iratokat és továbbítottuk azokat az illetékeseknek. Írtam Lugosra Gheorghe Onea barátomnak – ő ugyancsak a mi oktatási intézményünknek a tanulója volt –, aki ott érdeklődött a kérvényem felől. Megkaptam az útlevelet Romániába.

A barátaim még nem kaptak útlevelet. A falu jegyzői – akik rendszerint idegenek [*magyarok – K.A.*] voltak – nem vették jó néven: Mi keresni valótok van nektek egy másik országban? A ti Oláhországokba akartok menni? Maradjatok itt, mert itt jó helyen vagytok. Vagy azt akarjátok, hogy beáruljunk benneteket az iskoláitok igazgatóinál?

Vornic a mi pedagógiai intézményünkbe járt, feljelentették volna, Jura azonban egy idegen iskolába, s leginkább Simu számára lehetett volna nagyon kellemetlen az ügy. A katonai iskola tanulója volt, tehát a hadsereghez tartozott. A tervünk megghiúsult. Ha meg is kapnánk az útlevelet, akkor sem tudom, hogy el tudnánk-e menni. Nehéz lenne így útnak indulni.

A fiatalos lendület közepette eszembe jutott egészségügyi állapotom. Reménykedtem egy isteni csodában.

Soha életemben nem voltam egy előre tervező ember. Sosem voltam jó megfigyelő. Csukott szemmel jártam a világban, nem tudtam úgy helyezkedni, ahogy kellett volna. Csupán becsületes ember akartam lenni, és ennyi az egész. Ilyen volt a természetem, erre neveltek otthon. Sok lehetőséget elszalasztottam életemben. Nem tudtam kihasználni az alkalmakat. 1906 nyarán sokan indultak Erdélyből és a Bánságból Bukarestbe és Románia különböző részeire, ami oly sok kedvező lehetőséget kínált és oly sok nehézséggel járt együtt. Százával vettek részt az ünnepen tüntetőleg a román énekkarok, kulturális egyesületek, a románság fővárosából, Sinaiaról és az ország más városaiból. Velük

mehettem volna én is, de nem volt eszem. Egyedül indultam el. Mit számít nekem mindez? Csak később tudatosult minden. Én csupán feledhetetlen boldogságot éreztem, hogy látni fogom Romániát. És nekem ez elég volt.

Annak érdekében, hogy érzékeltetni tudjam az akkori lelki állapotomat, felidézem azt, hogy mit írt akkor az újság. Ma, fél évszázaddal elteltével nem ezt mondanám. Sok minden megváltozott a lelkemben is. Százezer román siet a világ minden pontjáról Bukarestbe.

Egy vágy fogott el, ami az anyagi feltételek hiányát semmissé tette. Mi négyen elképzeltük, hogy gyalog megyünk faluról falura, így szívva magunkba a szabadság levegőjét Romániában.

Látva azt, hogy mennyire vágyakozom, az én drága szüleim, pontosabban édesanyám, pénzt kért kölcsön, hogy legyen meg az útiköltségem. Augusztus 5-én, szombaton megkaptam az útlevelemet.

Három barátomnak semmi esélye nem volt jönni, mivel elutasították útlevélkérelmüket.

Augusztus 7-én, hétfőn saját szememmel láttam azt, amiről álmodtam. Fél 11-kor elindultam Karánsebesről. Az állomásig elkísért anyám.

Igyekszem felvázolni, hogy hol jártam és milyen benyomások értek. Slatináig a vonat a Temes folyó mentén halad, majd Örményesnél egy szoroson keresztül érkezik a hegyek közé és az első alagútba. Innentől kezdve erdőkkel borított dombok, sziklás hegységek és legelők következnek. A Keleti Kapuig (*Poarta Orientală*)⁸⁶⁰ a vonat felfelé kapaszkodik, de az itt lévő alagút közepétől már a völgy felé igyekszik, megérkezve a Cserna folyóhoz. Az út mentén tiszta román falvakat látni.

A vonat tele van zsúfoltságig utasokkal, több fiatal katonai kiképzésre igyekszik. Sokan viccelődnek, köztük egy fiatalasszony, aki Craiovaba tart. Mellettem utazott, szóba elegyedtem vele, át akart kelni a határon és a segítségemet kérte abban, hogy mire kell figyeljen az átszállásnál, valamint vámnál.

Végre megérkeztünk Orsova igencsak szép állomására. Egy kevés időre leszálltam, annak érdekében, hogy jegyet váltsak Varcsaróig. Még a továbbindulás előtt ellenőrizték az útleveleinket. Íme, az öreg Duna, hátán cipelve az uszályokat. A vonat csak megy és pöfögve halad, elhagyva Magyarországot és megérkezik Romániába. A hevesen dobog, a szemem az óhajtott földet pásztázza.

---

⁸⁶⁰ Hegyi átjáró.

A vonat egyet sípol és megérkezünk Varcsaró állomására. Ereimben lüktet a vér, nem vagyok olyan állapotban, hogy el tudjam dönteni ez a valóság-e, vagy csak álmodom. Az állomás oszlopain leng a háromszínű nemzeti zászló. A közeli domb nemzeti lobogókkal van ékesítve.

Megérkezünk az állomásra. Kérik útleveleinket, átvizsgálják a csomagjainkat. Milyen érdekes, egy ismerőssel találkozok, aki úgyszintén karánsebesi diák és Bukarestbe tart. Vele van egy Ahil Buda Dăscălescu nevű tanuló, aki a Jászvásári Kereskedelmi Iskola hallgatója és Herkulesfürdőn járt, most pedig Bukaresten keresztül hazafelé tart. Bemegyünk mindhárman egy kocsmába, koccintunk egy pohárával annak megünneplésére, hogy először vagyok ezen a szent földön.

Vonattal megyünk tovább a Duna mellett Szörényvár felé. Balkéz felől a Kárpátok, jobb kéz felől a Duna, odébb a szerbiai hegyek láthatóak. A Duna partján látható a Traianus által 18 évszázaddal ezelőtt épített híd.

Az első nagyobb állomás a szörényvári. Szép állomás. Baloldalon egy nagy hegy, erre épült a város. Innentől a vonat többször füttyül, két mozdony húzza, és nehezen kapaszkodik a dombon Balota felé. Ahogy haladunk előre a táj egyre inkább kitágul, a Duna eltűnik szemünk elől. Baloldalon a hegyoldalban Strehia kolostora látható, amelyet Mircea Cel Bătrân⁸⁶¹ építtetett. Lassan-lassan az éj leereszkedik a hegyekre és völgyekre, mint szürkés-fekete takaró. Fíliaşba már beköszöntött az éjszaka. A vonat már tömve van utasokkal, mindhárman a folyosón utazunk és nézünk ki az ablakon a sötét éjszakába.

Majdnem tíz óra van, amikor a vonat megáll egy nagyobb állomáson. Craiovában vagyunk. A kivilágított peronon sétáló tiszteket és civileket lehet látni. Leszállunk, mert a vonat fél órát vesztegel.

Utazunk tovább. Több nagyobb állomáson is keresztülme gyünk (Piatra Olt, Slatina), majd az Olt folyó fölötti leghosszabb hídon is. Hajnali háromkor megérkeztünk Piteştib e, ahol a vonat – egy kanyart megtéve – Bukarest felé vette az irányt.

Megvirradt. A nap sugarai megvilágítják a vég nélküli alföldet. Chitila az utolsó állomás, majd leszállunk. Megmosakszunk és irány Bukarest. Rövidesen szemünk előtt látjuk a főváros épületeinek tornyait. 5 óra 40 perckor megérkezünk.

Az állomáson hatalmas a sürgés-forgás. Az emberek a konflisok és a villamosok felé sietnek. Moldvai barátunk egy konflist választ, mi villamosra szálltunk fel. Micsoda gyönyörű utcák és micsoda hatalmas házak. Bámulva nézzük őket. A város közepén lévő

---

⁸⁶¹ Havasalföldi vajda, uralk. 1386–1394., illetve 1397–1418.

Colțea kórháznál – úgy ahogy megegyeztünk – elváltunk egymástól. Egy másik villamost keresve elindultam a Filarethez, ahol meg szeretném találni a rokonaimat.⁸⁶²

Úgy ültem, hogy az állomás irányába nézve baloldalon a nap sugarai megvilágítottak egy helyiséget. Egy óriási kapu nemzeti zászlókkal, bent hatalmas oszlopok. Izgatottan kérdeztem:

- Mi van itt?
- Kiállítás – válaszolta röviden a villamos vezetője. Azt hittem álmodok és ez nem a valóság.

A villamos a Filaret állomása előtt áll meg. Megyek és érdeklődöm úgy, ahogy Maria Dionisie Creța tanította. Nem sok eredménye volt mindennek. Végigsétálok az állomás előtt, egészen a Viilor útig, többektől érdeklődöm, végül egy mészáros útbaigazít. Megérkezve az udvarra Ioan Corneanuval és feleségével találkozok/találkozom. Csodálkozva néznek engem, az érkező idegent. Köszönök, majd a következőket mondom:

- Úgy gondolom nem ismertek meg...
- Honnan ismernénk téged?
- Én vagyok az Ion, Pavel, Ion Jumanca fia Karánsebesről.

Eljött hozzájuk Iuliu Vuia tanító is feleségével és két gyerekével, valamint egyik unokájával. Ő feleségével Konstantinápolyban lakott, a többiek itt.

A délelőtti órákban Romul Vuiával, a fent említett tanító fiával, sétáltam Bukarestben. Az első jeles épület a Metropólia épülete volt. Éppen zárva volt. Jobbra tőle a Parlament. Odébb balra a Nagy Harang vaspilléreken, amelyet nagyobb ünnepekkor szoktak megkondítani, de mindehhez hat ember szükséges. A Rahovei úton található Bălașa kisasszony híres temploma, szemben a Törvényszékkal. A templom nyitva volt. Ékessége ámulatba ejtett. A királynak és a királynénak gyönyörű széke van itt. Tovább haladva jobbra található a Posta Palota, balra a Takarékpénztár Épülete. Odébb a Nemzeti Színház, majd a Királyi Palota. Megállok és bámulok. Magam elé képelem a Felséget, aki itt lakik ebben a pompás építményben. Ő jelen pillanatban nem tartózkodik az épületben, a nyarat ugyanis mindig a Kárpátok szívében, Sinaian tölti. Elsétálunk az Ateneuig,⁸⁶³ megcsodáljuk kívülről, majd visszafordulunk.

Most a sétányon az egyetem felé megyünk. A múzeumot zárva találjuk. Az egyetem előtt áll Vitéz Mihály [*szobra* – K.A.], bal kezében szekercét, jobb kezében lovának zabláját

⁸⁶² A kiállítás helyszíne.

⁸⁶³ Koncerteknek helyet adó létesítmény a Calea Victoriei (Győzelem útja) úton.

fogva. Tőle jobbra és balra az irodalom két csillaga: Gheorghe Lazăr és Eliade Rădulescu. Kicsit odébb áll a nagy államférfiú, Ioan Brătianu⁸⁶⁴ emlékműve.

A kiállításon ... Az első pavilon, ahova beléptem, az Magyarország pavilonja volt. Hatalmas, jól elhelyezett, főleg ipari tárgyakban gazdag, a szarvasmarha tenyésztést jól bemutató pavilon. Minden magyar színekkel díszített. A szélben lobog a kitűzött magyar és román nemzeti zászló. A pavilon legbelsejében található I. Ferenc József király mellszobra.

Még tágasabb Ausztria pavilonja, ami az előbb említett magyar pavilon előtt található. Itt megint csak ipari és mezőgazdasági tárgyak vannak kiállítva. A pavilon egyik szárnyában találjuk Bukovina kiállítását. Itt háziipari termékeket találunk, valamint a bukovinai románok népviseletét és különböző régi műtárgyakat. A dombon a pompás Művészetek Palotája. Éjszaka száz elektromos égő világítja meg, ami a mi elménk számára nehezen fogható fel.

A bojár ház egy csodálatos, régi épület. Régi, templomi tárgyakat, valamint bojárok által használt eszközöket láthatunk az épület falai között. Megtekinthetők itt a bojárok és asszonyaik évszázados viselete is. Ugyancsak fellelhető itt Petru Rareș trónja, valamint Alexandru Lăpușneanu és feleségének életnagyságú gipszszobra is.⁸⁶⁵ Leülök egy fotelbe. Várom kísérőm további »parancsait«.

Carmen Sylva királyné⁸⁶⁶ által készített tárgyakat is láthatunk.

A Țepeș-toronyból csodálatos kilátás van a teljes kiállításra.

Ezen épület mögött található az Erdélyi Etnográfiai Pavilon magyarországi tárgyakkal. A román népviselet életnagyságú és kisebb méretű babákon vehető szemügyre, de láthatunk régi tárgyakat, könyveket, mellszobrokat és portrékat is. Az egyik épületszárnyban egy erdélyi parasztházat látunk, de akadnak tárgyak a besszarábiai románokhoz kapcsolódóan is. Egy besszarábiai népviseletbe öltözött asszony őrzi a kiállítást. Alig beszél a román nyelvet. Ugyancsak itt találjuk az Elvarázsolt Barlangot, a Musceli juhaklot, a Bukovinai Házat stb. Az Irányút Pavilonban találkozunk olyan tárgyakkal, amelyeket rabok készítettek, majd a civil kórházak pavilonja jön ... Dobrudzsa Pavilonja török stílusú. A főbejárat felé menve jobboldalon található a Királyi Pavilon.

⁸⁶⁴ Román politikus, akinek nagy szerepe volt a két román fejedelemség, Havasalföld és Moldva egyesítésében.

⁸⁶⁵ Az említettek a XV–XVI. században voltak Moldva urai.

⁸⁶⁶ Carmen Sylva (1843–1916) költőnő és író, Erzsébet román királyné, született Erzsébet wiedi hercegnő, házassága révén hohenzollern–sigmaringeni hercegnő és Románia királynéja.

Az egyik szárnyban régi fegyvereket lehet látni, valamint nemzeti zászlókat a román függetlenségért vívott harcokból, s elkobzott török zászlókat. Az emeleten különböző alakulatok katonái. Középen tárgyak, amelyek a királyi család tulajdonát képezik. A terem közepén látható az »Acélkorona« és a királynő koronája. 40 darab zászló, amelyeket Plevnanál és Grivițanál golyók lukasztottak ki.⁸⁶⁷ Az épület másik szárnyában voltak az iskolai felszerelések.

E pavilon mellett van a Paradicsomból származó ház, amiben a király lakott a törökök ellen viselt háború során. Látva ezt a kis kunyhót, annak szegényes belsejét, csodálat fogott el, hogy is tudott ebben a házban egy király lakni. Mögötte egy grivițai román kunyhó található, valamint rengeteg ágyú.

A pavilon másik oldalán van az Ipari és Mezőgazdasági Pavilon.

Mindegyik pavilon olyan rendezett, hogy kövé dermedve bámulja őket az ember.

Kívülről nézve a kiállítást, a zászlók és a virágok mosolyognak rád. Belül rengeteg szórakozási lehetőség. Tengeri csata Port Arthurnál ... stb. Esténként, amikor ezer fényvel, gyertyákkal és tűzijátékokkal van megvilágítva, az az érzése van az embernek, hogy az álmvilágba jutott.

Néhány napon keresztül csodálhattam a Bukaresti Kiállítást, el voltam ragadtatva mindazoktól, amiket ott láttam.

Egy hét múlva meglátogattak az unokatestvéreim, Ana – Tata Pavel lánya –, nagybátyjának és nagynénjének fogadott lánya, Ioan és Ana Corneanu, és az ő férje, Nicu Timuș, Tunari⁸⁶⁸ község tanítója. Egy parasztszekérrel érkeztek, amellyel bejártuk a várost, este pedig ugyancsak ezzel a szekérrel mentünk Tunariba.

Alkonyatkor megérkeztem ... Ennek a falunak a közelében található egyike annak a 32 erődnek, amely körülveszi Bukarestet.

13-án, vasárnap Timușsal, a gyerekekkel és Ioan Corneanuvall templomban voltunk. Alig voltak, néhány öregasszony és gyerek vett részt az istentiszteleten. A lelkész úgy végezte a szolgálatot, mint mifelénk szokták, de a kántortanító olyan görögös stílusban és orrhangon énekelt, hogy semmit nem értettem belőle.

A falu hosszában terült el, alig látni utcát, a házak az udvar közepére vannak építve.

A templomot bojár földjére építették. Az iskola a falué, szépen karban van tartva, ikonokkal van díszítve, amelyek vitézül megvívott csatákat ábrázolnak múltunkból. A

⁸⁶⁷ Az 1877–1878-ban zajló orosz-török háború jelentős helyszíne, ahol sok román – s tegyük hozzá: moldvai csángó – katona elesett.

⁸⁶⁸ Bukarest melletti község.

tanterem falán egy papírra, amelyet a nemzeti zászló ékesít, fel vannak írva azoknak a nevei, akik a falu lakói voltak és elesetek a függetlenségért vívott harcokban.

Egy szerdai napon, augusztus 16-án hazautaztam. Ioan Corneanu kikísért az állomásra, az Északi pályaudvarra. Gondoskodott arról, hogy a kiállítás szervezői lepecsételjék a Varcsaróig váltott menettéti jegyemet, hogy annak költségeit vissza tudjam igényelni.

Jól esett hazajönni, óhajtottam az enyéimet, de a határhoz érve rossz volt elválni a szabad román földtől. Átkelünk a Vodița folyón. Egyik oldalon felirat: Románia. A másik oldalon magyar zászló.

A vonat megáll az orsovai állomáson, de gondolataim visszazánnak az elhagyott földre. Még mindig álmodok. Egy csendőr az állomáson, magyar szokás szerint, ordít. Ez segít abban, hogy rájöjjek, Magyarországon vagyok.

6 órára hazaértem, boldogan, mert láthattam Románia szent földjét és beszívhattam ennek az országnak a szabad levegőjét ...

Így láttam én akkor Romániát és az 1906-os Nagy Nemzeti Kiállítást ... "

2. Apponyi Albert Wekerle Sándornak, 1907. január 24.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

ME K 26

721. csomó

1907-XLI-461

A magy. kir. vallás és közoktatásügyi minisztertől

325/eln.⁸⁶⁹ szám.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!⁸⁷⁰

A nem áll. el. iskolák jogviszonyairól és azok tanítóinak járandóságairól szóló törvényjavaslatot van szerencsém Nagyméltóságodnak oly tiszteletteljes kéréssel

---

⁸⁶⁹ Elnöki.

⁸⁷⁰ Apponyi törvényjavaslatát elküldte gróf Zichy Aladár Ő cs. és ap. kir. Felsége Személye körüli m. kir. miniszter úrnak is Bécsbe. Lásd: MNL OL K 20-1907-151 (122d)

megküldeni, hogy arra vonatkozó nagybecsű nézetét, illetőleg megjegyzéseit velem lehetőleg sürgősen közölni méltóztassék, mert nagy súlyt helyezek arra, hogy ezen törvényjavaslatot, amelynek tárgya a hazai tanítóságot állandóan nagyfokú izgatottságban tartja, s amelynek sürgős megoldása iránt a kormány részéről ismételen nyomatékony nyilatkozatok tétettek, mielőbbi minisztertanácsi tárgyalás alá terjeszthessem.

Tisztelettel megjegyzem, hogy a törvényjavaslat indokolásának azon részét, amely a tanítói fizetés rendezésének pénzügyi eredményét fogja feltüntetni, az orsz. statisztikai hivatal országosan eszközlött egyénenkénti felvétel alapján, most dolgozza fel: de ezen nagy munkát, csak február elején lesz készen.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1907. évi január hó 24.

Apponyi

Nagyméltóságú

dr. Wekerle Sándor v.b.t.t.,⁸⁷¹ m. kir. miniszterelnök úrnak

Budapest

3. Urbán Iván aradi főispán Berzeviczy Albert VKM-miniszternek, 1905. március 26. / május 13.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok

Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

K 802 11. tétel

jegyzőkönyvi szám: 1837/1905

Tárgy:

Arad vármegye főispánja: A vármegye területén alkalmazott gkel. és gkath. román lelkészek, s tanítók hazafiatlan üzelmei stb.

Arad vármegye és Arad sz. kir. város főispánjától

Bizalmas

⁸⁷¹ Valóságos belső titkos tanácsos. (Rövidíthetik még úgy is, hogy v.b.t. tanácsos, v.b.t tanácsos, v. bel. titkos tanácsos.)

25 f. e. biz.

1905.

Nagyméltóságú

Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr

A kormányzatomra bízott vármegye területén a járási főszolgabíráktól hozzám beérkező jelentések szerint a gör. kel. és gör. kath. román lelkészek,⁸⁷² amikor csak arra alkalom mutatkozik, nyíltan és alattomban oly nemzet és hazaelles magatartást és aktivitást tanúsítanak, hogy elsőrendű sürgős szükségét látom annak, miszerint ezen fészkelődéseiket megfigyelés alá véve, az agitátorokkal szemben repressaliához nyúljunk.

Nevezett lelkészi kar a legutóbb lefolyt országgyűlési képviselő választások alatt is szenvedélyes és szívós hazafiatlan izgatásaival juttatta diadalra jelöltjeit. Nem pártpolitikai, hanem feltétlen nemzetellenes működést folytatnak tanítóikkal⁸⁷³ együtt, jóllehet – a kiszivárgott hírek szerint – az aradi gör. kel. román⁸⁷⁴ szentszék nyomása alatt. Épp úgy hivatalos, mint társadalmi életük folyását a magyar nemzet és hatóságok s általában minden ellen ami magyar, vad gyűlölség jellemzi.

E gonosz izgatóknak azonban gondjuk volt arra is, hogy a befolyásukkal fanatizált ezen apró községek szegény oláh parasztjait egymással megfélemlítsék, hogy így ellenük vallomást tenni ne merjenek. Iskoláik felekezeti jellegűek, s tanítóik természetesen papjaik befolyása alatt állanak.⁸⁷⁵ Nincsenek tehát oly embereink, kik e működést megfigyelve, arról vallomást is tennének. Egyelőre tehát nincs kitől, s alig van rá alkalom kipuhatolni oly adatot, melynek alapján az illető lázítók ellen bünvádi eljárás volna indítható, habár ezen üzemük szigorú ellenőrzésére és hiteles tanúkkal leendő bebizonyíthatására a járások főtisztviselőit már ismételve felhívtam.

Szomorú, hogy a népnevelés ily kezekbe van letéve, s nyílt, vagy alattomos nemzet elleni izgatásuk annál szemérmertlenebb, mert papi javadalmuk az állampénztárból nyer kiegészítést és a tanítók közvetlen államsegélyben is részesíttetnek.⁸⁷⁶ Az izgatók megjavulását már úgy sem lehet remélni, kár és céltévesztett tehát még a legcsekélyebb segélyek engedélyezése is.

⁸⁷² Az eredetiben piros írónnal aláhúzva.

⁸⁷³ Az eredetiben piros írónnal aláhúzva.

⁸⁷⁴ Az eredetiben kék írónnal aláhúzva.

⁸⁷⁵ Az eredetiben kék írónnal aláhúzva.

⁸⁷⁶ Az eredetiben kék írónnal aláhúzva.

Ennélfogva kérem Nagyméltóságodat, hogy áttekintés és hozzászólás végett az államsegélyben részesített itteni gör. kel. román és gör. kath. lelkészek és tanítók névsorát a segély mérvének megjelölésével együtt, velem közölni méltóztassék.⁸⁷⁷

Arad, 1905. évi március hó 26-án

Urbán Iván
főispán

Arad vármegye és Arad sz. kir. város főispánjától

Szám. 33/1905. f. e. biz.

M. kir. Miniszter Úr!

Folyó hó 6-án 1252 eln. sz. a. kelt intézkedésére jelentem, hogy folyó évi március 26-án kelt 25 f. e. biz. felterjesztésemben kért névsort ez ideig sem kaptam meg.

Május 5-i kelettel 1698 elnöki ottani szám alatt közölve lett nekem a múlt évi kongrua segélyekben részesült megyémbeli gör. szert. kath, lelkészek névsora és az hogy kiki mily segélyben részesült.

Ismételten kérem Nagyméltóságodat, hogy a fent hivatolt általam kért kimutatás leküldését elrendelni kegyeskedjék.

Arad, 1905. évi május hó 13-án

Urbán Iván
főispán

4. Réthi Lajos tanfelügyelő Berzeviczy Albert VKM-miniszternek, 1905. május 23.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok

Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

⁸⁷⁷ Az eredetiben kék írónnal aláhúzva.

K 802 11. tétel

Réthy Lajos kir. tanfelügyelő levele a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek Gotheás
Lukréczia ügyében

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Hivatalom kiküldött iskolalátogatója a f. évi május hó 15-én, a lugosi gör. kath. püspök úr főhatósága alá tartozó zsilymaczesdparozsényi gör. kath. felekezeti és román tannyelvű elemi iskolát látogatta meg. Gotheás Lukréczia, az iskola tanítónője, éppen vizsgai verset osztott ki egy román szövegű írott verseskönyvből. Iskolalátogató megtekintvén az írott verseskönyvet, abban több hazaellenes tartalmú verset talált, miéltis azt az iskolaszéki elnök s a lupenyi állami elemi iskolai igazgató-tanító jelenlétében,⁸⁷⁸ érdemleges elbírálás végett Nagyméltóságodhoz való fölterjesztés végett átvette. Az átvétel az iskolalátogatási jegyzőkönyvbe is bejegyeztetett. Az illető tanítónő úgy szóval, mint utólagosan írt s az ide tisztelettel csatolt levélben kijelentette ugyan, hogy ő a hazaellenes verseket nem tanította, - ezt azonban ellenőrizni, avagy megállapítani nem lehet. Az 1876. évi szeptember hó 2-án kelt s az egyházi főhatóságokhoz intézett 20.311. sz. rendelet 6-ik bekezdése értelmében kéziratokat különben sem volna szabad használni az iskolában.

Szóban forgó verseskönyvet azon jelentésem kíséretében terjesztem föl, hogy Gotheás Lukréczia zsilymaczesdparozsényi gör. kath. tanítónő részére, az 1905. évi január hó 4-én kelt 103.980/1904. sz. rendelettel évi 100 korona I. ötödéves korpótlék államsegély van utalványozva.⁸⁷⁹

Ez ügygel kapcsolatosan jelentést teszek arról is, hogy iskolalátogatások alkalmával a gör. kath. és gör. kel. felekezeti és román tannyelvű elemi iskolákban sajnosan kellett tapasztalnunk, hogy a tanulók úgy felelnek a hazai magyar történelemből és földrajzból, mintha idegen ország nemzetének történetéről és földrajzáról felelnének. Előadásukban, felfogásukban semmi jelét nem lehet észlelni a magyar nemzet iránti szeretetnek, hazafias lelkesedésnek. Vizsgálván az okokat rájöttem, hogy az idegenszerű tanításnak és szellemnek okát elsősorban a használatban lévő kézikönyvekben kell keresni.⁸⁸⁰ Az 1872. évi január hó 26-án kelt 1413. sz. rendelet értelmében az általánosabban elterjedt kézikönyveket

⁸⁷⁸ Az eredetiben piros íróval aláhúzva.

⁸⁷⁹ Az eredetiben kék íróval megjelölve a bekezdés.

⁸⁸⁰ Az eredetiben piros íróval aláhúzva.

tanulmány tárgyává tettem, s megállapítottam, hogy azok egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy a tanulóknak a magyar haza fogalmát, szeretetét beoltsák, a magyarság iránti testvéri szeretetet fölkeltsék, gyarapítsák s az elérni kívánt hazafias érzés kifejlődését biztosítsák. Az ezekre vonatkozó részletek az összes használt kézikönyvekből teljesen hiányoznak, sőt az ezen érzelmek kifejlődését a fölvetett anyagok teljes lehetetlenségéig is teszik. A hazaellenes oláh vezérférjak, valamint a Moldva- és Oláhország jelentősebb, de a magyar haza történelmében csak szomorú szerepet játszott vajdák dicsőítése, valamint az oláh nemzet római eredetét hirdető tanok nem lehetnek alkalmasak arra, hogy a haza oláh nemzetiségű lakosságában a kívánt érzelmek kifejlődjenek, sőt ezen tanok a magyarságot úgy tüntetik föl, mint az ő országukba betolakodó s elnyomó nemzetet. Az áttanulmányozott 4 db. kézikönyvet a kifogás alá eső részleteknek színes irónnal való megjelölése mellett a következő tüzetesebb jelentésem kíséretében terjesztem föl:

- 1) Stefan Pop által írt „Carte de citire” (Olvasókönyv) c. könyvben nincsen egy hazafias szellemű olvasmány, vagy vers sem. A 47. sz. vers (Limba românească) az Istenre való hivatkozással a román beszéd és írás tanulására buzdít s kimondja, hogy ami idegen az lelkükből nem kell. A hazai történelemből egy kiemelkedő alak sincsen fölvéve, de benne vannak a rómaiak származása (46. sz.) amelynek kezdetén kimondja, hogy a románok ezektől nyerték nevüket, továbbá István és Vitéz Mihály oláh vajdák dicső tettei (122 és 127 sz.). A hazai földrajzból csak a román lakta részéről találunk részleteket, a haza legfontosabb helyeiről, vagy legalábbis a fővárosról meg sem emlékezik, de Romániát (104 sz.) hosszasan tárgyalja. Nem csak a romániai, hanem a hazai részeknél is a földrajzi nevek mind kizárólag oláh elnevezés szerint vannak megjelölve, s így ellentétben állanak az 1898. évi IV. t.c. 5. §-ával.
- 2) Az „Istoria Ungariei” (Magyarország története) c. könyv, amelyben a szerző neve meg sincsen jelölve, éppen nem alkalmas a hazafias nevelésre. Az egész könyv tartalmán vörös fonalként húzódik végig a dákoromán elveket tápláló fölfogás. Az 1-ső fejezetben Dáciát egész a Tiszáig terjeszti ki, a 2-ik részben pedig Erdélyt (Ardeal) külön résznek szakítja ki s az egész munkában a haza ezen részének történetére fekteti a fősúlyt, a magyarság rovására erősen kidomborítván az oláh nemzeti hőssékké megtett egyéneket. Valóságos dákoromán történelem ez, amelynek keretében a magyar nemzet története csak kényszerűségből és idegenszerűleg van fölvéve.

- 3) Vasile Goldis által írt „Istoria Patriei” (A haza története) ügyesen készített tankönyv nagyon is tág körben mozog, a magyar királyokat elég kimerítően tárgyalja, de egyoldalú s a dákóromán eszméket, az elejétől kezdve egész végig, következetesen táplálja. A 16-ik fejezetben kimondja, hogy a Dáciában maradt rómaiak utódjai a románok, a 23-ik fejezetben pedig azt mondja, hogy a magyarok a 900. év körül jöttek be az ő országukba. A magyarok történetében élesen megkülönbözteti egymástól a magyarságot és a románságot. Királyainkról úgy beszél, mintha azok csak a magyaroknak lettek volna királyai, s így az idegenszerűvé válik és úgy tűnik föl, mintha idegen ország, idegen nemzet története taníthatnák a románok tanulókka. Az események fonalán minden kis rész, ami az oláh nemzetiséget érinti, erősen kidomborítatik, s az 55. fejezetben kimondja, hogy Vitéz Mihály Havasalföldet, Erdélyt és Moldovát egyesítette. Az 57. fejezetben Brankovics Şava metropolitát állítja példaképül az oláhság szemé elé. Leírja, hogy a reformátusok rá akarták venni a románokat, hogy hagyják el ősi hitüket és legyenek reformátusok. Mikor a metropolita nem engedett, őt tömlöcbe hurcolták s addig ütötték, míg a ruhája és a húsa leszakadott, de a metropolita hű maradt nemzetéhez és vallásához, követendő példát adván a románoknak hogyan szeressék nemzetüket és vallásukat. A 66-ik fejezetben főlemlítettik, hogy a románok 1848-ban a magyarok ellen voltak, de annak szégyenteljes és hazaellenes voltát nem jelzi s így ezen hazaellenes tett hallgatagon helyesnek s jövőben is követendő eljárásnak minősíti.

Mindkét történelemben a földrajzi nevek kizárólag román elnevezés szerint vannak jelölve.

- 4) A „Geografia” (Földrajz) c. könyvben, amelyben a szerző neve meg sincsen jelölve, a felosztásban „Délkeleti felföld” jelzés helyett „Erdély vidék”-ét használja s a 25. fejezetben Románia határolójául nem Magyarországot, hanem a közjogilag már megszűnt Erdélyt (Ardél) jelöli meg. Erdélynek önállóan való hivatalos használata már csak azért sem engedhető meg, mert ezen elnevezésnek itt, a román nemzetiségi vidéken különös jelentősége is van. A földrajzi nevek román elnevezés szerint vannak jelölve. A helységnevek ugyan zárójelben magyarul, illetve a hivatalos elnevezés szerint is meg vannak jelölve, de azért a dolog lényegét ezek nem mérsékelhetik. A történelmi nevezetességű helyeknél hiányzik a hazafias megemlékezés.

Az előadottakból világosan kitűnik, hogy a csatolt, valamint a használatban lévő hasonló szellemű román szövegű tankönyvek éppen nem alkalmasak a hazafias

szellem fölébresztésére és ápolására, sőt a román nemzetiségi iskolák között fennálló állami elemi iskoláink hazafias munkáját, ha talán teljesen meg nem is semmisítik, de bizonyára kártékonyan befolyásolják. A román nemzetiségi felekezeti iskolák erős gyűrűként fogják körül állami iskoláinkat, s a belőlük kiáramló káros szellem megrontja az állami iskoláink hazafias szellemű munkáját is.

Minden olyan eszközt, amely táplálja a dákoromán álmot, erélyesen meg kell semmisíteni az iskolákban csak olyan tankönyveket szabad megtűrnünk, amelyek tartalma hazafias szellemű, s alkalmas a magyarság és a nemzetiségek közti testvéries viszony megteremtésére. Nem magyar tannyelvű iskolákban csakis a Nagyméltóságod által jóváhagyott tankönyvek használata volna megengedendő, minden más tankönyv használata pedig tilalom alá vetessék.⁸⁸¹ Iskolalátogatások alkalmával ugyanis nagyon bajos a tankönyvek tartalmát folyamatosan vizsgálni, mert nem csak az egyes egyházi főhatóságok alá tartozó iskolák nem használnak egy ugyanazon tankönyveket, hanem még az egyes iskolák tanulóinak is többféle szerzőtől vannak tankönyveik. A tankönyveknek állandó vizsgálása az iskolalátogatást nagyon lassúvá és nehézkesé tenné, míg ha csak a Nagyméltóságod által jóváhagyott tankönyvek kizárólagos használata mondatné ki, iskolalátogatások alkalmával a használt tankönyvek könnyen volnának áttekinthetők.

Tisztelettel megjegyzem itt még azt is, hogy a görögkeleti felekezeti és román egyház által használatba vett valláskönyvet, amelyben egyes részletek magyar nemzeti szempontból kifogás alá esőnek látszottak, érdemleges elbírálás végett a folyó évi március hó 4-én 900. tanf. sz. a. terjesztettem föl Nagyméltóságodhoz.

Mély tisztelettel maradok

Déva, 1905. május 23.

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálója

Réthy Lajos

tanfelügyelő

5. Gotheás Lukrécia Szabó Elemér tanfelügyelőnek, 1905. május 19.

⁸⁸¹ Az eredetiben kék irónnal aláhúzva.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok
 Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)
 K 802 11. tétel

Tárgy:

Gotheász Lukréczia tanítónő levele Szabó Elemér tanfelügyelő Úrnak Dévára

Nagyságos Tanfelügyelő Úr!

Bocsánatot, hogy levelemmel alkalmatlankodom, de kenyszerítve vagyok ezt megtenni. Az ért a boldogtalan könyv ért, mely anyi kelemetlenséget okozott. Ujból alázattal kérem a Nagyságos Tanfelügyelő Urat, ne tessék sem mit sem csinálni belőle, mert a mint akkor is bevalottam nem vagyok hibás semmibe, az Isten engem ugy segélyen, én csak azt a pár beszédet, a mi ironnal van írva átadtam a gyermekeknek tanulni a vizsgára, de más féle verset abból a könyvből, [e]szem ágában sem volt tanítani a gyermekeket, mert azok nem is versek csak énekek, és én magam sem tudom. De mivel, mikor írtam a pár beszédet nem volt tiszta papirosom, találtam azt a régi könyvet tiszta papirossal s ugy felhasználtam, de tanítani belőle nem volt soha szándékom.⁸⁸² Ha a Nagyságos Tanfelügyelő Úr nem hiszi, tessék megkérdezni a lupényi igazgató Urat, hogy voltam én valaha hazafiatlan modorral, mert ő nagyon jól ismer. Azt tetszett mondani, hogy én szánt szándékkal tettem az asztalon, Isten a tanum hogy nem ugy volt, csak a hogy a gyermekeket kérdeztem elfelejtettem az asztalon, és onan is látszik hogy nem vagyok bűnös hogy el nem tudtam rejteni, a ki bűnös az nem tudja hogy takarja jobban bűneit, én pedig nem volt mitől sem tartsak.

Tisztelettel esedezve a könyv kiadásáért

maradtam alázatos szolgája

Parosényi 1905 V/19-én

Gotheász Lukréczia
 tanítónő⁸⁸³

⁸⁸² Az elkobzott kézzel írt könyvecske tartalmaz ugyan üres oldalakat és kézzel írott párbeszédet, de leginkább olyan verseket, amelyek a román nemzeti identitás erősítésére hivatott. Néhány verscímet idézünk: Patria română (A román haza), Cântec național (Nemzeti dal), Imnu popular (A nép himnusza), Limba românească (A román nyelv) stb.

⁸⁸³ A román tanítónő helyesírása és magyar nyelv tudása – mint látható – hagy némi kívánnivalót maga után.

6. Miklós Gergely O.T.M-titkár Lukács György VKM-miniszternek, 1905. július 16.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok

Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

K 802 11. tétel

Eln. jegyzőkönyvi szám: 3402/1905

Tárgy:

Orsz. Tanszermúzeum Igazgatósága: román nyelvű tankönyvek és kézirat megbírálnása
tr.⁸⁸⁴

177. szám.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Kegyelmes Uram!

Vonatkozással Nagyméltóságodnak f. évi július hó 2-án 46999 sz. a. kelt magas rendelkezésére, méltóságos Halász Ferencz miniszteri tanácsos úrtól szóbelileg nyert utasításomra az ide mellékelt 4 db. román nyelvű földrajzi és történelmi népiskolai tankönyvet⁸⁸⁵ és 1 db. román nyelvű írott versgyűjteményt azon tiszteletteljes megjegyzéssel vagyok bátor felterjeszteni, hogy az orsz. tanszermúzeumi bizottságban a román nyelvet értő tagok nincsenek, akiktől a szóban forgó ügyben szakvéleményt kérhetnék.

Másfelől, amint a könyvek címlapján is látható, azokat csak az illető egyházi hatóság engedélyezte. A Minisztérium tehát azokat, mint iskolai könyveket, kell hogy a tankönyvek megbírálnásáról szóló szabályzat értelmében megbírálnassa, amikor a bírálnat arra a kérdésre is kiterjeszkedik, hogy a szóban forgó kézikönyvek foglalnak-e magukban államellenes tanokat, vagy sem?

Az ilyen természetű bírálnatok elvégzésre a fennálló szabályzat értelmében az orsz. tanszermúzeumi bizottság nem illetékes.

Mély tisztelettel maradtam a

⁸⁸⁴ Tr = tárgy(a).

⁸⁸⁵ Ștefan Pop: *Carte de citire* (Olvasókönyv), Balázsfalva, 1899; *Istoria Ungariei* (Magyarország története), Balázsfalva, 1902.; Vasile Goldiș: *Istoria Patriei* (Az ország/A haza történelme), Brassó; *Geografia* (Földrajz), Balázsfalva, 1900.

Nagyméltóságú Miniszter Úrnak

Budapesten, 1905. július 16.

alázatos szolgája

Miklós Gergely

ált. tképzőintézeti⁸⁸⁶ tanár, mint az

O.T.M. titkára

7. Jancsó Benedeknek Sigescu József bírálata tárgyában, 1905. november 21.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok

Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

K 802 11. tétel

Eln. jegyzőkönyvi szám: 4323/1905

Tárgy:

Dr. Sigescu József áll. főgymn. tanár bírálati jelentése román nyelvű el. isk. tankönyvek
trban.

Pro domo

Dr. Sigescu látszólag elnéző bírálatában is elismeri, hogy a szóban forgó könyvek közül 3-ban az 1898: IV. tc. 55 §-a egyáltalán nem respektáltatik. A Kir. tanf. jelentésében nagyon helyesen megemlíti, hogy nem magyar tannyelvű iskolákban csakis a miniszter által jóváhagyott tankönyvek használata volna megengedhető.

A Kir. tanfelügyelő által kifogásolt könyvek használata okvetlenül eltiltandó volna, mivel azonban Dr. Sigescu bírálata elnézőnek látszik, javasolom, hogy még egy bírálónak adassanak ki a szóban forgó könyvek.

I.

Tekintetes Dr. Jancsó Benedek tanár úrnak

Budapest.

---

⁸⁸⁶ Tanítóképző intézeti.

Fölhívom Címet, hogy a következő román el. isk. tankönyveket: „Carte de citire”, „Istoria Ungariei”, „Istoria patriei” és „Geografia” – főleg abból a szempontból, hogy az 1898: IV. tc. 5. §-ának nem respektálásán kívül, nem tartalmaznak-e egyéb törvényellenességeket, megbírálni szíveskedjék. Különösen fölhívom figyelmét a „Carte de citire” 38. oldalán lévő „Limba românească” c. olvasmányra. Fölterjesztett s itt visszatartott verses könyvet érintőleg Gotheás Lukrécia zsilymacedparozsényi gör. kath. tanítónő működése és eddigi magatartása alapján nyilatkozzék az iránt, hogy helyénvalónak, szükségesnek véli-e ellene a fegyelmi vizsgálat elrendelését?

Bp. 1905. XI. 21.

8. Hunyad vármegye tanfelügyelőjének javaslata

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok

Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

K 802 11. tétel

Eln. jegyzőkönyvi szám: 4903/1905

Tárgy:

Hunyad vármegye tanfelügyelője a zsilymacedparozsényi gör. kath. iskolában talált verseskönyvre vonatkozólag javaslatot tesz

Gotheás Lukrécia, zsilymacedparozsényi g. kath. tanítónőtől a tanfelügyelő egy román szövegű írott verses könyvet vett el, amelyből a tanítónő vizsgai verseket osztott ki.

A tanfelügyelő felhívott, nagyon szükségesnek véli-e, hogy fegyelmi rendeltessék el a tanítónő ellen?

A kir. tanfelügyelő kiemelve, hogy a lugosi. g. kath. püspök a magyar nemzeti érdekek megóvására kerületéből már több ízben erélyesen rendelkezett s hazafias irányzata biztosíték arra, hogy a rendellenességeket erősebb nyomás nélkül is megszünteti, a püspökhöz csak oly irányú megkeresés intézkedését javasolja, hogy a tanítókat tiltsa el ily könyvek használatától.

Bevárandó Dr. Jancsó B. bírálata

XII/29

9. Réthi Lajos tanfelügyelő Lukács György VKM-miniszternek, 1905. december 4.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok

Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905)

K 802 11. tétel

jegyzőkönyvi szám: 4323/1905

Tárgy:

Dr. Sigescu József áll. főgymn. tanár bírálati jelentése román nyelvű el. isk. tankönyvek
trban.

4825. szám

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Hivatkozással Nagyméltóságod f. évi november hó 26-án kelt 4323. eln. sz. rendelkezésére a zsilymacsesdparozsényi gör. kath. elemi iskolában talált román szövegű írott verseskönyv alkalmából, Gotheas Lukreczia tanítónő ellen való fegyelmi vizsgálat elrendelése helyett, tisztelettel javaslom, méltóztassék megfelelő megkeresést intézni a lugosi gör. kath. püspök úrhoz, mint akinek főhatósága alá a szóban forgó iskola tartozik, aziránt, hogy a tanítók szigorúan utasíttassanak, miszerint az iskolai helyiségekben oly írott, vagy nyomtatott tankönyvek, amelyek meg nem engedhető, sőt tiltott dolgokat tartalmaznak, sem maguk ne használjanak, sem tanítványaik által használni ne engedjenek.

Dr. Hosszu László lugosi gör. kath. püspök úr ugyanis a magyar nemzeti érdekek megóvása tekintetéből megkereséseim folytán már több ízben erélyesen rendelkezett s az iskolalátogatások alkalmával a gör. kath. iskolákban a folytonos javulást örvendetesen tapasztaljuk. A lugosi Püspök úrnak ezen hazafias irányzata kellő biztosítékot nyit arra, hogy

a főhatósága alá tartozó iskolákban tapasztalt rendellenességeket minden erősebb nyomás nélkül is, saját hatáskörében meg fogja szüntetni.⁸⁸⁷

Mély tisztelettel maradok

Déva, 1905. december 4.

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálja:

Réthy Lajos

kir. tanfelügyelő

10. A máramarosi görögkatolikus néptanítók egyletének folyamodványa, 1906. július 16.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 2

Országgyűlési Levéltár

Képviselőház és nemzetgyűlés

Elnöki és általános iratok

A. XXIII. 3.

1905-1910

(1906)

(11)

Ikt. szám: 2015

A máramarosi gkath. román néptanítók egyletének folyamodványa Magyarország
Törvényhozó Testületéhez a tanítói fizetésrendezés és egyéb a tanítók sorsának
javítását illető ügyekben

Mélyen tisztelt

Törvényhozó Testület!

Nagyságos Képviselő Urak!

⁸⁸⁷ A levél hátoldalán: Nagyméltóságú Dr. Lukács György v.b.t.t., vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úrhoz. Hunyad vármegye köz. tanfelügyelősége 4825/1905 sz. a. a zsilymaczedparozsényi gör. kath. iskolában talált verseskönyvre vonatkozólag javaslatot tesz. Vonatk. sz: 4323/el. 1905.

A máramarosi gör. kath. román néptanítók egyesületének tagjai tekintve azon nehéz megélhetési módokat, amelyekkel küzdeniük kell, másrészt tudva azt is, hogy a felekezeti tanítók sorsának jobbra fordulása csakis a Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Minisztériumtól és új méltányos törvények alkotásától függ, legmélyebb hódolattal vagyunk bátrak esedezni, miszerint a tanítói fizetés rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával következő legalázatosabb óhajainkat kegyesen tekintetbe venni méltóztatnék.

1. A felekezeti tanítók fizetése a korpótlékokon kívül legalább évi egy ezer koronára emeltessék fel, illetőleg akként rendeztessék, mint az az állami tanítók fizetését illetőleg fog megállapítani.
2. A községek által kivetés útján adott fizetések a kir. Adóhivatalokhoz szállíttassanak be és a tanítók fizetéseiket az adóhivataloktól vegyék fel.
3. A tanítói fizetések kiegészítésére adott és adandó államsegélyek, valamint korpótlékok a tanítóknak saját kezeihez utalványoztassanak, töröltetvén azon rendeletet, hogy az állami segélyeket a tanítók az iskolaszékek elnökeiktől vegyék fel.
4. A kántor-tanítók nyugdíja akként rendeztessék, hogy a kántori fizetés is a nyugdíjba számíttassék.
5. Azon tanítók szolgálati éveit, kik a nyugdíjtörvény életbe lépte előtt, már, mint tanítók működtek, azon évtől számíttassanak, melyben tanítani kezdtek.
6. A szolgálati évek száma 40-ről szállíttassék le 30, vagy legalább 35 évre.
7. A tanítók árvái 24 éves korukig részesüljenek segélyben, ha addig fizetéses állásba nem jutnának, vagy férjhez mennének.
8. A felekezeti tanítók is részesüljenek vasúti féljegykes kedvezményben.

Fennírt legalázatosabb óhajainkat következő indokokkal vagyunk bátrak támogatni.:

Egyenlő képesítéssel bírva méltán, hogy az állami tanítókkal egyenlő fizetésben részesüljünk, sőt tekintve, hogy a felekezeti tanítók megélhetési viszonyai kivált itt Máramarosban és általában a felvidékeken nagyon nehezek, hisz sokan oly községekben tanítunk, hol még a kukorica sem érik be, méltán kérhetnők, hogy mi sokkal jobban legyünk fizetve, mint más termékeny vidékek tanítói, kik nem ismerik a málé, zab és tatárka kenyeret.

Fizetéseink a legtöbb községben kivetés útján hajtának be és szerencsés az a tanító, ki egyszerre 50 koronát tud kapni, mert legtöbb esetben 5-10 koronánként

kapja fizetését, sőt a tanítói fizetést beszedő közeg gyakran zsíros táskájából kivessen egy pár koronát és avval kínálja meg a 2-300 korona tartalék törlesztésére a tanítót.

Nagyon, de nagyon kívánatos, hogy ezen anomália megszüntessék és a felekezeti tanítók fizetéseiket az adóhivataloktól vehessék fel.

Nem kevésbé visszas azon intézkedés is, hogy a tanítók az állami segélyeket az iskolai elnököktől veszik fel. Gyakran megtörténik, hogy az iskolaszéki elnök a tanítói fizetést nem veszi fel a maga idején, vagy ha fel is veszi eltávozik hazulról és a tanító napokig várhat fizetése után, vagy az elnök csak utólagosan akarja a fizetést kiadni.

Nem szükséges bővebben indokolnunk azon szomorú állapotot, amelyben a kántortanítók vannak nyugdíjigényeiket illetően. Örömmel látjuk, hogy ezen kérdés elintézését kedves Hazánk összes kántortanítói szorgalmazzák és reméljük, hogy kedvezően fog elintéztetni.

Nagyon óhajtandó, hogy a tanítók szolgálati évei redukáltassanak és az öreg tanítók előnyben részesüljenek. Csak mink a tanítók érezzük mily nehéz 30 évig folyvást tanítani és napjainkat évekgig az iskolai rossz levegőben tölteni. Tudjuk, hogy minden állásnak vannak nehézségei, de nagyobb nehézségekkel senki sem küzd, mint a tanítóság. Elveszünk, elpusztulunk oly annyira, hogy ritka az a tanító ki a 40 évet kiszolgálta volna.

A nyugdíjtörvény a tanítók árváinak 16 éves korukig biztosítja a segélyt. Tekintve, hogy a legtöbb gyermek 16 éves korában még iskolába jár és akkor van segélyre legnagyobb szüksége, legmélyebb alázattal esedezünk, hogy törvény intézkedései akként módosíttassanak, hogy a tanítók árvái 24 éves korukig részesüljenek segélyben.

Végül tekintve, hogy állami tanítók az állami vasutakon félárú jegyekkel utazhatnak, esedezünk, hogy ezen kedvezményben a felekezeti tanítók is részesüljenek.

Ezek azon főbb pontok, melyek elintézéséért legmélyebb alázattal vagyunk bátrak folyamodni.

Legmélyebb hódolattal maradunk a máramarosi román néptanítók egyletének Máramarosszigeten 1906 évi július hó 16-án tartott üléséből.

A Mélyen tisztelt törvényhozó testületnek legalázatosabb szolgálói

az egylet tagjai

11. A gyulafehérvári és fogarasi érseki tartomány előterjesztése, 1907. március 8.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 2

Országgyűlési Levéltár

Képviselőház és nemzetgyűlés

Elnöki és általános iratok

662. doboz

B. XXIII. 3.

1905-1910

(1907)

(5118-9040)

Ikt. szám: 5363

A gyulafehérvári és fogarasi érseki tartomány püspökeinek és tanügyi tanácsosainak előterjesztése a tárgyalás alatt levő „nem állami tanítók fizetésrendezéséről szóló törvényjavaslat” ügyében

Tisztelt Képviselőház!

A gyulafehérvári és fogarasi érseki egyháztartomány püspökei és meghívott tanügyi tanácsosai folyó 1907. évi március hó 7 és 8 napján megtartott tanácskozásukban megvitatták a jelenleg parlamenti tárgyalás alá bocsátott „nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól” szóló törvényjavaslatot és azt az általuk kormányzott és képviselt egyházra nézve sok tekintetben sérelmesnek találták.

Miután a fentnevezett javaslat a hazai egyházak képviselőinek előzetes meghallgatása nélkül lett közvetlenül parlamenti tárgyalás alá bocsátva és minekutána alkalmunk és módunk nem volt a javaslat szövegét megismerni és annálfogva még kellő időben észrevételeinket a magas vallás- és közoktatásügyi kormányhoz juttatni, kényszerítve vagyunk ezen az úton fordulni most már egyenesen az országgyűlés mindkét házához, azon reményben, hogy felszólalásunk meghallgattatásra fog találni és annak értelmében a

kérdéses javaslat megfelelő átdolgozás végett vissza fog adatni a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztériumnak, mit ezennel tiszteletteljesen kérünk is.

Előterjesztésünk a következő.

A benyújtott és tárgyalás alatt lévő célja a néptanítók fizetésrendezése, azonban ezen javaslat nem szorítkozik ezen cél megvalósítására, hanem ezzel kapcsolatban oly mélyreható intézkedések terveztetnek, amelyek a népiskoláink jelenleg fennálló jogviszonyait megváltoztatják és végeredményükben a nem állami elemi népiskolák beszüntetését is jelentik.

Mint a gyulafehérvári és fogarasi gör. katolikus egyháztartomány törvényes képviselői az előadandókban főleg egyházunk szempontjából kívánjuk a tervbe vett intézkedéseket megbírálni és megvilágítani, miután ezt hivatalos és felelőségterhes állásunk kötelességünké teszi, melynek teljesítése elől kitérnünk nem szabad.

1. Az 1868. évi XXXVIII. t.c. biztosította és törvénybe iktatta azon helyes és a katolikus egyház tanainak is megfelelő elvet, mely szerint a tanítás és nevelés joga és hivatása elsősorban a családot, másodsorban pedig az egyház isteni alapítójának rendelkezése szerint főképpen az egyházat illeti meg. Nevezett törvény biztosította tehát a hazai egyházaknak azon jogát, hogy híveik részére nyilvános népoktatási intézeteket állítsanak fel, azokban a tanítókat és tanárokat maguk választhassák meg, azoknak fizetését maguk határozzák meg, a tankönyveket maguk szabják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is intézkedjenek (1868. évi XXXVIII t.c. 11.§.). A tárgyalás alatt lévő, a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól szóló javaslat, anélkül, hogy egyenesen kimondaná a föntebb említett intézkedések hatályon kívül való helyezését, tényleg azonban azokat megszünteti.

Ugyanis ezen javaslat:

- a) Az egyházaknak népoktatási intézetek felállítási és fenntartási jogát bizonyos esetekben megszünteti, tehát a törvényben lévő és hatályon kívül nem helyezett intézkedés dacára megfosztja az egyházat azon hivatásszerű és szent jogától, amelyről az egyháznak lemondania semmi körülmények közt sem szabad (lásd a javaslat 13, 22, 27, 28 §§. ait).
- b) Korlátozza az egyháznak a tanítók alkalmazása és elmozdítása körül biztosított jogát (lásd a javaslat 21-31 §§ ait).
- c) Hatályon kívül helyezi az egyháznak azon jogát, hogy az iskoláiban alkalmazott tanítók fizetését maga határozza meg.

d) Megszűnteti vagy megnehezíti az egyháznak azon törvényes jogát, hogy a tankönyveket maga szabja meg és a tanítási rendszer és módszer iránt szabadon intézkedjen.

És ezen, az egyházat tanítói és nevelői jogában oly mélyen érintő intézkedéseket mily címen indokolja a javaslat? Egyszerűen azzal, mer az állam által az egyházra diktált tanítói fizetésekhez államsegéllyel járul hozzá. Márpedig az 1848. évi XX. t.c. 3. §-a azt rendeli, hogy: minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek, mely elv végrehajtása iránt a minisztérium utasíttatik „az illető hitfelekezetek meghallgatásával” terjeszteni elő törvényjavaslatot, ami jelen esetben nem történt meg.

Sérelmes tehát az egyházra ezen javaslat és végeredményében nem más, mint az egyházi iskolák államosítása az eddig iskolafenntartó egyházak tetemes segítségének igénybe vétele mellett.

2. Az 1868. évi 44. t.c. 14. §-a biztosítja az egyházközségeknek azon jogát, hogy iskoláikban az oktatás nyelvét tetszés szerint határozzák meg.

Az 1868. évi 38. t.c. 58. §-a pedig azt rendeli, hogy minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást.

Egyházunknak ezen joga különös fontosságot nyer az által, hogy egyházunkban a liturgikus, illetve az egész istentiszteletnek a nyelve azonos a híveknek az anyanyelvével, amely a román. És éppen ennek következményeképpen lett egyháztartományunk felállítását declaráló pápai bullában egyházunk román jellege megállapítva, megkülönböztetésül a hazában élő más nyelveket beszélő görög katolikusoktól.

Ezen szempontból világosan érthető, hogy egyházunk fennmaradása és fölvirágoztatása érdekében, legelső sorban egyházi érdek, hogy ezen egyház által létesített s fenntartott népiskolákban tanítási nyelvül a román nyelv használtassék, mert az fűzi a hívőket az egyházhoz, ez érteti meg velük az egyes istentiszteletek mélységes jelentőségét, ez bírja csak őket az egyházhoz fűzni, és annak szeretetében megőrizni.

Ezen kijelentések által távolról sincsen szándékunkban az állam nyelvének törvényes tanítását korlátozni, ellenkezőleg, valamint a múltban tettünk, úgy a jövőben is minden tőlünk telhetőt el fogunk követni, hogy iskoláink az állami iskolák mögött a tanítás eredménye szempontjából a nemes verseny érdekében el ne maradjanak.

Azonban a fentebb említettek kötelességünké teszi, hogy iskoláinkban a román tanítási nyelvhez ragaszkodjunk, mert különben nem bírjuk megvalósítani egyházunk magasztos célját, hogy a hazai románság körében az igaz vallásosság, erkölcsösség, testvéri szeretet és a haza összes intézményeihez való hű ragaszkodás ápolója maradjon.

Hazánk ezer éves múltja tanulság arra, hogy az egyház vezetése alatt híveink karöltve az ország többi honpolgárával meg tudták őrizni és védeni a haza fennállását, habár akkor nem voltak még állami népiskolák. Hogy ezután mi fog bekövetkezni, arra az esetre, ha a jövőendő nemzedékek nevelése és a tanítók feletti örökös az egyház irányító befolyása és gondos gyámkodása alól felszabadulna, ha aránytalan fizetéssel és congrua rendezéssel bevitetik a nép két legelső sorban hivatott vezetője, a pap és tanító közé, a féltékenység, irigység és egyenetlenség, ha mindezek által az egyház eddigi befolyása meggyengül: ez iránt nyilatkozunk igen nehéz, mert alapos azon aggodásunk, hogy az egyház irányító befolyásának csökkenése mértékben növekedni fog az ellenkező, a törvényjavaslat által éppenséggel nem óhajtott irányzat.

A tárgyalás alatt lévő javaslat egyházunknak a tannyelv szabad meghatározása iránti jogát lényegesen megszorítja és méltánytalan is, amennyiben azon intézkedés által, mely szerint 50 százalék magyar, vagy magyarul tudó gyermek kedvéért egyházunk iskoláiban tanítási nyelvvül az állam nyelvét határozza meg, oly iskolákban azonban ahol például a román ajkú gyermekek teszik ki az 50 %-ot, a gyermekek anyanyelvét tanítási nyelvvül nem állapítja meg, holott ezt az 1868. évi 38. t.c. értelmében megtennie kötelessége volna.

Az ilyen intézkedések meggyőződésünk szerint nem alkalmasak a gyermekek fogékony elméjébe és szívében a testvéri szeretetet ápolni, a szülőkben pedig az iskola iránt csak ellenszenvet támasztanak, ami semmi esetre sem alkalmas az iskola üdvös céljainak megvalósítására, köztudomásul lévén, hogy az iskola a család támogatása és nevelő közreműködése nélkül eredményt fölmutatni nem képes.

3. Ezúttal nem szándékunk részletesebben kiterjeszkedni a törvényjavaslat azon intézkedéseire, melyek a tanítók iránti fegyelmi eljárást szabályozzák. Főntebb az első (1.) pont b) alpontjában reá mutattunk általánosságban, hogy azok korlátozzák az egyháznak a tanítók és kántortanítók alkalmazása és elmozdítása körül biztosított jogát.

Ezen intézkedések által a tanítók végeredményben kivétnek egyházunk főhatóságának jogköre alól.

Nem hallgathatjuk el azonban a törvényjavaslat azon intézkedéseit, amelyek a tanítói fizetés rendezése alkalmából a kormánynak az egyházak lelkészei, sőt mi több az egyházi főhatóságok fölött discrecionális jogot⁸⁸⁸ helyeznek kilátásba (27., 28. §.). Ezen intézkedések tanítói fizetésrendezés alkalmából a papságot is különböző büntetéseknek, bírságolásoknak, congruaelvónásnak, a hitoktatástól való eltiltásnak teszi ki, holott mindennek ezen törvényben helye nem lehet, eltekintve attól, hogy a papság fölötti minden néven nevezendő rendelkezés legfőképpen a hitoktatást illetően csak az egyházi főhatóságot illelheti meg.

Ez az egyházakkal szemben és különösen azok főhatóságaikkal szemben oly nagy mérvű bizalmatlanság, amelyet azok meg nem érdemeltek, azon óriási áldozatok ellenében, amelyeket a népnevelés érdekében hoztak. Ezt a bizalmatlanságot tőlünk tiszteletteljesen elhárítani kötelességünk.

4. Nem térhetünk hallgatással napirendre a törvényjavaslatnak azon, nézetünk szerint túl szigorú, intézkedései fölött sem, melyeket az iskolaszékek, azok tagjai, a tanítók és a lelkészek ellen megállapítani kíván.

Ezen rendelkezések, azoknak alkalmazása körüli tág hatáskör, igen sok esetben zaklatásokra, súrlódásokra, büntetésekre, ebből támadó elkeseredésre fognak vezetni. Annál inkább, mert hiszen azon eredmény elérésének meghatározására, amely ezen törvényjavaslatnak végcélja látszik lenni, tudni illik, hogy vajon a nem magyar anyanyelvű gyermek az ő életcéljainak megfelelően gondolatait magyarul érthetően ki tudja fejezni (19.§.) egy egyén – legyen az bármily képesített is – elbírálásra nem bírható.

—

Az előadottakat összegezve azt hisszük, hogy kimutattuk mennyire sérelmes ezen törvényjavaslat egyházunknak a fennálló törvényekben a népnevelés körül biztosított jogaira nézve. Sérti ezen javaslat egyházunknak isteni alapítójától nyert jogát és szabadságát a népnevelés körül, mely jogról lemondani, mely szabadságot feláldoznia nem lehet anélkül, hogy egyszersmind létjogosultságáról mondana le, és saját tekintélyét alacsonyítaná le, különösen ezen nehéz időkben, amelyekben fájdalommal tapasztaljuk a minden téren jelentkező felforgató irányzatok érvényesülését.

---

⁸⁸⁸ Olyan jog, amely lehetővé tette gyakorlója számára, hogy saját hatáskörben, belátása szerint intézkedjen.

Tisztelt Képviselőház!

Valljuk mi is a javaslatot betervező Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrral együtt azt az igazságot, hogy minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére, arra, hogy állami segítyt élvezett vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét tartozik kifejleszteni és megerősíteni.

Valljuk ezt az igazságot és fogadjuk, hogy, tekintet nélkül az államsegélyre, ezen cél megvalósítására fogunk törekedni fennhatóságunk alá tartozó iskoláinkban, azonban ezen célra közreműködni csak akkor bírhatunk, ha az iskolák vezetését és a tanítók nevelését, megválasztását, alkalmazását és elmozdítását a kezeinkben hagyják, mert különben az általunk terjesztendő szellemért felelősséget nem vállalhatunk, annál kevésbé az ilyen, az egyházak befolyása alól kivont iskolákból kikerülő jövőző nemzedék szelleme iránt.

Éppen ezért a tárgyalás alatt lévő törvényjavaslatot nem fogadhatjuk el, habár a miniszter úrnak a tanítók anyagi helyzetének javítása érdekében kifejtett buzgóságát elismeréssel üdvözöljük.

Kérjük tehát tiszteletteljesen a Tisztelt Képviselőházat ezen törvényjavaslatot jelen előterjesztésünk értelmében való átdolgozás végett visszaadni kegyeskedjék.

Mély tisztelettel lévén

Balázsfalva, 1907. március hó 8-án

Mihályi Victor gyulafehérvári és fogarasi érsek és metropolita

Radu Demeter nagyváradi görög kath. püspök

Dr. Hossu Vazul lugosi püspök

Georgiu János szamosújvári káptalani kanonok, általános püspöki helynök és egyházmegyei tanfelügyelő

Dr. Szmigelski Victor gyulafehérvári és fogarasi főkáptalani kanonok, főegyházmegyei tanfelügyelő

Nyes Mózes nagyváradi gör. kath. székesegyházi kanonok és egyházmegyei tanfelügyelő

Boros János lugosi káptalani kanonok és egyházmegyei tanfelügyelő

12. A nagysomkúti görögkatolikusok kérvénye, 1907. március 31.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 2

Országgyűlési Levéltár

Képviselőház és nemzetgyűlés

Elnöki és általános iratok

C. XXIII. 3.

1905-1910

(1907)

Tisztelt Országgyűlés!

A nagysomkúti gör. kath. egyház román ajkú hívei 1907. évi március hó 31-én egyházi közgyűlést tartván egyhangúlag elhatározták, hogy a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr által a nem magyar ajkú népiskolákban alkalmazott tanítók fizetésének rendezése tárgyában az országgyűléshez beterjesztett törvényjavaslat ellen, mely tulajdonképpen nemcsak fizetések rendezéséről intézkedik, hanem mélyreható és a nem magyar ajkú népiskoláknak és különösen a nagysomkúti gör. kath. népiskolának, melynek a tannyelvre vonatkozó eddig alaptörvényekben biztosított jogait megtámadja, óvással élnek, és ezen törvényjavaslatok visszautasítása iránt alkotmányos jogaik alapján a jelen kérvényt terjesztik a tisztelt országgyűléshez.

Ezen kérvénynek indokai a következők:

- 1) Ezen törvényjavaslatnak nem csak tartalma és szelleme, hanem indoklása is azt bizonyítja, hogy annak céljai a nem magyar ajkú népiskolákban azoknak fenntartói által az eddigi alaptörvények szerint gyakorolt, az adminisztrációra és a tannyelv megállapítására vonatkozó jogokat eltörölni, ami a nem magyar ajkú honpolgárokra jogfosztást foglal magában.
- 2) Ezen törvényjavaslat célja, a nem magyar ajkú egyházakat és nem magyar ajkú iskolafenntartói testületeket odakényszeríteni, hogy az általuk létesített és sok áldozattal fenntartott népiskolákban mellőzzék vagy legfeljebb elhanyagolják saját anyanyelvük, vallásuk és ősi szokásaik cultiválását, amit a haza jól felfogott érdeke nem kíván, mert az olyan egyének, kik azon szellemben fognak felnevelkedni, hogy

úgy az anyanyelv, valamint a vallás és őseinktől örökölt szokások iránt közömbösek lesznek, nem lehetnek jó hazafiak, mert leginkább az ilyenekből fognak kikerülni azok a könnyelmű emberek, kiknek jelszava szokott lenni: „Ubi bene ibi patria”.⁸⁸⁹

- 3) Az említett törvényjavaslatot pedagógiai szempontból nem vesszük bíráló alá, ezt a szakértőkre bízunk, csak is annyit említünk meg, hogy azon pedagógiai főelvnek, mely világszerte el van ismerve, hogy minden ember annál inkább a gyermekek csakis akkor taníthatók sikeresen, ha a tanítás anyanyelvükön történik, a törvényjavaslat nem felel meg, sőt ezen törvényjavaslat egyenesen ellentétbe helyezkedik ezen pedagógiai elvvel midőn kimondja, hogy a gyermekeknek több tantárgy nem anyanyelvükön, hanem előttük ismeretlen nyelven adassék elő.
- 4) A törvényjavaslat indoklásában felhozott azon érv, hogy azért kell a gyermekeknek több tárgyat magyar nyelven tanulni, mert azáltal alkalom adatik a magyar nyelvnek tanulására, melynek következménye lenne, hogy állampolgári jogait könnyebben érvényesíthetik, nem állja ki a kritikát, mivel nem a polgárok vannak az államért, hanem az állam van a polgárokért és így az állam kötelessége nem csak módot nyújtani, hanem egyúttal megkönnyíteni a polgároknak, hogy mindenki állampolgári jogát anyanyelvén érvényesíthesse és semmi szükség sincsen arra, hogy minden egyes gyermekből filológusok neveltessenek.
- 5) Ezek előre bocsátása után kijelentjük, hogy a görög kath. püspökök által ezen törvényjavaslat ellen az országgyűléshez beterjesztett kérvénynek tartalmát mindenekben elfogadjuk, a románajkú országgyűlési képviselőknek, kik ezen törvényjavaslatot szintén ellenzik, bizalmat szavazunk, és ezen kérvényünknek az országgyűléshez leendő leendő beterjesztése végett Dr. Vajda Sándor országgyűlési képviselő urat tisztelettel felkérjük.

Kelt Nagysomkuton, 1907. március 31-én

13. Tanítói fizetések 1906 december végén

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

ME K 26

721. csomó

1907-XLI-461

---

⁸⁸⁹ Latin kifejezés: Ott a hazám, ahol jól megy a sorom.

K i m u t a t á s

az 1893. évi XXVI. 1.-c alapján kiegészített tanítói fizetésekről és engedélyezett korpótlékokról.

1906. évi decembervégén lévő állapot.

Az iskolák, illetve tanítók jellege	Összeg		Fizetéskiegészítést élvez				Összesen			Első			Második			Összesen		Államsegélyt élvez összesen		
	iskolák	tanítók	600 koronáig		800 koronáig		tanító	Az összes tanítók %?	korona összegben	tanító	korona összegben	korona összegben	tanító	korona összegben	tanító	korona összegben	tanító	korona összegben	tanító	korona összegben
			tanító	korona összegben	tanító	korona összegben														
Községyiek	1.449	3.766	3	1.000	146	178.707	149	-	179.707	304	30.400	557	111.400	861	141.800	1.010	321.507			
Róm. kath.	5.296	8.646	16	2.411	2.774	942.836	2.790	-	945.247	1.577	157.700	2.370	474.000	3.947	631.700	6.731	1.576.947			
Gör. kath.	1.987	1.909	234	64.767	896	307.587	1.130	-	372.354	446	44.600	570	114.000	1.016	158.600	2.146	530.954			
Gör. kel.	1.728	1.932	148	39.130	48	12.646	196	-	51.776	184	18.400	113	22.600	297	41.000	493	92.776			
Ág. hív.ev.	1.331	2.053	3	793	436	140.535	439	-	141.328	282	28.200	660	132.000	942	160.200	1.381	301.528			
Ev. reform.	1.917	2.804	9	2.630	1.059	385.554	1.068	-	388.184	597	59.700	1.368	273.600	1.965	333.300	3.033	721.484			
Unitárius	36	44	1	254	35	16.799	36	-	17.033	9	900	16	3.200	25	4.100	61	21.133			
Izraelita	467	866	-	-	107	31.360	107	-	31.360	159	15.900	294	58.800	453	74.700	560	106.060			
Összesen:	14.211	22.020	414	110.985	5.501	2.016.024	5.915	-	2.127.009	3.558	355.800	5.948	1.189.600	9.506	1.545.400	15.421	3.672			

14. A románok punktuációi

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 20. tétel, 1–2. fólió

Románok punktuációi⁸⁹⁰

1. A tanszabadság elvének megfelelőleg ismertessék el a jog és adassék meg intézményileg a lehetőség arra, hogy a román nép a közoktatás minden fokán a saját nyelvén művelődhessék, úgy az állami és községi, mint az alapítványi és felekezeti tanintézetekben.
2. A vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság megvalósítása céljából biztosíttassék és tartassék tiszteletben úgy egyházi és iskolai, mint alapítványi és belső ügykezelési téren a görög-keleti román egyház autonómiája. Hajtassék végre az 1848. évi XX. t.c.. Bocsásson az állam mindkét román egyház rendelkezésére a többi egyházaknak nyújtott összegekkel arányban álló segélyt, úgy egyházi, mint iskolai célokra.

A hajdudorogi egyházmegyéhez csatolt román községek csatoltassanak vissza a Gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus román egyháztartományhoz és egyáltalában tartassanak tiszteletben ennek összes jogai.

Minden kérdések közelebbi meghatározása az illetékes egyházfőkkel létesítendő megállapodás alapján fog történni.

3. Biztosíttassék a sajtószabadság és szüntessék be a román sajtótermékeknek politikai okokból való üldözése.
4. A román nép faji sajátosságainak és etnikai jellegzetességeinek fenntartása és fejlesztése, valamint társadalmi fejlődésének lehetővé tétele céljából ismertessék el a szabad egyesületi és gyülekezési jog.
5. Ismertessék el a román nemzeti párt szervezkedési és ténykedési szabadsága és szüntettessenek be azon közigazgatási intézkedések, amelyek ezen párt szervezkedési és ténykedési szabadságát gátolni törekednek.

---

⁸⁹⁰ Jelentése: pontjai. A felirat kézzel írottan az utolsó oldalon olvasható. Az iratok között ez a dokumentum kézzel írottan is megtalálható (MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 19. tétel, 1–3. fólió), itt az első oldal tetején: Nacionalisták (Mihályi Tivadar).

6. A románok által tömegesen lakott vidékeken a román nép román nyelven közigazgattassék és vezetessék be azon vidékeken intézményesen a román nyelv a közigazgatási életbe.
7. Ott ahol a románok tömegesen laknak, a járásbíróságnál és törvényszékeknél vitessék be intézményileg a román nyelv használata, fogadtassanak el a román beadványok és okmányok a tárgyalási jegyzőkönyvek román felekkel románul vétessenek föl és a bírói határozatok ezen nyelven adassanak ki. A felső bíróságok kiadványai hiteles román fordításban adassanak ki.
8. Az állam részesítse az egyes román vidékeket abban a gazdasági támogatásban, amelyben a többi vidékeket részesíti és nyújtson az összes román intézménynek aránylagosan oly anyagi segílyt, mint amilyent a nem román intézményeknek is nyújt. Létesíttessen a románok által tömegesen lakott vidéken román tannyelvű gazdasági, ipari és kereskedelmi tanintézeteket és támogassa jóakaratólag a hasontermészetű román intézményeket, valamint a különféle gazdasági törekvéseket.
9. Az állam szüntesse be a románok ellen irányuló telepítési akciót és a tancélokra vagy mintagazdaságok létesítésére nem szükséges állami birtokokat adja el succesive az azon vidéken lakó földműves népnek. Az állami erdők kezelése nemcsak gazdasági, hanem szociális szempontok által is vezetessék. Állami beruházások és intézmények megfelelőleg létesíttessenek a románok által lakott vidékeken is, és egyáltalában vétessenek hathatós figyelembe annak gazdasági érdekei.
10. A románoknak az állam közigazgatási és igazságszolgáltatási tevékenységében való részvétele céljából, valamint azon elv lehető érvényre juttatása céljából, hogy a román nép saját fiai által közigazgattassék intézményileg biztosíttassék, hogy úgy a közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás terén, valamint a többi állami funotiokban (*vélhetően elírás, helyesen funkcióban – K.A.*) is a románok által tömegesen lakott vidékeken románok fognak alkalmaztatni és ezek hiányában csak olyanok, akik hitelesen esetleg egy a célból kiküldött bizottság előtt bizonyíthatni fogják, hogy a román nyelvet szóval és írásban bírja.
11. Biztosíttassék állandó módon a román nemzetnek politikai érvényesülése és befolyása. Ezen célt szem alatt tartva létesíttessék a választjogi [*elírás, helyesen választójogi – K.A.*] reform is.

A román nemzeti párt az általános egyenlő titkosan községenként gyakorlandó választói jog alapján áll. Amennyiben azonban a jelenlegi politikai helyzetben az most keresztül nem vihető, létesít[te]ssék egy oly választójogi reform, amely a választói jogosultság, választói eljárás kerületek beosztása és a választások fölötti bíraskodás tekintetében oly intézkedéseket tartalmaz, melyek kellőképpen és állandóan biztosítsák azt, hogy Magyarország képviselőházába küldendő képviselők legalább egyhatod része románok legyenek.

15. Törvényjavaslat a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól és azok tanítóinak járandóságairól, 1907. január 25.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

ME K 26

721. csomó

1907-XLI-461

Magyar Királyi Miniszterelnök

461 szám érkezett I/25 1907

Tárgy:

A kultuszminiszter megküldi a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól és azok tanítóinak járandóságairól szóló törvényjavaslatot

Ezen törvényjavaslat szerint a községek és hitfelekezetek rendes tanítóinak alapfizetése azon lakbérosztály szerint, melybe az illető község sorozva van: 1200, 1100 és 1000 K. A segédtanítók 800 K tiszteletdíjban részesülnek.

A rendes tanítóknak ezenkívül természetbeni lakás vagy 200 K lakpénz és kórpótlék jár, mely kitesz:

5 év után 200 K-t

10 év után további 200 K-t

15 év után további 100 K-t

20 év után további 100 K-t

25 év után további 200 K-t

30 év után további 200 K-t

A közoktatásügyi miniszter ezenkívül még kiváló érdemek jutalmazására évi 200 K fizetés természetével bíró pótlékot engedélyezhet.

Az elemi népiskolákhoz csak rendes tanítói állások rendszeresíthetők és a tanítói állások csak érvényes tanítói oklevéllel bíró egyénekkel tölthetők be.

Az iskolafenntartók rendes tanítóik járandóságait 3 éven belül fenti legcsekélyebb összegig kiegészíteni kötelesek. Amennyiben erre képtelene, a hiány állami segély útján pótoltatik.

Jogában áll az iskolafenntartónak az államsegéllyel kiegészített tanítói javadalmazást az állami tanítók fizetése arányában saját erejéből felemelni, anélkül, hogy ennek következtében a már megállapított államsegély megvonható vagy leszállítható lenne.

Minden iskolán, kívül és a tantermekben a magyar címer, a tantermekben magyar történelmi képek alkalmazandók, nemzeti ünnepeken pedig a magyar zászló kitűzendő.

Az egyházközségek oktatási nyelvüül vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét állapíthatják meg, a nem magyar tannyelvű iskolákban azonban a magyar nyelv oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek azt írásban és szóval életcéljainak megfelelően elsajátíthassa.

Nem magyar tannyelvű iskolák államsegélyben csak úgy részesülhetnek, ha bizonyos a miniszter által engedélyezett tan- és olvasókönyveket használnak és bizonyos tantárgyakat magyar nyelven tanítatnak.

Ha az állam a tanítói fizetés kiegészítéséhez 200 K-t meghaladó államsegéllyel járul, a tanító alkalmazása a közoktatásügyi miniszter jóváhagyásától függ, ha pedig az állam a tanítói állás alapfizetéséhez a fizetés felénél nagyobb fizetés kiegészítési államsegéllyel járul, ezen állásra a tanítót a közoktatásügyi miniszter nevezi ki.

A miniszter minden tanító ellen fegyelmi eljárást rendelhet el, ha a magyar nyelv tanítása, vagy az engedélyezett tankönyvek használata tekintetében fennálló kötelességei ellen vét, államellenes irányt követ, hitfelekezetek, társadalmi osztályok stb. ellen izgat, kivándorlási ügyekkel foglalkozik.

Az olyan nem állami iskolát, melynek tanítója ezen okokból elmozdított, a miniszter megszüntetheti és helyébe állami iskolát állíthat.

Ha kiderül, hogy ilyféle hibákban valamely nem állami hatóság, melynek rendelkező joga több népiskolára kiterjed, cselekvőleg részes, a miniszter az illető hatóság alatt álló összes iskolákat megvizsgáltathatja, az illető iskoláktól az államsegélyt megvonhatja, azokat bezárathatja, ismétlés esetén megszűnik az illető iskolafenntartónak az a joga, hogy ugyanabban a polgári községben iskolát állíthasson. Ha a felsorolt hibákban a lelkes is részes, tőle a kongrua kiegészítés megvonható.

Ha bármilyen jellegű népiskolánál alkalmazott tanítónő más helyre férjhez megy, állásáról lemondottnak tekintendő.

-

Ami ezen törvényjavaslat pénzügyi eredményét illeti, ez az indoklásba még nem volt bevehető, miután az ide vonatkozólag a statisztikai hivatal által készítendő munkálat csak február elején készül el.

A minisztertanács f. év II. 19-én
tartott ülésében tárgyalatván, jelen ügyirat

16. Alexander Brosch von Aarenau Alexandru Vaida-Voevodnak, 1907. május 10.

ANIC, fond Alexandru Vaida Voevod, dosar nr. 7.⁸⁹¹

1907. május 10.

Alexander Brosch von Aarenau levele Alexandru Vaida-Voevodnak: biztosítja levelében, hogy a trónörökös budapesti jelenléte a politikai álláspontjukon nem változtat. Ösztönzi a kapcsolat további fenntartására.

Előkelő, igen tisztelt doktor úr!

Időközben biztos megkapta az értesítést arról, hogy levelét kézbesítették nekem. Az átvétel elhúzódott, tekintettel arra, hogy néhány napig el voltam utazva. Kérem ne aggódjon, Bécsbe levelet küldeni körülményes, de annál nehezebb az Ön címére levelet eljuttatni.

Ebben a hónapban két olyan botrány is volt, amely közfelháborodást eredményezett. Súlyosbította a helyzetet, hogy mindez Őfelsége megkoronázásának évfordulóján történt.

H.⁸⁹² jelenléte Pesten biztos több megjegyzést fog eredményezni, kérem magyarázza el az ön honfitársainak, hogy ez a helyzet nem változtat és bízzanak továbbra is abban,

⁸⁹¹ A levél német nyelven közölve volt Vaida-Voevod visszaemlékezéseiben, de közölte Liviu Maior is *Alexandru Vaida Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)* című könyvében (Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1993, 137.). Jelen fordítás tőlem (K.A.) származik.

⁸⁹² Feltételezhetően Hodža.

hogy előbb-utóbb egy szebb jövő köszönt rájuk. Hasonló, rágalmazó újságcikkek jelentek már meg csalétekként H.-al kapcsolatosan. Azonban ezek mindeddig sikertelenek voltak.

Van tudomása arról, hogy hol tartózkodik Popovici professzor? Hálás lennék, ha pontosan megtudnám, mert nem szeretnék jó hírekkel teli leveleket küldeni neki az általam ismert külföldi címére.

Tisztelt doktor úr, kívánom, hogy továbbra is elkötelezett legyen a nehéz harcaiban a nagy Birodalom érdekében és ne hagyjon fel hazafias politikai tevékenységével. Szívélyes üdvözzel, maradok az ön alázatos támogatója,

Carl

17. Vaida-Voevod verse

A Voevod által felolvasott vers a Magyarország című újság 1907. április 10-ei számában (XIV. évf. 86. sz. 2.)

A magyarok

Gézungúz nép valátok kezdet óta
Azt sem tudjátok, honnan jöttetek,
Csak annyi áll, hogy ennek a hazának
Ádáz ördögivé lettetek.

Tíz átkos század óta élősködtök
Mint vérszomjas poloskák e hazán
És sokat túrt, de semmit sem felejtett
Mert „czine mintye” a román.

Óh, rabló csorda! Egyedül e honban
Te tönkrementél volna szaporán,
Hisz török testvéred ellen ki védett?
A hű oláh szív, Hunyadi csupán.

És azóta kérkedel vele kevélyen,
 De népét szidod gyáván, s ostobán,
 Rég tűri mindezt, de el ne felejtsd ám,
 Hogy „czine mintye” a román!

Megunván a magyar fajt szaporítani,
 S üdíteni másnak elfajult vérét,
 A román nép is feleszméle végre
 S felismeré tulajdon nemzetét.

Azóta már hiába kiabáltok,
 S gyalázzátok e népet magyarán,
 Mert büszke őseire s származását
 Most: „czine mintye” a román!

Hiába hős honvédek Iancu ellen,
 Hiába hős tyukászok vittanak,
 Turini szent Kossuth s Hatvani végre,
 Esküszegéshez folyamodtanak.

Esküszegést bosszult meg Iancu népe,
 Esküszegést bosszult meg a mokány,
 Mert békés nép, de védelmezi jogát
 És: „czine mintye” a román.

Hiába minden, minden ... el fogsz veszni
 Jogtipró ázsiai söpredék!
 Hiába alkudozol Isteneddel,
 Hogy: „őseid jövőd megbühödék.”

Ők saját bűnükért bűnhődtek akkor,
 Te vétkezel e század hajnalán,
 És feltámasztod botorul a bosszút,
 Mert: „czine mintye” a román!

18. Urbán Iván János aradi főispán Jankovich Béla VKM-miniszternek, 1913. november 21.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 56. tétel, 1–2. fólió

Urbán Iván János aradi főispán levele Jankovich Béla közoktatásügyi miniszternek Goldis László beszédével kapcsolatosan

Másolat⁸⁹³

Arad vármegye és Arad szab. kir. város főispánjától. 87/1913 f.e. biz. Bizalmas saját kezéhez. Közoktatásügyi Miniszter Úr! Folyó évi április hó 30-án kelt 79182 biz. számú rendeletére Antonescu színtársulatának aradi működéséről a következőket jelentem. Nagyméltóságodnak: 1913 évi október hó 27-én érkezett Aradra Antonescu Viktor bukaresti román színigazgató, Antonescu Mária, Brezeanu János, Gicurescu Mária, Costescu Szilárd, Georgescu Tivadar, Georgián János, Jonescu Zsófia, Malcociu Viktor, Marculescu Konstantin, Rudeánu Zina és Sterescu Elvira, román színészekből álló társulatával, hogy a Nagyméltóságod 28873/913 sz. engedélye alapján Aradon román nyelvű színelőadásokat tarthasson. A városi színügyi bizottság engedélye folytán Szendrey Mihály színigazgató beleegyezésével Antonsecu Viktor az engedélyt megkapta és az aradi nemzeti színházban 1913. október hó 28, 29 és 30-án este a csatolt színlapon hirdetett román nyelvű színdarabokat adatta elő. A színdaraboknak semmiféle nemzetiségi, politikai vonatkozásuk, terük nem volt. 1913 október 27-én délben Aradra érkezett társulatot a vasútnál néhány aradi és vidéki ember élén Goldis László gör. kel. román szentszéki titkár fogadta, kinek üdvözlő beszéde közönséges udvarias üdvözlő kijelentésekből állott. 1913 október 30-án este a színelőadás megkezdte előtt a színpadon megjelent Antonescu Viktor igazgató, és búcsúbeszédében köszönetet mondott polgármester úrnak azért, hogy a színházat a társulatnak átengedte, Szendrey Mihály színigazgatónak és társulatának a szívélyes kalauzolásért, a magyar és a román közösségnek azon támogatásért, mellyel a 3 estét neki és társulatának feledhetlenné tette. Ezen előadás után a közönség nagyobbik része átment a „Fehér-kereszt” téli kertjébe, ahol rögtönzött bankettet rendeztek a távozó színészek tiszteletére. A közönség bevonulása alkalmával a Fehérkeresztben cigány zenekar a román nemzeti himnuszt /: Desteapta te Romane - Ébredj román :/ és a szinajai nótát játszotta. A

⁸⁹³ Az irat hátoldalán kézzel írva: Goldis toastja

vacsora közben elsőnek Goldis László szentszéki titkár állott fel és köszöntőjében a következőket mondotta el. A bukaresti román színtársulatnak Aradon eltöltött három estéje az aradi és vidéki románságnak a büszkeség és lelki gyönyör feledhetetlen estéi lesznek, magának a társulatnak magyar földön való szereplése pedig a román művészi kultúra diadala marad. Nemrégiben még Románia hadseregét mozgósította és egy birodalom hajolt meg előtte, most pedig más irányban a kultúráját mozgósította, és íme megnyíltak előtte az idegen kultúra kapui. Adja az ég, hogy a kettős diadal a románokat a végleges diadalhoz vezesse. Élteti a társulatot és ígéri, hogy a románság mindig hálásan fog emlékezni reá és magas nívón álló művészetére. Ezután Antonescu Viktor válaszolt: Volt a régi rómaiaknak egy érdekes szokásuk az, hogy mielőtt valamely nép vagy ország meghódítására indultak volna, a hadvezérek költőket, festőket és énekeseket vettek maguk mellé, akik költeményekben és dalokban örökítették meg diadalukat. Midőn szerény társulatának eddigi sikereit szemléli, eszébe jut a római szokás és úgy érzi, hogy neki gondoskodni kellett volna egy ilyen kísérletről. Ha nem tette meg az idén, reméli, hogy talán jövőre újra lesz szerencséje a lelkes Erdélyi /: Romániában minden magyarországi románt erdélyinek hívnak:/ románsághoz, amikor elhozza magával az írók, művészek és énekesek karát is. Addig is éljen a lelkes aradi közönség, mely bennük még inkább megerősítette a románság jövőjébe vetett hitet és az érte való kulturális küzdelem erejét. A viszontlátásra. Éjfél után 2 óra körül Ardelean Demeter /: Maki :/ gyulavarsándi jegyző mondott rövid felköszöntőt, ki előzőleg Popescu Tódor magyarádi és Márkus János gyulai ügyvédjelölt társaságában mulatott. Szerinte a mai diadal napján joga van szót emelni a vezérkaron kívül a közlegénységnek is, amely szokás szerint követi és követni fogja a hazai románság vezérkarát. Utána dr. Pop C. István emelt szót. Azt mondja, hogy megmagyarazza Ardelean jegyző szavait a román kultúra romániai képviselőinek. Íme oda jutottak már a románok, hogy azok is, akik közvetve, vagy közvetlenül ezen ország tisztviselői, nyíltan bevallják, hogy a hazai románság vezéreit ismerjék el a maguk vezéreinek, azaz lehullottak a hazai románság fiaik között a válaszfalak, egyek mindannyian hitben és reménykedésben. Kétségtelen, hogy ezen egységhez a román kultúra papjai és különösen a papnői járultak hozzá elsősorban. Élteti a román kultúra papnőit és híveiket. Ezután Marculescu C. román színész mondott néhány szót. Köszönetet mond kartársnői nevében, s azt mondja, hogy úgy ő, mint társnői hívek maradnak azon meggyőződésbeli tradícióhoz, hogy a románság diadalát a kultúra fegyvereivel biztosítják. Ezek után dr. Bontescu Viktor szászvárosi ügyvéd beszél a román kultúra hanyatlásáról, melyet hol drámai, hol víg jelenetek tarkítanak, amilyen volt a románok sorsa. E fázisokban az kétségtelen bizonyosság maradt egy az, hogy a románság kultúrája mind közelebb jutott a

művelt Nyugat kultúrájához, melynek ma már-már nem alárendeltje, nem provinciája, hanem versenytársa. A népek nagy versenyében ért román kultúra egységéért minden irányban és tekintetben való diadalára emeli poharát. A vacsora alatt Papp György gimnáziumi tanár, Janku Aurél zaránci Popescu Miklós pécskai lelkészek és Grandináriu Miklós papnövendék népies szülő énekszámai és Tokonicza János simándi tanító komikus szavalata szórakoztatta a jelenlévőket. Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását. Arad, 1913 évi november hó 21-én Urbán s.k. főispán.

19. Urbán Iván János aradi főispán Tisza István miniszterelnöknek, 1913. december 6.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 55/b. tétel, 1. fólió

Urbán Iván János aradi főispán levele Tisza István miniszterelnöknek Goldis László beszédével kapcsolatosan⁸⁹⁴

Kegyelmes Uram!

Igen tisztelt barátom!

A román színtársulatnak aradi szereplésére és Goldis Lászlónak elmondott beszédére vonatkozólag folyó hó 4-én hozzám intézett nagybecsű soraidra, a mellékelt lappéldányt van szerencsém azon jelentésem kapcsán bemutatni, hogy a színtársulat aradi működéséről írt cikkek, mint azt a csatolt magyar szövegű tartalomjegyzék is mutatja, elég magyarelles kitételekkel rendelkeznek.

Goldis Lászlónak a színtársulat ünneplésére rendezett társasvacsorán elmondott rövid pohárköszöntője, melynek szövegét a jegyzék végén közlöm, szintén meglehető fajszeretetről és a román testvérekkel való szoros együttérzésről tesz tanúságot.

Ezen pohárköszöntő értesülesem szerint a Romanulnak október hó 30-án kiadott számában jelent meg, mely lappéldányt azonban beszerezni nem sikerült.⁸⁹⁵

⁸⁹⁴ A levél hátoldalára kézzel írva: Román színészek

⁸⁹⁵ A *Románul* című lapnak október 31-ei száma megtalálható az iratok között (44.a/5. doboz, 18. csomó, 54. tétel, 1-6. fólió). A lapban az Ultima reprezentáție a trupeii Antonescu (Antonescu csapatának utolsó fellépése) cím alatt jelent meg cikk az színtársulat aradi tartózkodásáról és fellépéséről. A 44.a/5. doboz, 18. csomó, 55/a tétel, 1-2. fóliója egy jelentést tartalmaz arról, hogy ennek az ügynek a kapcsán melyek a lapszámnak az „érdekességei”. A fent említett cikkről a következőket írja: „A cikkben a három estén át előadott színdarabokat említi fel, és dicsőséggel emlékszik meg az elért sikerekről és arról, hogy a román nemzetnek a színműirodalom iránt mily nagy érzéke van. A cikk végén aztán röviden mondja el a bankett lefolyását, amelyen Antonescu

Nevezettnek azon beszéde, melynek tartalmáról Jankovichnak tettem jelentést, a helyi magyar és román napilapokban közölve nem lett.

Kiváló tisztelet őszinte nyilvánítása mellett szívélyesen üdvözöl

Arad, 1913 évi december hó 6-án

igaz híved és barátod

Urbán

főispán

20. Ioan Ignatie Papp Tisza Istvánnak, 1913. december 11.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 57. tétel, 1–3. fólió

Ioan Ignatie Papp (Papp I. János) aradi ortodox püspök levele Tisza Istvánnak⁸⁹⁶

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságod f. hó 3-án kelt magas sorai következtében siettem felhívni Goldis László szentszéki titkárnak figyelmét azon kegyes figyelmeztetésére, hogy a romániai színésztársaság színelőadásai alkalmával egy a velem közölt szövegű toasztot tartotta volna, amire nevezett titkár a következő választ adta:

„F.é. október 30-án a Fehér-kereszt” étteremében a román színtársulat tagjait igen rövid beszéddel üdvözöltem. E beszédben rámutattam arra, hogy ez év nagy szerencsét hozott az egész román fajnak. A nyáron Románia mozgósított hadserege előtt meghajolt egy nagy ország, most pedig a román kultúra előtt megnyíltak a magyar kultúra kapui, azaz az aradi színház. E jelek a román faj életerejét bizonyítják. Reméljük, hogy küzdelmeikben a románok ezentúl is győzedelmeskedni fognak.

---

színdirektor köszönetét fejezi ki Varjassy Lajos polgármester úrnak és Szendrey igazgató úrnak irántuk tanúsított jóakarataért. Végül pedig Goldis emelkedett szólásra mondván: hogy három napi itt lét után az egész város szimpátiával és örömmel van eltelve a román színtársulat iránt, amely távozóban van, hogy a többieket is meglátogassa, akik még várják. Ma a művészek a püspök Óméltóságánál hivatalosak ebéden, aki végtelen örömeinek adott kifejezést, hogy boldog lehetett házában fogadni a románi (feltételezhetően Románia – K.A.) legnevesebb művészeit. A színtársulat aradi működésének ünneplésére az aradi Fehérkereszt szálloda helyiségében rendezett társasvacsorán Goldis László szentszéki titkár a következő pohárköszöntőt mondta el, ami a Romanul október hó 30-iki számában jelent meg: »Örvendünk azon, hogy a román kultúra zászlóját kitűzték önök a magyar kultúra várának fokára és meghódították, erre a hódításra emelem poharamat.«”

⁸⁹⁶ A levél utolsó lapjára kézzel írva: Goldis László aradi toast

Megbotránkozással látom most, hogy valamely rosszakaratú besúgó azt akarja elhíttetni, hogy én a nagy ország alatt, amely Románia előtt meghajolt, a mi monarchiánkat értettem illetve értetni céloztam volna. Ilyen ostobaságot ki kell magamnak kérnem. Én csakis Bulgáriára gondoltam, amint nem is gondolhattam másra, hiszen Románia a mi monarchiánkkal barátságában és szövetségben volt akkor is, mint most. Micsoda értelmetlenség lett volna tehát azt mondani, hogy a mi monarchiánk meghajolt Románia előtt? Ilyen ostobaságot nem mondtam és ilyenre nem is gondolhattam.

Kifejezést adtam továbbá azon reményemnek, hogy küzdelmeikben a románok ezentúl is győzedelmeskedni fognak. A leghatározottabban tiltakoznom kell azonban az ellen, hogy valaki reám kenje a megbotránkoztató gyanúsítást illetve vádat, mintha ezen szavaim a legcsekélyebb hazafiatlanságot tartalmazhatnák.

Több, mint húsz éve veszek részt román mozgalmakban és államunk politikai életében. Végig küzdöttem, mint képviselőjelölt két igen szenvedélyes választási harcot, négy évig voltam országgyűlési képviselő, de soha senki egyszer sem bizonyíthatta reám, hogy vétettem volna az állam ellen, vagy a hazafiság ellen. Szeretem nyelvemet, nemzetemet és egyházamat és teljes lelkemből és minden erőmből működtem ezeknek javáért és jogaiért, de működésemben soha az állam ellen nem vétettem s hazafias kötelességemet meg nem sértettem. Ezt bizonyíthatom összes nyilvános szereplésemmel, országgyűlési beszédeimmal, cikkeimmal, könyveimmal, sőt bebizonyíthatom, hogy mindig az egyetértést hirdettem s többször egész nyíltan kifejezést adtam azon meggyőződésnek, hogy a magyar és a román nép létérdekei teljesen azonosok s a két nép egymásra utalva teljes harmóniában kell, hogy közös boldogságukért küzdjenek.

Húsz éves nyilvános szereplésem azon célt szolgálja, hogy e nagy igazságot végre a magyarság is, a románság is megértse, s amikor a románok küzdelmeiről szólottam, ezzel azon reményemre céloztam, hogy végre a harmónia a két nép között helyre fog állni és akkor a magyarországi románok jogos és méltányos kívánságai, amelynek teljesítéséért működtem, végre kielégítettnek fognak.

Nyelvem, nemzetem és egyházam iránt érzett szeretetemet mindig összhangba hoztam hazám iránt tartozó kötelességeimmel, amelyeket soha sem tartottam és nem tartom kevésbé fontosaknak vagy kevésbé szenteknek.

Felháborodással utasítom tehát vissza a vádat, mintha én az állam vagy a hazafiasság ellen vétettem, avagy véteni céloztam volna akkor, amidőn f. év október 30-án rövid beszédben üdvözöltem Aradon a romániai színtársulatot.”⁸⁹⁷

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Arad, 1913 évi december hó 11-én.

Papp I. János aradi püspök

21. A „Vajda-ügy”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

ME K 26

725. cs.

1907-XLI-3146

1907-XLI-3207

Vajda román nemzetiségi képviselőnek a magyar képviselőház ülésterméből történt eltávolítása alkalmából a bukaresti diákok részéről tartandó demonstráció tárgyában

Külügyminisztérium

Tárgy:

Bukaresti követség jelentését Vajda képviselő esetére vonatkozólag közli a Külügyminisztérium

Miniszterelnök úr ő mna⁸⁹⁸ a jelentést elolvasván és láttamozván, lássa kel. kiadó ezen jelentésnek a külügyminisztériumba leendő visszaküldése végett, azután ad acta

Bpest, 907. VI. 22

⁸⁹⁷ Érdekeség, hogy a *Românul* című lapnak október 31-ei számának 3. oldalán *Telegraful Român* cím alatt Goldis László szemrehányásokat tesz a lap szerkesztőségének – az erről készült jelentés olvasható a MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 55/a tétel, 1–2. fólióin – , mert az a nemzeti érdekek rovására politizál, s figyelmeztet, hogy miután a lap alapítója Saguna András püspök sem szorgalmazta a „nemzeti érdekek tiprását”, tartózkodjanak mindennemű politikai cikk írásától, mert amennyiben nem teszik ezt, ő maga fogja cikkeiket minden lehetséges fórumon kritizálni.

⁸⁹⁸ Valószínűleg elírás és a nma. (nagyméltósága) rövidítésnek kellene itt állnia.

Tárgy:

Közös külügyminiszter közli, hogy a Vajda-ügyben Bukarestben tervezett tiltakozó gyűlést elhalasztották.

Követi jelentés, amely miniszterelnök úr ő mna [sic!] által elolvastatott és láttamoztatott pro domo másolandó, azután a közös külügyminisztériumnak visszaküldendő, jelen iktatvány pedig az iratok közé megy.

Bpest, 1907. jún. 25.

Nr. 766.

Nr. 33.

Seiner Excellenz dem Herrn kön.
ungarn. Ministerpräsidenten zur gefäl-
lingen Einsicht gegen seinerzeitigen
geneigten Rückschluss.

Wien, am 22 Juni 1907.

Wom k. und k. Ministerium des Aeussern:

CALL m.p.

Sinaja, 17. Juni 1907.

Laurenz Graf Szapáry

Vertagung der Protestversammlung
in der Angelegenheit Vajda

Másolat

Nr. 33.

Sinaja, 17. Juni 1907.

Hochwohlgeborenen Freiherr

Im Verfolge meines ergebensten Berichtes vom 14. d.M. Nr. 32 B. beehre ich mich Euer Excellenz ergebenst zu melden dass die für gestern in Bukarest einberufene

Protestversammlung in Angelegenheit des ungarischen Abgeordneten Vajda, nicht stattgefunden hat.

Am Samstag den 15. d.M. Nachmittag ist ein Cirenlare des organisirenden Comité's veröffentlicht worden, in welchem mitgetheilt wird, dass betreffs Vajda in Budapest Beratungen im Zuge sind, welche die Studenten veranlassten sich in dieser Frage eine Reserve aufzuerlegen und die Versammlung zu vertagen.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht

L. SZAPÁRY m.p.

Seiner Excellenz

Freiherrn von A E H R E N T H A L

etc. etc. etc.

766. sz.

A magyar király miniszterelnöke Őxelenciájának megtekintésre és a maga idejében történő következtetés levonására

Bécs, 1907. június 22-én

A Császári és Királyi Külügyminisztériumtól

Sinaia, 1907. június 17.

Szapáry Lőrinc gróf

A Vajda-ügyben meghirdetett tiltakozó gyűlés elnapolása

33. sz.

Sinaia, 1907. június

17.

Méltóságos Báró Úr!

Május 14-i 32. B számú legalázatosabb jelentésem folyamánként tiszteletteljesen jelentem Őxelenciájának, hogy a tegnapi napra Bukarestbe Vajda magyar képviselő ügyében összehívott tiltakozó gyűlést nem tartották meg.

Május 15-én, szombaton délután a szervező bizottság egy körlevelet hozott nyilvánosságra, melyben tudatják, hogy Vajda ügyében Budapesten tanácskozások folynak. Ezek arra készítették a diákokat, hogy a kérdéses ügyben várakozó álláspontra helyezkedjenek és a gyűlést elnapolják.

Őxelenciájának legmélyebb tiszteletem kifejezése mellett

L. Szapáry
 m.p. (manu propria)
 Őexelenciájának
 báró Aehrenthalnak

22. Makó város törvényhatósági bizottságának levele a Képviselőháznak Temes vármegye kormányhoz küldött feliratának támogatása tárgyában, 1907. február 22.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 2

Országgyűlési Levéltár

Képviselőház és nemzetgyűlés

Elnöki és általános iratok

A. XXIII. 3.

1905-1910

(1907)

1824/1907. al.

Mélyen tisztelt Képviselőház!⁸⁹⁹

A magyar nyelvnek a népiskolákban való kötelező tanítását az 1879. évi XVIII. tc. rendeli el. Hogy miképpen lett ez a törvény végrehajtva, s hogy minő eredménye mutatkozik napjainkban a közel harminc éve meghozott törvénynek, azt a nemzetiségi vármegyékben észlelhető desolált⁹⁰⁰ állapotok élénken illusztrálják.

A remény, mely az idézett törvény alkotásához fűződött nem vált be, s ennek meghiúsulását azon kormányzati politikában kell keresnünk, amely a túlkapások ellen nem bírt, vagy nem akart a szükséges eréllyel fellépni. Sőt a várt hatással ellenkező eredményt észlelhetni nem egy helyütt. Sajtó és társadalom egyhangúan konstatálja a magyarság térvesztését számos vármegyében, s keserű lemondással állapítja meg a lassú átalakulást, amely a hajdan magyar községek nyelvének és vallásának elhagyásában

⁸⁹⁹ Ugyanilyen jellegű levelet írt a képviselőháznak 2295/1907 szám alatt Vas vármegye is. Ugyancsak az Elnöki és általános iratok között található.

⁹⁰⁰ Elhanyagolt, lepusztult, vígasztalan.

nyilvánul meg. A baj orvoslása következetes és kitartó munkát igényel. S ez a munka egyaránt kötelező törvényhozásra, társadalomra nézve.

Temesvármegye közönsége a képviselőházhoz intézett feliratában rámutat arra a romboló hatásra, amelyet a kizárólagosan idegen nyelvű, a magyar nyelvet kizáró elemi népiskolák visznek véghez, amelyek a felekezeti autonómia védelme alatt bántatlanul terjesztik a kórt, amely lassú, de biztos módon ássa alá a magyar nemzeti állam alapját.

Feliratában a tanítóképzők nyelvének megváltoztatását, illetve a magyar nyelv kizárólagosságát hangsúlyozza, mert ez nélkülözhetetlen feltétele az 1879. évi XVIII. tc. végrehajthatóságának. Követeli a tanítóképzők hallgatóinak nyelvképességére nézve a szigorú vizsgálatot, a meg nem bízható tanítóknak állami iskoláknál való alkalmazását, a háromszoros eredménytelenül megintett felekezeti iskola azonnal való bezárását, államellenes viselkedés esetében az államsegély megvonását. Mind oly dolgok ezek, amiket helyesléssel fogad a törvényhatóság, s amiknek megvalósításától évtizedek elmaradt sikerének bekövetkezését várja. Kétségtelen az, hogy a reformok megvalósítása, miután a nemzeti állam megerősödését vannak hivatva eszközölni, vehemens ellenállást fog belső ellenségeinknél előidézni, azonban a nemzet létérdeke oly szoros összefüggésben van velük, hogy e téren nem lehet megalkuvásnak sem meghátrálásnak helye.

Az iskola nagy erő, s a hivatásától áthatott, azt értő tanító kezében nagy hatalom van. Amily üdvös hatást érhet el a nemzete jövőjéért lelkesülő magyar néptanító, épp annyi kárt okozhat ugyanazon fegyverekkel az ellenkező célokért hevülő, idegen ajkú tanító.

Vármegyénkben, hol a nemzetiségek elenyésző kisebbséget alkotnak a magyarsággal szemben, legélénkebb tanúbizonyosságát látjuk a felállított tétel igazságának. Magyar községek szoros szomszédságában élő, velük naponta érintkező nemzetiségi nyelvi tekintetben rideg következetességgel megmarad nemzetiségnek, sem szükségét, sem vágyat nem érezve, hogy az államhatalom nyelvét megismerje. Ezen cseppet sem üdvös állapot okozóját és fenntartóját joggal látjuk a szorosan elzárt, felekezeti, nemzetiségi iskolákban, miknek a mai helyzetükben való meghagyását a nemzet kitűzött céljaival merev ellentétben állónak tartjuk.

Makó, 1907. évi február hó 22.

Tormay
h főjegyző

23. Szeged sz. kir. város törvényhatósági bizottságának levele a Képviselőháznak Temes vármegye kormányhoz küldött feliratának támogatása tárgyában, 1907. február 20.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 2

Országgyűlési Levéltár

Képviselőház és nemzetgyűlés

Elnöki és általános iratok

A. XXIII. 3.

1905-1910

(1907)

Szeged szab. kir. város törvényhatósági bizottságától

106/1907 Kgy. Szám.

Mélyen tisztelt Képviselőház!

Temesvármegye közönsége 1906. évi december hó 22-én tartott rendkívüli közgyűléséből 1880 sz. a. a mélyen tisztelt Képviselőházhhoz, valamint a m. kir. Kormányhoz feliratot intézett az iránt, hogy a tanítóképzőkben az állam nyelve és a nemzeti szellem az őt illető uralmat elfoglalja; mindezen képzőkben a tannyelv valahára kizárólag magyar legyen; a magyar nyelv tanítására valóban meglévő képességről csak komolyan vett és szigorú vizsgálat alapján legyen bizonyítvány kiállítható; a hazafiság tekintetében megbízható nem magyar ajkú tanítók állami iskoláknál alkalmaztassanak, főleg a volt határőrvidéken; továbbá oly törvény alkottassék, mely a háromszor eredménytelenül megintett felekezeti iskola azonnal való bezárását kötelezően előírja; végül a hitfelekezeti tanító államellenes irányú viselkedése miatti eljárás jövőre az állami fizetés kiegészítéssel kapcsolatosan ahhoz a feltételhez köttessék, hogy a magyar nyelv tanításában és a hazafiasságban megfelelőtlennek és megbízhatatlannak bizonyult tanítótól az államsegély is azonnal megvonandó legyen.

Temesvármegye közönsége most említett feliratát pártolás végett Szeged szab. kir. város törvényhatósági bizottságának is megküldvén, azt mai napon tartott rendes közgyűlésünkben beható megvitatás tárgyává tettük és ugyanazt hazafias és helyes indokainál fogva egész terjedelmében magunkévá tettük.

Kérjük a mélyen tisztelt Képviselőházat, miszerint Temes vármegye közönségének többször említett feliratát magas figyelmére méltatni szíveskedjék.

Kik is egyébiránt hazafias üdvözlötünk nyilvánítása mellett vagyunk

Szeged szab. kir. város törvényhatósági bizottságának 1907. évi február hó 20-án tartott rendes közgyűlésében

Dr. Lázár György

polgármester

24. Az erdélyrészi (szász) evangélikus egyház beadványa, 1907. március 10.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

ME K 26

721. csomó

1907-XLI-461

Magyarország erdélyi részeiben lévő ág. hitv. ev. országos egyház országos konzisztóriumának beadványa a nem állami tanítókról szóló törvényjavaslat ellen

Kultuszminiszternek

A Magyarország erdélyi részeiben lévő ág. hitv. ev. egyház konzisztóriuma folyó évi március hó 4-én, 664 szám alatt előterjesztéssel járult az öszkormányhoz, amelyben a nem állami tanítókról szóló törvényjavaslat ellen ünnepélyesen tiltakozik.

A konzisztórium ezen előterjesztését van szerencsém szíves tudomásul ./- alatt Minisztériumodnak rendelkezésére bocsátani.

Bpest 907 III 10

25. Bethlen István Tisza Istvánnak

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 22. tétel, 1–2. fólió

Bethlen István levele Tisza Istvánnak a románokkal való tárgyalások ügyében

Kedves István!

Köszönöm szíves leveledet, amelyben közlöd, hogy hajlandó vagy a románokkal folytatott megbeszélésekre vonatkozó bizalmas közléseket tenni.

Nagyon jól tudod, hogy nem tartozom azok közé, akik a politikai ellentéteket beleviszik a privát életbe, sőt ellenkezőleg két kézzel ragadok meg minden alkalmat arra, hogy olyan kérdésekben, amelyekben egyetértek, más párton lévőkkel közreműködjék, és őket abban, amit helyeslek, támogassam. Áll ez első sorban minden olyan kérdésre, amely Erdélyt érdekli, ahol legjobban szeretném, ha minden pártpolitikát ki lehetne kapcsolni.

Ezeknek dacára kötelességemnek tartom, nehogy félreértés forogjon fönn, mielőtt találkozoznánk veled közölni, hogy a román kérdésben tanúsított magatartásodat leghatározottabban helytelenítem, a kérdéseknek paktumszerű, vagy ha neked jobban tetszik megbeszélések és kimagyarázások útján való kezelését legnagyobb mértékben elítélem, és épp ezért ezen akció eredményeivel szemben a szabad kezet magamnak fenntartom.

Ha tehát ennek dacára hajlandó vagy velem a kérdést megbeszélni, én természetesen teljes diszkrécióra leszek kötelezve, de arra nem, hogy bármit tegyek ^{v⁹⁰¹} bármit abbahagyjak, amit tenni ^{v⁹⁰²} abbahagyni szükségesnek látok.

Holnap (szombaton) ½ 2 órakor a házban a miniszterelnöki szobában felkereslek, ha ellenkező óhajtásodról nem értesítesz.

Szívélyes üdvözléssel

tisztelő barátod

Bethlen István

26. Tisza István Kürthy Lajos zólyomi főispánnak, 1915. szeptember 21.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 12. tétel, 1. fólió

Tisza István levele báró Kürthy Lajos főispánnak a tótokkal való egyezkedés tárgyában

Budapest, 1915. szeptember 21.

Másolat.

---

⁹⁰¹ Vélhetően: vagy.

⁹⁰² Ebben a kontextusban valószínűsíthetően: vagy.

Br. Kürthy Lajos főispán úrnak
 (a tótokkal folytatandó
 megbeszélés tban)⁹⁰³

Kedves Barátom!

Tegnap a klubban találkoztam Kiszelyvel s vele folytatott beszélgetéséből arra a következtetésre kellett jutnom, hogy Ghyczy határrendőrségi tanácsos a tótokat az én nevemben hívja megbeszélésre s úgy állítja oda a dolgot, mintha én kívánnék velük egyezkedni.

Egyáltalán nem értem, hogy jut egy határrendőrségi tanácsos ahhoz, hogy ilyen kérdésbe ártsa magát s a legnagyobb mértékben helytelenítenem kell, ha tényleg ilyen módon él vissza nevemmel és tesz intencióimmal merőben ellenkező nyilatkozatot.

Neked és általad nekem eddig úgy volt beállítva a dolog, hogy a tótok közeledni kívánnak s e végből találkozni szeretnének velem, s hogy ezt a találkozást ismételve ők sürgetik. Ha így áll a dolog, hajlandó vagyok velük beszélni, de csakis, ha valóban teljesen spontán ébredt fel náluk a közeledési vágy. Mert abban, hogy mi hívjuk őket ilyen megbeszélésre a kormány és a nemzeti ügy kompromisszióját látnám, s attól semmi irányban nem várnék jó eredményt.

Kérlek légy oly jó, járj alaposan végére a dolognak, mond meg nyíltan a tótoknak, hogy ha bárki úgy állította be a dolgot előttük, mintha én hívnám őket magamhoz, az egyszerűen hazudott és visszaélt nevemmel, s hogy csak abban az esetben jöjjenek, ha erre ők alkalmasnak látják az időt.

Szükséges Ghyczy eljárásának precíz megállapítása is, s a legkomolyabban figyelmeztetnem kell őt, hogy ne tegyen excursiókat a nemzetiségi politikai téren, amihez semmi köze.

A dologra vonatkozó mielőbbi szíves értesítésetet kéri igaz híved

Tisza s.k.

27. Kürthy Lajos zólyomi főispán Tisza Istvánnak, 1915. szeptember 22.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 9. tétel, 1. fólió

---

⁹⁰³ Kézzel írva a levélre.

Kürthy Lajos levele Tisza Istvánnak a tótokkal való egyezkedés tárgyában 1

Bbánya 915-IX/22

Kegyelmes Uram!

S[eptember] hó 21-én kelt utasításodhoz képest Ghyczy r. tanácsos szereplésének végére fogok járni, s az illetőknek meg fogom mondani, hogy minden oly híresztelés mintha a közeledés ideája Tőled jött volna kegyelmes Uram, vagy pláne te hívtad volna őket, valótlanság, s aki ezt állítja valótlant mond, hazudik.

Nincs kizárva, hogy Ghyczy ügyetlenkedett, de az sem lehetetlen, hogy az ily fajta híresztelés a Liptói cseh barátok rosszakaratú s tudatosan hamisított beállítás.

Az eredményről néhány napon belül jelentek.

Mély tisztelettel vagy Kegyelmes Uram

készséges híved

Kürthy

28. Kürthy Lajos zólyomi főispán Tisza Istvánnak, 1915. szeptember 25.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 10. tétel, 1. fólió

Kürthy Lajos levele Tisza Istvánnak a tótokkal való egyezkedés tárgyában

Kegyelmes Uram!

Kellő tájékozódás után megállapítottam, hogy Ghyczy határrendőrségi tanácsos a tót kérdésben tényleg illetéktelenül járt el, s hogy székhelyén Liptószentmiklóson, az ottani nemzetiségi érzelmű férfiak előtt ismételten tett oly kijelentéseket, melyek a kérdéses ügy megindítását és szorgalmazását hamis világításba helyezték,

ennek folytán úgy Kiszely főispán valamint én nevezettnek ezen kijelentéseit a leghatározottabban dementáltuk, az érdekelteknek a tényállást minden kétséget kizárólag megmagyaráztuk, a területileg illetékes Liptói főispán pedig Ghyczy tanácsost utasítani fogja, hogy úgy ő valamint alárendelt közegei ezen ügyben minden további illetéktelen beavatkozástól tartózkodjanak.

A tót vezetőférfiak most folyó tanácskozásának eredményéről jelentésemet a lipői főispánnal egyetértőleg teendő esetleges javaslataimmal együtt, bátor leszek Excellenciádnak előterjeszteni.

Mély tisztelettel vagyok Kegyelmes Uram

készséges híved

Kürthy

Besztercebányán, 1915. szeptember 25.

29. Ioan Metianu Tisza Istvánnak, 1910. szeptember 12.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 14. csomó, 1. tétel, 1–2. fólió

Metianu János levele Tisza Istvánnak 1910. szeptember 12-én

Kegyelmes Gróf Úr!

A miniszterelnök Úr Óméltóságával idei július hóban folytatott megbeszélés során adott megtisztelő megbízása folytán hazajövetelem után érintkezésbe léptem a hazai román főpappal és különböző árnyalatú számottevő férfiúinkkal, és bizalmas megbeszélés tárgyává tettem politikai helyzetünket és az annak orvoslására szükségesnek és alkalmasnak vélt óhajokat és módozatokat.

Eljárásom során örömet tapasztaltam, hogy kivétel nélkül minden vezérférfiainkban megvagyon a hajlam és erős elhatározás egy őszinte, tartós békeviszony létesítésére közreműködni amennyiben a magas kormány el van tökéve sérelmeink orvoslása és jogos óhajaink teljesítése által az e célra elengedhetetlen előfeltételekkel megteremteni.

Az e tárgyban szerzett benyomások és tapasztalatok erős meggyőződéssé érlelték bennem azon reményt és hitet, hogy az ide tárt emlékiratban foglalt óhajok őszinte teljesítése esetében az egész hazai románság egy oly politikai táborba lesz egyesíthető, mely felhagyva az eddigi grávinális⁹⁰⁴ politikával nyíltan és őszintén a békés együttlét és együttműködés szükségét hirdetni és jövőben politikai működését úgy irányítaná, amint azt a közösen vallott és elérni óhajtott cél szükségessé teszi.

---

⁹⁰⁴ Panasz, sérelem latinul.

A hazai románság igaz ügyét továbbra is Nagyméltóságod kegyes jóindulatába és támogatásába ajánlom, kérem fogadja ez alkalommal is alázatos tisztelem és őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, mellyel maradtam Exellenciád

Kelt Félkenyéren, 1910. évi szeptember hó 12-én

kész szolgálja

Dr. Metian János

30. Ioan Metianu előterjesztése, 1910. szeptember 12.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 14. csomó, 2. tétel, 1–6. fólió

Metianu János előterjesztése 1910. szeptember 12-én

Előterjesztés

A hazai románság azon óhajainak tárgyában melyek egy békés viszony és együttműködés lehetőségének létesítésére szükségesek. (...)

II.

13. A hazai románság nem ellenzi a magyar nyelvnek tanítását az összes népiskolákban is, és nem zárkózik el az állami felügyeleti és ellenőrzési jog helyes gyakorlása felől, mindazonáltal azon elvi állásponton állva, hogy az összes népiskolákban az oktatás a tanulók anyanyelvén⁹⁰⁵ történjék, tiszteletben tartandó lévén úgy a felekezetek mint a községek társaságok és magánemberek azon jogosultsága, hogy népiskolákat létesíthessenek és fönntarthassanak, szükségesnek tartja, hogy a nép nevelése ügyében egy új törvény hozassék meg fenti elvek érvényre juttatásával. Addig is helyeztessenek hatályon kívül és ne hajtassanak végre az 1907. évi XXVII. t.c. 2. §-nak harmadik bekezdése, 12. §-nak harmadik, negyedik és ötödik bekezdése, valamint a 18. §-tól bezárólag a 29. §-ig és a 33. §, melyek egyfelől sértik az iskolafenntartók természetes jogait, másfelől a magyar nyelv hatályosabb tanítása érdekében felállított teljesíthetetlen kívánalmaik következtében, az általános népművelést helyenként teljesen lehetetlenné teszik.

A közigazgatási bizottságok és kir. tanfelügyelők pedig szigorúan utasítandók hogy, az 1907. évi XXVII. t.c. végrehajtásánál járjanak el előzékenyen és méltányosan.

⁹⁰⁵ Az eredetiben is aláhúzva.

14. Az állami középiskolákban melyek román lakta vidéken vannak felállítva, állítassék fel rendes tanszék a román nyelv és irodalom részére. Az alkalmazott tanárok, a rendes végleges tanárok közé lesznek felveendők és épp úgy lesznek javadalmazva, mint az ugyanazon iskolánál alkalmazott rendes tanárok. Az ilyen tanszékeknél csak román tanárokat alkalmaztassanak és ezen és ezen középiskoláknál a román nyelv és irodalom tantárgya kötelező legyen a román tanulókra nézve.

15. A nemzetségi törvény értelmében állítson fel az állam a románok által lakott országrészben legalább három román tannyelvű gimnáziumot (az erdélyi részben), magyarországi részeken és Bánát vidékén. Addig is anyagi segély nyújtásával lehetőssítse a kormány a fennálló törvény értelmében, a brádi román görög keleti gimnáziumnak nyolc osztályra való kiegészítését és ne gördítsen akadályokat a román tannyelvű középiskoláknak, felekezetek, vagy egyesületek által lehető felállítása elé.

16. Mindkét román felekezet, valamint a román határőrezredek alapítványai és ösztöndíj ügyei láttassanak el a kormány részéről jóakaróan és méltányosan az állami ösztöndíjaknak pedig egy arányos része adassék a román tanítóknak, különösen pedig a katonai ösztöndíjakból ötven, - a külföldi tanulmány és hazai szépművészeti ösztöndíjakból pedig három adassék román ifjaknak. A román egyházi és közoktatási ügyek ellátására állítassék fel az illető minisztériumban egy külön ügyosztály és rendeltessék el, hogy minden felekezet egyházi ügyei az illető felekezethez tartozó előadók által láttassanak el. A miniszterelnökségben pedig alkalmaztassék legalábbis osztálytanácsosi minőségben egy oly román ember ki népének bizalmát bírja és kinek hivatalos kötelességévé tétetnék a magas kormányt a román vonatkozási ügyekben alaposan és felelősségteljesen informálni. (...)

20. Felhagyandók a kényszerasszimilációra irányult hasztalan törekvések és intézkedés teendő, hogy hivatalos közhasználatban ne torzíttassanak el a román ügyfeleknevei hanem használtassanak és írassanak úgy, mint azok kiejtetnek.⁹⁰⁶

21. A politikai elítéltek részére eszközöltessék királyi kegyelem és a folyamatban lévő politikai perek szüntessenek meg.⁹⁰⁷ (...)

Kelt, Félkenyéren, (Hunyad megye) 1910. szeptember hó 12-én

Metianu János

⁹⁰⁶ Az eredetiben a pont mellett kézzel írottan: mik ezek? hol történik?

⁹⁰⁷ Az eredetiben mellette kézzel írva: ?

31. Ioan Metianu érsek Jankovich Béla VKM-miniszternek, 1915. szeptember 2.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 20. tétel, 1. fólió

Metianu János nagyszebeni gör. kel. román érsek és metropolita levele Jankovichnak a metropoliai konzisztórium álláspontjának ügyében

Sz. 199. M

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A hitoktatás nyelvére vonatkozólag Nagyméltóságodnak 1914- évi április hó 25. napján 1797/914. eln. szám alatt és az ezt kiegészítőleg folyó 1915. évi február 25-én 730/915. eln. szám alatt kibocsátott és a hazai görög keleti román egyházunk összes híveire nézve megnyugtató hatást gyakorolt nagybecsű intézkedéseit, ezen metropoliai konzisztórium mint az egész egyháztartománynak legfőbb igazgatási közege, teljes örömmel és egyhangúlag kifejtett elismeréssel vette tudomásul.

Az ezen nagyfontosságú közérdekű tárgyban a Magas Kormányhoz intézett előző felterjesztéseinkben kifejezetten körvonalazott és egyházunk legfőbb közegei egyhangú határozataiban nyilvánított illetékességi elvi álláspontunkat ezúttal is fenntartjuk. Ezen illetékességi elvi álláspontunk következő egyhangú határozatban nyilvánul:

„A metropoliai konzisztórium előző határozataival megegyezőleg kijelenti, hogy bármely jellegű hazai tanintézetekben tanuló görög keleti román egyház kebelébe tartozó növendékek hitoktatási és vallástan előadási nyelvének elhatározása, a hazai görög keleti román egyháznak kizárólagos joga, mely egyház hivatva és jogosítva van a hitoktatást ellátni. Az egyháznak ezen joga erejénél fogva alulírott metropoliai konzisztórium újonnan kinyilvánítja, hogy a hazai bármely jellegű tanintézetekben tanuló görög keleti román hitfelekezetű növendékek hitoktatási és vallástan előadási nyelve csakis az egyház szertartási nyelve, vagyis a román nyelv lehet. Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletünk őszinte kifejezését.

Nagyszeben, a metropoliai konzisztóriumnak 1915. évi szeptember 2-án tartott üléséből.

Metianu János s.k.
érsek, metropolita

32. Jankovich Béla VKM-miniszter Ioan Metianu érseknek, 1915. október 12.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 21. tétel, 1. fólió

Jankovich levele Metianu János nagyszzebeni gör. kel. román érsek és metropolitának a metropoliai konzisztórium álláspontjának ügyében

Budapesten, 1915. évi október hó 12-én.

Nagyméltóságú Érsek, Metropolita Úr!

Nagyméltóságodnak folyó évi szeptember hó 2-án 199. M. szám alatt kelt iratából mély sajnálattal értesültem arról, hogy a metropoliai konzisztórium arra az álláspontra helyezkedett, hogy „a hazai bármely jellegű tanintézetben tanuló gör. kel. román hitfelekezetű növendékek hitoktatási és vallástan előadási nyelve csakis⁹⁰⁸ az egyház szertartású nyelve, vagyis a román nyelv lehet”. Ezt a határozatot ugyanis alig lehet másképpen értelmezni, mint úgy, hogy a gör.kel. román egyház kebelébe tartozó magyar nemzetiségű gyermekek is bármely jellegű tanintézetben a vallástant román nyelven lennének kötelesek tanulni.

A m.kir.kormány abból, hogy a magyar állam hivatalos nyelve a magyar, távolról sem vonja le azt a következtetést, hogy Magyarország valamennyi iskolájában az oktatás nyelve kizárólag a magyar lehet. Ezzel szemben a metropoliai konzisztórium Magyarország területén azon az alapon, hogy a gör.kel.román egyház szertartási nyelve a román, a kebelébe tartozó magyarokat rá akarja kényszeríteni a vallástannak román nyelven való tanulására. Úgy vélem, hogy ez a nagy ellentmondás Excellenciád figyelmét elkerülte, mert különben alig járulhatott volna hozzá ahhoz, hogy éppen most, midőn a m.kir.kormány a román nemzetiség iránt gondoskodásának annyi tanújelét adta, a konzisztórium részéről a fenti, nemzetiségi türelmetlenség elvétől áthatott határozat hozassék. Ebben a feltevésben, mielőtt Excellenciád elől idézett átiratát hivatalos tárgyalás alá venném, ezen az úton fordulok Nagyméltóságodhoz és kérem, legyen szíves a fentiek alapján odahatni, hogy a metropoliai konzisztórium a magyarajkú gyermekek hitoktatása dolgában, 1914. évi április hó 24-én

⁹⁰⁸ Az eredetiben is aláhúzva szerepelnek ezek a szavak.

1.797. eln. szám alatt kelt megkeresésem második bekezdésének megfelelő határozatot hozzon.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását, mellyel vagyok

kész híve:

Jankovich s.k.

33. Jankovich Béla VKM-miniszter Tisza Istvánnak, 1915. október 12.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 22. tétel, 1. fólió

Jankovich levele Tisza Istvánnak

Budapesten, 1915. évi október hó 12-én.

Bizalmas!

Igen tisztelt Barátom!

A nagyszebeni érsek metropolitától a másolatban mellékelt iratot vettem, amelyben közli azt a határozatot, amelyre folyó évi szeptember hó 11-én 4919/res. M.E. szám alatt kelt becses átiratoddal is méltóztattál figyelmemet felhívni. Minthogy a konzisztórium határozata aggályos nemzetiségi türelmetlenség jele, mielőtt azt hivatalos tárgyalás alá venném, kísérletet akarok tenni az ügynek sima elintézésére és az érsek álláspontjának teljes tarthatatlanságát egy hozzá intézett magánlevélben igyekeztem kidomborítani. E levél másolatát van szerencsém mellékelten rendelkezésedre bocsátani.

Kiváló tisztelettel vagyok,

igaz híved

Jankovich

Nagyméltóságú

Gróf Tisza István úrnak,
v.b.t.t., m.kir.miniszterelnök,

Budapest.

34. Tisza István Ioan Metianu érseknek, 1915. október 14.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5 doboz 17. csomó, 23. tétel, 1. fólió

Tisza István levele Metianu János görög keleti román érseknek⁹⁰⁹

Budapest, 1915. október 14.

Kegyelmes Uram!

A hazai románsággal való teljes lelki összhang és béke megalapozására irányuló akción közepette fájdalmas meglepetés volt réám nézve a metropoliai konzisztóriumnak a vallástanítás nyelvére vonatkozólag szeptember 2-án hozott határozata. Mindenre el voltam készülve, csak arra nem, hogy ilyen választ kapjon a kormány a vallástanítási rendeletre.

Most midőn mind közelebb haladunk nagy élet-halál harcunk győzelmes befejezéséhez és mind erősebbé válik bennem a remény, hogy a győzelmes Magyarország békejobbát nyújthatom román polgártársaim felé és teljes sikerrel juttathatom befejezésre életem egyik célját képező nemzetiségi politikámat, váratlanul olyan zátonyt állít utamba a konzisztórium merevsége és rideg elhatározása, amely, ha Nagyméltóságod bölcsessége orvoslást nem hoz, most a révpart közelében feltétlen hajótörést jelent.

Azt, hogy magyar tanintézetekben magyar anyanyelvű gyermekeket a román nyelv tanulására kényszerítsenek, én sem tudnám eltérni, de ha akarnám is olyan felháborodást keltene az egész közvéleményben, amely elsöpri az egész békepolitikát.

A konzisztórium álláspontja jogilag téves, mert igényét semmiféle tételes jogszabályra nem alapíthatja. Politikailag a legsúlyosabb hiba, mert a türelmetlen magyar chauvinisták⁹¹⁰ malmára hajtja a vizet s amilyen rövidlátó, éppen olyan hálátlan eljárás azokkal szemben, akik a román nép teljesíthető vágyainak érdekében kockára teszik politikai egzisztenciájukat.

A kormány még ezen provokáció után is kikerülni akarja a konfliktusokat s a kultuszminiszter úr magánlevélben fordult a hiba jóvátétele érdekében Nagyméltóságodhoz. Ezt teszem én is, midőn a mindkettőnk szívében fekvő nemes ügy érdekében kérem

⁹⁰⁹ A levél bal felső sarkában gépelt felirat: Másolat. Alatta kézzel írtan: román nyelv fordítás

⁹¹⁰ Sovinisták.

Nagyméltóságodat, hogy állítsa meg a görög-keleti román egyházat azon a végzetes úton, amely feltétlen bizonyossággal az állammal való konfliktushoz vezet.

Igaz nagyrabecsüléssel maradok Nagyméltóságod

őszinte híve

Tisza s.k.

35. Betegh Miklós Tisza Istvánnak, 1915. január 5.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 40. tétel, 1–2. fólió

Betegh Miklós levele Tisza Istvánnak egy várható román betörésről

Torda, 1915. január 5.

Igen Tisztelt Barátom!

A nagyszzebeni katonai parancsnokságtól az ide másolatban mellékelt sürgönyt kaptam. Nem ismerem az indokokat, melyek a parancsnokságot a sürgöny elküldésére indította, de fel kell tennem, hogy egy román betörés áll előttünk. E kérdésre én a szintén mellékelt választ kaptam.

Mindezeket pedig azért jelentem Noked, mert féltve félttem Erdély magyarságát a legyilkolástól, mikor román sereg tör be biztosan bekövetkezik. Minden egyebet lehet – mit egy háború okoz – pótolni, csak éppen Erdély magyarságát nem, tehát ez legféltettebb kincsünk, mit veszélynek kitennünk ép ezért sehogy sem szabad.

Nem ismerem vonatkozásunkat sem Bulgáriával sem Törökországgal szemben, nem tudom mennyiben állnának ők segítségünkre, de amennyiben ezek – jelen esetben – meg is támadnák Romániát, de Románia párhuzamosan folytatná ennek dacára is erdélyi invencióját, úgy a mi román ajkú hadseregünk, mint az intelligenciájával élén az egész köznép, a román hadsereg fegyvertársává szegődne, akkor jaj az erdélyi magyarságnak.

Ezért javasoltam sürgönyömben a katonai parancsnokságnak, megbízható⁹¹¹ csapatokat állítani egy román betörés elé s a román intelligenciát összeszedve megfosztani a népet vezetőitől.

⁹¹¹ Az eredetiben is aláhúzva.

Én úgy képelem, hogy az intelligenciát Németországba kellene szállítani s ott internálni.

Kötelességemnek ismertem előtted is felfejteni indokaimat, melyeknek körülményeit különben Te épp úgy ismered, mint én, legfeljebb talán vakmerőbb véleményt tápláltál az erdélyi románság lojalitásával szemben, de én ettől semmi jót nem várok, ellenkezőleg a legrosszabban volnék elkészülve.

Ha pedig sem megbízható hadsereget nem tudunk szembeállítani, sem a népet vezetőitől megfosztani, akkor jobb nekünk is Szilisztria szerepét játszani, vér nélkül engedni át Erdélyt a háború végéig, mert ha megmarad Erdély magyar népe, akkor még mindig feltámadunk, de hiába tartjuk meg fegyverrel Erdélyt, ha nem lesz benne magyar. Akkor Erdély már mit sem ér.

Kérlek bocsásd meg, hogy bátorságot vettem minderre rámutatni, de keservesen gyötör annak gondolata, hogy Erdély magyar nélkül talál maradni.

Kiváló mély tisztelettel
maradtam
alázatos szolgád
Betegh Miklós

36. Betegh Miklós Tisza Istvánnak, 1915. január 10.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 41. tétel, 1–3. fólió

Betegh Miklós levele Tisza Istvánnak

Torda, 1915. január 10.

Igen tisztelt Barátom!

Végtelenül sajnálom, hogy a katonai parancsnoksággal egy oly nézetemet közöltem, mely a Te helyeslésséddel utólagosan nem találkozott.

Szolgáljon azonban mentségemül, hogy nekem más adat, mint saját észzeletem, rendelkezésemre nem állott. Abból pedig, hogy nap nap után jönnek feljelentések románok ellen kik nyíltan hirdetik, hogy ha Románia ide betör, nekik melléje kell állniuk és a kir. ügyészség ezek ellen vádat emelni nem tud (mi ellen az igazságügyi miniszterúrnál

kíséreltem meg orvoslást szerezni) minden ebből nem tudtam arra következtetni, hogy itt baj nem lesz. Azt, hogy a Románság általában most csendes, szimplán nem tudtam lojalitásuknak számlájára – hanem inkább ősi alattomos természetükre – írni, mely az erő előtt mindig meghunyászkodik, de ha ennek tekintete egy percre elfordul tőle, azonnal [...] módon az inába harap.

Viszont igaz, hogy kikérhettem volna vonatkozó utasításodat, de erre a katonai parancsnokság sürgönyéből következtetve, részben időm nem volt, részben pedig nagyon hozzá vagyok szokva ahhoz, hogy a legnehezebb percekben mindig a magam felfogása szerint járok el.

Nagybecsű leveledből azonban megnyugvással olvastam azon nézetednek kijelentését, hogy aggodalmam alaptalan. Teljesen megnyugtató ez, mert Te bizonyára nem csak a tünetedre vagy utalva mint én, hanem kézzel fogható biztosítékaid is vannak. De még az esetben is megnyugodnék kijelentésedben, ha véletlenül Neked nem állnának hiteles adatok rendelkezésedre, mert annyi időn át megszoktam, hogy mindig a Te logikád igazolódik helyesnek még akkor is, ha annak mentén nem csak én, de országos celebritások⁹¹² sem tudják néha megérteni, felfogni.

Kétszeresen örvendetes Erdélyre, hogy egy oláh lázadás esélye kivan csukva, mert bármennyire is igazad van, hogy a gyávaság az uralkodni akaró nemzetek erénye nem lehet, az is igaz, hogy – amint Besztercén sajnosan láttuk – az „Erdélyi hajdú” erénye itt kiveszett. De azért őket mégis, már csak azért is, hogy a magyar hegemonia el ne vesszen, meg kell mentenünk, és pedig nekünk kell megmentenünk, mert hogy ő önmagát mentse, az egyszerűen nem lehet. Ha pedig nekünk kell őket azon esetben menteni, mikor az én korábbi feltevésém szerint egy lázadás kitörése fenyeget, aligha kínálkozik rá jobb, törvényes mód, mint az éppen ezen esetre hozottnak látszó 1914. I. t.c. 10. §-a mely a hadművelést hátrányosan befolyásoló elemeknek internálásáról intézkedik.

E hó 12ikétől kezdve Ferenc Salvator⁹¹³ ő fenségét kell erdélyi útján kísérem, de mihelyt ezzel készen leszek és dolgaimtól kissé szabadulok, sietni fogok parancsodnak eleget téve Nálad személyesen jelentkezni. Nem ugyan magáért az ellenséges lázadásért, mert hiszen erre vonatkozólag nekem egészen elég, ha Te azt mondod, hogy nem lesz s ezt már megmondtad, hanem főleg egy esetleg várható romániai betörés esetére szolgáló magas

---

⁹¹² Hírességek.

⁹¹³ Ferenc Szalvátor főherceg, a Habsburg-Lotaringiai ház toscanai ágából (1866–1939), 1890-től Mária Valéria főhercegnő férje és így Ferenc József veje.

utasításaid kikérése céljából. Sehogyan sem tudnám elviselni, hogy másodszor is oly irányban haladjak, melyet Te jónak és helyesnek nem tartasz.

Az elsőért ismételten bocsánatot kérek, maradtam kiváló mély tisztelettel

legalázatosabb szolgád

Betegh Miklós

37. Teodor Mihali Lukács Lászlónak, 1913. január 15.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

ME K 618

Miniszterelnökségi levéltár

Miniszterelnökség

Lukács László miniszterelnök és pénzügyminiszter iratai 1860 – 1913

1913-as iratok, 1. csomó, 481–482. fólió

Mihali Tivadar levele Lukács Lászlónak

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Kegyelmes Uram!

A magyarországi román nemzeti párt végrehajtó bizottságának megbízásából mély tisztelettel van szerencsém Nagyméltóságodat értesíteni, hogy ezen végrehajtó bizottság folyó év január hó 12-én és 13-án Budapesten tartott ülésében meglelégedéssel vette tudomásul Nagyméltóságod azon kívánságát, hogy a román nemzeti párt végrehajtó bizottságának közreműködésével az ország közviszonyainak oly rendezése kíséreltessék meg, mely a román nép politikai helyzetét normális és békésebb irányzatba terelhetné.

A román nemzeti párt szívesen üdvözli Nagyméltóságod ezen kezdeményezését, mely reményt nyújt a tekintetben, hogy a román nép nemzeti léte életfeltételeinek, az állam területi épsége és szuverenitása keretében valóbiztosítása által az országnak rég várt politikai konszolidációja létesíttetni fog.

Amidőn mély tisztelettel van szerencsém ezt Nagyméltóságod nagybecsű tudomására hozni, egyúttal arra kérni bátorodom, miszerint az ezen ügy iránt való további elhatározását velem közölni kegyeskedjék, hogy a szükséges eszmezsere folytatása céljából kiküldött szűkebb bizottságot erről értesítve a további lépéseket a magam részéről is megtehessem.

Kérem Nagyméltóságodat, fogadja mély tiszteletem és nagybecsülésem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1913. január 15-én

szolgálatkész híve:

Dr. Mihali Tivadar

38. Tisza István a Román Nemzeti Párt képviselőinek, 1913. február 6.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5 doboz 18. csomó, 17. tétel, 1–2. fólió, 18. tétel, 1–2. fólió

Tisza István Mihaliéknak átadott válasza 1913. február 6-án

ad. 1. A törvény teljes szabadságot biztosít a románoknak román tannyelvű nép és középiskolák állítására s az állam őket ezen joguk megtartására tetemes anyagi áldozattal (tanítói és tanári fizetés kiegészítés) támogatja.

Az egyetemi oktatással azonban államinak és egységesnek kell lennie s annak, mint általában az állami oktatásnak tannyelve csak a magyar lehet.

Azt azonban a teljes jó viszony helyreálltának készsége enerválnám, hogy vagy az egyetemeken, mint a magyar tannyelvű középiskolákban a hazában beszélt nem magyar nyelvek az eddiginél intenzívebben taníttassanak és a magyar tannyelvű iskolákat látogató nem magyar anyanyelvű gyermekek saját lelkészüktől vagy hitoktatóiktól anyanyelvükön részesüljenek vallásos oktatásban.

ad. 2. A gör. keleti román egyháznak törvény adta autonómiáját mindenki tiszteletben kívánja tartani, s ha egyes esetekben sérelmek merültek volna fel, azoknak törvény, igazság és jóakarát alapján való orvoslása nem ütközik nehézségbe. Ezek esetről esetre megvizsgálendő elmaradt adminisztratív ügyek.

Állami szempontból sem volna akadálya román. kath. autonómiával egyidejűleg a gör. kath. román egyház külön autonóm szervezettel ruháztassák fel.

Az 1848. XX. t.c. nem valamely egységes kulcs, hanem az igazolandó szükségletek mérve szerint rendeli el az egyházak segélyezését. Ezen az alapon történik e törvény fokozatos végrehajtása minden vallásfelekezetre vonatkozólag s emeltetik lépésről lépésre a gör. kel. román egyház államsegélye is. A továbbhaladást ezen a téren melegen óhajtom (így

pl. legközelebb a kisebb képesítésű lelkészek kárpótlásának irányában is) annak mérve azonban kétségtelenül függ a kölcsönös jó hangulat és bizalom mértékétől is.

A hajdudorogi egyházmegye felállítása tisztán defenzív célból történt.

Román egyházközségek megmagyarosítását senki nem vette célba, s ha netalán román egyházközséget is csatoltattak volna e püspökséghez, ezek visszacsatolására nem lehet kifogás.

Ez a kérdés azonban minden egyes pontban gondos vizsgálat alapján döntendő el, s az összes idevágó körülmények objektív mérlegelése alapján kell a vegyes jellegű egyházközségek hovátartozandóságát megállapítani. Ezeknek mellőzhetetlen előfeltétele a most folyó izgatás abbahagyása, mert az azáltal befolyásolt lakosság nyilatkozatai nem vehetők tekintetbe.

Természetes, hogy mindezeket a kéréseket az illetékes egyházfőkkel folytatódó tárgyalás rendén kell elintézni.

ad. 3. Magyarországon a sajtó terén majdnem korlátlan szabadság uralkodik. Amint a jó viszony helyreáll s a román sajtó felhagy az állam egysége s a nemzetiségi béke elleni izgatásokkal, természetesen szűnik meg minden sajtóper.

ad. 4 és 5. Az egyesületi és gyülekezési jognak szabadelvű törvényes rendezését mindnyájan kívánjuk. Nézetem szerint sem e törvényben sem annak meghozataláig adminisztratív úton nem helyes az országnak valamely nem magyar népfajhoz tartozó polgárait abban korlátozni, hogy nem törvény- vagy államellenes célokra nemzetiségi alapon tömörüljenek.

Áll az politikai pártok alakítására is. Erős meggyőződésem szerint külön román párt fenntartása a fennálló politikai ellentétek megszűnte után nemcsak felesleges, de mint ilyen, bizalmatlanságot keltő s éppen ezért a kölcsönös jó viszony ápolása a románok érdekeinek hatékony megóvása szempontjából káros, sőt veszedelmes. Ez azonban célszerűségi kérdés, amelyet maguknak a románoknak kell eldönteniük. Azt a jogukat, hogy külön pártban szervezkedjenek, ha akarnák, nézetem szerint el kell ismerni.

ad. 6. és 7. a közigazgatás és jogszolgáltatás terén sem lehet azon a kereten túlmutató, amelyet a törvény ma is biztosít. Eszerint az összes királyi bíróságok nyelve a magyar s a közigazgatás nyelvét illetőleg csak a jegyzőkönyvi és felszólítási nyelvre vonatkozó rendelkezések biztosítanak tért a nem magyar nyelveknek is.

A közigazgatás nyelvének magyarságát nemcsak az állam egységes jellege, de a modern közigazgatás szakszerű szempontjai is megkívánják.

Viszont a jó közigazgatás szempontjából, mint a nem magyar ajkú nép érdekében helyes és kívánatos, hogy a néppel érintkezésben álló hatósági könyvek az illető vidéken

beszélt nem magyar nyelveknek legalább egyikét (a németen kívül) bírják s hogy magyarul nem tudó feleknek kézbesíteni hivatalos irat azoknak anyanyelvükön megmagyaráztassák, amint az pl. a bűnvádi perrendtartás 78. §-a erre az ügykörre nézve el is rendeli.

Ezenkívül aggodalom nélkül életbe léptethetni tudna minden olyan rendelkezés, amely egyes részletkérdések pl. beadványokhoz mellékelt okiratok elfogadását illetően a közösséget felesleges zaklatástól kíméli meg.

ad. 8. Az állam minden vidéken egyenlő gazdasági támogatásban kíván részesíteni s amennyiben a románok magatartása bizalmatlanságra nem ad okot, bizonyára készséggel támogatja a románok gazdasági, ipari, kereskedelmi tanintézeteit és közgazdasági törekvéseit is.

ad. 9. Az eddig magyar kézen állott földbirtok rohamosan megy át román kézbe. Ha tehát a magyar telepítési akció arra törekszik, hogy a magyarok által eladóvá tett birtoknak legalább egy része magyar vevők kezébe jusson, azzal nem magyarosít, nem szorítja vissza a románokat, ellenkezőleg, a különböző népfajok közötti egyensúly nagy érdekét szolgálja. Ebben senki nem láthat sérelmet, vagy támadást.

Agresszív telepítés az volna, mely románoktól venné meg a földet, hogy azt magyar kézbe juttassa. Erre nem törekszik s bizonyára nem fog ezentúl sem történni.

Az erdők kezelése minden nemzetiségi tekintet nélkül az egész országban egyenlő elvek szerint történik. Óhajtandó hogy az erdészeti szempontok az ott lakó kisbirtokosok érdekeivel mindenütt teljes összhangra hozassanak.

Az állami beruházások létesítésére s a román lakta vidékek gazdasági érdekeinek hatékony gondozására irányuló kívánság a politikai bizalmatlanság okainak megszüntével bizonyára teljes mértékben érvényesülni fog.

ad. 10. Hivatalok betöltésénél nem tehetünk különbséget magyarok és nem magyarok közt. Óhajtandó azonban, hogy:

- a) a román értelmiség számának és súlyának megfelelő arányban vegyen részt a közhivatalok viselésében, és
- b) a néppel érintkező tisztviselők annak nyelvét bírják s így a nép kéretlenül tolmács nélkül érintkezhessek a maga tisztviselőjével.

Ezen a román nép érdekében is nagy horderejű két cél elérésére mindenekelőtt az szükséges, hogy szűnjék meg a román intelligencia nagy részének mai ellenséges, vagy legalábbis idegenkedő, bizalmatlankodó magatartása, s a kormány és a magyarság az ellenséget vagy legalábbis ellenfélét lásson bennük.

Ennek megszűntével azonnal bekövetkezik a románságnak a közhivatalokban való intenzívebb érvényesülése, a közigazgatásnak küszöbön álló államosítása, valamint a nem magyar nyelveknek a magyar középiskolában való tanítása pedig elhárítaná az útból az utolsó akadályokat is.

ad. 11. a választási reform nemzetiségi különbség nélkül egyedi elbánásban részesíti az ország minden polgárát és biztosítja, hogy a románok a reális erőviszonyoknak megfelelő arányban kapnak szavazati jogot.

A gazdasági és főleg kulturális erőviszonyokban rejlő különbségnél fogva ez az arány a népszám szerinti aránytól ma még meglehetősen távol áll, de automatikusan javulni fog aszerint, amint a románság zöme is megközelítendő a közművelődés átlagos fokát. Már most is – kivált Erdélyben – ugrásszerű lépést tesz a románság a politikai érvényesülés felé és tetemes számú kerületben a választók túlnyomó többségét fogja alkotni.

39. A románok egyházi és iskolai sérelmei, 1913. március

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5 doboz 18. csomó, 67. tétel, 1–13. fólió

Egyházi és iskolai sérelmek a nagyváradi görög katolikus püspökség szerint (1913. III. 21.)

A hazai románság körében igen jó benyomást keltett és az elkeseredett lelkek nagy megnyugtatóására szolgált azon hír, hogy az utóbbi időben a román nemzeti comite megbízottai és a politikai irányadó tényezők között több rendbeli megbeszélések és eszmecsere folytak az irányba, hogy megállapítsák a módozatokat és feltételeket, amelyek mellett megoldást nyerhetne a magyarországi nemzetiségi kérdés, és különösen megszűnnék a románság kebelében uralkodó általános elégedetlenség.

Ezen hírt mindenütt, de legfőképpen a magas román főpapi körökben örömmel üdvözölték, de mivelhogy ott is át vannak hatva azon meggyőződéstől, hogy hazánk léte és boldogulása, különösen ily válságos időkben feltétlenül megköveteli az egyetértést, az érzelmek egységét és a kölcsönös békés együttműködést, vagyis azon „nagy harmóniát”, mely gróf Tisza Istvánnak a Parlamentben legutóbb is elhangzott szavai szerint „a magyar és román nemzet életét, existenciáját, fejlődését, egybekapcsolja és egymásra utalttá teszi”.

Az ez irányba megindult megbeszélések és tárgyalások eredményes folytatása és befejezése azonban, nézetünk szerint csakis úgy biztosítható, ha a magas kormány már

előzőleg oly intézkedéseket fogantatosítana, amelyekkel orvoslást nyernének az egyelőre törvényváltoztatással nem járó sérelmek.

Ily természetű sérelmek a következők:

(...)⁹¹⁴ 5. Az 1907. évi XXVII. iskolai t.c. alkalmazása.⁹¹⁵

Ha igaz volt valamikor azon közmondás, hogy a legjobb törvény is helytelen alkalmazással rosszá lesz és megfordítva, a rossz törvény is helyes és tapintatos alkalmazás mellett jó eredményeket idéz elő: úgy ez teljes beigazolást nyert az 1907. évi XXVII. t. cikkel szemben.

Anélkül, hogy e helyen jelzett törvény bírálatába bocsátkoznánk, a mindennapi tapasztalat alapján meg kell jegyeznünk, hogy annak magyarázata és alkalmazása napról-napra több elégedetlenséget szül a románok között. Számtalan ily esetet tudnánk ezen állítás igazolására felsorolni, azonban csak néhánynak a felemlítésére szorítkozzunk.

Ilyen például a 33. § magyarázata. Több egyházmegyei főhatóság, sőt egynémely közigazgatási bizottság is, például az aradmegyei, ezen §-t úgy értelmezte, hogy a naplók és nyomtatványok a nem magyar tannyelvű iskoláknál hasábosan két nyelven vezethetők. Ezen értelmezést azon régi és állandó elv sugalmazta, hogy egy új bekezdésben foglalt rendelkezés az egész §-ra vonatkozik és nemcsak az előző bekezdés utolsó mondatára. Mindamellett a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Ministerium, mint már fentebb említve lett, és aminthogy az a 2076/908. számú rendeletből is kitűnik e tekintetben ellenkező értelmű magyarázatot ad.

Egyes román iskolák, különösen a szatmármegyeiek, a községi lakosok, valamint az egyházmegyei főhatóság minden tiltakozása dacára, magyar tannyelvűeknek nyilvánítottak csupán csak azon indokból, hogy azokban a magyar nyelv tanítása az idézett törvény életbelépte előtt valamivel intenzívebb volt, mint a többi iskolánál. Az egyedüli engedékenységgel, amelyet a Minister ezen iskolákkal szemben tanúsított az volt, hogy az 1912. évi július hó 2-án 138418 sz. a. kelt rendeletével megengedte, miszerint a román nyelv is taníttassék heti 5 órában, de csak a rendes órarend keretein kívül. Ezen engedékenységgel azonban, tekintetbe véve, hogy egyrészt a már amúgy is túlterhelt rendes órarend úgy a tanítót, mint a tanulókat szellemileg kimeríti, másrészt pedig, hogy egynémely tanító a rendes órarenden kívül való tanításáért különdíjazást kíván, valóban nem nagy gyakorlati értékkel bír.

⁹¹⁴ A kihagyott részekben a hajdúdorogi püspökség, a hitoktatás nyelve, a román nyelv tanítása a középiskolákban, a családnevek írása kapcsán érzett sérelmekről volt szó.

⁹¹⁵ Az eredetiben is aláhúzva.

Még kevesebb engedékenységet tanúsít a m. kir. minister az állami elemi iskoláknál, amelyekre nézve akként intézkedik, hogy csak a szülők határozott kérelmére és csakis az önként jelentkező nem magyarajkú tanulóknak lett megengedve heti 2, legfeljebb 3 órában és csakis a III. osztálytól kezdve rendkívüli tantárgyképpen az anyanyelvi írás és olvasás tanulása.

Sok helyen a közigazgatási közegek a 18. §. alkalmazásának ürügye alatt megkérdezték a szülőket, hogy akarják-e, miszerint gyermekeik magyarul tanuljanak? Az egyszerű gondolkodású, s többnyire analfabéta szülők aztán tévesen értelmezvén a hozzájuk intézett kérdést s azon hiszemben, hogy arról van szó, miszerint gyermekeik a román anyanyelv mellett magyarul is tanuljanak, ami különben törvényes is, a feladott kérdésre igennel válaszoltak, és a Ministerium ezen alapon azon iskolákat, az illetékes egyházmegyei főhatóságok minden megkérdezése nélkül, magyar tannyelvűnek nyilvánította. Csak az egyházmegyei főhatóság utólagos felszólalása következtében állítatott azután helyre az eddigi állapot. Kétségkívül helyesebb volna, ha hasonló természetű, valamint más ügyekben, mielőtt oly határozatok hozatnának, melyeket később vissza kell vonni, előbb az egyházmegyei főhatóságok véleménye kéretnék ki.

Nagyon hosszadalmas volna felsorolni a fizetéskiegészítési államsegély engedélyezésére, ennek megvonására, avagy kiutalásának végnélküli halogatására vonatkozó egyes eseteket: elég annyit megjegyezni, hogy a jelzett törvényben alig van §, amelynek alkalmazása számos elégedetlenséget és elkeseredést ne idézett volna elő. (...) ⁹¹⁶

1913. március havában

40. Mangra Vasile Jankovich Béla VKM-miniszternek, 1913. március 16.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 66. tétel, 1–9. fólió

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Kegyelmes Urunk!

Kétségen kívül az 1907. évi XXXVII t. c., a hazai felekezeteket, nagy feladatok elé állította. Az évszázadoknak a népiskola fejlődésének lassúságát siettetni kellett. E

⁹¹⁶ A kihagyott részben az iskolai pecsétek kapcsán felmerülő sérelmekről volt szó.

fáradtságos, sok körültekintést igénylő munkában, a felekezetek versenyre keltek. Mi is nagy ambícióval és munka kedvel fogtunk hozzá az annyira szükséges, üdvös népnevelés regenerációjához. Sajnos, rögzös utáinkon nem találtuk meg mindig a szükséges támogatást. Sőt, gyakran apró elkedvtelenítő, s majdnem gátló túsúrásokat. Mikor már ezek nem akartak megszűnni, nagynevű és humánus elődjéhez, Zichy János gróf Öméltóságához fordultunk védelemért. Jogos panaszaink meghallgatásra találtak. 1911. évi január hó 1-én kelt 31.462 sz. a. hozzánk intézett leiratában Öexcellenciája arról értesített bennünket, miszerint gondja lesz arra, hogyan felekezeti⁹¹⁷ iskoláink fenntartásában, fejlesztésében fölösleges szigor, avagy ellenséges indulat ne érvényesüljön.⁹¹⁸ A panaszolt eljárás megvizsgálása azonban – saját szavaival élve – konkrét esetek hiányában, nem állott módjában.⁹¹⁹

A remélt, kilátásban helyezet[t] szanálás⁹²⁰ – „sine ira” mondva – nem állott be. Sajnos a nép és iskola nevelés terén kifejtett munkánk, most sem zavartalan. Léptem nyomon találkozunk barátságtalan, némelykor majd nem ellenséges indulattal. Ezt nem csak állítjuk, hanem igazolni is tudjuk az alábbi

Nagyméltóságú

Jankovich Béla dr. úrnak

Vallás és Közoktatásügyi Miniszter

konkrét esetekkel, amit amúgy válogatás nélkül, kötöttük bokrétában, a szanálásra váró sok esetből.

1. Körösszáldobágy

Az itteni iskolát, a magyarcséki szolgabírói hivatal, előzetes értesítés és kihallgatás nélkül, 1908. év folyamán, 2242 – 1908. sz. határozatával, közegészségi hiányok címen – az épület állítólag nem lett kimeszelve, nem volt köpőláda és ivókanna – bezáratta. Ámbár ezen semmitmondó hiányok megszüntették, az iskola újbóli megnyitása, különböző ürügyek alatt, máról hónapra lett halasztva. Ezen időközben, Biharvármegye közigazgatási bizottsága, a magyarcsékei szolgabírói hivatal ajánlatára, 5697 – 1907 kb.⁹²¹ sz. a., politikai

⁹¹⁷ Az eredetiben ceruzával aláhúzva.

⁹¹⁸ Az eredetiben aláhúzva.

⁹¹⁹ Az eredetiben aláhúzva.

⁹²⁰ Helyreállítás.

⁹²¹ Közigazgatási bizottság.

községet két tanerős községi iskola felállítására kötelezte. A határozatot, a községi lakosok megfellebbezvé, a közigazgatási bizottság kimondta: az esetben, ha a hitközség egy két tantermes iskolaépületről⁹²² gondoskodni hajlandó, a bizottság a községi iskola felállításától eltekint. Ezen határozatra, szentszékünk is megtette megjegyzéseit, mikor is kimutatta: a) az itteni tankötelesek száma nem haladja meg a 70-et, ami ezenfelül van az mind olyan gyermek, akik törvényesen fel vannak mentve avagy a falun kívül nagy távolságokban laknak; b) a két féle iskola – felekezeti és községi – fenntartásával, a község lakosai, akik egyházunk híveivel teljesen azonosak,⁹²³ vagyoni állapotukat meghaladó módon lesznek megterhelve. Hiába volt minden fáradozásunk. Az akkori Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Úr, 72.979 – 1910 sz. a., nem csak a szentszéknek, hanem körösszáldobágyi híveinek jogorvoslatát is elutasította.⁹²⁴ Az e tárgyban értesítést híveink 1910 év vége felé kapták meg. Atyai szavunkra hallgatva, az egyházközség egy megfelelő iskolaépület felállítását határozta el, mihez 1911 év tavaszán, anyagi erejének megfeszítésével, hozzá is fogott.

Midőn az megkezdődött, újra jelentkeznek a kis intrikák, melyeknek bevallott célja: az építkezés meghiúsítása.⁹²⁵ Először az illetékes szolgabíró hivatal a szabályszerűen hozott, kiállított s általuk is 1970-1910 sz. a. jóváhagyott kivetési lajstromok alapján, a közigazgatási behajtást megtagadta, miből több költséges per támadt, minek következtében a munka is szünetelt. Ezen időt a községi jegyző felhasználván, újólág felveti a községi iskola felállításának eszméjét. Midőn az a tárgyban, 1911. évi május hó 3-án tartott községi képviselőtestületi ülésen, híveink ellenmondanak, a község pennája kijelenti – szó szerint idézve – hogy „ellenszegülés” esetén a képviselőtestület fel lesz osztatva.⁹²⁶ A fenyegetésnek csak részben volt hatása. A képviselőtestület csak egy⁹²⁷ tanerős iskola felállítását határozta el. Ezt is azon ígéret következtében, – ami a felvett jegyzőkönyvből is kitűnik – hogy az iskola fenntartásához csak 100 / egyszáz / kor. kell hozzájárulniuk. Ezzel a határozattal a magyarorsékei szolgabírói hivatal nem lévén megelégedve, 6-1911 sz. a., arra utasítja a közjegyzőt, miszerint az autonóm közegek meghallgatása nélkül,⁹²⁸ egy két⁹²⁹ tanerős iskola építésre készítsen tervet, költségvetést, s ezeknek alapján aztán, minden

⁹²² Az eredetiben aláhúzva.

⁹²³ Az eredetiben aláhúzva.

⁹²⁴ Az eredetiben aláhúzva.

⁹²⁵ Az eredetiben aláhúzva.

⁹²⁶ Az eredetiben aláhúzva.

⁹²⁷ Az eredetiben aláhúzva.

⁹²⁸ Az eredetiben aláhúzva.

⁹²⁹ Az eredetiben aláhúzva.

további tárgyalás nélkül, nyomban tűzzön árlejtést. E határozathoz Biharvármegye köz. bizot. 3678 – 1911 kb. sz. a. hozott határozatával szintén hozzájárult.

Ez időben kiütvén a pénz krízis, a politikai hatóságok minden ténykedésüket beszüntették. Az egyház, a szegény híveinek összekuporgatott pénzén folytatta, az annyszor megakadályozott építkezést. Ez 1912 év őszén befejezést nyert mikor is egyházilag kolaudáltatott.⁹³⁰ A községi jegyző ezt nem akarta tudomásul venni, a politikai kolaudációra utasította közegeinket. Nehogy a tanítás itt megkezdődjék, a községi bírót valamint a képviselőtestületi tagjait is – akik egyszersmind egyházi választmányi tagok is – arra ösztöklélte, hogy az időközben üresedésben jött tanítói állás pályázat útján való betöltését, tagadják meg. S hogy a szentszéknek is tudomása legyen műfelháborodásról⁹³¹ deputációt⁹³² menesztettek ide, ugyan csak bíró vezetése alatt, azzal az instrukcióval, hogy ők készek az új felekezeti iskolaépületet a községnek átengedni, mivel itt csak száz koronát kell fizetni,⁹³³ a felekezetinek pedig több mint 1000 K.⁹³⁴ Szentszékünk királyilag jóváhagyott sztátutumára,⁹³⁵ valamint az iskola törvényekre támaszkodva, ideiglenes tanítót nevezett ki iskolájánál, mikor is a tanítás megkezdését elrendelte.

Nehogy a község alább maradjon, akciónk paralizálására,⁹³⁶ sürgősen intézkedést tett a községi tanító⁹³⁷ kinevezése iránt, ami meg is történt. Csak hogy nem volt helység?⁹³⁸ Mit tettek? Kibérelték a falusi kovácműhelyét!⁹³⁹ Az ültöt eltávolították, s miután helyében egy tanítói asztalt tettek megvolt a községi iskola. S a Falusiak...? Azon törlik a fejüket: a) miért jobb egy kovácműhely, mint egy megfelelő iskola...? b) hova lett az annyi hűhóval hirdetett két tanerős⁹⁴⁰ iskola...?

2. Cigányesd

Az itteni egyházképviselő testületünk, 1910. évi november hó 30-án tartott ülésében egy új iskola felépítését mondta ki. Az építkezés meg sem kezdődött, s kerületi esperesünk jelentése szerint, a drágánfalvi jegyző, kinek köréhez Cigányesd községe is tartozik, mindent

⁹³⁰ kollaudál jelentése: felülvizsgál

⁹³¹ Az eredetiben aláhúzva.

⁹³² Küldöttséget.

⁹³³ Az eredetiben aláhúzva.

⁹³⁴ 1000 koronát. Az eredetiben aláhúzva.

⁹³⁵ Jogsabály, rendelet.

⁹³⁶ Megbénítására.

⁹³⁷ Az eredetiben aláhúzva.

⁹³⁸ Az eredetiben aláhúzva.

⁹³⁹ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁴⁰ Az eredetiben aláhúzva.

elkövet, hogy a felekezeti iskola felépítése nehézségekben ütközzék, hogy helyette községi iskolát szervezhessen. 1910. évi dec. 14-én, ugyan csak ez a jegyző a községi testületet ülésre hívja, mikor is a tagok kijelentik, miszerint ők a falusi – románul szátéaszka – iskola mellett vannak és maradnak. Tudni illik a bihari falusi román ember a szátéaszka – magyarul falusi – iskola alatt a felekezeti⁹⁴¹ iskolát érti. A képviselőtestületi határozatban a községi iskola⁹⁴² kifejezése vétetvén fel, híveink ezen határozatot fellebbezéssel támadták meg, mert ez nem fedte a hozott határozatot. Ily körülmények között szentszékünk is kénytelen volt közbelépni s 1911. évi március hó 7-én, szintén jogvédelemért fordult Biharvármegye köz. bizottságához. Innen a következő feleletet kaptuk: „Mint hogy az egyházközség, a törvényes időn belül, nem kért állami segílyt a tanítói fizetés kiegészítése végett, mint hogy a politikai hatóságokat nem értesítette ama szándékáról, hogy saját anyagai erejéből óhajtja a tanítói fizetést biztosítani, a községi iskolára vonatkozó határozatot csak akkor nem fogja végrehajtani, ha az egyházközség a tanító törvényszerinti fizetését és esetleg korpótlékát saját anyagi erejéből biztosítja és szolgálja ki.

Ebben egyházunk a veszélyes felhők elmúlását látván hozzáfogott a felekezeti iskolaépület felépítéséhez. Sajnos itt sem dolgozhatott zavartalanul.⁹⁴³ A munka első stádiumában, a vashoki szolgabírói hivatal azon a címen, hogy az építkezés megkezdése nem volt a községi előljárásnak bejelentve, az építkezést beszüntette. Erre egyházunk a községi előljárástól építési engedélyt kért. S most kezdődik a kálvária.⁹⁴⁴ A jegyző, eredetiben és másolatban, építkezési tervet kért, amit kifogásol, mert – amint ő mondja – ezt nem oklevés építész készítette, a falak ferdék, a tanterem e terv szerint nem iskola, hanem istálló.⁹⁴⁵ (Mennyi mérnöki tudomány!!!) Fellebbezésünkre a terv felterjesztetett a vaskohi szolgabírói hivatalhoz s innen a megyéhez, ahonnan csak sok utánajárás után tudtuk visszakapni. Terv hiányában az építkezés sokáig stagnált mikor is, szegény egyházunknak egy csomó költséges perben volt része. Ezért az építkezés csak 1912 év végén lett kész. Kérdés: minek mindez?

3. Körössebes

A községi képviselőtestület, anélkül hogy erre szükség lett volna, községi iskola felállítását határozta el, 1911. évi március 4-én pedig szótöbbséggel elfogadta a bemutatott,

---

⁹⁴¹ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁴² Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁴³ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁴⁴ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁴⁵ Az eredetiben aláhúzva.

9600 kr-ba kerülő költségvetést is. Majdnem ugyanazok az egyének, akik a határozathozatalnál jelen voltak, s mind egyházi híveink, felekezeti iskoláink fenntartása érdekében, panasszal fordultak szentszékünkhöz. A szentszék híveinek óhajának engedve, a régi felekezeti iskola radikális⁹⁴⁶ átalakítását, valamint a költségvetés előterjesztését rendelte el, egyben 1911. március 4-én kelt 417 sz. a. átiratában a Bihar vármegye köz. bizottságát arra kérte, miszerint a tervben vett községi iskola felállításától álljon el. Nyomban ezután az itteni egyházközség képviselőtestülete bemutatja ama határozatait, amelyekben a felekezeti iskola fenntartásához ragaszkodik s egyben az új iskola tervének jóváhagyását kéri.

Midőn az új iskolaépület építésének terve ismeretes lett, Bihar vármegye köz. bizottsága 473/706 – 1911 kb. sz. a. – saját kezdeményezéséből⁹⁴⁷ – Körössebes községet községi iskola szervezésére kötelezi, s ennek költségeit 9032 k-ban állapítja meg, ami kölcsön útján lett volna fedezendő. A hozott határozattal felekezeti iskolánk veszélyeztetve lévén s nehogy a valósítás stádiumában lévő felekezeti iskola építése hiába legyen, az itteni egyházközség a köz. bizottságot arra kérte, hogy a községi iskola felállításától álljon el. A válasz csak 1911. évi május hó 26-án, 2824 sz. a. érkezett meg. E szerint az egyház iskoláját függetlenül⁹⁴⁸ tarthatja fenn a községi iskolától, ha gondoskodik megfelelő tanteremről és a szükséges felszerelésekről s egyszersmind biztosítja a tanító fizetését és korpótlékát – a törvényes minimumban – és pedig a saját erejéből, mert államsegélyre semmi szín alatt nem tarthat igényt, ez irányban kérvényt nem terjeszthet fel illetékes helyre.⁹⁴⁹

Az ekkor már beállott pénzkrízis következtében, nem csak híveink, hanem a község⁹⁵⁰ sem tudta megvalósítani tervét. A tanítás az eddigi iskolaépületben folyik. Nehogy azt higgye valaki, hogy a közigazgatás kedvenc tervéről lemondott, megjegyezzünk, miszerint ezt az iskolát megintésre⁹⁵¹ ajánlotta, ami meg is történt 162.732 – 1912 V. és K. M. sz. a. Pár napra a leirat megérkezése után – amikor az idő rövidsége miatt semmi intézkedést sem tettünk – a tanfelügyelőség is megintésben részesítette az iskolát.

---

⁹⁴⁶ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁴⁷ Kezdeményezéséből.

⁹⁴⁸ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁴⁹ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁵⁰ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁵¹ Az eredetiben aláhúzva.

4. Vaskohmező

1911. évi március hó 19-én, az egyházképviselő testület, a felekezeti iskola fenntartását határozta el, egyben arra is kötelezte magát, miszerint új tantermet épít. A vakohi szolgabírói hivatal tudomást szerezvén erről, az itteni körjegyzőnek meghagyja, hogy a falubelieket községi iskola szervezésére utasítsa. Az államsegély kilátásban való helyezésével és kecsegtetésével sikerült is neki az embereket eszméinek megnyeri. Azonban mindaz, ami nekik ígérve lett, nem lett beváltva,⁹⁵² miért is jelenleg, a lakosok közt, nagy az elégtelenség. Vajon ez az eljárás helyes-e?⁹⁵³

5. Fonóháza

Egyházunknak itteni iskoláját, a hatóságok azon a címen, hogy falai alatt forrásvíz folyik, s így a falak nedvesek, bezáratta. Kerületünk esperesének rendeletére az egyházközség a forrást betömte, cementből levezető csatornát készített, s ugyanakkor több javítást tett az épületen. Ennek dacára az iskolának megnyitása, mai napig sem volt kieszközölhető. S íme miért! A politikai község, ezen idő alatt, a Kultusz Minisztériumtól kért és kapott 900 kor. államsegélyt a községi iskola szervezésére. Csak hogy nem volt iskola helység? Dehogy! Az új községi iskola előadásait a kifogásolt és bezárt felekezeti iskolaépületben⁹⁵⁴ kezdték meg és tartják ma is, és pedig a felsőbb egyházi hatóságok tudta és beleegyezése nélkül. A tanítót – aki nem más, mint a volt felekezeti tanító – otthagyták az annyira kifogásolt padozatlan szobában. Most ... most ez is jó.⁹⁵⁵

6. Madarász

Az itteni iskolakötelesek száma a 80-t meghaladván az egyházközség egy második iskola felállítását egy II-ik tanítói állás szervezését mondta ki. A terv, költségvetés, szentszékünk által 1216 – 1911 sz. a. jóváhagyatván, megkezdődött az építkezés. Ennek folyama alatt, s akkor amidőn híveink hozzájárulási összegeinek behajtására került a sor, Márton Lajos⁹⁵⁶ községi jegyző kidoboltatta a faluban, hogy görögkeleti híveink semmivel

---

⁹⁵² Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁵³ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁵⁴ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁵⁵ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁵⁶ Az eredetiben aláhúzva.

sem tartoznak hozzájárulni a második felekezeti iskola építéséhez, s azok, akik netán erre fizettek⁹⁵⁷ visszakövetelhetik mindazt, amit erre teljesítettek. Tette pedig ezt azért, mert a második felekezeti iskola felállítását minden áron megakarta hiúsítani, s mivel ennek helyében állami, avagy községi iskolát szeretett volna látni. Ámbár a jegyző törvénytelen eljárása – panaszunk következtében nem toroltatott meg – az egyház az iskolaépületet, nagy áldozatok árán, befejezte. Ekkor a második tanítói állás szerevének tudomásul való vételét kérte a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól. A köz. bizottság, 94/7376 – 1912 sz. a. ezt nem véleményezvén a Minisztérium azon címen, hogy Madarász községben idővel községi avagy állami iskola állítható fel,⁹⁵⁸ a kérelemnek nem adott helyet, ámbár ez a helység nem volt felvéve azon községek sorában ahol az állam iskolát szándékozott felállítani.⁹⁵⁹ Nem talált meghallgatásra szentszékünk ez ügyben tett felterjesztése sem. Tehát, itteni egyházunknak van egy üres, a törvénynek megfelelő, sok pótolhatlan⁹⁶⁰ költséggel felemelt iskolaépülete. Az állami iskola, a jegyző privát házában van, amit jó bérért engedett át. De ha ez megvan, hol van az egyház tekintélye?

7. Oláhhomorog

Itten, egy teljesen megfelelő egy tantermes felekezeti iskolánk volt és van. A tankötelesek száma a 100-t meghaladván, a megyei köz. bizottság 1906. évi 1477/416 sz. a. kelt rendeletével – minden meghallgatás nélkül – egy egész új községi iskola felállítását rendeli el, s a rendelet végrehajtásával a jegyzőt, illetve a községi elöljáróságot bízza meg. A sérelmes rendeletet, helybeli lelkészünk több községi képviselőtaggal együtt, 1907. évi május hó 23-án, az illetékes Kultusz Minisztériumnál fellebbezte meg, ahonnan 27698 – 1907 sz. a. azt a választ kapta, hogy a megyei köz. bizottság határozata csak akkor fog végrehajthatni, ha a felekezet 1907. évi szeptember hó 1-ig a második tantermet nem építi fel s egy második tanítóval nem látja el. A határozat oláhhomoroghi egyházunknak, szentszékünk megkerülésével, csak 1907. évi május hó 27-én⁹⁶¹ lett közölve. Ennek dacára, híveink az iskola építésébe belemennek, tekintettel azonban az idő rövidségére – három

⁹⁵⁷ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁵⁸ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁵⁹ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁶⁰ Valószínűleg elírás. Pótolhatatlan.

⁹⁶¹ Az eredetiben aláhúzva.

hónap⁹⁶²– arra határozzák el magukat, miszerint az illetékes fórumoktól, az építkezésre 1908. szeptember hó 1-ig⁹⁶³ haladékot kérnek, mikoris az iskola kész lehet és a szükséges felszerelésekkel is ellátható. A miniszteri válasz, amely 1906. évi január hó 27-én érkezett meg, tagadó⁹⁶⁴ volt a haladék tekintetében. E határozat következtében az egyházközség képtelen volt határozatait végrehajtani. De a politikai hatóságok sem tettek, három éven keresztül,⁹⁶⁵ semmit. Ez idő alatt egy új iskola felépítése szükségessé válván, a politikai község pedig ezen kérdéssel immár nem törődve, egyh. képviselőtestületünk, 1911. évi augusztus 27-én tartott ülésében újból kimondta a második iskola felállítását azzal, hogy a tanítói fizetéshez 200 kor. járul hozzá, a többletet pedig az államtól kérendi. Az építkezésen kívül, az egyház a berendezést is magára vállalta. Az épület pedig már 1912. évi szeptember hó 1-én kész lett volna. Ezen határozatokat a szentszék is jóváhagyta. A jegyző most nem tudott megnyugodni. Újra akadályokat kezdett gördíteni a felekezeti iskola megvalósítása elé, s újól az állami, illetve községi iskola szervezése mellett kezdett agitálni. S nem siker nélkül. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 60017 – 1912 sz. a., az oláhhomoroghi iskolaszék által, a fennálló felekezeti iskola fejlesztése céljából kért előzetes hozzájárulást, sajnálattal⁹⁶⁶ nem adta meg. Amint a leirat megérkezett hozzáfogtak az állami iskola építéséhez, s gőzerővel befejezve most készen áll a főutcán.

8. Kabaláspatak

Egy-egy tenerős⁹⁶⁷ felekezeti iskolája van. Igaz... az épület nem hiánymentes, de azért még használható. A közig. bizottság, anélkül, hogy az egyházat a hiányok megszüntetésére hívta volna fel, 5136 – 1910 sz. határozatával a községi képviselő testületet községi iskola szervezésére utasítja. Utóbbinak tagjai, akik egyszerű földműves emberek, a községi, falusi-egyházi- és állami iskola fogalmát összezavarván, s abból indulva ki, hogy az állam ingyen⁹⁶⁸ állít fel iskolát, belemennek a dologba. Alig lett papirosra vetve a határozat a falu pennája, az eddig rozogának minősített felekezeti iskolaépületet bérbe kéri a községi iskola céljaira.⁹⁶⁹ Híveink látván, hogy iskola ügyük nem halad az igazi úton, a régi iskola

---

⁹⁶² Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁶³ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁶⁴ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁶⁵ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁶⁶ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁶⁷ Elírás. Tanerős.

⁹⁶⁸ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁶⁹ Az eredetiben aláhúzva.

fenntartását és ennek részére egy új épület felállítását határozták el. Határozatukat azonban a köz. bizottság nem vette tudomásul, ellenkezőleg⁹⁷⁰ felfüggesztéssel fenyegette meg a községi képviselőtestületet. Ennek aztán meg volt a hatása. A községi iskola, híveink tiltakozása ellenére, megnyílt. Ugyanakkor a felekezeti üresen maradt.

9. Körösszakál

Itt is a régi kipróbált recipé⁹⁷¹ szerint jártak el. Az iskolaépület nem megfelelő – mondja a közigazgatás – későbbben, vagyis 1911. évi július 9-én egyh. képviselőtestületünket a községi előljáróság 222 – 1911 sz. a. egyszerűen arról értesíti, miszerint a Vallás és Közoktatási Minisztérium 1911. évi szeptember hó 1-től kezdődőleg két tanerős állami iskola felállítását rendelte el. S addig is, amíg az felépül az előljáróság a felekezeti iskola bérbeadására szólítja fel embereinket. Mert most már szó sem lehet a felekezeti iskola fenntartásáról.⁹⁷² Erre a célra a rozoga épület is jó?

10. Tatáros

Itten két tanerős iskolára lett volna szükségünk. Midőn ez irányban az eljárást megindítottuk, vagyis 1911. év folyamán, a községi képviselőtestület sürgősen és soron kívül, ülésre lett hívva. Ezen megjelent a járási főszolgabíró is, ennek unszolására, kapacitálására a képviselőtestület kimondta a községi iskola felállítását. Ezzel törekvéseink teljesen párélizálva⁹⁷³ lettek, mivel ugyanazon embereket – a politikai község lakosai és híveink teljesen azonosak – két adóval terheli, nem tanácsos. Midőn láttuk, hogy a községi iskola sehogy sem akar előbbre menni egyházi korporációink kimondották a felekezeti iskola fejlesztését. Minden előkészület megtörtént s az új tanítói állás szervezésének tudomásul való vétele iránt az intézkedéseket megettük. Sajnos későn! De megvan a mentségük, meglettünk akadályozva.⁹⁷⁴

---

⁹⁷⁰ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁷¹ Recept.

⁹⁷² Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁷³ Bénítva.

⁹⁷⁴ Az eredetiben aláhúzva.

11. Vámosláz

Itt már egy új eljárással találkozunk. A községi előjáróság 1911. év folyamán kimutatja, miszerint itteni felekezeti iskolánknál egy magyar anyanyelvű és 56 olyan nem magyar anyanyelvű tanuló van, kiknek a jogosítottak magyar nyelvű oktatását kérik. A tanfelügyelő előterjesztésére, s az egyház főhatóság mellőzésével, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1910. évi február 9-én kelt 8119 sz. leiratával a magyar nyelvnek tanítási nyelvül leendő használatát elrendeli. Szentszékünk erről értesülvén, az ügyben vizsgálatot rendelt, mikoris kitűnt, hogy a vámoslázi község előjáróság, illetve jegyző, önkéntesen, azaz nem az illető gyermekek szüleinek vagy gyámjuk bemondása alapján alította ki a kimutatást.⁹⁷⁵ Ezt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tudomására lévén hozva, 1910. évi november 15-én kelt 112286 sz. a. azt a választ nyertük, hogy a 8119 – 1910 sz. a. rendelkezés csak az elmúlt tanévre vonatkozván már tárgytalanná⁹⁷⁶ vált.

Ezután az iskolaépület kifogásolása következett. Ezen idő alatt, a felekezeti iskolánk tanítója az államhoz ment át. A tanítói üresedés ideje alatt a községi iskola felállítását. Szentszékünk, tekintettel arra, hogy itten úgy a lelkeszi, mint a tanítói állás üresedésben van, minderről semmit sem tud. Ezeket csak akkor tudja meg, mikor a közjegyző személyesen kéri a felekezeti iskolaépületnek a községi iskola részére való bérbeadását. Midőn írásbeli kérését is elutasítottuk, akkor arra bírta tudatlan falusi híveinket, hogy adják neki bérbe a felekezeti iskolaépületet, ami – jóváhagyásunk, tudomásunk nélkül – meg is történik. A jegyző, aztán a mi épületünket albérletbe⁹⁷⁷ adja a községi iskolának, melynek elég jó a kifogásolt épület is. Vajon most is hiányos lesz ez?⁹⁷⁸

12. Csarnóháza

Itt második felekezeti iskola válván szükségessé, az egyh. képviselőtestület ennek felállítását elrendeli, szentszékünk pedig tudomásul vevén jóváhagyja. Embereink saját rezsijükben akarják építeni az új tantermet, mellékhelyiségeivel együtt. Összegyűjtik az anyagot és elkészítik a tervet, az egynevezett tip⁹⁷⁹ szerint. A községi előjáróság azt

---

⁹⁷⁵ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁷⁶ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁷⁷ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁷⁸ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁷⁹ Valószínűleg: típus.

építkezést⁹⁸⁰ megkezdését nem akarja tudomásul venni, mert a bemutatott terv nem okleveles építész, avagy mérnök által⁹⁸¹ lett aláírva. A szolgabírói hivatal, ahová híveink jogsegélyért folyamodtak, az ügyet máról holnapra halasztotta. Híveink szentszékünk útján ezért panasszal fordulnak a közig. bizottsághoz. Az idő előre haladván, kénytelenek embereink az építkezést megkezdni. Ezért lelkészünket érzékeny pénzbüntetéssel sújtják.⁹⁸² Ennek dacára az épület elkészült, a rendeltetésének lesz átadva. S most azt kérdezzük: miért mindez? Mert a közigazgatás emberei itt is állami, vagy községi iskolát szerettek volna életre hívni.

13. Zsáka, Darvas

Két különböző község, de egy sors érte mindkettőt. Itteni híveink a magyarokkal vegyesen lakván a községet, megtanultak jól magyarul. A nagyváradai tanfelügyelőségnek egyik tagja, Karácsonyi s.⁹⁸³ tanfelügyelő, aki előbb egyházunk szolgálatában állott, mint néptanító, egy iskolalátogatás alkalmával, mindkét helyen, szóval⁹⁸⁴ megtiltja a román nyelvnek tanítási nyelvül való használatát. Nyomban azután, vagyis 1908. év folyamán, szentszékünk tudta, beleegyezése és kiértésítése nélkül, úgy Darvast, mint Zsákát, a tanfelügyelőségnek 3118 – 1908 tf.⁹⁸⁵ sz. a. kiadott értesítvénye szerint, s közig. bizottság, mint magyar tannyelvű iskola vétetett be a törzskönyvbe.⁹⁸⁶ Zsákának, a rendelet hatályán kívüli helyezési kérvényét Bihar vármegye köz. bizott. 197/78 – 1913 kb. sz. a. már elvetette. Embereink, most az iskola megszüntetésével, s egyházunk elhagyásával fenyegetőznek.

14. Biharhosszúaszó

Régi, de meglehetősen karban levő felekezeti iskolánk van itt, mit a kor követelményeinek megfelelően akarván átalakítani, embereink ebben is bele akartak menni. A közigazgatás itt is községi, avagy állami iskola felállítását vették tervben. Csakhogy a lakosok, akik egyházi híveinkkel teljesen azonosok, nem akartak belemenni. Nem sokat teketóriáztak velük. A megye eleinte megfenyegette, majd kimondotta, hogy az iskola miatt,

---

⁹⁸⁰ Elírás. Építkezés.

⁹⁸¹ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁸² Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁸³ Segéd?

⁹⁸⁴ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁸⁵ Tanfelügyelőség.

⁹⁸⁶ Az eredetiben aláhúzva.

a képviselőtestület renitens,⁹⁸⁷ s így feloszlandó.⁹⁸⁸ Ennek már megvolt a hatása. A felekezeti iskola hátra tolásával előtérbe lép a községi iskola: ugyanis híveink a kétszeri költség miatt, már nem tudják megvalósítani a tervezett felekezeti iskola átalakítást. Tehetetlenül, hitsorsosaink azon verik⁹⁸⁹ fejüket: vajon az eljárás helyes-e? Üdvös-e? Vagy nem!

De minek folytassuk!! Azt hisszük ennyi is elég annak igazolására, hogy sok panasz van és vár szanálásra!!

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Csak a tényeket soroztattuk egymás mellé. A tények sorakoztatásával igazságokat is hozunk a napfényre. Melyek azok az igazságok, amelyek a konkrét ügyekben rejlenek. Íme egy pár:

Először. Lent a vidéken, s különösen a perifériákon nem a legszerencsésebben magyarázzák az iskola törvényeket.⁹⁹⁰ Ezek nem kívánnak iskolapalotákat, hanem megelégszenek oly iskolaépületekkel, amelyek jó karban vannak, nem veszélyeztetik az egészséget vagy a közbiztonságot. A bútorozás és a felszerelés tekintetében nem kívánnak szalonokat és múzeumokat,⁹⁹¹ mivel megelégszenek, ha az iskola, e tekintetben megfelel a szükséges, minimális mértéknek.⁹⁹² Az iskolafenntartás kötelességének, akkor amikor az egyház vállairól a terheket levesszük, s a községekre hárítjuk, csak papír értéke⁹⁹³ van, mert az egyházközség vagyoni tekintetben – amint ezt többször hangoztattuk – a politikai községgel azonos,⁹⁹⁴ a polgárok és a hívők ugyanazon személyek, tehát a pénz egy és ugyanazon zsebből kerül ki, mikoris amit a község egyik minőségben nem teljesíthet, arra a másik minőségben is képtelen.⁹⁹⁵ Az emberiség szempontjából teljesen irreleváns, hogy ki szolgálja neki a kultúrát: az állam vagy az egyház, mindketten ugyanazon cél felé igyekeznek. E munkában a régebbi elsőbbség illeti meg: s ez az egyház.⁹⁹⁶ Tehát ez nem gáncsol, hanem támogatást érdemel meg.⁹⁹⁷

Másodszor. Lent a vidéken különösen a perifériákon félre ismerik a kormány intencióit.⁹⁹⁸ A kormány sohasem gondolt arra, hogy az egyházat megfossza iskolafenntartó jogától. Távol áll még az a gondolat is, hogy eme joggyakorlásban megakadályozza.

⁹⁸⁷ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁸⁸ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁸⁹ Török

⁹⁹⁰ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁹¹ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁹² Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁹³ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁹⁴ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁹⁵ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁹⁶ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁹⁷ Az eredetiben aláhúzva.

⁹⁹⁸ Az eredetiben aláhúzva.

Bizonyíték erre a kormány intézkedései. Itt van például az 1905. évi tanfelügyelői utasítás. Ennek 168. §-ának e pontja a következőkről rendelkezik: „Felekezeti népiskolák államosítása iránt csak⁹⁹⁹ azon esetben léphet a kir. tanfelügyelő tárgyalásba a felekezettel, ha az államosítást, az illetékes egyházi főhatóság előzetes hozzájárulása mellett a hitközség maga kéri.”¹⁰⁰⁰ Mutassanak egy egyházi főhatósági előzetes értesítést, hozzájárulást, avagy hitközségi kérelmet. De csak egyet. Nem szükséges – fogják mondani azok kiknek eljárását bírálgatjuk – mert a konkrét esetekben nincs szó felekezeti iskola államosításáról, hanem állami, községi iskola szervezéséről. Hogy is történik csak ez? A feleletet megtaláljuk az 1876. évi XXVIII t.c. 6. §-ának 4 pontjában: „A közigazgatási bizottság ... felterjesztést tesz a Közoktatásügyi Minisztériumnak, azon felekezeti iskolák megintése iránt, melyekről a tanfelügyelő jelentéséből meggyőződött, hogy a törvénynek meg nem felelnek. Ahol a felekezeti iskola a Vallás- és Közoktatási Minisztérium által, a felekezeti főhatóságok útján, félévi időközökben ismételt háromszori¹⁰⁰¹ megintés után¹⁰⁰² sem felel meg a törvénynek: községi vagy állami iskola föllállítását hozza javaslatba a Minisztériumnak”. Szeretnénk látni egy háromszor megintett felekezeti iskolát? Nincs!!! De mi mutathatunk egy csomó olyan iskolát, amely semmi féle megintés nélkül, s a felekezeti iskolák rovására nyert léte.

S ha intenciókról beszélünk, nem kell felejtünk, hogy a felekezeti iskola kérdése és léte oly helyen lett megbolygatva, ahol a legnagyobb kilátás volt és van az annyira várt magyar – román barátság megpecsételésére. Hogy fogjuk hirdetni: „itt élni halnod kell, ... itt mindenki egyforma, akár melyik nyelven beszél ... itt akár melyik nyelven művelődhetik a polgár ... ha ez lépten nyomon veszendőbe látja menni azon intézményeit – értjük alatt az egyházat és iskolát – amelyekért nem csak ősei, hanem ő maga is élt, lelkesedett, hálásan megőrizte az utókornak. Tényleg ... itt segíteni kell valahogyan!!!

Harmadszor. Lent a vidéken a különösen a perifériákon nem igen válogatják meg az eszközöket, amelyekkel dolgoznak.¹⁰⁰³ Legnagyobb ütőkártyájuk: nem kell iskolaadót fizetni, s ha mégis erre kerülne a sor, ez a legminimálisabb lesz, ... nem kell fizetni az egyház által kért ezreket, az állam megelégszik legfeljebb 100 koronával.

Negyedszer. Az átmeneti idő alatt több mint 800 ezer korona értékű új falusi iskolaépületeket emeltünk, láttuk el bútorzattal, felszereléssel és adtuk át a kultúrának. Erre

---

⁹⁹⁹ Az eredetiben aláhúzva.

¹⁰⁰⁰ Az eredetiben aláhúzva.

¹⁰⁰¹ Az eredetiben aláhúzva.

¹⁰⁰² Az eredetiben aláhúzva.

¹⁰⁰³ Az eredetiben aláhúzva.

büszkék is vagyunk ... hisz mindezt karhatalom és lárma nélkül, az Istenben vetett bizalommal, valamint egyházunkat annyira jellemző szóhatalmával értük el.

Elismerjük többet is csinálhatnánk, ha az állam és politikai közegeiben, ha nem is támogató, de legalább megértő, türelmes kezekre találnánk.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Szívből örültünk midőn Excellenciád, f. évi március hó 13-án, a főrendiházban kimondta a nagy, megnyugtató szót: a népnevelés és iskola terén az egyház részéről való közreműködés nélkülözhetetlen, s a közoktatás ügye csak nyer ha ez továbbra is folytatatik.¹⁰⁰⁴ Mi, mint mindig, most is ez irányban felajánljuk segítő kezünket! De egyben arra is kell kérnünk Nagyméltóságodat, miszerint az előterjesztett eseteknek megvizsgálása és szanálása mellett, egyházunknak, a népnevelés terén való zavartalan közreműködés érdekében, az annyira konciliáns¹⁰⁰⁵ s nagynevű előde által 31.462 – 1911 V.K.M. sz. a. hozzánk intézett magas rendeletét – mihez tartás végett – az összes érdekelt politikai hatóságoknak is megküldeni, kegyeskedjék.

A Nagyváradi Görögkeleti Román Szentszék

Nagyvárad, 1913. évi március hó 16-án

Mangra Vazul

püspöki helynök

41. Cristea Miron püspök Lukács László miniszterelnöknek, 1913. április

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 59. tétel, 1–18. fólió

Dr. Cristea Miron püspök levele Lukács Lászlónak a karánsebesi kör. keleti román egyház sérelmeinek tárgyában

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Ezennel van szerencsém ./.. alatt mellékelve a Dr. Mihali Tivadar országgyűlési képviselő úr közvetítése által kért és a karánsebesi gör. keleti román egyházmegyére vonatkozó azon sérelmeink felsorolását felterjeszteni, amelyeknek orvoslását tisztelettel kérjük.

¹⁰⁰⁴ Az eredetiben aláhúzva.

¹⁰⁰⁵ Engedékeny, békülékeny.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1913 április havában

Dr. Cristea Miron¹⁰⁰⁶

püspök

A Nagyméltóságú Lukács László miniszterelnök, v.b.t tanácsos úrnak

Budapesten.

A karánsebesi gör. kel. román egyházmegye.

I.

Az állami törvényhozás által a hazai. gör. kel. román egyház metropoliában lévő püspökségek vagy egyházmegyék segélyezésére szavazott összeg csak egy részét kapják az illető egyházmegyék, egy jelentékeny összeg felosztásáról nincsenek az egyházhatóságnak semmi tudomása.

Értesülünk azonban, hogy egyes lelkészek kapnak a püspökük és konzisztóriumuk tudta és beleegyezése nélkül rendkívüli segélyeket, ami nem csak aláássa a püspöki méltóságot és tekintélyt, hanem ezen hazai egyházzal szemben a legmostohább elbánásmódjának a jele. Ilyenmű segélyeket a lelkészek teljes demoralizálására szolgál.

Tehát ezen a püspöki kart, az egyházi főhatóságok és az egész egyházat mélyen sértő eljárás teljesen megszüntetendő.

A megszavazott összeg teljes összegben kiszorgálandó a püspökök kezeihez.

II.

Egészen köztudomású dolog, hogy a törvényes kongrua-illetmények pártpolitikai célok elérésére használja fel a nagyméltóságú vallásminisztérium. Kivált országgyűlési választások után több lelkésznek le lesz vonva illetménye határozatlan időre semmi indoklás nélkül és előttük ismeretlen közegek bizonyára túlzott vagy elferdített denunciálásai következtében.

Az egyes esetek felsorolása fölösleges, mert ezt odafenn sem tagadják.

---

¹⁰⁰⁶ Publicista, filológus, román antiszemita politikus, szenátor, régens és teológus, első pátriárkája a Román Ortodox Egyháznak (1925–1939). 1938–1939 között Románia miniszterelnöke. A budapesti egyetemen szerzett doktori címet filológiából. Doktori disszertációjában a leghíresebb román költő, Mihai Eminescu életével és tevékenységével foglalkozott.

E mellett a lelkészek közvetlenül a minisztériumhoz küldött beadványokat elintézik, anélkül, hogy a püspököt vagy a konzisztóriumot kérdeznék, amint a kongruatörvények követelnek.

Stoia János, kálina lelkésznek kiutalványozták kongruailletményét anélkül, hogy a konzisztóriumát bejelentette volna.

/L. mint. leirat 65466/1911/

Más lelkészeknek beszüntetik a kongruailletmény folyósítását egyszerű feljelentvény alapján, de az olyan feljelentésekben felsorolt esetleges vádakat előbb be kell bizonyítani rendes eljárás mellett s azután intézkedni.

Ezt szigorúan be kell tiltani, és a levonások csak az 1989. évi XIV. t. cz. 7 és 9 §§-i és az 1909 XIII. t. cz. 5 §-a rendelkezései alapján kellene elrendelni, tehát jogérvényes ítéletek alapján, nem pedig minden komoly indokot nélkülöző községjegyzői vagy más denunciaciók alapján.

III.

A vallás és közoktatásügyi miniszter Úr 1911. évi április hó 7-én 12822 sz. a. kelt intézvényével elrendelte, hogy népiskoláink tanítói a tanulók családneveit/előneveit/kizárólag magyar nyelven magyar helyesírással vezessék be az iskolai naplóba.

Ez a román családnevek erőszakos magyarosítása. A rendelet visszavonását kérjük.

A nagyszebeni metropoliai konzisztórium felterjesztést intézett a nagyméltóságú vallás minisztériumhoz sz. alatt.¹⁰⁰⁷

IV.

A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi minisztérium 1912. évi március hó 15-én kelt 550/1912 eln. sz. intézvényével azt kérte, hogy az elemi népiskola VI. osztályáról és az ismétlő iskoláról szóló bizonyítványok magyar nyelven állíttassanak ki.

Ezen intézvény ellen 1912. évi március hó 4/17-én a karánsebesi konzisztórium 2317 Sc sz. alatt felterjesztést nyújtatott be a magas minisztériumhoz.

Ugyan ezen ügyben a metropoliai konzisztórium részéről szintén egy felterjesztés lett a magas minisztériumhoz beadva 191... sz. alatt.

Ez az ügy még függőben van a metropoliai konzisztórium és a magas minisztérium közt.

¹⁰⁰⁷ A rendelet száma az eredetiben is hiányzik.

Az 1907. XXVII. t. cz. 33 §-a megengedi, hogy ezen bizonyítványok az iskola tanítási nyelvén állíttassanak ki – esetünkben – román nyelven, de a vallásügyi miniszter csak az osztályozást engedi meg román nyelven, azontúl a bevezető és befejező szöveget kizárólag csak magyar nyelven.

V.

A magas vallás és közoktatásügyi miniszter 1912. évi december hó 23-án 88697 sz. a. kelt intézkedéssel kéri, hogy egyházközségeink – mint felekezeti iskolák fenntartói – köteleztessenek, hogy elemi iskoláik részére külön magyar köriratú pecsétet rendeljenek.

A metropoliai Konzisztórium felterjesztést adott be a minisztériumhoz, melyre azonban válasz még nem érkezett.

Egyházunkban iskolai igazgatók a lelkészek, akiknek van hivatalos pecsétjük, tehát másra nincs szükség.

VI.

A tanítók és lelkészek fegyelmi ügyekben a magas vallásügyi minisztérium nem csak az ítéleteknek, hanem gyakran az ügyiratoknak magyar fordítását kéri. Ez egy óriási nehézség.

VII.

Az állam törvényhozása a 70-es évektől 191-ig semmivel nem emelte a karánsebesi egyházmegyei konzisztórium számára addig élvezett évi 20. 000 K. pénzsegélyt, melynek célja:

„az egyházmegye közigazgatási költségek fedezése”, sőt ezen csekély összeget sem folyósította a Nagyméltóságú vallásminisztérium teljes összegben, hanem

1874-ben csak 9500 frt. kaptunk tehát kevesebb ..... 500 frt.

1874-1887 csak 9000 frt. kaptunk évente, tehát kevesebb .....13000 frt.

1888 és 1889-ben csak 8500 frt. kaptunk évente, tehát kevesebb .... 3000 frt.

1890-1891-ben csak 9000 frt. kaptunk évente, tehát kevesebb ..... 2000 frt.

összesen 18500 frt.

vagyis 37000 kor.

Azóta és 1911-ig csak 19800 kor. lett kiutalványozva, tehát kevesebb 200 K. évente. Az 1891. évi 14127 sz. vallásmin. leírát szerint a visszatartott összegek a kezdetben meghatározott rendeltetésük ellen más egyházmegyék / aradi és nagyszabeni/ hitoktatói

remunerálására¹⁰⁰⁸ lettek használva, szegény egyházmegyénk kárára. 200 K. kapott az egyházmegyénkben működő fehértemplomi hitoktató, de most az sem kapja meg több év óta. Tekintettel arra, hogy egyházmegyénk a legszegényebb és évente 20000 K-hoz közeli állandó deficittel küzd, még 1911 aug. 3-án 4352 sz. feliratunkban kértük a visszatartott összeg kiutalványozását. Válasz mindeddig nem érkezett.

Méltányos volna, ha a nm. vallásminisztérium egy rendkívüli 40000 kor. segéllyel kártéríti a ki nem fizetett összeget.¹⁰⁰⁹

VIII.

Az 1911 évre szóló állami költségvetés 20.000 kor. emelte a hazai gör. kel. egyház segélyét. Ebből a karánsebesi egyházmegye egy fillért sem kapott, talán a másik 2 egyházmegye se.

IX.

Az 1912. évi állami költségvetés 120.000 K. szaporítja az említett tételt. Ebből a karánsebesi egyházmegye számára – a régi 19800 K. segély mellett – csak 6800 K., ami az óriási szükségletekkel szemben elenyészően csekély. Ezen segély is a Nagyméltóságú miniszter maga osztotta fel 6 konzisztóriumai alkalmazott és egy tanár között 1912 ápr. hó 22-én 47271 sz. leiratával. Ez által a Nagyméltóságú Miniszter Úr az egyházi főhatóság teljes mellőzésével egy fontos és kényes egyházi belügyben beavatkozik és egyházi autonómiánkat mélyen sérti, amennyiben az egyházi állások járandóságait csak az egyházmegyei zsinat illetékes megállapítani és kiutalványozni, az állam pedig köteles az 1848. évi XX t.c. szerint az egyházakat segíteni szükségleteik fedezésére.

Így történt ez a többi gör. kel. román egyházmegyében is. Azért 3 püspök és 6 világi tagból álló küldöttség felkereste a Nagyméltóságú vallás Miniszter Urat, az államtitkárokat is az illető referenst 1912 év őszén, arra kérvén, hogy

- a./ a szükségleteinkhez megfelelő évi államsegélyt vegye fel az állam költségvetésébe
- b./ és az egyes egyházmegyéket illető quota pansalis összegben juttassák a püspökségeknek, az egyházi törvények szerinti és az egyházi hatóságok által jobban ismert szükségletekhez képest való felhasználására, számadás kötelezettség mellett, amint ez 1912-ig is történt. Most várjuk kérelmünk teljesítését az 1913 évre szóló segély felosztása keretében.

¹⁰⁰⁸ Jutalmazására.

¹⁰⁰⁹ Az eredetiben is aláhúzva.

X.

A Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi miniszter Úr 1896. évi október hó 6-án 30553 sz. a. kelt intézvényével hivatkozással az 1868. évi XLIV t.c. 16-ik §-ra azt kérte, hogy a közigazgatási bizottsághoz intézendő beadványokban a magyar nyelvet használjuk.

Erre az 1896. évi november hó 2-án / október hó 21 / 3125. sz. a. kelt felterjesztéssel válaszoltunk, mely felterjesztésre még dr. Wlassics miniszter Úr 1897. évi január hó 20-án 731. sz. a. kelt intézvényével a magyar nyelv használatát csakis a tanfelügyelőséggel való érintkezésben tartotta fenn.

Ennek folytán a törvényhatósággal és illetve a közigazgatási bizottsággal való érintkezésben csak a román nyelvet használtak tovább is.

Most pedig Zichy miniszter Úr ő Nagyméltósága hivatkozással az 1896. évi 30553 sz. megkeresésre a magyar nyelv használatát is /hasábosan/ kérte a közigazgatási bizottsággal való érintkezésben, hozzáadván, hogy a közigazgatási bizottságot utasította, hogy csak román nyelvű beadványokat tárgyalás nélkül küldje vissza.

Erre 1912. évi december hó 20-án 8644 sz. a. kelt felterjesztéssel fordultunk Őnagyméltóságához, s hivatkozván Wlassics miniszter Úr ő Nagyméltóságának 1896. évi 731 sz. intézvényére, melynek alapján a levelezési nyelv kérdését elintézettnek tekintjük, kérjük Ő Nagyméltóságát tekintsen el követelésétől eljárásunk jogosultságát ismervén el.

Válasz még nem érkezett.

XI.

A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi minisztérium 1913. évi február hó 8-án 161171/1912 sz. a. kelt intézvényével Jonescu-Liuba Juliánát lugosi iskolánknál végleges rendes tanítónőnek deklarálta, noha ez állásra a szervezési szabályzat és az iskolai szabályzat intézkedései értelmében, vagyis pályázat útján Rusu Lívia tanítónő lett megválasztva.

A miniszteri intézvény ellen felterjesztés lett benyújtva, mely azonnal visszautasított.

A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi minisztérium 1911. évi június hó 10-én 48487/1911 sz. a. kelt intézvényével Raduț Fülöpöt barnafalvai / birnai / iskolánknál végleges rendes tanítónak deklarálta, noha ez állásra Draghiciu János volt szabályszerűen, sőt egyhangúlag megválasztva, anélkül, hogy a választás ellen fellebbezés adatott volna be.

A miniszteri intézvény ellen 1911. évi július hó 29-én 3781Sc sz a. felterjesztés lett a nagyméltóságú vallásügyi minisztériumhoz benyújtva, - de az óhajtott siker nélkül.

A nagyméltóságú vallásügyi minisztérium 1912. évi május hó 3-án 3584 sz. a. kelt intézvényben újólaj fenntartja az előbbi intézvényben mondottakat, megengedvén, hogy csak akképp lehetné a vitás ügyet kiegyenlíteni, ha a Konzisztórium gondoskodnék, hogy Raduț Fülöp egy hasonjavadalmazású állást nyerjen, vagy Draghiciu János másutt alkalmaztassék.

Egyházunkban senki sem nyerhet el véglegesen ily állásokat, csakis választás útján, tehát az egyházi főhatóság sem oktrojálhat tanítót véglegesen valamely egyházközségbe, annál kevésbé más hatóság. A nép, mely a járandóságot fizeti, bezárta az iskolát ezen Raduț előtt, aki így közel három év óta nem tanít, és egy oktrojált embernek nem akar fizetni. Így most a közigazgatási közegek a hátralékos fizetésért lefoglalták az iskolai épületet, területét, a templom némi pénzét, a lelkész fenntartására lévő egyházi földet, egy új iskola építésére gyűjtött követ.

Így csak kis fatemplom maradt. Így ez az eset tönkre tesz egy egész egyházközséget.

A Konzisztórium több helyre nevezte ki Raduțot ideiglenes minőségben, útiköltséget 200 koronát is adván neki, de nem ment, végleges minőségben nem alkalmazhatja, mert nincs hozzá joga, a népnek kell, hogy őt válassza.

Intézkedést kérünk, hogy a nagyméltóságú minisztérium őt valamely állami vagy községi iskolához nevezze ki, hogy a barnafalvai egyházközség a romlástól szabaduljon.

XII.

A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi miniszter Úr 1908. évi szeptember hó 26-án 103696 sz. a. kelt rendeletével valamennyi lelkész-tanítónak megtiltotta, hogy iskoláinknál, mint tanítók is működjenek.

Felterjesztéssel nem éltünk de esetről esetre beleegyezését kértünk a miniszternek, illetve a közigazgatási bizottságnak, hogy tanítók hiányában lelkészek tanító alkalmaztatásáig lássák el a tanítást, de újólaj kifogásoltattak és kifogásoltatnak, és úgy csak arra szorítokztunk, hogy a lelkészek képesített tanítók alkalmaztatásáig adják elő a hittant és egyházi éneket.

A tanítók hiányának megszüntetésére a tanítóképző intézet tanulói részére egy bizonyos számú ösztöndíjakat kérünk, hogy így tanítóképző intézetünk népesíttessék meg.

Engedtessék a lelkészeknek is az ideiglenes tanítóskodás, ahol – tanító hiányában – még nem lehetett véglegesen betölteni a tanítói állást.

Necessitas frangit legem.¹⁰¹⁰

XIII.

A verseczi főszolgabíró 1912. évi január hó 27-én 462/kig 1912 sz. a. elrendelte, hogy Andrei Mihály és Popoviciu György temesvajkóczi tanítóknak a fizetése Gergely naptár szerint fizetessék ki.

Ez az intézkedés Temes megye közigazgatási bizottsága részéről 1912. évi március hó 14-én 1029/1912 alatt jóváhagyatott.

A közigazgatási bizottság határozata egy hasonló esetben hozzá intézett 1911. évi 155865 sz. miniszteri rendeletre hivatkozott.

A naptári kérdés egyházunkban nemzeti egyházkongresszus illetékességéhez tartozó nehéz kérdés, tehát ily kényes természetű egyházi ügyekben ne intézkedjék se a szolgabíróság, se a közigazgatási bizottság.

XIV.

- I. 40.032/1907 alatt a vallásügyi miniszter Úr Popoviciu György / Popa George / klicsói / klicsovai / lelkész alapítványának alapítólevelének jóváhagyás végetti felterjesztését kérte.
- II. 32043/1912 sz. a. a vallásügyi miniszter Úr maga az alapító Popoviciu János volt csiklófalui / románicsiklovai / lelkész által készített alapító levelet nem hagyta jóvá, hanem elrendelte, hogy az alapító levél „Az alapító-levélek kellékei” című iratban foglaltak értelmében újonnan készíttessék.

A magas kormány álljon el ilyenmű követelésektől, s szorítkozzék csak főfelügyeleti jogához.

XV.

özvegy Abancourt Zsófia vagyonát. mely a fehértemplomi járásbíróság által az ottani adóhivatalnál van betétbe helyezve, a fehértemplomi gör. kel. román és szerb egyházközségeknek hagyta végrendeletileg, mint ösztöndíj alapítványt.

A bíróság az alapító leveleket kérte be, mert másképpen nem utalványozza ki a letétbe helyezett összeget.

---

¹⁰¹⁰ Szükség törvényt bont.

A közalapítványok kir. igazgatósága 14874 ex 1911 alatt tudomásul vette a végrendeletet.

Egyházunk a járásbírósi végzésnek az alapítólevelére vonatkozó részét fellebbezte, de a temesvári kir. tábla 2313/1 1911 alatt jóváhagyta az első fokú végzést.

Ugyanily a bozovici „Verendian” alapítvány esete.

A magas kormány lépjen közbe, hogy ezen követelés megszüntessék.

XVI.

A Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi minisztérium 1912. évi augusztus hó 17-én 110815 sz. illetve 1912. évi szeptember hó 10-én 121827 sz. leiratával azt közölte, hogy – a középiskolai hitoktatás végleges szabályozásáig – a főváros középiskoláinál működő önálló hitoktatóknak 180 K, a vidékieknek pedig 140 K egy heti óra után hajlandó adni, ama hitoktatóknak pedig, akiknek egyéb foglalkozásuk is van – egy heti óra után 100 K-t –, és az egyházmegyénk területén lévő középiskoláknál működő hitoktatók névjegyzékének megküldését kérte.

1912. évi november hó 30-án 8902 Sc. sz. a. fel lett terjesztve a fenti jegyzék, s egyúttal a hitoktatóinknak kilátásba helyezett jutalomdíjnak megszavazását kértük.

De ahelyett, hogy megszavaztatott volna a jutalomdíj ama hitoktatóinknak is, akik részint sehogy sem élveztek, részint több év óta meg voltak fosztva – elvonta három félév óta a kis régi évi 400 K. jutalomdíját is – a karánsebesi állami gimnáziumnál működő hitoktatóinktól, kik azt azelőtt élvezték. Erről nincs ugyan hivatalos iratunk, de annak tulajdoníttatik, hogy a hittan nincs magyar nyelven előadva. A gör. kel. román tanulók száma 174 lévén 239 tanuló két hitoktató heti 12 órát ad elő.

Ez ügyben 1912. évi november hó 30-án 8696 Sc. sz. a. felírtunk a nagyméltóságú vallásügyi minisztériumhoz, de mindez ideig válasz nem érkezett.

Hasonlóképpen megszüntetett a fehértemplomi / gimn. 85 tanuló /, lugosi / gimnázium 98 tanuló / hitoktatók régi kis jutalomdíja. Úgyszintén nincs jutalomdíja a verseczi / főreáliskola 28 tanuló / hitoktatónak sem.

Óhajtjuk, hogy jutalomdíjak utalványoztassanak ezeknek, valamint az összes egyházmegyei területén működő hitoktatóinknak, mint a más egyházak hitoktatóinak.

XVII.

Egyházunk felekezeti iskolái tekintetében úgy az állam, mint kiváltképpen Krassó-Szörény megye közegei is nemcsak jóakaratot nélkülöző, hanem gyakran törvénytelen magatartást is tanúsítanak.

A község jegyzőitől kezdve fent a megyéig tanácsoltak, s minden tőlük tehető megtettek, hogy a híveket megfélemlítsék s lebeszéljék a felekezeti iskola fenntartásáról.

Mennyi eszközük nem áll rendelkezésükre, hogy ezt sikerrel tegyék meg?

Ilyképpen a községi iskolák felállítása mindenütt erőszakoltatott. Ahol független emberek még voltak, akiknek bátorságuk volt községi képviselőtestületi üléseken azt állítani, hogy van felekezeti iskolájuk és azt fenntartják, ott a község önkormányzata felfüggesztetett, megyei biztost küldetett ki, aki építkezési tervet, költségelőirányzatit és költségkivetést hivatalból csinált és községi iskolákat úgyszólván erővel állított fel. Így történt ez Nagyszurdokon

Zsidováron

Hiába volt minden fellebbezés és tiltakozás.

Ahol az új felekezeti iskola építését másképpen nem lehetett megakadályozni, ott a szolgabíróóság nem adta meg az építkezési engedélyt, hanem az építkezési tervezeteket önkényesen tartotta vissza, vagy meg nem találta az iratoknál, a szolgabíróóságtól a tanfelügyelőhöz, a tanfelügyelőktől a közigazgatási bizottsághoz stb. küldvén minket.

Így történt ez például Mutnokszabadján Ohabamutnikon.

Ily körülmények közt a felekezeti iskolák fenntartása lehetetlenné válik, s nagy nehézségekkel van kapcsolva, melyek azoktól származnak, akiknek segínyt kellene nyújtaniuk az egyháznak, mely a polgárok kultúrájáért sokat áldozott.

Ezen községek merészsége oly messzire ment, hogy péld. a kavaráni körjegyző a krassóbarlangi /pesterei/ egyházközség egy küldöttségének, mely iskolai ügyekben ment hozzá, azt mondta, hogy „az íróasztal ez ollójával kellene Dr. Cristea püspök torkát levágni, hogy ne állíthasson többé fel felekezeti iskolákat”.

A mutnokszabadjai /Ohabamutnoki/ iskola építése tárgyában a nagyméltóságú vallás és közigazgatásügyi minisztériumnál 1912 évi november hó 1-én 8008 Sc. sz. a. közbenjártunk, de mostanáig eredménytelenül.

De ott is ahol a nagyméltóságú minisztérium jóakarátát mutatja, mint péld. 159967/1912 sz. intézménye, mellyel az új építkezésekre 1914. évi szeptember hó 1-ig ad halasztást – több községben a közigazgatási közegek sietnek és addig községi iskolák építését forszírozzák.

Így péld. többek közt Kossón / Kossova /, ahol halasztásunk van, de a községi előjáróság máris a községi iskolát erőszakolja, azzal szerelvén le a híveinket, hogy majd a községi iskola számára nem kell tanítói fizetés, mert azt az állam adja meg.

Így a nagyméltóságú minisztérium jóakarata is – ahol javunkra mutatkozik – reális haszon nélkül marad.

Másrészt a nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi minisztérium a tanítói fizetésnek államsegéllyel leendő kiegészítése iránti kérvényeket nem intézi el az 1907. évi XXVII. t.cz. értelmében, bár elvileg, kilátásba helyezvén a fizetési kiegészítést amidőn megfelelő épület lesz stb.

A községekben megakadályozhatik az új iskolák építése, a miniszter még elvben sem helyezi kilátásba az államsegélyt, amely nélkül képesített tanító nem kapható.

Így az iskola megszűnik

Ebben nem segíthet más, mint

1. erélyes közbelépés úgy a belügyminisztérium, mint a vallásügyi minisztérium részéről az állami és közigazgatási közegeknél, hogy a felekezeti román iskola iránti ellenséges magatartásuk nyilvánításával hagyják fel, segélyt nyújtván az egyházi közegeknek felállításuk és fenntartásukban.
2. A nagyméltóságú vallásügyi minisztérium szavazzon e püspökségnek is segélyeket a fizetések kiegészítéséhez, legalább elvben azon föltétel mellett, hogy amint a körülmények engedni fognak megfelelő épületeket építsenek. Három évben két hallatlan árvíz lévén, a hívek anyagi helyzetükben súlyosan meg voltak támadva, nem lehet tehát idejében, amint akarnók valamennyi iskolát építeni. Ha a fizetés meg lesz ígérve, könnyebben fognak képesített tanítók is találatni, s a hívek szívesebben fognak áldozni az építésért.

A karánsebesi egyházmegyében a nagyméltóságú minisztérium alig ad 17-18 ezer kor. segélyt a fizetések kiegészítésére. Ama minisztériumnál statisztikai adatok találatnak, amelyeket összehasonlítván, könnyen meg lehetne állapítani, hogy egyházmegyénk e tekintetben is legmostohábban van traktálva.

Vannak egyházmegyék, ahol csak három felekezeti iskolának nincs államsegélye.

3. A vallásügyi minisztérium költségvetésében gondoskodva van a felekezeti iskolák építéséhez való segélynyújtásról is. A karánsebesi egyházmegye soha egy fillért sem kapott e célra. Tehát román felekezeti iskolák építéséhez is nyújtassék segély.

42. Az erdélyi román görögkeleti főegyházmegye konzisztóriumának felterjesztése, 1913. március 29.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5 doboz 18. csomó, 65. tétel, 1–3. főlíó

Az erdélyi román görögkeleti főegyházmegye konzisztóriumának felterjesztése

Az erdélyrészi román gör. kel. főegyházmegyei Consistorium részéről fölterjesztett és ez ideig elintézetlen ügyek:

1. A brádi román gör. kel. felekezeti algimnázium felépítésére és fejlesztésére vonatkozó felterjesztésünk három /3/ év óta vár elintézésre. Az ügyirat miniszteri szám 11107/910 Sz.
2. A hitoktatás nyelvére vonatkozó 53/910 sz. alatti felterjesztésünk kedvező elintézése. Nevezetesen az 106.267/908, 144347/908 és 34003/909 sz. miniszteri rendeletek visszavonása, mivel minden törvényes alapon nélkülöznek.
3. A szászvárosi ev. ref. főgimnáziumot látogató román gör. kel. vallású növendékek hitoktatása nyelvére vonatkozó 12353/910 sz. feliratunk kedvező elintézése. Az ügyirat miniszteri száma 142690/910 Sz.
4. A Hunyad v. m. területén fennálló román gör. kel. felekezeti népiskolák helyzetét feltüntető 8227/910 sz. feliratunk kedvező elintézése. Ezen nagyfontosságú ügy elintézésénél figyelembe veendő az 5560/912 sz. felterjesztésünk is. Az ügyirat miniszteri száma 84569/910.
5. A karhatalommal bezáratott Háromszék v. m. területén fennálló dobollói, hidvégi, hidvéglügeti, magyarbodzai, keresztvári, zabolai és zágoni gör. kel. felekezeti népiskolák ügyére vonatkozó 10992/911 és 14635/912 sz. felterjesztéseink törvényes elintézését szorgalmazzuk.
6. Az állami főgimnáziumoknál általunk alkalmazott hitoktatók az állami pénztárból a többi hazai felekezetek hitoktatóival egyenlő módon való javadalmazása, egyházunk alkotmányos jogának minden megszorítása nélkül. Kérjük az 121827/91 sz. miniszteri rendelet méltányos végrehajtását.

7. Az iskolai törvény szellemét és pozitív rendelkezéseit sértő és a végbizonyítványok és törzslapok blankettáira¹⁰¹¹ vonatkozó 2103 és 4690/1912 Eln. miniszteri rendeletek visszavonása, illetőleg azoknak az 545/913 sz. felterjesztésünk értelmében való elintézése. Ezzel kapcsolatban a felekezeti népiskolák pecsétjeire vonatkozó 88697/912 sz. körrendelet hatályon kívül való helyezése. Erre vonatkozik f. é. február 3 – án 7 M.sz. alatt kelt felterjesztésünk.
8. Az iskolai törvény 33 – ik szakaszának világos rendelkezéseit sértő 32682/910 és 102736/910 miniszteri rendeletek hatályon kívül helyezendők, illetőleg megváltoztatandók az 1910. évi március 16 – án 43 M. sz. a. kelt fölterjesztésének értelmében.
9. A tankönyvek elbírálására és jóváhagyására vonatkozó 1912. évi szeptember 14 – én 5993 sz. a. kelt felterjesztésünk kedvező elintézése.
10. Az iskolalátogatók hatáskörére vonatkozó 14331/912 sz. fölterjesztésünk méltányos elintézését várjuk.
11. Az 1912. évi október 3 – án 5081 sz. alatt kelt miniszteri rendelet visszavonása, mely által az egyszer jóváhagyott tanterv és utasítás magyar nyelvre való fordítását követeli. Ezen ügyre vonatkozó álláspontuk (véltetően álláspontunk – K.A.) bővebb feltüntetése 1912. évi október 22-én 508 M. sz. a. kelt elintézetlen fölterjesztésünkben található.
12. Az anyakönyvi kivonatok magyar fordítását érintő 10059/910 sz. miniszteri rendelet visszavonása, illetőleg annak az 1912. évi március 28-án 492 M/911 sz. a. kelt, – eddig elintézetlen –, felterjesztésünk értelmében való megváltoztatása.
13. A hazai román gör. kel. egyház és annak kulturális intézményeinek az 1848. évi XX. t. c. szellemében való állami segélyezése. Ezen ügy méltányos és jogos elintézését az egyházi nemzeti Congresus által menesztett küldöttség is sürgette a magas kormánynál.

---

¹⁰¹¹ Jelentése: kitöltendő ügyirat, szelvény, formanyomtatvány.

14. Az 1909. évi 13 t. c. aszerint módosítandó, hogy a hazai román gör. kel. lelkészek egyenlő állami dotációban részesüljenek a többi hazai felekezetek lelkészeivel.
15. A királyi tanfelügyelőségekhez, valamint a v. m. közigazgatási bizottságokhoz egy általános körrendelet intézendő.
melyben a magas kormány azon óhajának adjon nyomatékos kifejezést, miszerint az iskolai törvény végrehajtásánál nem erőszakos magyarosítás, hanem a népoktatás igazi célja köznép erkölcsi színvonalának és anyagi jólétének föllendülése lobogjon szemük előtt.
16. Az iskolai törvények szelleméből kifolyólag, mely szerint hazánkban a felekezeti népiskolák fenntartandók, – a v. m. közigazgatási bizottságokhoz, valamint, a kir. Tanfelügyelőségekhez egy általános körrendelet intézendő azzal az utasítással hogy, úgy az 1907. évi XXVII t.c. valamint az újonnan megszavazott javadalmazási törvény értelmében az egyes felekezeti népiskolát fenntartó hitközségek részéről és a felekezeti néptanítók illetményeinek állami segéllyel való rendezése céljából beadandó kérvények elintézésénél több jóakarattal legyenek. Ne a formaságokra, hanem az ügy lényegére helyezték a fő súlyt. Minden hitközségek, melynek felekezeti iskolája szükségét pótol, meg kell szavazni az állami segélyt. Ez által az iskolának megadatván a működési és a tanítónak a megélhetési lehetőség a kormány is inkább megkövetelheti tőlük a törvény szigorú betartását és végrehajtását. Fő dolog, hogy a népiskola áldásos működése egy percig se szüneteljen.
17. Az 1907. évi XXVII. t.c. egyes intézkedéseinek módosítását külön emlékiratban fogjuk kérelmezni egyházi nemzeti Congressusunk m. é. 63 sz. határozata értelmében.

Nagyszeben. 1913. március 29 – én.

A gör. kel. román főegyházmegyei

43. Ioan Ignatie Papp aradi püspök sérelmei

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 64. tétel, 1–11. fólió

Az aradi görögkeleti román egyházmegye püspökének¹⁰¹² sérelmei

Sérelmek és jogos kívánságok

A hazai román nép köztudomásúlag igen vallásos és egyházában nemzetiségének is erős várát és őrét látja. Azért, aki a hazai román nép lelkéhez akar hozzáférni és támogatását elnyerni, azt legkönnyebben és leghatékonyabban úgy érheti el, ha a román nép egyházát és annak intézményeit pártolja, erősíti, védi és önkormányzatát biztosítja.

Ő Felségének magas kormánya a román nép rokonszenvét, s politikai támogatását annál könnyebben és biztosabban nyerheti el, minél nagyobb igazságossággal, méltánnyal és pártolólággal fog eljárni a román egyházzal szemben.

Az aradi gör. kel. román egyházmegye alulírt püspöke¹⁰¹³ forrón óhajtja, hogy hívei Ő Felsége meg a kormány iránt bizalommal viseltessenek és az ezen kormány által képviselt politikát támogassák és erre főpásztori működése eddigi folyamán is mindig a legnagyobb odaadással törekedett. Hogy azonban ez biztosabban elérhető legyen, szükségeinek tartja, hogy a magas kormány az egyház minden sérelmét orvosolja és haladéktalanul megtegye azon kormányzati intézkedéseket, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy az egyházmegye híveinek lelkében a kormány iránti bizalmatlanság megszüntessék és ellenkezőleg azoknak politikai támogatását is a magas kormánnyal szemben biztosítsák.

E célból az aradi görög keleti román egyházmegye alulírt püspöke bátorodik mély tisztelettel az alábbiakban vázlatosan rámutatni azon egyházi és iskolai sérelmekre, amelyek azonnal megszüntetendők, valamint azon jogos, méltányos, sőt a legnagyobb részben törvényes kívánságokra, amelyek teljesítése esetében a maga részéről biztosra veszi, hogy az ország hét vármegyéjének területére kiterjedő hívei a magas kormánnyal szemben háládatosaknak fognának mutatkozni.

E sérelmek és kívánságok a következők:

¹⁰¹² 1903 és 1925 között az aradi görögkeleti egyházmegye püspöke Ioan Ignatie Papp volt.

¹⁰¹³ Az eredetiben is aláhúzva.

I. Az egyházmegyei Szentszékek állami segélye

1. Az 1848. évi XX. t.c hazai görögkeleti román egyházzal szemben nincsen végrehajtva. Míg a protestáns egyház melynek hívei a kongruán és a tanítói¹⁰¹⁴ fizetések állami kiegészítésén kívül legalább 5 millió korona segélyben részesül az állam részéről, addig a görög keleti román egyház, mely igazság szerint tehát legalább évi 2 millió korona segélyt igényelhetne, most legújabban felemelt segély képen is csak 520 ezer koronát kap az államtól, amelyből az 1912 évre az aradi egyházmegyei konzisztóriumra csak 28820 korona jutott.

E körülmény képezi a görögkeleti román egyház egyik legnagyobb sérelmeit, s ezt minél előbb orvosolni kell. Az aradi görög keleti román egyházmegye azt kívánja, hogy két konzisztóriumra, az aradi és a nagyváradi konzisztórium részére már az 1913 évtől kezdve évi legalább 150 ezer korona államsegély utaltassék ki. Ezen segély azután a két konzisztórium között az egyházmegyei zsinat által megállapított kulcs szerint lesz felosztandó, mert az aradi konzisztóriumnak speciális sérelme az is, hogy kevesebb államsegélyt kap /28820 kor./ mint a nagyváradi, holott pedig az aradi Szentszék hatásköre hat vármegyére terjed ki, s az összes egyházmegyei központi kultúrintézményeket ezen konzisztórium tartja fenn.

Ezen segély a maga összességében az aradi püspök kezeihez utalványoztassék ki, mert ő a nagyváradi Szentszéknek is természetes elnöke és jogain épp úgy, mint tekintélyén sérelem esik a kormány azon újabb keletű intézkedése által, hogy a nagyváradi Szentszék segélyét a nagyváradi püspöki helytartó kezeihez utalványozzák. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr Ő Méltósága kegyeskedjen kedvezően elintézni az ezen ügyben hozzá 1891/1912 szám alatt 1912. március 17/30-án intézett felterjesztésemet.

Engedtessék meg, hogy ezen államsegély a szentszéki hivatalnokok, a teológiai és tanítóképzőintézeti tanároknak fizetésére, a kerületi esperesi hivatalok segélyezésére, a szentszéki tisztviselők és tanárok nyugdíjalapjának segélyezésére használtassék fel.

A segély ne egyes személyeknek utaltassék ki, amint ez most a régi szabadelvű kormányok által követett helyes eljárás ellen gyakorlatba hozatott, hanem a maga egészében a püspök kezeihez utalványoztassék ki a célok általános

¹⁰¹⁴ Az eredetiben e sorok fölött kézzel írva és aláhúzva: Csak két annyian vannak, mint a görög keleti román egyház hívei.

megjelölésével, s azon egyetlen kikötéssel, hogy a püspököknek ezen segély felhasználásáról minden évben okmányolt számadást kell felterjeszteni.

2. Utalványoztassék ki a gróf Zichy János, vallás- és közoktatásügyi m. kir. volt Miniszter Úr Ő Nagyméltóságának 1912. évi 29317. számú intézvényével az aradi Szentszék segélyéből visszatartott 8920 korona, amelyet Ő Nagyméltósága, mint egyes egyházmegyei alkalmazottak fizetését visszatartotta addig, míg megnyugtatóbb információt nem kap, hogy ezen támogatás az egyház oly céljaira fog szolgálni, amelyek a magyar állam érdekeivel minden kétségen felül kongruensek¹⁰¹⁵, anélkül, hogy a visszatartás tényleges indokát velem közölte volna, s anélkül, hogy a szóban forgó hivatalnokok ellen nálam bármikor is kifogást emelt volna.

Intéztessék el kedvezően az ezen ügyben 7635/1912 szám alatt 1912. december 17/30-án a nagym. vallás- és közoktatásügyi miniszter Úrhoz tett felterjesztésem, a jövőben pedig ilyen indokok alapján ne tartassék vissza az államsegélynek valamely része.

3. Miután úgy az aradi, mint a nagyváradi görög keleti konzisztórium épületei már rozogák, s majdnem lakhatatlanok, és így mindkét Szentszék részére okvetlenül a legközelebbi időben új épületek emelendők, amely célra azonban az egyházmegye a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkezik, kegyeskedjék a kormány egyszer s mindenkorra e célra a lehető legrövidebb idő alatt az aradi Szentszék részére 150.000, a nagyváradi Szentszék részére pedig 100.000 koronát engedélyezni, s kiutalni.
4. A fiatalságnak hazafias és valláserkölcsös nevelése a legnagyobb állami érdek. Ez legkönnyebben és legeredményesebben internátusokban történhetik. Az aradi egyházmegyének van Belényesen egy ilyen fiúinternátusa. Ennek épülete azonban már nem elegendő, sőt a hatóságok részéről is kifogásoltatott. Okvetlenül új épület építendő tehát ezen internátus részére. Kegyeskedjék a kormány e célra egyszer s mindenkorra 100.000 koronát engedélyezni, s a nagym. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr kegyeskedjék újból tárgyalás alá venni és kedvezően elintézni a hozzá ezen ügyben 1577/1912 sz. alatt 1912. március 6/19-én intézett felterjesztésemet.

---

¹⁰¹⁵ Megegyezők.

5. Amint az 1912. évi december 17/30-án 7655/1912 sz. a. a nagym. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úrhoz terjesztett felterjesztésben is kimutattam, az aradi tanítóképző intézetemnek tornateremre sürgősen szüksége van, s miután a Miniszter Úr is ismételten követelte ezen terem felépítését, kegyeskedjék a magas kormány részemre egyszer s mindenkorra 50 ezer korona segélyt engedélyezni.

A három utóbbi kérés teljesítésének méltányos volta teljesen indokoltnak fog találtatni, ha megemlítem, hogy például az 1912-ik évi állami költségvetésben a kecskeméti internátus fenntartására 112.ezer, a nagyenyedi református internátusra 500. ezer, a brassói lutheránus szász internátusra 300. ezer korona államsegély van előirányozva. Azt hiszem a görög keleti román egyház nem kevésbé fontos hazánkban, mint a szász vagy református egyházak.

II. A Kongrua

1. Addig is, míg új kongruatörvény fog hozatni, amely a lelkészi jövedelemnek állami kiegészítését méltányosan, igazságosan és egyházunknak törvényben biztosított önkormányzati jogainak teljes tiszteletben tartásával véglegesen rendezni fogja, a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr a kongrua kiosztásánál esetről-esetre kegyeskedjék mindig meghallgatni az egyházmegyei püspök véleményét, mert ha a lelkészség körében meggyökerezik azon meggyőződése, hogy az egyes lelkész a Miniszter Úrnál a püspök megkerülésével is, sőt talán annál inkább meghallgatásra talál, akkor vége minden püspöki tekintélynek, pedig úgy a kormánynak, mint az államnak igazi érdeke, különösen a jelen szomorú viszonyai között, éppen ellenkezőleg azt követeli, hogy a püspökök véleményét mindazon esetekben, mikor valamely lelkész kongruájának megvonásáról van szó és megvonás esetében tudassa vele ennek indokát.
2. A lelkészek képesítésének kérdése akár törvény, akár pedig miniszteri vagy minisztertanácsi rendelkezés útján véglegesen rendeztessék, mert teljesen tarthatatlan a mostani állapot, amelyben például némely kereskedelmi iskolai érettségit tett¹⁰¹⁶ lelkész magasabb képesítésűnek ismertetik el, viszont egy

---

¹⁰¹⁶ Az eredetiben aláhúzva.

másik ugyanilyen képesítésű lelkész kisebb képesítésűnek fogadtatott csak el.

Újabb időben a nagym. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr tárgyalás alávette igen sok lelkésznek azon kérvényét, hogy tanítói oklevelük¹⁰¹⁷ alapján őket a kongrua szempontjából magasabb képesítésűnek ismerje el, s mindezen kérvényeket a Miniszter Úr olyképpen intéz[te el, hogy addig is, míg a kérdésben végleg határozná, a kérvényezők számára ideiglenesen a magasabb képesítéssel járó kongrua felét utalványozta ki.]¹⁰¹⁸

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr kegyeskedjék véglegesen eldönteni a kérdést, hogy vajon a kongrua szempontjából magasabb képesítésűnek tekintendő-e azon lelkész, aki kereskedelmi iskolai érettségit tett és azon lelkész, aki négy középiskolai osztály elvégzése után tanítóképző intézetet végzett és tanítói oklevelet nyert? Ezen kérdés végleges eldöntésének függőben tartása nagy elkedvtelenedést okozott már eddig is a román lelkészség körében s a kormánynak nem lehet érdekében ezen elégedetlenséget fenntartani.

3. Különösen a koalíciós kormány idejében a kongrua ügyek kezelésében igen különös eljárás hozatott alkalmazásba, amely úgy látszik hivatalnoki tradicionális természetből a jelenlegi kormány alatt is folytatódik.

Igen sok kongruaügyben ugyanis a magas vallás- és közoktatásügyi Minisztérium nem dönt határozottan és véglegesen, hanem a magas intézvények rendesen úgy kezdődnek, hogy „addig is míg ez ügyben véglegesen döntenék”, a dolog érdemiben pedig csak ideiglenes intézkedés történik, amely azután tulajdonképpen végleges is, mert a minisztérium rendszerint nem tér vissza az ügyre. Az ügyeknek ily elintézése rendkívül sok panaszra ad okot, s a lelkészségre megalázó is, amennyiben kérdései ügyeikben folytonosan ott függ fölöttük az esetleg nem kedvező végleges döntés veszélye. Kívánatosnak tartom, hogy ezen eljárás szüntetessék be s minden kongrua ügyben a döntés véglegesen történjék.

4. Nagy igazságtalanság történik a vallás és közoktatásügyi minisztérium részéről a lelkészek lakbérének kérdésében is. Ez a kérdés teljesen rendezetlen. Némelyik lelkésznek engedélyeznek lakbért, másoknak nem. Ez

¹⁰¹⁷ Az eredetiben aláhúzva.

¹⁰¹⁸ Az eredetiben mindemellett kézzel írottal: (?).

tarthatatlan állapot A lelkészeket vagy megilleti a lakbér, vagy nem. Ha megilleti, akkor valamennyi lelkésznek ki kell azt utalni, ha pedig nem illeti meg, akkor egyiknek sem szabad megadni, mert a törvényhozás által a lelkészi jövedelmek kiegészítésére megszavazott összegből a minisztérium nem osztozthat kegydíjakat. Igazság szerint azonban a lelkészeket megilleti a lakbér és azért meg kell azt adni valamennyi lelkésznek a helyi viszonyokhoz mérten, s a legkisebb lakbért legalább minimális évi 200 koronában kellene megállapítani, az addigi igazságtalan eljárást pedig meg kell szüntetni.

Az én véleményem szerint a lelkészeket minden kétségen felül megilleti a lakbér, mert hiszen az 1898. évi XIV-ik t.c. a lelkészek jövedelmét 800 illetőleg 1000 koronában állapította meg, ha pedig a lelkész kénytelen a jövedelméből lakbért is fizetni, akkor a törvény által megállapított jövedelem csökken, s ezáltal maga a törvény illuzórikussá válik.

5. A lelkészkedő papságnak ne utalványoztassanak ki személyi pótlékot és segélyeket a közigazgatási közegek ajánlatára, mert ezen eljárás a lelkészre megalázó és sok keserűséget és céltalan féltékenykedést szül, de ezen eljárás a püspöki tekintélynek is nagy ártalmára van, s fegyelmi tekintetből is tűrhetetlen.
6. Az 1913. év első felére a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr korpótlékot adott a lelkészeknek, de ezen segély megállapításánál semmiféle szabály nem lett tekintetbe véve és senki sem tudja a kiosztás kulcsát és rendszerét.

Némelyik lelkész például 400 koronát kapott, egy másik lelkész pedig, akinek ugyanazon képesítése, de több szolgálati éve van, csak 100 koronát kapott.

Ez az eljárás igazságtalan, gyűlölködést keltő és a lelkészség demoralizációjára vezet. Kívánatos tehát, hogy a korpótlék kiosztásánál, valamely határozott szabály állítassék fel, tekintetbe vévén a képesítést, a szolgálati időt és a rendes jövedelem kiegészítés összegét, valamint azon tény is, hogy a kisebb képesítésű papság úgy az egyháznak, mint az államnak ugyanazon szolgálatot teszi, így méltányos, hogy egyenlő mértékben részesüljön korpótlékban.

7. Mondja ki a magas kormány elvileg, hogy az 1898. évi XIV-ik t.c. 7-ik §-ában foglalt büntető bíróság szó alatt csakis a rendes királyi bíróságok

értendők, de nem a közigazgatási hatóságok, mert ellenesetben a lelkészek teljesen a jegyzők és a szolgabírák diszkréciójának vannak kiszolgáltatva, ami a lelkeszségre igen megalázó és a legnagyobb mértékben demoralizálja a lelkészeket.

III. Iskolai ügyek

1. Az 1907. évi XXVII-ik Apponyi-féle iskolatörvény nemcsak neveléstanilag lehetetlen, nemcsak a legnagyobb mértékben sérti egyházunk önkormányzatát, de célját is teljesen eltéveszti, s így a legnagyobb mértékben anticulturális. Ez a törvény egyházunk egyik legnagyobb gravámene,¹⁰¹⁹ s annak hatályon kívül helyezése nélkül teljesen lehetetlen lesz egyházunk híveit kibékíteni. Addig is azonban, míg ez megtörténhetik, az ezen törvény által megállapított segélyek kiosztásánál ne gördítsenek mindenféle akadályokat. A segély iránti kérvények ne utasíttassanak vissza egyszerűen azon indokból, mert elkésve adattak be, mert hiszen ebben a kérdésben nem a terminusok betartása a tulajdonképpeni cél, hanem az iskola fennállásának lehetősége. Az iskoláknak és tanítóknak kifogásolása a királyi tanfelügyelők részéről ne fogadtassanak el minden ellenőrzés nélkül, hanem minden ilyen természetű esetben az ügy állásának alapos megvizsgálására küldessék ki vegyes bizottság, amelyben részt vehessen az egyházi főhatóság képviselője és iskolát fenntartó egyházközség is.

Az iskolát fenntartó egyházközségeknek abbeli kérvényei, hogy jövedelmeik újból megállapíttassanak, ne utasíttassanak vissza, hanem ellenkezőleg intéztessenek el kedvezően, s az államsegélyek az egyházközségek tényleges vagyoni viszonyainak megfelelően állapíttassanak meg.

2. A tanítói fizetéseket újólág szabályozó iskolai törvény által megállapított fizetési többletek a görögkeleti román felekezeti tanítók számára a minisztérium hivatalból utalványozza ki, s az kívántassék meg, hogy ez iránt az iskolafenntartók újból folyamodjanak.

---

¹⁰¹⁹ Sérelme.

3. Utasíttassanak a kir. tanfelügyelők, hogy a román felekezeti népiskolákban ne állíttassanak utólagos követeléseket a magyar nyelv tanításával szemben, mert a túlzott követelés ebben az irányban nagy keserűséget okoz nem csak a tanítószágban, hanem az összes híveinknél is. Egyáltalában a királyi tanfelügyelők viseltessenek nagyobb melegséggel és szeretettel felekezeti iskoláinkkal szemben, és ne lássanak azokban államellenes intézményeket.
4. Az iskolaügy érdekében való volna és rendkívüli jótékony hatással lenne népünk lelkületére, ha a kir. tanfelügyelőségeknél legalább segéd tanfelügyelői minőségben felekezetünkhöz tartozó román egyének neveztesse ki az egyházmegyénkhez tartozó törvényhatóságok területén. Ezeknek kinevezése a püspök előleges meghallgatásával történjék.
5. Az aradi görögkeleti román egyházmegyei polgári leányiskola tanítóinak fizetései egészítsenek ki államsegéllyel az 1912. június 24-én kelt 85400/1912 számú miniszteri rendelet értelmében.
6. Hajtassék végre az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 36. §-a és egyházunk azon hívei, akik a törvény kellékeinek megfelelő felekezeti népiskolát tartanak fenn, s annak fenntartásához egyenes állami adójuknak 5 vagy több %-val járulnak hozzá, semmi féle színen ne kényszeríttessenek, hogy valamely községi vagy állami iskola fenntartásához is hozzájáruljanak. Intéztessék rendelet ilyen értelemben valamennyi törvényhatósághoz, azon esetekét pedig, amelyekben ezen visszaélés s törvénytelenység megtörtént, a magas kormány /belügyminiszter és közoktatásügyi miniszter/ vegye újból tárgyalás alá és intézze el a törvény értelme szerint.
7. Hajtassék végre az 1868. évi XXXVIII. törvénycikknek 41-ik szakasza és mindazon községekben, amelyekben községi vagy állami iskola nincsen, az iskolai alapvagyon jövedelmei engedtesse át a felekezeti iskola céljaira. Vétessenek újból tárgyalás alá az ezen törvényes rendelkezéstől eltérőleg elintézett ügyek s intéztessenek el a törvénynek megfelelőleg, a törvényhatóságokhoz pedig ilyen értelemben rendelet intéztessék.
8. Miután az aradi görögkeleti román tanítóképezde az utóbbi években igen elnéptelenedett, s már most is gyakori az eset, hogy tanítói állások pályázat hiányában be nem töltetik, aminek egyszerű oka az, hogy az egyházmegye nem rendelkezik anyagi erővel a növendékek ingyenes vagy segélyes

- feltartására, kegyeskedjék a magas kormány az aradi egyházmegyének a tanítóképző internátus fenntartására évi 20000 korona segélyt engedélyezni.
9. A görögkeleti román növendékek hitoktatása minden nemű és jellegű iskolában kizárólag román nyelven történjék és az ezzel ellentétben álló rendeletek helyeztessenek hatályon kívül.
10. Miután az iskolai ifjúságnak vallás-erkölcsös nevelése elsőrendű állami érdek, a magas kormány létesítsen görögkeleti román hitoktatói tanszékeket mindazon állami középiskoláknál, amelyeket görögkeleti román növendékek tömegesebben látogatnak, s ezen hitoktatókat fizesse az állam olyképpen, hogy azok más elfoglaltságtól eltiltathassanak. Hasonlóképpen utaltassanak ki megfelelő tiszteletdíjak az állami nép- és polgári iskoláknál működő görögkeleti hitoktatók részére. Az összes hitoktatók kinevezése a püspök jogában maradjon elismertetvén esetleg a miniszternek megerősítési joga.
- Hogy a községi és más felekezeti iskoláknál is a hitoktatás a maga nagy fontosságához mértén biztosíttassék, a magas kormány e célra bocsásson az aradi egyházmegye rendelkezésére évi 10 ezer korona segélyt.
11. Az 1868. évi 44. törvénycikk 18. §-a értelmében az aradi görögkeleti román egyházmegye területén létező állami középiskolákban és tanítóképezdékekben állíttassanak fel tanszékek a román nyelv és irodalom részére, ezen tanszékek román nemzetiségű rendes tanárok neveztessenek ki, a román nyelv pedig a román növendékekre kötelező tantárgynak tétessék. Az egyházmegyénk területén létező állami tanítóképző intézetekben taníttassék az egyházi ének és háztartástan, az ezen tantárgyat előadó tanítók kinevezése pedig hagyassék meg a püspök jogában, mert kánonilag is egyedül ő van hivatva intézkedni ezen ügyekben.
12. Miután az egyházmegye területén több iskola van, sőt kívánatos volna azoknak szaporítása is, és miután ezen leányiskoláknak tanítónők alkalmazása maholnap jelöltek hiányában teljes lehetetlenség lesz, hogy ezen visszás állapot megszűnjék, s mivel az egész metropólia területén görögkeleti román tanítóképző intézet nincsen, a vallás- és közoktatásügyi m.kir. Miniszter Úr helyezze hatályon kívül azon rendeletét, amellyel megtiltotta, hogy az aradi görögkeleti román tanítóképző intézetnél növendékek is

képesítő vizsgálatot tehessenek, s engedjék meg, hogy tanítónőinket ezen intézettel kapcsolatban képezhessük ki.

IV. Egyéb ügyek

1. A magas kormány intézkedjék a legszigorúbban arról, hogy az állami statisztikai hivatal kiadványaiban, a pénzügyi hivataloknál és egyáltalában állami intézménynél mindig és mindenütt az „oláh” szó helyett mindenütt a törvényes „román” kifejezés használtassék. Igen különösnek találom, hogy például most legújabban is a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak gróf Zichy János volt miniszter Úr Ő Nagyméltósága által saját kezűleg aláírt f. é. február hó 21-én 17646 szám alatt kelt magas intézvényében újból „oláh nyelvet” írnak a „román nyelv” helyett. Ezekről a kicsinyes túsúrásokról végre szigorúan le kell szoktatni a fogalmazó urakat s a magas kormány adjon ki e tekintetben szigorú rendeleteket.
2. Utasíttassanak az egyházmegyém területén létező törvényhatóságok miszerint egyházunknak Ő Felsége által szentesített Szervezési Szabályzatának VII. pontja értelmében a közigazgatási hatóságokat kötelezzék arra, hogy az egyházi hatóságoknak kérelmére ezen egyházi hatóságok által saját törvényes hatáskörükben hozott végzéseit, ítéleteit, határozatait ellenszegülés esetében hajtsák végre. A hivatkozott Szervezési Szabályzat általános VII. pontja ugyanis határozatban elrendeli a következőket: Az egyházi bíróságok vagy hatóságok által tett intézkedések végrehajtásánál csak egyházi és erkölcsi eszközök alkalmazhatók. Az ellenszegülés eseteiben mindazon által a rend fenntartására világi hatalom támogatása is igénybe vehető. Ezen törvényes rendelkezés ellenére több esetben a közigazgatási hatóságok megtagadták a kért támogatást, sőt ily ügyben 1908 év november 4/17-én 7303/1908. szám alatt tett felterjesztésemet a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minisztérium 1909. április 24-én 41853 sz. a. kelt intézvényével elutasítólag intézte el.
3. A községi előljáróság miniszteri rendelettel köteleztessenek arra, hogy az egyházi közegek kérelmére minden féle egyházi és iskolai törvényesen kirótt járulékokat egyházam híveitől hajtsák be s szolgáltatassék át az azokat kezelni hivatott egyházi közegeknek.
4. Egyházunk ügyeinek alapos igazságos és a törvények által biztosított jogainknak tiszteletben tartásával való referálása céljából a vallás- és közoktatásügyi m. kir.

minisztériumban, mint előadók neveztesse ki kellő számban görögkeleti románok s egyházi és iskolai ügyeink elintézése ezekre bízassék.

5. Mindazon garnizonokban, ahol a katonák százának legalább 20 %-a görögkeleti román, alkalmaztassanak görögkeleti román táborigazgatók, akiknek kinevezése a püspök meghallgatásával történjék.
6. Az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban, az iskoláknál valamint a katonaságnál is tartassanak tiszteletben a görögkeleti román ünnepek s az iránt a magas kormány rendeletileg intézkedjék.
7. A belügyminisztérium és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tegye tanulmány tárgyává a vadházasságok kérdését, amely már valóságos társadalmi csapássá nőtte ki magát.

Ezen ügyben még 1907. július 14/27-én 3127/907 szám alatt felterjesztést intéztem a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minisztériumhoz, de az 1909. március 30-án 38205 sz. a. kelt intézkedésében azt felelte, hogy a dologban nem intézkedhetik ámbár maga azon miniszteri leirat is elismeri, hogy: „a tömeges korai nősülés az alsóbb néposztálynál már oly tünet, mellyel a közelebbi időben közérkölcsi, társadalmi és egészségügyi szempontból foglalkozni kell”. Mindazonáltal ezen ügygel mindez ideig a magas kormány nem foglalkozott, a közigazgatási hatóságok egyes dicséretre méltó kivételekkel, a vadházasságok kiirtására való törekvéseimet nemcsak, hogy nem támogatják, sőt úgy tetszik mintha a közigazgatás a vadházasságokat védelmezi.

8. A magas kormány foglalkozzék végre komolyan az alkoholizmus kérdésével. Vegye megfontolás alá az ezen ügyben már az egész országban felhangzó panaszokat és kívánásokat. Ezen ügyben 1907. október 29-én /november 11-én/ 3132/1907 szám alatt kérvényt intéztem a képviselőházhoz és felterjesztést tettem a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minisztériumhoz is, de mindez ideig még választ sem nyertem. Óriási veszedelemmé nőtt már országunkban az alkoholizmus és a magas kormány valóban az ország megmentője lesz, ha sürgősen törvénnyel veszi fel a küzdelmet az alkoholizmus ellen, s mindenekelőtt akár miniszteri rendelet útján is el fogja rendelni, hogy a korcsmák vásár- és ünnepnapokon zárva tartassanak. Természetesen ezen intézkedés alkalmával tekintetbe veendő a mi egyházunk ünnepei is.
9. A budapesti állami Erzsébet nőiskolánál, illetőleg a budapesti polgári iskolás tanítónőképző intézetnél 2 vagy legalább 1 ingyenes hely tartassék fenn mindig 2 vagy 1 állásra kijelölendő növendék részére.

Erre azért van okvetlenül szükségem, hogy az aradi görög keleti román polgári leányiskolánál üresedésbe jövő tanítónői állásokat oly tanítónőkkel tölthessem be, akik az állami intézetekben lettek kiképezve, így reményt adhatnak arra, hogy állami szempontból a szóban forgó iskola tanítókara ellen kifogások nem lesznek emelhetők. Több ízben intéztem eziránt kérdést a vallás és közoktatási m. kir. Miniszter Úr Ő Nagyméltóságához, de onnét úgy 1910. február 22-én 13014. szám alatt, mint ugyancsak 1910. június 11-én 58043/1910 szám alatt elutasító választ nyertem.

10. Az állami anyakönyvvezetők utasítassanak a legnagyobb szigorral arra, hogy az anyakönyvekben a görögkeleti románok nevét úgy írják be ahogyan azon nevek a román helyesírás szerint íratnak is, illetőleg ahogyan azt az illető felek kívánják. Az ezen téren eddig elkövetett visszaélések orvosoltassanak, s rendeltessék el ilyen irányban az anyakönyvek kiigazítása. Hasonlóan rendeltessék el, hogy valamennyi iskolánál is a román növendékek családnevei román helyesírás szerint írássanak, illetőleg úgy, amint azon nevek az illető növendékek egyházi születési anyakönyvi kivonatukban van írva.

Utasítassanak továbbá újból is az állami anyakönyvvezetők abbéli törvényes kötelességük szigorú teljesítésére, hogy a házasulandókat kivétel nélkül és minden adott esetben buzdítsák az egyházi házasság megkötésére, mert sajnálattal tapasztalom, hogy némely esetekben az állami anyakönyvvezetők ezen kötelességüket nem teljesítik.

11. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr Ő Nagyméltósága helyezze hatályon kívül a 2103/1912 elnöki és az 1912 december hó 23-án kelt 98697 számú rendeleteit az iskolai nyomtatványok és végbizonyítványokra, illetőleg az iskolai pecsétkre vonatkozólag és tartassék tiszteletben egyházunknak önkormányzati joga a Szervezési Szabályzat 175-ik szakasza, amely világosan határozza, hogy a görög keleti román egyház hivatalos nyelve minden egyházi, iskolai és alapítványi ügyekben a román nyelv. A magas kormány intézze el kedvezően a nagyszabeni metropolitai Szentszék által ez ügyben tett felterjesztéseit.
12. Engedtettsék meg, hogy a görögkeleti román hívők, mint ilyenek mindenféle egyesületeket alkothassanak és az ilyen egyesületek által felterjesztett vagy felterjesztendő alapszabályok hagyassanak jóvá. Ha van katolikus népszövetség, ha vannak római katolikus olvasó egyletek, ifjúsági egyletek, legény egyletek stb.,

akkor nem tudom milyen alapon lehetne eltiltani az államnak görögkeleti román polgárait attól, hogy hasonló joggal éljenek.

A fentebb elsorolt sérelmek mind olyan természetűek, hogy azoknak orvoslását nem csak az igazság, a méltányosság, egyházunk önkormányzatának tiszteletben tartása, hanem magának a törvényes rendnek helyreállítása megköveteli, a kifejezett óhajok és kívánságoknak teljesítése pedig nemcsak hogy semmiféle országos törvénybe nem ütközik, nemhogy törvényhozási intézkedést nem igényel, de sőt azok magukban a létező törvényekben gyökereznek és azoknak tekintetbe vétele és kedvező elintézése kizárólag a magas kormány jóakaratótól függ és ezen jóakarát tényleges megnyilvánulása hozhatja egyedül létre a magyarországi román nép megbékélését és adhatja meg a román főpapságnak annak a lehetőségét, hogy a királyi kormány hathatós támogatását eszközölhessék.

44. Csorba Ferenc Jankovich Béla VKM-miniszternek, 1913. április 19.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 60. tétel, 1–22. fólió

Csorba Ferenc vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztálytanácsos észrevételei a nemzetiségi békeakció vonatkozásában, a románok panaszaiival kapcsolatosan

Csorba Ferenc min. tan. véleményes jelentése

1913. IV. 19.¹⁰²⁰

NAGYMÉLTÓSÁGÚ MINISZTER ÚR!

KEGYELMES URAM!

A román egyházi hatóságok részéről előterjesztett állítólagos sérelmek ügyében a következőkben van szerencsém tiszteletteljes jelentésemet megtenni.

A gör. kel. román egyház államsegélyezése.

A gör. kel. román metropolita, valamint az aradi és karánsebesi püspökök panaszoikják, hogy az államsegély, amit felekezetük a kongruán és a tanítói fizetések állami kiegészítésén felül kap – a többi felekezetéhez viszonyítva – aránytalan csekély, s hogy azon 320000 K-ból, amely e címen a folyó évi költségvetésben fel van véve, a túlnyomórészt a kormány az

¹⁰²⁰ Ceruzával, kézzel írtan a lap tetején.

egyházi hatóságok meghallgatása nélkül osztja szét az egyes lelkészek között s az a kisebb rész, amit a szentszékek kapnak – is az autonómiára sérelmes módon van kiosztva, amennyiben az nem adatik a cél általános megjelölésével az egyes püspökök kezeihez, hanem a kormány önkényesen állapítja meg hogy a szentszékek egyes név szerint megnevezett tagjainak mennyi adandó.

Kéri az egész segély – tétel lényeges felemelését és továbbá kéri, hogy a felemelt egész javadalom adassék ki a püspököknek számadás kötelezettsége mellett a célok általános megjelölésével, amely célok a szentszéki hivatalnokok, a teológiai és tanítóképző-intézeti tanárok fizetése a kerületi esperesi hivatalok segélyezése, továbbá a szentszéki tisztviselők és tanárok nyugdíjalapjának segélyezése lenne.

Igénytelen nézetem szerint az, hogy a gör. kel. román egyház általános segélyezésére szolgáló államköltségvetési tétel lényegesen felemeltessék: úgy az osztó igazság, mint a politikai raison szempontjából a legnagyobb fokban jogosult.¹⁰²¹ Ami azonban ezen felemelendő segélynek felhasználási módját illeti, - ha valahol, úgy a gör. kel. román egyházban kell érvényre emelni azon az egész világon uralkodó elvet, amelyet egyéb felekezeteinknél csak mi nem gyakorlunk, - hogy az államkormány az állami segély mérve arányában befolyást gyakoroljon az egyházkormányzatra, amint ezt az 1848. évi XX. t.c.3 §-s is célba vette és a dolog természete kívánja.

A gör. kel. román egyház céljaira az annak általános támogatására szolgáló költségvetési tételből a múlt évben 130.000 K. használtatott fel olyképpen, hogy főispáni javaslatokra adatott egyes lelkészeknek államsegély. Ha Excellenciád az érdekelt számos vármegyefőispánját és nemzeti munkapárti képviselőit egy értekezletre meghívni méltóztatik – ami igen kívánatos lenne – úgy bizonyára azt fogják mondani, hogy nincs a magyar állami költségvetésben tétel, amely magyar állami szempontból úgy gyümölcsözik, mint a segélyek és hogy a választások alkalmával a nemzetiségi izgatások ellensúlyozására e pénznek sokszorosa sem tenné meg azt az ellensúlyozó hatást, amit e segélyek révén elérünk. A szóban levő összeget tehát továbbra is állami szempontból kifogástalan lelkészek direkt segélyezésére kellene fordítani. A fennmaradó kb. 190.000 korona összeg azonban amely legnagyobb részben szentszéki tisztviselőknek a fennírt módon való segélyezésére fordítatik: meg volna toldandó mintegy 220.000 koronával, aminek felhasználására nézve a következőket vagyok bátor előterjeszteni.

---

¹⁰²¹ Az eredetiben is aláhúzva.

A leghelyesebb eljárás lenne, ha a szentszékek tisztviselőit, akik a díjazásban részesülő egyes tanárokkal együtt most összesen 151. 720 K. segélyt kapnak: teljesen az állam fizetné olyképpen, hogy választásuk jóváhagyása¹⁰²² is a kormánytól függne. Minthogy azonban ennek ilyenképpen elrendezését a gör. kel. román egyház autonómiája sérelmének vennék:¹⁰²³ a jóváhagyás formai kikötésétől egyelőre el kellene tekinteni és minden püspök kezéhez a szentszéki tisztviselők javadalmazására akkora összeget folyósítani, amekkora azoknak teljes javadalmazására szükséges. / A metropoliai szentszék a díjazásban részesülő egyes tanárokkal együtt, illetve az idei tervezet szerint 79300 koronát, a karánsebesi 34600 koronát, az aradi 40820 koronát, a nagyvárad szentszék 38000 koronát kap az államtól, tényleges javadalmuk az idei tervezet szerint 192700 korona és így a többlet, amit az államtól kapnának körülbelül 220.000 korona lenne / Ha aztán valamely szentszéknél állami szempontból bajok lennének, az egész segélyösszeg fel lenne függesztendő, ami tekintve szegénységüket oly hatalmas döntő fegyver a kormány kezében, hogy azzal való fenyegetés is bizonyára elég lenne, hogy arra bírja őket, hogy államkormányzati szempontból bajokat ne tűrjenek körükben.

A felemelt segély azután arra volna fordítandó, hogy velük kötendő szerződés alapján teológiájuk és tanítóképző intézeteik támogattatnának – de sohasem a dologi költségek, hanem mindig csak a személyiek. A szerződés főtételének¹⁰²⁴ a teológiánál annak kellene lennie, hogy az államkormány annyi tanár alkalmazásánál gyakorol jóváhagyást,¹⁰²⁵ amennyinek fizetésére a szerződés alapján adott segélyből fedezet telik. Ugyanezen elv érvényesíttetnék a tanítóképző intézetekre is azzal a hozzáadással, hogy – a középiskolai törvény analógiája szerint az állami tantervet kötelesek követni és a magyar nyelvet és irodalmat magyarul tanítani. Más tantárgynak, így tehát még a pedagógiának magyarul tanítását sem kellene kívánni. A 220000 korona többlet elég lenne arra, hogy az összes szentszéki tisztviselőket a felekezeti tanfelügyelőket az összes teológiai és tanítóképzési tanárokat, valamint az esperesi funkcióért adott díjazást teljesen az állam fizesse.

A 320.000 korona meglevő tételből a lelkészek direkt segélyezésére szükséges összeg felül fennmaradó 190.000 korona a javasolt 220.000 korona többlettel, vagyis a 410.000 korona felhasználása körülbelül a következő lenne:

I. Metropólia:

¹⁰²² Színes íróval aláhúzva.

¹⁰²³ Színes íróval aláhúzva.

¹⁰²⁴ Színes íróval aláhúzva.

¹⁰²⁵ Színes íróval aláhúzva.

1. Érsek és szentszéki tisztviselők fizetése:.....98600 K.
  2. Esperesek.....34000 K.
  3. Tanárok fizetése.....45000 K.
  4. Ösztöndíj/régi kir. elhatározás/.....4000 K.
  5. Internátusi /régir. kir. elhatározás/.....10000 K.
  6. Székesegyház személyzete.....1600 K.
  7. Püspöki iroda /régir. kir. elhatározása/.....3000 K
- 196200 K.

II. Aradi szentszék

1. Szentszéki tisztviselők.....50000 K.
  2. Tanárok.....39000 K.
  3. Esperesek.....11000 K.
- 100000 K.

III. Nagyváradi szentszék

1. Tisztviselők..... 423000 K.
  2. Esperesek.....6000 K.
- 483000 K.

Ha nehézségbe ütköznék, hogy a tanári alkalmazások alakszerű jóváhagyását elfogadják, úgy egyelőre és átmenetileg itt is engedni lehetne oly módon, mint ezt a szentszék javadalmazásainál javasolni bátor voltam. Nagyon fontos lenne azonban, hogy a tanképesítő általánosan törvényileg mielőbb államosíttassék.¹⁰²⁶ A szentszékeken kívül az egész egyházpólitikai hatalom az esperesek kezében van, amiért is a fent jelölt szükségletek kielégítése után a felemelt állami segély arra lenne fordítandó, hogy az állam fizesse meg azt a fejenkénti 1000 koronát, amit az esperesek esperesei funkcióik fejében az egyháztól kapnak. Erre a nagyszzebeni metropóliában 34000 koronára, az aradi egyházmegyében 17000 koronára, a karánsebesiben pedig 11000 koronára lenne szükség. Ilyképp az esperesek, akik a legtöbben lényeges kongrua kiegészítést élveznek: javadalmazásuknak messze túlmenő zömét az államtól kapnák, amelynek módjában lenne őket kézben tartani anélkül, hogy arra egyelőre gondolni is lehetne, hogy az ő megválasztásuk is kormányi jóváhagyást kívánjon. Az hogy az illető esperes állami szempontból kifogástalan egyén lehet csak, a kongruatörvényben megállapított eljárást biztosítja.

¹⁰²⁶ Színes irónnal aláhúzva.

Az esperesek javadalmazására szolgáló összeget is a püspökök kezeihez lenne kiadandó.

A hajdudorogi püspökség

A nagyváradai görög kath. püspök által átnyújtott memorandum sérelemnek tünteti fel azt, hogy oly parókiák, amelyeket a memorandum románnak nevez egyházmegyéjükből püspökeik tiltakozásának dacára szintén kikapcsoltattak, s kéri azokat a régi egyházmegyékhez visszacsatolni.

A hívek e tekintetben való óhajának kipuhatolására a helyszínére vegyes bizottságok kiküldését kéri.

A gör. kath. román püspökök annak idején a minisztériumba lettek hívva egy értekezletre, annak megállapítása végett, hogy mely parókiák olyanok, hogy a magyar püspökségbe lennének átszatolandók. A megjelent püspökök minden tárgyalást elvileg perhorreszkáltak¹⁰²⁷ és így a rendelkezésre álló hivatali adatok alapján a minisztérium egyoldalúlag állapította azt meg, hogy mely parókiákat kellene átszatolni. Nincs kizárva, hogy különösen a nagyváradai gör. kath. megyéből elcsatolt parókiák között tényleg vannak olyanok, amelyeknél a hivatalos adatok nem fődik az élő valóságot, úgyhogy itt egyes parókiákat talán helyesebb lett volna a nagyváradai egyházmegyében hagyni, viszont kétségtelennek látszik, hogy az ország erdélyi részében vannak oly parókiák, amelyeket nem kellett volna román püspökségek körében hagyni, hanem át kellett volna csatolni.

Ily körülmények között – tekintettel arra, hogy nemzetiségi békeakcióról van szó – igénytelen nézetem szerint a vegyes bizottsági helyszíni eljárás ideája elvileg nem lenne perhorreszkálendő, de nagy gonddal és körültekintéssel lenne megállapítandó ezen mindenesetre közigazgatási hatósági vezetés alatt működő vegyes bizottsági eljárás mikéntje. A vegyes bizottsági helyszíni eljárás végleges megállapítása előtt azonban érintkezni kellene az érdekelt főispánokkal és püspökökkel és az érintkezés alapján a helyszíni eljárás kizárólag csak egyes bizonyos helyekre kellene restringálni,¹⁰²⁸ sőt talán módot lehetne ez alkalommal találni, hogy a revízió helyszíni eljárás nélkül történjék meg. Magyar tekintetekből abban, hogy ezen esetleges eljárás után egyes parókiák ismét a nagyváradai püspökséghez csatoltassanak vissza, különös aggály annál kevésbé lehet, mert a szóban levő parókiák nagy része /Éradony, Értarcsa, Gálospetri, Piskolt, Álmosd, Érkenéz,

¹⁰²⁷ Megrémül, visszariad, idegenkedik.

¹⁰²⁸ Korlátozni.

Érszelind, Hosszapályi, Kakad, Nagyléta, Vértes/ a magyar vallásalap és így de jure a magyar kir. kormány kegyurasága alá tartozik, amely kegyúri jogával ez ideig nem élt, de amellyel az esetleges visszacsatolás után élni fogna. Egyes esetekben, ahol ez nem jár aránytalan pénzáldozattal, esetleg a dolgok oly elrendezéséről is szó lehet talán majd, hogy két parókia alkottatik, amelyek közül az egyik a magyar, a másik a román egyházmegyébe tartozik. Ha a parókiák hovatartozásának revíziója ekképp megtörténik, akkor erejét vesztenék azok az érvek, amelyek miatt a nagyváradai gör. kath. püspök részéről átnyújtott memorandum külön sérelmet látna abban, hogy az új magyar püspöki székhely Nagykároly lenne.

A hitoktatás ügye

Az összes gör. kel. román püspökök, valamint a nagyváradai gör. kath. püspök részéről benyújtott memorandum súlyos sérelemként terjeszti elő a hitoktatás nyelve ügyében kibocsátott rendelkezéseket. A sérelem legfőképpen az 1908. évi 106267 és ezzel kapcsolatos 1909. évi 34003 sz. rendeletre vonatkozik, amely szerint az állami elemi iskolákban a legfontosabb hitelvek és hitágazati részek a felsőbb osztályokban magyarul is tanítandók, s azon gör. kel és gör. kath. román hitoktatóktól, akik e felhívásnak eleget nem tesznek: a hitoktatási tiszteletdíj meg fog vonatni, valamint a kongrua is.

A népoktatásról intézkedő 1868. évi 38. t.c. 57, 58, 63, 75 és 80 §§-aiból, valamint a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában intézkedő 1868. évi 43. t.c. 14. és 17. §§-ainak rendelkezéséből úgy hiszem, kétségtelenül kitűnik, hogy a törvényhozásnak intenciója az volt, hogy a népiskolai műveltséget a tanulók általában anyanyelvükön szerezhessék meg, és hogy ez intenció fokozottan áll a hit és erkölcsanra, amelyre nézve a rendelkezés az volt, hogy e tekintetben általán az egyházi hatóság intézkedett.

Kétségbevonhatatlan jogi bázisa tehát a fennidézett rendeleteknek nincsen és azokat csakis célszerűségi tekintetek igazolhatják. Ám de aligha lehet célszerűségről beszélni akkor, amidőn azt látjuk, hogy a szóban lévő rendeletnek eredménye az volt, hogy általános renitenciát váltottak ki és ami speciel a hitoktatást illeti: azt eredményezték, hogy oly román lelkészek is, akik addig de facto magyarul is tanítottak, ezen eljárásukat a provokált nemzetiségi felháborodás és egyházi főhatósági rendelkezések nyomása alatt beszüntették.

A fenn említett rendeletekhez – amint említettem – két szankció volt fűzve. Az egyik az állam részéről nyújtani szokott tiszteletdíjak beszüntetése, a másik a kongrua megvonása, - ami ez utóbbit jelesül a kongrua megvonását illeti, a megtorlásnak ezen módja de facto

csak azon hitoktatókkal szemben vétetett alkalmazásba, akik ellen állami szempontból különben is kifogás volt, mert hisz a kongrua törvény nem nyújt igazi alapot a kongruának ez alapon való megvonására, hogy a hittan nem tanítatik a jelölt mérvben magyarul is.

Ami a rendeletnek másik szankcióját jelesül az állami részéről adni szokott tiszteletdíjak beszüntetését illeti, ez praktizáltatott dacára annak, hogy nem egy főispáni jelentés érkezett ide amely a hitoktatói tiszteletdíjnak folyósítását az alapon kérte, hogy az illető hitoktató ha egyházi hatóságok nyomása alatt van nem is tanítja a hittant magyarul is, de azt oly szellemben tanítja és olyképp viselkedik, hogy magyar állami szempontból ezt jutalmazásra való érdemnek kell tekinteni.

Megemlítem még e helyen, hogy hittant általán csak oly egyén taníthat, akit az államkormány előzetesen állami szempontból kifogástalannak ismert el.

A hatvannyolcas népoktatási valamint a középiskolai törvény megalkotása alkalmával is, csupán az egyéneknek állami szempontból való elbírálásában, valamint azon körülményben, hogy a tanítás nyilvánosan, vagyis az igazgató és általában az állami orgánumok által ellenőrizhető módon történjék: keresték a hitoktatás körül az állami garanciákat, amely csak a magyar nemzeti szellem tiszteletben tartására és nem egyszersmind bizonyos részeknek magyar nyelven is való tanítására irányult.

Ami az állam részéről adni szokott felemlített tiszteletdíjakat illeti, semmiféle törvényes alapja annak nincs, hogy az állam az egyes hitoktatóknak ily tiszteletdíjat adjon, vagy ne adjon. A törvényen alapuló álláspont az, hogy minden felekezet maga gondoskodik a hitoktatásról, így tehát a hitoktatást végző embereinek javadalmazásáról is az állam általánosságban segíti a felekezeteket, hogy feladataiknak és ezek között a hitoktatásnak is megfelelhessenek.

Igénytelen nézetem szerint az elmergesített kérdés megoldásának kulcsát abban kell keresni, hogy a gör. kel. román és gör. kath. román hitoktatás tekintetében az állami elemi iskolákat illetően a általánosságban be kellene szüntetni azon törvényen nem alapuló eljárás, hogy az állam egyes hitoktatóknak direkte ad vagy nem ad díjazást és az állami költségvetés népoktatási javadalmában szereplő azt az összeget, ami ily célra van szánva: további esetleg más irányú intézkedésig egészen pausáliter¹⁰²⁹ ki kellene adni az említett román egyházi hatóságoknak: az állami elemi iskolai hitoktatás körüli feladatok könnyebb ellátása céljából – és pedig annál inkább meg lehetne ezt tenni, mert kétségtelen hogy a nevezett egyházi hatóságok különösen pedig a gör. kel. román egyházi hatóságok az állampénztárból – a

---

¹⁰²⁹ Átalányként.

felekezeti jogegyenlőség rovására – aránytalanul csekély támogatást kapnak. A szóban levő pénzeknek további esetleg más irányú intézkedésig tervezett pausális kiszolgáltatása alkalmával az egyházi főhatóságok meghallgatása után évről évre meg lesznek állapítandók azok az elvek, amelyek szerint az egyházi hatóságok az összeget rendeltetésükre fordítják.

Attól fogva, hogy a jelölt pénznek pausális kiszolgáltatása ekként megtörténik, természetesen az államkormányának még inkább fokozott éberséggel kellene teljesíteni azon törvényen alapuló hivatását, hogy a hittant csakis oly egyén taníthassa, aki állami szempontból kifogástalannak lett elismerve, valamint, hogy a hit tanítása lehetőleg az iskola épületében és mindenestre nyilvánosan, vagyis kellően ellenőrizhető módon történjék.

Ha netán előfordulna – ami azonban bizonyára nem fog előfordulni –, hogy az egyházi hatóságok a szóban lévő hitoktatásra következetesen oly egyént prezentálnak, aki állami szempontból kifogás alá esik, akkor, ezen bizonyára elő nem forduló esetben, az államkormány céljai érdekében a jelölt pausális segély rovására intézkedhetnék. Ismétlem azonban, hogy alig lehet aggály arra nézve, hogy ily eset a legkivételesebben is előfordulhasson.

Ha a fenn említett összeg pausálisan az egyházi főhatóságoknak kiadatott, hogy a jóváhagyandó séma keretében azt ők használják fel, azon az államkormány által kifogástalannak elismert egyének díjazására, akik a szóban levő hitoktatást ellátják, akkor azok a hitoktatóknak, akikről jelentést kapunk, hogy egész viselkedésükben és a tanítás módjában különös buzgalommal és eredménnyel igyekeznek előmozdítani a magyar nemzeti érdekeket: az államkormány – úgy mint ezt a többi lelkészekre nézve teszi – még mindig adhat külön jutalmazásokat, a román egyházak általános segélyezésére szolgáló abból a javadalomból, amelynek felemelését jelen munkálatomban egy másik címnél javasolni bátor voltam és amelynek tetemes részére nézve azt is voltam bátor javasolni, hogy annak a kormány diszkréciója alatt álló fedezetnek kell maradnia.

A hitoktatóknál fennforgó most jelölt mozzanatra, tekintettel ezen általános segélyezési javadalom 30.000 K-ával még feljebb volna emelendő, mint ezt egy más címnél említeni bátor voltam, és így a szóban levő javadalom nem 220000, hanem 250.000 K-val lenne talán emelendő.

Ami magukat a fennemlített Apponyi féle rendeleteket illeti: azokat hatályon kívül helyezni már csak azért sem kellene, mert ez a magyar államkormányzatnak kifejezett meghátrálását jelentené egy ezen kormány által makacsul elfoglalt állásponttal szemben. De hiszen ha ezen rendeletektől esetik a kongrua elvonásában álló törvényellenes szankció, valamint ha esetik a hitoktatási díjazásnak az államkormány részéről való meg vagy meg-

nem adásából álló törvényen nem alapuló szankció, akkor a szóban lévő rendeletekből tulajdonképp de facto úgy is csak desiderium¹⁰³⁰ lesz, amely desiderium azonban bizonyára igen nagy területeken még a szándékoltnál tovább menő mértékekben is meg fog valósulni anélkül, hogy a gravamen, amelynek méregfoga ki van véve, többé igazán fennállna.

Az egyéb tanintézeteknél, jelesen különösen a középiskoláknál csak csekély számú panaszok merültek fel.

A középiskoláknál és egyéb ily fajta iskoláknál is az állami elemi iskolákra vonatkozó fennemlített rendeleteknek nyomán az praxis fejlődött ki, hogy az állami középiskoláknál az elfogadott hitoktató részére az államkormány díjakat csak akkor folyósíthat, ha a hitoktató a hittant a liturgikus részek kivételével magyarul tanítja. Ez az állapot fenn volna tartható azzal a megszorítással, hogy oly esetekben ahol arról kapunk relációt, hogy a hitoktató viselkedésével általában állami szempontból különös érdemeket szerez: ott a hitoktatási díj esetleg akkor is folyóvá volna tehető, ha a hitoktatás nyelve tekintetében nem felelnek meg teljesen a fennemlített követelményeknek.

Mindezek, amiket a hitoktatás ügyre előadni bátor voltam, csak a dolgok mostani átmeneti rendezésére vonatkoznak, de a kérdést mielőbb elvileg rendezni kell – azt hiszem – azon alapon, hogy minden iskolánál a tannyelv megállapítása az iskolafenntartó joga, és hogy ez értelemben a nyilvános hitoktatásnak is, az iskola körében a megállapított nyelven kell történnie. Persze az elvet bajos lesz alkalmazni ott, ahol pl. magyar tannyelvű iskola lett alapítva, holott ott magyar anyanyelvű növendékek alig vannak.¹⁰³¹

A nem állami elemi népiskola jogviszonyairól szóló 1907 évi XXVII. t.c. alkalmazása

Jelzik, hogy az egyházi nemzeti kongresszus határozata értelmében e t.c. egyes intézkedéseinek módosítását külön emlékiratban fogják kérni, de hogy kérelmük mire fog irányulni az nem mondják.

Súlyos sérelmeket látnak azonban abban, ahogy e törvénycikk egyes rendelkezései magyarítottak és alkalmaztattak. Így különösen mindannyian felszólalnak e törvény 18. és 33. §§-nak értelmezése ellen. A 18. §. következőképp szól: „Az 1868. XLIV. t.c. 14 §-ának az a rendelkezése, mely szerint az egyházközségek iskoláikban az oktatás nyelvét tetszés szerint határozhatják meg, akképp értelmezendő, hogy szabadságukban áll oktatási nyelvül

¹⁰³⁰ Vágy, óhaj.

¹⁰³¹ A 10. fólió alján kézzel írva: Csak a helytelen és szerencsétlen Apponyi-féle rendelet nyílt megváltoztatása segít.

vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét megállapítani, fennmaradván természetesen ez utóbbi esetben magyar nyelvnek tanítására vonatkozó törvényes intézkedések feltétlen érvénye és hatálya. Ahol magyar tannyelvű iskola nincs ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolákban, amelyekben állandóan vannak magyar anyanyelvű növendékek, vagy olyan nem magyar anyanyelvűek, akiknek magyar nyelvű oktatását atyjuk vagy gyámjuk kívánja: a vallás és közoktatásügyi miniszter elrendelheti, hogy ezek számára a magyar nyelv használtassék, mint tannyelv, ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a húszat eléri, vagy az összes beírt növendékeknek 20 %-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar, de az iskolafenntartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban.

Minden oly népiskolai tanintézetekben azonban, amelyekben az állam nyelve van egyedül tanítási nyelvvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható.

Az összes elemi népiskolák ismétlő tanfolyamában a tanítás nyelve a magyar.

Ezek az intézkedések érvényesek a községi elemi népiskolákban is.”

E §-ra vonatkozólag – amelynek igazi intenciója a magyarság megvédése és nem minden áron való terjesztése volt – markáns sérelemként különösen azt hozzák fel, hogy az első bekezdés utolsó pontjára vonatkozólag, amely szerint, ha a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, úgy a tanítási nyelvnek a magyarnak kell lennie – azt, hogy a tanulóknak legalább fele tényleg magyar nem egy helyen úgy állapították meg, hogy a közigazgatási közegek megkérdezték a szülőket, hogy akarják-e miszerint gyermekeik magyarul is tanuljanak – és mikor a szülőknek fele, akik abban a hitben voltak, hogy csak arról van szó, miszerint gyermekeik a román anyanyelv mellett magyarul is tanuljanak – a feladott kérdésre igennel válaszoltak – a minisztérium részéről ez alapon egyes iskolák az illetékes egyházmegyei főhatóságok minden megkérdezése nélkül magyar tannyelvűeknek nyilvánítottak.

A magyarosításban hazafiságot látó tekintetek domináltak és végrehajtásánál nemcsak a központban, de gyakorta még sokkal inkább a megyei és községi közigazgatás közegeinél, amelyek nem egy helyen bravúrt csináltak abból, hogy a törvény gyakorlati alkalmazásában a magyar nyelvi érdekek feltétlenül érvényesüljenek. Ennek egy markáns jellemző példája képezi a most felhozott eset, amelyben nyilvánuló tenor a törvény egyéb §§-nak végrehajtásában is megtalálható.

Kétségtelennek tartom azonban, hogy azt, ami e §-ok ilyen alkalmazása révén a magyarság érdekéből már létesült – általános revízió tárgyává tenni immár nem szabad –

ami persze nem jelenti azt, hogy minden esetben feltétlenül elzárkózzék a minisztérium a revízió sőt, ami e §§-oknak jövőben való alkalmazását illeti, erre nézve talán helyes lenne, oly kijelentést tenni, hogy a Miniszter Úr Ő Excellenciája különös gondot fog fordítani arra, hogy e törvény §-ok értelmezése és alkalmazása a jövőben csak objektív, de jóindulatú módon történjék, amire nézve talán azt a garanciát lehetne szolgáltatni, hogy a Miniszter Úr Ő Excellenciája a jövőben e törvényre vonatkozó minden oly esetről, amelyre nézve a román egyház az eddigi értelmezést nem tartja helyesnek, egyelőre az érdemleges elintézését annak esetleges elvi revíziója végett magának tartja fenn, valamint, hogy a Miniszter Úr Excellenciája magának tart fenn egyelőre minden oly esetben való érdemleges intézkedést, amelyre nézve román egyházi részről – talán levéli alakban – figyelmeztetve lesz, hogy az eddigi értelmezésben különös sérelmet látnak.

Persze a kijelentéseket olya alakban kellene tenni, amely nem nyújt tápot a román egyház részéről oly felfogásnak, mintha a Miniszter Úr Ő Excellenciája az eddigi eljárást – amely politikai szempontból talán tényleg az igazi helyes eljárás – elítélné.

A 18 §-on kívül minden memorandumban sérelemként van felemlítve a 33 §. amely következőképpen szól:

„Bármilyen jellegű elemi népiskolánál magyar nyelvű és csak olyan nyomtatványmintát / iskolai felvételi, előmeneteli és mulasztási naplók, mulasztások stb. / alkalmazhatók, amelyek a vallás és közoktatásügyi miniszter által megállapított összes rovatokat tartalmazzák. E nyomtatványminták magyar nyelven töltendők ki. A községi iskolák és az államsegélyes hitfelekezeti népiskolák az állami iskolák számára megállapított nyomtatványmintákat kötelesek használni és szintén magyar nyelven kitölteni. A tanulók számára kiadandó értesítőkönyvek és bizonyítványok bármily jellegű elemi népiskolánál magyar nyelven állítandók ki.

Az iskolafenntartónak jogában áll ezeket a magyar nyelv mellett hasábosan a megállapított tannyelven is kitölteni.”

A harc e §. értelmezése körül abban van, hogy a román egyházi hatóságok felfogása szerint e § 2-ik bekezdése az egész első bekezdésre, míg a minisztérium felfogása szerint csakis az első bekezdés utolsó pontjára vonatkozik és így a minisztérium felfogása szerint csakis ezeknél volna szabad hasábosan a román nyelvet is használni és pedig itt sem a rovatok tárgyának megjelölésénél, hanem csak kitöltésénél.

Azt hiszem, semmi tárgyi veszedelem nem származik, sőt a felekezeti iskolák igazi jogállásának felel meg, ha e tekintetben teljesen a román egyházi hatóságok álláspontjára helyezkedünk.

Ez ügyel kapcsolatban kérnek engedményt a román nyelv javára az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről szóló 1908. évi XLVI. t.c. 7 §-ában megkívánt végbizonyítvány kiállítása tekintetében, amely kérést lehet talán tárgyalni, de engedményt tenni e tekintetben – e bizonyítvány országos jellegére tekintettel – bizonyára nem lehet.

Hasonlóképpen – azt hiszem – nem lehet teljesíteni az egyházi hatóságnak azt a kívánságát, hogy az iskolák pecsétül az egyház hivatalos pecsétjét használják, hanem – azt hiszem – feltétlenül fenn kell tartani az 1912. évi 88697 sz. a. kiadott rendeletünket, amely szerint minden iskola számára külön, csakis az iskolát jelző pecsét készítendő, s annak a magyar mellett román felirattal is lehet bírnia.

E rendelkezés nem alapszik törvényen, de azt hiszem, annak szellemében folyik.

Panaszkodnak, hogy a törvény által megállapított segély megadásánál mindenféle akadályok gördítetnek. A válasz erre csak az lehet, hogy a Miniszter Úr Ő Excellenciája örködni fog az objektivitás tekintetében.

Kívánják, hogy az iskoláknak a kir. tanfelügyelők részéről való kifogásolása a minisztérium által ne fogadtassék el minden ellenőrzés nélkül, hanem minden ily természetű esetben az ügy állásának alapos megvizsgálására küldessék ki vegyes bizottság, amelyben részt vehessen az egyházi hatóság képviselője és az iskolát fenntartó egyházközség is. E kérés bizonyára nem teljesíthető legfeljebb az, hogy az iskolát fenntartó egyházközség minél sűrűbben meghallgattassék.

Panaszkodnak, hogy a miniszter a tankönyvek kitiltására való jogának gyakorlásában regardtalan,¹⁰³² önkényes és brusque¹⁰³³ módon jár el. A hiba itt abban van, hogy a felekezeti hatóságok az általuk történt tankönyv-engedélyezésekről ide jelentést nem tesznek és így az illető tankönyvnek néha szükséges eltiltása csak úgy eshetik meg, amikor a tankönyv használatban van, s amikor a kitiltás természetesen anomáliákat von maga után.

Panaszkodnak, hogy a román vidéken lévő magyar tannyelvű nem állami és még inkább az ily állami iskolákban az anyanyelvi írás és olvasás csak igen szűk körben és akkor is oly módozatok mellett lett megengedve, amelyek a gyakorlatban e tanulást úgy szólva lehetlenné teszik.

A román nyelvet, mondják a püspökök, csak a heti órarend keretén kívül engedik tanítani, ami a tanulót nagyon kifárasztja, és amiért a tanító gyakran külön díjazást is kíván. Az állami elemi iskolákban pedig csak a szülők kifejezett kérelmére heti 2 vagy 3 – csak a 3-ik osztálytól kezdve engedi az anyanyelvi írást, olvasást.

¹⁰³² Másokra tekintettel nem lévő.

¹⁰³³ Goromba.

E panaszok – azt hiszem – jogosultak, mert az 1868. évi t. c. rendelkezései szerint az anyanyelv tanítása köteles tantárgy. Az e téren miniszteri rendeletekkel eszközölt túlhajtott restriktciókon¹⁰³⁴ azt hiszem okvetlen enyhíteni kellene – mert azt hiszem e téren feltétlenül igazuk van, úgyszólván itt hivatalból kellene organikus módon rendelkezni, hogy bármely tannyelvű iskolában miképp történjék gondoskodás, hogy a gyermekek anyanyelvükön is tanuljanak írni, olvasni.

Amint jelen cím bevezető részében is említettem, számos konkrét esetet hoznak fel annak demonstrálására, hogy a kormány és különösen a külső közigazgatási, erős kezű tendenciózus eljárása következtében számos iskolájukat elvesztették, számos iskolájukban pedig a román nyelv nem foglalja el azt az állást, amely a törvény objektív alkalmazása mellett őket megilletné és a törvény által megengedett egyéb előnyöktől egészben vagy részben el vannak ütve, amikre tekintettel körrendelet intézését kéri a kir. tanfelügyelőséghez, valamint a közig. bizottságokhoz, amelyben kifejezve legyen, hogy a törvénynek nem a mindenáron való erőszakos magyarosítás a célja. E kérés sem volna teljesítendő ily értelemben, de – azt hiszem – a memorandumok e kívánsága fokozottan el lesz érve, ha az előbbi pont értelmében hatályos organikus rendelkezés bocsátatik ki, amely gondoskodik az anyanyelvi írás és olvasás elsajátításáról és általában a tanítás körében gondoskodik, hogy az anyanyelv a törvényes igaz intenciói szerint figyelembe vétessék.

Kérnek úgy e törvény keretében, mint azon kívül is iskoláik és egyéb intézményeik elhelyezésére szolgáló épületekhez anyagi hozzájárulást. E kérés teljesítendő nem lenne, mert – amint az egyház állami javadalmazásáról szóló címnél kifejtteni bátor voltam – államsegélyeket ellenszolgáltatás nélkül adni nem helyes: az épület segélynél pedig ellenszolgáltatást nem kapunk.

Román nyelv tanítása az állami középiskolákban

A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában intézkedés 1868. évi XLIV. t.c. 18 §-a azt mondja, hogy: „Azon területeken létező vagy felállítandó közép és felső iskolákban amelyekben egynél több nyelv divatozik: azon nyelvek mindegyikének részére nyelv és irodalmi tanszékek állítandók.”

Panaszolják, hogy a nemzetiségi törvény megalkotása után vagy azt megelőzőleg már létesített ily tanszékek részben beszünttetettek, nagy részben pedig a törvény intenciója

---

¹⁰³⁴ Megszorítás, korlátozás.

azáltal nullifikáltatott, hogy a román nyelv, amely előbb az összes román növendékre kötelező volt, a nem kötelező tantárgyak közé soroltatott és, hogy így is csak annak a tanulónak engedtetik meg a román nyelvi tanítás, aki szüleitől nyilatkozatot hoz, hogy azt tanulni kívánja, - ám de a legtöbb fiú, ily nyilatkozatot hozni nem mer, félvén, hogy az az intézetnél rossz vért szül.

Igénytelen nézetem szerint nemcsak a román egyházzal való jó viszony, de általános magyar nemzeti érdekektől is kívánatos, nemzetiség lakta vidéken mindinkább mód nyújtassék arra, hogy középiskolai ifjaink az illető nemzetiség nyelvét minél inkább megtanulják. Arról nem lehet szó, hogy a nemzetiségi nyelv rendes kötelező tárggyá tétessék, mert ezt a középiskolai törvény nem engedi meg¹⁰³⁵, de arról – azt hiszem – tényleg intézkedni kellene, hogy az a tanuló, aki valamely nemzetiségi nyelvet akar megtanulni, ne álljon terror alatt, mikor ezt tenni akarja, hanem minden könnyítés álljon neki nyitva, hogy ezt minél könnyebben tehesse.

Az a kíváncsalom sem volna teljesíthető, hogy a tanítást román nemzetiségű tanárok lássák el, elv csak az lehet, hogy románul beszélő tanárok lássák el. E tekintetben intézkedni kellene, hogy ez az eddiginél hatályosabban történjék, és pedig az egyes középiskoláknál úgy, amint azt azok különleges viszonyai leginkább indikálják. Az azonban, hogy a román hitoktató bízássék meg a román nyelv tanításával, legalább, mint elv perhorreszkálendő lenne¹⁰³⁶ és inkább arra kellene törekedni, hogy rendes tárgyak tanítására neveztesse ki oly egyének, akik a román nyelv tanításával is megbízhatók.

A családnevek írása

Valamennyi memorandum súlyos sérelemként hozza fel, hogy az állami anyakönyvvezetők a román családneveket önkényesen magyar helyesírással vezetik be az anyakönyvekbe és így számos román családnév törvényellenesen meg lesz változtatva.

E panasz ügyében érintkezésbe léptem a belügyminisztérium anyakönyvi osztályával, ahol azt az információt kaptam, hogy amennyiben e téren az történnék, amiről a püspökök panaszkodnak, úgy ez tényleg csak az anyakönyvvezetők chaúvin¹⁰³⁷ túlbuzgalmából ered.

¹⁰³⁵ Mellette kézzel írottan: törvény útján kötelezővé kell tenni, éppen (?) a magyar fiúkra. Ez elsőrendű magyar hatalmi érdek.

¹⁰³⁶ Mellette kézzel írottan: nagyon helyes.

¹⁰³⁷ Soviniszta.

Az anyakönyvi utasítás erre vonatkozó §-a ugyanis csak azon esetben ad tért az állami anyakönyvekbe a magyar helyesírás szerinti bevezetésnek, ha az illető egyén is a maga nevét is magyar helyesírással írja, vagy ejti ki, és ha csak arról van szó, hogy ratifikáltassék a felekezeti anyakönyvben ezzel szemben történt önkényes eloláhosítás.

Így állván a dolog, ha konkrét panaszuk felterjesztetnek a belügyminisztérium elé, hogy állami anyakönyvvezetők jogtalan erőszakkal magyarosítanak, úgy a belügyminisztérium a kérdést a való jogállapotnak fogja elbírálni, az arra vonatkozó határozatait elvi határozatkép közzé tenni és az anyakönyvi orgánumokat utasítani, hogy ezen elvi határozatokhoz igazodjanak. Arról azonban természetesen nem lehet szó, hogy akár iskolai naplóban, akár más köziratban megengedtesék, hogy bárkinek családneve másképp vezettessék be, mint az állami anyakönyvben van, ahol oly esetben amidőn valamely jogtalan elrománosítás jogos visszamagyarosítása eszközöltetett, bizonyára nincs akadálya, hogy a családnévnek magyaros alakja mellett zárójelben annak jogtalanul használt román alakja is kitüntetessék, épp úgy, mint az utóneveknél is azok magyar alakja után zárjelben azok román alakja is feljegyezhető.

A kongrua

A kongrua terén egy jelentéktelen konkrét esetet említ fel a karánsebesi püspök, de különben általánosságban sérelemről egyedül és kizárólag az aradi gör. kel. püspöki memorandum panaszkodik.

A panasz lényeg az, hogy a minisztérium bizonyos vonatkozásokban diszkréciónárius önkénnyel jár el pl. a labbérek engedélyezésénél, oly képesítések honorálásánál, amelyek a törvény betűi szerint magasabb képesítésnek nem tekinthetők, valamint egyes oly lelkészeknek magasabb kongruában való részesítésénél, akiknek magasabb képesítésük meg lenne ugyan, de akik a törvényben felállított valamely más akadály miatt nem bírnak feltétlen igénytel a magasabb kongruára.

Mindezek oly esetek, amelyekben a törvény objektív alkalmazása mellett egyáltalán semmi folyósítást nem kellene az egyes lelkészek részére tenni, s a folyósítások csakis azért történnek, mert az illető lelkészekre nézve a főispánoktól előterjesztést kaptunk, hogy a legnagyobb jóakarattal alkalmazzuk az illető lelkészekkel szemben a kongrua törvény által nyújtott diszkréciónárius pouvoirt.¹⁰³⁸

¹⁰³⁸ Szabad döntési jogkör (pouvoir discrétionnaire/lié).

A gör. kel. román lelkészkedő papságnak is érdeke, hogy az e tekintetben fennálló gyakorlat fennmaradjon. A metropolita csak néhány nap előtt fejezte ki előttem élő szóval, hogy mily elismeréssel vannak azon gyakorlatért amely – mint említettem – törvényt nem sért a román papoknak törvényen felüli kedvezményt nyújt, és amely az aradi püspöki memorandum szerzőjének nyilván csak azért nem tetszik, mert e gyakorlat erős ellensúlyozást szolgáltat abban, hogy a gör. kel. román papság a nemzetiségi izgatók eszköze legyen¹⁰³⁹.

A most jelölt kategóriába tartozó eseteken kívül sérelemként említi fel – de csakis az aradi memorandum szerzője – azt is, hogy kongruamegvonások és ideiglenes kongrua felfüggesztések történnek püspöki meghallgatás nélkül.

Ám, de ami a kongrua megvonást illeti: püspöki meghallgatás nélkül ez csak akkor történik, ha a lelkész büntetőbíróságilag ítéltetett el. Itt tehát alig lehet kötelező szabályként felállítani a püspöki meghallgatást, valamint az ideiglenes felfüggesztéseknél sem, amelyeknél ép azok ideiglenes jellege amúgy is módot ad a püspöknek, hogy netalán eltérő álláspontját érvényesítse.

E téren tehát legfeljebb oly kijelentésig lehet menni, hogy a kormányzati és adminisztracionális lehetőség korlátai között itt is igyekezni fogunk intencióikat honorálni, valamint általán a kongrua terén a legnagyobb jóakaratot tanúsítani oly irányban, hogy a törvény által engedett korlátok közt a lelkészek minél többet kaphassanak.

Ismétlem, hogy igen nagy részben annak a politikai kezelésnek, amellyel a kongrua törvény az utóbbi években végrehajtatott lehet köszönni, hogy igen-igen sok lelkészre nézve, akiről előbb rossz főispáni relációt kaptunk, most jót hallunk, és így a kongrua kezelés terén a dolgok lényegében változást tenni nem kellene.

Egyéb ügyek

Kívánják, hogy a kir. tanfelügyelőségeknél legalább segédtanfelügyelői minőségben felekezetükhöz tartozó román egyének is neveztesse ki. Az mindenesetre kívánatos, hogy románul beszélő egyének minél nagyobb számban nyerjenek közhivatalokban alkalmazást és arról mindenesetre gondoskodni kellene, hogy az iskolalátogatásokra nézve ne állhasson fenn az a panasz, hogy nem ismerik az iskola tanyelvét: a románt. Ismétlem, hogy csak

¹⁰³⁹ Mellette kézírással: nagyon helyes.

románul beszélő és nem román nemzetiségű egyénekről lehet szó. Ez az elv áll fenn minden kíváncsi tekintetében.

Kívánják, hogy hivatalos iratokban az ő megjelölésükre mindenütt a „román” és ne az „oláh” jelző használtassék. Tény az, hogy újabb törvényeinkben a „román” jelző van használva, másrészt azonban tény, hogy régibb törvényeink az „oláh” jelzőt használják és ha ez a kérdés törvényhatóságilag rendeztetik talán jobb is volna az „oláh” szóra visszatérni, tekintettel arra, hogy a „román” szó alkalmas a Romániával való kapcsolatok ideáinak élesztésére.

Mindezek dacára tekintettel arra, hogy mostanság a hivatalos iratokban az „oláh” megjelölés inkább csak kicsinyítési szándékkal használtatik: tényleg intézkedni kellene, hogy addig is míg a román illetőleg oláh nemzetiségűek megnevezésének kérdése törvényileg rendeztetik a hivatalos iratokban mindenütt románnak és ne oláhnak neveztessenek.

Panaszkodnak, hogy a tanítók és lelkészek fegyelmi ügyeiben a minisztérium igen gyakran nem csak az ügyiratoknak magyar fordítását kéri, ami reájuk nézve törvényen nem alapuló nehézségekkel jár.

Igénytelen nézetem szerint ezt a panaszt orvosolni lehet olyképpen, hogy Jonescu Péter itteni titkárnak, akinek ily irányban szűkebb körben már van megbízatása megfelelő díjazás ellenében – talán további 600-800 K.-ról lehetne szó – megbízás adatnék, hogy a szóban lévő iratok lényeges részének kivonatos fordítását eszközölje. Az ő tisztviselői állása és szakképzettsége garanciát nyújtanak arra, hogy a kivonatolás és fordítás helyesen fog történni. E költséget a gör. kel. egyház segélynek javadalma viselhetné.

Panaszt tesznek, hogy az alapítványok érvényre emelkedése körül a minisztérium illetve a közalapítványi ügyigazgatóság különböző formai nehézségeket támaszt.

Igénytelen nézetem szerint e panaszokat is orvosolni lehetne és elég lenne, ha a kormány ingerenciáját az alapítványi vagyon törzsállagának biztosítására és az alapítványi cél megállapítására betartása körüli örökösre szorítkoznák.

Ezen kívül van még egy sereg apró, jórészt konkrét esetekre vonatkozó, nagyobb részben jogosulatlanul látszó sérelem, amelyeknek jóindulatú tárgyalása elől – ha azt aktaszerűen kéri – talán nem kellene elzárkóznunk.

Mély tisztelettel

Excellenciád

alázatos szolgálja és igaz híve:

Budapest, 1913. április hó 19.

Csorba Ferenc

45. Tisza István feljegyzései a románokkal folytatott tárgyalásokról, 1913. október 27–28.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5 doboz 18. csomó, 16. tétel, 1–3. fólió

Tisza István gondolatai az 1913. október 27–28-án folytatott beszélgetések azon pontjairól, amelyekben lényegesebb nézeteltérések mutatkoztak a románokkal

Brouillon¹⁰⁴⁰

Az 1913. október 27 és 28-án folytatott beszélgetések főleg azok körül a fontos kérdések körül forogtak, amelyeknél a folyó év tavaszán megtartott eszmecserek alkalmával lényegesebb nézeteltérések mutatkoztak. Álláspontom ezekre a kérdésekre nézve a következő:

1. Az első fokú törvénykezés és közigazgatás nyelvére vonatkozólag a körülmények által elkerülhetetlenül szükségessé tett átmeneti idő alatt el akarjuk érni azt, hogy úgy a bíróságok, mint a közigazgatási hatóságoknak a néppel érintkező tagjai az illető vidéken tömegesen lakó nemzetiség nyelvét értsék s a magyarul nem tudó felekkel ezek anyanyelvén érintkezzenek, ami által a hatóságok és a nem magyar ajkú nép közötti közvetlen megértés biztosítva lesz. A beadványok mellékleteire nézve itt-ott megkívánt lefordítási kényszer megszüntetése nem ütközik akadályba, ami pedig maguknak a beadványoknak nyelvét illeti, arra nézve a közigazgatás terén kifejezni magukat magyarul nem tudó felek által szerkesztett beadványokat illetőleg elmehetnének addig a határig, ameddig az ország egyes vármegyéiben az ügymenet súlyosabb hátránya nélkül ma is elmennek. Bíróságokhoz intézett beadványoknál is csak maguknak a magyarul nem tudó feleknek ügyvédi képviselő nélkül szerkesztett és benyújtott beadványainál lehetne a magyar nyelv kötelező használata alól kivételre gondolni. Ezt a kérést azonban, mielőtt bárminő irányban állást foglalnék, az illetékes tényezőkkel behatóan meg kellene beszélnem.

¹⁰⁴⁰ Francia szó, jelentése: piszkozat. A felirat az irat utolsó lapján kézzel írottan olvasható.

2. Melegen óhajtom, hogy a román intelligencia mentén számosabb tagja lépjen államszolgálatba, valamint azt is, hogy román ajkú polgártársaink a román nép viszonyait, érdekeit, vágyait ismerő és nyelvét beszélő tisztviselők judicaturája alá kerüljenek. Ennek a célnak elérését biztosítaná a román nyelvnek középiskolákban való tanítása s a tisztviselői kvalifikációnak és gyakorlati vizsgának olyan megállapítása, amelyik valamelyik a hazában beszélt nem magyar nyelv tudását /: németen kívül :/ kötelezővé tegye legalábbis azon tisztviselők számára, akiknek működési területén nem magyar ajkú polgárok tömegesen laknak.
3. A választókerületek beosztásánál tartózkodni szándékozom minden olyan fogástól, vagy mesterkélt eljárástól, amelyik a természetszerűleg jelentkező erőviszonyokat a románság hátrányára módosítaná, ellenkezőleg tért kívánok nyitni román többséggel, sok helyen túlnyomó román többséggel bíró választókerületek létesítésének mindenütt, ahol ez az adott helyzetből lojális eljárás mellett természetszerűleg következik. Az így várható eredmény egyelőre alatta marad a román körök óhajtásainak, de ez a román nép elmaradottabb kulturális viszonyainak tulajdonítható, amelyeknél fogva a román lakosságnak sokkal kisebb százaléka bír választójoggal, mint a velük vegyesen lakó magyaroknak, vagy éppen a németeknek. Ez azonban átmeneti állapot, amelyik a kultúra terjedésével a románság javára fog módosulni, úgy hogy számos olyan kerület, amelyben a román választók ma még kisebbségben vannak, aránylag rövid idő alatt román többséggel bíró kerületté fog átalakulni. Anélkül, hogy a még feldolgozás alatt álló tervezet részleteit közölhetném, megemlíthetem, hogy éppen arra a körülményre való tekintettel, miszerint Erdélyben a népességnek kisebb százaléka bír választójoggal, mint az ország nyugati részében, az erdélyi választókerületekben a választók átlagos száma 2500 körül van a 4000-et jóval meghaladó átlaggal szemben. [azonban Erdélyen kívüli megyék választókerületének átlagos nagysága is, amelyekben tömegesebben román lakosságot találunk, a 4000-en alul marad.]¹⁰⁴¹ Ennek dacára, miután a mintegy 160000 román választó közül csak 150000 lakik kissé tömegesebben együtt s ezek is 97 választókerületben oszlanak el a már most abszolút többséggel bíró választókerületek száma aligha fogja a 30-at elérni, viszont azonban a vegyes kerületek között, amelyekben t.i. a nem magyar ajkú több nemzetiség között oszlik

¹⁰⁴¹ Az eredeti szövegben át van húzva ez a rész. Mellette kézzel írottan: előreláthatólag nem a 2500-at meghaladó.

meg, 20-25 van olyan, amelyben a románság erős tényező s ezek közül kilencben a román választók száma az összes választók 40%-át meghaladja.

4. A kormányzás terén a románok befolyását intézményesen nem lehet biztosítani. Ez a teljes politikai harmónia beálltától függ, amidőn minden közélet vagy hivatalos élet terén működő román férfiú akadálytalanul fogja magát a képességeinek megfelelő helyre felküzdeni. Nagyon örvendetes volna, ha a központi kormány különböző ágazatainál kellő számban volnának román férfiak.
5. A tanügy terén: a) tartózkodni kívánunk minden olyan eljárástól, amelyik a román felekezeti iskolákat kellő ok nélkül megszüntesse vagy fejlődésükben akadályozza. Hajlandók vagyunk megfontolás tárgyává tenni az 1907-iki népnevelési törvénynek ebből a szempontból szükséges módosítását, [valamint azt is, hogy e törvénynek a felekezeti iskolák tanyelvére vonatkozó rendelkezései az 1913. évi XVI. t.c. által teremtett változott helyzethez alkalmaztassanak]¹⁰⁴²;
- b) hajlandók vagyunk az állami népiskoláknál, amelyeket nem magyar anyanyelvű növendékek nagyobb számban látogatnak tért nyitni a nem magyar anyanyelv érvényesülésének is;
- c) középiskolákban behozzuk az illető vidéken tömegesebben beszélt valamely nem magyar nyelvnek és e nyelv irodalmának tanítását is, ami módot nyújt a nem magyar ajkú növendékeknek anyanyelvük és saját irodalmuk alapos művelésére s kombinálva a hivatali kvalifikációra és a gyakorlati vizsgára vonatkozólag fentebb elmondottakkal, általánossá fogja tenni a magyar intelligencia körében is a hazában beszélt nem magyar nyelveknek ismeretét.

Mindezen nagy horderejű rendszabályok azonban ahhoz az előfeltételhez volnának kötve, hogy ezek céljukat, t.i. a mai helyzettel elégedetlen románok teljes megnyugtatót s a románság jelentékeny részében észlelhető nacionalista mozgalom megszüntetését valóban el is ériék. Ezért a megállapodások létrejövetele esetén a román nemzetiségi pártnak valamely alkalmas formában ki kellene jelentenie, hogy ezt a felajánlott megoldást, mint egészében véve kielégítő a nemzetiségi kérdés állandó elintézéséeként elfogadja, fenntartás nélkül ennek alapjára helyezkedik, programjának ezen is túlmenő részét leveszi napirendről s működését a megállapodások teljes végrehajtásának ellenőrzésére és arra fogja irányítani, hogy megszerezze a haza románság számára a biztosított egyetértés áldásos gyümölcseit.

¹⁰⁴² Az eredetiben ki van húzva ez a rész.

46. A Román Nemzeti Párt követelései, 1913. december

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 58. tétel, 1–7. fólió

Románok 1913 Dec. elején átadott munkálata¹⁰⁴³

A román nemzeti párt azon kitűzött céljához híven, hogy a Szent István koronájához tartozó országokban lakó román népnek nemzeti létét, valamint kulturális és gazdasági szabad fejlődését biztosítsa, s egyszersmind lehetővé tegye részére azt, hogy az állami életben törvényes eszközökkel, számbeli és kulturális jelentőségének megfelelően érvényesüljön,

amennyiben az alábbiakban felsorolt pontozatokat illetően az államhatalom illetékes tényezőivel megállapodásra fog jutni, abban a jogos reményben, hogy azok, a maguk egészében lojálisan végrehajtva, meg fogják adni a lehetőséget arra, hogy a román népnek (nemzeti) létérdekei az állam területi és politikai integritásának érdekeivel összhangba hozassanak:

A létező jogállapotot az állami élet és alkotmányos fejlődés alapjául elfogadja és az 1881 évben megállapított programnak közjogi természetű követelményeit a napirendről leveszi.¹⁰⁴⁴

1./ A román tanulók oktatásukat a népiskolákban román nyelven fogják nyerni. E célból:

a./ törvény útján módosítani fog az 1907. évi XXVII. t.c. Különösen hatályon kívül fog helyezettetni ezen törvény 2-ik §-ának 3-ik bekezdése a 12 §-ának 3. 4. és 5-ik bekezdése, valamint a 18-29-ig és 33-ik §-ok. Hasonlóképpen megfelelően módosítani fog az 1907. évi 26-ik t.c. és az 1913. évi XVI. t.c. hatályukba visszahelyeztetvén az 1868. évi XXXVIII.-ik

¹⁰⁴³ A kézzel írt felirat a tétel utolsó oldalán olvasható.

¹⁰⁴⁴ Az Tisza-féle iratok között található egy fólió (44.a/5. doboz, 18. csomó, 23. tétel, 1-2. fólió), amelynek hátoldalán a következő kézzel írott szöveg olvasható: román párthatározat általam ajánlott módosított szövege. Ezen irat szerint a következőképpen módosulna a szöveg: „A román nemzeti párt azon kitűzött céljához híven, hogy a Szent István koronájához tartozó országokban lakó román népnek faji sajátosságait és etnikai jellegzetességeit fenntartsa és fejlessze, valamint kulturális és gazdasági szabad fejlődését biztosítsa s egyszersmind lehetővé tegye részére azt, hogy az állami életben törvényes eszközökkel számbeli és kulturális jelentőségének megfelelően érvényesüljön, abban a jogos reményben, hogy a miniszterelnök úrnak a magyar kormány nevében tett kijelentései a maguk egészében lojálisan végrehajtva meg fogják adni a lehetőséget arra, hogy a román népnek létérdekei az állam területi integritásának és politikai egységének érdekeivel összhangba hozassanak, a létező jogállapotot az állami élet és alkotmányos fejlődés alapjául elfogadja, programjának ezen túlmenő követelményeit napirendről leveszi, jövőbeli akcióját a román nép érdekében álló intézkedések teljes végrehajtásának ellenőrzésére és a román nép anyagi és kulturális fejlődésének előmozdítására és a magyarok és románok közötti bizalom és testvéri jó viszony ápolására összpontosítja.”

t.c. 58. és 80-ik szakaszai, azzal a megszorítással, hogy a népiskolák V-ik évfolyamától kezdve a magyar nyelv kötelező tantárgy lesz.

b./ feltétlenül elismertetik mindkét román felekezetnek korlátlan iskola fenntartási joga, valamint az azok feletti rendelkezési és fegyelmi joghatósága és pedig azon községekben is, ahol a felekezeti iskolák különféle okokból már beszüntetve lettek, úgyszintén a volt katonai határőrvidéken lévő községekben is.

2./ A tanítói fizetés kiegészítés meg fog adatni az állam részéről a román tannyelvű felekezeti és községi iskolák részére minden esetben, amikor kérve lesz, amennyiben a 10%-os iskolai pótdoból a tanítói fizetés fedezhető nem lesz. Ezen tanítói fizetés kiegészítés nem a tanító, hanem az iskola részére fog megadatni és az semmiben sem fogja az iskola tannyelvét és az iskolafenntartó fegyelmi jogát korlátozni, avagy módosítani.

3./ A felekezeti népiskolák ellenőrzése az egyházakat fogja megilletni. Mint állami tanfelügyelők csak oly férfiak lesznek alkalmazhatók, kik a román oktatás iránt kellő érzékkel és jóakarattal bírnak. Ezen tanfelügyelők az egyházi ellenőrzési közegekkel együttesen kötelesek eljárni mindazon ügyekben, amelyek a tanító elleni fegyelmi eljárást, vagy az iskolafenntartó elleni kényszereszköz alkalmazását foglalja magába. Lényegesebb nézeteltérések esetén az ügy egy vegyes bizottság elé fog utaltatni.

4./ Addig is, amíg az egyházak képesek lesznek kellő számú tanítóképző és internátust államsegéllyel fenntartani és így elegendő tanítót képezíteni a felekezeti iskoláknak, tekintettel a jelenlegi nagymérvű tanítói hiányra, meg fog engedtetni tanítókként ideiglenesen lelkészeket és más megfelelő értelmiségű egyéneket is alkalmazni. A tanítási idő és évfolyamok beosztásánál engedtetessék meg a helyi viszonyok figyelembe vétele.

[5./ A törvény szabad jogot biztosít az egyházaknak, társaságoknak és alapítványoknak, nem csak népiskolák, hanem román tannyelvű középiskolák, ipari és szakiskolák felállítására is, de miután a román egyházak és egyletek nem rendelkeznek a kellő anyagi erővel és így saját erejükből nem képesek ily természetű tanintézeteket megfelelő számban felállítani és fenntartani: az állam mindegyik egyház megyét kellő anyagi segélyben fogja részesíteni abból a célból, hogy ily tanintézeteket létesítsen és pedig egyelőre olyképpen, hogy minden 150.000 lélek után egy teljes középiskolát, egy alsó középiskolát, vagy polgári iskolát, fiúk vagy leányok részére és egy ipari iskolát és minden 300.000 lélek után egy felsőbb szakiskolát állíthasson fel. Ezen iskolák tannyelve a román nyelv lesz, a magyar nyelvnek mint kötelező tárgynak oly mérvben való oktatásával, mint

ezt az 1883. évi XXX. t.c. előírja Ezen iskolák székhelyeinek megállapítása az egyházi hatóságok hatáskörében fog tartozni.]¹⁰⁴⁵

Mindenekelőtt és még a legközelebbi két költségvetési év terhére segélyezendőleg a [következő felekezeti iskolák fognak felállítani.

a./ Teljes középiskolát Nagyszebenben, Aradon, Temesváron, Kolozsvárt és Szamosújvárt,

b./ Kereskedelmi, földműves, illetve gazdasági, ipari és polgári fiú- és illetve leányiskolát Abrudbányán, Balázsfalván, Belényesen, Besztercén, Nagybányán, Gyulafehérvárt, Lugoson, Hátszegen, Szilágysomlyon, Világoson és Szászkabányán.]¹⁰⁴⁶

[6./ A karánsebesi állami főgimnázium még ez év folyamán görögkeleti felekezeti középiskolává fog alakíttatni és ehez képest tannyelvül a román nyelv fog bevezettetni.]¹⁰⁴⁷

7./ A belényesi gimnázium összes osztályaiban vissza fog állítani a román tannyelv az alapító intentióinak, valamint az iskolafenntartó nagyváradi görög katolikus püspöki főhatóság rendelkezései jogának tiszteletben tartása céljából. A brádi gimnázium most lévén VIII. osztályúvá való átalakuló félben e cél elősegítésére az állam a szükséges államsegélyben fogja részesíteni.

8./ A románok által lakott vidékeken jelenleg létező, nemkülönben az ezentúl létesítendő középiskoláknál a román nyelv és irodalom kötelező tantárgyként fog képesített tanerők által, analitikai tanszer szerint előadatni és pedig olyan elveken nyugvó program szerint, mint amelyek alapján a magyar nyelv is taníttatik, ezzel egyenlő óraszámban.

9./ A felekezeteknek és különböző egyleteknek és alapoknak jogukban álland bármely állami, vagy más jellegű, közép, vagy felsőiskola mellett internátusokat állítani fel, melyeknek házi nyelve a román lesz.

[10./ A hazai egyetemen a román nyelv és irodalom megfelelő, magasabb tudományos képzettséggel bíró és kifogástalan hírnévnek örvendő férfiak által fog előadatni.]¹⁰⁴⁸

11./ A román tanulók vallás tanítása minden iskolában románul és az egyházukhoz tartozó lelkészek által fog történni. A román vallástanítókat az iskolafenntartó épp úgy fogja fizetni, mint a többi felekezeti vallás tanítókat. A vallás tanítás nyelvének kérdése körül

¹⁰⁴⁵ Az eredeti szövegben ez a rész át van húzva.

¹⁰⁴⁶ Az eredeti szövegben ez a rész át van húzva.

¹⁰⁴⁷ Az eredetiben áthúzva.

¹⁰⁴⁸ Az eredetiben áthúzva.

felmerült nézeteltérések következtében visszatartott vallástanítói fizetés haladéktalanul ki fog utaltatni.

12./ A román tannyelvű középiskolákban taníttatni fog a román nép története is, és az összes tanintézetekben tiszteletben fognak tartatni a román nép tradíciói és ünnepei meglévén kímélve a román ifjúság nemzeti érzületeinek bántalmazásától. A tanterv is ennek megfelelőleg lesz összeállítandó.

13./ Maga az állam román tannyelvű középiskolákat, polgári, ipari és szakiskolákat abban az esetben fog létesíttetni, ha a felekezeti egyleti és alapítványi hasontermészetű román tanintézetek nem lesznek fenntarthatók, vagy működésük bármi okból akadályozva lesz. Ily iskolák létesítése céljából az egyházak és egyletek különféle kegyes alapítványokat megszorítás nélkül fogadhatnak el, amelyeket az alapító levelek értelmében szabadon fognak kihelyeztetni, természetesen a legfelsőbb felügyeleti jog épségben tartása mellett.

14./ Az állam a lelkészeknek, [tanároknak és tanítóknak eddig juttatott fizetés kiegészítéseken kívül a görögkeleti román egyháznak 2 ½ , a görög katolikus román egyháznak pedig 2.000.000 korona évi segílyt fog iskolai és egyházi célokra juttatni. Ezen összeg időről-időre a szükséghez képest fog emeltetni és ezenkívül 75%-al fog hozzájárulni a létesítendő tanintézetek felállításhoz és fenntartáshoz szükséges kiadásokhoz.]¹⁰⁴⁹

15./ Úgy a létező, mint a létesítendő tanintézetek a görögkeleti és görög katolikus román egyházak automatikus jogainak megfelelőleg főhatóságaik közvetlen vezetése alatt fognak állani, természetesen az állam törvényes ellenőrzése mellett.

16./ Az állam nem fog annak útjába akadályokat gördíteni, hogy a volt határőrvidékek vagyonsközsége által fenntartott tanintézetek, különösen a naszódvidékeik (feltételezhetően naszódvidékiek – K.A.), az érdekelt vagyonsközségek beleegyezésével felekezeti tanintézetekké alakíttassanak át, úgy, mint azok eredetileg voltak.¹⁰⁵⁰

17./ A görögkeleti román nemzeti egyház automatikus jogai úgy egyházi, mint iskolai vonatkozásban minden tekintetben tiszteletben fognak tartatni.

18./ A gyulafehérvári és fogarasi görög katolikus egyháztartomány a hazai római katolikus egyház országos autonómiájától különálló autonómia biztosíttatik a létező automatikus jogai tiszteletben fognak tartatni a különösen véglegesen elismertetni és szabályoztatni fog ezen egyház érsek- és püspökválasztási joga.

¹⁰⁴⁹ Az eredeti szövegben áthúzza.

¹⁰⁵⁰ Az eredetiben kézírással a 16. pont melletti felirat: nem felekezeti.

19./ A Gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus egyháztartomány kebeléből kiszakított és a hajdudorogi görög katolikus egyházmegyéhez csatolt román egyházközségek előbbi egyházmegyéjükhöz fognak visszacsatoltatni.

20./ Mindkét román egyház sérelmei az illetékes főhatóságok előterjesztése alapján és azokkal egyetértőleg orvosoltatni fognak.

21./ Biztosítatik a sajtószabadság, valamint a román sajtóterményeknek akadálytalan behozatala, azon zaklatások megszüntetésével, amelyekkel a romániai lapoknak a postai szállítási jog jelenleg megvonatik.¹⁰⁵¹

22./ Az összes politikai elítélteknek megkegyelmeztetni fog és a politikai üldözések megszüntetésével megfognak szüntetni az összes politikai természetű perek, amelyek az esetleg eddig elkövetett cselekmények miatt vannak folyamatban.¹⁰⁵²

23./ Biztosítatik a románok részére is a szabad gyűlésezési és egyesülési jog. Egyleteket román jellegű társadalmi, közművelődési, művészeti, ipari, fölművelési és gazdasági, valamint közjótékonyági egyleteket a románok is szabadon fognak létesíthetni, minden akadály nélkül és minden közigatási (feltételezhetően közigazgatási – K.A.) avagy csendőri zaklatástól mentesen.¹⁰⁵³

24./ Biztosítatik az országgyűlési képviselő választások, valamint a törvényhatósági és községi választások szabadsága és tisztasága.¹⁰⁵⁴

25./ Biztosítatik a községi tisztviselők választásának szabadsága, eltöröltetvén, avagy legalább oly értelemben korlátoztatván a discrétionális jelölési jog, hogy a választást vezető köteles legyen a választók óhaját is tiszteletben tartani.¹⁰⁵⁵

26./ Biztosítatik a román nyelvnek a törvények által és az autonomikus jogok által megállapított jogainak tiszteletben tartása, úgy az egyházi, mint a törvényhatósági és községi életben azon hozzáadással, hogy jegyzőkönyvi nyelvnek fog tekinteni a román nyelv mindazon vármegyékben, melynek lakossága tekintélyes részben román.¹⁰⁵⁶

27./ Biztosítatik a román vörös-sárga-kék színeknek használata, valamint a román nemzeti dalok éneklése úgy az iskolákban, mint nyilvános ünnepélyek alkalmával. Meg fog engedtetni a községek román elnevezésének román szövegben való használata és a községet

¹⁰⁵¹ A 21. pont az eredetiben be van karikázva, mellé kézzel írtan: és 23 24

¹⁰⁵² Az eredetiben a pont mellett kézzel írva: Kihagyandó.

¹⁰⁵³ Mellette az eredetiben kézzel írva: és 21-24. A 23. bekarikázva.

¹⁰⁵⁴ A 24. pont az eredetiben bekarikázva, mellé írva: és 21-23.

¹⁰⁵⁵ Az eredetiben a pont mellett felirat: kihagyandó

¹⁰⁵⁶ A pont mellett kézzel írtan: Nemzetiségi törvények községi és hatósági jknyvi nyelvére vonatkozó rendelkezései.

érdeklő magyar szövegben a román elnevezés is meg lesz zárójelben jelölve. Az egyes határdülők román elnevezése érvényben fog tartatni.¹⁰⁵⁷

28./ A román családok nevei úgy az anyakönyvben, mint az összes hivatalos kiadványokban és iratokban román helyesírással fognak íratni.¹⁰⁵⁸

29./ Engedélyeztetni fognak állandó és vándor román színésztársulatok, amelyet a magyar színtársulatokkal arányos állami segélyben fognak részesülni.

30./ A románok által lakott vidékeken lévő állami törvényhatósági és községi hivatalok, valamint az állami üzemek hivatalos helyiségei román feliratokkal is el lesznek látva épp úgy, amint most is el vannak látva a vasúti átjárók.¹⁰⁵⁹

31./ A volt határörvidékek vagyonközösségeinek automatikus jogai tiszteletben fognak tartatni és különösen a naszódvidéki vagyonközösséget illetően az előbbi állapot visszahelyeztetni fog.¹⁰⁶⁰

32./ A csendőrség utasítva lesz, hogy a közigazgatási hatóságoknak engedelmeskedjék, ezek pedig szigorúan utasítatva lesznek, hogy tartózkodjanak a polgárok szabadságának és a román lakosok érzületeinek megsértésétől.¹⁰⁶¹

33./ A románok által lakott vidékeken a románul tudó pénzügyi közegek neveztesse ki és az adókönyvecskék román szöveggel is láttassanak el épp úgy, amin ez ezelőtt és némely vidékeken még most is gyakorlatban van, úgy a pénzügyi hivataloknál, mint a vasútnál és a postai hivataloknál a hivatalnokok románok által is lakott vidékeken románul szolgálják ki a román feleket.¹⁰⁶²

34./ Úgy az állam, mint az állam által fönntartott, avagy általa subventionált intézetek az egyes községek határát csak az azon községben lakó polgárok részére fog telepeket létesíteni és ingatlanok parcelláztatni, még pedig méltányosan, nemzetiségre való tekintet nélkül minden az azon községben lakók részére.¹⁰⁶³

35./ Az állam segélyezni fogja azokat az ipari és kereskedelmi vállalatokat, valamint gazdasági egyleteket is, melyeket a románok román jelleggel fognak létesíteni, és épp úgy fogja a román fölműveseket is segélyezni, amint ezt a magyar fölművesekkel teszik, egyenlő

¹⁰⁵⁷ Mellette kézzel írva: az egész novum kihagyandó.

¹⁰⁵⁸ A 28–29. pontok összekapcsolva. Mellette kézzel írva: Novum, kihagyandó.

¹⁰⁵⁹ Mellette felirat kézzel: elutasítva.

¹⁰⁶⁰ A pont kapcsos zárójelben. Mellette kézzel van írva: Jankovich. Az kultuszminiszter neve alatta található kézírás olvashatatlan.

¹⁰⁶¹ Mellette kézzel írva: ált. passzusba vág képtelenség (ad 21–24).

¹⁰⁶² Mellé írva kézírással: hivatalnoki ált. passzusba.

¹⁰⁶³ Mellette kézzel írva: telepítés defenzív.

mértékben látva el őket szükség esetén tenyészállatokkal, vetőmaggal és gazdasági képekkel.¹⁰⁶⁴

36./ A szövetkezeti mozgalom, valamint az ésszerű mezőgazdasági tevékenység helyes irányítása céljából az állam a románok által lakott vidékeken is fog gazdasági kirendeltségeket létesíteni. Így haladéktalanul föl fog állítani ily rendeltetésű kirendeltségeket egyet a nyugoti havasok vidékén, egyet a mezőségen, egyet Máramaros, Szatmár és a szomszédos és végre egyet Hunyad, Krassószörény és a szomszédos vármegyék részére.¹⁰⁶⁵

37./ Népies gazdasági előadások tartása céljából román vándortanítók fognak alkalmaztatni.

38./ Az állam román vidékeken is fog mintagazdaságokat létesíteni (és pedig úgy, hogy legalább 50.000 család után egy mintagazdaság létesüljön) és lehetőleg segélyeket fog nyújtani beszerzésére és javítására.

39./ Az állam, a községek, valamint a különböző vagyonközösségek tulajdonát képező erdők és legelők akként lesznek hasznosítva, hogy a helyi lakosok érdekei megóvassanak, illetve előmozdíttassanak, oly tisztviselők lévén alkalmazandók, akik megismerik a nép bajait és azok iránt kellő érzékkel bírnak.¹⁰⁶⁶

40./ A románok által is lakott vidékeken úgy az állam, mint az önkormányzati testületek és az állami üzemek hivatalaiban csak olyan hivatalnokok fognak alkalmaztatni, akik a román nyelvet szóban és írásban bírják. E célból a románok által lakott vidékeken alkalmazandó hivatalnokok képesítési vizsgájának a román nyelv kötelező tantárgya lesz. Azon hivatalnokok pedig, akik ezeken a vidékeken már alkalmazásban vannak, rendeletben meghagyatni fog, hogy két év leforgása alatt a román nyelvet szóban és írásban sajátítsák el, mert különben áthelyezve, vagy nyugdíjaztatva lesznek.¹⁰⁶⁷

41./ A román lakosok jogosítva lesznek minden esetben, ahol ügyvédi kényszer nincs, román beadványokat intézni minden a románok által is lakott vidékeken lévő bírósági, közigazgatási, vagy más közzolgálati hivatalhoz. Jogosítva lesznek román okmányokat, lefordítási kötelezettség nélkül nyújtani be és védelmüket román nyelven terjeszteni elő, köteles lévén a hatósági közeg velük románul érintkezni.

¹⁰⁶⁴ Mellé írva kézzel: más. Az ez után lévő írás olvashatatlan.

¹⁰⁶⁵ A 36.,37.,38. pont összekapcsolva kacsos zárójellel, mellett felirat: Kirendeltségek működése nemzetiségi tendencia nélkül.

¹⁰⁶⁶ Mellette felirat: átfogalmazandó.

¹⁰⁶⁷ A pont mellett felirat: nem így.

42./ Úgy a törvények, mint a románok által lakott vidékeken a közigazgatási hirdetmények és szabályzatok, valamint a községi, járási és vármegyei hatóságok, valamint az egyes vármegyékben lévő pénzügyi hatóságok végzései és pedig ez utóbbiak legalább kivonatosan román feleknek románul lesznek kiadva, illetve kifüggesztve.¹⁰⁶⁸

43./ A királyi bíróságok idéző végzései makacssági ítéletei, valamint a telekkönyvi és hagyatéki végzései román feleknek románul is ki lesznek adva, úgyszintén a bírói ítéletek is a felek kérésére hiteles, esetleg kivonatos román fordításban is kiadandók lesznek.¹⁰⁶⁹

44./ Az ország kormányzásában és közigazgatásában való befolyás biztosítása, valamint azon méltányos óhaj teljesülése céljából is, hogy a román is részesüljenek azon számottevő társadalmi erőnyerőben, mely megfelelő hivatalnokok alkalmazásából önként következik a románok által lakott vidékeken román hivatalnokok fognak alkalmaztatni és ezek hiányában olyan nem románok, akik románul tudnak. Hogy e tekintetben minden zavarólag ható félreértés kikerültessek, ha nem is törvényileg, de legalább ezen megállapodások során kontingentáltassék százalékszerűleg az egyes vármegyékben alkalmazandó román hivatalnokok száma, úgy, hogy addig, amíg ezen szám be nem telik, csak kivételesen és külön szaktudás által indokolt esetekben legyenek más tisztviselők alkalmazhatók.¹⁰⁷⁰

45./ Ugyanezen célból a központi kormánynál neveztessek ki egy tárca nélküli román miniszter és alkalmaztassék a közoktatásügyi minisztériumnál egy román államtitkár és úgy a központi kormánynál, mint a magasabb állami hivataloknál és bíróságoknál alkalmaztassanak kellő számú román hivatalnokok, hogy elérhető legyen azon cél, hogy a románok egyházi, iskolai és gazdasági ügyei a legfelsőbb hatóságoknál is a román nép életviszonyait, szokásait és lelkiéletet ismerő egyének által láttassanak el.¹⁰⁷¹

46./ A román tisztviselők ne legyenek megakadályozva abban, hogy a román társadalmi és kulturális mozgalmakban részt vegyenek, ellenkezőleg ily irányba buzdítva legyenek.

47./ A román hivatalnokok román vidékekről nem román vidékekre csak saját kérésükre, vagy fegyelmi határozattal legyenek áthelyezhetők.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁸ Az eredetiben ez a pont át van húzva. Mellette kézzel írva: Nagyközségek és környékük tájékoztatására szánt kiadmányok. Tanyák nem.

¹⁰⁶⁹ Mellette kézzel írva: magyarázás.

¹⁰⁷⁰ Az eredetiben át van húzva, kézzel írva mellette: tárgyalni? Egészen más téma.

¹⁰⁷¹ Az eredetiben át van húzva.

¹⁰⁷² Az eredetiben ki van húzva.

48./ Annak lehetővé tétele céljából, hogy minél több olyan hivatalnok találtassék, aki a román műkifejezéseiben is teljesen bírja és megfelelő készségű román tanárok álljanak rendelkezésre, addig is, amíg egy román egyetem létesítésének kérdése a törvényhozásban elintézhető lesz, létesítsenek a kolozsvári tudományegyetem jogi és bölcsészeti karánál párhuzamos román tanszékek.¹⁰⁷³

49./ Ugyan e célból ne gördíttessék nehézség annak útjába, hogy azon románok, kik honpolgárságukat el nem veszítették, hazánkban visszatérhessenek és illetve azok, akik külföldi honpolgárok lettek, honosságukat visszanyerhessék.¹⁰⁷⁴

50.3 A politikai befolyásnak az ország törvényhozásában és az állami életben leendő biztosítása, valamint különösen ezen megállapodás végrehajtásának ellenőrzése és az ezek szerint megalapozott jó egyetértés áldásos gyümölcseinek biztosítása céljából:

a./ a már törvényerőre emelkedett és egy valóban demokratikus választói törvény meghozatalára való jogos óhajunk ellenére meghozott új választójogi törvény joghatálya alatt is a választókerületek akként osztassanak be, hogy legalább 50 oly román többségű kerület létesíttessék, amelynek választói legalább 80%-ban románok legyenek. Ezen kerületek száma az összes kerületek 1/8-ánál kisebb nem lehet.

b./ A román nemzeti párt szavadon fog szervezkedhetni és működhetni, menten minden politikai, közigazgatási, avagy rendőri zaklatástól és szabadon fogja saját programját és politikai működését megállapíttatni és irányítani.

47. Jankovich Béla VKM-miniszter a Román Nemzeti Párt követeléseiről, 1913. december

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5 doboz 18. csomó, 63. tétel, 1–8. fólió

Észrevételek a román emlékirathoz¹⁰⁷⁵

1. pont

A románok kiváltságai részben az állami, részben a nem állami iskolákra vonatkoznak. Az állami iskolák tekintetében az állam a kezét semmi féle ígérettel meg nem kötheti.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷³ Az eredetiben át van húzva.

¹⁰⁷⁴ Az eredetiben a pont mellett kézzel írva: tárgyalni?

¹⁰⁷⁵ Jankovics felirat az utolsó fólión.

¹⁰⁷⁶ Az aláhúzott rész az eredetiben is alá van húzva. A szöveg mellett kék írónnal felirat: JB!

Más kérdés, hogy minden kötelezettség vállalása nélkül a kormány olyan intézkedéseket tesz, melyek következtében az állami iskolák céljainak az eddiginél fokozottabb mértékben fognak megfelelni. Így az iskola érdekében áll, hogy a tanító tudjon az illető nemzetiség nyelvén, mely közösségben divatozik. E célból az állami tanítóképzőkben a magyar nyelv mellett a hazában divó nyelvek valamelyike vidékenként bevezettetik. Mikor a fenti rendszabály már érezteti hatását a nem magyar ajkú növendékeket az állami iskolákban is tanítani fogják anyanyelvén írni és olvasni. Ott ahol az állami tanító a nemzetiség nyelvét bírja, az anyanyelvnek a tanítása már most is megvalósítható.

Más a helyzet a nem állami népiskoláknál, melyeknek jelentékeny részénél most is az anyanyelv a tanítási nyelv. Ezen a téren a gyakorlatban további könnyítése adhatók a nélkül, hogy az 1907. évi XXVII. törvényt módosítani kellene. Ennek a törvénynek imperatív rendelkezései ugyanis kisebb számúak, és a törvény az ügyek túlnyomó részében a közoktatásügyi minisztereknek széles diszkréciós jogkört biztosít, ami lehetővé teszi, hogy a körülmények és viszonyok mérlegelése mellett az egyes konkrét esetekben méltányosan járasson el. A törvény legális végrehajtása mellett minden jogos panasz szükségképpen el fog enyészni.

Románok kívánják 1907. évi XXVII. törvénycikk 2.§.3. – ik bekezdésének módosítását. Ez a kívánság máris teljesítve van amennyiben az 1913. évi XVI. törvénycikk 33.§ - a fenti törvény helyett hatályon kívül helyezi és 2.§-ában kimondatta, hogy a közoktatásügyi miniszterek előzetes engedelmével segédtanító /: tanítójelölt:/ egy és ugyan azon rendes tanítói álláson egy évnél hosszabb ideig is működhetik. A közoktatásügyi miniszter tehát egyes indokolt esetekben a tanítók képesítése tekintetében könnyítést engedélyezhet, miáltal a románok memorandumának 4. pontjában foglalt kívánság túlnyomó része is teljesítést nyer. A románokból a szóban lévő törvény 12.§-ának 3 – 4. bekezdése, amint látszik azt az aggodalmat váltja ki, hogy olyan közösségekben, ahol állami népiskola mellett más jellegű népiskola is áll fenn, a kormány „fontos állami érdek” címén az államsegélyt más jellegű iskolától meg fogja vonni a törvények lojális végrehajtása esetén ez az aggodalom tárgyátalan. Életképtelenné vált iskoláknak minden körülmények között való segélyezése azonban természetesen nem helyeztetik kilátásba.

A románok kérik a 12.§.5. bekezdésének módosítását is, mely szerint újonnan tervezett községi vagy hitfelekezeti tanítói állásokon alkalmazott tanítók fizetésüknek állami kiegészítésére csak abban az esetben tartanak igényt, ha az új állás tervezése a vallás és közoktatásügyi miniszter előzetes bele egyezésével történt. Ennek a törvénynek olyan értelmű módosításáról, hogy az állam feltétlen fizetés kiegészítési kötelezettsége mondatik

ki, szó sem lehet. A törvény lojális alkalmazása mellett azonban az olyan konkrét esetekben, midőn valamely új tanítói állás szervezése tárgyi okokból indokolt, az államsegély nem tagadhatik meg.

A törvény 18.§ - ának módosítását a románok úgy látszik, azért kérik, mert attól tartanak, hogy az esetben, ha valamely román tannyelvű népiskolába jelentékenyebb számmal íratnának be magyar ajkú gyermeket, ez alapul szolgálna az illető iskola román tannyelvének megszüntetésére. Magyar ajkú gyerekek a magyar állam területén való románosítása természetesen nem engedhető meg. [Ott azonban, hol valamely román tannyelvű iskolát jelentékenyebb számú magyar gyerek látogatja, nem az iskola tanítási nyelvének magyarrá változtatása fog kívántatni, hanem a magyar gyermekek oktatásáról magyar állami iskola szervezése útján fog gondoskodás történni.]¹⁰⁷⁷

[A 18.§.2. bekezdését a románok félre látszanak érteni olyan irányban, hogy a netán indokolatlanul megszüntetett román iskolák helyébe új román iskola ott sem állítható, ahol ez tárgyi okokból indokolt. Ez a félreértés a törvény lojális végrehajtása esetén el fog enyészni.]¹⁰⁷⁸

A 18.§ utolsó előtti bekezdésében az a rendelkezése, hogy az összes elemi iskolák ismétlődő tanfolyamában a tanítás nyelve a magyar, a románok érdekében áll, mert ezen a csekély óraszámú tanfolyamon túlnyomólag a polgári életben szükséges gyakorlati ismeretek taníthatnak és ezen ismeretek a növendékek valódi hasznát akkor veszik, ha azokat az állam nyelvén sajátítja el.

A románok óhajtják a törvénynek a magyar nyelv kötelező tanítását, továbbá a számolás hazai földrajz és történelem, valamint a polgári jogok és kötelezettségek tanítására vonatkozó 19. s 20.§ - ának módosítását. Az állami nyelv elsajátítása valamint az oktatásnak király hű és hazafias szelleme oly követelmények, melyekhez hozzájárulni nem szabad. A törvény azonban a tanterv részletes tartalma és az egyes az egyes tantárgyak tanítására szolgáló évszám tekintetében közelebbi rendelkezéseket nem tartalmaz és a törvény lojális végrehajtásának elvéből önként következik, hogy a [törvény idézett rendelkezései nem fognak olya irányba érvényesülni, hogy a magyar nyelvi oktatás a kelleténél nagyobb tért foglaljon el.]¹⁰⁷⁹ Ugyan csak e törvény 16. és 17.§ -ában a tantárgyak felsorolása általánosan van tartva; a tanárok tekintetében meg egészen hallgat. Az e téren mutatkozó sérelmek

¹⁰⁷⁷ E szövegrész mellett az eredetiben kézzel írott kék szöveg található: Kimaradandó.

¹⁰⁷⁸ E szövegrész mellett az eredetiben kézzel írott kék szöveg található: Módosítani kell.

¹⁰⁷⁹ A jelölt szövegrész mellett kék kézírással felirat: tanterv?

orvosolásának tehát a törvény nem akadály. Jelöljék meg pontosan a románok a tantervnek ama részét, amely magukra nézve sérelmesnek tartanak.

A románok kérik a törvény 21.§ -ának módosítását is. Az hogy a jelentékenyebb államsegélyben részesülő tanítók alkalmazásához a közoktatásügyi miniszter jóváhagyása szükséges, természetes kikötés. Úgyszintén az állam felügyeleti jogából következik, hogy az állami szempontból kifogás alá eső tanítók államsegélyben nem részesülhetnek.

A törvények lojális végrehajtása esetén állami szempontból kifogás alá nem eső tanító alkalmazása elé akadály természetesen nem fog gördített, és ha az iskolafenntartó és az egyházi főhatóságok hasonló lojalitással fogunk eljárni, akkor nem is kerülhet a sor a közoktatásügyi miniszternek arra a kiegészítő intézkedésére, hogy a községi és hitfelekezeti iskolák tanítói saját maga nevezze ki.

Módosítását kívánják a románok a törvénynek a tanítók elleni fegyelmi eljárást szabályozó 22., 23. és 24.§ -ainak. Ezeknél a szakaszoknál azonban engedély nem tehető, de arra nincs is szükség. A 22.§. 1. pontjában ugyanis a fegyelmi vétségek tényálladékaik szabadosan vannak megállapítva és azok tartalmainál fogva is olyanok, hogy azokat minden államnak fel kell állítania. Az eljárási szabályok is lényegükben olyanok, mint a közigazgatási alkalmazottak fegyelmi jogainak szabályai és így e részben a románoknak különleges panaszai nem lehetnek. A végrehajtásban a kormány szem előtt fogja tartani, hogy elsősorban lehetőleg maga az iskolafenntartó hatóság gyakorolhassa alkalmazottja felett a fegyelmi hatalmat. Ha azonban a hatóság egyáltalán nem, vagy nem megfelelően jár el, vagy magasabb érdek az állam közvetlen eljárását kívánja meg, akkor az állam kénytelen lesz fegyelmi eljárást saját szerveinél fogatosítani. Erről a kardinális jogáról az állam nem mondhat le.

Kifogásolják a románok a törvény 25., 26. és 27.§ -ait, melyek szerint azokban az esetekben, hol a nem állami iskoláknál súlyos bajok mutatkoznak és az előfordult hibákban az iskolaszék a többi iskolára kiterjedő rendelkezési joggal bíró főhatóság vagy lelkész cselekvőleg az az utasítás, rendelet, vagy tilalom útján részes, ott a közoktatásügyi miniszter az illető iskolát vagy az iskolák bizonyos csoportját bezárhatja, sőt az iskolafenntartó ily jogának megszüntét is kimondhatja. A súlyos hibákban leledző iskolák bezárásának jogáról az állam semmi esetre nem mondhat le. Nagy megnyugvásra szolgál azonban nem csak a románoknak, hanem minden iskolafenntartónak, ha közjoguk bírói védelem alá helyeztetik. Mióta a parlamentek jelentőségét az obstrukció a sajtószabadság értékét a sajtó túlkapasai lefokozták, azóta az európai jogfelfogás a bíróságokban látja a közszabadságoknak legmegbízhatóbb védőit. A románok tehát teljesebb garanciát nem is követelhetnek abban a

tekintetben, hogy iskolafenntartó joguk sérelmet nem fog szenvedni, minthogy a közigazgatási bíróságnál való panaszjoga az iskolafenntartónak megadtnék, a közoktatásügyi miniszter azon intézkedései ellenében, melyekkel az 1907. évi XXVII. törvénycikk 13., 25., 26. és 27.§ -ainak valamely nem állami iskolát bezárat, vagy az iskolafenntartói jog elvesztését kimondja.

Kívánják a románok a törvény 28. és 29.§ -ának hatályon kívül helyezését is. Ez a kívánság azonban tárgytalan, mintegy a 29.§. utolsó bekezdése szerint a szóban lévő két szakasz csak az 1912. év végéig volt érvényben.

Kifogásuk van a románoknak a törvénynek az iskolai nyomtatványok magyar nyelvére vonatkozó 33.§ -a ellen is. Azt már az 1879. évi XVIII. törvénycikk 2.§ - a kimondotta, hogy tanítói oklevelet senki sem nyerhet és tanítóul senki sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolákban taníthassa. A tanítóknak tehát a magyar nyelvű nyomtatványok kitöltése nehézséget nem okozhat. Annak pedig, hogy a nyomtatványoknál a nem magyar tannyelvű iskoláknak nyelve is érvényesüljön a lehetőséget megadja a szóban lévő szakasz utolsó bekezdése, mely szerint az iskolafenntartónak jogában áll a nyomtatványokat a magyar nyelv mellett hasábosan az iskola nyelvén is kitölteni.

2. pont

Az ezen pont alatt kifejtett kívánságok tekintetében a válasz már megadott az 1907. évi XXVII. törvénycikk fenti taglalásánál. E helyütt tehát csak annyi emeltetik ki, hogy a jelzett törvény 31.§ -ának az a rendelkezése, mely szerint a tanító részére fizetés kiegészítő államsegély a királyi adóhivatalnál az illető tanító részére kiutalványozandó, meg nem változtatható. Ez a közalkalmazottaknak az állami érzésnek fokozása miatt szükséges. Az állami érzés fejlesztése ellen pedig az államhoz hű román nem tehet kifogást.

3. pont

A románoknak ez a kívánságuk, hogy a tanfelügyelők a román oktatás iránt is kellő érzékkel és jó akarattal borjanak (elírás, bírjanak – K.A.), teljesen jogos. Gondosan mellőzni kell a tanfelügyelőknek mindazt, ami a románok jogos önértékét sérthetné, viszont azonban ki van zárva, hogy az állami felügyeleti jogkör gyakorlása, vagy az állami felügyeleti közegek eljárása bárminő más felekezeti vagy önkormányzati tényező közműködésétől függővé tétessék, vagy egyébként korlátoztassék. Az ellen, hogy az iskolafenntartó is felügyeletet gyakoroljon a tanintézet felett, kifogás nem tehető.

4. ponthoz

Tanítói képesítéssel nem bíró egyének ideiglenes alkalmazása tekintetében a választ már az 1. pont alatt megadott. A nem állami tanítóképzők esetleges állami támogatásának kérdése csak konkrét kérés kapcsán esetről esetre dönthető el.

5. ponthoz

A kormány az egyházak, társaságok és alapítványok törvény adta jogait korlátozni nem akarja. Viszont azonban az államsegély összegére és megadásának módozataira nézve magát előre le nem kötheti. Az 1868. XLIV. törvénycikk 17. § -a értelmében a tanítási nyelv meghatározása az állam által állított iskolákban a miniszter teendője. Ilyen középiskola rendszeren olyan városban van, ahol magyar ajkú lakosság is van. Ezek miatt nem lehetséges államköltségen fenntartott iskolában a román nyelvet behozni; ez intézkedés ellentétben volna az adott viszonyok mellett e törvény szakasz szellemével. Ez esetben csakis az idézett törvény 18.§ -a alkalmazható, amely szerint ilyen középiskolában a nemzetiségi nyelv és irodalom számára tanszékek felállítandók. A létező román tannyelvű középiskolák ugyan nem vették igénybe az államsegélyt, az 1883. XXX. törvénycikk XLVII. § -a alapján, azonban igénybe vették az 1906 óta folyósított fizetés kiegészítést, melynek összege 1913 – ban 97.590 korona volt, 4 teljes és 2 alsó fokú középiskola részére. Ezen segélyért a románok semmiféle ellenszolgáltatást nem nyújtottak, noha annak átlaga majdnem kétszerese volt a római katolikus tanintézeteknél nyújtott fizetés kiegészítésnek. E fizetés kiegészítésből ugyanis esik átlagban egy teljes tanintézményre:

róm. kath. tanintézményeknél 10.000 K.

ág. ev. tanintézményeknél 13.000 K.

ref. tanintézményeknél 12.500 K.

un. tanintézményeknél 11.000 K

román g. kath. és g. kel. tanintézményeknél 19.500 K.

A segélyek ezen módozata némileg ellentétben áll az idézett középiskolai törvény 47. §. c pontjával amely elrendeli, hogy az állami segélyből fizetett tanárokat a közoktatásügyi miniszter nevezi ki.

6. ponthoz

A karánsebesi állami főgimnázium át nem alakítható, mert oly középiskoláknál, amelyről az állam a költségek felét vagy azon nagyobb részét viseli, a törvény rendelkezése szerint állami kezelés alá vehető.

7. ponthoz

A belényesi főgimnázium és a brádi algimnázium szintén csak fizetés kiegészítést vesz igénybe; mivel az utóbbi kifejlesztése további költséget igényel, az legfeljebb az esetben volna állami támogatás mellett teljes gimnáziummá kifejleszthető, ha a fenntartók megfelelnek a középiskolai törvény 47. § -a c. pontjának.

8. ponthoz

A románoknak kívánsága, hogy a románlakta vidéken a román nyelv, mint rendes tantárgy felvétessék a középiskola tantervébe, megfelel az 1868. XXX. törvénycikk 18. § rendelkezésének, ennek értelmében a kormány gondoskodni fog arról, hogy államilag kinevezett tanárok oktassák a román nyelvet és irodalmat, oly mértékben, mint az az új tantervbe beilleszthető lesz.

9. ponthoz

Internátusok felállítása eddig is lehetséges volt, ez ügyet azonban mindaddig, míg a hazai iskolarendszer teljesen kiépítve nincs, a kormány nem óhajtja támogatásával külön előmozdítani.

10. ponthoz

A román nyelv és irodalomnak eddig is volt külön tanszéke a hazai egyetemeken, ezek fenntartása továbbra is kívánatos.

11. ponthoz

A román anyanyelvű gör. kath. és gör. kel. tanulók vallási tanítása a jövőben saját anyanyelvükön és egyházhoz tartozó lelkészek által fog eszközöltetni; viszont azon gör. kath. és gör. kel. tanulók, akiknek anyanyelve magyar, magyarul tanítandók. E tanítók ép úgy lesznek fizetve, mint a hasonló képesítéssel bíró tanítók a többi felekezeteknél.

12. ponthoz

A román nép története minden iskolában tanítandó a hazai történelem keretén belül, úgyszintén tekintetbe veendő a román egyházak tradíciói és ünnepei, amennyiben az nagyobb mulasztás nélkül a tanterv keretén belül megvalósítható.

13. ponthoz

Olyan felekezeti vagy alapítványi tanintézetre nézve, amely fenn nem tartható, vagy bármely okból működésében akadályozva van, a kormány semmiféle fenntartási kötelezettséget nem vállalhat. Az alapítványok a fennálló törvények értelmében kezelendők.

14. ponthoz

A kormány 1910. évben a két román egyház céljaira összesen 7.1.000.000 koronát adott,¹⁰⁸⁰ kiegészítve [kiegészítve – K.A.] ez összeget az 1913 évre eső lelkészi kórpótlék és tanítói fizetés kiegészítés összegével. Úgy az elemi iskola tanítók, mint a középiskolai tanárok aránylag nagyobb mértékben részesültek fizetés kiegészítésben, mint más felekezetek tanítói. A pénzügyi helyzethez mérten a kormány nem zárkózik el további segélytől a jövőben, de a segély a tanintézményeknél 75% -ig nem terjedhet, tekintettel a többi felekezetek hasonló igényeire és a jelzett törvény rendelkezéseire.

15. ponthoz

Az egyházak költségén fenntartott tanintézmények ma is az egyházi hatóságok vezetése alatt állnak, az állam törvényes ellenőrzése mellett.

16. ponthoz

A naszódvidéki alap nem felekezeti, katonai jellegű alap volt. A modern jogrendszer alapján e vagyonszövetség jogutódja, nem lehet más, mint a politikai község. E tekintetben mérvadó az 1873. évi XXVII. törvénycikk 2. §. b. pontja. és az 1871. július 8 -iki szabályrendelet.

17. ponthoz

A görög keleti román egyház autonómikus jogai a törvényes keretekben mindenkor elismertettek.

---

¹⁰⁸⁰ Az eredetiben mellette kézzel írottan: ?

18. ponthoz

Úgy a görög katolikus, mint a róm. kat. egyház autonómiájának kérdésében a kormány ez idő szerint végleges állást még nem foglalhat.

19. ponthoz

A hajdudorogi gör. kat. egyházmegyéhez csatolt községek ügye vegyes bizottság által a helyszínen megvizsgálandó lesz ezután¹⁰⁸¹ legfelsőbb egyházhatósággal egyetértőleg rendezendő.

20. ponthoz

Mindkét román egyház esetleges sérelmei illetékes főhatóságuk előterjesztésére mindenkor kellő méltóságban és elintézésben fogjunk részesülni.

48. Tisza István a Román Nemzeti Párt képviselőinek, 1913. december 30.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 18. csomó, 28. tétel, 1–3. fólió

Mihaliéknak 1913 dec. 30-án átadott pro-memoria¹⁰⁸²

Az 1913. október 27 és 28-án folytatott beszélgetések főleg azok körül a fontos kérdések körül forogtak, amelyeknél a folyó év tavaszán megtartott eszmecserek alkalmával lényegesebb nézeteltérések mutatkoztak. Álláspontom ezekre a kérdésekre nézve a következő:

- I. Az elsőfokú törvénykezés és közigazgatás nyelvére vonatkozólag a körülmények által elkerülhetetlenül szükségessé tett átmeneti idő alatt el akarjuk érni azt, hogy úgy a bíróságok, mint a közigazgatási hatóságoknak a néppel érintkező tagjai az illető vidéken tömegesen lakó nemzetiség nyelvét értsék s a magyarul tudó felekkel azok anyanyelvén érintkezzenek, ami által a hatóságok és a nem magyar ajkú nép közötti közvetlen megértés biztosítva lesz. A beadványok mellékleteire nézve itt ott megkívánt lefordítási kényszer megszüntetése nem ütközik akadályba, ami pedig maguknak a beadványoknak nyelvét illeti, arra nézve a közigazgatás terén maguk a

¹⁰⁸¹ Kihúzva az eredeti szövegben is. Mellé írva kézzel: véleménye alapján.

¹⁰⁸² Kézzel írva az irat utolsó oldalán.

magyarul nem tudó felek által szerkesztett beadványokat illetőleg elmehetnek addig a határig, ameddig az ország egyes vármegyéiben az ügymenet súlyosabb hátránya nélkül ma is elmennek. Bíróságokhoz intézett beadványoknál is csak maguknak a magyarul nem tudó feleknek ügyvédi képviselő nélkül szerkesztett és benyújtott beadványainál lehetne a magyar nyelv kötelező használata alól kivételre gondolni. Ezt a kérést azonban mielőtt bárminemű irányban állást foglalhatnék, az illetékes tényezőkkel behatóan meg kellene beszélnem.

2. Melegen óhajtom, hogy a román intelligencia mentől számosabb tagja lépjen államszolgálatba, valamint azt is, hogy román ajkú polgártársaink a román népvizonyait, érdekeit, vágyait ismerő és nyelvét beszélő tisztviselők judicaturája alá kerüljenek. Ennek a célnak elérését biztosítaná a román nyelvnek középiskolákban való tanítása s a tisztviselői kvalifikációnak és gyakorlati vizsgának olyan megállapítása, amelyik valamelyik a hazában beszélt nem magyar nyelv tudását /: németen kívül :/ kötelezővé tegye legalább is azon tisztviselők számára, akiknek működési területén nem magyar ajkú polgárok tömegesebben laknak.

3. A választókerületek beosztásánál tartózkodni szándékozom minden olyan fogástól, vagy mesterkélte eljárástól, amelyik a természetszerűleg jelentkező erőviszonyokat a románság hátrányára módosítaná. Ellenkezőleg tért kívánok nyitni román többséggel, sok helyen túlnyomó román többséggel bíró választókerületek létesítésének mindenütt, ahol ez az adott helyzetből lojális eljárás mellett természetszerűleg következik. Az így várható eredmény egyelőre alatta marad a román körök óhajtásainak, de ez a román nép elmaradott kulturális viszonyainak tulajdonítható, amelyeknél fogva a román lakosságnak sokkal kisebb százaléka bír választójoggal, mint velük vegyesen lakó magyaroknak, vagy éppen a németeknek. Ez azonban átmeneti állapot, amelyik a kultúra terjedésével a románság javára fog módosulni, úgy, hogy számos olyan kerület, amelyben a román választók ma még kisebbségben vannak aránylag rövid idő alatt román többséggel bíró kerületté fog átalakulni. Anélkül, hogy a még feldolgozás alatt álló tervezet részleteit közölhetném, megemlítem, hogy épp arra a körülményre való tekintettel, miszerint Erdélyben a népességnek kisebb százaléka bír választójoggal, mint az ország nyugati részében, az erdélyi választókerületekben a választók

átlagos száma előreláthatólag nem fogja a 2500-at meghaladni, a 4000-et jóval meghaladó országos átlaggal szemben. Ennek dacára, miután a mintegy 160.000 román választó körül csak 150.000 lakik kissé tömegesebben együtt s ezek is 97 választókerületben oszlanak el, a már most abszolút román többséggel bíró választókerületek száma aligha fogja a 30-at elérni, viszonyt azonban a vegyes kerületek között, amelyekben a t.i. a nem magyar ajkú többség több nemzetiség között oszlik meg, 20-25 van olyan, amelyben a románság erős tényező s ezek közül kilencben a román választók száma az összes választók 40%-át meghaladja.

4. A kormányzás terén a románok befolyását intézményesen nem lehet biztosítani. Ez a teljes politikai harmónia a beállítótól függ, amidőn minden a közélet vagy hivatalos élet terén működő román férfiú akadálytalanul fogja magát a képességeinek megfelelő helyre felküzdeni. Nagyon örvendetes volna, ha a központi kormány különböző ágazatainál kellő számban volnának román férfiak.

5. A tanügy terén:

a) tartózkodni kívánunk minden olyan eljárástól, amelyik a román felekezeti iskolákat kellő ok nélkül megszüntesse vagy fejlődésükben akadályozza. Hajlandók vagyunk megfontolás tárgyává tenni az 1907-iki népnevelési törvénynek ebből a szempontból szükséges módosítását.

b) hajlandók vagyunk azon állami népiskoláknál, amelyeket nem magyar anyanyelvű növendékek nagyobb számban látogatnak, tért nyitni a nem magyar anyanyelv érvényesülésének is.

c) középiskolákban behozzuk az illető vidéken tömegesebben beszélt valamely nem magyar nyelvnek és e nyelv irodalmának tanítását is, ami módot nyújt a nem magyar ajkú növendékeknek anyanyelvük és saját irodalmuk alapos művelésére s kombinálva a hivatali kvalifikációra és a gyakorlati vizsgára vonatkozólag fentebb elmondottakkal, általánossá fogja tenni a magyar intelligencia körében is a hazában beszélt nem magyar nyelveknek ismeretét.

Mindezen nagy horderejű rendszabályok azonban ahhoz az előfeltételhez volnának kötve, hogy ezek céljukat, t. i. a mai helyzettel elégedetlen románok teljes megnyugtatótát s a románság jelentékeny részében észlelhető nacionalista mozgalom megszüntetését valóban el is

érjék. Ezért a megállapodások létrejövetele esetén a román nemzetiségi pártnak valamely alkalmas formában ki kell jelentenie, hogy ezt a felajánlott megoldást, mint egészében véve kielégítőt a nemzetiségi kérdés állandó elintézésésként elfogadja, fenntartás nélkül ennek alapjára helyezkedik, programjának ezen is túlmenő részét leveszi napirendről s működését a megállapodások teljes végrehajtásának ellenőrzésére és arra fogja irányítani, hogy megszerezze a hazai románság számára a biztosított egyetértés áldásos gyümölcsét.

49. Tisza István Beóthy Pálnak, 1915. július 2.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 4 doboz 16. csomó, 56. tétel, 1–2. fólió

Tisza István levele Beóthy Pál őexcellenciájának 2

Budapest, 1915. július 2.

Másolat.

Beóthy Pál Ő Exc.nak

Kedves barátom!

Felhasználom a Tóth felutazása által kínálkozó alkalmat, bár tulajdonképpen nem sok pozitív információt adhatok.

Azután a sok pech után, ami ért a háború kitörése óta, végre egyszer igazán kedvezett nekünk a szerencse, amidőn úgy intézte, hogy az olaszok galíciai győzelmeink utánra halasszák ortvátadásukat. Ha áprilisban támadtak volna, minden világtáj felől reánk gyújtották volna a házat. Így azonban az oroszok elleni fényes győzelmeink s azon körülménynél fogva, hogy első hadállásainkból vissza tudjuk verni a 4-5-szörös olasz túlerő támadását, nemcsak tarthatjuk a diplomáciai szituációt, hanem bizonyos javulást is konstatálhatunk.

Románia aratni küldte tartalékosainak nagy részét és semmiféle katonai akcióra nem gondol augusztus közepe vagy vége előtt. E mellett szaporodik ott azoknak a száma, akik közeledni látják a mellettünk való akcióba lépés idejét.

Görögországban és Szerbiában az olasz pretenció és főleg az entente részéről az ő rovásukra Bulgáriának tett ígérek nagyon elrontották az entente dolgát, Szerbia Albániában csinál nekik kellemetlenséget, más hadműveletektől pedig – úgy látszik – tartózkodik, Görögországban pedig egyelőre teljesen háttérbe szorult az entente melletti akcióba lépés gondolata.

Bulgáriában tagadhatatlanul tettek annyi kárt az entente fényes ajánlatai, hogy kissé elbolondították és követelőbbekké tették őket. Ez is egyik oka annak, hogy a törökkel és velük való kooperációt illető teljes megegyezést még nem sikerült náluk elérni, de alapjában megmaradt a bolgár kormány irántunk barátságos felfogása mellett.

Mint ezekből látszik, a dolgok győzelmeink hatása alatt lassacskán érnek a Balkánon a mi javunkra, de mindezek a kis államok még mindig idegenkednek attól, hogy a kockát elvetve hozzánk fűzzék sorsukat.

Gyors és teljes eredményt ebben az irányban csak akkor lehet elérni, ha az oroszokkal szemben felszabaduló csapatokat balkán akciónk megfelelő támogatására használhatnók fel, mielőtt az olasz, illetőleg francia harctérre küldenők őket. Olyan modalitás lebeg szemeink előtt, amely mellett a legnagyobb valószínűséggel nem is kellene tényleg engagirozni őket, s maga az a tény, hogy jelentékeny hadseregünk áll balkánpolitikánk támogatásában rendelkezésünkre, létrehozhatná a román-bolgár-török megegyezést.

Most tettük teljes nyomatékkal folyamatba a két katonai vezetőség kapacitására irányuló akciót. A dolgot főleg azért jó volna megcsinálni, hogy a Törökországnak szánt muníció odaszállítása által teljesen biztosítsuk a Dardanellákat. Mert habár igen sok túlzás van a törökök munícióhiányára vonatkozó híresztelésekben, kétségtelen dolog, hogy az állandó biztonság érzetét az adná meg, ha bőven el lehetne őket a Dardanellák védelmére szükséges nehéz munícióval látni.

Nem tudom hallottatok-e berlini utamról s az avval kapcsolatban úgynevezett beavatott körökben terjesztett mendemondák eljutottak-e hozzátok? Ez utam természetesen főleg a Romániának csatlakozása esetére nyújtható kedvezményekkel állott kapcsolatban, amelyekre vonatkozólag arról kívánlak biztosítani, hogy bárminő magyar terület átengedéséről éppen olyan kevéssé lehetne szó, mint Erdély autonómiájáról. Teljesen tisztában vannak vele a németek is, hogy ilyen „Zumutung”-ot¹⁰⁸³ szóvá sem tehetnek előttünk.

---

¹⁰⁸³ Szemtelenség, pimaszság.

A hangulat a monarchiában jó, az olasz aljasság felrázta az osztrák férfiasságnak szunnyadó végső maradványait. Ottani defenzívánknak a várakozást messze túlhaladó sikerei elhallgattatták a rémlátókat lelkesült büszkeséggel kísérik északi hadseregeinket diadalmas útjukban.

Persze komollyá teszi az emelkedett hangulatot az éppen mostanában ismerős körökben ismétlődő sok véráldozat. Szegény Esterházy Pált nagyon sajnálom. Minden könnyelműsége mellett igaz férfias gondolkodású magyar úriember volt. Itt nyugtalanító hírek terjedtek el tegnap Szapáry Lajos felől, nagyon leköteleznél, ha táviratilag biztos hírt küldenél felőle.

Szegény Lajos a legsúlyosabb vérmérgezés tünetei között reménytelen állapotban fekszik, hol nyugodtabban, hol kínlódva és vergődve. Megismer mindnyájunkat, lehet reá csillapítólag és vigasztalólag hatni, de öntudata láz nélküli állapotban is teljesen zavart. Erőnléti állapota olyan, hogy ha nem jön közbe valami incidens, amely egyik percről a másikra előidézheti a katasztrófát, beláthatatlan időkig elhúzhatja, úgy hogy Kálmán, mint István megy vissza a harctérre.

Isten veled édes Palim, szívből üdvözöl
igaz híved

50. Balogh Jenő igazságügy-miniszter Tisza István miniszterelnöknek, 1915. november 1.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 5. doboz, 17. csomó, 78. tétel, 1. fólió

Balogh Jenő igazságügy miniszter (volt közoktatásügyi államtitkár) levele Tisza István miniszterelnöknek

Budapest, 1915. évi november hó 1.

IGEN TISZTELT BARÁTOM!

A gyulafehérvári kir. ügyész ma távbeszélőn a következőket jelenti igazgatás és lázítás büntette miatt Popa János, a balázsfalvi tanítóképezde volt növendéke ellen folyó bűnügy újabb fejleményeiről:

I. Puja Mária balázsfalvi tanítónőképezdei volt növendék, [később egyik ügyvédi irodában írógépkezelő,¹⁰⁸⁴ akit a kir. ügyész intézkedése alapján letartóztattak, azt vallotta, hogy „Erdélyt akarjuk” című költeményt Gruza Ágostontól, a balázsfalvi „Unirea” című lap szerkesztőjétől kapta. A kir. ügyész erre Gruza Ágostont előzetes letartóztatásba helyezte.

II. Adat merült fel arra, hogy a költeményt dr. Maniu Gyula ügyvéd irodájában Nehu János ügyvédi írnok sokszorosította és adta át a többieknek. A kir. ügyész a nevezett ügyvédi írnokot letartóztatásba helyezte.

Nagyméltóságú

gróf TISZA ISTVÁN b.t.t.,
m. kir. miniszterelnök úrnak

Budapest

III. A sokszorosított költeményből Rekelyán Simon ügyvédi írnok is kapott egy példányt, amelyet gimnáziumi tanuló fiának adott át. – A kir. ügyész jelentése szerint Rekelyán Simon fia a költeményt elvitte a balázsfalvi gör. kath. gimnázium V. osztályába, ahol azt a tanteremben állítólag felolvasta. A kir. ügyész Rekelyán Simont is letartóztatásba helyezte.

IV. A bécsi cs. és kir. hadosztály bíróság még nem küldte meg a kir. ügyészségnek a költemény gépirásos példányát és így nem volt megállapítható, hogy Popa Jánosnál talált példány azonos-e, azokkal, amelyeket Nehu János ügyvédi írnok sokszorosított.

V. A kir. ügyészt telefonon felhívtam, hogy jelentését írásban közvetlenül hozzám expressz ajánlva még ma tegye postára.

Fogadd őszinte tisztelem kifejezését.

Balogh Jenő¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁴ A kapcsos zárójelek, valamint a szövegben lévő aláírások az eredeti levélben is szerepelnek kézzel írottan.

¹⁰⁸⁵ 1910-től vallás- és közoktatásügyi államtitkár volt a második Khuen-Héderváry-kormányban. Ezt a tisztséget a Lukács-kormányban is megtartotta. 1913. január 4-én, Székely Ferenc lemondása után kinevezték igazságügy-miniszternek. Tisztségében megmaradt a második Tisza István-kormányban is egészen

51. Cristea Miron püspök levele Tisza Istvánnak, 1914. január 26.

MREZSL 44.a (Tisza István iratai) 6. doboz, 19. csomó, 16. tétel, 1–2. fólió

Cristea Miron gör. kel. román püspök levele Tiszának

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Kegyelmes Uram!

Éppen azon gondolattal foglalkoztam, hogy Nagyméltóságodnak a románokkal való kiegyezés érdekében írjak, amidőn f. hó 23-án kelt nagybecsű levelét megkaptam.

A román nemzetiségi párt comitéja Budapesten tartott ülései lefolyásáról és hangulatáról nyert információk, mely sajnálatomra azon érzést keltették bennem, hogy Nagyméltóságod hazafias és dicséretre méltó fáradozásai – a tárgyalások mostani stádiumában – nem fognak eredménnyel járni. Állítólag alig ötvenhatan mutattak hajlandóságot Dr. Braniste indítványát elfogadni, s így okosan tették, hogy a döntést el nem hamarkodták.

Én a magam részéről állandó összeköttetésben voltam Dr. Braniste urral, aki a román nemzetiségi párt bizalmi férfiai közül hozzám legközelebben áll, és a vele folytatott diskutiokból¹⁰⁸⁶ mindig azon meggyőződést nyertem, hogy józan gondolkozású ember, kinek az egész békeakcióban általam is helyeselt magatartása lesz, s hogy ő a kiegyezésre vezető irányt fogja képviselni. A román comité összejövele előtt is tárgyaltam vele és Dr. Brediceanu Cájus comité taggal /akik egyházmegyémből valók/ és teljes egyetértésben megállapodtuk azon álláspontot, amelyet a comité üléseiben képviseljen, és az indítványt, amelyet ottan megtegye.

Nagyméltóságod inkább fogja ítélni Dr. Branistea magatartásán és szereplésén. De én már akkor – pénteken a comité ülése előtt – sejtettem, hogy az indítvány nem lesz keresztül vihető.

Nagyméltóságú

Gróf Tisza István Miniszterelnök és v. bel. titkos tanácsos Úrnak

---

annak 1917-es bukásáig, amikor neki is távoznia kellett, ekkor egyúttal a politikai élettől is végleg visszavonult.

¹⁰⁸⁶ Diskurzusokból.

Budapest

Amikor legelőször szerencsém volt Nagyméltóságodnál tisztelegnem, hangsúlyoztam, hogy a román nemzetiségi kérdés szerencsés megoldásán pszilogice kell eljárni, t.i. bizonyos engedmények által előkészíteni kellett már évekkal előtt a talajt. A román vezetők lelke rendkívül elkeseredett az utolsó évtizedekben észlelt azon bánásmódért, amellyel a román nép és annak amúgy is kevés intézményei sújtva lettek. Az én tanácsosaim például csak mosolyognak, amidőn a jobb sorsra való reményt akarom lelkükben kelteni, de szavaimban nem bíznak, sőt reflektálnak:

„Nem látja Főtisztelendőség, hogy másfél esztendő óta nem képes már előzetesen láttamozott iskolai tervet kapni a vármegyei hatóságtól, dacára annak, hogy a számtalan írásbeli sürgetések után személyesen utána küldte többször az iskolai referenset, kétszer Dr. Braniste urat is, egyszer meg a püspök úr személyesen járt a főispán úrnál érette. De terv helyett mindenütt csúfot űztek belőlünk. A tanfelügyelő a vármegyéhez küldött, az alispán a főszolgabíróhoz, a főszolgabíró megint a tanfelügyelőhöz és az egész körúton csak a tanfelügyelőség szolgája volt tisztességes, kijelentvén hallgatóg:

Ne fáradjanak, kérem, mert Ohábamutnokon nem engednek az urak felekezeti román iskolát. És amikor jön a terv, már sikerült a községben a felekezeti román iskolát megsemmisíteni.

Más esetben, amidőn Pestyere egyházközségem küldöttsége felkeresi a körjegyzőt az iskolaépítés érdekében, a tek. jegyző úr felemeli íróasztaláról az ollót és híveimet így támogatja iskolaépítési fáradozásaiban:

„Ezen ollóval kellene Cristea püspökötöknek gégejét ketté vágni, hogy ne építsen több felekezeti iskolát”. Olyannyira fajultak el nálunk, Kegyelmes Uram, a viszonyok.

Egy másik tanácsosom közbeszól:

„Nem látja Méltóságod, hogy paedagógiánknál csak 3-4 tanuló van egy osztályban, mert az államtól ezen célra soha egy fillért sem kapunk segítséget, míg ellenben jelentéktelen szintársulatok százazrekre rúgó pénzsegélyt élveznek, nem látja, hogy a központi intézeteink – a konzistoriummal együtt – a legsanyarúbb életet visznek, és amidőn Méltóságod a legmeggyőzőbb érvelés mellett az elenyészően kicsiny államsegély emelését kérte 3-4000 frt. gúnytöbbletet kapott. A törvényhozás által szavazott kis összeget nem adják egészen a püspökségeknek, hanem a vallásminisztérium alkalmazottjai tudtunk nélkül osztják közvetlenül a lelkészeknek, hogy a püspökök tekintélyét ezen az úton is saját alattvaló lelkészei előtt rontsák.”

S így tovább egy egész Srockhausot lehetne írni.

Az összes esetekből pedig arra lehet következtetni, hogy a volt magyar kormányok számtalan még törvényes intézkedései által is /kolonizáció, a községnevek magyarosítása stb. stb/ a hazai román népfaj – mint etnikai egyéniség – megsemmisítését, vagyis: magyarosítását célozzák.¹⁰⁸⁷ Ez a hazai románok általános felfogása és meggyőződése. Így fest ezen román ügyek valódi képe, tényállása.

Ebből ered a bizalmatlanság, amelyet még inkább növelte az a szerencsétlen Apponyi-féle iskolai törvény, amely Verbőczy óta a legnagyobb elkeseredést szülte minden olyan román lelkében, aki népünk kultúrája iránt érdeklődik.

Most is minden napon kapjuk a jelentéseket, hogy iskoláink nem kapnak államsegélyt. Egyházközségeink – ismerve a hatóságok jóakarátát – nem igen kértek eddig államsegélyt, hanem túlerőltették magukat. Most segély nélkül előre látható, hogy a kevés iskola is, ami még maradt, be fog zárni, a tanítók és egyházközségek közt az 1913 évi január elsejétől meg nem fizetett járandósági többlet miatt perek, bajok, vallási áttérések stb. fognak következni. Ezen az úton a népünk előtt elvész az egész tekintélyünk, mert nem tudunk segíteni a dolgon. Ránk nézve ezek keserű napok.

Ilyen körülmények között, Kegyelmes Uram, pszihologicce könnyen érthető, miért nem vész el az emberek lelkéből az eddigi bizalmatlanság. Erre kívülről jövő, külső impressziók kellenek, bizonyos tettek és engedmények, amelyek szerteoszlássá s sajnos tapasztalatokból eredő bizalmatlanságot.

A román comité tagjai – jelzett körülmények között – nincsenek előkészítve a békés hangulatra. Ellenkezőleg a tárgyalásokból kiszivárgott egyes hírekből azt következtették, hogy az Apponyi-féle törvényt határozottan revideálni¹⁰⁸⁸ vagy a régiségek tárában tenni fogják, hogy az állami és községi elemi iskolákban fölveszik legalább az első tanévekben az anyanyelvben való oktatást, hogy egy néhány középiskolát is adnak a román egyházaknak stb. E helyett talán épp ezen a kulturális téren szűkkeblű ígéretekkel találkoztak a referens előadásán. Ezen engedmények semmiképpen sem veszélyeztethetik a magyar államot, másrészt pedig bizonyítékai lehetnek annak bebizonyítására, hogy az állam segíti kulturális törekvéseinket.

Részemről örvendek, hogy Nagyméltóságod nagybecsű fennemlített levelében szívességgel hangsúlyozza, hogy az e napokban folyó megbeszélések folyamán olyan módosításokat fog eszközölni a közölt engedményeken, amelyek növelni fogják a kedvező eredmény kilátásait. Nagyméltóságod tudja a határt ameddig mehet. Részemről

---

¹⁰⁸⁷ Eredetiben aláhúzva.

¹⁰⁸⁸ Felülvizsgálni.

tiszteletteljesen ajánlom, hogy bár fent jelzett kulturális engedményeket kilátásba helyezni kegyeskedjék. Ezek talán képesek lehetnek az általam is várva várt kedvező eredmény kilátásait növelni.

Részemről igyekezni fogok ez után is a comité egyes tagjait hazánk és román népünk érdekében közeledésre kapacitálni, mert magam teljesen meg vagyok győződve Nagyméltóságod fáradozásainak őszinteségéről és rendkívül sajnálnám, ha az irántunk tanúsított jóindulatát nem érvényesíthetné most, mert tudja a jó Isten, mikor lesz még hazánkban egy oly nagytehetségű és erélyes államférj, aki az útjába gördített nehézségeket legyőzze.

Szerencsésnek érzem magam, ha a jó Isten oda igazítaná az ügyet, hogy nemsokára közös örömmel ünnepelhessük a létrejött megértést.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló nagyrabecsülésem és tiszteletem kifejezését.

Karánsebes 1914 évi január hó 26-án

Cristea Miron
gör. k. rom. püspök

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források:

ANDJAI = Arhivele Naționale Direcția Județeană Alba (Román Nemzeti Levéltár Fehér Megyei Igazgatósága, Gyulafehérvár)

    fond Mitropolia Română Unită Blaj (A Balázsfalvi Román Egyesült Egyház iratai)

ANDJAr = Arhivele Naționale Direcția Județeană Arad (Román Nemzeti Levéltár Arad Megyei Igazgatósága, Arad)

    fond personal Roman Ciorogariu

ANDJB = Arhivele Naționale Direcția Județeană Bihor (Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatósága, Nagyvárad)

    fond Parohia ortodoxă Beiuș

    fond Parohia ortodoxă Luncoara

    fond Parohia ortodoxă Pocola

ANDJC = Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár)

    Protocolul Preparandiei române gr. cat. de Gherla

ANIC = Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest)

    fond Alexandru Vaida Voevod

    fond Ministerul Instrucțiunii Publice (Közoktatásügyi Minisztérium iratai)

MCIP = Fondul Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai)

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

    K 2 Országgyűlési Levéltár, Képviselőház és Nemzetgyűlés, Elnöki és általános iratok (1861–1945)

    K 20 Őfelsége Személye Körüli M. Kir. Minisztérium. Elnöki iratok (1867–1918)

    K 26 Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok (1867–1944)

    K 618 Miniszterelnökség. Lukács László miniszterelnök (1912–1913)

    K 802 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok (1874–1950)

MREZSL = Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltár

    44. fond (Tisza István iratai)

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv

MÄ = Ministerium des Äußern

Politisches Archiv XL Interna

Rövidítések:

AIIA = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie

Forráskiadványok, nyomtatott források:

A képviselőház házszabályai	A képviselőház házszabályai. Érvényes az 1906–1911-iki országgyűlés harmadik ülészetétől az országgyűlés végéig. Budapest (Pesti Könyvnyomda), 1908.
A nagyszebeni román tannyelvű ortodox pedagógiai és teológiai intézmény évkönyve 1906/1907.	A nagyszebeni román tannyelvű ortodox pedagógiai és teológiai intézmény évkönyve 1906/1907. Szerk.: Eusebiu Roșca. Nagyszeben, 1907.
Adamescu 1914.	Gheorghe Adamescu: Datoria statului față de școala poporului. [Az állam kötelessége a népiskola felé.] <i>Revista generală a învățământului</i> , 10. (1914) nr. 1–2 (iunie-iulie). 1–7.
Ady: Összes	<i>Ady Endre összes prózai művei</i> 1–11. S. a. r.: Láng József. Budapest (Akadémiai Kiadó–Zrínyi Kiadó), 1955–1982. Online: https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/ (Utolsó letöltés: 2020. szeptember 21.)
Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad Anul Școlar 1906/1907.	<i>Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad Anul Școlar 1906/1907</i> . [Az Aradi Ortodox Román Pedagógiai és Teológiai Intézet Iskolai Értesítője. 1906/7 tanév.] Red.: Roman R. Ciorogariu. Arad (Tiparul Tipografiei Diecezane Gr. Ort. Române), 1907.

- Apostol 1932. Gh. Apostol: Discurs festiv. [Ünnepi beszéd.] *Școala noastră, Revista pedagogică culturală a corpului didactic primar din jud. Sălaj*, 9. (1932) no. 11–12. 429–433.
- Apponyi 2016. Apponyi Albert: *Emlékirataim*. Budapest (Helikon), 2016.
- 1918 la români I. Ardeleanu, V. Arimia, I. Gal, M. Mușat (coord.): *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe (1879–1918)* [1918 a románok számára. A román nép nemzetállamának létrejötte. Külső dokumentumok (1879–1918).] Vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Colecțiune de legi și regulamente, 1923. *Colecțiune de legi și regulamente*, 1923. [Törvény- és rendeletgyűjtemény, 1923.] București, 1923.
- Colecțiune de legi și regulamente, 1924. *Colecțiune de legi și regulamente*, 1924. [Törvény- és rendeletgyűjtemény, 1924.] București, 1924.
- Dezbaterile deputaților 1923/24. No. 110. [Képviselői viták 1923/24.] București, 1923/24. No. 110.
- Dezbaterile deputaților 1924/25. No. 23. [Képviselői viták 1924/25.] București, 1925. No. 23.
- Dezbaterile deputaților 1924/25. No. 88. [Képviselői viták 1924/25.] București, 1925. No. 88.
- Dezbaterile deputaților 1925/26. Nr. 32. [Képviselői viták 1925/26.] București, 1926. Nr. 32.
- Dezbaterile senatului 1904/1905. Nr. 41. [Szenátori viták 1904/1905. Nr. 41.] București, 1905.

- Dezbaterile senatului 1923/24. Nr. 69. *Dezbaterile senatului* 1923/24. Nr. 69. [Szenátori viták 1923/24] București, 1924.
- Dezbaterile senatului 1924/25. No. 85. *Dezbaterile senatului* 1924/25. No. 85. [Szenátori viták 1924/25] București, 1925.
- Értesítő az unitárius vallásközönség iskoláiról az 1882–1883-ik tanévben *Értesítő az unitárius vallásközönség iskoláiról az 1882–1883-ik tanévben*. Szerk.: Kovács János. Kolozsvár, 1883.
- Értesítvény a belényesi gör. kat. főgimnáziumról s a vele egybekötött alsóbb tanodákról 1906–7. tanévre *Értesítvény a belényesi gör. kat. főgimnáziumról s a vele egybekötött alsóbb tanodákról 1906–7. tanévre*. Red.: Ioan Butean. Belényes-Beiuș, 1907.
- Ezer év törvényei. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> (Utolsó letöltés: 2020. november 15.)
- Coll. Ath. II. 4/1–2. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez I–II.* (Collectanea Athanasiana II. 4/1–2.) Közreadja: Véghseő Tamás, Katkó Márton Áron. Nyíregyháza (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola), 2014–2019.
- Ghibu 1912. Onisifor Ghibu: *Anuarul pedagogic 1913*. [Pedagógus évkönyv.] Sibiu (Tiparul tipografiei arhidiecezane), 1912.
- Haret 1912. Spiru Haret: *Criza bisericască*. [Válság az egyházban.] București (Inst. de Arte Grafice Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1912.
- Învățământul românesc în secolul XIX. *Învățământul românesc în secolul XIX.* [A román oktatásügy a XIX. században.] Online: <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/invatamantul-romanesc-in-secolul-xix> (Utolsó letöltés: 2017. november 30.)

- Joandrea 1905. George Joandrea: *Jocurile de copii și importanța lor pedagogică*. Raportul VIII al școalei capitale ortodox ortomâne de băieți și fete din Lugoj pe anul școlastic 1904/1905. [A gyermekjátékok és azok pedagógiai fontossága. VIII. jelentés a lugosi ortodox, román tanítási nyelvű fiú- és leánynevelő intézet 1904/1905-ös tanévééről]. 1905.
- Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában V. Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában V.* (1906–1913). Budapest (MTA Történettudomány Intézet), 1971.
- Képviselőházi irományok. 1906. XII. kötet. Képviselőházi irományok. 1906. XII. kötet. Budapest (Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság), 1907.
- Képviselőházi irományok. 1910. XXXVIII. kötet. Képviselőházi irományok. 1910. XXXVIII. kötet. Budapest (Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság), 1907.
- Képviselőházi Napló. 1906. VII. kötet. Képviselőházi Napló. 1906. VII. kötet. Budapest (Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája), 1907.
- Képviselőházi Napló. 1906. VIII. kötet. Képviselőházi Napló. 1906. VIII. kötet. Budapest (Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája), 1907.
- Képviselőházi Napló. 1906. X. kötet. Képviselőházi Napló. 1906. X. kötet. Budapest (Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája), 1907.
- Képviselőházi Napló. 1906. XIII. kötet. Képviselőházi Napló. 1906. XIII. kötet. Budapest (Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája), 1907.
- Képviselőházi névjegyzék (1907) *Az 1906. évi május hó 19-ik napjára összehívott országgyűlés képviselőháza tagjainak betűsoros név-, lakás- és törvényhatóságok szerinti névjegyzéke. 1907. november havában.* Budapest (Pesti Könyvnyomda) 1907.

- Köte – Ravasz 1979. Köte Sándor–Ravasz János (szerk.): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1849–1919*. Budapest (Tankönyvkiadó), 1979.
- Középajtai 1906. Középajtai Barna Endre: *Magyar tanulságok a bukaresti kiállításról*. Kolozsvár (Stief Jenő és Társa Könyvsajtója), 1906.
- Középajtai 1907. Középajtai Barna Endre: Történelemtanításunk és az oláhajkú magyarok. *Néptanítók Lapja*, 40. (1907) 17. sz. 16/d–16/f.
- Losontzi 1835. Losontzi István: *Hármas kis-tükör, mely a' szent históriát, a' magyar birodalomnak és Erdély országnak földjét, polgári állapotját és históriáját gyermekek' számára leábrázolja*. Rév-Komárom, 1835.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 25. *Magyarország tiszti cím- és névtára* 25. (1906) Budapest (M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal) 1906.
- Magyarországi Rendeleték Tára 48. *Magyarországi Rendeleték Tára* 48. (1914). Budapest (Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság), 1914.
- Magyarországi Rendeleték Tára 49. *Magyarországi Rendeleték Tára* 49. (1915). Budapest (Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság), 1915.
- Makovický 1999. Makovický, Dušan: Tolsztojnál *Jasznaja Poljanában*. *Dušan Makovický naplója*. Ford.: Gerencsér Zsigmond. Budapest (Európa Könyvkiadó), 1999.
- Népszámlálás (1910) *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I–VI*. Budapest (Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal), 1912–1920.
- Observations du gouvernement roumain... *Observations du gouvernement roumain à la pétition supplémentaire des églises réformée, unitaire et catholique de Transylvanie au sujet du projet de loi roumain sur l'enseignement privé*. Société des Nations, Genève, No. 41/48067/1481., le 3. décembre 1925. [A román kormány észrevételei az erdélyi református, unitárius és katolikus egyházak kiegészítő petíciójával kapcsolatban, melynek tárgya a

- román törvényjavaslat és a magánoktatás volt. Nemzetek Ligája, Genf, 1925. december 3.] Online: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-738-1925-I_BI.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 04. 11.)
- Protocolul *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din Diecesa Română, gr. orientală a Aradului ținute în Sesiunea ordinară din anul 1908.* [Jegyzőkönyv az Aradi Román Görögkeleti Egyházmegye zsinatjának 1908-as üléseiről.] Arad, 1908.
- Russu-Șirianu 1904. Ioan Russu-Șirianu: *Românii din statul Ungar.* [A magyarországi románok.] București (szerzői kiadás), 1904.
- Russu-Șirianu 1907. Ioan Russu-Șirianu: *Românii de peste Carpați.* [A Kárpátokon túli románok.] București (Inst de Arte Grafice „Carol Göbl”), 1907.
- Somogyi 1905. Somogyi Géza: A nemzeti iskola. *Magyar Paedagogia*, 14. (1905) 1. sz. 340–356.
- Téglás 1904. Téglás Gábor: A bukaresti főző- és háztartási iskolák. *Nemzeti Nőnevelés*, 25. évf. (1904) 6. sz. 260–262.
- Triteanu 1907. Lazăr Triteanu: *Articolul de lege XXVII din 1907.* [Az 1907. évi XXVII. törvénycikk.] Sibiu, 1907.
- Vaida Voevod 1994. Alexandru Vaida Voevod: *Memorii.* [Emlékek.] Vol I–IV. Cluj-Napoca (Editura Dacia), 1994.
- Vaida Voevod 2006. Alexandru Vaida Voevod: *Memorii.* Prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban. [Emlékek. Az előszót írta, szerkesztette, gondozta, lábjegyzetekkel és kommentárokkal ellátta Alexandru Șerban.] I–IV. Cluj-Napoca (Editura Dacia), 2006.
- Szózat a magyar néphez... [szerző nélkül]: *Szózat magyar néphez csángó-magyar testvéreink érdekében.* Nyomatott az érsek-lyceumi könyvnyomdában, Eger, 1879.

Sajtó és szépirodalmi művek:¹⁰⁸⁹*A Hét**Acțiunea Conservatoare* [Konzervatív Akció]*Adevărul* [Igazság]*Adevărul la Expoziție* [Igazság a Kiállításon]

Ambrus: Amikor a rabló tolvajt kiált! | Ambrus Attila: Amikor a rabló tolvajt kiált!
<https://www.maszol.ro/index.php/velemeney/2190-ambrus-attila-amikor-a-rablo-tolvajt-kialt> (Utolsó letöltés: 2020. május 2.)

Anul [Év]*Az Újság**Budapesti Hirlap**Budapesti Napló**Bukaresti Magyar Újság**Buletinul oficial* [Hivatalos Közlöny]*Conservatorul* [Konzervatív]*Dimineața* [Reggel]*Drapelul* [Zászló]*Epoca* [Korszak]*Foia Românească* [Román Lap]*Független Magyarország**Gazeta Transilvaniei* [Erdélyi Újság]

Gurzó 2019. | Gurzó K. Enikő: Ungurok siralma. *Lugas: A Magyar Idők hétvégi melléklete*. 2019. január 5., szombat. 3.

¹⁰⁸⁹ Itt csak a felhasznált sajtótermékek címjegyzéke szerepel, a pontos hivatkozásokat lásd a lábjegyzetekben. Kivételt képez néhány olyan publicisztikai munka, amely szerzővel és címmel jelent meg, azonban nem sorolható be a szűken vett tudományos szakirodalom közé.

- Győrffy 1893. Győrffy József: *Politikai satírák*. Budapest (Révai L. Kiadó), 1893.
- Halász 1906. Halász Ferenc: Nemzeti népoktatás. In: *Politikai Hetiszemle*, 13. (1906) 47. sz. (november hó 18.) 4.
- Libertatea* [Szabadság]
- Lupta* [Harc]
- Makkai 2010. Makkai Béla: Egy kiállítás kép(telenség)ei. *Magyar Hírlap*, 43. (2010) 287. sz. (december 10.) 8.
- Magyarország
- Monitorul Oficial* [Hivatalos Közlöny]
- N. Kósa 2008. N. Kósa Judit: Hol van Urderián Traján? *Népszabadság*, 66. (2008) 239. sz. (október 11.) 10. Online: http://nol.hu/archivum/hol_van_urderian_trajan_-7403 (Utolsó letöltés: 2020. december 21.)
- Nagyvárad*
- Neamul Românesc* [Román Nemzet]
- Népszava*
- Néptanítók Lapja*
- Olteanul* [Az oltyán]
- Országos Hírlap*
- Papp 1907. Petru E. Papp: Sinodul protopopesesc din Oradea. In: *Tribuna*, 11. (1907) nr. 44. 7.
- Pesti Hírlap*
- Pesti Napló*
- Petrușan 2018. Petrușan, Gheorghe: Româniile din Ungaria și Unirea din 1918. [A magyarországi románok és az 1918-as egyesülés] *Foiaia Românească* 2018. december 1. Online:

<http://foaiaromaneasca.blogspot.com/2018/12/romanii-din-ungaria-si-unirea-din-1918.html> (Utolsó letöltés: 2020. november 18.)

Rákosi 1991.

Rákosi Viktor: *Elnémult harangok*. Budapest (Magyarországi Református Egyház. Zsinati Iroda), 1991.¹⁰⁹⁰

România Ilustrată [Képes Románia]

Romániai Magyar Újság

Románul [A román]

Tribuna [Tribunus]

Unirea [Egyesülés]

Universul [Világegyetem]

Vulturul [Sas]

Szakirodalom

Abrudeanu–Stoica 2014.	Ion Rusu Abrudeanu–Vasile Stoica: <i>Habsburgii, ungurii și românii</i> . [Habsburgok, magyarok és románok] Bacău (Editura Vicovia), 2014.
Albrecht 1933.	Albrecht Ferenc: <i>Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához</i> . Lugos (Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája), 1933.
Anka 2011.	Anka László: Apponyi Albert és az elemi népiskolai oktatás ingyenessé tétele. <i>Új Pedagógiai Szemle</i> , 61. (2011) 11–12. sz. 219–233.
Anka 2010.	Anka László: Apponyi Albert gróf és a kongruatörvények. <i>Egyháztörténeti Szemle</i> , 1. (2010) 51–65.

¹⁰⁹⁰ 13. kiadás

Anka 2014.	Anka László: <i>Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában. Doktori értekezés (Kézirat)</i> . Budapest (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola), 2014.
Apponyi 1926.	Apponyi Albert: <i>A nemzetiségi kérdés múltja és jövője Magyarországon</i> . Budapest (A Pesti Szent Imre Kollégiumi Kör), 1926.
Bacalbaşa 1936.	Constantin Bacalbaşa: <i>Bucureştii de altă dată 1901–1910</i> . [A hajdani Bukarest 1901–1910.] Vol. III. Bucureşti (Editura Ziarului „Universul” S. A.), 1936.
Ballagi 1888.	Ballagi Aladár: <i>A magyarság Moldvában</i> . Budapest (Fanda József könyvnyomdája), 1888.
Balogh 1987–1988.	Balogh Júlia: A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben (1918–1948). <i>Történelmi Szemle</i> , 30. (1987–1988) 3. sz. 267–294.
Balogh 1902.	Balogh Pál: <i>A népfajok Magyarországon</i> . Budapest (M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium), 1902.
Balogh 2002.	Balogh Sándor (szerk.): <i>A magyar állam és a nemzetiségek 1848 – 1993</i> . Budapest (Napvilág Kiadó), 2002.
Bánffy 1903a.	Bánffy Dezső: <i>Magyar nemzetiségi politika</i> . Budapest (Légrády Testvérek), 1903.
Bánffy 1903b.	Bánffy Dezső: A magyar nemzetiségi politika és a sovinizmus. <i>Magyar Közélet</i> 1903. július 15. 77–81.
Barabás 1901.	Barabás Endre: <i>A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete</i> . Budapest (Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság), 1901.
Barabás 1908.	Barabás Endre: <i>Románia közoktatásügye</i> . Kolozsvár (Ellenzék), 1908.
Barabás 1929.	Barabás Endre: <i>A romániai magyarnyelvű oktatásügy első tízéve 1918–1928</i> . Lugos (Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája), 1929.

Barabás 1931a.	Barabás Endre: <i>A román kormány miként tette hírhedtté a magyar (Apponyi-féle) törvényeket a román parlamentben a román közvélemény és a Népszövetség előtt.</i> Budapest (Népies Irodalmi Társaság), 1931.
Barabás 1931b.	Barabás Endre: Az Apponyi-féle törvény. 1907: XXVII. t-c. a Népszövetség és a romániai magyar kisebbség. <i>Külvügyi Szemle</i> , 8. (1931) 3. sz. 329–339.
Băjenaru 2007.	Constantin Băjenaru: Reacții făgărășene față de politica cultural-școlară maghiară de la începutul secolului al XX-a. (Legea Apponyi din 1907) [Fogarasi reakciók a XX. század eleji magyar kultúrpolitikai törekvésekkel szemben]. In: <i>Cumidava</i> , XXIX. Brașov (Muzeul Județean de Istorie Brașov), 2007. 214–221.
Beke 1994.	Beke György: <i>Népek nagy romlása román uralom alatt.</i> Budapest (Szenci Molnár Társaság), 1994.
Beksics 1896.	Beksics Gusztáv: <i>A nemzeti politika programja Erdélyben és Székelyföldön.</i> Budapest (Athenaeum), 1896.
Bencsik 2002.	Bencsik Péter: Útiokmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a 20. századi Magyarországon. <i>Regio</i> , 13. (2002) 2. sz. 31–50.
Berecz 2016.	Berecz Ágoston: <i>Floreas into Virágs: State Regulation of First Names in Dualist Hungary.</i> [Floreá-kból Virágok: A keresztnevek állami szabályozása a dualista Magyarországon]. <i>Austrian History Yearbook</i> , 47. (2016) 107–127.
Berecz 2013.	Berecz Ágoston: <i>The politics of early language teaching. Hungarian in the primary schools of the late Dual Monarchy.</i> [A magyar nyelvoktatás az elemi iskolákban a dualizmus második felében] Budapest (Central European University), 2013.
Beretzky 2001.	Beretzky Ágnes: Björnstjerne Björnson és Magyarország. <i>Valóság</i> , 44. (2001) 2. sz. 62–74.

Bertényi 2011.	Ifj. Bertényi Iván: A gyűlölt Tisza István. In: <i>Kommentár</i> 2011/5. sz. 9–29.
Beyer 1960.	Hans Beyer: Björnstjerne Björnson und die Nationalitätenfrage Österreich-Ungarns. [Björnstjerne Björnson és Ausztria-Magyarország nemzetiségi kérdése] <i>Kultur und Landeskunde Südosteuropas</i> , 19. (1960) 215–238.
Bíró 1989.	Bíró Sándor: <i>Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940</i> . Bern (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem), 1989.
Braniște 1980.	Valeriu Braniște: <i>De la Blaj la Alba Iulia</i> . [Balázsfalvától Gyulafehérvárig]. Timișoara (Editura Facla), 1980.
Braniște 1996.	Valeriu Braniște: <i>Scrisori din închisoare (Seghedin, 1918)</i> . [Börtönlevelek (Szeged, 1918)]. Reșița (Editura Banatica), 1996.
Bulei, 1990.	Ion Bulei: <i>Atunci când veacul se năștea... lumea românească</i> . [Akkor amikor a század született... a román világ.] București (Editura Eminescu), 1990.
Cazacu 2015.	Elena Cazacu: Acțiunile Diecezei române din Arad împotriva proiectului de lege a contelui Apponyi din 1907. [Az aradi román egyházmegye intézkedései gróf Apponyi 1907-es törvényjavaslata ellen.] <i>Revista PhiloHistoRiSs</i> , 1. (2015) Nr. 1. 57–68.
Căpățînă 2014.	Octavian Căpățînă: <i>Cultură, confesiune, etnie, și rasă în Transilvania, Câmpia Tisei și Panonia</i> . [Kultúra, vallás, etnikumok és rasszok Erdélyben, a Tisza Alföldjén és Pannóniában] Cluj-Napoca (Casa Cărții de Științe), 2014.
Cofas – Constantinescu 1997.	Eleonora Cofas–Carmen Constantinescu: Expozițiunea Generală Română din București – considerații după nouă decenii. [Általános Román Kiállítás Bukarestben – figyelembe véve az elmúlt kilenc évtizedet.] <i>Muzeul Național</i> , 9. (1997) 145–157.

Cosma 1932.	L. Cosma: Spiru Haret și învățătorii. [Spiru Haret és a tanítók.] <i>Școala noastră, Revista pedagogică culturală a corpului didactic primar din jud. Sălaj</i> , 9. (1932) no. 11–12. 441–442.
Cseres 1992.	Cseres Tibor: A „Lex Apponyi” körüljárása. <i>Európai utas</i> , 3. (1992) 1. sz. 4–6.
Csoma 1988.	Csoma Gergely: <i>A moldvai csángó magyarok</i> . (Az utószót írta Domokos Pál Péter). Budapest (Corvina), 1988.
Dolmányos 1968.	Dolmányos István: A „Lex Apponyi” (Az 1907. évi iskolatörvények). <i>Századok</i> , 102. (1968) 3–4. sz. 484–535.
Donáth 2008.	Donáth Péter: <i>A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868–1958</i> . Budapest (Trezor Kiadó), 2008.
Donáth 2022.	Donáth Péter: <i>Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában</i> . Budapest (Trezor Kiadó), 2022.
Dragnea: Modernizarea	Mihai Dragnea: <i>Modernizarea învățământului românesc (sec. al XIX-lea)</i> . [A román oktatásügy modernizálása a XIX. században] Online: https://www.istoria-romanilor.com/modernizarea- invatamantului-romanesc-sec-al-xix-lea/2011/09/15 (Utolsó letöltés: 2018. május 14.)
Drăghiiță 2001.	Zevedei-Ioan Drăghiiță: Muzeul Asociațiunii (1905–1914) reflectat în organele de presă ale Astrei. [A Múzeum Egyesület (1905–1914) megjelenése az Astra sajtójában.] <i>Apulum</i> , 38. (2001) nr. 2. 287–298.
Drăghiiță 2002.	Zevedei-Ioan Drăghiiță: Participarea Mitropoliei Române Unite la expoziția jubiliară de la București (1906). [A Román Görögkatolikus Metropólia részvétele a jubileumi kiállításon Bukarestben (1906).] <i>Annalles Universitatis Apulenssis seria historica</i> , Alba Iulia, 6. (2002) nr. 1. 178–185.

Endrédi 2015.	Endrédi Csaba: <i>Nehézségek és konfliktusok a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának időszakában</i> . Doktori értekezés. (Kézirat) Debrecen, 2015.
Falcan: Iuliu Maniu	Dan Falcan: <i>Iuliu Maniu: morala și politica</i> . [Iuliu Maniu: erkölcs és politika]. Online: https://www.historia.ro/sectiune/portret/articol/iuliu-maniu-morala-si-politica (Utolsó letöltés: 2018. október 21.)
Far 1993.	Far Sándor: Román nemzetiségi oktatási törekvések a dualizmus korában. In: <i>Educatio</i> , 2. (1993) 2. sz. 270–280.
Farkas 2008.	Farkas Mária: <i>Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon</i> . Budapest (Trezor Kiadó), 2008.
Faur, F. 1990.	Flaminia Faur: <i>Presa despre manifestările românilor bihoreni împotriva legilor de maghiarizare (din 1907) a școlilor elementară</i> . [A bihari románok tiltakozása a sajtóban az 1907-es, magyarosító elemi iskolai törvények ellen.] <i>Cele trei Crișuri</i> , 71. (1990) nr. 6. 11.
Faur, F. 1994a.	Flaminia Faur: <i>Atitudinea românilor bihoreni față de legea școlară a contelui A. Apponyi (1907)</i> . [A bihari románok állásfoglalása a gróf Apponyi Albert-féle iskolai törvényekkel kapcsolatosan.] <i>Cele trei Crișuri</i> , 75. (1994) nr. 3–4. 7.
Faur, F. 1994b.	Flaminia Faur: <i>Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907</i> . [A bihari románok megnyilvánulásai az 1907-es iskolatörvény tervezete ellen.] Oradea (Fundatia culturală „cele trei Crișuri”), 1994.
Faur, V. 1979.	Viorel Faur: <i>Documente despre manifestările populației românești din Bihor împotriva legilor lui Apponyi (1907)</i> . [Dokumentumok a bihari román lakosság megnyilvánulásairól az Apponyi-féle törvények ellen.] In: Ștefan Pascu (red.): <i>Aleșd (1904–1979)</i> . Oradea (CCES al jud. Bihor), 225–252.
Faur, V. 1981.	Viorel Faur: <i>Mărturii documentare despre acțiunile de protest ale instituțiilor ecleziastice bihorene împotriva legilor școlare ale lui</i>

	Apponyi. [Dokumentumszerű vallomások a bihari egyházi intézmények tiltakozó akcióiról az Apponyi-féle iskolatörvények ellen.] In: <i>Mitropolia Banatului</i> , 31. (1981) nr. 4–6. 374–389.
Fazakas 2021.	Fazakas Zoltán József: <i>Nemzet, nemzetiség, kisebbség</i> . A magyar és román nacionalizmus aszimmetriái 1784–1940 között. Budapest (Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet), 2021. 176–189.
Felkai 1959.	Felkai László (szerk.): <i>A dualizmus közoktatásügyének bírálata a haladó sajtóban</i> . Budapest (Tankönyvkiadó Vállalat), 1959.
Felkai 1999.	Felkai László: A kultuszminiszter: gróf Apponyi Albert. <i>Új Pedagógiai Szemle</i> , 49. (1999) 7–8. sz. 199–207.
Furduiu: Situația	Ilie Furduiu: <i>Situația școlilor românești din județul Alba la începutul anului 1919</i> . Online: http://www.dacoromania-alba.ro/nr34/situația_scolilor.htm (Utolsó letöltés: 2020. december 15.)
Gál 1930.	Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásban. (<i>Erdélyi Tudományos Füzetek</i> , 24. Szerk.: György Lajos) Kolozsvár (Minerva), 1930.
Gerencsér 1992.	Gerencsér Zsigmond: Tolsztoj is a magyarok ellen? Egy hamisítvány története: Apponyi és Björnson. <i>2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap</i> , 4. (1992) 8. sz. 57–59.
German: Problema	Ioan A. German: Problema școlară și maghiarizarea. Online: http://vaida-voevod.ro/origine-si-urmasi.html (Utolsó letöltés: 2017. április 11.)
Ghibu 1910.	Onisifor Ghibu: <i>Der moderne Utraquismus oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule</i> . Doktori értekezés. Témavezető: Wilhelm Rein. Jéna 1910.
Ghibu 1915.	Onisifor Ghibu: <i>Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria</i> . [Egyházi és iskolai élet szervezése

	Erdélyben és Magyarországon.] București (Institutul de Arte Grafice „Nicolae Storilă”), 1915.
Ghibu 1985.	Onisifor Ghibu: <i>Nu din partea aceea (Studii și articole: 1904–1914)</i> . [Nem a másik irányból (Tanulmányok és cikkek: 1904–1914).] Ediție de Vasile Popeangă, București (Editura Eminescu), 1985.
Halász 1902.	Halász Ferenc: <i>Állami Népoktatás</i> . Budapest (Athenaeum), 1902.
Hanák 1972.	Hanák Péter (szerk.): <i>Magyarország története 1849–1918. Az abszolutizmus és a dualizmus kora</i> . Egyetemi tankönyv IV. Budapest (Tankönyvkiadó), 1972.
Hitchins 1994.	Keith Hitchins: <i>România 1866–1947</i> . București (Humanitas), 1994.
Hitchins 1974.	Keith Hitchins: <i>The nationality problem in Austria–Hungary</i> . Leiden (E. J. Brill), 1974.
Hóman – Szekfű 1928.	Hóman Bálint–Szekfű Gyula: <i>Magyar történet</i> . VII. kötet. Budapest (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda), 1928.
Huszár 1907.	Huszár Antal: <i>A magyarországi románok</i> . Budapest (Magyar Királyi Állami Nyomda), 1907.
Ilea 1932.	Dumitru Ilea: In Memoria lui Spiru Haret. [Spiru Haret emlékére]. <i>Școala noastră, Revista pedagogică culturală a corpului didactic primar din jud. Sălaj</i> , 9. (1932) no. 11–12. 434–435.
Illés 2011.	Illés Gábor: Tisza István politikai koncepciója a nemzetiségi kérdést illetően a világháború előestéjén. In: Maruzsa Zoltán – Pallai László (szerk.): <i>Tisza István és emlékezete</i> . Debrecen (Debreceni Egyetem Történelmi Intézete), 2011.
Iloțiu 1932.	Vasile Iloțiu: Spiru C. Haret. <i>Școala noastră, Revista pedagogică culturală a corpului didactic primar din jud. Sălaj</i> , 9. (1932) no. 11–12. 435–440.

Jancsó 2019.	Jancsó Benedek: <i>A román irredenta mozgalmak története</i> . Köröstárkány–Kápolnásnyék (Kárpátia Stúdió), 2019.
Joó 2022.	Joó Adrienn: Apponyi Albert kultúrpolitikája: nemzetiségi kérdés és a népoktatási törvény. <i>Magyar Szemle</i> , 31. (2022) 9–10. sz.
Katus 2015.	Katus László: A Lex Apponyi. <i>Rubicon</i> , 26. (2015) 2. sz. Online: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_lex_apponyi/ (utolsó letöltés: 2020. november 16.)
Kemény 1976.	Kemény G. Gábor: Mocsáry Lajos és a nemzetiségi egyenjogúság. <i>Századok</i> , 110. (1976) 4. sz. 587–606.
Kerekesházy 1943.	Kerekesházy József: <i>Apponyi</i> . Budapest (Singer és Wolfner Irodalmi Intézet), 1943.
Kéri 1997.	Kéri Katalin: Az 1879: XVII. törvénycikktől a „Lex Apponyi”-ig. In: <i>Híd a századok felett – Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára</i> . Főszerk.: Hanák Péter. Szerk.: Nagy Mariann. Pécs (University Press), 1997. 269–280.
Kornis 1927.	Kornis Gyula (szerk.): <i>Az elszakított magyarság közoktatásügye</i> . Budapest (Magyar Paedagógiai Társaság), 1927.
Kosztá 2010.	Kosztá István: <i>Nem (csak) Erdély volt a tét</i> . Csíkszereda-Budapest (Kárpátia Stúdió), 2010.
Kovács 1902.	Kovács János: Halász Ferencz, Állami Népoktatás. <i>Magyar Paedagogia</i> , 11. (1902) 562–567.
Kovács 2016.	Kovács Kálmán Árpád: A politikai protestantizmus mint interakció a századfordulón. <i>Egyháztörténeti Szemle</i> , 4. (2016) 3–36.
Köő 2014.	Köő Artúr: <i>Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz</i> . Budapest (Underground Kiadó), 2014.
Köő 2015.	Köő Artúr: Az Osztrák-Magyar Monarchia valóban a „népek börtöne” volt? – Avagy mit tanítanak a román

	történelemtankönyvek erről az időszakról. <i>Könyv és Nevelés</i> , 17. (2015) 3. sz. 98–106.
Köő 2019.	Köő Artúr: Oktatás és nacionalizmus a XIX–XX. század fordulóján a Magyar és a Román Királyságban. A „Lex Apponyi” (1907: XXVII. tc.) és a Spiru Haret-féle oktatásügyi törvények. <i>Valóság</i> , 62. (2019) 1. sz. 31–45.
L. Balogh 2011.	L. Balogh Béni: Alexandru Vaida-Voevod és a magyarok Online: http://itthon.transindex.ro/?cikk=15626 (Utolsó frissítés: 2011. október 17., utolsó letöltés: 2019. december 27.)
L. Balogh 2012.	L. Balogh Béni: Alexandru Vaida Voevod és a magyar-román együttélés. In: Horváth Jenő–Pritz Pál (szerk.): <i>Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22-27.) azonos című paneljének anyaga</i> . Budapest (Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság), 2012. 60–80.
L. Balogh 2018.	L. Balogh Béni: A föderalizmustól az egyesülésig. Alexandru Vaida Voevod és Nagy-Románia megteremtése. <i>Pro Minoritate</i> 2018/nyár (2. sz.) 15–27. Online: https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1802-02-LBalogh-1.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 2.)
Lelkes, 2011.	Lelkes György: <i>Magyar helységnév-azonosító szótár</i> . Budapest (Argumentum – KSH Könyvtár), 2011.
Livezeanu 1998.	Irina Livezeanu: <i>Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930</i> . [Kultúra és nacionalizmus Nagy Romániában 1918–1930.] București (Humanitas), 1998.
Lupaș 1988.	Ioan Lupaș: <i>Din istoria Transilvaniei</i> . [Erdély történelméből.] București (Editura Eminescu), 1988.
Magyar Katolikus Lexikon	<i>Magyar Katolikus Lexikon</i> 1–17. Budapest (Szent István Társulat), 1993–2014. Online: http://lexikon.katolikus.hu/

Magyari 1936.	Magyari Piroska: <i>A nagymagyarországi románok iskolaügye.</i> Szeged (Árpád Ny.), 1936.
Maier 1986.	Liviu Maier: <i>Mișcarea națională românească din Transilvania (1900–1914).</i> [A román nemzetiségi mozgalom Erdélyben (1900–1914).] Cluj-Napoca (Editura Dacia), 1986.
Maier 1993.	Liviu Maier: <i>Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori).</i> [Alexandru Vaida-Voevod a Belvedere és Versailles között (jegyzetek, emlékiratok, levelek).] h. n. (Editura Sincron), 1993.
Maier 2010.	Liviu Maier: <i>Alexandru Vaida Voevod. Putere și defăimare (Studii).</i> [Alexandru Vaida Voevod. Hatalom és rágalmozás (Tanulmányok).] București (Editura RAO), 2010.
Maier 2018.	Liviu Maier: <i>Un părinte fondator al României Mari. Alexandru Vaida Voevod.</i> [Nagy-Románia egyik alapító atyja. Alexandru Vaida Voevod.] Cluj-Napoca (Editura Școala Ardeleană), 2018.
Makkai 2016.	Makkai Béla: <i>Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt. Bukaresti és eszéki magyar lapok az identitásörzés és kisebbségi érdekvédelem szolgálatában (1860–1918).</i> Budapest (Médiatudományi Intézet), 2016.
Makkai 2021.	Makkai Béla: <i>Magyarok temetője, Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmuskori nemzetpolitikában.</i> Budapest (Magyarsághkutató Intézet), 2021.
Mândruț 1978.	Stelian Mândruț (1978): <i>Legile lui Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români.</i> [Az Apponyi-féle törvények és a román nemzetiségi parlamenti képviselők tevékenysége.] In: <i>AIIA XXI.</i> Cluj-Napoca, 1978. 441–457.
Mândruț 1995.	Stelian Mândruț: <i>Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partii Naționale Române din Transilvania între anii 1905–1910.</i> [A nemzetiségi mozgalom és a Román Nemzeti Párt

	erdélyi képviselőinek parlamenti ténykedése 1905 és 1910 között.] Oradea (Editura Culturală Cele Trei Crișuri), 1995.
Mann 1996.	Mann Miklós: <i>Kultúrpolitikusok a dualizmus korában</i> . Budapest (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum), 1996.
Méreg 2011.	Méreg Martin: <i>A Pécsi Napló oktatásról közvetített nézetei a 19. és a 20. század fordulóján</i> . Szakdolgozat. PTE-BTK. Konzulens: Dr. Nagy Mariann. Pécs, 2011.
Michl 1970.	Josef B. Michl: <i>Björnstjerne Björnson</i> . Bratislava (Obzor), 1970.
Mikó 1944.	Mikó Imre: <i>Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmányok a magyar közjog és politikai történet köréből</i> . Kolozsvár (Minerva), 1944.
Mucsi – Hanák 1978.	Mucsi Ferenc–Hanák Péter (szerk.): <i>Magyarország története 1890–1918. 7/2</i> . Budapest (Akadémiai Kiadó), 1978.
Nagy 2000.	Nagy Péter Tibor: Szeparáció és reláció. In: Uő (szerk.): <i>Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam – egyház – iskola – társadalom a 20 században</i> . Budapest (Új Mandátum), 2000. 157–168.
Návay 1909.	Návay Lajos: Apponyi törvényei. In: Gyulai Pál (szerk.): <i>Budapesti Szemle</i> , 137. kötet, 385. sz. Budapest (Franklin-Társulat), 1909. 1–22.
Neményi 1921.	Neményi Imre: <i>Gróf Apponyi Albert és a magyar tanítóképzés</i> . Budapest (Franklin), 1921.
Neményi 1933.	Neményi Imre: <i>Gróf Apponyi Albert mint kultúrpolitikus</i> . Budapest (Sárkány Ny.), 1933.
Neş 1937.	Teodor Neş: <i>Oameni din Bihor (1848–1918)</i> . [A bihari emberek (1848–1918).] Oradea (Tiparul Diecezană), 1937.

Olteanu 1936.	Alexandru Olteanu: <i>Contele Ștefan Tisza și chestiunea românească</i> . [Gróf Tisza István és a román kérdés]. Arad (Editura Concordia), 1936.
Papp 1928.	Petru E. Papp: <i>Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și jertfă</i> . [Belényes múltjából. A dicsőség és áldozatvállalás lapjai.] Beiuș (Editura „Doina”), 1928.
Pascu 1984.	Ștefan Pascu: <i>Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében</i> . Bukarest (Kriterion Könyvkiadó), 1984.
Păcățian 1910.	Teodor V. Păcățian: <i>Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară</i> . [Aranykönyvek, avagy a magyar korona alatt élő románok politikai küzdelmei.] Sibiu (Tiparul tipografiei arhidiecezane), 1910.
Păcurariu 1986.	Mircea Păcurariu: <i>Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867–1918)</i> . [A magyar állam erdélyi egyházpolitikája a dualizmus időszakában (1867–1918).] București (Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române), 1986.
Pantea 2012.	Maria Alexandra Pantea: Rolul preotului și dascălului în satele românești din Câmpia Aradului în secolul al XIX-lea. [A papok és tanítók szerepe az Arad környéki falvakban a XIX. században.] In: Doru Sinaci–Emil Arbonie (coord.): <i>Administrație românească arădeană. Studii și comunicări</i> . Vol. IV. Arad („Vasile Goldiș” University Press), 2012. 281–292.
Pena 2020.	Cătălin Pena: <i>Uriașa problemă a României Mari: Români, minoritari în majoritatea orașelor</i> . [Nagy-Románia óriási problémája. Románok kisebbségben a nagyvárosok zömében.] Online: https://evenimentulistoric.ro/o-problema-ridicata-de-constitutia-din-1923-romanii-minoritari.html Megjelenés: 2020. február. 23., utolsó letöltés: 2020. november 16.)

Platon 2003.	Gheorghe Platon (coord.): <i>Istoria românilor vol. VII. Tom II. De la independență la marea unire (1878–1918)</i> . [A románok történelme. VII. kötet, II. rész. A függetlenségtől a nagy egyesülésig (1878–1918)] București (Editura Enciclopedică), 2003.
Predescu 1940.	Lucian Predescu: <i>Enciclopedia României</i> . [Románia enciklopédiája.] București (Editura Cugetarea), 1940. Online: http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/
Popescu-Puțuri–Deac 1978.	Ion Popescu-Puțuri–Augustin Deac: <i>1918, Unirea Transilvaniei cu România</i> . [1918, Erdély egyesülése Romániával] Ediția a III-a, revăzută și adăugită. București (Editura Politică), 1978.
Popély 2003.	Popély Gyula: A Felvidék iskolaügye a dualizmus éveiben. In: <i>Irodalmi Szemle</i> , 46. (2003) 2 sz. 64–81.
Pölöskei 1970.	Pölöskei Ferenc: <i>Kormányzati politika és parlamenti ellenzék, 1910–1914</i> . Budapest (Akadémiai Kiadó), 1970.
Pölöskei 2014.	Pölöskei Ferenc: <i>Tisza István és kora</i> . Budapest (Éghajlat Könyvkiadó), 2014.
Puttkamer 2003.	Joachim von Puttkamer: <i>Schulalltag und nationale Integration in Ungarn</i> . München (R. Oldenbourg Verlag München), 2003.
Raffay 1989.	Raffay Ernő: <i>A vajdaságtól a birodalomig. Az újkori Románia története</i> . Szeged (JATE Kiadó), 1989.
Raffay 2010.	Raffay Ernő: <i>Balkáni birodalom. Nagy-Románia megteremtése 1866–1920</i> . Budapest (Kárpátia Stúdió), 2010.
Raffay 2015.	Raffay Ernő: Goga Octavian a magyar kultúra nemzeti karakterének sorvadásáról és annak okairól. In: Makkai Béla (szerk.): <i>A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére</i> . Budapest (L'Harmattan), 2015. 51–66.
Romsics 1999a.	Romsics Ignác: <i>Bethlen István</i> . Budapest (Osiris), 1999.

Romsics 1999b.	Romsics Ignác: <i>Magyarország története a XX. században</i> . Budapest (Osiris), 1999.
Romsics 2018.	Romsics Ignác: <i>Erdély elvesztése (1918–1947)</i> . Budapest (Helikon), 2018.
Roșuț 1978.	Nicolae Roșuț: Activitatea politică a deputaților arădeni între anii 1905–1918. [Az erdélyi képviselők politikai tevékenysége 1905–1918 között.] <i>Ziridava</i> 9. (1978.) 219–270.
Salcă – Salvan 2002.	Horia Salcă–Florin Salvan: <i>Dr. Alexandru Vaida-Voevod, europeanul, 1872–1920</i> . [Dr. Alexandru Vaida-Voevod, az européer, 1872–1920.] Brașov (Editura Transilvania Expres), 2002.
Santoro 2016.	Stefano Santoro: <i>WWI and the Radicalization of Nationalism: The Case of the Transylvanian Pedagogist Onisifor Ghibu</i> . In: Ioan Bolovan–Rudolf Gräf–Harald Heppner–Oana Mihaela Tămaș (ed.): <i>World War I. The other face of the war</i> . Cluj-Napoca (Cluj University Press), 2016.
Semper 1932.	Semper Victor: Björnson és Apponyi. In: <i>Literatura</i> , 7. (1932) decemberi szám. 766–768.
Seres 2009.	Seres Attila: Köröstárkány fekete húsvétja az aradi magyar konzulátus jelentésében. In: <i>Honismeret</i> , 4. (2009).
Sima, 1915.	G. Sima: Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală. [A román iskola Erdélyben és Magyarországon. Történelmi fejlődése és aktuális helyzete.] In: <i>Revista Generală a învățământului</i> , nr. 8–9. București, 1915. 26–27.
Sora 2002.	Andrei Florin Sora: Participarea instituțiilor de Învățământ la Expoziția Generală Română (1906). [Oktatási intézmények részvétele a Román Általános Kiállításon (1906).] <i>Erasmus</i> , 12. (2002) nr. 13. 183–187. Online: https://erasmusisha.wordpress.com/2002/01/01/participarea-

	institutiilor-de-invatamant-la-expozitia-general-a-romana-1906/ (Utolsó letöltés: 2018. június 19.)
Stan 2004.	Constantin-Tufan Stan: <i>Corul din Chizătau</i> . [A kizetői kórus.] Timișoara (Editura Marineasa), 2004.
Stan: Lugoj, patrie a corurilor...	Constantin-Tufan Stan: <i>Lugoj, patrie a corurilor. Expoziția Generală Jubilară din anul 1906</i> . [Lugos, a kórusok hazája. Általános Jubileumi Kiállítás 1906-ban.] Online: http://www.ziarulactualitatea.ro/lugoj-patrie-a-corurilor-expozitia-general-a-jubiliara-din-anul-1906/ (Utolsó letöltés: 2018. július 24.)
Stoica 1919.	Vasile Stoica: <i>The Roumanian Question</i> . Pittsburgh (Printing Company), 1919.
Stoica 2008.	Vasile Stoica: <i>Suferințele din Ardeal</i> . [Erdélyi szenvedések.] Bacău (Editura VICOVIA), 2008.
Szabó 1906.	Szabó Elemér: Nemzetiségi iskoláink rendezése. <i>Néptanítók Lapja</i> , 39. (1906) 20. sz. 1–4.
Szabó 1907.	Szabó Elemér: Magyar iskola nemzetiségi vidékeken. <i>Néptanítók Lapja</i> , 40. (1907) 35. sz. 1–4.
Szarka 1993.	Szarka László: A szlovák kérdés a magyar kormány nemzetiségi politikájában 1906–1918. <i>Történelmi Szemle</i> , 35. (1993) 1–2. sz. 59–77.
Szarka 2007.	Szarka László: Modernizáció és magyarosítás. <i>Korunk</i> , 18. (2007) 12. sz. 25–35.
Szarka 2008.	Szarka László: A béketárgyalások és a kisebbségek ügye: Határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem. <i>História</i> . 30. (2008) 6–7 sz. 8–12.
Szász 1976.	Szász Zoltán: A brassói román iskolák ügye a századvég nemzetiségi politikájában. <i>Történelmi Szemle</i> , 19. (1976) 1–2. sz. 35–63.

Szász 1984.	Szász Zoltán: A Tisza-féle magyar-román „paktumtárgyalások” feltételrendszere (1910–1914). <i>Történelmi Szemle</i> , 27. (1984) 1–2. sz. 182–191.
Szász 1988.	Szász Zoltán: A hadműveletek utáni intézkedések. In: Szász Zoltán (szerk.): <i>Erdély története III.</i> Budapest (Akadémiai Kiadó), 1988. 1673–1698.
Szendrei 2006.	Szendrei Ákos: A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége, 1905–1910. <i>Múltunk</i> , 51. (2006) 2. sz. 54–90.
Szépvízi 1934.	Szépvízi Balás Béla: <i>A csángóság eredete és története.</i> Gödöllő (Székelység), 1934.
Szidiropulosz 2014.	Szidiropulosz Archimédesz: Miért hiúsultak meg Tisza István román tárgyalásai? <i>Trianoni Szemle</i> , 6. (2014) 1–2. sz. 37–48.
Szijártó 1994.	István Szijártó: Playing Second Fiddle. The Role of Hungary and Norway in the Foreign Policy of the Austro-Hungarian Monarchy and the Swedish-Norwegian Union: A Comparison. [Másodhegedűs szerep. Magyarország és Norvégia szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia és a Svéd-Norvég Unió külpolitikájában: Összehasonlítás.] <i>Scandinavian Journal of History</i> , 19. (1994) nr. 2. 143–163.
Tarján: 1918. december 1.	Tarján M. Tamás: 1918. december 1. A románok gyulafehérvári nagygyűlése kimondja Erdély elszakadását. Online: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_december_1_a_romanok_gyulafehervari_nagygyulese_kimondja_erdely_elszakadasat (Utolsó letöltés: 2020. december 27.)
Tarján 2014.	Tarján M. Tamás: Lex Apponyi. In: Ekert Mária–Molnár Attila Károly (szerk.): <i>Eszme és történet. A Molnár Tamás Kutató Központ tanulmánykötete 2014.</i> Budapest (Nemzeti Közszolgálati Egyetem – Molnár Tamás Kutató Központ), 2014. 382–405.

Tatai-Baltă 2002.	Cornel Tatai-Baltă: <i>Blajul în imagini</i> . [Balázsfalva képekben.] Alba Iulia (Editura Altip) 2002.
Tatár 1993.	Tatár Mária Magdolna: Björnstjerne Björnson és szlovák informátorai: Mi történt Csernován? In: Békési Imre–Jankovics József–Kósa László–Nyerges Judit (szerk.): <i>Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon I.</i> Budapest–Szeged (Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum), 1993. 432–442.
Telkes 1896.	Telkes Simon: <i>Hogyan magyarosítsuk a vezetékneveket?</i> Budapest (Pesti Könyvnyomda), 1896.
Thirring 1904.	Thirring Gusztáv: <i>A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság</i> . Budapest (Kilián Frigyes magy. Kir. könyvnyomdája), 1904.
Tilkovszky 1998.	Tilkovszky Loránt: <i>Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században</i> . Debrecen (Csokonai Kiadó), 1998.
Tolnai 1941/42.	Tolnai István: Gróf Apponyi Albert. <i>Nevelés</i> , 12. (1941/42) 5. sz. 194–199.
Tonstad 1938.	Trygve Tonstad: <i>Björnstjerne Björnson og slovakene</i> . [Björnstjerne Björnson és a szlovákok.] Oslo, 1938.
Tóth 2008.	Tóth Szilárd: <i>Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică</i> . [A Magyar Párt és a magyar kisebbség kérdése a román parlamentben a két háború közötti időszakban.] Cluj-Napoca (Editura Argonaut), 2008.
Tóth 2009.	Tóth Szilárd: A „kultúrzóna” – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. In: <i>Acta Siculica</i> (A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve). Sepsiszentgyörgy, 2009.

Vaida Voevod 1998.	Alexandru Vaida Voevod: „Gézengúz nép valátok kezdet óta ...” Egy parlamenti botrány története. Ford.: Horváth Andor. In: <i>Korunk</i> . III. folyam 9. (1998) 4. sz. 30–48.
Véghseő 2019.	Véghseő Tamás: Hajdúdorog 1868 – Hajdúdorog 1912. In: Uő (szerk.): <i>Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez</i> . Nyíregyháza, 2019. 55–73.
Vermes 2001.	Vermes Gábor: <i>Tisza István</i> . Budapest (Osiris Kiadó), 2001.
Vesztróczy 2009.	Vesztróczy Zsolt: Grünwald Béla, a nemzetiségpolitikai gondolkodó. <i>Kisebbségkutatás</i> , 18. (2009) 1. sz. 76–95.
Vesztróczy 2012.	Vesztróczy Zsolt: Modernizáció és/vagy magyarosítás: iskolapolitika és népoktatás a felső-magyarországi szlovák régióban, 1867–1918. <i>Pro minoritate</i> , 21. (2012) 1. sz. 155–172.
Vincze 2009.	Vincze Gábor: <i>Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában (Tanulmányok és kronológia)</i> . Nagyvárad (Partium), 2009.
Vişan-Miu: Spiru Haret și reforma...	Tudor Vişan-Miu: <i>Spiru Haret și reforma sistemului educațional: model pentru contemporani</i> . [Spiru Haret és az oktatási rendszer reformja: modell a kortársaknak.] Online: https://tudorvisanmiu.wordpress.com/2014/09/11/spiru-haret-si- reforma-sistemului-educational-model- pentru-contemporani- 2/#_ftn3 (Utolsó letöltés: 2017. november 23.)
Urechia 1868.	Vasile Alexandrescu Urechia: <i>Școlile sătești în România. Istoricul lor de la 1830–1867 cu anesarea tuturor documintelor relative la ceștiune</i> . [A falusi iskolák Romániában. 1830–1867 közötti történelmük dokumentumok alapján.] București (Tipografia Națională/ă), 1868.
Zichy 1930.	Zichy Ernő: Lex Apponyi – Lex Anghelescu. Az Apponyi- és az Anghelescu-féle iskoláztatási törvények kisebbségi vonatkozású szakaszainak párhuzamos összehasonlítása. <i>Külföldi Szemle</i> . 7. (1930) 4. sz. 466–485.

Zilizi 2006.	Zilizi Zoltán: A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus elemi népiskolákban. <i>Sic Itur Ad Astra</i> , 18. (2006) 3-4. sz. 237–268.
Das erste Dezennium	[szerző nélkül]: Das erste Dezennium des ungarischen Unterrichtswesens in Rumänien von 1918-1928. [A magyar oktatás első évtizede Romániában 1918–1928.] <i>Glasul Minorităților</i> . 7. (1929) num. 1. 3–14., num. 2. 56–67., num. 3. 108–118., num. 4. 141–146., num. 5. 186–198., num. 7. 272–277., num. 8. 302–312., num. 9–10. 348–356., num. 11. 381–404., num. 12. 431–448.
Din veața...	[szerző nélkül]: <i>Din veața și activitatea lui Spiru Haret</i> . Online: https://www.spiruharet.ro/spiru-haret/documentatie/din-veata.pdf (Utolsó letöltés: 2020. november 18.)
Ioanu Polescu 1880.IV.2.	[szerző nélkül]: Ioanu Polescu: Limba ungurească în Moldova. [A magyar nyelv Moldvában.] <i>Amicul Familiei</i> , 4. (1880) nr. 3. 27.

Dokumentumfilmek

O istorie furată (Elhazudott/Lopott történelem). Rendezte: Daniel Roxin. <https://www.youtube.com/watch?v=CZk0jD3jqEw&t=2778s> (Utolsó letöltés: 2017. november 9.)

Internetes hivatkozások

<https://cersipamantromanesc.wordpress.com/2018/03/19/19-martie-1907-parlamentul-ungar-a-votat-legile-scolare-legile-apponyi-in-vederea-intaririi-procesului-de-maghiarizare-fortata-a-nationalitatilor-din-cuprinsul-statului-ungar/> (Utolsó letöltés: 2020. december 10.)

<https://cersipamantromanesc.wordpress.com/?s=represiunile> (Utolsó letöltés: 2021. január 21.)

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Liga_pentru_Unitatea_Cultural%C4%83_a_Tuturor_Rom%C3%A2nilor (Utolsó letöltés: 2018. január 7.)

<http://www.huszadikszazad.hu/1906-julius/bulvar/mergezes-a-bukaresti-osztrak-pavillonban> (Utolsó letöltés: 2018. május 7.)

<https://lege5.ro/Gratuit/heztqmry/legea-nr-1150-1864-asupra-instructiunii-a-principatelor-unite-romane/2> (Utolsó letöltés: 2017. december 7.)

<http://www.scoalaiosifmoldovan.ro/istoric.html> (Utolsó letöltés: 2018. február 28.)

http://www.senchea.ro/prezentare_liceu/istoric_liceu/ioan_senchea/despre_ioan_senchea.html (Utolsó letöltés: 2018. november 16.)

<https://www.uoradea.ro/display1399> (Utolsó letöltés: 2018. február 28.)

<http://www.urbanlegends.hu/2009/08/egy-magyargyalazas-legendaja/> (Utolsó letöltés: 2020. január 2.)

https://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Apponyi (Utolsó letöltés: 2020. december 14.)